Henri Troyat

DOSTOYEVSKİ

iletişim | biyografi

Dostoyevski kesin bir bilgiyle değil, sonsuz bir tedirginlikle zenginleştirdi bizi. Beklenecek bir konu vermedi bize, beklemenin tadını öğretti.

HENRI TROYAT

HENRI TROYAT • **Dostoyevski**

HENRI TROYAT (Lev Aslanovitch Tarassov) 1911'de Moskova'da doğdu. Tanınmasını sağlayan *Fax Jour* (1935) ve *Araigne*'den (Goncourt ödülü 1938) sonra, eski Rusya'yı yeniden canlandırdığı (*la Lumière des justes*, 1959-1962; *les Héritiers de l'avenir*, 1968-1970; *le Moscovite*, 1974-1975; *la Gouvernante française*, 1989; *Aliocha*, 1991) ya da bugünkü Fransız toplumunun resmini çizdiği (*les Semaille et les Moissons*, 1959-1962; *les Eygletière*, 1965-1967) geleneksel tarzdaki romanlarla geniş bir çevreye ulaştı. Aynı zamanda biyografiler (*Catherine la Grande*, 1977; *Pierre le Grand*, 1979; *Ivan le Terrible*, 1982; *Tourgueniev*, 1985; *Gorki*, 1986; *Flaubert*, 1988; *Maupasant*, 1989) ve tiyatro piyesleri yazdı: *les Vivants* (1946). 1959'da Académie Française'e seçildi. *Lev Tolstoy* biyografisi İletişim Yayınları tarafından Türkçe'ye çevrildi (2010).

Dostoïevski
© 1940, 1960, 1990 Librairie Arthème Fayard

İletişim Yayınları 994 • Biyografi Dizisi 2
ISBN-13: 978-975-470-902-5
© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2004-2010, İstanbul
3. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Bahar Siber
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "Dostoyevsky", Perov Vasily
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Serap Yeğen
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih, 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI TROYAT

Dostoyevski

Dostoïevski

ÇEVİREN *Leylâ Gürsel*

iletişim

"Bana gelince, sizlerin ancak yarıya kadar getirmek yürekliliğini gösterdiğiniz şeyleri ben sonuna dek götürmekten başka bir şey yapmadım yaşamımda."

DOSTOYEVSKİ

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

BİRİNCİ KİTAP 11
I. Aile 13
II. Darovoya 25
III. İlk Dersler, İlk Yas 31
IV. Mühendisler Şatosu 39
V. Babanın Ölümü 51
VI. Eğilim 56
VII. *İnsancıklar* 66
VIII. Salonlar 79
IX. "İkinci Kişilik"ten "Ev Sahibi Kadın"a 88
X. Çözülme 100

İKİNCİ KİTAP 107
I. Komplo 109
II. Cezaevi 122
III. Darağacı 130
IV. Zindan 143
V. Üçlü Bulgu 162
VI. Semipalatinsk 169

VII. Mari Dimitriyevna İssayev 176
VIII. Yazar - Asker 194
IX. Tver 203

ÜÇÜNCÜ KİTAP 209
I. Gazeteden Ölüler Evinden Anılar'a 211
II. Avrupa'ya İlk Gezi - Polonya Olayı 225
III. Avrupa'ya İkinci Gezi - Polin Suslova 231
IV. *Yeraltından Notlar* - İki Ölüm 244
V. Dul 252
VI. *Suç ve Ceza* 261
VII. Anna Grigoryevna 275
VIII. Dostoyevski Rulet Başında 285
IX. *Sürgün* 297
X. *Budala* 308
XI. *Ebedi Koca, Cinler*'in İşlenmesi, Savaş 323
XII. *Cinler* 336

DÖRDÜNCÜ KİTAP 355
I. *Delikanlı* 357
II. *Bir Yazarın Günlüğü* 374
III. *Karamazov Kardeşler*'in Yaradılışı 386
IV. *Karamazov Kardeşler* 389
V. Puşkin'e Saygı Şenlikleri 407
VI. Son 418

ÖLÜMÜNDEN SONRA 429

Kaynakça 441

Önsöz

Nice ünlü adamın yaşamları yapıtları ölçüsünde değildir! Bu dosdoğru yaşantılar karşısında biyografi yazarı, romancı heveslerine kapılır; tamamlar, yorumlar, türetir... Gerçekten çok sanatını, kahramanından çok kendini düşünür. Büyük bir adama hizmet edemez, ondan yararlanır.

Ama Dostoyevski söz konusu olunca, atılganlıktan çok çekingenlik yanıltır adamı kolayca. Yaşamı aşırı umutsuzluklar, mucizevi sevinçlerle öylesine zengindir ki, onu "romanlaştırmak" şöyle dursun, söndürmek isteğine kapılabilir insan. Sanırsın ki bu dâhi yazar, kendi varlığını romanlarının üslubunda düzenlemiş ve yaşamıyla romanlarının en tutkulusunu meydana getirmiştir. Kendi gerçeği, en inanılmaz efsanelerden daha da inanılmaz görünüyor. Onu noktası noktasına anlatmak, ortalama bir okuyucuda kuşku uyandırır. Ben, bu ortalama okuyucuyu kolundan tutup imparatorun kendisi tarafından kenarları parafe edilmiş polis raporlarını, çılgınca yazılmış aşk mektuplarını, gotik kilise krokileriyle belirsiz roman taslakları yanında, sara nöbetlerinin hesabı bulunan not defterlerini göstermek isterdim.

İncelediğim belgelere uymayan tek ayrıntı yoktur bu kitapta. St. Petersburg göğündeki ak geceye hayran hayran bakmak

için Dostoyevski'nin, penceresi önünde dikildiğini yazdımsa, bu, aynı gün kentin üzerinde gerçekten ak bir gece görülmüş olduğu içindir. Semipalatinsk ile Zmiev arasındaki bu yangını, Dostoyevski ile dostunun arabasının aştığını ileri sürdümse, bu, Baron Vrangel'in anılarında görüldüğü gibi, köylülerin aynı günde Sibirya yolu kıyısındaki yaban otlarını yaktıkları içindir. Semenovski Meydanı'nda, bozguncuların giydikleri hükmü okuyan generalin diksiyonunun kusurlu olduğunu yazdım; çünkü o günlerin anlatılarına bakılırsa, bu adamcağız kekeleme krizleriyle tanınmıştı.

Evet, gerçekten, en küçük bir yanlışlık yapmakta özgür görmedim kendimi. Çağdaşlarının anılarından ve mektuplarından çekip çıkardığım böylesine korkunç, böylesine güzel, böylesine yiğit bir gerçeği kolay uydurmalarla süsleseydim büyük huzursuzluk duyardım.

Dostoyevski'nin kesin bir biyografisi yoktur. Bizimkisi de hiçbir şeye yenilik katmak savında değildir. Onun tek değeri, büyük bir içtenlik ve sevgi duygusu içinde meydana getirilmiş olmasıdır.

H. T.

BİRİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Aile

Hava soğuktu. Kar pencereleri doldurmuştu. Kargalar, rüzgârda dalgalanan yas örtüleri misali uçuşuyorlardı ak ovanın üstünde. Mari hamamı yakmalarını buyurdu, kocasına da yıkanmasını rica etti. Adam, karısını sevdiğinden mi, ya da yıkanma gereksinmesi duyduğundan mı ne, kadının dediğini yaptı hemen.

Bu sağlığını koruma kaygısı ona uğursuzluk getirecektir: Kutsal banyolarını yapmaları için beylere özgü tahta kulübeden çıkarken Yan Tura'mn saldırısına uğradı. Karısı tarafından parayla tutulmuş bu adam bir el ateş ederek onu yaraladı. Kurban tüyler ürpertici bir çığlık attı ve eve doğru seğirtti. Mari'nin buyruğuyla kapıların ona açılması yasaklanmıştı. Mutsuz adam yumruklarıyla kapıyı döve dursun, saldırgan ona yetişti. Ve kılıcının tersiyle bir vuruşta işini bitirdi.

Cesedi getirenlere Mari: "Götürün onu, canı cehenneme!" dedi.

Ölüyü bir sedyeye uzatıp üstüne eski bir çarşaf örttüler. "Kapı sahanlığında biriken kanları köpeklerle domuzlar yalıyordu".[1]

Mari'nin büyük oğlu, sıra ona gelip de aynı tehlikeyle karşılaşınca, bir komşusunun evine kaçtı ve cadaloz karının ölüm

1 Eski nüfus kayıtlarını yenilemekle görevli komisyonun yayımladığı belgeler (Cilt XVIII).

cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanan bir soruşturma açtırdı. O aralık kadın ikinci kocayı edinmişti.

Dostoyevski'nin bir romanının ana teması olabilecek nitelikteki bu öykü, yazarın 1606 yılında yaşamış atalarından Mari Dostoyevski'nin gerçek serüvenidir. Ama Dostoyevski adına ilk kez, bundan yüz yıl önce Litvanya kroniklerinde rastlanır.

Gerçekten, Dostoyevo Köyü, 6 Ekim 1506 yılında Pinsk Prensi'nin, Boyar Danyel İvanoviç İrtişeviç'e armağan ettiği birçok köyden biridir. Boyar İrtişeviç'in torunları, Dostoyevski adını alacaklardır. Bunlardan Fedor Dostoyevski ünlü Prens Kurbski'nin yakın dostu oldu. Çar Korkunç İvan'ın gazabından kaçıp Litvanya'ya sığınan ve oradan çara kin dolu, coşkun, parlak ve değerli mektuplar gönderen Kurbski'nin serüveni, Rus şiirinde dillere destan olmuştur. Aynı çağlara doğru gene bir Dostoyevski, Rafael İvanoviç Dostoyevski dolandırıcılıkla, devlet kasasından para aşırmakla suçlanmıştır. Öbür Dostoyevskiler'den yargıçlar, papazlar ve kaptanlar yetişti. Akindi Dostoyevski adında bir başkası Kiev'de din adamları derneğince aziz ilan edildi. 1624'te Türk hapishanelerinden kaçmayı başaran Stefan Dostoyevski Lvov da, Meryem Ana resmine gümüş zincirler astı.

Şaşni Dostoyevski ve oğlu 1634'te ordudan bir köy ağasının öldürülmesi işine karıştılar. Filip Dostoyevski 1649'da komşularının toprakları üzerinde kanlı akınlar, planlı soygunlar düzenledi. İçlerinden hırsızların, katillerin, kaçıkların, dolandırıcıların çıktığı geçmiş kuşakların her birinde iyilikle kötülük öylesine karışmıştır ki, bu soy boyunca Dostoyevski'nin yapıtı önceden biçimlenmiş gibi görünür.

Bununla birlikte, 17. yüzyıl ortasından bu yana, ailenin bir kolu Ukrayna'ya yerleşerek Polonya'dan sızan Katolik etkisine karşı sıkıca direndi ve ileri gelenleri de çoğunlukla Ortodoks kilisesine geçtiler. Bu keşiş ve rahiplerin yaşamış olduklarını biliyoruz sadece. Ünlerini yitirmiş, toprakları ellerinden alınmış bu din adamlarının, Tanrı yolunda, kendilerini gösterişsiz

bir doğruluğa ve unutulmaya adadıkları anlaşılıyor. Erdemin tarihi kösteklediği ne de doğru!..

Mihail Andreyeviç Dostoyevski'nin babası atalarına uyarak papaz olmuştu. Oğlunun da başka bir meslek düşünebileceğini aklından bile geçirmiyordu: Genç adam, o sırada on beş yaşındaydı, doktor olmayı kafasına koyduğunu çıtlatınca kıyamet koptu. Annesinin gizli desteğiyle baba evinden ayrıldı ve Moskova'ya yerleşti.

Bu kentte kimseyi tanımıyordu. Parası azdı, görgüsü daha da azdı. Bununla birlikte inatçı bir yılmazlıkla çalışmaya koyuldu, cerrahi tıp okuluna alındı, 1812 seferinde yaralıları tedavi etti, sonunda binbaşı olarak orduya katıldı. Alaylar alayları, garnizonlar garnizonları, aşamalar aşamaları kovaladı; 24 Mart 1821'de Mihail Andreyeviç Yoksullar Hastanesi doktorluğuna atandı. Başkaldırıyla başlayıp, idari bir görevin mutlu sessizliği içinde sürdürülen bu mesleği, onur verici ufak tefek rütbeler derecelendirdi. Dördüncü sınıf bir Sen Viladmir nişanı, ilkin üçüncü sonra ikinci sınıf Sent An nişanları, gösterişsiz bir yargıç çini (*tchin*), çabasının cimrice verilmiş ödülleri oldular. Bu arada, doktor binbaşı Moskova'nın babadan oğula aktarılan soyluluk kütüğüne yazdırmıştı kendini.

1819'da Mihail Andreyeviç, bir tüccar kızı olan, ona hatırı sayılır bir drahomayla içten bir aşk ve görgülü, sağduyulu bir ev hanımlığı getiren Mari Fedorovna Neçayev ile evlendi.

Duygulu, yumuşak başlı çekingen bir kadındı. Güzel, biraz yorgun bir genç kız yüzü vardı. Popov'un bir pasteli onu 1820 modasına göre giyinmiş ve taranmış olarak betimliyor. İri, dalgın gözleri ve gülümseyen dudaklarıyla küçücük yüzünü ipekli kurdeleler çevreliyor. Aynı ressam Mihail Andreyeviç Dostoyevski'nin de bir portresini yapmıştır. Şakaklarına doğru kalkık kaşlarıyla kalın dudaklı, etli çeneli kaba bir köylü yüzü. Özene bezene biçimlendirilmiş, tel tel favorileri yanaklarının ortasına dek sarkıyor. Gala giysilerinin sırma işlemeli sert yakası çenesine dayanıyor. Bakışları bir kuşunki gibi sabit ve donuk.

Mesleğindeki ilk yorucu çalışmaları, ortalama başarısı Mihail Andreyeviç'i hırçınlaştırmıştı. Kendisine ve başkalarına kar-

şı kırıcıydı. Ama sert davranışları içinde bile büyüklük duygusundan yoksundu. Evinde hırçın, işkilli, mızmız bir zorba kesilmişti. İşleri dakikası dakikasına ayarlıydı, aile içinde öncelik haklarına titizlikle saygı gösterilirdi. Ev disiplininin, bağnazlığın adamıydı. Tanrıdan sonra ilk sahipti. Bu usta taslağı, aşırı bir duygunluktan acı çekiyordu. Kimi vakit, ansızın tutan üzüntü nöbetleriyle sarsılır ve karısına açılırdı:

"Öldürücü bir can sıkıntısı. Nereye sokulacağım, şaşırdım kaldım. Tanrı bilir hangi düşünceler güpegündüz ya da düşümde bana musallat oluyorlar!"

Karısı onu kederli görmekten çok korkuyordu, kendisine gelince, gururu okşanmış bir adam olarak bu temiz yürekli telaştan tat alıyordu.

Kısa bir ayrılık sırasında kocasına şöyle yazıyordu: "Senin bu denli üzüntülü olduğunu düşününce yüreğim sıkışıyor. Yalvarırım sana meleğim, Tanrım, kendine iyi bak, hiç değilse benim aşkım için; inan ki, senden uzak, Tanrılaştırıyorum seni, varlığımdan daha çok seviyorum seni benim biricik dostum."

Böylece, mutsuz kadın bu çok sevgili zorbasına çekilmez güvenini biraz olsun yeniden kazandırmaya çabalıyordu. O ise, yatışmış görünüyor, kendine acındırıyor, homurdanıyordu. Ama bunaltı nöbeti geçer geçmez, anlamsız çalım satmalar yeniden başlıyordu.

Gerçekte bu adam büsbütün kötü değildi. Hatta kötü bile değildi. Kocasına hayran olduğu için seviyordu karısını. Çocuklarına fiziksel cezalar vermezdi. Oysa, onlar bu çeşit cezaları, babalarını kükreten o müthiş öfkelere yeğ tutardı. Genç adam, Mari Fedorovna yaşadığı sürece içmeye yiğitçe karşı koydu. Kendini ayyaşlığa bıraktığında ise, dul ve umutsuz olmanın onurlu özrünü ileri sürüyordu. Atasözlerine geçmeye yaraşır cimriliğine gelince, kimi biyografi yazarları bunu, gelirlerinin azlığıyla, yavaş ilerlemesine yüklüyorlar. Yüz kâğıt rublelik[2] aylığı azdı elbette; ama karısının drahoması, özel hastalarından kazandıkları, muhtemelen Kumaninler gibi çok varlıklı akrabalarından gördüğü yardımlar, iki yakasını kolayca bir araya ge-

2 O günler, bir gümüş ruble 3,5 kâğıt ruble değerindeydi.

tirmesini sağlıyordu. Devlete ait lojmanda oturduğuna, buyruğunda hastanenin yedi hizmetlisi çalıştığına ve dört tane özel atı bulunduğuna göre Mihail Andreyeviç'in yoksulluğundan söz etmek abartıya kaçmak olur.

1831'de Tula ili sınırları içinde, Moskova'ya uzaklığı yüz elli verst (= 2 km) olan bir yurtluk bile satın aldı. Bu yurtluk beş yüz desiyatinlik (= 6.000.000 m^2) bir toprağı, nüfusları aşağı yukarı yüz kişiyi bulan Daroyova ve Çeremaşni Köylerini kapsıyordu.

Gelgelelim, yeni köy ağası, çocuklarla yazlıkta bulunan karısına yazdığı mektuplarda durmadan yakınıyordu:

"Grigori'nin dediğine göre kazayla kırılan iki likör şişesi dışında hepsini aldım. Kendi kendime soruyorum sevgilim, acaba şişeler tek başlarına mı kırılmışlar, yoksa biri onları önceden boşaltıp sonra mı kırmış..."

Ve yeniden: "Evde işler yolunda, yalnız, Vasilisa'dan kuşkulandım birkaç kez; ama şimdilerde gözden ayırmıyorum hiç. Yaz bana sevgilim, gömme dolapta kaç büyük, kaç küçük şişe likör kalıyor sana, haberim olsun."

Öbür mektuplarda, gümüş takımların bir bir hesabını vermesini rica ediyor karısından; takımdan olmayan parçaların da sayısını bildirmeyi unutmamasını tembihliyor:

"Altı çorba kaşığının olması gerektiğini yazıyorsun bana, oysa ben sadece beş tane görüyorum. Dolapta kırık bir kaşık olacak diyorsun; bulamadım; yanılmış olmayasın?"

Giysilerinin, başlıklarının tam listesini göndermesini istiyor ivedilikle. Böylece, karı kocanın mektuplaşması süresince bu cimrice tefeci hesapları evlilik tutkusunun lirik taşkınlıklarıyla birlikte gidip geliyor.

Moskova'da, Mari Hastanesi'ne[3] bağlı bir yapıda oturuyorlardı Dostoyevskiler. Hastanenin Bojedomka ya da "Tanrının evleri" adlı, sokağa bakan ön yüzü dorik sütunlarla görkemli bir biçimde işlenmiş, tepeleri aslanlı dört köşe direklere dayanan bir demir parmaklıkla da korunmuştu. Gerçekten de Bojedom-

3 Yoksullar Hastanesi.

ka Sokağı'nın iki yanında sadece sosyal yardım ve eğitim kurumları bulunuyordu: Yetim evleri, düşkünler evi, Aleksandr Enstitüsü ve soylu genç kızlar için Sent Katrin Enstitüsü. İdari cimriliğin, gösterişsiz çirkinliğin, yardım görmüş yoksulluğun meydana getirdiği bir güçsüzler yurdu. Yoksulluğa özgü sıkıntılı bir mahalle.

Dostoyevskiler'in oturduğu yer, bahçe ortasında, yapılışı imparatorluk stilini andıran tek katlı bir evdi. Bahçeyi çevreleyen parmaklıkların ardında, kocaman yapıları, özel kilisesi, ulu ıhlamur ağaçlarıyla Mari Hastanesi'nin iç bahçesi başlıyordu. Çocukların girmesi yasaklanan bu yer insanda acıma duygusu uyandıran, gizemli, başlı başına bir dünyaydı.

Dostoyevskiler'in evi iki odayla küçük bir sofadan ibaretti. Derme çatma bir bölme, sofayı ikiye ayırıyordu. Böylece sınırlanmış küçük bir odayı Dostoyevskiler oğullarına vermişlerdi. Pencere yoktu, duvarları koyu gri tutkallı bir boyayla badanalanmıştı. Biraz ötede kanarya sarısı büyük bir oda ve kobalt mavisi salon vardı. Sonraları bu eve bir oda daha eklendi. Mobilya takımları sade ve kullanışlıydı. Salonda iki oyun masası, bir yemek masası, yeşil deriyle kaplı bir düzine de sandalye vardı. Odada ise ebeveynlerin yatakları, bir lavabo ve çamaşırla tıklım tıklım dolu kocaman iki sandık vardı.

Tavanlar yüksekti, mobilyalar epeyce büyüktü, salt kılla doldurulmuş sandalyelerde, balmumu gibi, oturanların kıçlarının kalıbı kalıyordu.

İşte bu evde doktorun ikinci oğlunun tüm çocukluğu geçti. 30 Ekim 1821'de doğdu. 4 Kasım'da, Yoksullar Hastanesi'nin Piyer-ve-Pol Kilisesi'nde vaftiz edildi. Anne tarafından büyükbabasının adı olan Fedor adını verdiler ona.

Esenli bir tekdüzelik içinde günler günleri kovaladı. Sıkı bir program, eğlencelerin hemen hemen tümden yokluğu, nereden baksan kendini mutlu sayan bu ailede, zaman kavramını bile hiçe indirgiyordu.

Sabahları altıda kalkılırdı. Sekizde, baba görevli olduğu koğuşları dolaşmak üzere evden ayrılırdı. Hizmetçiler ortalığı dü-

zene sokmak, sobaları tutuşturmak için onun yokluğundan yararlanırlardı. Dokuzda eve döner ve kentteki hastaları yoklamak için tekrar çıkardı evden. Yemek on ikide yenirdi. Sofradan kalkılınca doktor salona çekilir, eski deri kanepenin üzerinde bir buçuk ya da iki saate yakın kestirirdi. Yaz günlerinde, çocuklardan birinin Mihail Andreyeviç'in yanına oturup bir ıhlamur dalıyla yüzünün sineklerini kovalaması gerekirdi. Eğer sineklerden biri nöbetçinin dalgınlığına getirerek uyuyanın burnuna konup da onu uyandıracak olsa azarlamalarından, bağırıp çağırmalarından akşam yemeğine kimsede iştah kalmazdı. Andre Dostoyevski, anılarında "Bir sineği kaçıranın vay haline!" diye yazacaktır. Bununla birlikte bütün oymak, babanın öğle uykusunun korunmasına dikkat ederdi. Bitişik odada yuvarlak masanın çevresinde toplanan ev halkı yavaş sesle konuşur, gülmelerini tutar, uyutulmuş ağanın en küçük homurtusundan tir tir titrerdi.

Bu toplantıların gizli mırıltısı, Dostoyevski'nin çocukluğunu oyaladı. Mari Fedorovna anne ve babası hakkında binbir çeşit, garip garip anılar anlatmayı severdi. Fransızlar Moskova'ya girdiği sırada babası kentten kaçmıştı. Bir ırmağı geçerken arabası sulara gömülmüştü. Sonradan, bagajlar içinde sıkışıp yapışmış kâğıt paraları birbirinden ayıramamışlardı bir türlü. Mari Fedorovna'nın sesi tatlı, bakışları gizemli ve sevgi doluydu. Doktor uykudayken yaşam güzeldi.

Ama çocuklar annelerinin bu anlatılarına, dadıları Alyona Frolovna'nın peri masallarını yeğ tutuyorlardı.

Alyona Frolovna'nın yeri önemliydi. İri, yağ tulumu bir kadındı. Andre Dostoyevski'nin dediğine göre, göbeği, tam dizlerine kadar değiyordu. Çok temiz giyinir, kafasına ak tülden bir başlık geçirirdi hep. Doymak nedir bilmezdi. Buna rağmen bu güçlü insan azmanı ciğerlerinden hastalandı. Durumu doktoru çok eğlendiriyordu.

"Kırk beş pudluk kadının zayıfladığını, arabaya bindirip indirirken güçlük çektiğinizi yazıyorsun bana; az da olsa kâr bırakmayan felaket yoktur yargısına varıyorum buradan. Hiç değilse yirmi pud yitirdiğini sanıyorum, sonuç olarak bu ağırlık azalmasının değerini arabayla atlar bilecektir."

Mihail Andreyeviç, zavallı kadıncağızın garip meraklarıyla alay etmesini severdi. Alyona Frolovna'nın da kimi merakları pek tuhaftı gerçekten. Örneğin her Hıristiyan'ın iki lokma et, balık ya da sebze arasında bir lokma ekmek alması gerektiğini Tanrı buyuruyor diye kesinlikle söylerdi. Ona göre sadece bulgur çorbası "ekmeğin eşliği" olmadan yutulabilirdi. "Bir parça ekmek ısır ilkin, yavrucuğum, yemeği sonra at ağzına, Ulu Tanrı böyle istiyor!"

Yapmadan edemediği tek şey enfiye çekmekti. Pis, çirkin ve sevimsiz bir satıcı, belirli günlerde onu görmeye gelirdi. Doktor ikisinin nişanlı olduklarını söylerdi açıkça. "Öf! Tanrı bağışlasın sizi! Tanrıdır benim nişanlım, bayağı bir tütün satıcısı değil!" diye öfkelenirdi kadıncağız.

Geceleyin, hayvan ulumalarını andıran sesler çıkardığı olurdu. Çocuklar korkudan kaskatı kesilmiş uyanırlardı uykularından. Doktor yatağından fırlar, kendisine getirinceye dek onu sarsardı. "Haberin olsun," diyordu, "bir kez daha böğürürsen üç litre kan almalarını emredeceğim senden."

Gerçekten, gün geçmez kan alınırdı kadından, ama fayda vermiyordu.

Doktor az yemesini öğütlerdi. Ama o düşünde son derece tatsız Çingeneleri görmesi için boş mideyle uyumasının yettiğini ileri sürüyordu. Uğraşmaktan bıkan Mihail Andreyeviç üstelemiyordu. Gerçekten de Alyona Frolovna evi kasıp kavuran bu zorbaya kafa tutmasını bilen tek kişiydi. Hatta birçok kez gazabından çocukları o korumuştur. Moskovalıydı ve bununla övünüyordu. Çocuklara sen diye seslenirdi. Efendisine "bey" demez adıyla çağırırdı; hizmetçi değilmiş gibi "Mihail Andreyeviç" derdi. İçki dolabının, kilerin anahtarları ondaydı. Kısacası, onursal, tartışma götürmez bir üstünlüktü bu.

Dostoyevski ailesi saat dörtte çay içerdi. Akşamları, iç yağından iki mumun aydınlattığı yuvarlak masanın çevresinde otururlardı. Balmumlu şamdanlar doğum günü yemeklerine saklanırdı. Bu yuvarlak masa toplantıları, zorunlu olan yüksek sesle kitap okuma seanslarına pek elverişliydi. Anneyle baba, biraz sonra da çocuklar, sırayla Karamzin'in *Rusya Tarihi*'ni, Der-

javin'in *Kasideler*'ini, Jukovski'nin şiirlerini, *Zavallı Liza* adlı romanı, Puşkin'den koşuklar okuyorlardı. Mihail Andreyeviç Dostoyevski kendi koşulları içinde oldukça kültürlüydü. Oğullarının, edebiyat ve sanata karşı saygılı yetişmelerini istiyordu - Hakkını yememek gerek.

Akşam yemeği tam dokuzdaydı. Sofradan kalkılır kalkılmaz çocuklar anne ve babalarını öperler, akşam duası için kutsal resimlerin önünde diz çöktükten sonra penceresiz, karanlık ve sessiz odalarına çekilirlerdi. Burada mobilyalar birden korkunçlaşıyor; hırçın koltuklar, canlanan sandalyeler, büyülü sedirler birer tuzak kuruyorlardı sanki... Fedor gölgeden korkardı. Kardeşi Mişel de ondan daha yürekli değildi. Ama ikisi de çok geçmeden, çarpan bir kanat gibi duvarda ışık oyunları yapan küçük mum alevine baka baka uyuyuverirlerdi.

Eğlenceler pek seyrekti Dostoyevskiler'de. Yılda iki kez, çocukların sütanneleri, (Mari Fedorovna yalnız oğlu Mişel'i emzirmişti) köylerinden eski süt çocuklarını görmeye gelirlerdi. "Lukerya geldi," diye seslenirdi hanımına Alyona Frolovna. Ayağında ağaç sandallar, başı kurdelelerle süslü salona girerdi Lukerya. Eşikten adımını atarken haç çıkarır; ciddi ciddi selam verir ve alacalı bir mendil içinde getirdiği köy çöreklerini çocuklara dağıtırdı. Sonra mutfağa dönerdi gene.

Ama akşama doğru, çocukların kendisini beklediği odaya kayardı. Yanlarına oturur, mucizelere elverişli karanlıkta, alçak sesle onlara Çareviç İvan'ın, Mavi Sakal'm, Ateş Kuş'un ya da Alyoşa Pepoviç'in serüvenlerini anlatırdı. "O"lu hecelerin üstüne basa basa; yavaş yavaş, tatlı tatlı, eski köylü ağzıyla konuşurdu. Yumurcaklar onu yarı korkuyla ama hayran hayran dinlerdi: "Boyar yol kavşağında durmuştu..." Bir kez yalnız kaldılar mı sütannelerinin değerlerini karşılaştırarak ateşli ateşli tartışırlardı. Varenka'nın sütannesi mi yoksa Fedor'unki mi daha güzel masallar biliyordu?

Fedor Dostoyevski'nin annesiyle babası az konuk kabul ederlerdi. İlkin, doktor yabanıl bir adamdı ve geç yatmasını sevmezdi. Onun isteğiyle aile kendi içine kapanık yaşıyordu. Ya tiyatro? Çok çok iki üç kez götürmüştür çocukları. *Jako ya*

da Brezilya Maymunu adlı temsilden sonra Fedor, maymun rolündeki oyuncuya haftalarca öykündü durdu. Maçalov'un oynadığı Schiller'in *Haydutlar*'ı uykusunu kaçırdılar. Gezilere gelince: Babanın buyruğu altında yapıldıklarından, olması gerektiği gibi, çok sıkıcıydılar. Yaz günleri belirli saatlerde bütün aile, hastane yakınındaki Mari Çayırı'na gidiyordu. Aleksandr Enstitüsü nöbetçi kulübesi önünden geçerken bekçinin ayakları dibine para bırakılırdı. Adam bunu el altından cebe indirirdi. Yürüdükleri sürece baba, çocuklarıyla yüksek ve yararlı konuşmalara girişirdi. Aritmetik, geometri... Çimenlerde koşmak yasaktı. Çünkü Mihail Andreyeviç'e göre soylu bir çocuk deli gibi dörtnala koşmakla kendini küçük düşüremezdi. "Ne idüğü belirsiz çocuklar"la arkadaşlık kurmak da yasaklanmıştı. Üstelik ata binmek, top oynamak, lapta gibi zararsız oyunlar da yoktu. Bunların tümü bayağılığa girerdi.

Pazarları ve bayram günleri akşam duası için kiliseye gidilirdi. Tatil akşamları kâğıt oynanırdı. Babalarının yaş gününde yavrucaklar lüks kâğıtlar üzerine Fransızca kutlama sözcükleri yazıp ince bir kurdeleyle bağlarlardı. Sonraları bu günler için ezberledikleri şiirleri okurdular babalarına: Puşkin'den, Jukovski'den –şaşılacak şey– *Henriade*'dan parçalar!

Bu küçük klan içinde büyüyordu Fedor Mihailoviç Dostoyevski. Dış dünya ile her çeşit alışverişi korkunç bir biçimde yasaklanmış, arkadaştan, özgürlükten, görgüden yoksun olarak. Kapalı kutu içinde geçen bu gençliğin, duyarlığın bu yapay gelişmesinin damgasını taşıyacaktır yaşamı boyunca. "Tümümüz, yaşama alışmamış kişileriz," diyor kahramanlarından biri. Dostoyevski'nin kendisi de alışamadı ona hiç.

Bununla birlikte, bütün bunlardan Dostoyevski'nin üzüntülü ve uslu bir çocuk olduğu yargısına varmak gerekmez. Onun alıngan saflığı, sırasına göre gürültücü, öfkeli, afacan, dediği dedik bir çocuk olmasını engellemiyordu. Anne ve babasıyla kâğıt oynadığı vakit, doktoru şaşkına çeviren hileler yapıyordu. Arabayla yapılan geziler, çevresinde kaygı uyandırıncaya dek coşturuyordu onu. En küçük bir eğlenceyle yerinde duramaz oluyordu. Bir seferinde, gezici panayır çadırında bir koşu-

cu gördükten sonra soluğu bahçede almış, dişlerinde bir mendil, dirsekleri bedenine yapışık, tüm gücü tükeninceye dek taban tepmişti. "Fedor'un kötü davranışlarına hiç şaşmıyorum dostum. Ondan her vakit böyle korkulacak şeyler beklenebilir," diye yazıyordu kocasına Mari Fedorovna. Doktor da oğlunu azarlamak için gerçekten peygamberce sözler ederdi: "Ah, Fedya uslu ol; kötüye varacak bu gidiş! Kızıl kasket giyeceksin sonunda." Erlerin giydiği bu kızıl kasketi, Fedor Mihailoviç kürek cezasından kurtulunca gerçekten giymek zorunda kalacaktır.

Bir demir parmaklık Dostoyevskiler'in küçük bahçesini hastanenin kocaman parkından ayırıyordu. Doktorun yasaklamasına karşın Fedor, bahçede hava alan, bej renkte kaputlar giymiş, pamuk takkeli hastalarla tanışıp arkadaşlık kurmaktan hoşlanıyordu. Çirkin ve acı çeken bu insanlık onu tiksindirmiyor, aksine duygulandırıyor, kendine çekiyordu. Evet, bu yapayalnız burjuva çocuğu hiç tanımadığı bir dünyadan fırlatılan bu ezilmiş, çekingen, yoksul kişilerin dostluğunu elde etmeye çalışıyordu. Acaba hangi mutsuz dramların, hangi zavallı talihsizliklerin acınacak duruma sürüklediği dökünтülerdi bunlar? Yaşları ve sosyal durumları bu denli farklı olduğu halde, nasıl oluyor da kendine yabancı bulmuyordu onları? Doktor Fedor'u düşkünler evinde yaşayan biriyle konuşurken yakalayacak olsa, en keskin paylamayla azarlardı onu. Oğullarından en büyüğü Mişel sessizdi, belki biraz hayalperestti ama aslında çok usluydu; en küçüğü Andre her bakımdan babasının gönlünü doyuruyordu. Ama Fedor! "Tam bir ateş parçası!" diyordu annesiyle babası. Ele avuca sığmaz yumurcağın marazi haşarılığını yatıştırmak için doktor ona, ne denli yoksul olduklarını, büyüyünce "önemli bir yer tutma"nın ne denli güç olduğunu, ileriye büyük umutlar bağlamamak gerektiğini, yolu yordamıyla anlatıyordu. Geleceğin bu kara tablosu ürkütüyordu çocukları. Mihail Andreyeviç'in bu tatsız vaazlarıyla, oğluna ölünceye dek acı çektiren bu aşırı alınganlığın, topluma karşı duyduğu bu korkunun, şimşek gibi çakan kuşkuların ilk tohumlarını serptiği söz götürmez bir gerçektir. "Benden örnek

alın," der dururdu. Oğlunun ona benzemekten ne derece korktuğunu bir bilseydi! Fedor'un o denli eli açık oluşu babasının cimriliğine karşı, herkes hakkında tam bir hoşgörüye sahip oluşu babasının sert davranışlarına karşı değil miydi? Böylece, babasıyla ortak hiçbir yanı olmadığını kanıtlıyordu kendine. Bulanık, birbirini tutmaz duygular beslemişe benziyor bu babaya karşı. Vakit vakit ondan korkuyor ya da nefret ediyordu. Hatta bir çeşit fiziksel tiksinme de duyduğu olurdu. "İçimizden hangimiz babamızın ölümünü dilememiştir?" diye haykırır İvan Karamazov. Ara sıra acıma duygusuna dönüşler uyarıyordu onu. Bu duygudan uzaklaşmış olmaktan yerinirdi. Kardeşi Mişel'e "Çok acıyorum babama! Ne garip bir huy!" diye yazacaktır sonradan. Doktorun ölümü onu öylesine çok sarsacaktır ki, babasını sevmiş olup olmadığından şüphe edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

Daroyova

1831'de, Darovoya yurtluğunun satın alınması ailenin donuk yaşamını biraz olsun canlandırdı. Baharın ilk günleri gelir gelmez, Mari Fedorovna çocukları alıp yazlığa göçüyordu. Görevi yüzünden kentte kalan doktor, temmuz ayından önce gelemiyordu yanlarına. Gelişlerini de kırk sekiz saattan öteye uzatamıyordu hiç. Gerçek tatil buna derler!

İki ya da üç gün süren yolculuk bir büyüydü. Köle Simon Şiroki, köyden gelirken, yurtluğun çifte koşulan iki atını da yanında getirirdi. Üstü kapalı eski arabaya sandıklar, paketler yüklenirdi. Fedya[1] arabacının yanına yerleşirdi. Hafif tırısla yola koyulan araba kentin ortasından geçerek, kuru, kabuk bağlamış tekerlek izlerinin yardığı yollara girerdi.

Çavdar tarlaları, gümüş yaprakları titreşen genç bir kayın ağacı, çatısı ekin saplarıyla örtülü, sahanlığı tahta parmaklıklarla çevrilmiş bir kulübe, sırtında tek gömlek, yalınayak, birşeyler haykıra haykıra kolunu kaldıran bir oğlanın silueti. Sınır taşları birbirini kovalıyordu. Arabanın kimi zaman sağından, kimi zaman solundan toz, hayvan tersi, güvelenmiş çuha kokusu geliyordu. At nalları damakta şaklayan dilin çıkardığı sesleri çıkarıyordu. Tekerlekler gıcırdıyor, çıngıraklar şıngırdıyordu.

1 Fedor.

Fedya dizginleri kendisine vermesi için yalvarıyordu Simon'a.

"Böyle iyi mi?"

İlk durakta arabadan aşağıya atlar, çevreyi yoklamak için koşardı; ayakkabıları ıslak otlardan sırılsıklam olurdu. Sonunda temiz havadan sarhoş, sabırsız, sevinçten içi içine sığmaz bir durumda gene arabaya binerdi. Kırbaç şaklar ve araba yeniden yola düzülürdü.

Darovoya'daki ev üç odalı, çatısı ekin saplarından, duvarları kireç sıvalı latalardan yapılmış küçük, kılıksız bir konuttu. Yüzyıllık ıhlamur ağaçları gölgeliyordu onu. Bunların ötesinde küçük bir çayır, sel yataklarıyla kesilmiş kayın ormanına dek uzanıyordu. Karanlık basınca korkunçlaşan ağaçların altına kurtların, yılanların saldırdığı söylenirdi. Çocukların düş kurma yetilerini coşturuyordu bütün bunlar bol bol. Özellikle Fedor ormana gizlice süzülüp tehlikelere atılmayı severdi. Bundan ötürü "Fedya Ormanı" dediler oraya.

Yurtluğun bir sebze bahçesi vardı. Sonraları Dostoyevskiler evlerinin yakınında bir gölcük kazdırdılar. Mihail Andreyeviç'in Moskova'dan bir fıçı içinde gönderdiği canlı karassen balıklarını salıverdiler içine. Papaz ve ardında yürüyen bir alay insan, ellerinde kutsal resimler ve bayraklarla havuzu dolandılar.

Bugün ulu ağaçları kesmişler, kuruyan gölcüğün çukuruna lahana ekmişler. Dostoyevskiler'in konutlarının yerine de kimin yaptığı bilinmeyen temizce bir ev kondurmuşlar. Ama Darovoya ve Çeremaşni Köyleri yüzyıl önceki görünüşlerini olduğu gibi muhafaza etmişler. Yağmurun yıkadığı, güneşin kavurduğu sap damlı yirmi evlik ufacık köyler. At çalmaktaki ustalıkları dillere destan, kara cahil, tembel, yoksul mujikler. İlkel bir yaşam. İlerleyen zaman içinde bir gerileme.

Mari Fedorovna bütün yazı Darovoya'da geçiriyordu. Kümesle, sebze bahçesiyle uğraşır, buğday, yulaf, patates ve keten tarımlarıyla ilgilenirdi. Gönül çekici bir saflıkla şunları yazıyordu kocasına bu iyi kadın:

"Kölelerin tümü esenlik içinde. Sadece Fedor ailesi öbür dünyayı boylayacaktı neredeyse; ama Tanrıya şükür! iyileştiler

şimdi. Yalnız içlerinden üçü çift sürmeye yanaşmıyor henüz. Tanrının yardımıyla hayvanların da sağlığı yerinde."

Daha da güzeli:

"Tanrı bana bir erkek ve bir kadın köle armağan etti: Nikota'nın İgor adlı bir oğlu, Fiyedot'un da Lukerya adlı bir kızı oldu. Dişi domuz beş yavru birden doğurdu, ördek sessiz sessiz kuluçkada yatıyor, kazlara gelince, bir şey verdikleri yok..."

Anneleri ev işleriyle uğraşıp, köylülerin ve hayvanların sağlığını eşit titizlikle gözetirken, Dostoyevski kardeşler kıtlıktan çıkmışçasına yararlanıyorlardı yeni özgürlüklerinden. Onlara bir şölenler ve mucizeler ülkesi gibi gelen bu yoksul, küçük yurtlukta oyunlar düzenlediler. Ama ne oyunlar! İlkin Fedya'nın bulduğu vahşiler oyunu. Oğlanlar ıhlamur ağaçları altında bir kulübe kuruyorlar, soyunuyorlar ve bedenlerini çiğ renklerle boyayıp kafalarına yapraklar ve kaz tüyleriyle süslü başlıklar geçiriyorlardı. Sonra yaylar ve oklarla silahlanarak, kayın ormanında kendilerini savunan köylü kız ve erkek çocuklarına baskın yapıyorlardı akıllarınca. Tutsaklar kulübeye götürülüyor, karşılığını ödemedikçe bırakılmıyordu. Gene Fedya'nın uydurduğu bir başka oyun da, Robenson oyunuydu. Sonraları çocuklar havuzda yüzmeyi de akıl ettiler.

Köleler küçük kentlileri çok sevdiler. Özellikle Fedor'u. Çünkü o, tarlalarda, pasaklı, sakalları bir karış, çocuk bakışlı, kocaman elleri nasır içinde, ufak tefek mujikler arasında, onların çalışmalarına bakmakla geçiriyordu tüm günlerini. Soru yağmuruna tutuyordu onları. Çift süren ya da sabana koşulmuş atın dizginlerini tutmak, orak biçmek istiyordu durmadan. Hasat mevsiminde bir gün, testisini devirdiği için ağlayıp sızlayan bir kadın gördü. Çünkü zavallının küçük çocuğu susamıştı, neredeyse güneş çarpacaktı. Fedor onlara köyden biraz su getirmek için bir buçuk verstlik yolu yaya yürümüştü.

Bu alçakgönüllü köylüler, bu ağır işçiler, tıpkı Mari Hastanesi'nin hastaları gibi çekiyordu onu. Onlarla bir düzeyde görüyordu kendini. Tüm özsaygı sorunları, tüm sıkıntılar yok oluyordu onların yanında. Rus halkının bu yalın ve silik çoğunluğunu kendinden geçercesine büyük bir hayranlıkla keşfediyor-

du. Tutkulu bir sevgi besleyecektir onlara karşı yaşamı süresince. Rusya'nın kutsal görevine olan inancını güçlendirmek istediği zaman onlara yönelirdi. Süslü püslü memurlara, çıtkırıldım aristokratlara değil, onlara, bu kirli yüzlere, bu kamburlaşmış sırtlara, dünyadan habersiz bu sevgi dolu bakışlara.

Kürekteyken bile, yalnızlık, umutsuzluk içinde onların anılarından dileyecektir ilk gücü.

"Köydeki ağustos ayını anımsadım. Hava açık ve kuraktı, ama biraz soğuktu, çünkü yel esiyordu. Yaz bitmek üzereydi, çok geçmeden, bütün bir kış daha Fransızca çalışa çalışa bunalayım diye Moskova'nın yolunu tutmak gerekecekti; köyden ayrılmak düşüncesiyle üzülüyordum..."

Ormana dalıyor. Kurbağaları kamçılamak için sağdan soldan fındık dalları kesiyor. Çevresinde, ormanda çıt yok. Kara benekli kızıl kertenkeleler, patikanın iri çakıl taşları arasından şimşek gibi kayıyorlar. Mayısböcekleri alçak dallara konmuşlar. Mantar, soyulmuş ağaç, çürümüş ot kokuyor hava. Ansızın bir çığlık: "Kurt geliyor!"

Çocuk uluyarak kaçıyor. Sık ormanı yarıp geçerek ağaçsız bir bölgeye varıyor. Orada bir mujik çift sürmektedir.

"Köylülerimizden Marey'di bu... Elli yaşlarında bir adamdı, sağlam yapılı, oldukça uzun boyluydu; kızıla çalan gür sakalı yer yer kırçıllaşmıştı. Tek sözcük konuşmuşluğumuz olmasa da tanıyordum onu. Çığlığımı duyunca kısrağını durdurmuştu. Yanma koşup bir elimle sabanına öbürüyle koluna yapışınca büyük ürküntümü gördü. 'Kurt geliyor!' diye tekrarladım soluk soluğa.

Kafasını kaldırdı ve istemi dışında çevresine baktı. Bir an bana inanır gibi oldu:

- Nerede kurt?'

- Bağırdılar... Biri 'Kurt geliyor!' diye bağırdı, dedim dilim dolaşarak.

- Hadi hadi, kurt murt yok, düş görmüşsün sen. Ne işi var burada kurdun? diye mırıldandı beni yatıştırmak için.

Ama ben tir tir titreyerek daha sıkı sarılıyordum gömleğine. Sapsarı kesildiğimi sanıyorum.

- Vah vah! Ne de çok korkmuşsun, dedi kafasını sallayarak. Haydi geçti şimdi küçüğüm. Görün bakın ne yüreklidir o!

Elini uzattı ve yanağımı okşadı birden:

- Haydi geçti artık geçti, İsa ayrılmasın yanından: Bir haç çıkar.

Ama haç çıkarmıyordum. Dudaklarım uçlarından büzülmüştü. Durumu kavradı ve toprağa bulanmış kara tırnaklı iri parmağını kasılmış dudaklarım üstüne koydu...

Ve işte yirmi yıl sonra, Sibirya'da, birden anımsıyordum bu karşılaşmayı en küçük ayrıntılarına dek. Yoksul köylünün, kölemizin sevecen ve anaç gülümsemesini görüyordum yeniden. Kafa sallayışını, haç çıkarmalarını unutmamıştım hiç: 'Ne de korkmuşsun küçüğüm.' Ve özellikle, toprağa bulanmış bu iri parmağı, yavaşça ve çekine çekine ağzıma değdirdiği parmağı.

Birden pis yatağımdan fırlayarak çevreme bir göz attığımda, bu mutsuz kişilere bir başka gözle bakabileceğimi, büyülenmiş gibi, bütün kinlerin, tüm öfkelerin yüreğimde ansızın yok olduğunu sezinledim."

Dinî kuşkularının her yeni sınavında, her yeni saldırışında Dostoyevski köylüye yönelecek, onun değişmez huzurunu, yalın, sessiz gücünü dinleyecektir. Öbürü de "Hadi hadi! Kurt murt yok... Kurtlara kaptırmayacağım seni... İsa ayrılmasın yanından," diye yanıtlayacaktır.

Köylü Marey gerçekten yaşamıştır Darovoya'da. Atlardan iyi anlayan bir mujikti. Mari Fedorovna, zamanına göre, dil bozukluklarını bağışlayacak kadar hatırını sayardı onun. Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*'deki Smerdiyaşaya adlı kızı da gene Darovoya'da tanımıştır. Adı Agafya Timofeevna idi, budala diye tanınırdı. Bütün yıl gömlekle dolaşır, mezarlıkta uyurdu. Çeremaşni Köyü de yeniden ortaya çıkıyor zaten aynı romanda. Alyona Frolovna'ya gelince, Dostoyevski, *Cinler*'de ölümsüzleştirdi onun adını.

Yiğit Alyona Frolovna! Layıktı bu ödüle o. Bir gün Moskova'da –dokuz yaşındaydı Dostoyevski o sırada– salonun kapısı açıldı ve eşikte Grigori belirdi. Dosdoğru köyden geliyordu. "Ve işte biz, Alman kılığında giyinmiş, hali vakti yerinde bir

kâhya yerine, pabuçları bezden, eski mintanlı bir adam gördük karşımızda.

- Ne var? diye bağırdı babam korkuyla.

- Yurtluk yandı, dedi Grigori boğuk boğuk."

Yangın konutları, ambarları, ürünü, davarı yakıp yok etmişti. Hatta Rahip Arkip alevler içinde can vermişti. Yıkım toptan sanıldı ilkin. Ev halkı diz çöktü. Mari Fedorovna hıçkırıyordu. İşte bu anda dadı Alyona Frolovna ona yaklaştı, omzunu tuttu: "Para gerekse alın benimkini." Beş yüz ruble biriktirmişti. Bereket versin, zararlar hizmetçinin yardımı gerekmeden onarıldı. Ama bu anı, tıpkı Marey'in anısı gibi, Fedor Mihailoviç'in peşini bırakmadı yaşamı boyunca.

"Rus halkını sık sık işlediği alçaklıklara bakarak değil, tüm bilgisizliğine karşın, yapmaya can attığı yüce, kutsal şeylere göre yargılayın... Yolumuzu aydınlatan ışığın kaynağı ondadır," diye yazıyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlk Dersler, İlk Yas

Küçük Dostoyevskiler'in öğretimi erken başladı. Mari Fedorovna oğlu Fedor'a ilk alfabe bilgilerini belletmek görevini yüklendi. Eski yöntemle öğretti, her harfi Slavca okuyarak: "az, buki, vede..." O günlerde dört yaşında olan küçük Fedor, bu garip heceler sağanağı altında şaşkına dönüyordu.

Okudukları ilk yazılar, Eski ve Yeni Ahit'in yüz dört öyküsü oldu. Bunların kaba saba taşbasması resimleri, dünyanın yaratılışını, cennette Adem ile Havva'yı, Nuh tufanını gösteriyordu.

1870'de, o vakit kırk dokuz yaşında bulunan Dostoyevski'nin eline, çocukluğunda okuduğu bu kitaplardan birinin tıpatıp aynısı olan bir kitap geçti. Değerli bir kutsal emanet gibi sakladı onu kitaplığında.

Çocuklar kutsal kitapların öykülerini okumayı öğrenince, Mihail Andreyeviç onlara "Kutsal Tarih"i öğretecek bilgisi derin bir diyaskos getirtti eve. Katrin Enstitüsü profesörlerinden biri olan bu öğretmenin belagat yeteneği bütün ev halkını büyülemişti. Oyun masasının çevresine oturmuş, yumrukları yanaklarına dayalı, gözleri alev alev yanan küçüklere İsa'nın doğuşunu, çarmıha gerilişini, ölümünü anlatırken, onu dinlemek için Mari Fedorovna ev işlerini yüzüstü bırakırdı çoğu kez.

Az sonra, küçük Dostoyevskiler'in öğretimini birtakım Fransızca kavramlarla tamamlamak üzere başka bir öğretmen çağırıldı. Fransız asıllı olan bu adamın adı Suşar (Souchard)'dı. Ama o adını tersine çevirmek ve Ruslaştırmak için imparatorun yüksek iznini almıştı. Bundan böyle de, Draşussov diye çağırılır olmuştu. Daha sonraları çocuklar, bu Draşussov, nam-ı diğer Suşar'ın evine, yarı pansiyoner olarak verileceklerdir. R'leri boğazdan çıkararak konuşan, bilgisiz, yaşlı, ufak tefek ve tombul Draşussov Fransızca derslerini vermekle, iki oğlu matematik ve Slav dilleri çalışmalarını yapmakla karısı ise geriye kalan dersleri öğretmekle yükümlüydüler.

Ama bu gösterişsiz kurumda Latince bilen yoktu. Onu oğullarına öğretmek işini de Dostoyevski'nin babası aldı üstüne. Her akşam binbaşı çocuklarını topluyordu ve zehir zemberek işkence de başlıyordu.

Mihail Andreyeviç pek korkunç bir öğretmendi. Mubassırlık içgüdüleri gelişiyordu öğrencilerinin karşısında. Bir saatten uzun süren ders sırasında onlara oturmayı yasak etmekle kalmıyordu sadece; içlerinden biri yorulup da dirseğini bir mobilyaya dayayacak olsa; gök gürlemesini andıran bir sesle paylıyordu onu.

Böylece çocuklar korkudan donmuş, yorgunluktan bitkin bir durumda oldukları yerde kımıldamadan duruyorlar, öne doğru hafifçe eğilerek, gelişigüzel fiil çekiyorlardı:

- Mensa, mensae... amo, aamas, amat...

En küçük bir yanlışlık yapılmaya görsün, bağırıp çağırmalar başlıyor, masaya yumruklar iniyor, Bantiçev'in grameri kapatılıyor, kâğıtlar fırlatılıyor ve, uzaklaşan sert adımlar ardından kapı hızla çarpılıyordu. Bilinmesi gerekir ki, Mihail Andreyeviç öğrencilerine ne diz çöktürüyor ne de onları odanın bir köşesinde ayak üstünde cezaya kaldırıyordu.

Dostoyevski'nin annesiyle babası, fiziksel cezaların uygulandığı *gymnasium*'a oğullarını göndermeye razı olmadılar. Birçok aile aynı nedenlerden ötürü çocuklarını özel okullara vermeyi yeğ tutuyorlardı. 1834'te, Mişel ve Fedor Dostoyevski kardeşleri, pahalı da olsa iyi ün salmış olan Çermak okuluna gönderdiler.

Çermak namuslu, titiz, iyi bir eğitimciydi, bilgisi orta derece-

deydi, ama seçkin öğretim üyelerini çevresine toplamayı becermişti. Okulda iyi ve saygın bir hava vardı. Yatılılar Çermak ailesiyle bir sofrada yerlerdi. Çocukların ufak tefek yaralarını Bayan Çermak tedavi ederdi. Öğrencilerden biri desteklenmeye yaraşır görülünce Bay Çermak onu odasına çağırır, ciddi ciddi bir şeker sıkıştırırdı eline. Yüksek sınıfların delikanlıları bile, hazırlık sınıflarının bızdıkları gibi büyük bir kıvanç ve yapmacık bir ağırbaşlılıkla alırlardı bu ödülü.

Her cumartesi Mişel'le Fedor evlerine gelirlerdi. En sevdikleri yemeklerle bezenmiş bir şölen sofrası beklerdi kendilerini. Ama onlar yemeklere el sürmeden, yeni yaşamlarının ayrıntılı anlatısına girişirlerdi hemen. Alman notlar, yapılacak ödevler, arkadaşlarının afacanlıkları... Kendisine yapılan en küçük saygısızlığa hoşgörü tanımayan doktor, bu okul haşarılıklarının sayılıp dökülmesinden pek hoşlanırdı. Onları dinlerken dünyadan öç almanın şeytanca sevincinin tadına mı varıyordu? Çocuklara kendilerini saydırmaya güçleri yetmeyen bu üniversitelileri küçük mü görüyordu?

Gizleyemediği bir sevinçle "Ah küçük yaramazlar! Ah küçük haydutlar, ah küçük uçarılar!" diye homurdanırdı.

Yemekten sonra çocuklar kitaplarına dalarlardı. Ellerine geçen her şeyi coşkunlukla okuyorlardı. Tinsel besinleri ilkin, *Okuma Odası* adlı aylık yayınların, her seferinde renk değiştiren bir kapakla çıkan, ince kitaplarıyla sınırlanmıştı. Ama Fedor, Waverley'i, Quentin Durward'ı ve gezi serüvenlerini okumakta eşit derecede tutkuluydu. Venedik'e İstanbul'a düzenlenmiş yolculuklar kurardı kafasında; insanı uyuşturan Doğu eğlencelerinin, tehlikeleri hiçe sayan fetihlerin, soylu fedakârlıkların düşünce kurardı. Walter Scott'lar, Dickens'ler, George Sand'lar, Hugo'lar iki aritmetik ya da dilbilgisi dersi arasında karmakarışık yutulur, iyi kötü sindirilirdi.

Mişel aşırılığı, gizlice koşuklar düzmeye dek vardırmıştı. Her ikisi de Puşkin'den, Jukovski'den şiirler ezberliyorlardı. Sonra onları, bir kanepeye uzanıp çocuklarının tartışmalarına gülümseyerek hakemlik eden, veremin yıpratıp zayıflattığı annelerine okuyorlardı.

Puşkin onların çağdaşıydı, gençti, ünü Jukovski'ninkine erişemiyordu. Mari Fedorovna genellikle bu sonuncuyu yeğ tutuyordu. Fedor ise, *Habsburg Kontu* ile hayranlık verici ve yaman *Oleg'in Ölümü*'nü kıyaslamak düşüncesine bile öfkeleniyordu.

Bir gün, ailenin sayılı dostlarından birinin oğlu olan Vanya Umnov, Voeykov'un *Deliler Evi* adlı bir edebiyat yergisini Fedor'a öğretti. O da onu babasına okudu. Doktor parçayı yakışıksız buldu, "çünkü tanınmış yazarlara karşı, özellikle Jukovski'ye karşı alaylar vardı içinde,"

Bu Vanya Umnov, Fedor ile Mişel Dostoyevski'nin yaşıtları arasında, görüşmelerine izin verilen tek arkadaştı. Bununla birlikte, çocukların içine gömüldükleri yalnızlığın tek sorumlusu doktor değildi. Fedor, Çermak öğrencileri arasından kendine arkadaşlar edinmeyi çok istemişti. Ama aşırı bir onur, hırçın bir güvensizlik, marazî bir çekingenlik okul arkadaşlarını uzaklaştırıyordu kendisinden. Karşısına ilk çıkana canla başla bağlanmak, gönlünü açmak için yanıp tutuşuyor, ama daha ilk anda kendi kabuğuna çekiliyordu. Yaşamaktan korkuyordu. Bu neşeli yalın haylazlarla kendisinin, yaşamını karartan, titizlikle sürdürdüğü içedönük yaradılışı arasında ortak bir yan düşünebilir miydi? Onun romantik emelleri, üne kavuşma hevesinin belirsiz dilekleri ve edebiyat hayranlığıyla, arkadaşlarının basit oyunları arasında ne gibi bir ortaklık olabilirdi? Onların bayağı şakaları Fedor'a başkaldırtıyordu. Belki de bir genç kızın arkadaşlığı onu hırçın çekingenliğinden kurtarabilirdi. Ama doktor, oğullarının gidişini kıskançlıkla gözetiyordu. On altı yaşına dek çocuklar hiç cep harçlığı almadılar. İşin daha da güzeli, Çermak'a dönüşlerinde delikanlılar, kentte dolaşmak hevesine kapılmasınlar diye hastane arabasıyla gönderiliyorlardı. Pazar ve bayram günlerindeki boş vakitlerine gelince, Mihail Andreyeviç, Mişel'le Fedor'un, onları küçük erkek kardeşleri Andre ile Nikola'yı ve küçük kız kardeşlerini çalıştırmak için kullanmalarına karar vermişti.

O sıralarda, Mari Fedorovna Dostoyevski'nin tehlikeli hastalığı günden güne ağırlaşıyordu. 1836 kışından itibaren, mutsuz

kadın bir daha kalkmamak üzere yatağa düştü. Durum böyleyken bile, aynı yılın mayıs ayında gülünç bir güvensizlikle kıvranan kocası, kendisini aldatıyor diye hâlâ suçluyordu onu.

"Sevgilim, bağlılığımdan kuşkulanmaların, seni olduğu kadar beni de yiyip bitiren bu kuşkular içini kemirmeye başladılar mı gene? diye düşünüp duruyorum. Eğer böyleyse, Tanrı üzerine, yer gök üzerine yemin ederim ki sevgilim, mihrap önünde senin için içtiğim kutsal anda şimdiye dek ihanet etmedim, hiçbir vakit de etmeyeceğim," diye yazıyordu karısı.

Kocasının kıskançlığını yatıştırmak için, zavallı kadının temelli bitip tükenmesi gerekmişti.

Gücü o derece azalmıştı ki, taranamıyordu bile. Baş tuvaletini yabancı ellere bırakmanın da "yakışıksız" olduğu yargısına vardığından, saçlarını hemen hemen kökünden kestirdi. Mari Hastanesi'nin küçük evinde, akraba ve tanıdıkların yürek karartıcı ziyaretleri, giderek çoğalan bir hızla birbirini kovalıyordu. Birçok doktor, meslektaşlarının yardımına koşuştular. Ama hastalık iyileşecek türden değildi. Dostoyevski'nin annesi, çocukları ve kocası için dua ettikten, bütün ev halkına son öğütlerini verdikten sonra 27 Şubat 1837'de öldü. Otuz yedi yaşındaydı.

Bu ölüm aileyi çok sarstı. Mişel'le Fedor yıldırımla vurulmuşa döndüler. Kederden deliye dönen doktor, kafasını duvarlara çarpıyordu. Karısına mermerden bir mezar taşı diktirdi, bir yüzüne de Karamzin'in şu tümcesini yazdırdı: "Uyu sevgili ölü, mutlu uyanışa dek."

Bir ay önce ozan Puşkin, Antes Baronu tarafından düelloda öldürülmüştü. Bu olayın haberi, genç Dostoyevkskiler'e Mari Fedorovna'run ölümünden sonra ulaştı ve etkisi çok derin oldu. Fedor, öz annesinin yasını tutmamış olsaydı, ozanın yasını tutacağını söylüyordu. Facia haberinin bütün yurtta ne denli bir şaşkınlık ve üzüntü yarattığı düşünülürse bu duygu aşırı sayılmaz. Aydın kişiler Puşkin'in ölümünün yeni ve pek korkunç bir çağın habercisi olduğunu belli belirsiz sezinliyorlardı. O, en verimli çağında yitirilen yetenekli bir adam değildi sadece; onunla birlikte bir düşün, başlı başına tutum da yok oluyor-

du. Gogol "Tanrım! Puşkin'siz Rusya ne garip!.. Yaşamım, en üstün zevkim onunla birlikte öldü! En büyük insan yaşamıyor artık," diye yazıyordu.

O günler, süvari muhafız alayında sancaktar Lermontov *Ozanın Ölümü*'nü yazmış, bu yüzden de Kafkasya'ya sürülmüştü.

Herkesin ağzında şu dokunaklı dörtlük dolaşıyordu:

"Ozan yok artık.
Yaşam tükendi
Ulusal parnas boş kaldı
Puşkin öldü..."

Bilinmeyen bir ozanın bu iğneli dizeleri, Fedor ve Mişel Dostoyevski'nin umutsuzluğunu bütün bütün çoğaltıyordu.

O sırada evdeki yaşam dayanılmaz bir durum almıştı. Dul kalan ve işinden bıkan doktorun, yurtluğu Darovoya'ya gömülmekten başka bir şey düşündüğü yoktu. İki büyük oğlunu St. Petersburg'daki Askerî İstihkâm Okulu'na göndermeye karar verdi. Çünkü buradan diploma alan öğrenciler, seçmelerine göre ya sarayın muhafız alayında subay ya da mühendis olabiliyorlardı. Ama başkente hareket Fedor'un ansızın hastalanması yüzünden geri kaldı. Sesini kaybetti. Çeşit çeşit ilaçlardan hiçbirinin etkisi olmadı. Bir uzman, bir kez de açık havada yolculuğu denemesini öğütledi. Bu deneme tam bir başarıyla sonuçlandı. Gelgelelim Dostoyevski yaşamı boyunca, karşısındakileri tedirgin eden, garip, çok hafif perdeden bir sesle konuşacaktır.

Ayrılma töreni gösterişli oldu. Hastane papazı İvan Barşev yolculara dua etti. Eksilen ev halkı töreye göre, masanın çevresine oturdu, yeniden ayağa kalktı, haç çıkardı; sonunda, baba ile iki oğlu kendilerini bekleyen kiralık arabaya bindiler.

Yolculuk bir haftaya yakın sürdü. Atlar yavaş ilerliyorlardı ve değiştirildikleri her konak yerinde üç saat beklemek gerekiyordu. Yemeklerini köy lokantalarında yiyorlardı. Uşakların yedek hayvanları koşumladıkları ahırlar geziliyor, sonra yeniden çıkılıyordu. Kara ormanların, donuk renkli bataklıkların yer yer lekelediği tarlalar arasında uzanan düz ve parlak yolda bir cenaze alayı yürüyüşüyle gidiyorlardı. Tekdüze görünüm dikkati

yoruyordu. Doktor iç sıkıntısından bunalacaktı neredeyse. Çocuklar karmakarışık, binbir umutla sarhoştular. Yeni bir yaşam başlıyordu onlar için. Kendilerince değerli bir formül olan "Büyük ve Güzel"e hizmet edeceklerdi. Matematik de öğreneceklerdi elbette, madem ki gerekliydi, ama şiir onların gizli varlıklarını aydınlatacaktı.

Mişel her yirmi dört saatte üç şiir karalıyordu. Fedor, bir sihirbaz ustalığıyla, olayları Venedik saraylarında geçen silahşörlük romanları yazıyordu. Coşkun bir sesle Puşkin'in en son yapıtlarını okuyorlardı birbirlerine. St. Petersburg'a ayak basar basmaz, ilk işleri düello yerini gidip dolaşmak olacaktı. Ardından, Puşkin'in eski evini ve son soluğunu verdiği odayı ziyaret edeceklerdi. Ondan sonra da...

Ama araya giren alçak bir olay tatlı düşlerinin akışını kesti. Tver ilinin bir konaklama yerinde, Dostoyevskiler, atlarının değiştirilmesini beklerken, bir troykanın hızla yaklaştığını gördüler. Araba birden sarsılarak soluk soluğa durdu önlerinde. Bir bakanlık postacısı indi içinden. Üç köşe şapkası tüylü, giysileri daracıktı. Yüzü bayat domuz eti gibi kıpkırmızıydı. Yeni koşumları hazırlanırken bir bardak votkasını yuvarladı. Sonra arabaya atladı yeniden. Gel gör ki, troyka yeterli çabuklukta harekete geçememişti. Bu nedenle postacı tüm kalıbıyla dikilmiş, arabacının ensesine yumruk yağmurları indiriyordu. Zavallı adamcağız öne doğru eğilmiş, olanca gücüyle kırbaçlamaya koyulmuştu atları. Yediği yumruklar oranında vuruyordu... *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Dostoyevski, "İnsana bulantı veren bu olayın imgesi yaşamım boyunca belleğimde çakılı kaldı," diye yazıyor. Kimi insanlar, Rus köylüsünü, hayvanca alçalışlarından ötürü kınarlar. Onu bu duruma düşüren nedenleri görüyor Dostoyevski yukarıdaki postacı sahnesinde. Hele durdurulsun bir kez bu bağırıp çağırmalar, bu yumruk altında buyurmalar; göreceksiniz nasıl doğrultacak belini ve yumuşak başlı, düşünen bir insan olacak. Başka türlü olması da beklenemez zaten.

Suç ve Ceza'da Raskolnikov bir hayvanı düşler, Mikolka'nın kırbaçları altında can veren zayıf bir beygirdir bu: "Darbeler altında kısrak sendeliyor, çöküyor, gene de arabayı çekmeye ça-

balıyor; ama sırtına inen başka bir öldürücü darbeyle, dört ayağı birden kesilmiş gibi yığılıyor yere."

Bir Yazarın Günlüğü'nde Nekrassov'un "Tatlı Gözler" başlıklı bir şiirinden söz eder Dostoyevski: Bir mujik kırbacıyla atının gözlerine vurur: "Çekmeye gücün yok, çekeceksin gene de. Geber, ama çek."

Dostoyevski, acı çekme düşüncesine saplanmıştır. Her suç acı çekmeyle açıklanır, bağışlanır, yüceltilir. Acı çekme var olmamızın büyük özrüdür. Yanı başında oturan babası, feleğin amansız sillesini yemişti; bu yıkım, çocuklarına karşı sert davranışlarının özrünü teşkil ediyordu. Herkes, umutsuzluğunun, kininin, korkusunun ağırlığını yakınlarına yükler. Hiçbir şey bizde başlamıyor. Hiçbir şey bizde bitmiyor. Hepimiz aynı sinir ağma bağlıyız. İçimizden birinin ufak bir kımıldanışı, yakınlarının acı veren kasılmayı duymasına yeter.

Anna Grigorievna Dostoyevski "Fedor Mihailoviç, mutlu ve üzüntüsüz çocukluğunu kıvançla anardı," diye yazıyor. Ama Fedor Mihailoviç'in dostu olan Doktor Yanovski şöyle yanıtlıyor:

"Zamanla geçmeyen, insanda sinir hastalıklarına karşı bir eğilim yaratan ve bunun sonucu olarak da onu sara, merak ve güvensizlik gibi hastalıklara sürükleyen, bu zor dayanılır, karamsar duygular asıl çocukluğunda kök salmıştır Fedor Mihailoviç'in içine."

Vakit geçti. Doktor esniyordu. Yolun iki yanında bataklıkların çoğalması, St. Petersburg'un yaklaştığını haber veriyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mühendisler Şatosu

Puşkin'in evine yapılacak saygı ziyaretleri, Neva kıyılarında coşkun gezintiler, "Büyük ile Güzel"in fethi, doktorun isteğiyle ertelendi.

St. Petersburg'a varır varmaz doktor, Fedor'la Mişel'i, Koronat Filipoviç Kostomarov'un evine pansiyoner olarak yerleştirdi.

Adı gök gürültüsünü andıran bu subay, delikanlıları okulun giriş sınavına hazırlamak görevini üstüne almıştı. İnsanı etkileyen bir boyu vardı. Soğuk bakışlarıyla, gür, kara bıyıkları yeni gelenleri ürkütmüştü. Ama konuşmaya başlar başlamaz, bu askerce çıkışın ardında ne denli tatlı bir yumuşaklığın, kadınlara özgü ne denli bir inceliğin gizlendiği seziliyordu hemen.

Oğullarının son durumunun verdiği güvenle tam bir gönül rahatlığına kavuşan doktor Moskova'ya döndü.

İki kardeşe gelince, önlerine açılan öğrenim yaşamının yalnızlığından biraz ürkmüş ve şaşırmış olarak hırsla çalışmaya koyuldular.

Mişel babasına şöyle yazıyordu: "İşlerimiz yolunda. Kimi vakit cebir, geometri çalışıyor, müstahkem mevki, tabya ve burç planları yapıyoruz; kimi vakit de mürekkepli kalemle dağ krokileri çiziyoruz. Koronat Filipoviç bizden çok memnun, olağa-

nüstü bir yakınlık gösteriyor: Otuz rublelik ders araçlarıyla on iki rublelik boyalı kalemler aldı bize."

Ve gene:

"Öğretmenimiz derslerini izleyen sekiz öğrenciden daha çok bize güveniyor."

Sonunda sınav günü geldi çattı. Fedor kabul edildi. Mişel'in, sağlığıyla ilgili nedenler yüzünden yeteneksiz olduğu bildirildi. Müdürlük onu okulun Revel'deki bir başka şubesine gönderdi.

Üniforma giymenin, "yönetici" olarak davranılmanın sevinci, bu ayrılık düşüncesinin Fedor'da yarattığı umutsuzluğu gideremedi. Sıkı bir dostluk bağlıyordu iki kardeşi birbirine. Fedor'a göre titiz bir sırdaş, sevgi dolu bir arkadaş, coşkun bir ozan olan Mişel'in yerini kim tutabilirdi? Fedor leb demeden o leblebiyi anlardı; kendisi de onun en gizli düşüncelerini okurdu gözlerinden.

Durum böyleyken, babasına karşı, gönlü olsun diye kıvanç içindeymiş gibi gösteriyordu kendisini: "Sonunda, Mühendis Okulu'na alındım, kısacası giysileri sırtıma geçirip devlet hizmetine girdim!.."

Daha sonraları da şunları yazacaktır: "On altı yaşımda, ağabeyim Mişel'le birlikte St. Petersburg'a, Mühendisler Okulu'na gönderildim. Böylelikle ikimizin de geleceğini harcadılar. Benim için bir hata oldu bu."

İşte onun gerçek duygusu budur.

"Mühendisler Şatosu", kimi kez böyle denirdi okula, İmparator Birinci Pol tarafından, kişisel kullanımı için yaptırılmıştı. Kentin en güzel mahallesinde, Moyka ve Fontanka Çayları'nın kavşağında kurulmuştu; üzerinde iri bir kulenin bulunduğu açılır kapanır köprüyle "Yaz Bahçesi"nden ayrılıyordu. Hükümdar, sırdaşı St. Petersburg'un askerî valisi Kont Pehlen'in buyruğu ve oğlu Aleksandr'ın gizli onamasıyla 11 Mart 1801'de gece yarısı bu konutta öldürülmüştü. Kralın öldürülüşünün hemen ertesi günü Aleksandr şu bildiriyi yayımladı:

"Bir beyin kanaması sonucunda ansızın ölen sevgili baba-

mız, İmparator Pol Petroviç'i ulu Tanrı huzurlarına kabul buyurdular."

1819'da şato, görevinden alınmış, boşaltılmış, onarılmış, İstihkâm Okulu'na ayrılmıştı. Salonları çok geniş, tavanları yüksek ve aydınlıktı. Duvarlar kireçle badanalanmıştı.

Eski imparator dairelerinde bir yatakhane, bir yemekhane ve 126 öğrencilik sınıflar hazırlandı. Okulun yatılı gençleri on dört ile on dokuz yaşları arasındaydılar. Sağlam yerleşmiş geleneklere bağlı bir topluluk meydana getiriyorlardı: Namuslu olma, "sınıfta kalmış öğrencilere" saygı, zayıfları koruma, tehlikeyi küçümseme, dansa özel önem verme.

Mühendisler Şatosu'na girerken içilen bağlılık andı, "Yöneticilere" sorumluluk duyguları yüklüyordu.

Öğrenim programı çetindi: Cebir, geometri, balistik, fizik, mimarlık, istihkâm, topoğrafya, coğrafya; ve elbette dahası: Edebiyat, tarih, askerlik talimleri... Kusursuz planlar, renkleri iyi derecelendirilmiş resimler yapıyor, düzgün kesit şekilleri yapmak için özenerek çalışıyorlar, gelecekteki durumlardan, parlak ilişkilerden, şatafatlı arabalardan, gece eğlencelerinden, geçit törenlerinden söz ediyorlardı. "Sınıfta kalmış öğrenciler"in baskısına karşı ayaklanmalar düzenleniyor, sonra bir "baş yönetici" buyruğuyla iki sınıfın düşmanları kucaklaşıyor, yapılan hakaretlerin unutulması ve erkekçe bir dostluğun kurulması için ant içiliyordu.

Disiplin çok sertti. Gençleri "yola getirmek", zorluklara alıştırmak söz konusu olduğundan her çeşit araç uygulanabilirdi; ama özellikle değnek!

Köprüler ve Yollar Enstitüsü'nün[1] anılarında şunlar okunuyor:

"Soylular alayında öyle durumlar oldu ki, talimler sırasında en küçük bir yanlışlık yapan öğrenciler, eğitim alanında yarı ölü halde çarşaf içinde taşınacak duruma getirilinceye dek kamçılandılar."

Üstüne titrenmiş bir aile yaşamından sonra Dostoyevski, bön, kaba, kaynaşan bu küçük dünyaya katılıverdi birden.

O günler Fedor Mihailoviç, yuvarlak yüzlü, kalkık burunlu,

1 Serge Perky anlatıyor.

çilli, bodur bir oğlandı. Açık kestane renkli saçları çok kısa kesilmişti. Çukurlarına iyice gömülmüş, insanı tedirgin eden sabit bakışlı, kül renkli gözlerin üzerine geniş ve yüksek bir alın sarkıyordu. Kaşları seyrek, dudakları kalındı. Yüzünün üzgün, dalgın, tasalı bir ifadesi vardı... Üniforma yakışmıyordu hiç. Ortodoks kilisesinin kurucusu, coşkun din adamı Fotius'un adını takmışlardı ona.

Dostoyevski'nin arkadaşlarıyla karşılaşması üzücü oldu.

Yeraltından Notlar şöyle diyor:

"Ne budalaca hayalleri var! Yüzlerin ifadesi okulumuzda alıklaşıyordu. Oraya güzel ve esen giren çocuklar, birkaç yıl içinde korkunçlaşıyorlardı. Daha on altı yaşındayken, kötümser bir şaşkınlıkla bakıyordum onlara. Düşüncelerinin, oyunlarının, konuşmalarının bayağılığı karşısında afallamıştım. Başarıdan başka hiçbir şeye saygı gösterdikleri yoktu. Doğru, ama haksızlığa uğramış, küçük görülmüş her şeyle kıyasıya, alçakça alay ediyorlardı. Onlarca unvan zekânın yerini tutuyordu. On altı yaşında, kazanç getirecek, iyi, küçük işlerin sözünü ediyorlardı. İnsanı tiksindirecek kadar kötüydüler."

O denli yalın, o denli esen olan, az acı çeken, en küçük bir şeyle sevinen bu genç hayvanlardan nefret ediyordu. Yalnızlığının ulu acılığını, Çermak pansiyonundakinden daha çok tadıyordu.

"Yaşam burada iğrençtir. Maddeciliğin ve dünyevi mutluluğun dışında kalanlar güzeldir sadece," diye yazıyordu kardeşi Mişel'e.

Oysa okul arkadaşlarının sözleri ona "maddecilik" ve "dünyevi mutluluk" kavramlarını düşündürüyordu: "Nöbete gitmek, nöbet tutmak, bir meslek için hazırlanmak..." Ama o kendi mesleğini düşünüyor muydu?..

"Bana öyle geliyor ki, dünya olumsuz bir anlam aldı; yüce ve güzel bir tinsellikten bir yergi çıktı. Çok korkunç bir şey bu!.. İnsanoğlu ne de alçak!.. Hamlet... Hamlet!.."

Olgunlaşmamış bir Hamlet gibi, karamsar, umutsuz, yapayalnız, elinde bir kitap koridorlarda başıboş dolaşıyor, öğ-

retmenlerle karşılaşmaktan kaçınıyor, arkadaşlarının sözlerini kısa kesiyordu. Bununla birlikte çalışmayı yadsımıyor, tam tersine ödevlerini özenerek yapıyordu. Profesör Plaksin onlara, Gogol'ü edepsizlikten, pislikten hoşlanan, yetenekten yoksun bir yazar olarak tanıtırken protesto etmiyordu. Her şeyi kabullenir, her şeye boyun eğerdi. Kendi inancını içinde saklıyordu.

"İnsan her şeye alışan bir yaratıktır. İşte onun en iyi tanımı budur bence," diye yazacaktır *Ölüler Evinden Anılar*'da.

Gerçekten de okulun yeni yaşamına azar azar alışıyordu. Yalnızlığım düzene sokuyordu. "Uzakta kalmayı yeğlerdi," diye yazıyor bir arkadaşı, "Mutsuz muydu? Ya da öyle olduğunu mu sanıyordu? Nasıl öğrenmeli? Silah kullanmak, toplu hareketler, eski zamanların kaba saba ama açık yürekli gelenekleri hiçbir vakit hoşuna gitmedi. Marazi gururu, ruhsal inceliği ve fiziksel zayıflığı, yalnızlığına kapatıyordu onu."

Gürültülü ve kısa teneffüslerde, Fontanka Çayı'na bakan bir pencerenin sahanlığına sığınır, eski bir kitap açar okurdu. Okulla ilgili ufak tefek üzüntülerle, tiksinç çıkarlarla dolu bu evrenden sıyrılıyordu. Öğrenciler yemekhaneye gitmek için avluya girerler, sıra olurlar, onun önünden geçerler, sonra bağırışmalı, kahkahalı bir gürültü içinde dönerlerdi. Fedor Mihailoviç ne bir şey işitiyor ne de bir şey görüyordu. Yatma saatlerini bildiren trampetin çıkardığı tekdüze gürültüler arasında kitaplarını sıralıyordu sadece. Baş belletici Savelilev'in anlattığına göre, Dostoyevski çoğu kez, gece yarısı "yuvarlak odada küçük çalışma masasının başında görülebilirdi. Ayakları çıplak. Omuzlarında bir atkı. Tenekeden bir şamdana sokulmuş bir fitilin aydınlığında yazıyordu."

Okul müdürlüğü tarafından Dostoyevski hakkında değer yargıları ele geçmiştir:

"Öğrenci dikkatli midir? Çok dikkatli."

"Yetenekleri nasıldır? İyidir."

Tıpatıp böyle. İlk romanı *İnsancıklar*'ı o günlerde hazırladığı söylenirse yanlış olmaz.

Silah kullanmayı, oyunları, dansı, kutsal yemek saatlerini küçümseyen bu "yöneticinin" garip kişiliği arkadaşlarının ilgisini çekmekte gecikmedi. Kimi öğrenciler ona yaklaştılar ve lirik coşkunluğunun çekiciliğine kapılıverdiler. Şiirden, hatta ülküden söz eden dört-beş gençten bir dernek kuruluverdi -okulda görülmedik bir olaydı bu.

Fedor arkadaşlarını egemenliği altına almış, onların ilk okumalarına kılavuzluk ediyordu. Kimileri onun yardımıyla tanıdılar Gogol'ün *Palto*'sunu, Dickens'in romanlarını, Walter Scott'un yapıtlarını.

"Büyük ve Güzel"i arayan bu devrimciler, birtakım rahatsızlıklar ileri sürerek yatakhanede toplanıyorlardı; Dostoyevski, göğüsten gelen, kısık, boğuk sesiyle, şiirler ya da yazılar okuyordu tumturaklı bir tavırla. Sonra arada bir durup parçayı yorumluyordu. En küçük bir karşı koymada sesini yükseltiyor, kalın sopa darbeleri gibi kanıtlar yağdırıyordu. Çoğu kez, bitişik salondaki haylazlar, tabanları yağlayıp olanca hızıyla kaçan itirazcıyı önlerinden geçerken görürlerdi. Dostoyevski de elinde bir kitap, hâlâ onu inandırmaya çabalamak için koşardı ardından.

Okul arkadaşlarından biri şunları yazıyordu:

- Ödevlerimizi bitirdikten sonra, aramızda gelişigüzel gevezelik ederdik. Fedor Mihailoviç Dostoyevski içeri girer, esinli sözleriyle hemen dikkatimizi çekerdi. Gece yarısında hepimiz yorgunluktan ölürdük, ama Dostoyevski sırtını kapıya dayar, bir çeşit sinirli, aşırı bir çabayla konuşurdu, derinden gelen boğuk sesi bizi sarar ve hepimizi ona bağlardı."

Gel gör ki, Dostoyevski'nin lirik coşkunluğu, askerlik görevlerinden uzaklaştırıyordu onu. Bir gün, Büyük Dük Mişel Pavloviç'in yanında görevliyken, raporunu vermeden önce, "İmparatorluk Alteslerine" diye hitap etmeyi unutunca, "Ne budalalar gönderiyorlar bana!" diye bas bas bağırır dük hazretleri.

Dostoyevski için yılın en çetin dönemleri Krasnoyae Selo ya da Poterkof manevralarının yapıldığı sürelerdir. Bu, yardım kaynaklarından hemen hemen yoksun kalması demektir. Sıcak

ortalığı kasıp kavursa, susuzluğunu gidermeye parası olmaz! Yağmur yağsa içini ısıtacak bir bardak kaynar çayla yedek giysiler almaya parası yoktur! Dostoyevski'nin köye çekilen babası, değişmez bir gevşeklikle kendini içkiye ve mutsuzluğa bırakır. Ne kimseyi görmek ne de bir şey işitmek istemez.

"Bana birşeyler gönderin, elden geldiğince çabuk olsun," diye yazar Fedor babasına. "Bir cehennemden kurtaracaksınız beni! Oh! Yoksulluk içinde olmak ne korkunç!.."

Ve dahası:

"Benim sevgili ve iyi babacığım, sizden maddi yardım dilemekle sanmayınız ki, oğlunuz gereğinden çoğunu istiyor... Bir başım var benim. İki de kolum... Eğer kendi kendime bırakılsaydım, bir kuruş bile istemezdim, yoksulluğa alışırdım... Ama sevgili babacığım anımsayınız ki, sözcüğün tam anlamıyla "askerlik görevinde" bulunuyorum. İçinde yaşadığım toplumun kurallarına ister istemez uymak zorundayım... Şimdilerde kamp yaşamı her öğrenciye en azından 40 rubleye mal oluyor. Bunları bir bir size yazıyorum. Çünkü siz benim babamsınız. Çay ve şeker paralarını da bu hesaba katmış değilim. Aslında bunlar da kaçınılmaz şeyler. İnsan, bezden bir çadır altında, yağmurdan sırılsıklam ıslanınca ya da talimden yorgun argın, soğuktan buz kesmiş halde döndüğünde, içecek bir yudum çay bulamazsa –geçen yılki manevralarda başıma geldiği gibi– hasta olabilir. Bununla birlikte, sizin de sıkıntınızı göz önünde tutarak çaydan vazgeçeceğim. Çok gereklileri isteyeceğim sadece sizden: İki çift adi çizme alacak kadarını."

Dostoyevski'nin babası toprak sahibidir; belirli bir geliri, kızlarının drahoması için biriktirilmiş kâğıt para desteleri vardır. Köydeki kovuğunda hemen hemen hiçbir şey harcamaz. Oğlunun, kendisine yönelttiği haklı ve akla çok yatkın isteklere inanmamazlık edemezdi. Gelgelelim, yaşlı cimrinin yanıtları, soysuz kurnazlığın, titrek hoşnutsuzluğun, yalancı güleryüzlülüğün şaheserleridir:

"Dostum, gelir kaynaklarının izin verdiği oranda sana yardım eden bir babaya karşı homurdanmanın kınanacak, hatta canice bir şey olduğunu bilmelisin. Üç yıl önce, çok kötü gi-

den buğday hasatı hakkında her ikinize de yazdıklarımı hatırla. Geçen yıl ürünlerimizin gene kötü durumda olduğunu sana bildirmiştim... Bütün bunlardan sonra, çok az para gönderiyor diye babana karşı baş mı kaldıracaksın? Benim bile sırtıma giyecek bir şeyim yok. Dört yıl var ki, tek giysi yaptırtmadım kendime. Eskisinin de giyilecek yanı kalmadı. Kendime bir kuruş ayıramıyorum. Ama bekleyeceğim. Sana otuz beş kâğıt ruble gönderiyorum. Moskova piyasasında 43 ruble 75 kopek eder bu. Akıllıca harca onları, çünkü, gene söylüyorum, uzunca bir süre geçmeden başka para yollamak olanağını bulamayacağım."

Fedor umutsuzdur.

"Yoksulluğundan yakınıyorsun kardeşim," diye yazıyor 9 Ağustos 1838'de Mişel'e. "Ama ben de zengin değilim. Bütün manevralar süresince cebimde tek kuruşum bulunmadığını söylersem inanır mısın? Yolda soğuktan hastalandım (aralıksız yağmur yağıyordu ve biz bir yere sığınmış değildik), açlık da var üstelik, çünkü bir yudum sıcak çaya verecek param yoktu... Karamsar düşüncelerim dağılacak mı günün birinde bilmiyorum."

Ve ek olarak:

"Bir tek tasarım var: Delirmek."

Aynı yılın 31 Ekim'inde şöyle yazıyor gene:

"Umutsuz yaşamak çok acı, kardeşim. Önüme bakıyorum, gelecek beni ürkütüyor. Hiçbir güneş ışığının pırıldamadığı, kutupsal, dondurucu bir atmosfer içinde gömüldüm kaldım. Uzun süredir esin perileri yanıma uğramıyorlar. Buna karşılık, kardeşlerinin ölümünden sonra hücresine kapatılan Chillon tutuklusunun duygularını ben de tattım çoğu kez..."

Belagat dolu bu yakınmalar, son okuduğu yapıtlara değinmelerle kesiliyordu arada bir: "Çok okumuş olmanla övünüyorsun. Ama seni kıskandığımı sanma. En az senin kadar ben de okudum St. Petersburg'da."

Gerçekten, tüm Hoffman'ı Rusça ve Almanca olarak, Bal-

zac'ın da çoğunu okumuştu. "Balzac büyüktür..." diye yazar. Goethe'nin *Faust*'u ile küçük şiirlerini, ve "Hernani" ile "Cromwell"den başka Victor Hugo'nun yapıtlarını da eşit derecede okudu. Victor Hugo "meleklere yaraşır arılıkta"dır. Ama Fransızlar ona gerçek değerini vermiyorlar. *Odes et Ballades* yazarını eleştirmeye kalkışan Nisard'a gelince, "kafalı bir adam olmasına karşın yalan söylüyor."

Dostoyevski üzerinde Schiller'in etkisi çok önemlidir:

"Schiller'i ezberlemiştim. Dilimde Schiller, düşümde Schiller..."

Ya Racine!

"Racine'de şiir yok mu diyorsun? Okudun mu *Iphigénie*'yi? Onun yüce olmadığını söyleyebilir misin? Ya *Phèdre*'e ne dersin? Eğer bunun da doğa ve şiirin en yücesi olmadığı kanısındaysan, insanların en geri kalmışı sayılacaksın kardeşim sen! Gelelim Corneille'e *Le Cid*'i okudun mu? Okudun mu? Okumadınsa oku onu sefil! Oku ve Corneille'in önünde diz çök! Çünkü ona hakaret ettin!.."

Bu mektupların alıcısı da en az onları gönderen kadar coşkundur. Mişel kendisini yitirircesine şiirler okuyor, şiirler karalıyor. "Ah! babacığım," diye yazıyor doktora. "Övün benimle, şiirsel yeteneklerden yoksun olmadığımı sanıyorum; bugüne değin kötü olmayan şiirler yazdım... Şimdi de bir drama başlamış bulunuyorum."

Aşağıdaki satırlarla başlayan mektubu okuyunca, doktorun şaşkınlıktan soluğu kesilmiştir kuşkusuz:

"Her şeyimi alsınlar, çırılçıplak bıraksınlar beni, ama "Schiller"i versinler sadece, dünyayı unutacağım!"

Mişel'in şiirleri kardeşini duygulandırıyor:

"Dizelerini okudum. Gözlerimi yaşarttılar, bir süre benliğimi sarstılar."

Ve kendi düşüncesini desteklemek için, genç dostları Şidlovski'nin de sözlerini ekliyor:

Bu Şidlovski garip bir oğlandır.

"Yüzüne bakıyorsun, diye yazıyor Fedor, çok acı çekmiş biri. Kuruyup kalmış. Yanakları çökük, gözleri kuru ve ateşli."

Dostoyevskiler ona St. Petersburg'a vardıkları gün rastladılar. İndikleri handa tanıştılar. Maliye Bakanlığında bir görev almak için didinen bu genç adamın gerçek bir ozan olduğunu ve şiirlerini yayımlamayı düşündüğünü öğrenir öğrenmez Fedor'la Mişel'in ilgileri sınırsız oldu. Doktor bile bu güzel konuşan, kültürlü, Bayron modasmca güç anlaşılır, yakışıklı delikanlının çekiciliğine kapıldı. Genç dostlarına başkenti gezdiren bu Şidlovski oldu. Kazan Katedrali'ni ziyarete birlikte gittiler. Sonraları St. Petersburg'la Revel arasında gidip gelirken iki kardeşin postacılığını yapacaktır.

"Şidlovski ile tanışma, yaşamımın en güzel saatlerinin çoğunu kazandırdı bana..." diyor Dostoyevski, "Oh, ne içten, ne arı bir ruh! Ne vakit bu anıları kımıldatsam gözlerimden yaşlar boşanıyor!"

Gerçekten, "Evet ben bir yanardağım! Ateş benim öğemdir," diye yazan ve böyle düşünen bir memur ozan, Fedor'la Mişel'i etkisi altına almış, büyülemişti.

Şidlovski Mari adında birini seviyor, o da başkasıyla evleniyor. "Bu aşk olmasaydı, o da şiirin arı, yetişkin, tam ustası olamazdı," diye yazıyor Dostoyevski.

Ama hepsi bu kadar değil. Dinî kuşkular kafasına dolanıyor ozanın. Kimi vakit Tanrının sevgili kulu, kimi vakit lanetli sanıyor kendini. İnançla küfür arasında salınıyor. Geceleri *Rus Kilisesi Tarihi*'ni okuyor. Bununla birlikte, St. Petersburg'un havasına dayanamıyor, köye, annesinin evine çekiliyor. Yalnızlığın etkisiyle gerçekten gizemci bir coşkunluğa kapılıyor ve bir manastırın sıkı kuralları içinde kaygılarına deva arıyor. Boşuna. Az sonra iç dirliğine kavuşmaktan umudunu keserek Kiev'deki Din Adamları Derneği'ni ziyarete gider. Keramet sahibi bir papaz ona, daha sonra Zozim'in Alyoşa Karamazov'a diyeceği gibi, kurtuluşu yeryüzünde aramasını öğütler. Şidlovski evine döner. Ama papaz cübbesini çıkarmaz. Çoğu kez yollara düşer, hanlarda konaklar, şapkalarını çıkarıp kendisini dinleyen köylülere İncil'den vaaz verir. 1872'de ölür.

Alçakgönüllü Hıristiyan bir Alyoşa ile şeytan gibi Tanrıtanı-

maz bir İvan Karamazov arasında gidip gelen bu karakterin, yapıtlarında Fedor Mihailoviç Dostoyevski'nin peşini bırakmadığına hiç kuşku yok. "Ateşten ve buzdan" bir yaratık. Çoğu kahramanları gibi. Kendisi gibi.

Bir sınavdaki başarısızlık Fedor'un ilerlemesini geciktiriyor:

"Üst sınıfa alınmadım," diye yazıyor kardeşine. "Oh! ne korkunç! .. Bir yıl daha, bütün bir yıl daha çalışmak!"

Haksız yere sınıfta bıraktığı için cebir öğretmenini suçluyor. Bu profesör ondan nefret ediyor. Herkes nefret ediyor ondan. "Dünyayı ezmek istiyordum."

Babasına da ayrıntılarıyla yazıyor notlarını. Böylece, karanlık bir kötü niyetin kurul üyelerine bu kararı verdirdiğini belirtiyor.

"Ah Tanrım!.. Nasıl öfkelendirebildim seni? Yardımlarını neden esirgiyorsun benden? Onlarla, babaların sevmeye en eğilimli olanı sevinecekti. Ah, ne çok gözyaşı döktüm... Benden daha kötü cevap veren öğrenciler kayırmayla geçtiler."

Üzüntüsü o denli büyüktü ki, hastalandı. Birkaç gün yatmak zorunda kaldı. Kitaplar ve kardeşinin mektupları tek avuntusuydu. Bir sevdalı sabırsızlığıyla onları bekler, açmak için duraksar, saatlerce üstünde taşımakla bu mutluluğun tadını çoğaltırdı.

Ama kimi kez, zarf açılınca ne büyük düş kırıklığı yaşıyordu. Mişel, eski Mişel değildi artık. Tuvaletlerden söz ediyor, Fedor'a bıyık bırakıp bırakmadığını soruyor, bir genç kızı imliyordu. Bu genç kız onun ozanca dehasının belirli bir düş ürünü değil, gerçekte var olup, Revel'de oturan Emili von Ditmer adında bir kızdı. Mişel evlenmeyi düşünüyordu. Bu karar yazmaktan alıkoymuyordu onu kuşkusuz! Lirizm içinde bir çılgın gibi kekeleyip duruyordu. Kahvaltıdan bu yana kafası yüce düşüncelerle meşguldü. Bununla birlikte, etten ve kandan bir kişiye tutulan ve Şidlovski gibi, mutsuz bir aşkın özrünü de taşımayan bu ozan bağışlanamazdı.

Fedor'a gelince, etkili duygusal yaşam için o, çok geç uyanacaktır. Hem de ne sefilce!.. Şimdilik, sağduyu ile başkalarını

anlamaya ve yargılamaya çabalıyordu. Birden nasıl da yitiriyordu kendini! Ne kadar da mutsuzdu!

"Ben yapayalnızım, onlar bir arada!.." diyor *Yeraltından Notlar*'da.

O sırada, şakınlığını doruğuna çıkaracak korkunç bir olay hazırlanmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Babanın Ölümü

Mişel ile Fedor'u St. Petersburg'a götürdükten sonra yaşlı Dostoyevski, iki küçük oğlunu da Çermak Okulu'na bıraktı ve topraklarıyla uğraşmak üzere Darovoya'ya yerleşti. En küçük çocukları olan kızları Vera ile Aleksandra'yı da yanında getirmişti.

Darovoya'nın yalnızlığı korkunçtu. Doktor, başı dönünceye, uyanıkken düşler görünceye dek içmeye koyulmuştu. Karısının görüntüsüyle yüksek sesle konuştuğunu, dadı Alyona Frolovna anlatır. Ses tonunu değiştirerek, ölen kadının alışılmış deyimlerini kullanarak sorular sorar, yanıtlar verirdi. Geceleri ansızın, kızları Vera ile Aleksandra'nın odalarına atılır, bir âşık saklayıp saklamadıklarını anlamak için yataklarının altını araştırırdı. Sonra onları odada bırakır, boşa harcanmış yaşamından, haksız yasından, yaşama sıkıntısından yakınarak odadan odaya başıboş dolaşırdı. Aşırı karamsarlığını yatıştırmak için hizmetçilerinden birini, Katerina'yı metres yaptı. Yörenin zengin toprak sahiplerinden Aleksandra Lagvenov'la evlenmeyi de aklından geçiriyordu. Bu isteğini açığa vuramadı.

Hasatlar iyi gitmiyordu. Doktorun çiftliği idare etmek için yapıkları, yıkımı önleyecek güçte değildi. Yurtluğun verimini çoğaltmak için vakit geçirmeden bir miktar para ayırmak ge-

rekiyordu. Mihail Andreyeviç çılgına dönüyor, duraksıyor, sonunda, bir kuruş harcamaya yanaşmıyordu. Cimriliği korkunç bir durum almıştı. Bu hastalık, kızı Barb'a da geçecektir kalıtım yoluyla. Kocasının ölümünden sonra, pek büyük bir servete konmasına karşın, tutum kaygısıyla, hizmetçilerine yol vermiş, evini ısıtmamış, sadece süt ve ekmekle karnını doyurmuştur. Babasının ölümünü öğrendiğinde, "Bir köpek, bir köpek gibi ölmelidir," demiştir.

Kendisi de 1893'te hırsızlar tarafından öldürüldü ve yakıldı.

Mihail Andreyeviç, her an bilgiçlik taslayan, yıkıcı bir adamdı. Darovoya'da işsizlik ve umutsuzluk içinde bu kusurları büsbütün gelişti.

Üzgün mizacının hıncını köylülerden çıkarıyordu.

Bir gün, Fedot adlı mujik, onun geldiğini görmediğinden selam veremedi. "Ahırda kamçılatacaksın kendini," diye buyurdu doktor.

Bu buyruk derhal yerine getirildi.

Kışın, köleler ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Onu selamlamalı mıydılar? "Pis ayak takımları! diye gürlüyordu doktor, bile isteye çıkarıyorsunuz şapkalarınızı! Soğuk algınlığına yakalanıp da çalışmamak için." Öyleyse selamlamamaları mı gerekiyordu? O zaman da sopa hazırdı.

1839'da köylüler, "kötü ağa"yı öldürmek için bir düzen kurdular.

Bir haziran sabahı, doktor gübre taşımaları için bütün mujikleri çağırıyor. Çeremaşni Köyü'nde oturanlardan üçü gelmiyor.

"Neden?" diye soruyor Mihail Andreyeviç.

"Hastalar," diye yanıtlıyor kâhya.

Doktor küplere biniyor ve demirli copunu sallıyor:

"Bununla iyi edeceğim onları!"

Arabacı da onlarla birlikti. Ama korkuya kapıldığından ağzından baklayı çıkarıverdi:

"Oraya gitmeyiniz efendim. Başınıza bir şey gelebilir."

Yaşlı Dostoyevski ayağını yere vuruyor:

"Onları iyi etmemi istemiyor musun? Haydi koş atları, hem de çok çabuk!"

Öbürü omuz silkiyor ve arabayı hazırlamaya gidiyor.

Çeremaşni'ye varışta, doktor üç "hasta"sını sokakta elini kolunu sallaya sallaya dolaşırken görüyor.

"Neden gelmediniz angaryaya?"

"Yorgunuz," diyor biri.

Doktor sopasıyla vurmaya başlayınca, boş bir avluya kaçıyorlar. Arkalarından da ağa giriyor içeri. O anda mujiklerden Vasili Nikitkin adında hayvan yüzlü, güçlü kuvvetli, irikıyım biri, ardından saldırıp kollarından yakalıyor onu kıskıvrak. Korkudan dizlerinin bağı çözülen öbürleri kımıldamıyorlar.

"Eee... n'oluyor? Yemin edilmedi mi? Var mısınız, yok musunuz bu işte?" diye haykırıyor Vasili.

Bu çağrı üzerine mujikler talihsiz adamın üstüne çullanıyorlar, onu sımsıkı bağlayıp yere uzatıyorlar. İz bırakmak korkusuyla vurmuyorlar. Dişlerini gevşetiyorlar bir bıçakla. Tepinmelerine, hırıltılarına aldırmayıp alkol akıtıyorlar boğazından. Sonra boğmak için ağzını tıkıyorlar. Ama doktor yedi canlıdır. Bu sırada sefillerden biri, hayalarını sıkıyor var gücüyle. İşkence kurbanının bedeni burkuluyor, sertleşiyor, gevşiyor. "Hesabı tamamdır."

Can çekişmekte olan adamı arabaya yüklüyorlar. Arabacı korkudan sapsarı kesilmiş, atları kamçılıyor; araba sessiz tarlalar arasından kayıyor.

Gelgelelim, birtakım dinî gereklerin kaygısı katilleri tedirgin ediyor. Ne denli kötü olursa olsun, bir Hıristiyan, günah çıkartılmadan ölmeye bırakılamaz. Ne yapmalı?

Üç suç ortağı, doktoru bir meşe ağacının dibine bırakıyorlar ve komşu köyün rahibini aramaya gidiyorlar.

Papaz geldiğinde Mihail Andreyeviç henüz soluk alıyor ama konuşamıyor. Günah çıkartma işlemi sessiz yapılıyor. Yaşlı Dostoyevski son soluğunu verince papaz: "Ne yaptın ona?" diye soruyor arabacıya. "Beyin kanaması geçirdi," diye yanıtlıyor o da.

Soruşturma hiçbir şeyi çıkarmıyor ortaya. Ölenin yakınları bile kepazeliği örtbas etmeye çabalıyorlar. Çünkü yargıçlar, doktorun öldürülmüş olduğunu anlayacak olurlarsa, Çeremaş-

ni Köyü halkının hemen hemen tümü, öldürme işine karışmakla suçlandırılacak ve Sibirya'ya sürülecekti. Böyle bir durum ise onlara hiçbir tinsel sevinç kazandırmayacağı gibi ailenin yıkımıda demek olacaktı.

Bu ölüm haberini, Fedor Mihailoviç Mühendisler Okulu'ndayken öğrendi. Bir ay önce, babasına para istediğini bildiren kızgın bir mektup göndermişti. Belki de bir gün önce, doktorun cimriliğini ve anlayışsızlığını lanetlemişti. Yaşlı Dostoyevski'nin bedeni işkenceler içinde, gözleri korkuyla yuvalarından fırlamış bir durumda son soluğunu verdiği anda, kesinlikle o anda oğlu kendisine karşı başkaldırıyor, yaşlılıktan kaynaklanan bencilliğinden ötürü sitem ediyordu. Mujiklerin suçu Fedor Mihailoviç'e de bulaşıyordu. Fedor Mihailoviç, işlemediği bu cinayetten bir çeşit pay çıkarıyordu kendine. Yalnız onun kavrayabildiği bir sorumluluk duygusu, başkalarının araçsız sorumluluklarını emip dağıtıyormuş gibi. O, insani yasaların ötesinde suçluydu. Bu buluş, yaman bir açıklıkla kıyasıya kamaştırıyordu gözlerini. Şiddetli ve korkunç bir heyecan onu sarstı, kıvrandırdı, hırıltılar içinde, ağzı köpük köpük yerlere serdi. İlk sara nöbeti miydi bu? Belki de... Mektuplarında, bundan hiçbir vakit söz etmeyecektir.

Ama bu sarsıntı, onu birden damgalayıp geçemeyecek kadar güçlüydü. Ruhsal düzensizliğinin belirtilerini kitaplarında aramak gerekir. İlkin *Karamazov Kardeşler*'de, Smerdiakov yaşlı Karamazov'u öldürmüştür. Ama o, bu cinayeti işlemeden kafasında kuran büyük oğul İvan Karamazov kadar suçlu değildir. "Onu ben öldürmüşsem de baş katil sizsiniz, ben değilim," der Smerdiakov.

İvan Karamazov da:

"Babamın ölümünü bu denli çok mu istiyordum?" diye sorar kendi kendine.

Cinler'de de Stavrogin'in karısını boğazlatan Piyer Stepanoviç'tir. Bu cinayetin sorumluluğunu, bunu gizli gizli dilediği için, üzerine alan Stavrogin'dir. "Ben öldürmedim," der gene de, "hatta bu tasarıya karşıydımda."

Ama üstü kapalı bir boyun eğme, sevgiyi sezdirmeden geri çekme, bizi suç ortağı yapmak için yeter. Düşüncenin madde üzerindeki bu garip otoritesi, maddeyi düşünceyle aşma sorunları, Dostoyevski'nin kafasına dolanır.

Doğanın adı konmuş yasaları, doğa bilimlerinden çıkan düzenli sonuçlar, matematiğin soğuk yapıları "taştan bir duvar" örmek için üst üste yığılırlar.

"Bu duvarı kafamla yıkmayacağım elbette; ama bu, taştan bir duvardır diye boyun da eğmeyeceğim yalnız."

Boyun eğmeyecek, öte yana geçmeyi deneyecektir. Duvarı aştı mı bir kez, kahramanlarının gerçek yurdu olan mantık dışı bölgeye düşecektir.

Mihail Andreyeviç'in işkence edilen cesedinin ardından o, gerçek olmayan, hiçlik de olmayan bu garip bölgeye girecektir. Orada dünyevi yasalara göre suçsuz olanlar, sözle anlatılamaz başka yasalara göre suçludurlar; davranışlar davrananlara bağlı değillerdir; düşünceler dağılıp yok olur, duygular kanıtların yerini alırlar; hiçbir şey durağan ve güvenilir değildir, hiçbir şey önceden düşünülemez. Kaderin her yeni sillesiyle Dostoyevski, açıklıktan biraz daha uzaklaşıp gizeme yaklaşacaktır.

"Öyle şeyler vardır ki, insan onları kendi kendine bile açıklamaya korkar."

ALTINCI BÖLÜM

Eğilim

Sınavdan sınava Dostoyevski asteğmenliğe ulaştı.

İlkin arkadaşı Totleben'le ortak, küçük bir daire, sonraları 1200 kâğıt rubleye, tek odası döşeli büyük bir daire kiraladı. Ev sahibinin soğukkanlılığı hoşuna gitmişti. Bu da ona yeterdi. Öte yandan emir eri Simon da ona uyarmalar yapacak kadar yiğit bir adamdır:

"Varsın çalsın, beni yıkacak değil ya bu" diyordu.

Gerçekten, para sıkıntısı içindeydi hep. Oysa ailenin işlerini yöneten eniştesi Karepin'in gönderdiklerini aylığına eklersek, geliri yılda 5000 rubleyi buluyordu...

O günlerde garip bir çalkantı içinde geçen yaşamının değeri yoktur. Her sabah okuldaki subaylık derslerine gider. Akşamları gezmelere ayırmıştır. Aleksandr Tiyatrosu'nun temsillerine, balelere Ole Bull ve Liszt resitallerine merak sarıyor. Ama öğleden sonraları odasına kapanıp sigaraların mavi, yoğun dumanı içinde çalışır. Ölü benizlidir. Bademcikleri şiştir. Öksürür. Kısık ve boğuk sesiyle iyi konuşamaz. İki kardeşin de dostu olan Doktor Riesenkampf onu görmeye gelir kimi kez; ilaçlar getirir, Dostoyevski içmek istemez.

1840'da bir sınava girmek için St. Petersburg'a gelir. 1841 Şubatı'na değin kalır. Revel'e hareketinden bir gün önce, bir

arkadaş toplantısı düzenler. Bu toplantıda Fedor Mihailoviç, yazdığı *Marie Stuart* ve *Boris Godounov* adlı dramları okur. Bu müsveddeler kayıptır. Ama tanıkların dediğine bakılırsa Schiller ile Puşkin'den ciddi bir biçimde yararlanmıştı yazar.

Mişel'e gelince, Revel'e dönmek için başkentten ayrılıyor; orada vasisinin karşı koymalarına aldırmayıp Emili von Ditmer ile mektuplarında çok sözünü ettiği genç kızla evleniyor. Birkaç ay sonra Dostoyevski, St. Petersburg'a okumaya gelen kardeşi Andre'yi yanına alıyor. Bu titiz, yıpranmış, çarpık oğlanı sevmiyor Fedor Mihailoviç.

"Öyle suya sabuna karışmaz bir karakteri var ki herkes ondan kaçıyor," diye yazıyor Mişel'e.

Bereket versin, 1842'nin Aralık ayı gelir gelmez Fedor Mihailoviç, Andre Mimarlık Okuluna alınıyor da sevgili yalnızlığına kavuşuyor.

Para su gibi akıyor. Dostoyevski bilardoda büyük tutarlar harcıyor ve hizmetçilerin çalıp çırpmasına gönül hoşluğuyla göz yumuyor. Revel'e gidiyor. Mişel'in ilk oğlunun vaftiz babası olacaktır. Mişel'le karısı onun bitkin yüzünü, üst baş yoksunluğunu görünce büyük bir korkuya kapılıyorlar. Ona çamaşır ve giysiler satın alıyorlar. Ayrıca Doktor Riesenkampf'dan Fedor'un evinde kalmasını, onun harcamalarına göz kulak olmasını rica ediyorlar. Riesenkampf kabul ediyor.

Gel gör ki, bu birlikte oturma Fedor Mihailoviç'in bütçesini ayarlamaya yaramıyor. Gerçekten, yoksul kılıklı bir müşteri görünür görünmez Dostoyevski onu bir köşeye sürüklüyor özel yaşamının ayrıntıları üzerine sorguya çekiyordu. Sonra da açık yürekliliğinin bir ödülü olarak avcuna önemli bir para sıkıştırıyordu.

"Sürekli olarak yoksulluk içinde," diye yazıyor Riesenkampf Mişel'e, "Oysa çevresindekiler iyi yaşıyorlar. Kıyasıya soyuyorlar onu."

Günün birinde başı kalkık, güvenli adımlarla girer Dostoyevski doktorun odasına. Kendinden oldukça emin ve mutlu görünmektedir: "Bin ruble aldım Moskova'dan."

Ertesi gün yeniden gelir; bu kez başı eğik, ödünç beş ruble

verip vermeyeceğini sorar dostundan. Parasının bir bölümünü bilardoda yitirmiştir; geri kalanını da evine çağırdığı bir terzi aşırmıştır. Parasını önceden kilitlemez.

Bu olaydan bir süre sonra hiç yılmamış olarak, mesleği belirsiz Alman asıllı başarısız bir sanatçıyla alaka kurar. Onu çaya, yemeğe çağırır, notlar alarak sorguya çeker. Para karşılığında kuşkusuz. Aklı başında Riesenkampf umutsuzdur. Yalnız yeniden gönderilen bin ruble Fedor'u sıkıntıdan kurtarabilirdi. Ama ne gezer!.. Bu yeni haberin tüm sevinciyle Dostoyevski "Dominik"te bir yemek ısmarlıyor. Yemekten sonra da bu kurumun şüpheli bir adamıyla bir parti domino oynamak istiyor. Bu yolsuz davranışların hesabı, tefeci faiziyle ödünç paralar almakla, yemek listesini sadece süt ve ekmeğe indirgemekle, tiyatro ziyaretlerini yiğitçe kaldırmakla kapanıyor.

Bu arada Fedor Mihailoviç, son sınavlarını da verdi, İstihkâm sınıfının Resim Bürosuna bağlı edimli bir göreve atandı.

1843'ün Ağustos'undayız. Bir ay önce, 17 Temmuz 1843'te Balzac, yedi yıldır görmediği Madam Hanska'yla buluşmak üzere St. Petersburg'a gelmiştir.

Uzun süredir ustası olarak saydığı bir yazarın başkentte bulunması, *İnsanlık Komedisi* yazarı için duyduğu büyük hayranlığı büsbütün coşturdu. Tam sırasıyken *Eugénie Grandet*'yi çevirmeye karar verdi.

"Balzac'ın *Eugénie Grandet*'sini çevirdim" diye yazıyor kardeşine. "(O! harika! harika!..) ve çevirim de eşsiz. En azından 350 kâğıt ruble verecekler. Gökyüzündeki melekler aşkına 35 ruble gönder bana (kopya parası). Olemp ve Yahudi Yankel (yeni bitirdiğim bir dramın kişileri) üstüne ve daha neyin üstüne? Günün birinde çıkacağını umduğum bıyıklarım kabul mü? Onların üstüne yemin ederim ki, *Eugénie* için alacağım paranın yarısı senin olacak. İyi mi?"

Bu arada, Doktor Riesenkampf "Alman tutum kuralları"nı Dostoyevski'ye belletemeden St. Petersburg'dan ayrıldı. Ne önemi var! Yeni büyük bir haber Dostoyevski'yi avutur: *Eugénie Grandet, Répertoire et le Panthéon*'da yayımlanacaktır. Ama editör, yapıtın üçte birini makaslamıştır.

"İhanet bu!" diye inler Dostoyevski.

Aslında, kitabı çevirmekle kendisi de Balzac'a ihanet etmişti. Tehlikeli bir tutkuyla benimsemişti *Eugénie Grandet*'yi. Namuslu bir çeviri yapmakla yetinmeyi bilememişti. Duyguları şişirmiş, sıfatları abartmış, bu taşralı kadının gösterişsiz öyküsünü, garip bir atmosferle kuşatmıştı. Eugénie Grandet'nin çektiği "acılar" onun kalemi altında "derin ve korkunç işkenceler" haline geldiler. Balzac'a göre yüzünü "yeni açmış bir çiçek gibi ölgün bir ışık", Dostoyevski'ye göre "ilahi bir hâle" çevreliyor...

Böylesi daha güzel değil mi? O memnundur. Kardeşine, Schiller'in *Don Karlos*'unu çevirmesini öğütlüyor. Dediğini yapıyor Mişel.

"*Don Karlos*'u aldım" diye yazıyor ona Fedor. "Sana cevap vermek için acele ediyorum. Çeviri iyidir. Hatta yer yer iyinin iyisidir. Yalnız birkaç satır pek uygun oturtulmamış: Bu da senin aceleci çalışmandan ileri geliyor. Ben kimi deyimleri düzeltmek, kimi dizelerin ses uyumunu inceden inceye işlemek özgürlüğünü tanıdım kendime... *Don Karlos*'u *Vatan Yıllığı*'na veremezsem, *Répertoire*'m avanaklarına götüreceğim, hayranlıktan ağızları bir karış açık kalsın diye... Ama için rahat olsun, bir lokma ekmek karşılığında bırakmayacağım onu."

Büyük bir tasarının sancısını çekiyor Dostoyevski. Schiller'in tüm yapıtını üç cilt halinde yayımlamayı düşünüyor: "Yayımcıyla ilgili işlere sonra bakacağız, ama aslını ararsan, insanın kendi kitabını kendisinin basması daha iyi."

Kâğıt yaprakları üzerine ateşli ateşli sayılar yığıyor: Şu kadarı kâğıt için, şu kadarı kapak için, şu kadarı baskı için, şu kadarı ciltleme için... Her şey önceden görülmüştür. Her şey önceden hesaplanmıştır. Gelgelelim, girişilen iş başarısızlığa uğruyor. Kabahat kimdedir? Memur oluşunda elbette! İşi "Patates yemeği kadar canını sıkıyor."

Kardeşi Mişel'e 30 Eylül 1844'te şunları yazıyor:

"Cehennemde gibiyim. Açıklayacağım sana! İstifa ettim çünkü... Çünkü, yemin ederim, görevimi yapamıyordum. İnsanın en iyi anları ahmakça işler için yitirilince yaşam çekilmez olu-

yor... Kısacası, işte en ağırı: Görevli olarak taşraya göndermek istediler beni. Yalvarırım söyle bana, St. Petersburg'dan geçebilir miyim ben?.."

Bu sırada, gırtlağına dek borç içindedir ve yaşamını nasıl kazanacağını da kesinlikle bilemez.

"1500 ruble borcum olduğunu eve yazdım. Çünkü istediğimin üçte birini göndermeye alışık olduklarını biliyorum. Eğer bu Moskovalı domuzlar isteğimi yerine getirmekte gecikirlerse öldüm gitti."

Doğru hesaplamıştı:

"Moskova'dan 500 ruble aldım," diye yazıyor, birkaç ay sonra. Ama bu para avanslarını karşılamaya yetmiyor." Umutsuzluk içindedir. Çırpınıyor, soluk soluğa geliyor, baş döndüren çeviri ve adaptasyon projeleri tasarlıyor.

"Kurtuluşun, dramımda saklı olduğunu söylüyorsun. Oysa sahneye koyma zaman ister. Ya ödenecek paralar!"

Eline hemen geçecek 500 ruble karşılığında mirasından vazgeçmeyi kabul ederdi. Birkaç kuruş için kendini şeytana adamaya hazırdı. Yeniden, süt, ekmek, çay, soğuk ev ve yalnızlık.

Bir gün, eski okul arkadaşı Grigoroviç'e rastlıyor sokakta. İki dost kucaklaşıyorlar. Dostoyevski istifasını, belirsiz çalışmalarını, umutlarını anlatıyor. Buna karşılık Grigoroviç, dileklerini yerine getirebilmiş olmakla övünebilir: Yazıyor, yayınlıyor, para kazanıyordur. Dans eder gibi yürüyen, kolay konuşan, bu şık ve yakışıklı delikanlı Dostoyevski'nin gözlerini kamaştırıyor. Grigoroviç de arkadaşının yaban coşkunluğuna hayran kalıyor. Biri, şakacı, yeğni, geveze. Öbürü, asık yüzlü, kaygılı, ateşli. Böyleyken, ilk sözcüklerden itibaren tam anlaşıyorlar. Grigoroviç, Dostoyevski'yi evine götürüyor ve ona yeni bitirdiği *Barbarlık Orgu Çalan Adam*'ı okuyor.

Coşmalar. Kutlamalar. Yeminler. Tasarılar. Birbirinden ayrılamıyorlar artık. Birlikte oturacakları bir daire kiralıyorlar. İki kafa dengi bir ay içinde paralarını tüketiyorlar. Ekmek ve arpa kahvesiyle karın doyuruyorlar.

Dostoyevski, hiçbir bilgi vermek istemediği bir yapıt için çalışıyor geceli gündüzlü. Ufacık, yuvarlak, inci gibi, "Alexandre

Dumas Père'inkine çok benzeyen" bir yazıyla karalanmış kâğıtların masa üzerine yığıldıklarını görüyor Grigoroviç.

Ara sıra Fedor Mihailoviç, bitkin bir durumda, yazmayı bırakıp bir bardak çay içiyor ve bir kitap açıyor: George Sand, Frédéric Soulié'nin *Şeytanın Anıları*... Biraz dolaşması için yalvarıyor Grigoroviç. Çıkmaya razı oluyor. Ama açık hava, ışıklar, sokağın gürültüsü dayanılmaz geliyor ona. Başı dönüyor. Sararıyor. Arkadaşının koluna yaslanıyor. Grigoroviç onu eve arabayla götürmek zorunda kalıyor.

Güzel bir sabah, gezinti sırasında, bir cenaze alayına rastlıyorlar. Papaz, kutsal bayraklarla ilerleyen alayın ardından haç taşıyor. Onun da arkasında koro. Daha uzakta, atların ağır adımlarla çektiği cenaze arabası. Tabut açıktır. Ölünün kül renkli zamkı andıran yüzü görülüyor. Töresel yazılarla süslü bir taç iniyor alnına. Kaskatı elleri arasında küçük ikonu tutuyor. Dostoyevski'yi bir titremedir alıyor, geri dönüyor, kaçmaya çabalıyor. Ama daha ilk adımlarda bir sinir nöbetiyle sarsılarak çöküyor. Yoldan geçenler başında toplanıyorlar. Yakın bir sütçüye götürmesinde Grigoroviç'e yardım ediyorlar. Ayıltabilmek için çok zorluk çekiliyor.

Bu olayı izleyen günlerde, Dostoyevski güçsüz ve üzgündür. İnsanlardan kaçar. Hemen hemen konuşmaz. Az yer. Yazmak istemez artık.

Bir süre sonra yeniden işe koyulur. Ne üzerinde çalışıyordur acaba? Bu gizi bilen tek kişi, kardeşi Mişel'dir. Fedor Mihailoviç Revel'e şöyle yazıyor:

"Bir umudum var. *Eugénie Grandet* çapında bir roman bitirmek üzereyim. Oldukça ilginç. Temize çekmeye başladım bile..."

24 Mart 1845'te de şöyle yazıyor: "Romanımdan çok memnunum. Sert ve açık bir kitaptır. Gerçekten, birkaç önemli kusuru var..."

Gelgelelim, titiz bir yetkinlik kaygısı, onu hemen yayımlamasını yasaklıyor:

"Şubatta, yeniden ele alıp budamaya, işleyip güzelleştirmeye, araya eklemeler yapmaya, gereksiz yerleri çıkarmaya başladım.

Martın ortalarına doğru bitirdim; iç dirliğine kavuşmuştum... Ne denli güç durumda kalırsam kalayım, ısmarlamayla yazmamaya yemin ettim. Ismarlama her şeyi ezip yok ediyor. Yapıtlarımın her biri titiz ve güzel olsun istiyorum. Bak, Puşkin'le Gogol az yazdılar ama ikisinin de heykelleri dikilecek."

Düzeltmelerdeki aşırı titizliğini beğenmeyen kardeşine çıkışıyor:

"Sonsuz kez değiştirilip düzeltilmek ilk yapıtların almyazısıdır. Puşkin en küçük şiirlerinde sayısız düzeltme yapıyordu. Gogol'ün, öykülerini özenerek meydana getirmesi iki yılı geçiyor."

Bir kez kitap bitince, onu yayımlamak söz konusudur. Ama, "bir dergide bir tek diktatör yok ki: Yirmi tane var. Kendi hesabına bastırmaya gelince, bu, kendi çukurunu kendin kazıyorsun demektir..."

İşten anlayan birkaç dostuna danışıyor. Onlar da kendi parasıyla bastırmasını öğütlemiyorlar.

"Kitabı halka kim duyuracak? Kitapçılar tanınmamış bir yazar için bir şey yapmazlar."

Dostoyevski savaşmaktan yorgun, kitabını *Vatan Yıllığı*'na vermeye razı oluyor. Ama daha ilk adımda cesareti kırılıyor. El yazması geri çevrilecek, eleştiriler belini bükecek, onu kimse anlamayacaktır. Nasıl anlayabilirlerdi ki?

"Romanıma bir yer bulamazsam," diye yazıyor, "belki de Neva'ya atacağım kendimi. Ne yapmalı? Her şeyi düşündüm. Saplantım ölürse ben yaşayamam."

Mektuplarında ad koymadığı bu "saplantı" ilk romanı olacak ve *İnsancıklar* başlığını taşıyacaktır.

Dostoyevski'nin edebi hayranlıkları, şiddetli lirizm ile "büyük ve güzel"e olan aşkı, "gürültülü" ile "dokunaklı"nın özlemi, *İnsancıklar*'ın bu gösterişsiz öyküsüyle nasıl bağdaşabilirler?

Bir yandan, soylu aşkları, yüce görünüşlü suçları, gözyaşı döktüren iniltileriyle Schiller ("Sadece Schiller adının ağza alınmasıyla fenalık geçiriyorum!"), Victor Hugo ("Kimse onunla kıyaslanamaz!"), Corneille ("Sadece gökten inmiş melekler böyle konuşabilir!"), Racine ("Homeros'tan aşırma-

lar yapmış, ama ne hayranlığa değer biçimde!"), George Sand ("Onu ilk okuduğumda, bütün gece ateşler içinde yandığımı anımsıyorum"), Walter Scott ("Örneğin, *Mannering* gibi görkemli yapıtları birkaç gün içinde nasıl yazmış!"), Shakespeare, Puşkin, Lamartine, Bayron; öte yandan, kılıksız üniforması içinde büzülmüş, sadece, aynı ev halkından küçük bir kızın sevecenliğiyle ısıtılmış yoksul bir konutta oturan kâtip Diyavuşkin.

Bir yandan, tutkulu fırtınalar orkestrası, öte yandan, sevginin yalnız flütü.

Hangi gizemli büyüyle bu romantik ve klasik öğeler, *İnsancıklar*'ın tatlı ve kül renkli konusunu oluşturdular? Hangi garip işlemle, cömert haydutlar, ay yüzlü prensesler bu küçücük kentlilerin ölçüsünde büzüldüler? Hangi büyülü makinelerle Venedik saraylarının dekorları, karanlık sokaklara, tavan aralarına, yoksul konutlara dönüştüler?

Hiç kuşku yok, Dostoyevski, yeni bir gerçekçiliğin ustaları olan Balzac ile Gogol'e hayrandı. Ama onlara "yüce baylar" ordusunda bir yer veriyor muydu? Veriyormuşa benzemiyor. *Eugénie Grandet*'yi çevirmek işini üstüne aldığı vakit Eugénie'nin serüvenini ululaştırmak gereksinmesini duymamış mıydı?

Balzac'ın adaptasyonu, Saumur'ün kızını, eski Yunan heykelleriyle kıyaslayan gösterişli bir çıkışla son bulmamış mıydı? Balzac'ın karakterleri, içindeki ilhamlara göre pek donuk görünüyorlardı. Ve işte o, onlardan daha donuklarını tasarlıyor! Acaba Dostoyevski birkaç yıl içinde sanat anlayışını değiştirecek miydi? Edebiyata değin duygusal bir esinin sarsıntısını duyacak mıydı?

"Mühendisler Okulu"nda yetişmiş delikanlıyı düşünelim. Şiirler ve romanlarla sarhoştur. O, "Perikles ya da Marius"tur. "Neron'un gününde bir Hıristiyan, cirit oyununda bir şövalye, ya da Walter Scott'un *Manastır*'ındaki Edward'dır. Kendini, Ozan Şidlovski'nin dostu olarak görür. ("Evet, bir yanardağ'ım ben, ateş benim öğemdir.") Kardeşinin içli şiirleriyle ağlar. Bir vakitler Mari Hastanesi'nde olduğu gibi okulun duvarları, bir iyilik ve aydınlık düşü içinde pekiştirirler onu. Günün

birinde bu düşten uyanabileceğini aklından bile geçirmez. Ama sonra kapılar açılır.

İşte St. Petersburg: gürültülü sokakları, yepyeni sarayları, kâtiplerle dolu idari yapıları, kibar mahallelerini geçince karşımıza çıkan, küçük memurların, tefecilerin, odalarında çalışan imalatçıların, orospuların, öğrencilerin meydana getirdiği yoksul insanlığın barındığı kışla evleriyle koca kent. Pis pis tütün, yanık bez, bulaşık suyu kokan koltuk meyhaneleri. Renkli çatı kirişlerinden direklere asılmış fenerlerin aydınlattığı çıkmaz sokaklar. Ellerinde bir bardak çayla, hayvan ağızlı cadalozların müşteri bekledikleri bakımsız dükkânlar.

Bataklıklar üzerine kurulmuş bu kentin duvarlarından yapışkan bir su sızmaktadır. Süt renginde bir sis çatıları ezer. Yumuşak kar ökçeler altında kayar ve gıcırdar. Yoldan geçenler hızlı yürürler, somurtkandırlar. Bir sürü işi varmış gibi telaşlıdırlar. Bürolarını, terfilerini, alışverişlerini düşünürler. Onların arasında Dostoyevski bir uyurgezer gibidir. İlk günler düşlerle sımsıkı sarılmış olarak dolaşır. Ama, azar azar uyanır bu yeni yaşamda. Gözlerini açar. "Şiir ve düz yazıyla St. Petersburg'un Serapları"nda anlattığı gibi ilahi esin Neva kıyılarında gelmiştir ona.

-20 dereceyi bulan bir soğuk. Vakit hemen hemen akşamdır. Araba atlarının burnundan kalın bir buhar çıkmaktadır. Nehir, şeker gibi ak ve parlak bir katmanın altında kalmıştır. Sağında, büyük amirallik sarayının kule oku, buz tutmuş, morumsu ve sarı renkteki göğe saplanıyor. Katı kar parçaları, senato ve din işleri sarayının sütunlarına takılıp kalmışlardır.

"Garip bir düşünce kımıldıyordu kafamda... Bana öyle geldi ki bu dakikada, önceden sezinlemiş olduğum ama hiçbir vakit dile getiremediğim bir şeyi anlıyordum; şimdiye dek sadece karanlık öyküleri, gizemli belirtileriyle tanıdığım, yabancı yeni bir dünyada uyanıyorum gibi geldi bana. Öyle sanıyorum ki, bu an gerçek varlığımın doğduğu andır."

İçinde uyandığım bu dünya nedir?

"Yabancı, garip, Don Carlos ile Posa'ya hiç benzemeyen, tümden bayağı kişilerdi bunlar. Ama pekâlâ onursal üyelerdi, sadece, fantastik bir türün onursal üyeleri."

Evet, bütün bu burnu donmuş, "Çinovniks"ler, manşonları yıpranmış kızlar, hiçbir şey karşılığında prenslerinkiyle değişmeyecekleri duygular taşıyorlardı belki de. Ufak tefek memurlar, hasta çocuklar, manyak ihtiyarlar, sarhoşlar, gizleri, tutkuları, esirgemezlikleri ya da suçlarıyla birlikte yaşayıp gidiyorlardı.

Eleştirmen Belinski şunları yazacaktır:

"Esin perisi, tavan aralarında, mahzenlerde yaşayan halkı seven, yaldızlı saraylarda oturanlara 'Bunlar da insan, bunlar da sizin kardeşleriniz' diyen genç, ozana şan ve şeref olsun!"

İnsanlar, kardeşler. Çok mutlu bir sarsıntı içinde kavrıyor bunu Dostoyevski. Bir hiçlik içinde, Doğu dekorları çöküyor, yüce tarihin siluetleri dengelerini yitirip bir daha dirilmemek üzere yıkılıyorlar. Ortada sadece zavallı insanlar, onurları kırılmış, itilip kakılmış kişiler kalıyor.

"Karanlık bir köşede, arı, soylu, saf ve şeflerine adanmış bir üye yüreği, yanında hakaret görmüş, üzgün bir kızcağız. Onların öyküsü yüreğimi parçalıyordu."

Dostoyevski yolunu bulmuştu.

YEDİNCİ BÖLÜM

İnsancıklar

"Gir, otur, Grigoroviç. Kitabımı temize çekmeyi bitirdim. Onu okumak istiyorum sana."

Dostoyevski kanepesinde oturmuştur. Önünde küçük bir masa üzerinde, büyük boyutta bir yazı defteri açık durmaktadır: *İnsancıklar*'ın el yazması.

Grigoroviç'in meraktan içi içini yiyor. Dostoyevski'ye her vakit hayrandı. Çok kültürlü, çok zeki, çok duygulu arkadaşının şimdiye dek, geleceği olmayan oyun denemelerinden başka bir şey yazmamış olmasına yerinir dururdu zaten.

"Nasıl olur, ben bile ufak tefek, birkaç kitap yazıp yayımladım diye kendimi bir çeşit edebiyat adamı sayayım da, Dostoyevski bu alanda, şimdiye dek hiçbir şey yayımlamamış olsun diye söyleniyordum kendi kendime." (*Grigoroviç'in Anıları*)

Grigoroviç, *İnsancıklar*'ın okunmasıyla ne olup bittiğini sonra bize anlatıyor. Kuşkusuz o da yeni yapıtın "Marie Stuart" ve "Boris Godounov" türünden bir şey olacağını sanıyordu. Ama daha ilk tümcelerde yanılgısını anladı. Sonradan *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'da Dostoyevski şöyle yazacaktır:

"Günlük gerçeğe uygun, yalın bir öykü bu. Kahraman, Roslavlev ile Yuri Miloslavski gibi, büyük bir adam ya da tarihî bir kişilik değildir. Gösterişsiz bir memur, çilekeş, hatta biraz

bön bir adamdır. Yalın üniformasının düğmeleri bile yoktur."

Roman mektup biçiminde yazılmıştır. İki kahraman vardır: Diyevuşkin, silik, yaşlı, bilgisiz, yoksul, ama hiçbir fedakârlığı esirgemeyecek, gerekirse canını seve seve verebilecek kadar iyi bir adam.

Varenka, onun odasının karşısında oturan genç bir kadın. Diyevuşkin'le belli belirsiz bir akrabalığı var! Ama dedikodu olur korkusuyla ne adamın odasına gidiyor ne de kendi odasına alıyor onu.

Bu yüzden yazışıyorlar sadece.

Kadın mutsuzdur. Adam da mutsuzdur. Erkek, babaca, beceriksiz, ince, cana yakın bir sevgiyle kanat germiştir ona. Kadın da yaşlı dostunun öğütlerini tutmaya çabalar. Çünkü kültürlüdür. Okumuştur. Düşünmüştür. Çektiği acılardan gürültüsüz patırtısız bir incelikle söz eder. Yaşamını anlatır: Boynu bükük çocukluğu, veremli bir üniversite öğrencisine birden tutuluşu, üniversitelinin ölümü, yaşam karşısında duyduğu üzüntü.

Bu mektuplaşma Diyevuşkin'in şölenidir. Yalnız değildir artık. Birisi için vardır. Birisi için çalışıyor, yoksunluğa birisi için katlanıyor. Dostu, genç kadına şekerlemeler, çiçekler almak için, benliğini titreten bir sevinçle satıyor giysilerini, onun için ödünç paralar buluyor, evine kopya işleri kabul ediyor. Gelgelelim, yoksulluk pusuda bekliyor onu. Üniforması yıpranmıştır. Pabuçlarının tabanları gitmiştir. Varenka hastadır. Üstelik komşular, onunla şüpheli ilişkiler kurduğundan kuşkulanmaktadırlar.

"Bir şeytanla bir çocuğun birleşmesidir bu," diyor ev sahibi kadın. Aynı evde oturan bir yargıtay kâtibi, Diyevuşkin'e bir kadın avcısıymış gibi davranıyor. Bürodaki odacı da saygı göstermiyor ona.

"Beni öldüren nedir biliyor musunuz Varenka? Para değil ama yaşamın verdiği tüm tedirginlikler, bütün bu fiskoslar, bu bıyık altından gülümsemeler, bu küçük iğneleyici sözler..."

Aşınmış çizmeleri, dirsekleri delik üniformasıyla nasıl saygı görebilirdi?

"Ya giysilerim şeflerimden birinin gözüne çarparsa! Bu bir mutsuzluktur Varenka, bir mutsuzluk, gerçek bir mutsuzluk!.."

İşte tam bu sırada "Ekselansları" bir yazım hatası göstermek için çağırıyor onu. Diyevuşkin "Hazırol" durumunda beklerken, ceketinin bir düğmesi fırlayıp generalin ayakları dibine yuvarlanıyor. İpliği pazara çıktı demektir! Azarlanacak ve hemen kovulacaktır. Ama kâtibinin yoksul kılığına acıyan "Ekselansları" onu sorguya çekiyor, elini sıkıyor ve üst baş alması için 100 ruble veriyor.

"Size yemin ederim ki, bu 100 rublenin değeri, benim gibi önemsiz bir kişiye, bir saman çöpüne, bir ayyaşa onur vermek isteyen 'ekselansları'nın el sıkmasından daha azdır bana göre."

Çünkü, bu arada sıkıntısını gidermek için kendini içkiye vermişti. Artık zengindir. Belini doğrultabilir. Gel gör ki, büyük sevinci kısa sürelidir. Oldukça zengin, biraz da huysuz bir adam Varenka ile evlenmek ister. O da kabul eder. Çünkü hastalıktan ve yoksunluktan eriyip bitmiştir. Diyevuşkin'in gerçek işkencesi şimdi başlayacaktır.

O denli ağırbaşlı, o denli ciddi Varenka, çeyizini hazırlamak için önemli olan tüm alışverişlerin düşüncesiyle coşuyor. Son mektuplarının tonu bir uçarılık, ateşli bir kaygısızlık egemenliği altına giriyor. Tuvaletler, mücevherler satın alması için para veriyor nişanlısı. Varenka da saf bir acımasızlıkla bu işleri Diyevuşkin'e yüklüyor.

"Mendillerin markaları gergefte işlenmeli, gergefte anlıyor musunuz? Düz iğneyle değil, gergefte... Terzime tembih ediniz Allah aşkına, pelerine ince kaytandan düğmeler koysun. Yakasına da geniş bir fırfır geçirsin ve dantelle süslesin." Umutsuzluktan bitik Diyevuşkin, bu şifonlar, düğmeler, şeritler ormanında kendini yitiriyor. Bununla birlikte, içler acısı bir iyi niyetle sağa sola koşuyor, şapkacıların, kuyumcuların, kürkçülerin kapılarını aşındırıyor.

"Mektubunda fırfırlardan söz ediyordun. E peki, o da fırfırlar için birşeyler dedi. Yalnız, yavrucuğum, unuttum fırfırlar için söylediklerini..."

Sonunda düğün oluyor. Sızlanmamak için şimdiye dek kendini tutan Diyevuşkin, veda mektubunda tüm umutsuzluğunu dökÜyor ortaya. Tümcelerinin ne başı var ne sonu. Sevgili Varenka'sını ne denli çok sevdiğini, gidişinin çevresinde ne korkunç uçurumlar açtığını çabuk çabuk anlatmak istiyor. Kitap bir haykırışla sona eriyor:

"Bu mektubun sonuncu olması imkânsız!.. Nasıl olur da mektuplaşmamız böyle birdenbire durur?.. Hayır, hayır ben size yazacağım, siz de bana yazacaksınız. Varenka benim üslubum biçimleniyor!.. Ah! sevgilim ben de tutmuş üsluptan söz açıyorum!.. Bak hele, bu anda ne yazdığımı bilmiyorum, onu hiç bilmiyorum, hiçbir şey bilmiyorum, yazdıklarımı yeniden okumuyorum ve üslubumu düzeltmiyorum. Size yazmaktan başka bir şey düşündüğüm yok, elimden geldiğince size yazmak... En çok sevdiğim varlık, sevgilim, yavrucuğum..."

Hiç kuşku yok, *İnsancıklar* Gogol'ün *Palto*'sundan esinlenmiştir. Şeflerine gösterdiği büyük saygı, "yazı kopya etme"ye karşı duyduğu tutku içinde yetişmiş bu silik onursal üye, meslektaşlarının alaya aldığı, yoksunluğun alıklaştırdığı, meleklere yaraşır bir uysallıkla her şeyi kabullenen, her şeye boyun eğen, St. Petersburg'un bu kır saçlı kentlisi, Gogol'ün, simgesini ölümsüzleştirdiği yoksul Akaki Akiyeviç'in sonradan doğmuş kardeşidir. Yalnız Gogol'ün kahramanı sadece acınacak durumda ve gülünçtü. Sapma kadar değersiz oluşu dikkati çekiyordu. Dostoyevski'nin Makar Diyevuşkin'i, kimi yanlarıyla hayranlık uyandırır. İyilikseverliği, esirgemezliği, felaket içinde bile ağzını sıkı tutması, az rastlanır bir ahlak yüceliğini gösterir. Gülünç durumu onu öldürmez, tersine niteliklerini coşturur. Bayağılığı yüreğinin sınırlarında durur. Değil mi ki acı çekiyor, gülünç olmaktan kurtuldu demektir.

Çevresinde bir yığın önemsiz kişi, sıkıntılı bir yaşam içinde sürünüp gider. Bunlardan en ilgi çekeni, veremli öğrenci Pokrovski'nin babasıdır. Bu ayyaş, yalancı, aşağılık ihtiyarın, bilgisine ve özgürlüğüne saygı duyduğu oğlu için ürkek bir sevecenliği vardır. O da, duygulanımı ve alçakgönüllülüğü ile kusurlarını kapatır.

"Kendini küçültmek için öyle yoğun çaba harcıyor gibiydi ki, ilk bakışta kendisinden utandığı düşünülebilirdi... Soylu duygularından saklayabildiği tek kalıntı, oğlu için beslediği sonsuz sevgiydi..."

Bu "İnsancıklar"dan bir başka örnek de kiracı Gorçkov'dur. Namusunun, geleceğinin söz konusu olduğu bir davaya karışmıştır. Mahkeme karara varıyor. Beraat etmiştir. Hakkı geri verilince yerinde duramaz oluyor. Garip sözcüklerle insanların üzerine yürüyor: "Benim namusum... Şeref... İyi ün... Çocuklarım..."

Ve aynı gece aşırı coşkunluktan, sevinçten ölüyor.

Böylece Dostoyevski'nin ikincil temaları, kendilerini ilk romanıyla birlikte gösteriyorlar. Figüranlar sürüsü eksiksizdir. Çocuklarının acıma ve küçümseme karışımı bir duyguyla baktıkları düşmüş babayı, *Suç ve Ceza*'nın Marmeladov'unda, *Karamazov Kardeşler*'in yaşlı Karamazov'unda, *Budala*'daki istifa eden mutsuz General İvolgin'de yeniden bulacağız. Namuslu ayyaşlar kitapların tümünde sık sık görünecekler. *Suç ve Ceza*'ya "İyi Ayyaşlar" başlığını vermek istememiş miydi? Bir dava sonucunda görevinden alınan ve düşüşünün derinliği oranında gururlu bir sarhoş olan ihtiyarı, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'in İkmeniyev'inde yeniden görüyoruz. "Yaşayış biçimleri yüzünden hor görülmüş" genç kızlara göz diken kötü huylu zenginlere örnek, *Suç ve Ceza*'daki Lujin ile Svidrigaylov'dur.

Tümü, hemen hemen tümü bu ilk yoklamada hazırdırlar. Yalnız karakterleri pek belirli değildir. Bir suluboya ressamının boş sayfanın alt köşesinde renklerini denemesi gibi, yazar onları sınamaktadır henüz.

Daha sonra, cesaretle donanacak, daha büyük görecek, daha geniş resmedecektir. *İnsancıklar*'ın meydana getirdiği, titizlikle hazırlanmış bir paletten büyük çağın tabloları çıkacaktır. Bu kararsız uyumlardan *Karamazov Kardeşler*'in mucizevi senfonisi doğacaktır.

Yalnız, dev yapıtların ortaya çıkması için, Dostoyevski'nin sanatının öz temaları içinde uyanmasını beklemek gerekir. Çünkü Diyevuşkin ile Varenka kendi sınırları içinde kalıyorlar

henüz. Başuçlarında bir gök, ayakuçlarında bir gölge yoktur. Acı çekiyorlar, ama kaygıları ahlaksal, toplumsal, maddi, dünyevidir. Metafizik sıkıntıları bilmiyorlar. "İki kere ikinin dört ettiği" dünyada yaşıyorlar. Rollerin dağıtımında bir kişi eksiktir: Tanrı. O'nun Dostoyevski evreninin arka planında sahneye çıkması için, Fedor Mihailoviç'in darağacı ve Sibirya smavlarını geçirmesi gerekecektir.

Ne olursa olsun Grigoroviç, *İnsancıklar*'la şaşkına dönmüştür. Birkaç kez hayranlığını haykırıyor ve Fedor Mihailoviç'in ellerini sıkmak için yerinden kalkmak istiyor. Ama öbürü, tam bir umursamazlık içinde, insana fenalık veren o tatsız sesiyle okumasına devam ediyor. Kitabın son tümcesi bitince, gözleri yaşlı Grigoroviç, yazarın kollarına atılıyor ve el yazmasını kendisine vermesi için yalvarıyor. Onu, bir dergi çıkarmayı tasarlayan Şair Nekrassov'a götürecek, coşkunlukla destekleyecektir. Başarıdan emindir.

Tuhaf çocuk bu Nekrassov! Eski subaylardan sert ve cimri bir adam olan babası, Soylular Alayı'na yazdırmıştı onu. Ama Nekrassov, üniversitenin serbest kurslarını izlemek için babasıyla bozuşuyor. Ailesi ona para göndermeyi kesiyor. Genç adam St. Petersburg'da yoksul bir yaşam sürmektedir. Lokantalardan ekmek çalıyor, geceleri düşkünler evinde yatıyor. Ama tutkusu sınırsızdır. Övülmeye değer bir hırsla küçük makaleler, öyküler, koşuklu oyunlar yazıyor; karşılığını cimrice ödüyor gazeteler.

"Yolda" adlı bir şiiri, Belinski'yi hayran bırakıyor. Ünlü eleştirmen, yazmaya yeni başlayan bu genci destekliyor, öğütlüyor, edebiyat çevrelerine sokuyor. Nekrassov'un yükselişi çok hızlıdır. Bu kimsesizler ozanının, dikkate değer bir biçimde gelişmiş işlek bir zekâsı vardır.

"Nekrassov ilerleyecek," diyor yaşlı bir gazeteci, "Bizim gibi değil o... Küçük bir sermaye de toplayacak."

"Acılarını kutlamaya çağrıldım,
Ey her şeye boyun eğen halk!

Ve bir bilinç ışığı tutmaya
Tanrının seni sürdüğü yola,"

diyen Nekrassov'un, kan sızdırıncaya dek kırbaçlanan bir köle kızı esin perisi seçen bu Nekrassov'un, Volga kayıkçılarına acıyan, mujiklerin kızaran burunları için gözyaşı döken, Rusya'nın küçüklü büyüklü tüm mutsuzluklarını gözler önüne seren aynı Nekrassov'un, yeryüzünde izlediği yol oldukça çirkindir. Salonlara girip çıkar. Yazar Panayev'le dostluk kurar ve karısını elinden alır. Bu kadınla on beş yıl birlikte yaşayacaklardır. Üstelik aldatılan kocanın parasıyla kurulmuş bir derginin yönetimine ortak olup kazanç sağlar. Emekçi sınıfa değin coşkunluğu ile ticaret anlayışı birbirine ters düşmez onun kafasında; tersine pek güzel uyuşarak birbirini tamamlar. Düşmanları onun için "zevk düşkünü" dediklerinde, dostları "elinde değil" diye yanıtlarlardı.

Grigoroviç *İnsancıklar*'ı ona getirdiğinde, kararsız görünür. Düşünceli ve dalgındır. Sonunda on sayfasını dinlemek alçakgönüllülüğünü gösterir:

"On sayfada ne menem bir şey olduğu görülecek."

Grigoroviç okumaya başlar.

On sayfa, yirmi sayfa, otuz sayfa akıp gider. Yalnız, veremli öğrencinin cenaze töreni Nekrassov'a sevinç sövgüleri savurtur. Veda mektubuna sıra gelince, Grigoroviç hıçkırıklarını tutamaz. Burnunu çeker ve Nekrassov'a kaçamak bir göz atar. Ozanın yüzü gözyaşından sırılsıklam olmuştur. İç tedirginliğinden uzak, her tuttuğunu koparmak isteyen bu açgözlü adam, kolayca duygulanmamak, bol bol gözyaşı dökmemek için henüz çok gençtir.

Etekleri zil çalan Grigoroviç:

"Dostoyevski'nin evine gidip müjdeyi vermeli," der.

"Ama gece oldu. Uyuyordur kuşkusuz..."

"Uyursa uyusun! Uyandırırız. Uykudan daha değerli bu onun için!"

Dostoyevski uyumuyordu.

Bütün geceyi bir arkadaşının evinde *Les Ames Martes* oku-

makla, belki yüzüncü kez tartışmasını yapmakla geçirmişti. Sabahın dördünde dönmüştü eve. St. Petersburg'un bir ilkbahar günü gibi aydınlık ve ılık ak gecelerinden biriydi.

Odasına girince yatıp yatmamaya karar verememiş, pencereyi açmıştı. Saman renkli ölgün bir ışığın yayıldığı, arı, dümdüz, uçsuz bucaksız göğün karşısında oturmuştu.

Evler gece aydınlığında uyuyorlar... Yoldan tek tük geçenler var. Fedor Mihailoviç gerçek dünyada bulunduğundan çok emin değildir artık. İki yaşam arasındadır. Birazdan doğacak güneşi bekliyor.

Bir çıngırak sesiyle yüreği oynuyor. Kapıyı açıyor.

Grigoroviç ile yabancı bir adam eşiktedirler. Dostoyevski sararıyor. Biraz da korkmuştur. Ama ziyaretçiler onu sevinç haykırışlarıyla kollarında sıkıyorlar, salıverdiği ellerini sarsıyorlar. Kitabı okumuşlardır. Hayranlıklarını getirmişlerdir ona.

"Dahice bir şey bu! dahice!.."

Dostoyevski afallamış, sevinçli bir durumda, ne diyeceğini bilemiyor.

Yarım saate yakın şiirden, gerçekten, siyasetten, tiyatrodan konuşuluyor. Her an Gogol'ün sözü geçiyor. Belinski'nin otoritesi anılıyor.

"Bugünden tezi yok el yazmanızı götüreceğim ona," diye haykırıyor Nekrassov, "Ve göreceksiniz!.. Ah ne adam! Ne adam!.. Tanışacaksınız onunla!.. Şimdi yatınız; yatınız hemen, biz gidiyoruz. Yarın geleceksiniz."

Sonunda yalnız bırakıyorlar onu. Ama Dostoyevski uyumayı düşünmüyor artık:

"Bu ziyaretten sonra gözüme nasıl uyku girebilirdi," diye yazıyor *Bir Yazarın Günlüğü*'nde. "Ne coşkunluk! Ne utku! Ama benim için daha değerli olanı onların dikkatleriydi. O günkü düşüncelerimi iyi anımsıyorum: Başarı kazanmış öyle kişiler vardır ki, kutlanırlar, coşkunlukla karşılanırlar, övülürler; oysa onlar sabahın dördünde gözleri yaşlı geldiler. Çünkü uykudan daha önemliydi bu. Ah! ne güzel!.."

Grigoroviç, gün ağarıncaya dek kanepeye uzanıyor, bitişik odada Dostoyevski'nin gezindiğini işitiyor.

Ertesi gün, sözünü tutan Nekrassov doğruca Belinski'ye gidiyor ve cakalı cakalı bildiriyordu:

"Yeni bir Gogol doğdu."

Sert sert yanıtlıyor eleştirmen:

"Sizlere göre Gogol'ler mantar gibi bitiyorlar."

Ama gene de el yazmasını alıkoyar. Onu okuyacağına söz verir. Daha şimdiden hatırı sayılır bir başarıdır bu. Çünkü o günlerde Belinski, herkesin çekindiği, sözü dinlenir ve doğruluktan şaşmaz büyük bir eleştirmendir.

Gösterişsiz bir konutta barınan, öksürürken kan tüküren, gücünü tüketmiş, yakın bir ölümün pençesinde olduğunu bilen bu adamın kamuoyunu sarsan öfkeleri, zıvanadan çıkmış davranışları vardı. Art arda yüz seksen derecelik hızlı dönüşlerle över ya da yererdi. Dostoyevski'nin dediği gibi, "Rusya'nın en aceleci adamı"ydı.

Evet, en aceleci, en ateşli adamı: "Kudurmuş Vissarion". Öğrenimini çabucak bitiriyor. İyice sindirmeye vakit bulamadığı kuramların üstüne düşüyor. Onları kimi bırakıyor, kimi yeniden buluyor, tüm ruhuyla acı çekiyor. Mesleğinin başlangıcında, kendini bütün bütün ülkücülüğe kaptırır. Sanat sanat içindir, yürekten düşünme, dünya karşısında en yüce ilgisizlik. Ama hafifletilmiş bu atmosfer yavaş yavaş onu sıkıyor. Edebiyatla yetinemiyor artık. Kendi kendisiyle de yetinemiyor.

"Edebiyat beni sadece boğdu," diye yazıyor bir dostuna. "Bununla birlikte bu yaşayış düzeninde, kendi içimde yaşayabiliyordum. Sanıyordum ki, bir insan için, iç varlığından başka bir varlık yoktur. Ama şimdi kendi içimden çıktım. (Orada sıkışık olsam da sıcaktım), ve yeni acılar evrenine yöneldim."

Gerçekte, halk yığınlarıyla ilişkiye giriyor. Toplumsal sorunlara veriyor kendini. Rus halkının alınyazısı haksız, adaletsizdir. Yazarın ödevi, köylünün çektiği sıkıntıları bildirmektir. Bir kitap, başka bir görünüş altında insanlığa değin hak davalarını saklıyorsa bir değer taşır. Bir yetenek yararlı ise değerlidir.

Etrafında, "Slavcılar" partisine karşı "Batıcılar" partisi kuruluyor.

Bundan böyle, sadece Fransız sosyalistlerinin yolunu izleye-

cek ve ancak bilimin ilerlemelerine ayak uyduracaktır. Eskiden kayıtsız şartsız hayranı olduğu Puşkin bile bir salon koşukçusu olarak görünecek ona. "Senin tenceren senin için daha değerli, çünkü kendi yemeğini pişiriyorsun içinde," diye yazmamış mıydı ozan?

Turgenyev'in anılarından:

"Gözlerinde şimşekler çaka çaka odanın bir köşesinden öbürüne seğirten Belinski şöyle haykırıyordu: 'Evet, elbette, elbette benim tencerem her şeyden daha değerli! Çünkü onun içinde sadece kendim için değil, ailem için, yoksul insanlar için yemek pişiriyorum. Sanatın güzellikleriyle kendimden geçmeden önce, benim hakkım, benim ödevim, kodamanlarla züppeleri saymaksızın, yakınlarımı doyurmaktır, kendimi doyurmaktır.'"

Sadece Gogol'e olan bağlılığı sarsılmaz görülüyor. Çok yazık! Gogol *Mektuplar*'ını yayımlayınca, Belinski öfkeden boğulacaktır.

Çağdaş toplumun bozukluklarını ortaya çıkardığı için "taparcasına sevdiği" bu yazarda, geri bırakılmış bir gizemcilik, örümcek kafalı bir Slavcılık, barbarca bir inanış buluyor. Eleştirmen, değişik yönlü bir ilerlemeyle Dostoyevski'ye uğursuz gelecek olan, çok uzun, kin dolu bir mektup kaleme alacaktır.

"Evet sizi sevdim," diye yazıyor Gogol'e Belinski, "vatanına bağlılığı kanıyla perçinlenmiş, bu yurdun umudunu, namusunu, şerefini sevebilen bir adam olarak, iç bilincinin, gelişmesinin, ilerlemesinin büyük şeflerinden biri gibi sevdim sizi. Kitabınızın bende yarattığı öfkenin en küçük tanımını veremeyeceğim size... Rusya'nın, kendi kurtuluşunu, gizemcilikte değil, koyu Protestanlık'ta değil, uygarlığın ilerlemesinde, yüzyıllar boyunca çamura ve gübreye itilmiş insan haklarının olgunlaştırılmasında gördüğünü dikkate almamışsınız... Ayaklarınıza bakınız, uçurumun kenarındasınız..."

Ama, 1845 yılında Gogol, *Mektuplar*'ını yayımlamamıştır henüz ve Belinski onu kıskanç bir saygı, anaç bir tutkuyla sarmaktadır.

"Yeni bir Gogol doğdu!" Onunla alay ediliyordu demek!

Böyle olmakla birlikte, ertesi gün, gazeteci Annenkov, Belinski'yi ziyarete gittiğinde, avlunun ta dibinden, açık penceresi önünde ayakta dururken görüyor onu. Elinde büyük bir defter vardır. Misafiri gözüne ilişir ilişmez, haykırıyor Belinski:

"Tez geliniz... Size bir haber vereceğim. Bu el yazmasına bakınız, ayıramıyorum ondan kendimi..."

"Bir genç yeteneğin kitabı bu. Yazarın kafası nasıldır, ne gibi düşünceleri var bilmiyorum bile. Ama roman Rus halkının yaşamı, özellikleri üzerine öyle uçurumlar açıyor ki, şimdiye dek, hiç kimse bunun benzerini tasarlamadı. Bizde, toplumsal romanın ilk denemesidir bu, ama yalnız bir sanatçı işleyebilir onu. Demek istediğim, çıkarılacak sonuçtan bütün bütün habersiz olarak."

Ve Belinski çalımlı, uyumlu, sinirli bir sesle *İnsancıklar*'dan birkaç sayfa okuyor.

Akşama, havadis alma sırası Nekrassov'dadır. Belinski onu şu yalın sözcüklerle karşılıyor:

"Getirin onu... tez getirin onu..."

Böylece, el yazmasını Grigoroviç'e okuduktan üç gün sonra, Dostoyevski Rusya'nın en yaman günlük sorun yazarına tanıştırılıyordu.

Turgenyev bu eleştirinin kısa bir tanımını bırakmıştır:

"Orta boylu, şişmanca, düzensiz ama değişik yüzlü, karmakarışık sarı saçları alnına dökülen bir adam gördüm. Çoğu kez yalnız ve çekingen kişilerde görüldüğü gibi, yüzünün ifadesi tasalıydı. Benimle konuşmaya koyuldu, sonra öksürüğü tuttu, bize oturmamızı rica etti, kendisi de bir divana oturdu hemen.

Küçük ve ince parmaklarıyla tütün sararken, bakışlarını döşeme üzerinde dolaştırıyordu."

Hiç kuşku yok, Dostoyevski de onu böyle gördü. Karamsar, ağırbaşlı, sıkıntılı. Ama Belinski alevleniyor çarçabuk.

'Anlıyor musunuz yalnız? Buraya yazdıklarınızın farkında mısınız?' diye tekrarlıyordu karşımda, alışkın olduğu tumturaklı sesiyle.

Güçlü bir duyguya kapılır kapılmaz sesini yükseltmek âdetiydi.

Böylesi bir yapıtı yazabildiniz. Çünkü siz, tüm arı yürekliliğiyle aşırı duygunlukta bir sanatçısınız; yalnız, gözler önüne serdiğiniz korkunç gerçeğin ululuğunu ölçtünüz mü? Yirmi yaşında bunu kavramanıza imkân yok. Böyle olmakla birlikte mutsuz memurunuz ne de büyük bir fedakârlıkla hizmet ediyor!.. Kendisini o denli gözden düşmüş görüyor ki, ona en küçük bir değer vermeye çekiniyor ve her sitemi bir küfür gibi anlıyor. Zavallıya hak bile verilse, onu kendisine tanımaya yüreği yok!.. Bir sanatçı olarak, gerçek size bildirildi, açıklandı! bir armağan gibi kabullendiniz onu. Bu armağanın değerini biliniz, ona sadık kalınız, büyük bir yazar olacaksınız."

Dostoyevski sersemlemiş, sarhoş olmuştur. Başı dönüyor. Kim olursa olsun kucaklamak, kim olursa olsun teşekkür etmek, kime olursa olsun sonsuz bir dostluk yemini etmek isterdi. Kendini sokakta bulunca, zor yürüyebiliyor. Kaldırımın köşesinde duruyor. "Göğe, parlak güne, gelip geçenlere" bakıyor. Ama onlarla ortak hiçbir yanı yoktur artık. Onları karıncalar gibi gördüğü bir başka dünyaya yükselivermiştir birden.

"Bir çeşit sıkılgan coşkunlukla, 'Bu denli büyük olayım! Gerçekten imkân var mı buna?' diyordum kendi kendime. O! gülmeyiniz lütfen: Ondan sonra kendimi büyük bir adam olarak düşünmedim hiç! Ama o gün, buna karşı koymaya imkân var mıydı?

Oh! Bu övgülere yaraşır olduğumu göstereceğim. Ama ne adamlar, ne adamlar!.. Onların verdiği değere ulaşacağım. Onlar kadar üstün olmaya çabalayacağım. Bağlı kalacağım... Yeneceğiz. Oh! Onlarla birlik olmak, onlarla birlikte yürümek..."

Gerçekte, uzun süre "onlardan yana" olmayacaktır.

Hiç kuşku yok. Belinski *İnsancıklar*'a hayran kalmıştı, ama onu kendine göre yorumlamıştı. Kendi toplumsal düşüncelerinin sadece güzel bir resmini görmüştü onda. "İş basit," diye açıklıyordu Annenkov'a, "Her birey için, insan türünü sevmenin hem zevk, hem ödev olduğuna inanan yiğit budalalar

bulundu. İyice yerleşmiş bütün öncelik haklarıyla yaşam çarkı onları ezdiği, kemiklerine dek sessizce tuzla buz ettiği vakit hiçbir şey anlamıyorlar. Hepsi bu kadar. Ama ne dram! Ne karakterler!.."

O, kişilerin olumlu yanlarına dikkat etmemişti. Onların sessiz boyun eğişleri, etkili iyilikleriyle duygulanmamıştı. Kurban olmayı kabullendiği için Makar Diyevuşkin'in bir kurbandan çok daha değerli olduğunu anlayamamıştı.

İnsancıklar'da insansî kaynaşmaya bir çağrı değil, yurttaş ayaklanmasına bir vesile görmüştü. Cellatlara karşı tiksinti duymuş, ama kurbanlara hayran olmayı unutmuştu.

Önemi yok, şimdilik yazarla eleştirmen, birbirleri için "deli" oluyorlar. Belinski, her önüne gelene yeni keşfinden söz açıyor. Kafasına dolanan bir düşünce oluyor bu. Aksakov öfkeyle:

"Onlar yeni bir yıldız buldular. Dostoyevski adında biri, neredeyse Gogol'ün üstüne koyacaklar," diye yazıyor.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Salonlar

İnsancıklar henüz yayımlanmamıştır, ama Belinski'nin desteğiyle genç yazar edebiyat çevrelerinde meraklı bir sempatiyle karşılanıyor, yapıtı okunuyor, salonlara çağırılıyor. Dostoyevski şaşkına dönmüştür: Ünlü şapkacı Zimmermann'a bir silindir şapka ısmarlıyor, üstüne başına çekidüzen veriyor, kendini bir Rastignac sanıyor ve herkesi sevimli buluyor. Belinski onun için ikinci bir babadır:

"İki hafta var ki, Belinski bana, insanın kalemiyle nasıl yaşayabileceğini öğretti..." diye yazıyor Fedor Mihailoviç kardeşine. "Belinski'ye sık sık gidiyorum. Bana öyle iyi davranıyor ki... Halka dair kendi düşüncelerinin ispatını ve doğrulamasını görüyor bende..."

St. Petersburg'un hemen hemen yarısı daha şimdiden *İnsancıklar*'ı konuşuyorlar... Grigoroviç tek başına, ağırlığınca altın eder.

"Ben sizin şakşakçınızım," diyor bana.

Bu mektup 8 Ekim 1845 tarihini taşıyor.

16 Kasım 1845, *İnsancıklar* hâlâ basılmamıştır, böyleyken Dostoyevski'nin sarhoşluğu, sapıtma derecesine varıyor.

"Kardeşim, benim ünüm şimdi en yüksek doruğuna ulaştı. Gittiğim her yerde şaşırtıcı bir merakla karşılanıyor, sonsuz

saygı görüyorum. Birçok insan tanıdım, hem de en kalburüstü olanlardan. Prens Odoyevski bir ziyaretle kendisine onur vermemi rica etti. Kont Sollogup umutsuzluktan saçlarını yoluyor. Panayev, onların tümünü birden alt edecek yüksek yetenekli bir yazarın bulunduğunu bildirmiş ona. Sollogup herkese koşmuş, Krayevski'nin evinde almış soluğu ve yakasına yapışmış: "Kimdir bu Dostoyevski? Nerede bulabilirim ben Dostoyevski'yi?" diye soru yağmuruna tutmuş onu. Kimseden korkusu olmayan, gerçeği herkesin yüzüne söyleyen Krayevski de Dostoyevski'nin onu ziyaret etmek onurunu kendisine vermeyeceğini söylemiş ve gerçek olan da bu. Şimdi bu küçük aristokrat cambaz değnekleri üzerinde yükseliyor ve hatır sayarlığı, gönül yüceliğiyle beni kandıracağını sanıyor. Herkes beni harika buluyor. Her yerde 'Dostoyevski bunu dedi... Dostoyevski şunu dedi demek istiyor...' diye tekrarlanmaktan ağzımı bile açamıyorum. Kısacası, kardeşçiğim, edebi başarılarımın tümünü sana anlatmaya kalksam kâğıt yetmez..."

İşte, büyük bir haber: Dostoyevski, Turgenyev'le karşılaştı:

"Turgenyev bana âşık. Ne adam, ne adam, kardeşim! Ben de neredeyse âşık olacağım ona. Yetenekli bir ozan, bir aristokrat, yakışıklı, zengin, zeki ve kültürlü bir oğlan... 25 yaşında... Öyle sanıyorum ki, doğa ondan hiçbir şeyi esirgememiş. Üstelik hayran olunacak, son derece dürüst bir karakteri var, iyi bir okulda yetişmiş... Kafam düşüncelerle dolu, onlardan, birisine, örneğin Turgenyev'e bir parça çıtlatsam ertesi günü bütün St. Petersburg'un ağzında: Dostoyevski şunu yazıyor, Dostoyevski bunu yazıyor..."

Dillerde dolaşmaktan çok hoşlanıyor, bayramlığını giymiş bir yumurcak gibi aynasının karşısına geçip bakınıyor. Çekilmez bir kendini beğenmişlik ve saflık içinde mutluydu. Böyle oluşu da çok doğaldır. Yakma dek içinde bulunduğu yalnızlığı ve kuşkuları düşünülürse... Eskiden tanınmamıştı! Yapıtını hiç kimsenin, hiçbir vakit değerlendiremeyeceği duygusuyla, sisler içinde yazıyordu. Ve işte şimdi, o günün ertesinde, tanımadığı insanlar onu okuyorlar, anlıyorlar, ona hayran kalıyorlar ve kendisiyle arkadaş olmak istiyorlar. Böbürlenme hakkını uzun süre ken-

dine tanımayandan daha büyük budala yoktur. Aslına bakılırsa, onun bu meydan okuyuşu sadece mektuplarda kalıyor. Başını kâğıttan kaldırır kaldırmaz ilk çekingenliğine dönüyor yeniden. Kendisine biçilen kişiliğe layık olmamaktan korkuyor. Beceriksizce kusurlarını örtmeye çalışırken herkesin bunu sezdiği ve onunla alay ettiği duygusuna kapılıyor.

Kont Sollogup, *İnsancıklar*'ı okuduktan sonra onu görmeye geliyor, hasta görünüşlü, solgun bir genç adamla karşılaşıyor.

"Oldukça eskimiş ev giysileri vardı üzerinde, diye yazıyor, kolları o denli kısaydı ki, ondan başka birisi için biçilmişlerdi sanki. Kendimi tanıttıktan sonra, romanın bende uyandırdığı derin ve şaşırtıcı duyguları seçkin birkaç sözcükle belirttim. Sarsılmış, sıkılmış gibi geldi bana. Odanın, modası geçmiş, her yanı sallanan tek koltuğunu sürdü bana doğru. Evinde yirmi dakika kaldım ve yemeğe benim evime gelmesini rica ettim. Dostoyevski bundan ürktü yalnız. Evime gelmeye ancak iki ay sonra birdenbire karar verdi."[1] Ürkmüştü, sözcük yerindedir: Dostoyevski aynı anda hem coşkunluk hem ürküntü içindedir. Bunların tümü hem çok güzel hem çok kolay. Onun gözleri kamaşmış ve körleşmiştir. Düşmanlarını kucaklıyor. Kendisinin sevilmeyeceğini aklının kıyısından bile geçirmiyor, çünkü o herkesi seviyor.

"Bu iyi insanlar beni nasıl seveceklerini bilemiyorlar! ilkinden sonuncusuna dek hepsi bana âşık..."

Gelgelelim, Belinski ile birlikte gittikleri Kont Vieligorski'nin müzik salonunda, "alaya alındığını" açıkça sezinliyor. Gene aynı salonda, Belinski'nin dikkatsizlikle bir bardak kırması üzerine Fedor Mihailoviç, arkasında bulunan Kontes Sollogub'un şöyle fısıldadığını işitiyor: "Sadece beceriksiz ve yaban olsalar neyse; ne yazık ki, zekâları da yok!"

Sonradan, kimi meslektaşlarının, romanına "özel bir kenar süsü" istemesini iyi karşılamadıklarını öğrenir.

Birkaç yıl sonra Dostoyevski'nin Sibirya'da bulunduğu sırada, Turgenyev mesleğe yeni başlayan kimi kişilerin, aşırı bir

1 *Sollogub'un Anıları.*

özsaygısı yüzünden acı çektiklerini belirterek Leontiyev'i uyarıyordu.

"Örneğin, şu zavallı Dostoyevski romanını, yayımlaması için Belinski'ye verdiği vakit, mutsuz adam, kendini o denli yitirmiş ki: 'Benim kitabım kenar süsleriyle bezenmelidir' diyordu ona."

Bu söylenti hiçbir vakit aydınlanmadı. 1880'de, ölümüne bir yıl kala, Dostoyevski, *Yeni Zaman* dergisinde bu efsaneyi öfkeyle protesto edecektir.

Gelgelelim Annenkov süslü provaları gördüğünü söylemekte direniyor ve Grigoroviç de bu sava karşı düşüncelerini açıklamaktan çekiniyor. Her neyse, kitap süslemesiz olarak yayımlanıyor.

Bununla birlikte, pohpohlardan sarhoş olan Dostoyevski kitabının yeni bir baskı biçimiyle basılmasını istemiş olabilir eleştirmenden. O günlerde yaptığı bu yiğitlik gösterilerinin hiçbiri yadırganmamalı. Sinirliliği son haddini bulmuştu. Ne yaptığını, ne istediğini bilmiyordu artık.

"Günümüzün küçük Tanrılarından birini az kalsın çıldırtacaktık," diye yazıyor Panayev... "İşi saçmalamaya dek vardırdı. Az sonra onu silkip attık ve temelli unuttuk. Zavallı! onu biz yıktık, biz gülünç yaptık."[2]

Bir kabul töreninde, monden güzellerden Seniyavana adlı bir genç kızla tanışmaya sürüklüyorlar Dostoyevski'yi. Bebek dudaklı, durgun ve soğuk bakışlı, saçları lüle lüle bir dilberin karşısında buluyor kendini. Kız, yapıtı üzerine gönül okşayıcı, beylik birkaç söz savurmaya hazırlanadursun o sararıyor, sendeliyor ve bayılıyor. Bitişik odaya götürüp yüzüne kolonya serpiyorlar.

Bir süre sonra, Turgenyev ("Turgenyev bana âşık") ile Nekrassov ("Yoksulların ince ozanı") bu olayla ilgili bir koşuklu yergi yazıyorlar birlikte:

"Üzgün yüzlü şövalye,
Dostoyevski, sevimli palavracı,

2 *Panayev'in Anıları.*

Edebiyatın burnunda kızaran
Yeni bir sivilcesin sen.

Az sonra Türk Sultanı
Vezirlerini gönderecek sana;
Ama sen bir kabul töreninde
–Ey günün konusu Efsane!–
Ünlü prenslerin arasında
Kayan bir yıldız gibi düştün;
Ve sarışın bir dilber önünde
Kalkık burnunu kırdın.
O vakit bu sevimli nesneyi
O denli acıklı bir durumda
Kımıldamadan seyrettin, kuşkusuz,
Ölmedinse eğer o anda yıkılıp
Çiçeği burnunda bir yaşta."

Ve koşuk aynı tonda sürüp gidiyor.

İki küçük meslektaş, Annenkov'un da yardımıyla, Dostoyevski üzerine rezilce fıkralar düzüp yayıyorlardı.

Bunları bilmiyor muydu acaba? Yoksa bilmezlikten mi geliyordu? Gerçek olan bir şey varsa, o da onlarla sık sık görüşmeyi sürdürmesidir.

Panayev'lerin evine çağırılıyor. Sevgiliyle buluşmaya gidiyormuş gibi hazırlanıyor, süsleniyor, kokular sürüyor. Sonunda, ışıklarla, aynalarla büsbütün genişleyen büyük salona giriyor. Bayan Panayev bir bakışta ölçmüştür onu.

"İlk karşılaşmada, Dostoyevski'nin son derece sinirli, duygulu bir adam olduğu anlaşılıyordu," diye yazıyor Bayan Panayev anılarında. "Orta boylu, soluk kumral, zayıfça ve hasta benzliydi. Kül renkli gözlerini bir nesneden öbürüne kaydırıyordu. Çok solgun dudakları sık sık kasılıyordu."

Allaha şükür, aşağı yukarı herkesi tanıyordu! Ama onunla ne konuşacaklardı? O, onlara neden söz açabilirdi? Gizli alayları, içten iltifatlardan ayırt ettiğini belli edebilecek miydi?

Yapmacıklı, kurumlu tavırlar takınıyor, cam sıkılıyor; elinden geldiğince erken sıvışıp, her yanma tütün kokusu sinmiş, kitap-

larla, kâğıtlarla tıklım tıklım dolu, yarı aydınlık, küçük odasına dönmekten başka bir şey düşündüğü yok. Ah, yalnızlığına bir kavuşabilse!.. Bu olanlara karşın yeniden gelecektir buraya.

Bayan Panayev şöyle yazıyor gene: "Dostoyevski akşamları sık sık geldi. Kaygıları dağılmıştı; sağa sola takılıyordu bile. Önüne gelenle tartışmalara giriyor, karşısındakilere inatla karşı koyuyordu."

Çekingenlik refleksi. Saldırılmış olmak korkusuyla saldırıyor; küçük düşürülmüş olmak korkusuyla çalım satıyor. Parladığını sanıyor, ama çekilmez oluyor. Nükteci olayım derken çamlar deviriyor. Aristokrat inceliğiyle yürüdüğüne inanıyor. Oysa ağır köylü çizmeleri işitiliyor.

Küçük meslektaşlar, at sineklerinden bir bulut gibi çöküyorlar bu kolay avın üstüne. Ona işkence ediyorlar, küçük iğnelemelerle canından bezdiriyorlardı.

"Bu oyunda özellikle Turgenyev ustalığını göstermişti. Sadece Dostoyevski'yi çileden çıkarmak için onunla tartışırdı."[3]

Mutsuz adam üzülüyor, konuyla çok ilgileniyor, saçmalığa varıncaya, çevresindekileri güldürünceye dek düşüncelerini aşırılığa götürüyordu. O günler, birini alaya almak, arkadan çekiştirmek, dolap çevirmek, komplo kurmak edebiyat dünyasında modaydı. Dostoyevski, bu boğucu atmosferde soluk alamıyordu.

"Söz aramızda, falancanın sizin için ne dediğini biliyor musunuz? Sırası gelmişken söyleyeyim, filanca kadından sakınınız."

Yorumu çok kolay; herkes onu kıskanıyor!

Belinski'ye gelince, o da onu sevmiyor. Çünkü *İnsancıklar*'dan söz edecek yerde kâğıt oynuyor.

Mihailoviç haykırıyor:

"Aklı başında bir insan, nasıl olur da kâğıt oyunu gibi gülünç bir iş için, on dakika da olsa vakit ayırabilir? Memurlar topluluğu ile edebiyatçılar topluluğu arasında gerçekten bir ayrım yok: Aynı budalaca eğlenceleri var ikisinin de."

Bu sırada, Belinski göz ucuyla ona bakmaktadır. Oyun arkadaşı Nekrassov'a yavaş sesle şöyle diyor:

3 Bayan Panayev.

"Nesi var Dostoyevski'nin? Budalaca şeyler söylüyor, hem de ne hırsla!"

Bayan Panayev yazıyor gene:

"Dostoyevski'nin kendisini bir dâhi gibi gördüğü Belinski'ye söylendiği vakit, omuzlarını silkiyor ve: "Çok yazık! Dostoyevski'nin su götürmez bir yeteneği var, ama o çalışacağı yerde, kendini dâhi sanırsa hiç ilerleyemeyecektir. Kendine çekidüzen vermesi gerek. Bütün bunlar aşırı bir sinir geriliminin sonucudur," diyor.

"Bir gün," diye devam ediyor Bayan Panayev, "Dostoyevski'nin bulunduğu bir toplantıda Turgenyev, taşrada kendini dâhi sanan birine rastlayışını anlattı." Adamın gülünç çizgilerini ustalıkla resmetti. Dostoyevski bir çarşaf gibi bembeyaz kesildi; öykünün sonunu beklemeden çekip gitti. O zaman orada bulunanlara:

"Neden böyle üzüyorsunuz Dostoyevski'yi?.. dedim."

Aydınlık, büyük odaların dışına kaçıp kurtulmuştur Dostoyevski. Hızlı hızlı yürüyor, uyumuş sokaklar boyunca koşuyor. Odasına giriyor. Sıkıntısını, taşkınlığını kafasında rahatça evirip çevirmek için divanın üstüne atıyor kendini.

Bu salon süprüntüleri, bu edebiyat tenceresi kazıntıları tarafından maskaraya çevrilmek! Ne yüzkarası! Öldürsünler onu, ama çelme takıp çimdiklemesinler!

Ne de gülünç olmuştu bir gecede! Bayan Panayev alay etti onunla. Bir kan damlası çıkıyor yanaklarına. Kadının mat renkli, iri kara gözlü yüzünü, alaycı gülümsemesini yeniden görüyor. Bu hayran olunacak yaratığın, Panayev'in karısı olması ona bulantı veriyor. Bu kadın daha fazlasına yaraşır. Neye yaraşır? Kime yaraşır? Ona mı? Yüzü toprak renginde, saçları solgun bir adamcağızın imgesini gösteriyor ayna ona. Ne de çirkin! Ne de kederli!

Usta, aşırı bir titizlikle umutsuzluğunu abartıyor. Bu oyuna kaptırıyor kendini. Çektiği acıların doruğuna erişmesi için mutsuz bir tutkusu eksik sadece. O da olacak. Oldu bile. İnsansal yıkımın son derecesine vardı. "Bayan Panayev'e sırılsıklam âşıktım," diye yazıyor kardeşine.

Bu kadında her şey güzeldir. Yüzü, ruhu, yaşamı. Aktör Brianski'nin kızıdır, kendini yetiştirmiştir. On sekiz yaşında Panayev'e tutuluyor ve gizlice evleniyorlar. Evlenmelerine ilkin karşı olan Panayev'in annesi daha sonra boyun eğiyor.

"Panayev'in annesi kendi ölümüyle oğluna gözdağı vermişti. Ama hâlâ yaşıyor. Oğluyla gelinini gömmesi de kuvvetle muhtemel," diye anlatıyor Belinski.

Genç Bayan Advotia Panayev sevimli bir üslupla yazıyor. Hafifçe şaka ediyor. Dostoyevski'de bulunmayan bir incelik ve düşünceye sahiptir. Hayranlarından biri olan Suşov gibi, ona içini dökse? Şiirler gönderse? Bunu yapmaya yüreği olmayacak hiçbir vakit.

Kendinden de, başkalarından da tiksinerek, avuntuyu zevk ve eğlencede arayacak. İlkin Belinski'ye açılıyor. O da âdet yerini bulsun diye çıkışıyor ona ve ölçülü bir namusluluk öğütlüyor. Dostunu biraz kaygılandırdı düşüncesiyle Dostoyevski'nin koltukları kabarıyor. Bir sefere çıkar gibi fuhuş dünyasına atılıyor.

"Ah! bu Clara'lar, bu Mina'lar, bu Maryan'lar," diye yazıyor kardeşine. "Ne de güzel şeyler! Ama çok pahalıya mal oluyorlar bana."

Bu işlerin ustası, profesyonel bir zevk düşkünü gibi gösteriyor kendisini, ama hiç kuşku yok, evine girer girmez yaptıklarından dehşete kapılıyor, tiksindiği bir kokuyu gidermek için ağzını çalkalıyordu.

Doktor Yanovski şöyle yazıyor:

"Onunla yaptığım konuşmalarda (1846'dan 1849'a) ne birisine tutkuyla âşık olduğunu, ne de bir kadını sadece sevdiğini hiçbir vakit duymadım ağzından."

Sevdiği kadından hiç söz etmez, çünkü ona hayrandır. Öbürleri? Onlardan da söz etmez. Çünkü değer vermez onlara.

Her cuma Panayev'lere gidiyor; orada, konuştuğu herkesle hep bir kanıda olan berbat Annenkov'u, gözüne sıkıştırdığı monoklü ile gösterişli Sollogub'u, soyluluk taslayan iğrenç Turgenyev'i, bütün rakiplerini, *Vatan Yıllığı* dergisi ailesini, kısacası bütün "bizimkileri" buluyor.

Ve yeniden üzülüyor, yeniden gücendiriliyor, dedikodusu salondan salona yayılan "eşeklikler" yumurtluyor yeniden.

Bir gün, Bayan Panayev Nekrassov'un yazıhanesinden koşa koşa çıkarken görüyor onu:

"Bir ölü gibi beyazdı, uşağın tuttuğu pardesünün kolunu bulamıyordu bir türlü. Sonunda, paltoyu onun elinden çekip aldı ve merdivenlere fırladı. Nekrassov'un odasına girdim, çok öfkeli buldum onu.

'Dostoyevski düpedüz delirdi!' dedi bana, heyecandan titreyen bir sesle. Bu efsaneyi kim çalmış kulağına? Onun hakkında yazdığım yerici koşukları, her isteyene okuduğumu ileri sürüyor!.."

Aslında bu bir efsane değildi. Öte yandan Pavlovski'nin anlattığına göre, bir akşam, Ogarev, Belinski ve Herzen kâğıt oynamak için Turgenyev'in evinde toplanmışlardı. Oyunculardan birinin nükteli bir sözü üzerine hepsi birden gülmekten çatlıyorlar. Tam bu sırada kapı açılıyor, Dostoyevski eşikte görünüyor, davetlilere bakıyor, sararıyor ve çekilip gidiyor.

Bir saat sonra Turgenyev onu avluda buluyor. Soğuk ve rüzgâra karşı başı açık, benzi çok soluk, perişan bir durumda aşağı yukarı dolaşmaktadır.

"Neyiniz var Dostoyevski?

Tanrım! Çekilmez bu! Nerede bulunsam benimle alay ediliyor. Beni görür görmez nasıl gülmeye başladığınızı iyice gördüm!.."

Her yerde ona gülüyorlar. Ama onları güldüren şeyin ne olduğunu bilmiyor. Saygı uyandırmak için yetenek yetmez mi? Ah! Şu *İnsancıklar* bir an önce yayımlanabilseydi!

Gazetelerin övgüleri onların ağızlarının payını verecek, bu kötülük yuvası kuşçuklarının gagalarını çivileyecekti. Ama basım gecikmiştir. Sansürden bir ses çıkmıyor.

"Bir felaket bu," diye yazıyor Dostoyevski kardeşine, "sansür hiçbir hayat belirtisi göstermiyor... Roman zararsız; buna karşın bürodan büroya süründürüyorlar, bu iş nasıl sona erecek bilmiyorum..."

DOKUZUNCU BÖLÜM

"İkinci Kişilik"ten "Ev Sahibi Kadın"a

15 Ocak 1846'da, *İnsancıklar* Nekrassov'un *St. Petersburg Derlemesi* adlı almanağında yayımlanıyor. Belinski, *Vatan Yıllığı*'nda, romanın övücü bir çözümlemesini özene bezene yapmak inceliğini gösteriyor.

"Okuyucunun gülmesini ve duygulanmasını sağlamak, onu gözyaşları arasında gülümsemeye zorlamak, ne ustalık, ne yetenek!.."

Gel gör ki, büyük basındaki meslektaşları onu izlemiyorlar.

"*İnsancıklar* ayın on beşinde çıktı," diye yazıyor Dostoyevski Mişel'e. "Öfke ve kin saçan ne denli küfürlerle karşılandığını bir bilsen kardeşim!.."

Illustration'da okuduklarım bir eleştiri değil, bir lanetleme dizisi. *Kuzey Arısı*'nda da benim çıkarıma neler yazıldığını şeytan bilir! Ama ben Gogol'ün başlangıcını anımsıyorum; Puşkin'in de nasıl karşılandığını hepimiz biliyoruz. Halk da kendinden geçmiş.

Okuyucuların dörtte üçü beni yerin dibine batırıyor, ama dörtte biri (belki daha az) coşkuyla övüyor. Korkunç çatışmalar başladı. Bana küfrediyorlar, küfrediyorlar, küfrediyorlar. Ama gene de okuyorlar!.. Ah! Kemirilecek bir kemik attım önlerine. Kemirsinler bakalım: Benim ünüme katkıda bulunuyorlar, ah-

maklar!.. Ama, buna karşılık, kulağıma ne övgüler geliyor! Düşün bir kez, bütün bizimkiler, Belinski bile, Gogol'ü çoktan aştığım kanısındalar... Sentez yoluyla değil, analiz yoluyla iş görmek anlamında, değişik bir kaynak buluyorlar bende. (Belinski ve öbürleri) Senin anlayacağın, derinlere indiğimi, atomları ayrıştırarak tümü bulduğumu söylüyorlar. Gogol'e gelince, o bütünü olduğu haliyle ele alıyor ve bu yüzden, benden daha az derin sayılıyor..."

Ne de kolay! İşte Dostoyevski yeniden canlanıyor. Onu eleştiriyorlar, övüyorlar, onunla ilgileniyorlar. Kitabı gerçek dostlarla düşmanları ayırt edecek. İki parti. Candan bağlı birlikler. Boş bir alan. Çatışmalar mümkün değildir artık. Ah! ne güzel savaş!..

İnsancıklar'ın basılmasını beklemeden, Dostoyevski yeni bir romana başlamıştır: *İkinci Kişilik*. Kardeşine yazdığı mektup yeni "Başyapıt"a imlemelerle doludur.

"Yakov Petroviç Golyatkin (*İkinci Kişilik*'in kahramanı) karakterini doğrular. Gerçek ayak takımından biri. Ona nasıl davranılacağı bilinmez. Hazır olmadığı bahanesiyle ilerlemek istemez... Kariyerine kasım ayından önce son vermekten kendini alıkoyar." (8 Ekim 1845)

"Golyatkin çok iyi yoldadır. Bu benim başyapıtım olacak." (16 Kasım 1845)

"Golyatkin, *İnsancıklar*'dan bin kat üstündür. Bizimkiler, *Ölü Canlar*'dan bu yana Rusya'da buna benzer hiçbir şeyin yazılmadığım söylüyorlar. Bunun bir dev yapıt olduğu kanısındalar, ne bileyim henüz?.." (1 Şubat 1846)

Ve gerçekten, Dostoyevski'nin dostlarına okuduğu *İkinci Kişilik*'ten birkaç bölüm, onlar üzerinde çok önemli bir etki bırakıyor.

Grigoroviç şöyle diyor:

"Belinski, yazarın karşısına oturmuştu. Aksayan en küçük sözcükleri kıskançlıkla yakalıyordu. Vakit vakit de hayranlığını gizleyemiyor, böylesi psikolojik incelikleri gün ışığına çıkarmaya sadece Dostoyevski'nin gücünün yetebileceğini söylüyordu."

Gene, 1877'de Dostoyevski, kitabın zayıf yanlarını bile bile şunları yazıyordu:

"Düşünce oldukça güzeldi ve ben bütün meslek yaşamım boyunca daha ciddisini geliştirmemiştim."

Öykü şöyleydi:

Sararan sıkılganlığı, yoksul silikliği yüzünden tiksinç memur Golyatkin, günün birinde ikinci kişiliğiyle karşılaşır.

"Bay Golyatkin, gece misafirini adamakıllı tanıdı. Bu gece misafiri kendisiydi, ta kendisi, Bay Golyatkin'in kendisi, bir başka Bay Golyatkin, ama bütün noktalarda gerçeğiyle tıpatıp aynı, tek sözcükle, deyimin tüm anlamıyla "ikinci kişilik" denilen adam."

Gerçek Bay Golyatkin ne denli alçakgönüllü, alık ve namuslu ise, ikinci kişilik o denli ikbal avcısı, utanmaz, yapışkan, düzenci, alaycı, dalkavuk ve kötüdür. Bu uğursuz kişi, Bay Golyatkin'in kimliğini tekeline almayı, tanıdıklarını araklamayı, onu şeflerinin gözünden düşürüp ayağını kaydırmayı, hiçe indirmeyi, içi yıkılmış bir gölge haline indirgemeyi çabucak becerdi. İki Golyatkin yan yana olamıyorlardı. En güçlüsü en güçsüzünü öldürdü. Kötü olan iyiyi öldürdü. Her şey düzene girdi.

Bu uzun anlatıya Dostoyevski "Şiir" başlığını verdi. Daha sonra "İtiraf" diye sözünü edecektir. Gerçekten de bu bir itirafnamedir. Ama çağdaşları, Hoffmann'ınkilere benzeyen bu öykünün altından onu bulup çıkarmasını bilemediler.

Golyatkin, ölümsüz yabancı, ölümsüz istenmeyen adam, ölümsüz çağırılmayan konuk. "Ben yalnızım, onlar bir arada."

İçinde bulunan herkesin ona düşman olduğu Andre Filipoviç'in salonuna girdiğinde, tüm alaycı bakışların üzerine yöneldiğini sezen, suçsuzluğunu göstermek, kendini zorla kabul ettirmek için didinen, oradan kaçmak istemesine karşın, çekip gitmeye bir türlü karar veremeyen, direnme gücünü yitirmiş bu mutsuz adam, edebiyat toplantılarının en kabasında aynı durumla karşılaşan yazarın ta kendisi değil midir?

Ve gene, Golyatkin sövgülerle dopdolu, ışıklı evden kaçıp "düşmanlarından, onların zulmünden, üzerine yağdırdıkla-

rı fiske dolularından kurtularak rıhtımlar boyunca koşarken" Dostoyevski'yi düşünmüyor muyuz?

"Bu nemli, sisli, yağmurlu, karlı, korkunç gecede, irinle, nezleyle, sıtmayla, anjinle, çeşit çeşit ateşli hastalıklarla, kısaca, St. Petersburg'da kasım ayının tüm armağanlarıyla dolu bu gecede" kafamızda canlandırdığımız gene o değil mi?

Evet, Golyatkin'in onuru kırılmış halde dönüşleri, onun dönüşleridir; balonun göz kamaştıran gösterişlerinden sonra karanlık odasına kavuşunca Golyatkin'in hafiflemesi, onun hafiflemesidir: Genç dilber Klara Alsufievna'nın önünde Golyatkin'in duyduğu yürek daralmaları, onun Seniavana ya da Bayan Panayev karşısında duyduklarının tıpkısıdır.

"Bay Golyatkin çok solgun ve büsbütün bitikti. Birden bir yorgunluk kaplamış gibiydi. Ancak kımıldanabiliyordu."

Ya öbürü? Ya o yabancı Golyatkin? Ya o Dostoyevski'nin dediği gibi "zorba kapkaç"?

İyi ya, o da Dostoyevski'dir gene. Başarının Dostoyevski'si, övgüleri kendine çeken, dostluklar peşinde koşan, doğal duygularıyla savaşan, monden Dostoyevski. Kişiliğinin ikileşmesi kesinleşiyor. Bir yanda alçakgönüllü, üzgün, hiç yoktan öfkelenen, gerçek Fedor Mihailoviç; öbür yanda, başarının şımarttığı, belini doğrultmuş gösteriş budalası, yerli yersiz saldırışlar yapan Fedor Mihailoviç. Gerçek Fedor Mihailoviç iğrenç eşinden nefret eder. Bu ikinci kişinin onun ayağını kaydırmak tehlikesini göze aldığını sezinler. Kolay bir başarının büyüsüne kapılmaktan korkar. Bu duruma gelmesinden ötürü kendisini bağışlamayan insanlara boyun eğmekten korkar. Artık kendisi olmamaktan korkar. Gerçek Golyatkin yok olunca, "düşmanlarının insanlıktan uzak, keskin çığlıkları da onu izler." Ve meydan, korkunç derecede kötü olan eşine kalmıştır.

Gerçekten, "ikinci kişilik" düşüncesi, yaşamı boyunca Dostoyevski'nin yakasını bırakmamıştır. Suçlunun cezası, her şeyden önce, kişiliğinin bir parçasıdır. Buradan bir ikinci kişilik beliriyor, maddeleşiyor. Kendinden başkası olmayan, ama kendisi de olmayan bir kişi çıkıyor ortaya. Aslının korkunç bir karikatüründen ve insani yüzünü, sivilcelerle kabarmış, şişmiş,

çökmüş olarak yansıtan, çok kötü bir iç yaşamın tüm belirtilerini bu yüzde gösteren, büyülü aynadan başka bir şey değildir bu ikinci kişilik.

Suç ve Ceza'nın Raskolnikov'u, alçak Svidrigavlov'da yeniden bulur kendini: "Gördün mü! Ben sana demedim miydim ortak bir yanımız var diye?"

Delikanlı'daki Versilov Golyatkin aynı ikileşmenin muhatabıdır: "Görüyor musunuz ikileştiğime kesin olarak inanıyorum... Evet, düşüncemde ikileşiyorum ve korkuyorum. Bu sanki, yanımızda bir eşin belirmesi gibi bir şey; siz zekisiniz, akıllısınız, ama öbürü, hiç sekmeden, sizin yerinize bir saçmalık, hatta kimi zaman uygunsuz bir davranış yapmak istiyor..."

Cinler'in Stavrogin'i kışkırtıcı devrimcilerden Piyer Spetanoviç'de buluyor kendini: "Maymunuma gülüyorum, dedi ona." Biraz sonra öbürü yanıtlıyor: "Ben bir soytarıyım, ama sizin, benim en iyi ikinci yarım olan sizin bir soytarı olmanızı istemem."

Stavrogin şeytandan söz ettiği vakit az açık değildir: "Ben ona inanmıyorum. Biliyorum ki o, değişik görünüşler altında benden başkası değildir. Ben ikiye bölünüyorum, ben kendimle konuşuyorum."[1]

İvan Karamazov sayıklarken şeytanı görür. Ve bu şeytan kendisidir, onun gölgesidir: "Kendine söverken, bana sövüyorsun, diyor İvan. Sen, 'ben'sin, ama başka bir yüz altında... Sadece düşüncelerimin en akılsızlarını seçiyorsun."

Ve gene "Bende hayvanca olan ne varsa, bunları ve uzun süredir sindirip pislik olarak ayırdığım her şeyi sen bana yeni bir şeymiş gibi getiriyorsun. Ruhum senin gibi bayağı bir herifi nasıl yarattı?.."

Uşak Smerdiakov da genç İvan Karamazov'un bir yansımasıdır: "Ruhumda en kötü Smerdiakov yerleşmişti."

Baudelaire "Her insanda aynı anda iki mürid adayı vardır, biri Tanrı'ya doğru, öbürü şeytana doğru," der.

Dostoyevski'nin olgunluk çağındaki yapıtlarında adamakıl-

1 Kitabın son baskısında Dostoyevski bu parçayı kaldırmıştır.

lı anlatılan bu düşünce, *İkinci Kişilik*'te ziyan edildi. Bunun da nedeni, Gogol'ün etkisinden kurtulmayı beceremeyiş olmasıdır.

İkinci Kişilik sadece, Gogol'ün *Burun* adlı yapıtından esinlenmekle kalmamış, Gogol'e bir nazirede olmuştur. Bir öğrenci ödevi gibi, Gogol'ün eksiksiz aktarılan tümceleri suyun üstünde yüzmekte ve göze takılmaktadır.

Gogol'ün uzun öyküsü, burnu kendisinden ayrılıp büsbütün bağımsız olarak yaşayan bir memurun serüvenidir. Dostoyevski'nin romanı, ruhu ikiye bölünen, parçalardan her biri tek başına bir birey olan bir memurun öyküsüdür.

Burun'un ikinci bölümü şu tümcelerle başlıyor:

"Kolejin müdür yardımcısı Kovalev o sabah çok erken uyandı ve dudaklarıyla 'Brr' yaptı... Sonra gerindi ve masanın üzerinde bulunan küçük bir aynayı getirmelerini söyledi. Dün akşam burnunda çıkan bir sivilceye bakmak istiyordu."

İkinci Kişilik de şöyle başlar:

"Sabahın saat sekizine doğru, danışman Yokov Petroviç Golyatkin uzun bir uykudan sonra uyandı, esnedi, gerindi ve sonunda gözlerini açtı... Yatağından aşağı atladı, komodinin üstünde duran küçük bir aynaya koştu hemen. Yüzümün tam ortasında bir sivilce çıksaydı amma da olurdu ha! diye söylendi kendi kendine."

Bu koşutluk bütün kitap boyunca izlenebilir. Daha da tuhafı, Dostoyevski'nin yapıtı "Burun buruna gelmek, burnunun ucuna görmemek, her işe burnunu sokmak, burnunun ucunu göstermek, vb." gibi deyimlerle doludur.

Yapıtın ikinci baskısını düzeltirken, Dostoyevski esinlenme izlerinden kurtulmaya çalıştı. Bunun için de, metnin "burun"larından çoğunu, elinden geldiğince, çıkarması gerekti. Gerçek bir kırımdı bu.

Ama bu da *İkinci Kişilik*'i kurtarmaya yetmedi. Roman dâhice "bir özenti" örneği olarak duruyor.

Bütün öykü boyunca Gogol'ün kahramanları selamlanır, tikleri bulunur, şakaları göze çarpar, Dostoyevski'nin kendisi bile, Golyatkin yayımlanır yayımlanmaz, yanılgısını anlıyor:

1 Nisan 1846'da Mişel'e şöyle yazıyor:

"İşte beni üzen, kızdıran şey, Golyatkin yüzünden, başta Belinski olmak üzere bizimkilerin bana yüz çevirmeleridir. Onların ilk tepkileri, kayıtsız şartsız bir hayranlık, bir gürültü, bir uğultu, bir tartışmalar dizisiydi. İkinci tepkileri yergi oldu.

Gerçekten, hepsi –Yani bizimkiler ve halk– ağız birliğiyle Golyatkin'i can sıkıcı ve yumuşak buldular; okunmayacak derecede uzattığımı söylüyorlar...

Beni asıl ilgilendiren yan, bir anda yıkılmış olmamdır. Çok büyük bir kusurum var: Sınırsız bir gurur ve sivrilme merakı. Sadece halkın beklediğini verememiş bulunmam, çok yetkin olabilecek bir yapıtı harcamış olmam düşüncesi, tüm anlamıyla öldürüyor beni. Soğudum Golyatkin'den. Parçaların çoğu çırpıştırılıverdi... Bütün bunlar cehenneme çeviriyor yaşamımı. Hastayım, umutsuzum."

Gerçekten, yergiler çok sertti:

"Bu romanın basılmasına nasıl izin verildi anlamıyorum," diye yazıyor Aksakov, "Bütün Rusya Gogol'ü tanır, yapıtlarını hemen hemen ezbere bilir. Böyleyken Dostoyevski, Gogol'ün tümcelerini olduğu gibi aktarıyor ve kendine mal ediyor. Büyük sanatçının, hayranlığa değer giysilerinden parçalar aşırıp kendisine bir takım yaptırıyor ve kamu karşısına yiğitçe çıkıyor."

Belinski bile övgülerini yavaşlatıyor, duraksıyor ve kaçmıyor:

"Öyle sanıyorum ki, *İkinci Kişilik*'in yazarı, düşünce inceliğine, ölçüye, uyuma yeterince erişmiş değildir. Bu yüzden, okuyucuların çoğu –haksız değiller– onda bir çeşit ağırlık buluyorlar."

Dostoyevski, okuyucuların sempatisini elden kaçırdığını sezinliyor. Vakit geçirmeden onu yeniden yakalamak istiyor. Bunun için de yazması gerek. Hem de acele tarafından. Ama neyi?

Bay Prokarçin adlı uzun bir öyküye, tiksinç ve kaçık bir cimriyi yerleştiriyor. Yaşlı adamın ölümünden sonra ot minderinin içinde altın tomarları bulunuyor. Sahne tüyler ürperticidir: Adamlar kadavraya saldırıyorlar, onu itip kakıyorlar. "Birden, hiç beklenmedik bir biçimde ceset dengesini yitirip yatak-

tan düşüyor. Başı aşağıya sarkıyor, yarı yanmış iki odunu andıran, zayıf, morarmış ayakları havada kalıyor."

Sansür, bu zararsız ve yararsız öyküde şaşılacak bir çeviklikte budama yapıyor:

"Prokarçin'in kimi yerleri kıyasıya değiştirildi. Bu beyler "memur" sözcüğünü yasakladılar, nedenini Tanrı bilir!.. Canlı olan her şey öldürüldü. Benim yaptığımdan yalnız bir iskelet kaldı," diye yazıyor Fedor Mihailoviç kardeşine.

Belinski de koruduğu kişinin yeni yapıtını çok kötü karşılıyor:

"Onda, birkaç yetenek kıvılcımı pırıldıyor, gelgelelim, böylesi karanlıklarda hafif ışıklar hiçbir şeyi ayırt etmeye yetmezler. Bu öyküyü yaratan, ne bir esinlenme ne de bir sanatçının özgür çalışmasıdır; bu bambaşka bir şeydir, nasıl demeli... Belki bir çeşit duygulanım, belki de bir çeşit yüksekten atma..."

Dostoyevski'nin, *Çağdaş* dergisi için bir tek gecede yazdığı, ayak takımından iki kişi arasında bir çeşit mektup düellosu olan *Dokuz Mektupla Roman* da eleştirmenler tarafından beğenilmedi.

"Çok şaştığım bir şey varsa," diye yazıyor Belinski Turgenyev'e, "o da bu iki arsızın mektuplaşmasından sadece hoşlanmamam; herkes de benimle bir kanıda."

Bu üst üste başarısızlıklar, Dostoyevski'yi çılgına döndürmüştür. Yolunu arıyor. Geleceği olmayan makaleler içinde kendini yitiriyor. Mizah dergisi *Zoboskal* ile işbirliğini kabul ediyor ve imzasız ilanlar bölümünü yazıyor. "Bu ilan gürültü kopardı. Bu da bana Lucien de Rubempré'nin ilk tefrika romanını anımsattı," diye yazar.

Yayıncı Krayevski ona kredi açıyor ve yapıtlarının acele teslimi için sıkıştırıyor.

"Krayevski'nin yardımıyla bütün borçlarımı ödüyorum. Tek dileğim bütün kış onun için çalışıp yaz gelinceye dek, kimseye bir kuruş borç bırakmamak..."

Hevesle iki öykü yazmaya girişiyor: *Tıraş Edilmiş Favoriler* ve *Kaldırılan Kançılarlıklar*.

1846 Nisanı'nda kardeşine: "İkisi de heyecanlı bir trajik tü-

rün izlerini taşıyorlar, önceden söyleyeyim, ikisi de çok kısa," diye yazıyor.

Ama 1846 Ekimi'nde her iki hikâyenin de basılmayacağım bildiriyor ona.

"Hepsini bıraktım, çünkü bunların tümü bugüne dek söylediklerimin tekrarından başka bir şey değil. Şimdi, daha değişik, canlı, açık, yepyeni düşünceler kâğıt üzerine dökülmeyi bekliyorlar benden. Başka bir öykü yazıyorum, çalışmam en iyi yolda gidiyor."

İşte, 1847 yılının bir başka mektubunda yazdıkları:

"Yakında, *Netoçka Nezvanova*'yı okuyacaksın. Bir itiraf söz konusu. Golyatkin'deki gibi. Ama başka bir ton ve biçimde... Bugünlerde *Ev Sahibi Kadın*'ı yazıyorum. *İnsancıklar*'dan daha üstün olacağını şimdiden belli ediyor. Hem de aynı tarzda. Ruhumdan gelen bir esin, kalemimi kâğıt üzerinde koşturuyor."

Netoçka Nezvanova 1849'da yayımlanacaktır ancak.

Öykünün kahramanı olan küçük kız, müzik dehasıyla büyülenmiş olduğuna inanan ayyaş bir üvey babayla hasta bir anne arasında, "Ufukları, alçak tavanlı bir odanın kül renkli duvarlarıyla sınırlanmış" bir dünya içinde yetişmiştir.

"Çocukların tüm güçlerini dışarıda harcadıkları bir yaşta, Netoçka 'dış izlenimlerini' içinde topluyor," diye yazıyor Dostoyevski; düşlerle besleniyor, "Düzensiz bir yaşam'm sisi" içinde ayakları yerden kesiliyor. Üvey babasına hayrandır, çünkü o yeteneklidir, çünkü o "acımaya layıktır."

Bakarsın bir gün "ben bir hiçim," diye haykırır müzisyen; ama ertesi gün "Ben bir dâhiyim," der. Gerçekten adam garip bir "kibir" ve "alçakgönüllülük" karışımıdır. "Kendisini işkence edilmiş hissetmekten bir çeşit tat alırdı," diye açıklıyor yazar.

Netoçka annesinden nefret ediyor, çünkü bu dominant kadının, müzisyenin kendisini sanatına vermesini engellediğini düşünüyor.

Acımayla karışan bu kini, nefretle karışan bu sevgiyi, çocukluğunda babasına karşı duymuştu Dostoyevski. Şimdi en küçük bir fırsatta onlardan kurtuluyor, bu duyguları roman

kişilerine yüklüyordu. Onlarda, onların arasında günah çıkartıyordu.

Netoçka'nm annesi acıklı koşullar içinde ölüyor ve babası deliriyor. Kont Vileligorski'nin portresi olan, müzik düşkünü bir prens çocuğu alıyor.

Prensin Katya adlı bir kızı vardır. Dediği dedik, maymun iştahlı, içine kapanık, küçük altesi "bütün ev halkı şımartmakta ve bir hazine gibi üstüne titremektedir."

Davetsiz konuğu küçük gördüğünü belli ettikten, öksüz olduğunu, "kötü giysiler" giydiğini yüzüne vurarak ona işkence ettikten sonra Katya, Netoçka'ya tutuluyor.

İki küçük kız arasında tutkulu bir sevgi bağı kuruluyor. Bu sevgi, yatak gevezelikleri, çimdiklemeler, öpüşmeler, yeminler, darılmalarla bir parça aşka benzer:

"Bensiz yaşayamayacağını sezinliyordum. O vakit, 'Bekle, işkence edeceğim ona,' diye düşünüyordum."

Ve gene:

"Onu öpeceğim, diyordum kendi kendime, çimdiklemelerimden ölünceye dek çimdikleyeceğim onu."

Bu ateşli, üzücü kadın karakterini Dostoyevski, *Netoçka Nezvanova*'dan çok önce yayımlanacak olan *Ev Sahibi Kadın*'da yeniden ele alıyor.

Dinî düşüncelere dalarak, dünyadan elini eteğini çeken genç bilgin Ordinov, filozof sakallı, kor bakışlı, belli belirsiz büyücü bir yaşlı adamın evinden oda kiralar. Bu moruk çok güzel bir yaratıkla birlikte oturmaktadır. Ordinov bu kadına çılgınca âşık olur.

Ama Ordinov, coşkun ve ateşli bir insandır; gizemli Katerina'ya olan tutkusu, sayıklamalarının titrek belirsizliği arasından sezilir. Her an, düş gördüğü, sonra da düşman bir dünyada uyandığı duygusuna kapılır; ama düş gördüğü vakit uyanık olması, ya da uyanık olduğu vakit düş görmesi olmayacak bir şey değildir. Onunla birlikte okuyucu da, düşler evreniyle gerçek dünya arasında kararsızlık içindedir.

Ordinov bir peri masalı işitiyor, sonra onu anlatan ses bir mırıltı içinde sönüyor "ama masal bir yerde sürüp gidiyor..."

Birden kapı açılıyor ateşli iki dudak kapanıyor dudakları üzerine. Bir saniye sonra Katerina kutsal resimlerin ayakları dibinde kıvranıyor ve büyük günahla suçluyor kendini. Bir çılgındır o. Büyücü Murin tarafından Ordinov'un aşkından kurtarılmaya çalışılan bir deli.

Gerçek olan nerede? Kuruntu olan nerede? Öykü, yaşlı adamın genç kadınla birlikte kaçmasıyla sona eriyor.

Bu öykü, hiç kuşku yok, Gogol'ün *Korkunç Öç*'ünden esinlenmiştir. Gogol'ün öyküsünde, kızı Katerina'ya gizlice tutkun olan bir büyücü, onu kocasından ayırmak için, görüntüler, lanetlemeler, büyülü ilaçlarıyla uğursuz bilimin tüm şeytanlıklarını uygular.

Gogol'de olan her şey, Dinyeper Nehri'ndeki fırtınaya dek burada da vardır. Yalnız Ordinov'un öyküsündeki fırtına Volga'dadır.

Bunlara karşın yalın bir edebiyat öykünmesi söz konusu değildir burada.

Düşünen bir adam olan, çalışmalarının "günlük yaşam gözünde çocuklaştırdığı" ve "içine kapanık, garip karakterine az ya da çok öfkelenen arkadaşlarının kötülüklerine, kabalıklarına katlanan" Ordinov, Dostoyevski'dir. Kahramanın Katerina'ya olan tutkusu, Fedor Mihailoviç' in, ahlaki sebeplerle ondan uzaklaşan Bayan Panayev'e karşı beslediği aşktır.

Beyaz Geceler'de şöyle yazıyor Dostoyevski: "Yirmi yedi yaşındayım, gözüm kimseyi görmedi henüz... İnanın bana bir tek kadını bile. Hiçbir vakit hiçbir kadını tanımadım. Ama birine rastlayacağım anın geleceğini düşünüyorum her gün."

Bu düşlemeler sanatı, gerçekçiliğe, toplumsal halk sorunlarına tutkun eleştirmenleri şaşırtıyordu sadece.

Çileden çıkan Belinski, şunları yazıyor Annenkov'a:

"Size söylemiş miydim bilmem, Dostoyevski *Ev Sahibi Kadın* adlı bir roman çıkardı. Budalalıkların en kötüsü bu!.. Her yeni yapıtıyla biraz daha düşüyor... Dostoyevski'nin dehası üzerinde adamakıllı aldandık... Hele ben, eleştirmenlerin en iyisi olan ben, semerli bir eşekmişim meğer!.. Rousseau'nun *İtiraflar*'ını yeni bitirdim. Her insanın kendisini kıskandığına, ona işkence

ettiğine inanan Dostoyevski'ye benzeyen bu adama karşı büyük bir tiksinti duydum..."

Belinski'nin *Çağdaş* dergisinde çıkan eleştiri yazısı tam bir aforozdur:

"Bu öykünün tümünde sade ve canlı olan bir tek sözcük, bir tek tümcecik yoktur. Her şey özentili, zorlanmış, eğreti ayaklar üzerine oturtulmuş, yapmacık ve yalancıdır."

Bu dayanılmaz, hırpalayıcı eleştiriler Dostoyevski'yi yıkmış olmalı:

"İşte edebiyat yaşamımın üçüncü yılı," diye yazıyor Mişel'e, "ve ben sisler içindeymişim gibi yaşıyorum. Dünyamı görmüyorum. Kendimi toparlayacak vaktim olmadı. Zamansızlık yüzünden sanatımı yitiriyorum. Durmak isterdim. Ünümü lekelediler: Bu cehennem ne güne dek sürecek bilmiyorum: Yoksulluk, çırpıştırılan çalışma! Ne vakit dirliğe kavuşacağım?.."

ONUNCU BÖLÜM

Çözülme

Hiç kuşku yok, bu parlak olmayan, aceleci ürünler döneminde, Dostoyevski'nin yaşamı, mızmız tasalar, en alçak ihanetler, ufak tefek bayağılıklarla zehirlenmiş oldu. O, kiralık konutların, ödenecek avansların, gözetilecek güçlü dostlukların, kısacası küçük insanların büyük acılarını tanıdı.

Büyük mutsuzlukların olağanüstü karakteri, bu mutsuzluğa uğrayanları avutur. Ama gündelik üzüntüler, insanın bir haykırışıyla kurtulmasını düşünmesine fırsat vermeden, onu kemirirler, çiğnerler, gevşetirler, kırıp geçirirler. Kamusal ölçü nankördür. Özellikle Dostoyevski için başkalarından daha da çok.

Edebiyatçı, dostlarını birer birer yitiriyor.

Belinski umutlarını boşa çıkardığı için bağışlamıyor onu. Yaşlı eleştirmen, Fedor Mihailoviç'in yayımladığı her kitapta biraz daha uzaklaşıyor ondan.

Ama dargınlık nedenleri edebiyat sınırlarını aşıyor. "Kudurmuş Vissarion"un marazi bir aşırılıkla nefret ettiği ve saldırdığı, yazarın ardında saklı olan insandır.

Ortada iki ahlak görünüyor; uzlaşamaz olduklarını ileri sürüyorlar. Son tutumuyla Belinski, bilimi, toplumsal ilerlemeyi, bireyin değerini düşünsel uğraşılarının birinci planına yerleştiri-

yor. Bir demiryolunun döşenmesine bakarken "ruhun dinleneceğini" ileri sürüyor.

Bir Yazarın Günlüğü'nde Dostoyevski şunları yazıyor:

"İlişkimizin başlangıcında beni yürekten sevdi ve büyük bir saflıkla beni kendi düşüncelerine çevirmeyi bir ödev bildi... Onu ateşli bir sosyalist olarak tanıdım. Daha ilk günden Tanrıtanımazlığa kazandırmak istedi beni... Sosyalist olarak, dinî öğretimi ortadan kaldırmak istiyordu... Sadece İnsan-Tanrı'nın aydınlık yüzü, ahlaksal yükselişi, mucizeler yaratan doğaüstü güzelliği kalıyordu. Ama Belinski, Renan gibi yapmadı; bu aşılamaz engelin önünde durmadı."

1871'de, Dostoyevski'nin öfkesi hâlâ yatışmamıştı. Strakov'a şöyle yazıyor:

"Bu adam İsa'ya sövdü benim önümde... Ama söverken 'Onun yerine kimi koyacağız?' diye hiç düşünmedi. Kendimizi mi? Hayır bunu hiçbir vakit düşünmedi. Kendi kendine yetiyordu!.. Çalımlı budalalığının bir kanıtı değil mi?"

"Yetenekli olduğunu söylüyorsunuz bana. Hiç de değil. Gogol'ün kişilerini pek üstünkörü, pek baştan savma yargılamış; Gogol'ün 'belirttikleriyle' yetinmiştir. Burada dört yıldır onun eleştirmelerini okuyup duruyorum. Puşkin, yapmacık tarzını bırakıp da *Bielkin* öyküleriyle *Arap*'ını yayımladığı vakit onu yere serdi. *Eugène Onéguine*'in sonunu yadsıdı. 'Salon adamı Puşkin' sözünü de ilkin o çıkardı."

Bir uçtan öbür uca kayarken, ilk günler "soylu yürek" diye adlandırdığı adama en küçük bir değer biçmiyordu. Belinski'nin sevdiği her şeyden nefret ediyordu: Yararlı sanat, büyük insani sorunları oturduğu yerden çözümlemek. Belinski'nin tiksindiği her şeyi seviyordu: İnsan-Tanrı'nın imgesi, özgür sanat.

Kendisini anlamayan bir kişi tarafından yargılanmayı kabul etmiyor. "Var olan her şeyi öfke haykırışlarıyla, tükürük sağanaklarıyla, küçümseyici yüz buruşturmalarıyla çiğnemek" tutkusuyla aklını bozan bu delinin sözlerine hâlâ inanan kişilere yer vermiyor. Eleştirmenin dönencesinde dolanan bu insanların tümü düşmanlardır. En başta Turgenyev, bu kısa parmaklı ve iri gövdeli adam, durumunu koruyabilmek için nükteler sa-

vuran bu kurnaz, bu içi geçmiş beyzade. Ah! Belinski onu adamakıllı ayartmıştı. İyice sindiremediği kendi Batılılığını, kendi sosyalizmini, kendi Tanrıtanımazlığını onun da kafasına sokmuştur. Dostoyevski Turgenyev'e ilk rastlayışının ertesi gününde "ona az kalsın âşık olacaktım" dediğini unutarak, "bana gelince, bu adamı hiçbir vakit sevmedim" diyecektir.

Turgenyev de şöyle doğrulayacaktır: "İkimiz de henüz edebiyat yaşamlarının eşiğinde iki genç yazarken o benden nefret ediyordu, oysa ben onun kinine yol açacak hiçbir şey yapmamıştım."

Turgenyev yaptıklarını unutmuş muydu acaba? "Üzgün yüzlü şövalye", salonlardaki iğnelemeler, kenar süsü meselesi, rakibini çileden çıkarmak için daha bir çeşit manevralar neydi?

Turgenyev'le Dostoyevski'nin sevişmezliği, *İkinci Kişilik*'in yayımlanmasıyla başlar. Bir süre sonra Fedor Mihailoviç Nekrassov'la da bozuşur:

"Nekrassov'la bozuşunca *Çağdaş* dergisiyle de aramın ciddi olarak açılmasına çok canım sıkıldı," diye yazıyor kardeşine. "Borçlu olduğum Krayevski'ye iki öykü verdiğim ve *Vatan Yıllığı*'nı bıraktığımı kendisine haber vermediğim için sitem ediyor bana. Oldukça kısa bir süre içinde benden bir öykü koparamayacağını anlayınca, göstermedik kabalık bırakmadı ve avans olarak verdiği parayı istemek saygısızlığında bulundu. Ben de hemen kabul ediverdim ve parayı 15 Aralık'ta ödeyeceğime söz verdim... Pis bir hikâye... Şimdi de benim gurur hastası olduğumu yayıyorlar gürültüyle. Nekrassov beni kesinlikle yermeye hazırlanıyor. Belinski'ye gelince, öyle zayıf bir adam ki, edebi yargılarında bile gömlek değiştirir gibi değiştiriyor kanılarını..."

Bu arada yeni yeni yazarlar beliriyor, Dostoyevski *İnsancıklar*'ın genç mucizesi değildir artık. Şimdiye dek kamuoyunu şaşırtan, düş kırıklığına uğratan birkaç kitap vermiştir. Acemi bir yazar olmamakla birlikte, usta bir yazar da değildir. Halkın gözünde ne sempatik bir merak ne de yerleşmiş bir saygı uyandırıyor. Bir merdivenin dinlenme sahanlığı üzerindedir. Yerinde sayıyor, ardından çıkanları beklemekten sinirleniyor. Çok kalaba-

lıklar. Herkes onlardan söz ediyor. Yaklaşıyorlar. Onlardan önce aldığı yolu yitirecek mi? Kendisini aşmalarına izin verecek mi? Tüm geleceğinin mahvolması! Zaferin ilk dumanlarından sonra uyanma! Bu gerçekten çok kötü olacak...

"Bir yığın genç yazar belirdi," diye yazıyor Mişel'e. "Kimileri benimle yarışıyorlar. Aralarında en ilginç olanları Herzen'le Gonçarov. Birincisi birşeyler yayımladı, ikincisinin bir şeyini görmedik henüz. Çok övüyorlar onları. Ama ben de parlak durumdayım şimdilerde. Sonuna dek öyle kalacağımı da umuyorum."

Sonuna dek!.. Mişel'i yatıştırmak için yazıyor bunu. Ama aslında kendini aldatmaktan korkuyor. Kuşkulanıyor kendisinden. Acaba söyleyecek bir şey mi yok? Yoksa Belinski'nin ve yandaşlarının hakları mı var onda bir yetenek bulmamakta? Belki de ortadan çekilmesi en doğru davranış.

Ama hayır, şimdiye dek elinden geleni göstermemişse eğer, bu kötü maddi koşullar içinde çalışmasındandır. Yoksulluk, esinlenme için iyi bir iklim değildir. Para sıkıntısı içindedir. Ve işte onu öldüren budur. Bu düşüncesi bir mektuptan öbürüne inatla aktarılır:

"Yaşamak için çalışmak ne korkunç şey. Çalışmam zorlamaya dayanamıyor..."

"Senden ayrıldığımdan bu yana 4.500 ruble harcadım ve eşyalarımı da önceden 1.000 rubleye sattım..."

"Bana gelince hep aynı nakarat. Meteliğe kurşun atıyorum. Gırtlağıma dek borç içindeyim. Yazıyorum ama karşılığını gördüğüm yok. Can sıkıntısı, iç sönüklüğü, daha iyi bir şeyi heyecanla beklemek bitiriyor beni..."

"Krayevski'nin överek önerdiği süreli borçlanma düzeni, tutsaklığımın, genellikle edebiyat köleliğimin belirtisidir..."

"Bu dünyada iyi kişiler de olmasaydı öldüm gittiydi... Çok yoksul yaşıyorum; senden ayrıldıktan sonra da borçları ödemek için 250 gümüş ve 300 kâğıt ruble harcadım... En pis oyunu Nekrassov oynadı bana; 150 gümüş rubleyi geri istemekle..."

Para, para, hep para! Onu kazanmasını bilmiyor, onu kullanmasını bilmiyor, onu saklamasını bilmiyor. Telaşlanıyor. Yaşa-

mı boyunca telaşlanacaktır. Bu dünyada kendi evinde değildir o. Hava değiştirmek gereksinmesini duyuyor.

Ev değiştirmekle başlıyor işe. Bir kez, iki kez, üç kez. Ev taşıma ateşi, onu St. Petersburg'un bir ucundan öte ucuna gezdiriyor.

Kendine yeni dostlar arıyor. Beketov'lar, Maykov'lar, Doktor Yanovski. Onların yanında bir güven geliyor kendisine. Bunlar onu seviyorlar, bunlar onu kıskanmıyorlar, alay etmiyorlar onunla. Maykov'ların edebiyat salonunda genç çiftlerin dans etmesine bakıyor, kendisi de dans ediyor.

Bununla birlikte, 14 Mayıs 1848 tarihinde Bayan Maykov'a yazdığı özür mektubu hangi tartışmayla, hangi anlaşmazlıkla ilgili?

"Dün yanınızdan ayrılırken öyle öfkeliydim ki, sizde terbiyesiz bir insan izlenimi bıraktığımı hissediyorum... Beni birtakım garip art düşüncelerin yönettiği öfkeli (iyi bilirim bunu), kaba bir adam olarak yargılamanızdan korkuyorum. Anlayınız beni; zayıf yapılıyım, sinirliyim. Çift anlamlı soruları yanıtlamaya güç dayanıyorum..."

Hayır, dostça toplantılar, "L'Hotel de France"ta arkadaşları için düzenlediği küçük akşam yemekleri, yakınlarının iltifatları, umutsuzluğunu yok edemiyorlar. Sinirden, yorgunluktan hasta düşüyor. Ona bakmayı Doktor Yanovski üzerine alıyor. Dostoyevski her sabah onu ziyarete gidiyor; çok geçmeden aralarında süreli bir dostluk kuruluyor. Hatta ortak parayla yaşıyorlar.

Dostoyevski'nin hastalığı gariptir. Akşama doğru sıkıntılar basıyor; "mistik bir korku"ya kapılıyor.

"Bir türlü ifade edemediğim bir şeyin en acı veren korkusudur bu," diye yazıyor *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'da, "Olaylar düzeninde bulunmayan, ama hiç kuşku yok her dakikada gerçekleşebilen bir şeyin..."

Günlük yaşamın kimi olguları, kimi ayrıntıları onun gözlerinde korkunç bir anlama bürünürler. Bir fal ormanı içinde kaybolmuştur. Kendisini veremli ya da deli sanıyor. Tıp kitapları okuyor. Gall'in *Frenoloji*'si çok ilgisini çekiyor. Kafatasının çıkıntılarını iyice incelemesini istiyor doktordan.

1847 Temmuzu'nun bir gününde, Yanovski, Fedor Mihailoviç'e sokakta rastlıyor. Dostoyevski'nin benzi çok soluk, bakışları donuktur; bir ordu kâtibinin yardımıyla sendeleyerek yürümektedir. Şiddetli bir sara nöbeti geçirmiştir. Yanovski bir arabayla onu evine götürüyor ve kan alıyor. Koyu ve mürekkep gibi kara renkli kanı sıçrıyor: "Kurtuldum, kurtuldum!" diye haykırıyor Dostoyevski.

Bir başka seferinde, gene Yanovski umuma açık bir alanda, bir askerle sarmaş dolaş yürüyen, başı açık, çapaçul kılıklı, neşeli Dostoyevski ile karşılaşıyor.

Dostunu görür görmez Dostoyevski, yanındaki yabancıyı göstererek "İşte!.. Beni kurtaracak olan odur!.." diye bağırıyor.

Kardeşini ziyaret ediyor. İtalya'ya gitmeyi tasarlıyor. Onu geçmişinden, şimdiki zamanından, kendisinden kurtaracak bir sarsıntı diliyor.

"Buz altında kalmış bir balık gibi çabalıyorum."

Bir arabanın tekerlekleri altına düşse? Kendisini suya atsa?

Bütün bunlar, her gün biraz daha gömüldüğü bu can sıkıntısına katlanmaktan daha iyi değil mi? Neden yaşıyor? Ne bekliyor?

Suç ve Ceza'da Marmeladov "Nereye gideceğini bilmemenin ne anlama geldiğini biliyor musunuz?" diyecektir.

Dostoyevki, "yaşamaya değer hiçbir şeyin bulunmadığı" şeklinde korkunç bir duyguya kapılıyor. Yürüdüğü yol bir çıkmazdır. Önündeki kör duvarı şimdiden görüyor. Birkaç adım daha atacak ve artık ilerleyemeyecektir.

İKİNCİ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Komplo

1812-1814 seferleri Rus askerlerini Avrupa'nın göbeğine dek getirdi. İşgal kuvvetlerinin subayları çok kısa bir zamanda, Batı kültürünü yakından tanıdılar ve "fetihleriyle büyülendiler". Napolyon'un askerî ve zorba yönetiminden yorgun çıkmış ülkeler, yeni bir toplumsal yaşama gözlerini açıyorlardı. Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da gizli örgütler çoğalıyordu: Charbonneries, Tugend Bund... Rus ordusunun anayurda dönmesiyle de önceleri açıktan açığa, sonraları gizliden gizliye birtakım dernekler kurulmaya başladı: Kuzey Birliği, Güney Birliği, Slav Birliği gibi. Bunların üyeleri soylu kişiler ya da yüksek rütbeli memurlardı. Çalışma programlarının başında, köleliğin yok edilmesi, fiziksel cezaların kaldırılması, Birinci Aleksandr yönetiminin acımasız tutuculuğuna karşı koyma geliyordu.

Aslında, Birinci Aleksandr köleleri özgürlüğe kavuşturmaya karşı değildi, yalnız, tez elden verilen özgürlüğün doğuracağı sonuçlardan korkuyordu.

Birinci Nikola'nın tahta çıkmasıyla muhalefet grupları, orduya da yayılan bir ayaklanma hareketine kalkıştılar. Bu davranış 14 Aralık 1825'teki kanlı isyanla sonuçlandı. İmparatorluk muhafız birlikleri, "Aralık Ayı İsyancıları"nı bastırdı ve ayaklanmanın yöneticileri asıldı ya da Sibirya'ya sürüldü.

Ayaklanma başarısızlığa uğramışsa da, toplumsal kaynaşma yatışmış değildi. Çar, "Aralık Ayı İsyancıları"nın istediği reformların en kısa zamanda gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Yine de bu işi kendisi yapmak istiyor ve başkaldıran soylular sınıfının imparatorluk politikasına her türlü müdahelesini yasaklıyordu. Bu nedenle, bir yandan köylü sorunları incelenirken, bir yandan da alt ve üst tabakadan aydınların çevresinde sıkı ve etkin bir polis örgütü kuruluyordu.

Böylelikle, yeni hükümdar "Batıdan gelen modernizm"i ve mujiklerin alınyazısıyla kaygılanmayı benimsemişse de, aydınların gözünde o, keyfî bir baskı yönteminin, kılı kırk yaran bir kuşkunun, geri kalmış bir mutlakiyetin temsilcisidir. "İnsan düşünmekten korkardı," diyecektir tarihçi Kikin. Oysa, insan düşünme isteğini bu çağdaki kadar hiçbir vakit duymamıştır. Düşünmeyenler için düşünülüyordu. Düşünmenize engel olanlara karşı düşünülüyordu. Yalnız ya da toplu olarak, odalarda, salonlarda, sokaklarda düşünülüyordu. Ama soyut düşünce yeriliyordu. "Kırk'ların insanları" metafiziği hor görüyorlardı ve dikkatlerini, halkın acele gereksinmeleri üzerinde topluyorlardı. 1842'de Belinski şöyle yazıyor: "Çağımızın anlayışına göre, en büyük yaratıcı güç, eğer dünyayı küçük görüp asıl yerinin bulutlar içinde bulunduğuna, halkın yüzyıllar boyunca süregelen acılarının, umutlarının onun şiirsel düşüncelerini, gizemli görüşlerini bulandırmaması gerektiğine kendini inandırmışsa, insanı birden hayrete düşürebilir."

İktidar, Batıcılarla Slavcılardan eşit derecede kuşkulanmaktadır. Batıcılara göre Rusya geri kalmış bir ülkedir ve kalkınması ancak, büyük Avrupa devletlerinde olduğu gibi köklü reformlarla sağlanacaktır. Buna karşılık Slavcılar, Büyük Petro ile başlayan yönetimin, Avrupa yönetimlerinin kötü bir kopyası olduğunu ve bu nedenle gene Moskova çağı anlayışına dönmek gerektiğini ileri sürüyorlardı. Devlete bağlı olmayan bir kilisenin, gerçekten Rus olan, sadece Rus olan, kendi içine kapanık, kendi kurumlarını kendi içinden çıkaran bir Rusya'nın düşünce kuruyorlardı. Karşıt inançlara sahip bu adamların ortak olan tek yanları hoşnutsuzluklarıdır. Bu da yabana atılamaz. Kitaplar

kaçak olarak sokuluyor. Üniversite öğrencileri, George Sand'a, Fourier'ye, Louis Blanc'a bayılıyorlar. Herkes halkı tanımadan halka yöneliyor. Herkes mutlu, uygar ve sevimli insanlarla tıklım tıklım dolu pırıl pırıl *phalange*'lar* tasarlıyor. Herkes, malların mülklerin sınıflar arasında eşit olarak dağıtılmasının özlemiyle tutuşuyor. Ekonomi politik şiire bürünüyor. İhtilal kan kokusunu yitiriyor. Bilimsel ilerleme Ortodoks dininin inanlarıyla birleşiyor. Hükümete karşı gizli elbirliği, üniversite gençliği için neredeyse bir ödev haline geliyor.

"Aralık Ayı İsyancıları" soylulardan çıkmıştı. "Kırklı yılların" gruplarını ise memurlar, üniversiteliler, gazeteciler, yazarlar, tüccarlar meydana getiriyorlardı. Küçük burjuvazi tam bir kaynaşma içindeydi. Halktan gelen bir ihtilal değildir bu, halk için bir ihtilaldir.

Bu devrimci gruplardan biri, Dışişleri Bakanlığı'nda memur olan Petraçevski adlı eski bir üniversiteli tarafından kurulmuştur. Devlet memuru olmasına karşın, Petraçevski'nin Habeş biçimi kara bir sakalı vardı ve geniş kenarlı bir isyancı şapkası takıyordu.

Dostoyevski onunla 1846 Mayısı'nda tanıştı. Derneğin "Cuma" toplantılarında Fedor Mihailoviç'in görünmesi için bir yıl beklemek gerekir. Gerçekten, önceleri bu toplantılara merak ettiği ve aylak olduğu için gidiyor. Pencereleri tahta oyma kenarlıklarla süslü bu küçük ahşap ev onu büyülüyor. Sallanan ve gıcırdayan bir merdivenle ikinci kata çıkılıyor. Kenevir yağıyla yanan bir kandil, geceleyin daha yükseklerde kaybolan eski basamaklar üzerinde ölgün ışıklarını titretiyor.

Gösterişsiz odada kreton kaplı cılız bir kanepe, kırık dökük birkaç sandalye ve bir masa vardır. Özenle yerleştirilmiş bu harap dekoru, bir tek mum aydınlatmaktadır. Çünkü Petraçevski varlıklı bir oğlan olduğu gibi, mizansene de çok düşkündür. Bir burjuva salonunda halktan söz açılabileceğini kabul etmiyor. Güpegündüz ya da büyük şamdanların ışığında kışkırtılmış bir suikast tasarlanabilir mi?

(*) Charles Fourier'nin geliştirdiği toplum kuramının temelini oluşturan, kendine yeterli ve bağımsız grupların her birine verilen ad – e.n.

Aslında, bir suikast söz konusu değildir. Hiç olmazsa şimdilik değildir. Petraçevski'nin dostları, politika ve edebiyatla ilgili son olayları tartışmak için geliyorlar onun evine. Kanepenin, sandalyelerin üzerine yayılıp üniformalarının düğmelerini çözüyorlar, çay içiyorlar. Upuzun borulu, küçücük ocaklı pipolarını tüttürüyorlar.

Gelenler arasında Saltikov, Şedrin, Kaydanov, Maykov kardeşler, Pleşyef, Miliutin, Durov, Dôbu, Speşnev ve daha başkaları vardır.

Akşarumov notlarında "Örgütlenmiş bir derneğimiz yoktu," diye anlatıyor. "Toplantılarda, kesin hiçbir program incelenmiyordu, ama rejim eleştiriliyor, o günkü durum yeriliyordu."

Bir başka "Petraçevski"ciye, Kusmin'e bakılırsa "Her adaletsizlik, iktidarın her aşırı davranışı, her baskı ve her saçma ölçü hepsini yürekten isyana sürüklüyordu."

Bogoslav da şunları yazıyor: "Hepimizin tek ortak düşüncesi, kâğıt oyunlarına ve salon gevezeliklerine karşı tepkiydi."

Bütün bunlar pek safça şeylerdi. İlk ziyaretinden beri Fedor Mihailoviç bundan emindi. Davetliler ona genç, ateşli ve sevimli göründüler. Derneğin, "yasak edilmiş kitaplar"dan bir kitaplığı vardı ki, en düşkün okuyucusu Dostoyevski idi. Ayrıca, o, bir gruba bağlanmak, yalnızlığını avutmak, yaşamasını mümkün kılacak iyi ya da kötü bir inanışa kapılmak gereksinmesini duyuyordu. Ara sıra buraya geldi. Sonu gelmeyen bu konuşmalardan tat aldı. İşlerin kötü gittiği pek açıktı, her şeyi yenileştirmek gerekiyordu. Ama nasıl?

"Petraçevski"ciler, Fransız sosyalist düzeninin gerçekleştirilmesinin özel koşulları üzerinde anlaşamıyorlardı. Akçarumov, yetkileri bir anayasa tarafından kısıtlanan bir çarın Rus tahtında bırakılmasına razı oluyordu. Speşnev ise doğrudan doğruya eylemden yanaydı. Petraçevski, gelecek için açık ve kesin bir şey düşünmeksizin Fourier'nin kuramları içinde bocalıyordu. Dostoyevski'ye gelince, o şüpheci olarak kalıyordu. İnsanlığa değin bu serapların yüceliğine tüm yüreğiyle inanıyor, ama onların Rusya'ya uygulanabileceğini kabul etmiyordu. Ona göre, Ruslar kendi tarihlerine yönelmeli ve kurtarı-

cı bir öğrenimi bu temel kaynaklardan çekip çıkarmalıydılar; mülk ortaklığı, birlik, karşılıklı dayanışma, uzun süredir halk içinde uygulanıyordu ve bu kurumların gelişmesi Saint Simon'un ve okulunun fantezilerinden daha önemliydi. Miliukov anlatıyor: "İkaryen bucaklarda ortak evler içindeki yaşamı, zorlama çalışmalardan daha korkunç, daha tiksinç bulduğunu söylüyordu."

Dostoyevski'den "bir ihtilalci" yapılmak istendi ama hiçbir vakit ihtilalci olmadı. "Rusya'da ihtilalci bir hükümet kabulünü saçma bulduğum kadar hiçbir şeyi saçma bulmadım," diye yanıtlayacaktır soruşturma kurulunda. "Beni tanıyan herkes bu noktadaki düşüncelerimi bilir."

Onun dilediği bir kargaşa değil, ayarlamadır. Toplumsal bir biçim değişikliğini değil ama usa uygun bir dönüşümü tasarlıyor. "Rus halkı, Avrupa ihtilalcilerinin izlerinden gitmeyecek," diye açıklıyor. Ve arkadaşlarına Puşkin'in "Yalnızlık" adlı şiirini okuyor:

> "Ey dost, görecek miyim kurtulmuş halkı
> Çarın bir işaretiyle düşen köleliği..."

Evet, köleliğin yok edilmesi, sansürün gevşetilmesi, bedensel cezaların kaldırılması, bütün bunlar çardan gelmeliydi. "Halk için çar, halkın kendisinin, düşüncesinin, inancının ve umutlarının insan biçiminde görünen ilahi bir simgesidir," diye yazacaktır.

Hükümdarla uyrukları arasındaki ilişki, bir efendi ile köleleri arasındaki ilişki değil, bir babayla oğulları arasındaki ilişkiydi. Bu aşkı öldürmek, Rusya'yı öldürmektir. Buna karşılık bu aşkı aydınlatmak, onu yönetmek, herkesin iyiliğine çalışmaktır. Beklemek gerek. "İnanmak" gerek.

Gelgelelim, aylar geçiyor, köylüler hâlâ tutsaklıktan kurtulamıyorlar ve polisin baskısı giderek ağırlaşıyor.

Çeşitli sancaklarda mujikler toprak ağalarına karşı ayaklanıyorlar. 1846'da köleler tarafından öldürülen toprak ağalarının sayısı 12'dir. 1848'de bunun 18 olduğu görülüyor. "Köy-

lü yığınları"nın ayaklanması 1846'da 27, 1848'de 45'tir. Vitelesk kölelerinin hemen hemen yarısı başkaldırıyor ve St. Petersburg üzerine yürüyor. Yarı yolda, ordu kuvvetleri tarafından durduruluyorlar.

Fransa'daki 1848 İhtilali'nin yankıları küçük derneğin varlığını sarsıyor. Dostoyevski güvenini yitiriyor.

"İsyandan başka bir yolla köylüleri kurtarmanın olanağı yoksa ne yapmalı?" diye soruyor biri. "Öyleyse isyan etmeli!" diye haykırıyor Fedor Mihailoviç.

Duyarlılığı son haddini bulmuştu. Edebiyattaki başarısızlıkları, sinirli yorgunluğu, onu olaylar karşısında silahsız bırakmıştı. Ağaların taş yürekliliğini, askeri disiplinin şiddetini kötülemek için birkaç kez söz aldı.

"Finlandiya alayından bir subaya nasıl sopa attıklarını anlatışını hâlâ duyar gibi oluyorum," diye yazıyor Deboux.

Semenov Tian Şanski de olayı doğruluyor: "Böyle anlarda Dostoyevski kızıl bir bayrakla alana inecek hale gelirdi..."

Fedor Mihailoviç, "suçlama belgeleri" kaleme almayı ve onları grup toplantılarında okumayı kabulleniyor. Ama bu vaatlerin sonu gelmiyor. Olsa olsa Derjavin'den, Puşkin'den, Gogol'den aktardığı parçaları atıp tutmakla yetiniyor.

Bu arada kardeşi Mişel istifa edip St. Petersburg'a geliyor. Onu "gizli derneğin başkanı"na tanıştırıyorlar. Mişel'in düşüncesi, Fedor Mihailoviç'inkiyle birleşiyor. Petraçevski denilen bu adam tuhaf bir palavracı, bir komedyen müsveddesidir. Düşünceleri kendini aşıyor. Harekete geçmek gerek. Öbürü ise kehanet gösteriyor. İlginç ayrıntı: Petraçevski, yurtluğunun bir parçası olan ormanda bir *phalange* yaptırmaya kalkışıyor, ama Fransız sosyalistlerini okumamış olan mujikler, gelecekteki mutluluklarının sembolü olan yapıyı yakıyorlar.

Öte yandan, mistik şair Durov "Petraçevski"cilerin yanı sıra bir başka topluluk kuruyor. Yumuşak başlı, inatçı ve acayip düşünceli bu adama göre, sosyalizm ile Hıristiyanlık birleşiyor. Soruşturma kurulunda Dostoyevski, Durov için "gülünçlük derecesinde dindardır," diyecektir. Yine de Palm, Pleşiev ve Fedor Mihailoviç'in kendisi onunla birleşiyorlar.

St. Petersburg sosyetesinin bu gece toplantılarından haberi vardı ve onlara hiç önem vermiyordu. Senatör Lebedev, notlarında bu genç adamları "gevezeler", "kışkırtıcı çocuklar" diye adlandırıyor ve ona göre bunların davranışları "okul güldürüleri"nden başka bir şey değildir. 1845'te, *İki Egoizm* başlıklı bir yergi oyunu Petraçevski'yi Petuçevski adı altında, Aksakov'u Bikakov adı altında sunuyor. Nihilizimin teknisyeni olan Bakunin, bu grupların "kesin olarak zararsız, kesin olarak silahsız olduklarını" yazıyor Herzen'e.

Böyle olmakla birlikte, bu pısırık ve hiçbir işe yaramayan gençler arasından Speşnev'in bilmeceli kişiliği yavaş yavaş ayrılmaktadır. Bu adamın, kadınsı, ince, güzel bir yüzü, etli dudakları, çevresi çürümüş iri gözleri vardır. Lüle lüle gür saçları omuzlarına dökülmektedir. O, doğrudan doğruya eylemden yanadır ve bu eylemin sonuçlarını kabul eder. İktidarı devirmek için her çeşit araç mübahtır. Kargaşa, kurşuna dizilme, politika cinayetleri onun gözünü korkutmuyor. Tutuklanması sırasında, kâğıtları içinde bir ihtilal yemini formülü bulunacaktır: "Aşağıda imzası olan ben, şu yükümlülükleri kabul ediyorum: Yönetim kurulu başkaldırmak zamanının geldiğine karar verdiği vakit, ben de kayıtsız şartsız, önceden hazırlanmış ateşli ya da ateşsiz silahlarla donanmış olarak ayaklanmalarda ve savaşta payıma düşen ödevi açıktan açığa ve eksiksiz yapacağıma söz veriyorum..."

Dostoyevski'nin benim "Mefistofeles"im diye adlandıracağı bu gizemli varlık, Fedor Mihailoviç üzerinde gerçekten uğursuz bir etki yapacaktır. Dostoyevski, Speşnev'den soğuk şakalarından, açığa vurduğu Tanrıtanımazlığından ötürü nefret eder. Ne var ki, bu oğlanın acayip etkisinden kendini sıyıramaz. Speşnev'in pek canlı bir hali yoktur. Onda, sevimli olmasını engelleyen iblisçe bir karar, umutsuz bir gurur vardır. Kimse onu sevemez. Onunla ancak dövüşülür ya da ona boyun eğilir. Dostoyevski de üzülerek, tiksinerek, korkarak boyun eğiyor. Sıkıntıda kaldığı ya da çalışamadığı bir anda ondan 500 ruble ödünç alıyor ve bu borcun düşüncesi ona işkence ediyor. Asık yüzlü, hırçın, kavgacı bir insan oluyor. Geçici bir dermansızlıktan söz

eden Doktor Yanovski'ye şöyle karşılık veriyor: "Hayır, bu haleti ruhiye yakamı bırakmayacak, uzun zaman sürecek, bana işkence etmek için uzun zaman: Speşnev'den borç para aldım... Şimdi onunlayım, ona bağlıyım. Hiçbir vakit bu parayı ödeyemeyeceğim. Öte yandan o da borcumu para olarak ödememi kabul etmeyecek; insanoğlu böyle yaratılmıştır. Anlıyor musunuz? Şimdi yanımda bir Mefistofeles var."

Bir Mefistofeles!.. Dostoyevski'nin yapıtında pek çok bulunan ve kahramanlarının biçimsiz imgesi olan bu şeytanları bu ikinci kişilikleri insan düşünmeden edemiyor. Hiç kuşku yok Dostoyevski, ihtilalci Speşnev'de, kendi liberalizminin korkunç derecede kötü sonucunu gördü. Fedor Mihailoviç olsa olsa, köylünün alınyazısını değiştirmek, sansür yasalarını yeniden gözden geçirerek düzeltmek, çarın dikkatini yurdunun büyük yoksulluğu üzerine çekmek istiyordu. Oysa, aynı düşünceler Speşnev'de bir başkaldırmaya, bir kırıma çağrı olarak yorumlanıyordu. Birincide pek az belirtilen bir şey, öbüründe korkunçluğa dek, saçmalığa dek vardırılıyordu. Bununla birlikte aralarında sürekliliği sağlayacak bir çözüm yoktur. Dostoyevski, Speşnev'in önündedir. Dostoyevski Speşnev'e kılavuzluk ediyor. Speşnev Dostoyevski'nin bozulmuşudur. Speşnev Dostoyevski'nin cezasıdır. Dostoyeski "'bunu istemedi". O Rus ihtilalini kabul etmeyecekti. Onun yüce düşünceleri kanlı ve boş bir oyuna etiket olmaya yaradılar. Yapıtının da "ikinci kişiliği", maymunu oldu.

"Uzun süredir sindirdiğim ve pislik olarak attığım şeyleri sen, bir yenilik gibi bana getiriyorsun. Ruhum senin gibi bir alçağı nasıl doğurabildi?.."

Kaçınmak gerekiyordu, bu korkunç yoldaşla alakayı kesmek gerekiyordu. Gel gör ki, Dostoyevski dişli çarka kaptırmıştı kendini bir kez. Onarılmaz durum başını döndürüyor. Sorumluluğunun korkunç bilinciyle kendini yitiriyor. Speşnev'e, üyeleri dört ya da yedi kişi olan sınırlanmış bir dernek kurmayı öneren odur. Speşnev kabul ediyor. Gizli bir baskı makinesi edinmekten, halk arasında kışkırtıcı yergi yazıları dağıtmaktan söz ediliyor. Filipov, makinenin planlarını çi-

ziyor. St. Petersburg'un çeşitli fabrikalarına makinenin parçaları ısmarlanıyor.

Daha sonra makine bozgunculardan birinin evine kuruluyor. Araştırma sırasında bulunamaması mucizedir.

Dostoyevski Speşnev'in çevresinde gizli bir derneğin kurulmasını övmekle yetinmiyor, ona yandaşlar toplamaya çabalıyor. 1849 Mart'ında, şair Apollon Maykov'u ziyarete gidiyor. Geç kalınca arkadaşının yatağı karşısındaki kanepede yatmayı kabul ediyor. İki dost soyunmaya başlar başlamaz Dostoyevski devrimci propaganda konusuna yanaşıyor:

"Petraçevski," diyor "budalanın, şarlatanın, gevezenin biridir. Hiçbir vakit ciddi bir iş yapamayacaktır. Yalnız, ondan daha aktif olan kimi yakınları kendisinden habersiz bir işe giriştiler ve Petraçevski'yi bu işe karıştırmamaya karar verdiler."

Burada söz konusu olan, Speşnev, Filipov, Dostoyevski ve arkadaşlarının kurduğu topluluktur. Maykov bu yeni gruba katılmayı reddediyor. Ve Viskatov'a gönderdiği bir mektupta şunları yazıyor:

"Giriştikleri işin hafifliğini, tehlikesini belirtiyor, kesin bir felakete sürükleneceklerini kanıtlıyordum. Üstelik –bu benim başlıca kanıtım idi– biz ikimiz de şair adamlarız, senin anlayacağın pratik görüşten yoksunuz, kendi çıkarlarımızla ilgili işlerin içinden sıyrılmasını beceremiyoruz; oysa, politik meseleler özellikle geliştirilmiş pratik görüşler gerektirir, diyordum ona."

Maykov yazıyor gene: "Öğrencileri karşısında yakası açık geceliğiyle oturmuş ölümü bekleyen Sokrat gibi, Dostoyevski'yi tüm belagatını kullanarak düşüncesinin kutsal amacını, vatanımızı kurtarmak için bize düşen ödevi bana anlatırken görüyorum yeniden. Ne bileyim daha neler?.."

Ertesi sabah Dostoyevski Maykov'dan ayrılırken konuştuklarının gizli kalması için yalvarıp yakarıyor ona.

Bununla birlikte 27 Şubat 1848 gününden beri, Birinci Nikola tarafından "vatandaşların huzur ve haklarının kişisel bir iktidar tarafından çiğnenmemesine göz kulak olmak" amacıyla kuru-

lan üçüncü şube büroları, "komünist" Petraçevski'nin evinde, "liselilerin, özgür düşünürlerin ve üniversite öğrencilerinin" her cuma toplandıklarını bilmiyor değildiler.

Jandarma komutanı General Kont Orlov, İçişleri Bakanlığı memurlarından Liprandi'yi bu konuda bilgi edinmek ve bu işleri izlemekle görevlendiriyor. Bir yıla yakın bir süre içinde Liprandi, kendi deyimiyle, "içine sokulacağı çevrenin kültür seviyesine eşit bilgilere sahip... ve sonunda önyargıları aşabilecek..." ideal casusu arıyor. Bu değerli inciyi Antonelli'nin kişiliğinde buluyor.

İtalyan asıllı bir ressamın oğlu olan Antonelli koca burunlu, parlak keskin gözlü, sokak satıcıları gibi aşırı saygılı, sarışın bir adamdır. Öğrenimini St. Petersburg Üniversitesi'nde yapmıştır. Devlet memurudur. Kendisine verilen görevi kabul ediyor. Yalnız bir koşulla: Dosyalarda adı geçmeyecektir.

İlk olarak Antonelli 11 Mart 1849'da grubun cuma toplantılarında görünüyor. Herkesin dikkatini çeken erguvan renkli yeleğiyle biraz çekingen biraz sıkılgan bir hali vardır. Yabancı memleketlerden gelen sigaralar dağıtıyor. Konuşmalara katılıyor, özgürlüğü savunan düşünceleri bir bir ortaya dökülüyor, hükümete ya da kiliseye karşı herkesi kışkırtmaya çabalıyor.

"Ne yapmaya geliyor buraya o?" diye soruyor Kusmin Bogosoglo'ya. Beriki yanıtlıyor: "Hadi, hadi, çok iyi biliyorsunuz ki Mişel Vasiliyeviç (Petraçevski) ilk geleni kabul etmeye ve tüm dikkatini onun üzerine yığmaya hazırdır..."

O günden itibaren Antonelli, Petraçevski'nin vaktini şaşmaz konuğu oluyor. Üstelik derneğin öbür üyelerinin evinde düzenlenen toplantılara da gidiyor. Kendi evine döner dönmez de geceleyin bütün gördüklerini, bütün işittiklerini dikkatle not ediyor ve raporlarını İçişleri Bakanlığı'na iletiyor. Orada da Liprandi bu raporları biriktiriyor ve inceliyor.

Bununla birlikte "Petraçevskiciler"le ilgili yakınmalar henüz pek önemsizdir. Soyut saçmalamalar, kararsız eleştiriler... Antonelli düş kırıklığına uğratılmıştır: Komplocular ondan kuşkulanmış mıydılar acaba? Yoksa bunlar gerçekten birtakım zararsız öğrenciler miydiler?

Bir gün Dostoyevski Durov'u ziyarete gidiyor, beriki ona, Belinski'nin Gogol'e yazdığı, yukarıda sözü edilen, ünlü mektubun kopyasını veriyor. Mektubu Pleşief, Moskova'dan göndermiştir. Fedor Mihailoviç belgeyi Pam'a, Mombelli'ye, İvanov'a gösteriyor, Petraçevski'ye de cuma toplantılarından birinde okuyacağına söz veriyor.

1849 yılının mart ayındayız. 15 Nisan'da sözünü yerine getiriyor. Bu kin dolu mektubun içindekileri benimsemiş olmasından ötürü suçlandırılan Dostoyevski sonraları, soruşturma kurulunda kendisini şöyle savunacaktır: "Beni ele veren adam, mektuplaşan bu iki kişiden hangisine daha çok bağlı olduğumu söyleyebilir mi?.. Şimdi sizden şu hususları dikkate almanızı rica ederim: Bu görüş ayrılığı yüzünden bozuştuğum bir adamın (bir giz değil, birçok kişi biliyor bunu) makalesini, herkesin izleyeceği bir formül, elden düşürülmeyen bir dua kitabı gibi okumuş olabilir miyim?.. Mektuplaşanlardan ne biri, ne de öbürü için hiçbir tercih göstermemeye çalışarak okudum onu..."

Duygusunu, yeteneğini bir "düşman"m yazısına yükleyen Dostoyevski'nin durumunu nasıl yorumlamalı? Hiç kuşku yok, Belinski'nin makalesi Dostoyevski'nin karşı olduğu birtakım düşünceleri açıklıyordu: Yaşlı eleştirmenin mistikliğe, kiliseye, imparatorluğa karşı giriştiği saldırıları Dostoyevski uygun bulmazdı. Ama buna karşılık, mektupta, köleliğe karşı şiddetli bir protesto, yazarın rolünü övme gibi Dostoyevski'nin de düşüncelerini yansıtan ve mektubun açıkça okunmasının nedeni olan parçalar vardı.

Antonelli, Dostoyevski'ye ve dinleyenlerine hüküm giydiren şu tümcelerin dökülüşünü dinliyordu: "Kilise, bir hiyerarşi, yani eşitsizliğin kişileşmesi olarak, bir düşman gibi, iktidarın bir dalkavuğu, insanlar arasında kardeşliğin bir yıkıcısı olarak çıkıyor ortaya... Çoğu durumlarda, bizim din adamlarımız şişkin göbekleri, bilgiçlik taslayan örümcek kafaları, barbarca kabalıkları ile sivriliyorlar..."

"Rus halkının hükümdarlarına karşı duyduğu sevgi için sakladığınız övgü söylevinden söz açmayacağım. Size sadece şunu

söyleyeceğim: Bu övgü söylevi hiç kimsede en küçük bir ilgiyle karşılanmadı..."

Dostoyevski'nin çevresinde gençler küfürleri basıyorlar, kahkahalar atıyorlar, alkışlıyorlar. Hesapları tamamdır. Antonelli kafasında raporunu hazırlamıştır bile.

Bundan sonraki toplantılar, İçişleri Bakanlığı'nın ajanı için daha az kazançlı olmadılar. Böylelikle, Speşnev'in evindeki bir yemekte Dostoyevski, Grigoriyev tarafından yazılmış, "orduya ve hükümete karşı yöneltilmiş bozguncu bir öykü" olan *Bir Askerin Anlatısı*'nın okunmasında hazır bulunuyor.

Bundan birkaç gün önce de komploculardan biri olan Evrapeus'nün evinde Charles Fourier şerefine bir yemek düzenlenmişti. Dostoyevski buna katılmamıştı. Ama şölen son derece başarılı geçmişti. Pek formunda olan Petraçevski söylevini şu sözlerle bitirmişti: "Biz bugünkü toplumu ölüme mahkûm ettik; şimdi de hükmü infaz etmek zamanıdır." Küçük Akşarumov'a gelince, kamçılayıcı terimler kullanarak, ailenin, mülkiyetin, devletin, yasaların, ordunun, kentlerin, kilisenin kaldırılmasını istemişti. Ondan sonra, ödevini yapmış olmanın rahatlığı içinde yerine oturmuştu.

Antonelli, ortalığı allak bullak eden bu apaçık bilgilerle dosyasını şişiriyor, General Kont Orlov da olup biteni Birinci Nikola'ya iletiyor. İmparator bu raporları okurken, tahta çıktığı gün kökünü kazımak zorunda kaldığı "Aralık Ayı İsyancıları"nı anımsamış olacaktır. O günlerde, başkaldıran şefleri astırmış ya da sürdürmüştü. İşte, şimdi de onların dölleri karşısına çıkıvermişlerdi birden. Batılı düşüncelerin zehirlenmesine karşı savaşmaktan geri kalmış mıydı hiç? 1825 ayaklanmalarının yeniden hortlayacağı korkusuyla komplonun önemini gözünde büyütüyor ve örnek olabilecek bir ceza düşünerek, raporun kenarına şunları not ediyor: "Hepsini okudum. Durum vahim. Konuşulanlar gevezelikten öteye geçmeseler bile, bunlara göz yummak, yaptıklarını cezalandırmamak olmaz. Senin de öğütlediğin gibi onları tutuklamak gerek. Haydi, Tanrının izniyle, isteğin yerine gelsin."

Sonuç olarak, Orlov hazırlıklarını tamamlıyor. 22 Nisan

1849 günü, bölge Jandarma Binbaşısı Çudinov, "emekli mühendis ve yazar Fedor Mihailoviç'i tutuklamak" emrini alıyor.

22 Nisan bir cumadır. O gün Fedor Mihailoviç, eyleme dayalı bir gazete çıkarmak işini görüşmek için Petraçevski'nin evine gitmiştir. Sabahın dördünde dönüyor evine. Soğuk bir yağmur çisentisiyle ıslanmıştır, yorgundur. Soyunuyor, yatıyor. Hemen uyuyor. Bir saat geçer geçmez uykusuna birtakım sesler, kılıç şakırtıları karışıyor. Gözlerini açıyor. Lambası yakılmıştır. Mahallenin polis müfettişi, apoletleri gösterişli bir albay ve bir er karşısında dikiliyorlar.

"Kalkınız... Emir aldık..."

Dostoyevski şaşkına dönmüştür:

"İzin veriniz de..."

"Giyininiz, sizi bekliyoruz..."

Albayın davranışları iyidir, tatlı bir sesi vardır. Dostoyevski'ye güven geliyor. Bu işte bir yanlışlık olabilir ancak. Onu götürecekler, sorguya çekecekler ve hemen serbest bırakacaklardır. Gözaltında bırakılmaktan korkmak için ne gibi bir suç işlenmişti?

O giyinirken, baskıncılar, kitaplarını, kâğıtlarını inceliyorlar, ayırıyorlar ve paket yapıp bir sicimle bağlıyorlar. Bir polis ocağın içine sokuluyor, Dostoyevski'nin piposuyla külü karıştırıyor. Bir gedikli, sobaya yetişmek için sandalyeye çıkıyor, ama ayağı kayıp yere düşüyor. Müfettişin gözüne, masada duran yamru yumru olmuş 5 kopeklik bir para ilişiyor.

"Sahte olmasın?" diye soruyor Dostoyevski.

"Bakacağız," diye homurdanıyor müfettiş.

Ve parayı öteki kanıt belgeleri arasına yerleştiriyor. Dostoyevski çabucak giyinmiştir. Altı üstüne getirilmiş odadan hep birlikte çıkıyorlar. Kapı önünde bir araba beklemektedir. Ev sahibi kadınla kapıcı, kiracılarının bu silahlı adamlarla birlikte bir kupa arabası içinde gözden kaybolmalarına bakarken kafalarını sallıyorlar. Bozbulanık sabahın içinde araba yola çıkıyor. Sokaklarda kimseler yok. Hava soğuktur.

İKİNCİ BÖLÜM

Cezaevi

Üçüncü şubenin avlusuna arabalar geliyor, dönüyor, duruyorlar.

St. Petersburg'un dört bucağından toplanmış sanıklar indiriliyor. Kimlik yoklamaları yapılıyor, salonlara dağıtılıyorlar. Her odanın kapısında tepeden tırnağa silahlı askerler bekliyor. Sanıkların uykulu yüzleri tasalı ve solgundur. Dostoyevski birkaç dostunu görüyor. İlkin kardeşi Andre'yi.

"Ne işin var burada?"

Ayırıyorlar onları.

Bakanlığın bir memuru bozguncuları çevresinde topluyor: Elinde bir çağırı listesi tutmaktadır. Kâğıdın üst köşesinde kurşun kalemle yazılmış şu sözcükleri okuyor Dostoyevski: "Hareketin ajanı, Antonelli."

Aynı gün Mişel Dostoyevski, Miliukov'u ziyarete gidiyor. Mişel baygınlıklar geçirmektedir.

- Neyiniz var? diye soruyor Miliukov.
- Nasıl? Haberiniz yok mu?
- Neden?
- Kardeşim Fedor tutuklandı.
- Ne diyorsunuz? Nasıl olur bu? Ne vakit?
- Bu gece... Evinde arama yapmışlar... Onu alıp götürmüşler... Evinin kapısını da mühürlemişler...

- Ya ötekiler?

- Petraçevski, Speşnev de yakalanmışlar... Başka kimler var bilmiyorum... Bana gelince, bugün değilse yarın yakalarlar beni...

- Nereden biliyorsunuz bunu?

- Kardeşim Andre'yi tutukladılar... Bir şey bilmiyor o... Toplantılara gitmemişti hiçbir vakit. Yanlışlık yaptılar, benim yerime onu götürdüler..."[1]

Bütün arkadaşlarını dolaşmaya karar veriyorlar. Hepsi de evlerinde yakalanmışlardı. Kapılarını mühürlenmiş buldular.

Bu sırada General Kont Orlov, Birinci Nikola'ya şunları yazıyor: "Majestelerine bildirmekle şeref duyarım ki, tutuklama yapılmış, 34 kişi bütün belgeleriyle birlikte üçüncü şubeye teslim edilmişlerdir."

23 Nisan, gece saat on birde tutuklular Piyer-ve-Pol Kalesi'ne götürüldüler.

Bu kale Büyük Petro tarafından yaptırılmıştır. Çareviç Aleksi'nin hazırladığı suikastın üyelerini oraya kapatıyordu. Babasının düşüncelerini beğenmediği için suçlanan Çareviç bu burçlardan birine kapatılmış, sorguya çekilmiş, ölünceye dek işkence edilmişti. Anna İvanovna'nın hükümdarlığı sırasında kalede özel bir cezaevi yaptırıldı. İmparator Aleksi Mihailoviç'in anısına saygıyla, biraz garip de kaçsa, bu cezaevine Aleksi Tabyası adı verildi. Tabyanın ilk konuğu, İmparatoriçe Elizabet Petrovna'nın kızı olduğu iddia edilen, Rus tahtının davacısı Prenses Tarakanova oldu. "Aralık Ayı İsyancıları" da aynı şekilde Aleksi Tabyası'nın konukları oldular. Yirmi yıl sonra da Kazamatların karanlık kubbeleri, "Petraçevskicilerin" küçük topluluğunu karşılıyorlardı.

Gerçekte, 1849 suikastçıları iki gruba bölünmüşlerdi. Kimileri kalenin hücrelerine yerleştirilmişlerdi, öbürleri de "en önemli suçlular" sayıldıklarından tabyaya kapatıldılar. Dostoyevski bu sonunculardandı.

Tabya, dış duvarları Neva'nın boz renkli sularına gömülmüş,

1 *Miliukov'un Anıları.*

tek katlı, üçgen biçiminde bir yapıydı. Hükümlülerin gezinmesi için bir bahçe. On dokuz kapı ile delinmiş uzun bir koridor. Adımların çıkardığı sesler, kubbeden kubbeye yansıyor. İçerisi karanlıktır. "Petraçevskicilerin" giysileri alınıyor, yerine, hükümlülere özgü üniformalar giydiriliyor: Çuval bezinden gömlekle pantolon, kaba asker kumaşından kaput. Bu gülünç kılıkla donatılan Dostoyevski zindanına sokuluyor. Oda oldukça geniştir: Altı metre uzunluğunda üç buçuk metre genişliğinde. Bir asker karyolası, samanla doldurulmuş bir yatakla bir yastık, küçük bir masa, bir tabure, bir su kabı, pencere yanma asılmış içyağından bir mum, hepsi bu kadar.

Camları kireçle badanalanmış küçük pencereyi sağlam bir demir parmaklık korumaktadır. Kapı kanadında açılmış, tutukluların özel dilinde "göz" adı verilen küçük dikiz deliğini bir bez parçası örtmektedir. Bu kapı günde beş kez açılır: Çay için saat 7'de, teftiş için 10'da, öğle yemeği (bir tas çorba, bir parça et) için 12'de ve bir de akşam yemeği için; günün sonunda da gardiyan *mumu yakmaya gelir ve çekilip gider.*

Taşların ve uzayın durgunluğu, büyük sessizliği başlamıştır artık. Kentin gürültüleri işitilmiyor. Nöbetçilerin ayak sesleri bile bir başka dünyadan, bir başka çağdan geliyor gibidir. Küflü döşeme taşlarının ıslak kokusu solunuyor. Mumun alevi küçülüyor, titriyor, ölüyor. Bir duvar parçası gibi, ölüm gibi, ansızın karanlık çöküyor.

Dostoyevski sıçrıyor, ellerini şakaklarına götürüyor. Her şey bitti. Uyumak gerek. Ne pahasına olursa olsun uyumak gerek. Ama kafası, açık, ateşli bir kesinlikle çalışıyor. Mutsuz mudur? Yok hayır. Şaşkınlığının ortasında kimseye açmaya cesaret edemediği bir ferahlama duyuyor. Uzun süredir bir felaketin gerekliliğini sezinliyordu. Bu değersiz, yararsız, boşa harcanmış yaşamın akışını değiştirmek gerekiyordu. Tutuklanma, zindana atılma, tekdüze yaşamından kurtarıyorlar onu.

Mutsuzluğunun ağırlığı öteki insanlardan ayırıyor Dostoyevski'yi. Şimdi o "herkesten ayrık bir insan", bir "sorumsuz"dur. Soluk alabilir, dinlenebilir. Alınyazısının buyruğundadır. Bü-

yük bir adam olmak ya da sümüklüböcek gibi sürünmek onun elinde değildir. Tanrının ellerinde buluyor kendini.

Otuz yıl sonra, "Sürgüne gönderilmeniz ne haksızlık!" diyecekler ona. O da şöyle yanıtlayacak: "Hiç de değil, çok haklı. Rus halkı bize hüküm giydirdi. Ama hanginiz iddia edebilirsiniz ki, orada, en gerekli olan, onsuz yaşamanın mümkün olamayacağı şeyi öğreneyim diye Ulu Tanrı beni zindana göndermemiş olsun?"

İki buçuk ay, ne tutukluların yakınlarına mektup yazmalarına ne de onlardan en küçük bir haber almalarına izin verildi.

"Petraçevskiciler"in kimileri tedbir olarak uygulanan bu tutukluluğa çok güç katlandılar.

Grigoriyev tipik bir nevrasteniye yakalanıyor.

Katenev deliriyor, onu bir hastaneye yatırmak zorunda kalıyorlar, biraz sonra orada ölüyor.

Yastrejembski intihar etmeyi düşünüyor: "23 Nisan'dan 23 Aralık'a dek kaldım tabyada," diye yazıyor anılarında, "biraz daha kalmam gerekseydi hiç kuşku yok aklımı kaçırırdım."

Petraçevski'nin de sinirleri adamakıllı bozulmuştur. Kurula inanılmaz yakınmalar yazıp gönderiyor: Duvara hafif hafif vurarak uyumasına engel oluyorlarmış; bu da belleğini yitirmesine sebep oluyormuş. Hücresinin her köşesinden gelen fısıltılar, zaman ve yer kavramlarını olduğu kadar kişiliğini de öldürüyorlarmış.

Akçarumov'a gelince, karyolasından bir çivi çıkartarak, vakit geçirmek için onu sivriltiyormuş. "Kimi vakit pencerede dikiliyordum, kimi vakit de kafesimde enine boyuna geziniyordum. Çoğu kez yere diz çöküyordum; ellerimle yüzümü kapayıp, yüksek sesle konuşuyor, ağlıyordum; sonra ayaklarım üzerinde sıçrayıp pencereye dönüyordum."

Ağabeyiyle aynı günde, yanlışlıkla tutuklanan Andre Dostoyevski 6 Mayıs 1849'da serbest bırakılıyor; Andre'nin yerine tutuklanan Mişel Dostoyevski'yi de ancak 24 Haziran'da bırakıyorlar. "Hükümete karşı hiçbir suç işlememekle yetinmiyor, aynı zamanda onları önlemeye çabalıyor," diye bildiriyor rapor.

Temmuz ayı tutukluların yaşamına büyük bir coşkunluk getiriyor: Kitap okumalarına, mektup alıp yazmalarına izin çıkıyor.

18 Temmuz 1849'da Fedor Mihailoviç şunları yazıyor: "Sevgili kardeşim, mektubun beni sözle anlatılmaz derecede sevindirdi. Onu 11 Temmuz'da aldım. İşte özgürsün artık. Ailene yeniden kavuşmanın sana verdiği mutluluğu düşünüyorum... Cesaretini yitirme diye yazıyorsun. Cesaretimi yitirmiyorum. Canım sıkılıyor, midem bulanıyor; pek doğal bir şey bu ama ne yapmalı?.. Genellikle günüm gününe uymuyor. Kimi vakit çok tez, kimi vakit çok yavaş akıyor zaman. Hatta öyle anlar oluyor ki, bu yaşama eskiden alışıkmışım gibi geliyor bana. Hiçbir şeye aldırış ettiğim yok... Şimdilerde havalar iyi gidiyor, bu da sevinç veriyor içime. Ama yağmurlu bir gök altında, hücremde yas kaplıyor her yanı. Vaktimi boş geçirmiyorum. Üç öyküyle iki roman tasarladım... İnsan yaratılışında şaşılacak bir canlılık var. Gerçekte bu denli olacağını hiç ummazdım, ama şimdi kendi tecrübemle görüyorum bunu."

Dostoyevski'nin kendi alınyazısına saplanmadığı, arkadaşlarıyla bir ilişki kurmadığı düşünülürse, bu mucizevi ruh dirliği insanı şaşırtıyor. Yalnızlık hoşuna gidiyor. Her vakitkinden daha esendir. Yaşarken kendini dinliyor. Çocukluk anıları, yakın bir özgürlüğe kavuşmanın umudu, küçük sert yatak, içyağından yapılmış mum, nöbetçinin, cezaevi dehlizlerinde çın çın öten ayak sesleri avunduruyor onu.

Tutsaklığı sırasında, duygulu bir şiirle, şehvetli bir sıkılganlığa bürünmüş bir öykü olan *Küçük Kahraman*'ı yazıyor. Yargıçlar kurulunun kararını beklerken, sanık, bir çocukta şehvet içgüdülerinin uyanışını anlatıyor. Öykü ancak 1857 yılında yayımlanacaktır.

Bu arada, haftalar geçiyor ve Dostoyevski'nin kardeşine yazdığı 27 Ağustos tarihli mektup birinciden daha az neşelidir.

"Kendim için kesin hiçbir şey söyleyemem. Bizim davamızla ilgili aynı bilgisizlik sürüp gidiyor. Yaşamım eskisi gibi tekdüze; ama bahçede gezinmeme yeniden izin verildi. Orada on yedi ağaç var. Benim için bir mutluluk bu. İkinci mutluluk da akşamları mum yakmama izin verilmesi... Bana birkaç tarih kita-

bı gönderebilirsen çok iyi olur. Ama bir Kitap-ı Mukaddes hepsinden daha iyidir... Sağlığım hakkında iyi şeyler söyleyemeyeceğim. İşte bir ay var ki hintyağı ile yaşıyorum... Basurlarım günden güne kötüleşiyor, göğsümde de şimdiye dek duymadığım bir ağrı duyuyorum. Özellikle geceleri duyarlığım çoğalıyor. Bir süredir sonu gelmez karabasanlar içindeyim. Bir gemi kamarasındayınışım, altımdaki döşeme sallanıyormuş gibime geliyor..." 14 Eylül 1849'da da şunları yazıyor: "Oldukça rahatsızım, midem de, basurlarım da bana çok acı veriyorlar. Bütün bunlar ne vakit sona erecek? İşte sonbaharın bu çekilmez ayları gelip çattı. Onlarla birlikte bendeki merak hastalığı da çoğaldı. Bulutlar ufku kapatıyorlar; böyle olmakla birlikte hücremden görebildiğim mavi göğün küçük bir parçası esenliğimi ve sevincimi koruyor..."

Aslında direncinin son sınırına dayanmıştır. İçinde bitki gibi yaşadığı mutlak yalnızlık onu yavaş yavaş yıkmaktadır. Oyalanmak için hücre komşusu Filipov'la, dehlizin duvarına küçük darbeler vurarak haberleşiyor. Düşünmekten ve hiçbir şey görmemekten yorgundur. Lastikten bir çanın altına kapatılmış gibidir, üzerindeki hava boşaltılıyor, soluk alamıyor ve boğuluyor. Acaba o da başkaları gibi bir insan mıdır? Zaman ve mekân içinde kendine bir yer veremiyor. Düş mü görüyor yoksa uyanık mı bilemiyor. Çocukken her akşam yatmadan önce, gece masası üzerine bıraktığı küçük bir kâğıt parçasında şunlar yazılı olurdu: "Belki bugün baygın bir uykuya dalabilirim, birkaç gün geçmeden gömmeyiniz."

Şimdi baygın uykudadır. Tam anlamıyla gömülmüştür. Artık yaşamıyor.

Soruşturma uzuyor. Sorgular her yana yetişiyorlar. Tutukluların ağızları aranıyor birer birer. Ara sıra bir subay, yanına bir jandarma alıp hücreye sokuluyor, tutukluya sivil giysilerini giydirttikten sonra onu, yarı karanlık koridorlardan yürüterek çıkış kapısına dek götürüyor. Avlu geçiliyor. Soruşturma kurulunun bulunduğu "Beyaz Ev"e giriliyor.

Bu kurulun beş üyesi vardır: Prens Gagarin, jandarma komu-

tanı Dubelt, Prens Dolgoruki, General Rostovtzev, kurul başkanı ve kale komutanı General Nabokov.

Dostoyevski, hükümet işlerinin, sansür ve kölelik kurumlarının yerildiği toplantılara katılmaktan, Belinski'nin Gogol'e yazdığı, "Ortodoks kilisesine ve ilahi güce karşı küfürlerle dolu" mektubu okumaktan, ve Grigoriyev'in *Bir Askerin Anlatısı* adlı "isyancı" öykünün okunuşunda hazır bulunmaktan saruktur.

Kurul üyeleri Fedor Mihailoviç'i tatlılık tuzağına düşürmeye çabalıyorlar. (Bu, Raskolnikov'un yargıç Porfir'e karşı savaşıdır.) "Olup biteni bize anlatırsanız, imparator sizi bağışlayacak," diyor Rostovtzev. Fedor Mihailoviç susuyor. O vakit general sandalyesinden fırlıyor ve "Dostoyevski'yi gözüm görmesin artık," diye bağırarak salondan çıkıyor.

Sorgu devam ediyor. Dostoyevski olanları inkâr etmiyor: "İyi niyetli küçük bir arkadaş topluluğu içinde en içten düşüncelerini söyledi diye herkesi suçlamaya kalksalar, suçsuz kim kalır?.."

"*Bir Askerin Anlatısı*'nın okunuşu beklenmedik bir görünüşte oldu... Etkisi de bütün bütün sıfırdı..."

Belinski'nin mektubuna gelince, Dostoyevski, bu mektuba layık olmadığı değeri verip, onun reklamını yapmakla "hafiflik" ettiğini kabul ediyordu. "Liberalizm anlayışının sadece vatana yararlı olmak anlamında yorumlandığını," söylüyordu.

"Toplumsal sorunlara değin kitapları okuyup incelemeyi sevsem de hiçbir vakit sosyalist olmadım," diyecektir.

Felaket arkadaşlarını suçlayacak en küçük bir sözcük alamıyorlar ondan. Daha doğrusu, kardeşi Mişel'in bir an önce özgürlüğe kavuşması için kendini yükümlü kılacaktır: "Size bunları anlatıyorum. Çünkü kardeşim benim aracılığımla Petraçevski'yle tanışmıştır. Kendisini olduğu kadar ailesini de felakete sürükleyen bu ilişkinin tek sorumlusu benim... Herhangi bir insandan daha az suçlu olduğuna göre bu tutuklama onun için gerçekten bir cezadır."

Yetkin olmayan bir suçun bu hukuksal tanımı, soruşturma kurulu üyelerini çok güç durumda bırakıyor. Devrimci dilekler küçük grubun davranışlarını suçlamaya yeter mi? Bu geve-

ze, liberal taslaklarında gerçekten bir devrimci niyet var mıydı? Evrim nerede biter, devrim nerede başlar?

Sorgular beş ay sürüyor. Sanık ve tanık 232 kişi, yazılı ya da sözlü olarak sorguya çekiliyorlar. Liprandi'nin üst üste yaptığı açıklamalara karşın, soruşturma kurulu sanıkların suçsuzluğuna karar veriyor:

31 Ağustos kararlarında şunlar okunuyor: "Ne Liprandi'nin bir yıla yakın bir süredir Petraçevski'cilerin davranışları üzerine yaptığı sıkı ve kavrayışlı gözetleme, ne de tutuklanmış kişilerin birçok sorguları, örgütlenmiş bir propaganda derneğinin varlığını ortaya çıkarmaya yetmedi."

Gelgelelim İçişleri Bakanlığı durumun yeniden incelenmesini istiyor ve bu kez soruşturma kurulu komplo üyelerinin cezalandırılması gerekliliğini kabul ediyor:

"Kurul, ortaya çıkarılan olayların hükümetin dikkatini çekecek önemde oldukları kanısındadır..."

30 Eylül 1849'da "Petraçevski Olayı" askerî mahkemeye veriliyor. Altı sivil üyeden ve altı generalden oluşan özel bir kurul, devletin güvenliğini sarsmak suçundan sanık 28 gencin sorumluluğunu inceliyor.

16 Kasım'da, ikili kurul, yedi tutukluyu sürgüne, on beşini kurşuna dizilmeye mahkûm ediyor; öbür altısını da serbest bırakıyor.

Gel gör ki, sorgu bu kadarla kalmıyor. Yargılama yönteminin tüm yasalarına karşı, imparator davayı, savaş yasalarının sert tüzüğüne göre karar veren danıştaya iletiyor. Danıştay ilkin, hepsini ölüm cezasına çarptırmakla başlıyor işe. Sonra da bu cezanın küreğe çevrilmesini telkin ediyor imparatora. Son yargı şöyle kaleme alınıyor:

"Dostoyevski... Yasaya aykırı tasarıları olduğundan, edebiyatçı Belinski'nin mektubunu yaymaktan sanık olarak, Sibirya'da sekiz yıl kürek cezası çekmeye mahkûm edilmiştir." Birinci Nikola belgenin kenarına şunları not ediyor: "Sadece dört yıl kürek, geri kalan yıllar er olarak çalışacak." Yalnız bu bağışlayıcı davranışın gizli tutulmasını istiyor.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Darağacı

21 Aralık 1849, tutukluların kendilerine verilen cezadan henüz haberleri yoktur. Artık sorguya çekilmiyorlar. Her çeşit kesin bildiri yasaktır. Yakında bırakacaklar mı acaba?

22 Aralık, sabahın saat altısına doğru genç adamlar, gittikçe yaklaşan bir uğultuyla uyandılar. Emirler. Ökçelerin şakırtıları. Bir bacağa çarpan kılıç kınının çınlaması. Kilit içinde bir anahtar dönüyor. Kapı açılıyor. Bir jandarma subayıyla, cezaevi müfettişi hücreye giriyorlar, tutuklulara sivil giysilerini veriyorlar. Sonra "Petraçevskiciler" birer birer çıkış kapısına doğru götürülüyorlar.

Eşiği aşar aşmaz soğuk hava Dostoyevski'nin yüzüne çarpıyor. Titriyor. Sisli, özentisiz sabaha bakıyor. Avluda dizi dizi kiralık arabalar beklemektedir. Jandarmaların atları, koşum takımlarının, nalların çıkardıkları gürültülerle eşiniyorlar. Mavi üniformalılar sağa, sola koşuyorlar. Tutukluları arabalara tıkıyorlar. "Her kupaya bir kişi!" diye bağırıyor bir ses. Her tutuklunun yanına bir jandarma yerleşiyor kanepeye. Kalabalığın tümü arabalara yerleştirilince, kısa bir emir ortalığı çınlatıyor. Kılıçları parlayan süvarilerin eşliğinde alay yola çıkıyor. Nereye götürüyorlar onları? Askerî mahkemenin kararını bildirecekler mi? Ama bir türlü bitmeyen bu dolambaçlı yol da ne demek oluyor?

- Nereye gidiyoruz? diye soruyor Speşnev yanındaki jandarmaya.

- Onu söylemek yasak, diye yanıtlıyor öbürü.

İnce bir buz tabakası araba kapılarının camlarını donuklaştırıyor. At nallarının dubalı bir köprünün tahta döşemeleri üzerinde çıkardığı seslere bakılırsa, Neva'yı geçiyor olmalılar. Şimdi de arabaların tekerlekleri altında ses veren yol Liteynaya Şosesi değil midir? Speşnev camların beyaz buğusunu silmek istiyor. Ama jandarma durduruyor:

"Hiçbir şey yapmayınız. Yoksa beni döverler."

Kırk beş dakika süren bir yolculuktan sonra, arabalar duruyor, kapılar açılıyor.

Semenovski Alayı'nın geniş atış alanı. Geceleyin kar yağmış. Sarı kışlaların üstündeki çatılar bembeyaz ve yepyenidir, bacalar ağır ağır tütüyor. Çevrede büyük bir kalabalık dizilmiştir: Kürk yakalı, bıyıklı tüccarlar, atkılarını çenelerinin altında düğümlemiş kadınlar, kasketli üniversite öğrencileri, kokartlı memurlar, topu, üç ya da dört bin kişi.

Ortada, bir parmaklıkla çevrili ak tahtalardan yapılmış bir seki. Birlikler bu darağacı önünde kare biçiminde dizilmişler. Daha ileride toprağa çakılmış üç kazık. Arabalar birer birer boşalıyorlar. Dostoyevski, her vakitki gibi durgun, küçümseyen haliyle Speşnev'i, korkudan hasta Grigoriyev'i, Petraçevski'yi görüyor. Onlara doğru koşuyor, hepsini öpüyor.

"Sıraya!" diye bağırıyor emredici bir ses. Elinde İncil'le haçı taşıyan, karalar giymiş bir papaz alayın önüne geçiyor. Tutuklular ona adım uyduruyorlar. Hepsi uyuşmuşlardır. Yumuşak karda sendeliyorlar.

- Ne yapacaklar bizi? diye soruyor yavaş sesle içlerinden biri.

- Kararı okuyacaklar... Herkes küreğe...

- Peki bu kazıklar n'olacak?

- Bizi bağlayacaklar... Kurşuna dizecekler belki de...

- Öyle mi dersiniz!..

Yirmi genç, birliklerin önünden geçiyorlar ve darağacının zayıf merdiveninden çıkıyorlar. Meydan subayı, tutukluların adlarını okuyor ve onları, garip bir emre göre ikiye ayırıyor; do-

kuzu kerevetin sağına, on biri soluna. Sekinin dibinde, renk renk süslü generaller grubu, önemli tavırlar takınarak, alanda salma salma geziniyorlar.

Dostoyevski Mombelli'nin yanındadır. Pek kaygılı değildir. Bu büyük oyunun oynandığı dünyadan değilmiş gibi bir duyguya kapılıyor. Bambaşka bir evrendedir. Ansızın, yanındakine, cezaevinde tasarladığı bir öykünün konusunu anlatmak gereksinmesini duyuyor.

Ama haykırmalar onun sözünü kesiyor:

- Hazırol!

- Şapkaları çıkar!

Kimse kımıldamıyor. Bozguncular kendilerine söylenildiğini anlamıyorlar. Generaller grubundan sesler yükseliyor:

"Çıkarın şapkalarınızı! Karar okunacak."

Sonunda söylenileni yapıyor "Petraçevskiciler". Şakaklarını sıkan, gözlerinden yaşlar getirten soğuğun altında başları açıktır.

Gök duru ve kül rengindedir. Genç adamların kaba kar üzerinde iri, cıvık izleri kalıyor. Ayakkabılarının burnunda buz parçaları parlıyor. Görevli jandarmanın sıcak soluğunu duyuyorlar enselerinde.

Sekinin ortasında bir teğmen görünüyor, tekdüze, hızlı bir sesle karar metnini okuyor. Her birini suçlu kılan eylemleri bir bir sayıyor ve nedenlerin açıklamasını şu yalın sözcüklerle bitiriyorlar: "Ölüm cezası verilmiştir."

Petraçevski, Mombelli, Akşarumov... Aynı yargıyı dokuz kez okuduktan sonra:

"Dostoyevski... ölüm cezası verilmiştir," diye ekliyor.

Fedor Mihailoviç bir düşten uyanmışcasına ürperiyor. "Ölüm cezası." O anda güneş sisi delip geçiyor ve kar plakalarının asılı kaldığı Semenovski Kilisesi'nin kubbesini ışıklandırıyor.

"Bizi kurşuna dizsinler! İmkân yok buna!" diye bağırıyor Dostoyevski.

Ama Mombelli yanıtlayacak yerde üstü örtülü bir arabayı göstermekle yetiniyor.

Örtü, tabutların biçimini aşağı yukarı belli etmektedir (Gerçekte bu giysiler yığınıydı.)

Dostoyevski hâlâ bir şey anlamıyor. Mekanik olarak, bir jandarmanın yanağındaki et benine, bakır bir düğmenin yansısına bakıyor. Teğmenin, kâğıdı kat yerlerine göre katlayıp cebine sokuşuna, parmaklarının ucuyla kulağını çimdiklemesine, sekinin basamaklarını ağır ağır inişine bakıyor. Yaşamı boyunca anımsayacaktır bunları.

Teğmenin yerini bir papaz alıyor hemen. Heyecanlı bir sesle Saint Paul metninden bir parça okuyor: "Günahın fidyesi ölümdür." Bu mutsuz adamlara hiçbir şeyin burada bitmediğini, pişman olmasını bilenleri, öbür dünyada sonsuz bir mutluluğun beklediğini anlatıyor. Sonra öpmeleri için haçı veriyor onlara; sadece, halktan bir adam olan Çeposnikov günah çıkarmak istiyor. Bununla birlikte, işin tuhafı şu ki, papazın yanında şaraplı ekmek getirmediğini kimse önceden fark etmemişti.

Dostoyevski, gümüşten yapılmış, sert, soğuk, küçük haçı öpüyor. Doğruluyor. Şimdi kuşkulanamaz artık. Papazın bulunması, son umutları da yok etmiştir: Kiliseyi bir oyuna karıştırmaya kim cesaret ederdi?

Ama suça göre ceza ölçüsüzdü. "Bunu hak etmedim ben." Kimse hak etmedi bunu. Alanın ortasında, tahtadan bir seki üzerinde soğuktan titreşen bu zavallıları yersiz büyütüyor, onları din şehitleri aşamasına yüceltiyor. Onlar da sezinliyorlar bunu ve kişisel çıkarları olmayan bir uğurda kurban gitmenin tadını ta yüreklerinde duyuyorlar. *Bir Yazarın Günlüğü*'nde şunları yazacak Dostoyevski: "Yargılanmamızın nedeni olan dava, yüreğimize kök salan düşünceler, dilekler bizde hiçbir pişmanlık duygusu uyandırmıyordu; üstelik, bize öyle geliyordu ki, katlandığımız işkence bizi arıtacak ve onun yüzünden birçok günahımız bağışlanacak." Evet, çalımlı, yerici, alaycı, boş kuruntuları yanında yer alan, gelişigüzel tartıştıkları bu dava onlara kutsal görünmektedir şimdi, çünkü onun için öleceklerdir.

Bu arada papaz sekiden inmiştir. İki adam hükümlülere yaklaşıyor: Cellatlar. Renkli, geniş kaftanlar giymişler. Öldürücü, kıllı, iri elleri var. Borazanlar ötüyor. Alanda trampetler çalıyor ve ölüm habercisi olan bu gürültü, kışlanın duvarlarında

yansıyor. Alçalıyor, yükseliyor, kulakları sağır eden, beyni gıcıklayan bu sesler bir türlü bitmek bilmiyordu... Bozgunculara diz çöktürdüler. Erkten düşürüldüklerinin belirtisi olarak başlarının üstünde kılıç kırdı cellatlar. Sonra çuval bezinden yapılmış, uzun kollu, başlıklı ak giysilerle gülünç kılığa soktular gençleri.

İlk üç kişi, Petraçevski, Mombelli, Grigoriyev, alçaklık kazıklarına bağlandılar ve cellatlar başlıklarını gözlerine indirdiler. Kısa bir emir. Üç manga sıradan ayrılıp hükümlülerin önüne dizildiler.

Dostoyevski gözlerini kapıyor. İnfaz sırasında o altıncıdır. Bunlardan sonra sıra ona gelecek. Beş dakika sonra aynı kazıklara o bağlanacak. Beş dakika sonra var olmayacak artık. Korkunç bir acı duyuyor. Bu beş dakikayı boş yere harcamamak gerek. Özünü çıkarıp en iyi biçimde kullanmalı onu, karanlığa yuvarlanmadan önce gizli sevincin tadını tatmalı. Yaşayacağı süreyi üç bölüme ayırıyor. İki dakikası dostlarına veda etmek için. İki dakikası düşünmek için. Bir dakikası sonuncu kez dünyaya bakmak için.

Ama neyi düşünecek, neye bakacak? Yirmi yedi yaşındadır. Gücünün, yeteneğinin tam bilincindedir. – Birden karşısına çıkıyor ölüm. Yaşıyor; canlıdır henüz – üç dakikaya dek hiçbir şey olmayacak, ya da başka bir şey, başka birisi olacak. Hâlâ katedralin kubbesine bakmaktadır. Güneş ışığında altın gibi parıldayan kubbeden ayıramıyor gözlerini bir türlü. Ona öyle geliyor ki, birkaç saniyeye dek, bu ışıkla kendisinden başka bir şey kalmayacak ortada. İkisi, tek bir varlık olacaklar. Bu aydınlığın, bu sessizliğin kendisi olacak o. Bilinmeyenin içinde eriyecek. Çırpınmalı bir korkuya kapılıyor. "Ya ölmezsem? Ya canımı bağışlarlarsa? Ne sonsuzluk!.. Bütün bunlar benim olacak!.. O vakit her dakikadan bir yüzyıl yapacağım, bir tekini bile yitirmeyeceğim. Hiçbirini boşa harcamamak için tüm anlarımın hesabını tutacağım!.."[1]

Bu sırada erler tüfeklerini doldurup omuzlarına götürüyorlar. Sessizlik acı veriyor. Bir haykırış: "Ateş" ve üç vücut gülünç

1 *Budala.*

bir yumuşaklıkla yere çökecekler. Yerlerini başka üç tanesi alacak. Ama neden ateş etmiyorlar?

Petraçevski tam bir soğukkanlılıkla, ne olup bittiğini görmek için başlığını kaldırıyor: Emir subaylarından biri bir mendil sallamaktadır. Geri çekilme borusu çalınıyor. Cellatlar Petraçevski'yi, Mombelli'yi, Grigoriyev'i çözüyorlar ve onları sekinin üzerine götürüyorlar.

Teğmen yeniden ilerliyor, af kararını sert bir tonla kekeleyerek okuyor:

"Yasa yargılarınca ölüm cezasına çarptırılan suçlular, imparator hazretlerinin sonsuz şefaatleri sayesinde bağışlanmışlardır..."

Zindan. Sürgün. Sevinç bir tokmak gibi düşüyor Dostoyevski'nin üzerine. Kurtuldu! Gerisine boşver. Yirmi yıl sonra karısına, "Bunun kadar mutlu bir gün anımsamıyorum," diyecektir.

Buna karşılık, arkadaşlarından kimileri, heyecandan öylesine güçlerini yitirmişler, bu gülünç oyunla öylesine yürekleri kalkmıştır ki, ölmediklerine yeriniyorlar. Grigoriyev sapsarıdır. Titriyor. Dişleri takırdıyor. Delirmiştir.

Bu tiksinç mizansenin imparatorun onamasıyla yapıldığından kuşkulanılmamıştı ilkin. Aslında bu oyunu en küçük ayrıntılarına dek imparator hazırlamıştı. İki gün süresince bürolar arasında sıkı yazışmalar yapıldı: Kaç kazık dikmek gerekiyordu? Çukurlar kazmalı mıydı? Tutukluları bağlamak ve gözlerini kapatmak gerekli miydi? Birinci Nikola "genç beyinsizlere'" koruyucu bir ders vermek istemişti. Gel gör ki, ölçüyü kaçırmıştı. Pişmanlığı uyandırayım derken öldürmüştü.

Bu ölüm yargısının anısı, Dostoyevski'nin kitaplarında yeniden yaşayacaktır. "Kimi insanlar vardır, acı çeksinler diye kendilerine ölüm yargısı okunur ve sonra... Onlara 'Haydi gidiniz, bağışlıyorlar sizi' derler." Böyle yazıyor Dostoyevski *Budala*'da. Gene aynı kitapta Prens Mişkin, alanda olup bitenlere tıpatıp benzer bir sahneyi anlatır. *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Fedor Mihailoviç "Ölüm cezasının ne demek olduğunu biliyor musu-

nuz?" diye soruyor ve ekliyor hemen: "Ölümün yanından sıyrılıp geçmeyenler anlayamazlar bunu."

Hayır unutmayacak, hiçbir vakit unutmayacak. Cellatlar, hükümlülerin ölüm giysilerini çıkarmışlardır. Onlara koyun kürkünden ceketler, keçe ayakkabılar, kürklü şapkalar giydiriyorlar. Demirciler ölüm sekisine çıkıp Petraçevski'ye yaklaşıyorlar. Onu hemen Sibirya'ya göndereceklerdir. Birisi, bir zincir tomarını sekinin üzerine fırlatıyor, büyük gürültülerle düşüyor yumak. Demirciler onu Petraçevski'nin ayak bileklerine takıyorlar. O da uslu uslu onlara yardım ediyor. Sonra felaket arkadaşlarını kucaklıyor ve iki jandarmanın yardımıyla demir şangırtısı içinde ayaklarını sürüyerek merdivenden iniyor... Bir arabaya tıkıyorlar onu. Bir emir. Kırbaç şaklıyor. Araba kalabalığı yarıp geçiyor, geçtiği yolda yeniden birikiveriyor halk.

Hükümlüler soğuktan donmuşlardır. "Burnunuzu ovuşturun," diyor birisi. "Donmuş yanağınızı ovuşturun," diyor bir başkası. Kaşkin ve Palm diz çökûp dua ediyorlar:

"İyi hükümdar!.. İmparatora uzun ömürler!" diye mırıldanıyor Palın.

Daha sonra kiralık arabalar hükümlüleri Piyer-ve-Pol Kalesi'ne götürüyor.

Cezaevine varır varmaz bir hekim, akıl yetilerinin aşırı heyecandan bozulup bozulmadığını anlamak için onları inceden inceye muayene ediyor. Sonra hükümlüler yeniden karşılıklı hücrelerine dağıtılıyorlar. Yalnız kalır kalmaz Dostoyevski kardeşi Mişel'e bir mektup yazıyor:

"Kardeşim, sevgili dostum,

Karar verildi. Dört yıl kürek (Orenburg'da sanıyorum), dört yıl da er olarak askerlik görevi için hüküm giydim. Az önce, dediklerine bakılırsa, bugün yarın bizi gönderecekler. Seni görmek istediğimi söyledim, imkânsız dediler... Kardeşim yenilmedim, cesaretimi yitirmedim. Yaşam her yerde yaşamdır. Yaşam içimizdedir, bizi çevreleyen dünyada değil. Yanımda insanlar olacak... İnsanlar arasında bir insan olmak, sonuna dek böyle kalmak, koşullar ne olursa olsun gücünü yitirmemek,

düşmemek, işte yaşam budur, işte yaşamın gerçek anlamı. Ben onu anladım. Bu düşünce etime dek, kanıma dek işledi...

Belki gene görüşeceğiz kardeşim; kendine iyi bak, Tanrı aşkına, gelecek buluşmamıza dek yaşamaya çalış. Belki bir gün gene kucaklaşacağız ve geçmişteki güzel yaşamımızı, gençliğimizi, gömmek için şu anda kanayan yüreğimden söküp çıkardığım umutlarımızı birlikte anacağız. Kalemi hiç elime alamayacak mıyım dersin? Dört yıla kadar yazabileceğimi umuyorum. Eğer yazmayı bana yasak ederlerse öldürüm. Kalemimi elimden almasınlar tek, on beş yıl tutuklu kalmaya razıyım...

Eğer birisinde kötü bir anı bıraktımsa, eğer birisiyle kavga ettimse, eğer birisine karşı uygunsuz bir davranışım olduysa, karşılaştığın vakit, söyle onlara unutsunlar bu yakınmaları. Yüreğimde bir kötülük, bir kin yok. Şu dakikada arkadaşlarımdan birini, hangisi olursa olsun önemi yok, öyle sevmek, öyle kucaklamak isterdim ki... Geçmişe baktığım vakit, boşa harcadığım tüm anları, yaşam hakkındaki bilgisizliğim yüzünden, yanılmalarla, yanılgılarla, önemsiz işlerle yitirdiğim tüm anları düşündükçe bir kan dalgası yüreğimi kaplıyor. En iyiye ulaşmak için değiştireceğim kendimi. Tüm umudum bundadır.

Ah! ne vakit, ne vakit göreceğim seni? Allahaısmarladık, her şeyden, sevimli olan her şeyden koparıyorum kendimi!.. Bütün bunlardan ayrılmak çok acı. Kendini ikiye bölmek, yüreğini ikiye parçalamak çok acı. Allahaısmarladık! Allahaısmarladık!.. Ama gene göreceğim seni, kuşkum yok bundan, umudumu kesmedim.

Değişme, beni sev, anılarında sakla beni, senin sevdiğini düşünmek yaşamımın en büyük sevinci olacak. Allahaısmarladık! Bir kez daha Allahaısmarladık!.. Herkese Allahaısmarladık..."

24 Aralık, Noel gecesinde Dostoyevski Sibirya'ya gönderilecektir. Kardeşi Mişel ile yazar Miliukov, Fedor Mihailoviç'i yola çıkmadan önce görmek için, kale genel yönetmeninden izin alıyorlar. Görüşme yönetmenin evinin alt katındaki çıplak büyük odada yapılacaktır. Hemen hemen karanlık bastırmıştır. Bir tek lamba odayı aydınlatıyordu.

Fedor Mihailoviç ile Durov içeri girdiklerinde, Mişel ile ar-

kadaşı geleli yarım saat olmuştu. Her iki hükümlü de yatışmış, acıları dinmiş görünüyorlardı; güleryüzlüydüler. Sonradan Miliukov şöyle yazacaktır: "Dostoyevski kardeşlerin vedalaşmasını gören, asıl acı çekenin, biraz sonra Sibirya'ya kürek cezası çekmeye gidecek olanın değil, St. Petersburg'da kalanın olduğuna inanırdı. Büyük kardeşin bakışları gözyaşlarıyla buğulanıyor, dudakları sinirli sinirli titriyordu."

Fedor Mihailoviç ise sakindi, kardeşini avutmaya çalışıyordu: "Kes artık kardeşim, kes diyordu, beni tanırsın, kolay kolay ölmem ben, cenaze törenime gelmiş değilsin. Zindanda hayvanlar beklemiyor beni. Orada insanların, belki de benden daha iyi insanların arasında yaşayacağım... Kürek cezasından kurtulunca yeniden yazmaya başlayacağım. Şu son aylarda birçok şey hissettim. Orada da birçok şey göreceğim, birçok şey duyacağım. Yazacak çok şeyim olacak."

Birkaç ay önce tam bir özgürlük içinde olan bu adam, kendinde hastalıklar uyduruyor, geceleri can sıkıntısından patlıyordu; ortada bir neden yokken güceniyor, kendisiyle didişiyor, çılgınlıklar yapıyordu; şimdiyse darağacı deneyimini, ayrılışı gürültüsüz patırtısız bir yüreklilikle karşılıyordu. Bedence ve ruhça dengesi bozulmuş bu adam dört yıllık yoksunluktan, soğuktan, zorlu çalışmadan korkmuyor. Bu bizi şaşırtmamalı. Dostoyevski aşırı duyguların adamıdır. Olağanüstüde rahat eder. Fırtınada soluk alır. "Bana gelince, sizlerin ancak yarı yarıya yürütmek yürekliliğini gösterdiğiniz şeyleri ben sonuna dek götürmekten başka bir şey yapmadım yaşamımda" diye yazacaktır *Yeraltından Notlar*'da. Ve şunu ekleyecektir: "Şu halde, ben sizden daha canlıyım belki de."

Yarım saat sonra görevli subay tutukluları kazamatlarına götürdü.

Tam gece yarısı Dostoyevski'nin ayak bileklerine on libre ağırlığında zincirler bağladılar.

Sonra Fedor Mihailoviç'i, Durov'u ve Yastrjembski'yi avluya çıkardılar. Troykalar halinde koşulmuş üstü açık kızaklar onları bekliyordu. En önde, Tobolsk'a dek kendisiyle birlikte gidecek olan bakanlık postacısının üstü kapalı arabası duruyor-

du. Gece soğuk ve aydınlıktı. Kül renkli bir buğu çıkıyordu atların ağzından.

Jandarmalar, hükümlüleri troykalara bindirdiler ve yanlarına oturdular. Bakanlık postacısının bir emri üzerine alay, ezilen buzların gıcırtısı içinde yola koyuldu.

Mişel Dostoyevski ile Miliukov cezaevinin kapısı önünde dikiliyorlardı.

"Yolunuz açık olsun!" diye bağırdılar yolculara.

"Allahaısmarladık," dediler onlar da.

Troykalar tırıs gidiyorlardı sessiz sokaklarda. Evlerin pencereleri çok aydınlıktı. Camların ardında ışıklandırılmış çam dalları, pırıl pırıl oyuncaklar vardı. Tül perdelerin saydamlığı içinde dans eden gölgeler beliriyordu. Noel gecesiydi. Dostoyevski'nin en çok sevdiği bayram. İnsanlar mutluydular, gülüyorlardı, yiyip içiyorlardı, çocuklarını okşuyorlar, geleceği düşünüyorlardı.

Şu anda kiralık troykalar içinde büzülmüş, donmuş, bitkin, yitik üç adamın, Sibirya'nın ağır çalışma yerlerine gitmek üzere St. Petersburg'dan ayrıldıkları kimsenin aklından geçmezdi.

1854'te şöyle yazacak Dostoyevski kardeşine:

"İçinden geçtiğimiz St. Petersburg'a ilgiyle bakmaya koyuldum. Senin evin önünden geçtik. Krayevski'nin evi apaydınlıktı. İşte orada ölecek derecede hüzünlendim. Bir Noel ağacı bulunacağını ve Emili Fedorovna'nın da çocukları getireceğini bizzat senden öğrenmiştim; onlara veda ediyormuşum gibime geldi. Ne denli acı duyuyordum onlar için. Aradan çok yıllar geçtiği halde, gözlerim yaşararak kaç kez anımsadım onları!.."

Yolculuk çetin oldu. Troykaların üstleri açıktı. Hükümlülerin kürklü kısa ceketleri onları soğuktan korumaya yetmiyordu. Posta atlarının değiştirildiği birkaç istasyondan sonra alay, şafak sökerken, Şlisselburg'un bir hanı önünde durdu.

Genç adamlar, zincirlerini sürüyerek, uyuşmuş parmaklarına soluyarak birkaç bardak çay içmek için "traktir"in salonuna yerleştiler. "Ben neşeliydim," diye yazıyor Dostoyevski, "Durov durmadan konuşuyordu. Yastrjembski'ye gelince, o, geleceği karanlık görüyordu."

"Çok görmüş geçirmiş, yiğit bir ihtiyar" olan bakanlık postacısı, tutuklularına üstü kapalı kızaklar sağlamayı kabul etti. Üstelik konaklama yerlerinde daha çok kalmaya izin verdi, harcamaların yarısını kesesinden ödemeyi de üstüne aldı.

Kafile gün ortasında yola çıktı yeniden. Bayram günü olduğundan, arabacılar kül renkli Alman kumaşından ceketler giymişler, erguvan renginde kemerler takmışlardı. Köylerde kimsecikler yoktu. Evlerin çatıları kar altında bel vermişlerdi. Ağaç dalları donmuş suyun içinde kalmışlar gibi, yeşilimsi mavi gökte hareketsiz duruyorlardı. Konaklamalar arasında on saat süren yolculuklar atların ve yolcuların gücünü tüketiyordu. Soğuk aman vermiyordu. Prem'de ısı -40 dereceyi buldu.

Urallar'ı geçiş bir yıkımdı. Kar fırtınasına tutuldular. Atlar tökezliyordu. Kızaklar gömülüyor, kara saplanıyorlardı. Gecenin ortasında yere inmek zorunda kaldılar. Arabaların patenlerini sökmek, hayvanları yatıştırmak, önlerindeki yolu düzeltmek gerekmişti. Rüzgârla savrulan kar, yüzü, elleri ısırıyordu. Fenerin kötü ışığı, her saniye ölecekmiş gibi sallanıyordu. "Çevremizde kar, fırtına," diye yazıyor Dostoyevski... "Önümüzde Sibirya, ve geleceğimizin gizi; ardımızda tüm geçmişimiz. Hüzün vericiydi bu. Ağladım."

On sekiz gün süren bir yolculuktan sonra 11 Ocak 1850'de sürgünler Tobolsk'a varabildiler.

O günlerde Tobolsk, hükümlülerin ağır işyerlerine dağıtıldıkları istasyondu. İner inmez üç genç adamı cezaevi yönetim bürolarına götürdüler. Bu karanlık ve pis yerlere, kürek hükümlülerine özgü üniformalar giydirilmiş kâtipler yerleştirilmişti; alınlarına yüzkaralarının sembolü olan harfler damgalanmıştı; yırtık burun delikleri, yara izleriyle çentilmiş yanakları vardı. Bir öğrenci alışkanlığıyla birtakım kütükler dolduruyorlardı.

- Zincire vurulmuşlar mı? diye sordu cezaevi müfettişi.

- Evet.

- Öyleyse üstlerini arayın.

Cep harçlıklarını, yolda satın aldıkları bir şişe şarabı çıkarıp alıkoydular, sonra onları gene salona götürdüler.

"Burası, dar, karanlık, soğuk ve kirli bir odaydı."

Saman doldurulmuş birkaç çuvalla örtülü üç tane kamp karyolası. Bozulmuş et, soğuk pislik kokusu. Her yer alacakaranlık içindeydi. Bağırmalar, küfürler, kahkahalar. Bu büyük gürültü yatıştığı vakit de kapı ardındaki nöbetçinin ayak sesleri işitiliyordu.

Durov'un elleriyle ayakları soğuktan duyarlığını yitirmişti. Yastrjembski'nin burnunun ucu donmuştu. Dostoyevski, ağzındaki sıracalı iltihaplardan acı çekiyordu.

Bununla birlikte, odadakiler arasında ateşli bir kaynaşma göze çarpıyordu. Hükümlüler son yolculuk için hazırlanıyorlardı. Zincirler onarılıyor, kafalar tıraş ediliyordu. Kollarına alçaklık damgaları vuruluyordu. Bu damgaların gizemli çeşit çeşit anlamları vardı:

"KAT – zindan hükümlüsü... SK – sürgün... SB – zindan kaçağı."

Kaçmaya kalkışmalarının her birinde, dirsekten başlayarak yeni bir damga eklenirdi. Bu işler hükümlülerin bizzat kendileri tarafından yaptırılırdı. Ciddi ve asık bir yüzle yerine getirirlerdi ödevlerini.

Canlarına yetmişti. Yastrjembski yüksek sesle yakınıyor, intihardan söz açıyordu. "Kız kardeşim beni buralarda görseydi ne yapardı, onu düşünüyorum," diye yazıyor. Dostoyevski yatıştırıyor onu.

Çok geçmeden biraz çay içmek ve cezaevi müfettişinin teftişinden Dostoyevski'nin kaçırdığı sigaraları içmek iznini alıyorlar.

Fedor Mihailoviç ve arkadaşları Tobolsk'da altı gün kaldılar. "Aralık Ayı İsyancılarından" birkaçı kürek cezasından kurtulmuşlardı ama sürgün cezalarını tamamlamak üzere bu kentte oturuyorlardı: Muraviyev, Annenkov, Vonvizin... Karıları yardım işleriyle uğraşıyorlar ve belediye evlerinde birkaç gün için konaklayan tutukluların mutsuzluklarını kendi olanakları ölçüsünde, ellerinden geldiğince hafifletiyorlardı.

Bu 1825 isyancıları, "özgürlük davasına" kendileri gibi inanan, kendileri gibi savaşan ve onlar gibi üstün körü bir adaletin yumruğu altında ezilenlerin kente geldiklerini öğrenir öğ-

renmez çok heyecanlandılar ve onları desteklemeye koştular. Karıları hükümlülere yiyecek ve şarap gönderdiler. Kadınlar müfettişten, genç adamlarla, onun evinde görüşebilmeleri için izin dilediler.

Bir Yazarın Günlüğü'nde şöyle yazacak Dostoyevski: "Kocalarının ardından kendi gönülleriyle Sibirya'ya gelen bu yüce çilekeşleri gözlerimizle gördük. Hiç suçları olmadığı halde, eşleriyle birlikte aynı işkencelere yirmi beş uzun yıl süresince katlanmışlardı."

Görüşme bir saat sürdü. Ayrılırlarken "Aralık Ayı İsyancılarının" eşleri hükümlülere dua ettiler ve her birine, zindanda okunmasına izin verilen tek kitap olan İncil'den birer tane verdiler. Dostoyevski bu kutsal armağanı hiçbir vakit yanından ayırmayacaktır.

Ziyaretçi kadınlar gittikleri vakit Dosytoyevski elindeki kitabı gözden geçirdi. Kapağın iç yanı yarılmıştı ve içine 10 kâğıt ruble yerleştirilmişti gizlice.

16 Ocak'ta Dostoyevski'yle Durov Omsk'a gitmek için Tobolsk'dan ayrılıyorlardı. Batı Sibirya valisinin emrinde 'bunlara amansız davranılacağı" özellikle belirtiliyordu.

Tobolsk'dan yedi verst ötede, bomboş kır ortasında kızak durdu. Bayan Vizin ile Bayan Frantsev korudukları kişileri uğurlamak hakkını kazanmak için jandarmalara para yedirmişlerdi. Kara gömülmüş, küçük kara şekiller halinde bekleşiyorlardı. Görüşme kısa sürdü. El sıkışmalar, avutucu sözler.

- Omsk'a yazdık; sizinle ilgilenecekler; mutsuzluğunuzu azaltmaya çalışacaklar.

Birkaç adım ileride duran jandarmalar sabırsızlanıyorlar. Yola çıkmak gerekiyor. İki kadın, hükümlülerin başları üzerinde haç çıkartıyorlar.

- Tanrı yardımcınız olsun.

Dostoyevski ile Durov yeniden kızaklara biniyorlar. Arabacı dilini şaklatıyor ve kafile hafif çıngırak sesleri arasında, "Ölüler Evi"ne giden, uzun, bembeyaz yol üzerinde harekete geçiyor yeniden.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Zindan

23 Ocak 1850'de, kar ortasında, fırtınalar içinde üç gün süren kızak yolculuğundan sonra, Dostoyevski'yle Durov gidecekleri yere varmışlardı.

Omsk Kalesi, üzerine meşe ağacından 1500 kazık dikilmiş bir tümsekle çevriliydi. Girişte, idari daireler, mühendisler servisi ve genel karargâh yapıları vardı. İkinci planda, iyi yontulmamış dört köşe ağaç kütüklerinden yapılmış, yıkık dökük kışlalar bulunuyordu. Daha uzakta da mutfak, hangar ve zahire ambarı. Avlunun ortasında kürek hükümlülerinin yoklamalarının ya da toplantılarının yapılması için bomboş, geniş bir meydan bırakılmıştı.

Omsk zindanının garnizon komutanı, son derece korkunç bir adamdı. Adı Krivtzov'du, ama hükümlüler ona "sekiz gözlü Varska" derlerdi. Çünkü gözünden hiçbir şey kaçmazdı.

Budalaydı, kendini beğenmişti, acımasızdı. Gücünün sınırsız olduğu düşüncesi onu zırvalık derecesinde coşturuyordu. Şaraptan da sarhoştu. Çünkü bir delik gibi yutuyordu içkiyi.

Kudurmuş bakışlarla, ağzından salyası aka aka koğuşa girdiği vakit en dayanıklı hükümlüler bile, küçük çocuklar gibi korkuya kapılırlardı. İçler acısı sürüsünü denetlemek için gece yarısı kalkmaktan geri kalmazdı. Yatakhanenin ortasında kazık

gibi dikilirken sendeleyen bu sarhoş hükümlüleri sarhoşlukla suçlardı. "Kimi zaman da," diye yazıyor Dostoyevski kardeşine, "falanca hükümlüye sağma yatarak uyumuyor diye söverdi, bir başkasını uykusunda sayıkladığı için azarlardı..."

Ceza da örnek olacak nitelikteydi: Değnek.

Her ay, Krivztzov tutuklular hakkında bir rapor yazar ve onu müdürlüğe gönderirdi.

Tutukluların yakınmaları, onun tarafından toplanır, incelenir, yargılanırdı. Duruma göre, istediğinin cezasının hafifletilmesini emredebilir, istediğine gücünün üstünde işler yükleterek, onu öldürebilirdi. Eski üniversite profesörlerinden, elli yaşlarındaki bir Polonyalı'ya yüz değnek attırmıştı. Mutsuz adamın suçu, buraya geldiğinde, "Biz haydut değiliz, siyasi mahkûmuz," demesiymiş.

Zindana geldikleri gün Krivztzov'a çıkarılan Dostoyevski'yle Durov, karşılarında burnu pürtüklü, gözlerinden sular sızan, etli, mor yanakları sivilcelerle dolu, irikıyım, şişko bir adam gördüler.

- Adın ne senin?
- Durov.
- Ya senin?
- Dostoyevski.
- Asteğmen... Bunlar derhal ağır çalışma evine götürülsün. Karakolda tıraş edilsinler ilkin, sivil olarak, yani kafanın yarısı; zincirlere gelince, onlar yarın değiştirilecek... Bu giysileri çıkarın. İç çamaşırların rengi beyazsa, onlar kalsın. Öbürlerinin hepsi artırmayla satılacak. Bir kürek hükümlüsünün kişisel hiçbir şeyi olamaz. Şimdi sizin ikinize söylüyorum! Uslu durun!.. Hiçbir şeyinizi duymayayım... Yoksa... Be-den-sel ceza... En küçük suçta değnek!..

Öğleden sonra cezaevinin berberi komutanının buyruğunu yerine getirdi. Dostoyevski'nin kafasının yarısı tıraş edildi. Bıyığının yarısıyla sakalının tamamı kesildi. Her hafta yenilenmesi gereken bu işlem gerçek bir işkenceydi. Çünkü berberin tıraş bıçağı, bilenmiş bir teneke parçasından daha keskin değildi. Bıçağın yüzü kesmiyordu ama kılları koparıyor, deriyi kanatınca-

ya dek kazıyordu. Adamlar iskemleleleri üzerinde kıvranıyorlar, böğürüyorlar, isyan etmekle gözdağı veriyorlardı.

Sonradan bir hükümlü kendisine ait berber takımlarıyla Dostoyevski'yi bir kopek karşılığında tıraş etmeyi kabul etti.

Zindan hükümlülerinin üniforması, kül renkli bir pantolon, arkasına sarı karo ası dikilmiş yarı kül renkli, yarı kara bir ceket, kısa bir kürk ve siperliksiz bir kasketten meydana getirilmişti.

"Geleceğin yazarı", Maykov'ların senli benli dostu, Avdotia Panayev'in âşığı olan Dostoyevski'yi bir palyaço kılığında, kafasının yarısı çıplak mavimsi renkte, yarısı soluk kumral saçlarla kaplı bir durumda, tek yanlı bıyığıyla, zincirleriyle, ardından gülüşen, söven, hayvandan farksız çapulcu alayı arasında düşünün bir kez!

"Burada kimse kimseyi şaşırtmıyordu," diyecektir Dostoyevski *Ölüler Evinden Anılar*'da.

Bu ölü canlılar arasında kaç çeşit ırk varsa, o kadar çeşit de suç vardı: Çerkesler, Yahudiler, Moğollar, Ukraynalılar, Polonyalılar, Moskovalılar, hırsızlar, kalpazanlar, katiller, baba katilleri, siyasi mahkûmlar...

Orada efendisini baltayla öldüren bir Mihailo vardı: Evlendiği gece, düğün yemeğinden birkaç saat sonra, genç karısını kaçırmıştı ağa. Gene bu Mihailo, "yanlışlık"la yol bekçilerinden birinin karnını deşmişti. Mihailo sessiz, bir kız gibi yumuşak başlı, gencecik bir oğlandı. Orada, şantajdan suçlu bir Aristov vardı, zindanda arkadaşlarını birbirine düşürür, onlara votka ve oyun kâğıtları sağlardı. Orada aile ruhuna uyarak bir Ermeni tüccarının soyulmasında kardeşlerine yardım etmiş olan genç bir dağlı vardı. Gene orada oyuncaklarla oyaladıktan sonra beş yaşındaki bir çocuğu öldürmüş olan sabıkalı bir haydut vardı...

Kimileri işledikleri suçun bilincine varmamışlardı ve onun sözünü etmiyorlardı bile. Pişmanlık içinde kıvranan kimileri de, birisine içlerini dökmek için yanıp tutuşuyorlardı. Gel gör ki, kürek hükümlüleri için yasa sertti: "Bunu anlatmanın gereği yoktu, bunu anlatmak doğru sayılmazdı." Tüm meraklara kar-

şı kendilerini savunmaya bir çeşit hoşluklar katarlardı. Yeni gelenler, serüvenlerinin kimseyi şaşırtmayacağını çarçabuk anlarlardı. Duygular körleşmiş, yürekler katılaşmıştı. Zindan hükümlüsünün durumu, onursal bir soyluluk sanı gibi benimsenirdi; herkes ondan gurur duymalı, ona yaraşır olmalıydı. Cezaevi görevlilerinin buyruklarına boyun eğme, küçüklük sayılmazdı. Bu, hükümlünün kamusal güçlerle imzaladığı ve her iki yanın da çıkarlarını kapsayan bir çeşit anlaşmanın karşılığıydı.

"Zindan, ağır çalışmalar," diye yazıyor Dostoyevski, "suçluyu yükseltmez; onu iyi niyetle cezalandırır ve yeniden işleyeceği kötülüklere karşı toplumu korur."

Dostoyevski yaşamının en yararlı dört yılını, hırsızların, gammazların, katillerin meydana getirdiği bu hayvanlar topluluğu içinde geçirmiştir.

Karanlık basar basmaz, yatakhanenin kapısı sımsıkı kapanırdı. Bu yatakhane, viran, soğuk, büyük bir ahşap yapıydı. Çürümüş tabanı, kalın ve yumuşak bir pislik tabakasıyla örtülüydü. Küçük pencereler yazın çamurdan yemyeşildi; kışın kar ve kırağıdan tıkanırdı. Tavandan sular sızıyordu. Bölmenin aralıklı tahtalarından sert hava akımları giriyordu.

"Bir fıçıdaki ringa balıkları gibi sıkıştırılmıştık," diye yazıyor kardeşine Dostoyevski, "sobaya on odun atmak para etmiyor, hiç sıcaklık vermiyordu (Odanın içinde buz zar zor eriyordu), ama duman çekilmez derecedeydi. Hükümlüler çamaşırlarını oda içinde kendileri yıkadıklarından her yerde su birikintileri vardı; insan nerede yürüyeceğini bilemezdi. Karanlığın basmasından gün ışıyıncaya dek, ne bahaneyle olursa olsun dışarıya çıkmak yasaktı. Koğuşların girişine bildiğin iş için bir kova koymuşlardı; bütün gece bu koku soluğumuzu kesiyordu. Hükümlülerin tümü domuzlar gibi kokuyorlardı "Değil mi ki canlı varlıklarız pislik etmemek nasıl olur?" diyorlardı. Yatağımız çıplak iki tahtadan yapılmıştı. Yorgan yerine örtündüğümüz kısa paltolar ayaklarımızı dışarıda bırakıyordu. Bütün gece soğuktan tir tir titriyorduk. Pireler, bitler, hamamböcekleri kilelerle ölçülebilirdi..."

Gardiyanların ayak sesleri uzaklaşır uzaklaşmaz hükümlüler suvarelerini düzenlerlerdi. İçki âlemleri, kâğıt oyunları, kavgalar. "Meyhaneci" dedikleri kimi hükümlüler votka ticaretinde ustalaşmışlardı. İçkiyi "dışarıdan" temin etmek için yardımcıları vardı. İçkiyi, bedenlerine doladıkları öküz bağırsakları içinde taşırlardı. Bu "hayat suyu" elden ele geçerken aracıların her biri tarafından sulandırılırdı. Sarhoş olmak için bundan epeyce içmek gerekiyordu. Sarhoşluk tutukluların gururunu okşuyordu biraz.

Ağır çalışma merkezinde kâğıt oynamak yasaktı, ama "meydan gardiyanları" adı verilen hükümlüler sofada gözcülük yapmayı kabul ediyorlardı. Bunlar komutanın gelişini haber verir, en küçük bir eğlenceye sırt çevirirlerdi. Kavgalar sık sık, gürültülü ve destan gibiydiler. Kimi hükümlüler, katmerli sövgüleriyle ünlüydüler. Meraklılar onların çevresinde toplanır, sövgüye değin bu belâgat yarışmasında hazır bulunurlardı. Yandaşların şampiyonları vardı, ıslık ve haykırışların sağladığı büyük destekle onları kışkırtıyorlardı. "Sonradan öğrendim ki," diye yazıyor Dostoyevski, "bütün bütün saflıkla düzenlenen bu sahneler, umumi eğlence için uydurulmuştu."

Kimi vakit hayvanca, alıkça dalaşmalar olurdu. Sonra yorgunluktan bitkin, sersemlemiş hükümlüler, tahta yatakları üzerinde uyurlardı. Mumların sönük ışığı ölmeye yüz tutunca, koskoca salonda, kımıldayan zincirlerin şıkırtılarından, horlamalardan başka ses duyulmazdı. Bu hayvansal koku içinde, bu soğukta, bu ahır uğultusunda, Dostoyevski uykuyu, unutmayı arıyordu. Yatak komşusu elini uzanmış durumda bırakırdı ve hiç kuşku yok, Dostoyevski'nin uykuya daldığını anlar anlamaz ceplerini karıştıracaktır. Sağında yatan birisi uykusunda inliyordu. Koğuşun dip yanında bir başkası öksürüyor, burnunu çekiyor, korkunç gürültülerle balgam çıkarıyordu. Başka birisi de yerinden kalkıyor, ay ışığında dolaşan uyurgezerler gibi kovaya yaklaşıyordu.

Fedor Mihailoviç bu büyük sefaletin merkezine düşmüştü. İşkenceden kıvranan bu et yığınının ortasında, bu anlayışsız düşüncenin içinde yüzüyordu.

Dizlerini ancak örten, kısa kürk paltosunun altında, "Aralık Ayı İsyancıları"nın karılarının verdiği İncil'i yokluyordu.

Ortalık ağarmaya başlayınca muhafız birliğinin trampetleri "kalk" buyruğunu bildirirlerdi. Bir subay koğuşun kapısını açardı. Keskin hava odanın içine saldırır, bu pis davar kokusuyla savaşırdı; yatakların ayak uçlarında, süt renkli bir buğu kasırgası belirirdi. Tutuklular titreye titreye, hırçın hırçın yatakları üzerinde doğrulurlardı. Kimileri alışkanlıkla haç çıkarırlardı, kimileri de birbirleriyle kavga ederlerdi. İçyağından bir mum sahneyi aydınlatıyordu.

Az sonra zincirlerin ağır şıngırtıları içinde tutuklular su kovalarının çevresinde toplanırlardı. Sırası gelen kepçeyi kapar, ağzına bir yudum su alır, onu bir yanağından öbürüne aktararak çalkaladıktan sonra avucuna tükürür ve bununla yüzünü yıkardı.

Dostoyevski de kuyrukta sırasını beklerken, bacakları üzerinde sallanır, soğuktan canlılıklarını yitirmiş parmaklarına solurdu.

Yiyecekler çok kötüydü: Ekmek ve içinde birkaç et parçacığının yüzdüğü lahana çorbası. Bayram günlerinde hükümlülere kaynamış bulgur karavanası, büyük perhiz gününde de sulu lahana turşusu verirlerdi.

"Adi hükümlüler," diye yazıyor Dostoyevski, "bu yemeklerle bizden daha çok yetinemiyorlardı; ama hemen hemen her biri kışlada küçük bir ticaret yapıyor ve birkaç kopek kazanıyordu. Bana gelince ben de çay içiyor, kimi kez para yerine et alıyordum. Beni kurtaran budur. Bundan başka sigara içmemek mümkün değildi; bu hava içinde insan soluksuzluktan boğulurdu. Yalnız gizli içmek gerekiyordu."

Dostoyevski'yle Durov'u, zindan arkadaşları güvensizlikle karşıladılar. Yeni gelenler okumuş ve soylu kişilerdi, öyleyse düşmandılar.

Öte yandan işledikleri suçun da anlaşılır yanı yoktu. Kimi öldürmüşlerdi? Neyi çalmışlardı?

"Boş bırakılsalar bizi yiyeceklerdi," diye yazıyor Dostoyevs-

ki, "biraz düşünülürse, madem ki birkaç yıl süresince bu insanlarla yaşamak, yemek, içmek ve uyumak zorundaydık, öyleyse nasıl bir savunma umabilirdik? O denli çoktular ki, hakaretlerinden yakınacak vakit bile bulamıyorduk... 'Sizler demir gagalı soylularsınız, gagalaya gagalaya delik deşik ettiniz bizi. İlkin efendiydiniz, inim inim inletiyordunuz halkı, şimdi de hepimizden aşağısınız.' İşte dört yıl boyunca yüze vurmalarının konusu bu oldu."

Arkadaşlarının sempatisini kazanmayı yürekten dileyen Fedor Mihailoviç, onların gururlarından, kötülüklerinden, herkesten daha çok acı çekiyordu.

Bu arada, sabırlı bir iyi niyetle, onlara benzemeye, onların düşüncelerini, kavgalarını, hak davalarını benimsemeye kalkışıyor. Ama hükümlüler onun ölçüyü kaçırdığına inanıyorlar. Çünkü o, onlardan dostluk dilenmektedir. Öyleyse bu dostluğa layık değildir.

Bir gün, yemeklerden memnun olmayan hükümlüler, yakınmalarını komutan Krivtzov'a bildirmeye karar verdiler.

Dostoyevski de bu gruba katıldı.

- Burada işin ne senin? diye bağırdı bir ses... O da deliğinden fırlamış! Bak hele şu sinek avcısına!.. Mutfakta kendi etini tıkınıyorsun gene de!..

- Ama sizin aranızda da ayrıca yiyenler var, böyle olmakla birlikte onlar da başkaldırıyorlar... Arkadaşlık gereğince birlik olmalıyız...

- Yok canım!.. Nasıl arkadaşımız olabilirmişsin sen bizim?

Dostoyevski çekilmek zorunda bırakılıyor.

"Zindana girişinden iki saat sonra, her yeni gelen öbürleriyle aynı sırada bulunur," diye yazıyor Dostoyevski, "yalnız iyi bir eğitim ve öğretim görmüş kimseler için durum aynı değildir. Ne denli dürüst, zeki ve iyi olursa olsun, orada kaldığı yıllar süresince, kendisine kin ve nefretle bakıldığını görecektir her vakit..."

Zindanda, ayaklanmaya katıldıkları için kürek cezasına çarptırılmış, Polonyalı birkaç "aydın" vardı. Bunlar arasında sık sık dua ettiği için hükümlülerin "ermiş" adını taktıkları, eski pro-

fesörlerden Jadovski, "hasta" diye çağırılan Boguslavski ve Sibirya'ya gönderilmeden önce adamakıllı dövülen Tokarzevski ile Miretzki sayılabilir. Gel gör ki, bunlar bile Dostoyevski'yi anlamıyorlar, onu sevmiyorlardı.

Ulusal düşünceyle coşkun Polonyalılar Rusya'dan, Ruslardan nefret ediyorlar ve kinlerini durmadan açığa vurmayı kendilerine bir şeref sayıyorlardı. Onlar Fedor Mihailoviç'i bir sosyalist, bir demokrat ya da sadece bir "özgürlük öncüsü" olarak tanımayı kabul etmiyorlardı. Onu güçsüz, özsaygısından yoksun buluyorlardı. Devletin güvenliğine karşı işlediği suç için ölüm cezasına çarptırılan, imparatorun isteğiyle cezası küreğe çevrilen bu adamın, sürgüne, yorgunluğa, soğuğa, yoksulluğa, her soydan tiksinç hükümlüler sürüsüne katlanmasına, merkezî güce karşı en küçük bir yakınmada bulunmamasına ve halkın da, hükümdarlığın da kendisini haksız yere yadsıması karşısında İsa peygamber gibi davranmasına akıl erdiremiyorlardı. Bu hakaretlere katlanış, en büyük insani acıların bu gürültüsüz patırtısız kabulü, bu alçakgönüllülük, alçakgönüllülük içinde duyulan bu tat alma, saçma bir gösteriş gibi sinirlendiriyordu onları.

Oysa Dostoyevski, yaşamını berbat edenlere karşı kin beslemediğini söylediği vakit içtendi.

Öyle amansız darbeler vardır ki, bunlara verilen her çeşit yanıt alaylı görünür. Öyle gizemli belirtiler vardır ki, onlara boyun eğmekten başka çıkar yol yoktur, çünkü onlar sizi güçsüz boyutlarınıza götürürler. Kışkırtılırsınız, birşeyler yazarsınız, boşboğazlık edersiniz ve ansızın, iri bir el üzerinize çullanır, güçlü bir ses haykırışlarınızı bastırır, hiçbir şey değilsinizdir artık, ve siz, hiçbir şey olmamaktan, kendinize ait olmamaktan, hesabınıza oynaması, adınıza yitirmesi ya da kazanması, sevinçli ya da acılı geleceğinizi size hazırlaması için yerinize bir başkasını bırakmaktan mutlu olursunuz. Her vakit başrolü dilemek ne budalaca bir kendini beğenmişlik! Her vakit alınyazısını yenmeye çalışmak ne büyük saygısızlık!

Evet, kimi kez Tanrı'nın varoluşu o denli apaçık, o denli korkunç, o denli tatlıdır ki, sizi kendi yaşamınızın dışına çıkarır.

Bu birkaç saniye, birkaç saat, birkaç gün sürebilir. Ve sonra, bir bakışın üzerinizden ayrıldığını, bir yuların gevşediğini sezinler gibi olursunuz. İşte o an sorumluluğunuz başlar; birşeyler yapmanız, kendinize güvenmeniz gerekir.

İnsanın gerçek trajedisinin başladığı andır bu.

Olayların ortasında bu apansız uyuklamaları ve onları izleyen bilincin sert dönüşlerini, Dostoyevski'nin kendisi gibi, tüm roman kahramanları da tanıyacaklardır. Yaşlı tefeci kadını öldürdüğünde, Raskolnikov, bütün diretmesinin dışında, başka birinin komutasıyla yönetiliyormuş gibi, "birisi onu bizzat bir işi yaptırmaya götürüyormuş gibi... paltosunun ucu bir makinenin dişlisine takılmış da, onu bütün bütün sürüklüyormuş gibi...", felçli, zorlanmış, özürlü hissediyordu kendisini.

Ama eylemden sonra, çarkın dişleri gevşiyor, kişi ayakta buluyor kendini, elini kolunu oynatabiliyor, özgürdür artık. Özgür ve suçlu. Çünkü, kendisinden başka kimseye bağlı değildir artık. Kimse onu kovalamadığı halde kaçmaktadır.

Dostoyevski, zindan sınavında büyük başarı gösterebildi, çünkü onu daha başında kabullenmişti. Kendisini yeniden bulabildi, çünkü bir süre için kendisi olmaktan vazgeçmişti. O kazanabilir, çünkü yitirmeyi önceden kabul etmiştir.

Dostoyevski, kölelerin bulunduğu ve asker yönetiminde olan ikinci bölmedeydi. Bu bölmedekilerin durumunu, birinci, yani madende çalışanlardan ve üçüncü, yani yollarda çalışanlardan daha korkunç sayılırlardı. Çünkü disiplin taburları örgütüne bağlıydılar.

"Süreli olarak zincirli, her an gözetim altında, her an kilit altında..."

Zindan hükümlüleri her gün "ağır çalışmalara" gönderiliyorlardı. Onları tuğla taşımakta, değirmen taşlarını döndürmekte, kaymak taşı dövdürmekte kullanıyorlardı.

"Çalışma çok çetindi," diye yazıyor Dostoyevski kardeşine, "çoğu kez, kötü havada, yağmur altında, çamur içinde ya da kışın amansız soğuğunda, tüm gücümü önceden tüketmiş durumda çalıştığım oluyor. Bir seferinde, ek görevi yerine getir-

mek için dört saat daha kaldım; civa donmuştu; -40 derecenin altında bir soğuk vardı; ayağımın biri donmuştu."

Yeğ tuttuğu iş, İrtiş kıyılarından kışlaya tuğla taşımaktı.

"Tuğlaları çeken ip, ara vermeden omuzlarımı sıyırıyorsa da, bu alıştırma hoşuma gidiyordu. Böylece, adale gücümün çoğalacağı düşüncesi beni sevindiriyordu."

İlk günler, ağırlıklarının toplamı 12 libreyi bulan altı tuğlayı ancak kaldırabiliyordu; sonradan on tuğlayı kaldırabildi, daha sonraları da tam bir düzineyi.

Hükümlülerin önünden akıyordu nehir. Güçlü ve sessiz. Göz alabildiğine uzanıyordu bozkır. Hava serindi. Karşı kıyıdan Kırgızların türküleri geliyordu. Daha uzakta, bacası usul usul tüten bir deri çadırla, koyunlarının çevresinde koşuşan bir Kırgız kadını görülüyordu.

Herkes, özgürlükten, kaçıştan, rahat ve sade bir yaşamdan söz ediyordu. Sarp kayalıklı kıyının yamaçlarında çiçekler vardı. Yitirilen şeylerin düşüncesiyle burkuluyordu yürek.

Fedor Mihailoviç, belediye yapıları önündeki karları süpürmeyi de seviyordu. Kürek yumuşak katmana giriyor, sapına dek gömülüyordu. Hafif bir ağırlık, ak tozdan bir küp eski, ıslak küreğin ucunda yerden ayrılıyor. Ve sonra kürek, göz kamaştıran yığının içine dalıyor yeniden. Hiçbir şey düşünmeyebilirsiniz. Yaralı ayak bileklerinizi bağlayan bu zinciri unutabilirsiniz. Bir an kendinizi özgür sanabilirsiniz. Ama bir buyruk ortalığı çınlatır; sıraya girmek, başınızı eğmek, ve yoklamada bulunmak üzere, kışlanın yolunu tutmanız gerekir.

Ara sıra, kentlinin biri acıma duygusuna kapılır, alayın geçtiği yolda durur ve bir hükümlüye iki kopek uzatırdı.

Komutan Krivtzov'dan başka çevrenin yetkili kişileri, Dostoyevski'ye karşı iyilikçiydiler.

Hem sağlam olmayan sağlığı nedeniyle, hem de St. Petersburg ve Tobolsk'daki dostlarının başvurmaları sayesinde, Dostoyevski'yi bir gün yönetim bürolarında çalışmaya çağırdılar.

Orada kaldığı üç ay süresince gevşekliği ve hayvansal mutsuzluğu tanıdı. Gel gör ki, Albay Marten'in bir siyaset suçlusunun

idari işlerde çalıştırılamayacağını ileri sürmesi üzerine Dostoyevski, arkadaşlarının çapulcu sürüsüne katıldı hemen.

Zindanda görevli astsubaylar Baltık donanmasının eski denizcileriydiler. Deniz Okulunda başkaldırdıkları için rütbeleri alınarak Sibirya'ya gönderilmişlerdi. Bir yıllık sürgün cezası sonunda astsubaylığa terfi etmişler ve cezaevinde hafif angaryalarda çalışan hükümlülerin gözetimiyle görevlendirilmişlerdi.

Kimi kez bu "küçük gemiciler" –böyle derlerdi onlara– kayırmalardan yararlanacak hükümlüleri kendileri seçerlerdi. Dostoyevski'yi de sık sık listelerine katmaktan geri kalmadılar. Merkez yöneticileri de bu zararsız kayırmalara göz yumuyorlardı.

Bir gün, "karakoldaki işleri" bahanesiyle Dostoyevski kışlada kalmıştı. Komutan Krivztzov, koğuşa yaptığı baskında, Fedor Mihailoviç'i tahta yatağı üzerine uzanmış görünce ulumaya başladı:

- Bu da ne demek oluyor? Neden çalışmaya gitmedi?

- Hasta, dedi görevli denizci.

- Hayvan herifler!.. Onu her vakit kayırdığınızı biliyorum! Götürün karakola! Değnek!

Bu emri yerine getirmeye hazırlanıyorlardı ki, denizci erken davranıp kale komutanına haber ulaştırdı. General De Grave oraya geldi ve hastalara bedensel cezalar uygulamayı, Binbaşı Krizvtzov'a herkesin içinde yasak etti.

Krivtzov bu paylamayı hazırol durumunda, mosmor kesilerek, öfkeden soluğu tıkanarak, şişine şişine dinliyordu.

Cezaevi hastanesinin başhekimi Troytzki de, zindan hükümlüsü Dostoyevski'ye karşı yararlı iyiliklerde bulunurdu. Sözde bir muayene sonunda onu hastaneye kaldırır, birkaç gün dinlenmesini sağlardı.

Dostoyevski, kurumuş irin ve sümük lekeleriyle kirlenmiş robdöşambr, pis bir pamuk takke, topukları çarpılmış eski terlikler giyerdi.

Her yerde, duvarlarda, çarşaflarda ne idüğü belirsiz lekeler vardı: Tahta kurusu ezikleri, kusmuk izleri, lapa lekeleri. Pis

bir koku. Helalar koridorda, kapıya iki adım uzaklıkta olduğu halde geceleyin odaya bir lazımlık konurdu.

Bir gece kandili uyumaya çalışan, acı çeken bedenleri hafifçe aydınlatıyordu. Bu değneklenmiş adamlar, çocuk sesleri çıkararak inliyorlardı. Kimi kez astsubay bir demirci çağırtırdı: Ölen birinin zincirlerini çıkarmak için.

Troytzki'nin karısı Fedor Mihailoviç'e sık sık çay, hatta şarap ve Fransızca *Le Nord* gazetesini bile gönderirdi.

Bu manevralar Troytzki'nin bir meslektaşının çabalarıyla ortaya çıkarıldı. St. Petersburg'a bildirildi. Tobolsk ceza mahkemesinin bir üyesini Omsk'a gönderdiler. İnceden inceye yapılan soruşturmalarda, elle tutulur hiçbir kanıt bulunamadığından mesele kolayca kapatıldı.

Üyenin, "Zindanda ya da hastanede kaldığınız sürede bir şey yazdınız mı?" sorusuna Dostoyevski "Hiçbir şey yazmadım ve hiçbir şey yazmıyorum. Ama ileride kullanacağım gereçleri topluyorum," diye karşılık veriyor.

- Nerede öyleyse bu gereçler?

- Kafamda.

Gerçekte bunlar, yardımcı hekimin yastığı altına duruyorlardı.

Kürek mahkûmlarından bir ekip, İrtiş kıyılarındaki bir mavnayı parçalamak işinde çalışırken Rojnovski adlı hükümlü baltasını nehre düşürdü. Gardiyan girip aramasını emretti. Rojnovski sövüp sayarak soyundu, zincirlerini bağladı ve suya girdi. Dostoyevski ile arkadaşı bir iple tutuyorlardı onu. Tam bu sırada binbaşı çıkageldi. Her zamanki gibi sarhoştu.

"Kimse işine ara vermesin! Kendi işini kendisi görsün o! Bırakın ipi!"

Ne Dostoyevski ne de arkadaşı boyun eğdiler. Krivtzov mosmor kesildi, yağ tulumu yanaklarını titrete titrete bağırdı:

- Çalışmadan sonra karakola!

Akşam Dostoyevski yüzü sapsarı, ağzı çarpılmış, ürkek ürkek döndü kışlaya. Daha sonra, gecenin ortasında hükümlüler, köpek havlamalarını andıran ulumalarla uyandılar uykula-

rından. Dostoyevski bir sara nöbetiyle kıvranarak yerlerde yuvarlanıyor, kafasını duvara çarpıyordu. Sımsıkı, kıskıvrak bağlamak zorunda kaldılar onu.

Fedor Mihailoviç, Binbaşı Krivtzov'un buyruğu üzerine gerçekten değneklenmiş miydi, yoksa yukarıda anlatılan olay uydurma mıydı? Bu konudaki söylentiler çelişkili.

Ağır çalışma merkezinde soylu kişilere değnek atılması çok önemli bir olaydı. Soylu Polonyalı Jadovski dövüldüğü vakit, haber tüm Omsk kentinde yayılmış ve herkes binbaşının saçma acımasızlığını yermişti. Ama, Fedor Mihailoviç'in cezasıyla ilgili kesin bilgiler elde edilememiştir halktan.

Doktor Yanovski'nin 12 Mart 1881 tarihinde Maykov'a yazdığı mektuptan şunları okuyoruz:

"Konuya birkaç kez açık yüreklilikle değindimse de, ne Fedor Mihailoviç'in ne de kardeşi Mişel Mihailoviç'in ağzından buna benzer hiçbir şey işitmedim."

Ve şunları ekliyor:

"Çok yakında Cenevre'de kaldım ve bizim başpapaz A. K. Petrov'la birkaç saat gevezelik ettim. Dostoyevski'nin kendisini tanıyordu. Dul karısını da tanıyor. Bu adamın bana dediklerine bakılırsa, Fedor Mihailoviç kendisiyle sık sık ve içtenlikle konuşurmuş... Ama ima yoluyla da olsa Fedor Mihailoviç, bu 'korkunç ve unutulmaz' olaya, hiç dokundurmamış."

Baron Vrangel de az kesinlikle konuşmuyor:

"Fedor Mihailoviç'in anlattıklarına dayanarak kesinlikle söyleyebilirim ki, ne zindanda, ne de er olarak çalıştığı sürece, ne şeflerinden, ne kürek hükümlüsü arkadaşlarından, ne de arkadaşlarından, ona el kaldıran hiçbir kimse çıkmamıştır."

Ayrıca, kızı Aimée Dostoyevski *Yeni Zaman* dergisinde çıkan bir yazıyı şu deyimlerle protesto ediyor:

"Kürek mahkûmu olduğu sırada babama bedensel ceza uygulandığı konusunda ortaya atılan saçma ve hiçbir temele dayanmayan bu uydurma efsanenin nereden çıktığını bilmiyorum."

Her nasılsa, Dostoyevski'nin sara hastalığına karşı olan eğiliminin zindanda geliştiğine hiç kuşku yoktur. Birinci nöbet babasının ölümüyle ortaya çıkmış, az ya da çok şiddetli nöbetler

Petersburglu genç yazarı oldukça sarsmış olsa da, uğursuz hastalık gerçek gelişimini zindanda göstermiştir.

Miliukov'un yazdıkları:

"Sibirya'dan dönmeden önce bu konuda bir kuşkum yoktu; ama St. Petersburg'a döndüğü vakit, hastalığı hiç kimse için bir giz değildi artık."

1852 Martı'nda, Omsk Kalesi'nin genel komutanı, resmî makamlardan, Dostoyevski ile Durov'un cezalarının adi hapis cezasına çevrilmesini ve zincirlerinin çıkarılmasını istedi.

Bu dilek imparatora ulaşmadan önce idari basamakların hepsinden geçirildi. Yalnız İmparator imzalamayı reddetti.

Bıkkınlık veren tekdüze yaşam yeniden başladı. "Bir su damlasının başka bir su damlasına benzemesi gibi" bir önceki güne benziyordu her gün.

Bayramlardan önce, kürek mahkûmlarını hamama götürürlerdi. Daracık hamam çok sıcaktı ve ak bir buğuyla doluydu. Buraya istif edilen yüz kadar hükümlü, çamur içinde bocalayarak, basamaklarda dikilerek, kayın ağacından süpürgelerle dövünerek, kirli sularla yıkanırlardı. Çıplak ve biçimsizdiler, değneklerin bıraktığı, buğudan yumuşamış yara izleri mor mor, şiş şiş daha belirgin olarak ortaya çıkıyordu. Bağırışıyorlar, zincirlerini sürüyorlar, daha bir iki gerdel su istiyorlardı.

"Buğu arasında," diye yazıyor Dostoyevski, "yara izleriyle kaplı sırtlar, usturayla kazıtılmış kafalar, küçülmüş eğri büğrü eller, çarpık bacaklar görünüyordu... Eğer hep birlikte cehennemde bulunmamız gerekseydi, bu durumda olurduk diye aklımdan geçiriyordum."

Zindanda geçirdiği büyük perhiz günleri, Dostoyevski'de yüreğini sızlatan bir acıyla eski anıları canlandırıyordu. Koronun çıkardığı deniz uğultusunu andıran büyük gürültüyle daha bir büyüyen ışıklandırılmış kiliseye giren çocuğu yeniden görür gibi olurdu. Bu törensel müzikle, seslerin ve günlük kokusunun bu görkemli çağrısıyla tüm ruhu, tüm bedeni tazelenirdi.

Eskiden, kilise kapısında yığınla bekleşen ayak takımından kişilere acıyarak bakardı.

"Bana öyle geliyor ki, o vakitler kapının dibinde, bizim yerimizde olduğu gibi dua edilmiyordu; oradaki insanlar, alçalmalarının tüm bilinci içinde, alçakgönüllülükle, coşkuyla, boyunları bükük, diz çökerek dua ediyorlardı. İşte şimdi sıra bende; daha kötü koşullar içinde bu yeri alıyorum; ayaklarımızda zincirler, sırtlarımızda namussuzluk damgası var; müminler bizden ayrı duruyorlar, bizden korkuyor olmalılar; bize sadaka veriliyor, bunun, tuhaf bir şekilde, ve aşırı derecede hoşuma gittiğini anımsıyorum..."

Büyük dinî bayramlarda kürek mahkûmları temiz gömlekler giyerler, özellikle cezaevi personeline karşı sevimli görünmek için namuslu tavırlar takınırlardı. Yemek boldu ve ak sofra örtüleri üzerinde yenirdi.

Ama o gece, kürek hükümlüleri hayvanca, rezilce, körkütük sarhoş olurlar, dövüşten her yanlarını yara bere içinde bırakırlardı. Sadece su içen Çerkesler eşikte otururlar, tiksindirici bir merakla bu sarhoşların delice eğlencelerini seyrederlerdi. Bağıra bağıra konuşulurdu. Şarkı söylenirdi. Balalayka çalınırdı. Kusulurdu. Bitmez tükenmez "meydan"lar düzenlenirdi.

"Koğuşumun havası," diye yazıyor Dostoyevski, "yavaş yavaş solunamaz hale geliyor, mide bulandırıyordu. Bununla birlikte güldürücü temsiller eksik değildi; ama ben kendimi öyle kederli hissediyor, bu zavallı varlıklara öyle acıyordum ki, boğulacak gibi oluyordum."

Bayramın üçüncü günü, zindan mahkûmları bir temsil düzenlerlerdi. Tiyatro kışlanın askerlere ait bölümüne yerleştirilirdi. Sıralardan birkaçı astsubaylara, birkaç sandalye de, belki gelirler umuduyla subaylara ayrılmıştı. Arkada yüzleri çizik çizik, kafaları traşlı, takkesiz hükümlüler sıkış tepiş ayakta dururlardı.

"Herkes güzel bir ışık altında kendini, mösyölere ve ziyaretçilere göstermek istiyordu."

Sonunda bez perde kalkar, zengin dekor ortaya çıkardı. Derebeyler, kibar hanımlar rolünü oynayan hükümlüler de, öbürleri gibi zincirlerini sürüklerlerdi döşeme üzerinde.

"Bu, onlar için (seyirciler için) son derece hoş bir eğlenceydi," diye yazıyor Dostoyevski, "Çünkü, örneğin haylaz Van-

ka'yı, Nieçvetayev'i ya da Bakluşin'i yıllardır, her gün sırtlarında görmeye alışık oldukları giysilerinden başka giysiler içinde görüyorlardı. İşte, bir efendi gibi redingot, yuvarlak şapka ve palto giymiş şu adam, şıngırdayan zincirleriyle bir zindan hükümlüsünden başka birisi değildir."

Bayramlardan sonra zindan yaşamı eski haline dönerdi yeniden. Günler günleri, aylar ayları kovalıyordu. Korkunç bir tekdüzelik boğuyordu Dostoyevski'yi. Güvenip bel bağlayacağı tek kimse yok. Pek seyrek eline geçen birkaç Fransızca gazeteden ve İncil'den başka okuyacağı tek kitap yok. Bu yalnızlık işkencelerin en kötüsüydü.

Ne olurdu yakınlarıyla ilişkiler kurabilseydi! Ne var ki, sıkıca sınırlanmış birkaç özel durum dışında, başkalarıyla mektuplaşmak kürek mahkûmlarına yasak edilmişti.

Mişel'e gelince, o da kendi payına gelecek karşılıktan korktuğu için, Sibirya'ya mektup göndermiyordu. Evliydi, baba olmuştu. Haksız yere cezaevinde yatmanın acısını çekmişti. Fedor'a mektup yazarak hem onu hem de kendisini tehlikeye atmaktan korkuyordu.

Zindandan kurtulur kurtulmaz Dostoyevski, kardeşi Mişel'e dokunaklı bir paylama mektubu gönderecektir:

"... İlkin, izin ver de sorayım sana, neden bana hâlâ tek satır yazmadın Allah aşkına? Hiç ummazdım bunu senden!.. Bizim doktorun aracılığıyla sana bir mektup göndermiştim. Eline geçmiştir kuşkusuz. Karşılığını bekledim durdum, ama hiçbir şey almadım. Benimle mektuplaşman sana yasak edilmiş olabilir mi? Oysa izin verilen bir şeydi bu; ve burada, siyasi hükümlülerinin tümü yılda birkaç mektup aldılar. Durov'a da birçok mektup geldi... Suskunluğunun gerçek nedenini anladığımı sanıyorum. Salt tembellikten, bilgi edinmek için polise gitmedin, ya da gitmişsen bile, karşına çıkan belki de bilgisiz birinin verdiği ilk olumsuz yanıtla yetindin ve için rahat etti."

Daha sonra Mişel 18 Nisan 1865 tarihli, herkesçe pek bilinmeyen bir mektupta, durumunu haklı çıkaracaktır:

"Ayrılışımızdan üç ay sonra, sana mektup yazmak için izin

almaya çalıştım. Başvurularımda ne denli ivedilik gösterdiğime ve ne denli hırslı saldırışlarla koşuştuğuma Tanrı ve vicdanım tanıktırlar. Hiçbir sonuç elde edemedim. Kürek mahkûmu olarak kaldığın sürece bunun olanaksız bir şey olacağım bir yığın yasa metinlerine başvurarak söylüyorlardı bana... Gizli gizli mektuplaşmaya gelince, kendimi tehlikeye atmamam için yeterince uyardılar beni. İşte bu nedenle, benim elimle yazılmış en küçük bir satır yüzünden misillemeye meydan vermeden, ne seni, ne de kendimi ortaya koymadan, her fırsatta sana yardım etmeye karar vermiştim. Kardeşim, dostum, altı çocuğum var benim, o günler sürekli olarak polis gözetimi altındaydım; belki gene de öyleyim, böyle bir karar vermemin affedilebilir olacağını düşünmüyor musun?"

Bununla birlikte şunu da not etmek gerekir ki, Fedor Mihailoviç serbest bırakıldıktan sonra da Mişel'den daha sık mektup almamıştır.

Zindanın son yılı, ilk yıllar kadar üzücü olmadı Dostoyevski için. Fedor Mihailoviç, birkaç kürek mahkûmunun içten yakınlığını kazanmayı başarmıştı; kentte tanıdıklar bulmuştu; kimi kitapları okumak iznini elde etmişti:

"İlk kitabın, bir dergi sayısının, bende ne denli tuhaf bir izlenim bıraktığını anlatamam... Sözcüklere takılıp kalıyor, satırlar arasını okuyor, gizli düşünceyi yakalamaya, geçmişe ait imlemeler bulmaya çalışıyordum. Bir vakitler, bizim günümüzde, kafaları alt üst eden, kışkırtıcı düşüncelerin izlerini arıyordum. Günlük yaşama ne denli uzak kaldığımı anlayınca büyük bir üzüntü yüreğimi daraltıyordu..."

Sonunda ağaçların yaprakları sararıyor, otlar kuruyor bozkırda. İlk kar hafif hafif, döne döne düşmeye başlıyor. Kurtuluş saati yaklaşmaktadır. Dostoyevski çok sessizdir. Hükümlüler ona avluda rastlıyor ve kutluyorlar onu.

"Sizin de sıranız gelecek," diyor Fedor Mihailoviç.

"Oh! benim mi? O kadar tez değil; daha doldurulacak yedi yıllık çilem var!" diye karşılık veriyor öbürü ve dalgın dalgın göğe bakıyor.

Son günden bir gün önce Dostoyevski, her zamanki gibi şafakta, kazıktan duvarların çevresinde dolaşıyor, bu kararmış kazıklardan, bu yıkık dökük ev bozuntularından yüreği burkularak izin istiyordu. Duvarla çevrili bu toprak parçası içinde gençliğini, umutlarını öldürmüştü. Zindandan yorgun argın, yaşlanmış, düş kırıklığına uğramış olarak çıkacaktı ve yeniden savaşmak, acı çekmek, yaşamak gerekecekti... Ne için? Kimin için?

Sabah erkenden, angarya için yola çıkma saatinden önce, Dostoyevski koğuşları dolaşarak arkadaşlarına veda etti.

"Nasırlı ve sert birçok el bana doğru uzandı. Ama elimi arkadaşça sıkanların sayısı çok değildi. Öbürleri, benim şimdi başka bir adam olmaya gittiğimi kavrıyorlardı... Kimileri arkalarını döndüler bana ve selamıma karşılık vermemekte direndiler. Kimileri de kin dolu bakışlar fırlattılar."

Kafilenin angaryaya çıkışından sonra, Dostoyevski istihkâm atölyesine gitti. Zindan hükümlüsünün demirciler zincirlerini çıkaracaklardı.

Bir çekiç vuruşu. Zincirler düştü. Dostoyevski eline aldı onları, uzun uzadıya baktı baktı...

"Haydi!.. Tanrı yardımcın olsun!.. Tanrı yardımcın olsun!.." diye iki kez bağırdılar hükümlüler.

Ama Fedor Mihailoviç kımıldamıyordu. Ağlamak, bağırmak isteği boğazını düğümlüyordu.

Özgür! Özgür!.. Sendeleyerek çıktı demirci atölyesinden, göğe baktı.

Dostoyevski aşağı yukarı 15 Şubat 1854'te çıktı zindandan. Ama Semipalatinsk'e aynı yılın mart ayında gönderilebildi ancak.

İki haftaya yakın bir süre içinde Omsk'da dostları İvanov'ların evinde kaldı.

Bayan İvanov "Aralık Ayı İsyancıları"ndan Annenkov'un kızıydı. Dostoyevski'ye Tobolsk yolculuğu sırasında rastlamıştı. Yazarın bütün tutsaklığı süresince, kocası ile birlikte onun acılarını hafifletmenin, ona para ve yiyecek ulaştırmanın yollarını aramışlardı hep.

"K. İ. İvanov benim gözümde gerçek kardeşim oldu. Elinden gelen her şeyi yaptı benim için. 25 gümüş ruble borçluyum ona."

Fedor Mihailoviç, Sibirya 7'nci savunma taburuna er olarak katılmak üzere, konaktan konağa mola verilerek Semipalatinsk'e gönderildi.

Bozuk yollarda yaya yürüyorlardı. Yolda, halat yüklü bir arabayla giden eski kürek mahkûmları onlara yetişti. Dostoyevski ile arkadaşları arabaya bindiler ve halat yumakları üzerinde dikildiler. Yüklü araba ağır ağır ilerliyordu. Hava sertti. Gökte, bulutlar, sessiz bir kargaşa içinde birbirleri üzerine yıkılıyorlardı. Fedor Mihailoviç mutluydu, heyecanlıydı ve tuhaf bir biçimde minnet duyuyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Üçlü Bulgu

"Mutsuzlar" adlı şiirinde Nekrassov, kendisinin de gizlemediği gibi, Dostoyevski'nin zindanda kalışını anlatmıştır. Tatlı sesli, "ak elli" bir siyasi hükümlü, ilkin zincir arkadaşları tarafından rezil ediliyor; ama, bir gece o, ölen bir adamın başı ucunda onları arkadaşlarının son dakikalarına saygı göstermeye çağırıyor. Böylece öbür hükümlülerin dikkatini çekiyor, saygılarını kazanıyor, onların öğretmeni oluyor.

Fedor Mihailoviç St. Petersburg'a döndüğünde Nekrassov ona şiirini gösteriyor.

"Ben, tam tersine, kürek mahkûmlarının öğrencisi oldum," diyor Dostoyevski.

Evet, o, onların öğrencisi oldu ve zindandaki eğitiminin damgasını taşıdı yaşamı boyunca. Bu dört yıl, bundan böyle, dehasının besleneceği gizli bir hazine gibi yaşamının orta yerine yerleşti ve onu eşit iki parçaya böldü. *Ölüler Evi*'nden önceki Dostoyevski. Ve *Ölüler Evi*'nden sonraki Dostoyevski. Bu iki kişilik arasında temelden bir ayrım yoktur elbette; yalnız ikincisi birincisinden daha zengindir, ikincisi birinciden beklenen her şeyi yerine getiriyor.

Fedor Mihailoviç, bu "Sibirya dönem"ini kimi vakit kutsamış kimi vakit lanetlemiştir. Özgürlüğe kavuşmasından son-

ra yazdığı mektuplarda, minnet ve dindarca alçakgönüllülük formülleriyle donatılmış yakınmalar, tuhaf bir biçimde birbirini kovalar:

"Her vakit yalnız! Ve bu tam dört yıl! dile kolay. Durumumuzun kötülüğünü ne kadar anlatsak yetmez..."

"Acı gerçekten kaçmak için sürekli olarak düşüncelere dalışım yararsız olmayacaktı: Eskiden hiç sezinlemediğim dileklerim umutlarım var şimdi..."

"Öyle anlar oldu ki, suçlu olsun, suçsuz olsun karşıma ilk çıkandan nefret ediyor, onu, yaşamımı korkmadan çalmaya gelmiş bir hırsız olarak görüyordum..."

"Neyi olduğunu bilmeden bir bekleyiş içindeydim... Bana öyle geliyor ki, yakında, hem de çok yakında belirleyici bir olayla karşılaşacağım, gerçekten bir krize yaklaşmaktayım, gizemli bir gelecek için olgunlaşıyorum ve çok tatlı çok parlak ya da çok korkunç belki, ama kaçınılması olanaksız bir şey hazırlanıyor..."

"Zindan bende birçok şey öldürdü, birçoğunu da meydana çıkardı."

"Bu benim ödülümdür ve ben ona layık oldum."

"Bu dört yıla gelince, ben onları diri diri gömüldüğüm, bir tabuta kapatıldığım bir dönem sayıyorum! Ne korkunç bir dönemdi bu!.. Onu sana anlatacak gücüm yok dostum... Bu dört yıl süresince kendimi zindanda hissetmediğim tek an olmadı."

Ölüler Evinden Anılar'da Dostoyevski, Sibirya zindanında geçirdiği sınavın ne olduğunu anlatmıştır. Burada "karısını öldürdüğü için ikinci kategoriden kürek cezası hükmünü giymiş olan" Aleksandr Petroviç Goriyançikov adında birinin karakter özellikleri altında kendini sunduğu doğrudur. Ama gerçekte, tüyler ürpertici bir açıklıkta anlattığı şey kendi serüvenidir.

Fedor Mihailoviç kitabını yayımladığı günlerde, cezaevi töreleri onun tanımış olduğu töreler gibi değildi artık. İkinci Aleksandr'ın yaptığı reformlar, Birinci Nikola'nın öne sürdüğü barbarca yönetimi altüst etmişti. Yönetici kişilerin sıkı gözetimi, bedensel cezaların yasak edilmesi... Şu halde, Dostoyevski'nin

yapıtı, şimdi çarın kendisi tarafından mahkûm edilen şeyleri eleştiriyordu.

Sansür, *Anılar*'ın yayımlanmasına, "kimi uygunsuz deyimlerin çıkarılması koşuluyla izin verdi."

Öte yandan Dostoyevski, aşağıdaki tümcelerde olduğu gibi, yazarın birkaç eklemesiyle metni zenginleştirmek titizliğini gösterdi.

"Sözünü ettiğim bedensel cezalar benim dönemimde uygulanırdı. Şimdi her şeyin değiştiğini ya da değişmek yolunda olduğunu işittim."

Bir başkası: "Benim dönemimde, sadece komutan değil, alt basamaklardan şefler de, özellikle, alaya çıkarılan subaylar bu deyimi kullanırlardı."

Sanılmasın ki Dostoyevski, *Ölüler Evinden Anılar* ile tüm hesabını kapamış ve son tecrübelerinin altına bir çizgi çekmiştir. İnsanlık gerçeğinin, korkunç doğruluğun bu görkemli yapıtı, dört yıllık acıların, derin düşüncelerin ilk getirdiğidir.

Dostoyevski bir dünya gördü. Onu ustaca betimledi. Ama, hazinesinin ufak paralarını harcadı sadece. Safra atar gibi kurtuldu onlardan.

Bu iş bittikten sonra yükselebilir artık. Sibirya tablosundan çözülebilir, bu kazıtılmış kafaları, bu çarpık ağızları, bu sövgü sözlerini unutabilir ve sadece zindanın, sözle anlatılamaz eğitimini düşünmeye başlayabilir. Şimdiye dek gördüklerini söyledi. Öğrendiklerini söylemek kaldı geriye. Bu işi en iyiye götürmek için çalışmaktan, yaşamı boyunca bıkıp usanmayacaktır.

Halkla karşılaşma, Rusya ile karşılaşma, İncil'le karşılaşma. Bu üçlü mucize, Sibirya'nın dip bucağında, pis kokulu bir koğuşta kendini gösterdi. O sırada yakınları, yazarı kesin olarak ölmüş sanıyorlardı.

19. yüzyıla doğru, kültürlü seçkin Rus topluluğu çok geniş bir imparatorluğun göbeğinde vaktinden önce gelişmişti. Oysa imparatorluk onu benimsemeye hazır değildi henüz. O, yapmacık bir üründü, gelenekten ve büyüden yoksundu.

Aydınlar grubu, eşit güçte iki kutup arasında yerleşmiş buluyor kendini. Üstünde, yetkisi kilisece tasdik edilen desteklenen çar vardır. Çar en üstün gücün tek varlık olarak özetlendiği, ulusal yaşamın en yüksek ifadesi olan birliktir. Altında halk vardır; halk boz bulanıktır, anlaşılmazdır, oynaktır. İmparatorluk gücü zorbalıkla ele geçirilemediği kadar halkla da daha çok kaynaşılamaz. Çar ile halk yılların damga vurmadığı, tüm güçlerini sürerliliklerinden alan tükenmez iki varlıktır. Çar ile halk kendilerini anlatamazlar, vardırlar sadece. Onlara inanabilirsiniz, çünkü onlar sizden noktası noktasına farklıdırlar.

Kitlenin bu başdöndürücü çağrısı, Batı'da bilinmeyen bir olaydır. Bu, ancak sosyal sınıfların açıktan açığa karşıt oldukları ülkelerde kabul edilebilir. Aydın sınıf. Halk. Avrupa'nın incelmiş kültürü. Barbarların tam bilgisizliği. Bu iki dünya arasında sezinlenebilir hiçbir geçiş yoktur. Seçkinlerin sayısı çok azdır, halk ise sayısızdır. Bu bir avuç kültürlü insan tüm dikkatini kalabalık yığın üzerinde toplamıştır. Çünkü onun tarafından yutulmaktan korkar. Onu anlamak isteyecektir, egemenliği altına almak için de onu öğrenmek isteyecektir. Onu azıcık anlayınca, onu azıcık öğrenince, ona çok hayran oluyor.

Fedor Mihailoviç küçükken, Daravoya mujikleriyle Mari Hastanesi hastalarının çekimine kapılmıştı. Daha sonra St. Petersburg'da halkla ilgilendi. Ama bu, salt "maddeci" bir görüşle köleliğin yok edilmesini, bedensel cezaların kaldırılmasını, okul kültürünün köylere dek sokulmasını isteyen bir ilgiydi. Zindana girer girmez, onda bambaşka bir eğilim kendini gösteriyor. İşte şimdi halkın önünde, halkın içindedir. Ne var ki, katılmak için yanıp tutuştuğu bu halk onu geri itiyor. O bir efendidir. O bir mujik olamaz.

Bu itilişi üzülerek, ama kin bağlamadan kabulleniyor. Dört yıl boyunca kendi soyundan olmayan bu adamlar arasında ayrık yaşıyor. Dört yıl boyunca bu yasak dünyaya doluyor düşüncelerini. Dört yıl boyunca kendisini yutmak istemeyen bu derin uçurumun üzerine eğiliyor. Hayvan gibi adamlar çevirmiştir her yanını. Onların budalalıklarından, onların çirkinliklerinden, onların kötülüklerinden dolayı acı çekiyor.

"Değil mi ki canlı varlıklarız, pislikler yapmamak nasıl olur?.."

Ama yavaş yavaş onlarda bir ruh keşfediyor.

"Ağır çalışmalarda," diye yazıyor kardeşine, "insanları, gerçek insanları, derin, güçlü, güzel karakterleri bulup gün ışığına çıkardım. Çöplük dibinde altın buldum."

Bu bulgu onu büyülüyor, yakasını bırakmıyor. Halk akıllı değildir, okumuş değildir. Halk, elleriyle çalışanların tümü, düşünmeyenlerin tümü, duymakla, sezmekle yetinenlerin tümüdür. Bir mujik, ilkin bir çocuktur. Saflığı çocukluk gerçeğini taşır. Kültüre, toplumsal anlaşmalara, bilimsel yalanlara karşı korunmuştur. O Tanrı'ya yakındır. Kendisi bilmeden, Tanrı'ya göre yaşamın gizini saklamaktadır. Ona yönelmek, Tanrı'ya yönelmektir.

Bu düşünceyi Dostoyevski, birkaç kez ele alarak romanlarında, günlüğünde geliştirecektir. Köylü Marey'i anımsayalım, "Kurt geliyor!" çığlığıyla deliye dönen küçük Fedor, Marey'e doğru koşar, koluna yapışır. Beriki, tozlu iri parmağını çocuğun dudaklarına götürerek yatıştırır onu usul usul:

"İsa yanında olsun!"

22 Şubat 1854 tarihli mektubunda, Dostoyevski şunları yazıyor:

"Ne garip halk! Vaktimi yitirmedim hiç. Rusya'yı incelemedimse de, Rus halkını ezberledim. Onu benim kadar tanıyan çok azdır..."

Bu Rus halkına Dostoyevski, az sonra gerçek bir Mesih rolü hazırlayacaktır. Ama şimdilik sadece onu sevmekle, onun önünde eğilmekle yetiniyor.

Pertz'in anlattığına göre, birkaç yıl sonra Dostoyevski Sousslov'larda bulunuyordu. Rusya'nın geleceği üzerine ileri sürdüğü mistik düşüncelerinden ötürü, genç bir hekim ona çıkışıyor:

"Rus halkı adına böyle konuşma hakkını kim verdi size?"

Dostoyevski sert bir davranışla pantolonunun paçalarını çekiyor ve ayak bileklerinde hâlâ gözle görülebilen zincir izlerini gösteriyor:

"İşte benim hakkım," diyor.

Halkın bu şekilde idealize edilmesi, kültürün bu horgörüsü Dostoyevski'de o denli yerleşiyorlar ki, aydın çevrelerle ilişiğini kesiyor. Mektup kabul etmiyor, kitap okumuyor. İncil tek ruhsal besinidir. İncil, yüreğin, kafa karşısındaki zaferidir. Kutsal kitap üzerinde derin derin düşünmenin önemi, Dostoyevski için çok büyük olmuştur. Tüm yaşamı, tüm yapıtları, bundan böyle İncil'e değin öğretinin yansımalarını taşıyacaktır.

İkinci dönem romanları, Tanrı'nın lütfundan nasiplenmiş kuşku içine düşmüş, kendini kurtarmış, unutulmuş, sabıkalı, anlatılamaz bir bilgiye doğru itilmiş, birtakım çağdaş havarilerin öykülerinden başka bir şey değil de nedir?

Kutsal metinlerin incelenmesi, Dostoyevski'nin evreninde perspektif çizgilerinin yerini değiştiriyor. Yaratıklarının sevinçleri ve acıları artık sadece dünyasal olmayacaktır. Romanları iki katlı olacaklardır. Birinci katta, üzüntüleriyle, kıskançlıklarıyla, beden, para, ayrıcalık sorunlarıyla günlük yaşam çırpınacaktır. İkinci katta insanın gerçek dramı oynanacaktır: Tanrı'yı aramak, yeni varlığı aramak.

Bir üniversite öğrencisi yaşlı bir tefeci kadını öldürmüşse, bir oğul, babasının ölümünü dileyecek kadar ondan nefret ediyorsa, kaba bir adam karısının sürgülediği kapının önünde ağlayıp sızlıyorsa, bütün bunlar olayın gözler önüne serilmesine yarayan gereçlerdir. Gerçek trajedi tinseldir, maddeden sıyrılıp yüceleştirilmiştir. Ruhun çok yüce mevkiinde geçer. Gerçek mutluluklarla, gerçek mutsuzluklar bu dünyanın gösterileri değildirler. Bedenden ayrılmış ruhlar olan bu kahramanların diledikleri, zenginlik, konfor, toplumsal statü, evlilikte dirlik değildir. Onların bu dünyadan istedikleri hiçbir şey yoktur. Onlar sonsuzu, gerçeği istiyorlar.

"Tanrı yaşamım boyunca bana işkence etti," diye bağırıyor Kirillov *Cinler*'de. Ve bu ilahi işkence Dostoyevski'nin çektiği işkencedir.

Fedor Mihailoviç, durmadan üzerine çekmek istediği sağlam inancı, durgun aşkı hiçbir vakit tanımadı. İnanmak istiyor. Ama şeytanca bir uyanıklık Tanrı'mn yardımına ulaştırmı-

yor onu. Kendi kendini sorguya çekiyor. Metinleri sorguya çekiyor. Kabulleneceği yerde tartışıyor.

Kurtuluşundan sonra Bayan von Vizin'e şunları yazıyor:

"Size kendimden söz açacağım: Ben yüzyılın çocuğuyum, inançsızlığın ve kuşkunun çocuğu. Şimdiye dek böyleydim, (iyi biliyorum ki) mezara değin de öyle olacağım. Ruhumda, karşıt kanıtların çokluğu oranında güçlü olan bu inanma susuzluğu bana ne korkunç acılar çektiriyor! Bununla birlikte, kimi vakit Tanrı bana dirlik dolu dakikalar veriyor. Ben de bu dakikalardan yararlanarak içindeki her şeyin açık ve kutsal olduğu bir bildiri düzenledim kendime. Bu inanç bildirisi çok yalındır; işte: İsa'dan daha güzel ve daha derin, daha sevimli, daha akıllı, daha yürekli, daha yetkin hiçbir şey yoktur. Sadece 'hiçbir şey yoktur' demiyorum, kıskanç bir aşkla 'hiçbir şey olamaz' diyorum kendi kendime. Daha da iyisi: Eğer birisi bana İsa'nın, gerçeğin dışında olduğunu kanıtlasaydı ve gerçekten de bunun böyle olduğu bilinseydi, gerçeğin yanında olmaktansa İsa'nın yanında olmayı yeğ tutardım."

Kilisenin resmî öğretisine karşı bu kuşkucu çözümü Dostoyevski, ne Kirkegard ne de Overbeck hakkında hiçbir şey bilmeden kabul ediyor. Ona göre inanç, hiçbir vakit kazanılmış değildir, onu düşmana karşı, kendi kendine karşı savunmak gerekir her vakit.

Kuşkuyla hırpalanmış ilahi bir kendinden geçiş. Bağnazlıkla sarsılmış metafizik umutsuzluk. Tehdit, tehdit edilene ödülünü veriyor. İnanç bir tehlikedir. Kilise, kurulu yasalarıyla, günah çıkartmalarıyla, suç bağışlamalarıyla bu tehlikeyi küçültüyor. Kilise herkesin ulaşabileceği inançtır. Kilise inanç içinde rahatlıktır. Oysa Dostoyevski rahat olan her şeyden nefret eder. O tek başına savaşmak istiyor. O kendi yolunu kendisi bulmak istiyor.

"Benim ağıtım kuşkunun fırınından çıkmıştır," diye yazıyor.

Gerçekten, bu ağıt onun tüm yapıtı olacaktır. Ya da daha doğrusu, onun gerçek yapıtı, sadece bu türkünün ilk notalarıyla başlayacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

Semipalatinsk

Semipalatinsk, deve kervanlarının konakladığı, evleri dağınık bir çeşit Asya kasabasıydı. Tek katlı evler kalaslardan yapılmıştı. Odalarında iş gören Müslüman kadınları yoldan geçenler görmesin diye pencereler iç avluya açılmıştı. Aile reislerinin, evlerine gizlice sokulan kötü niyetli adamların kafalarını kolayca uçurabilmeleri için kapılar alçak yapılmıştı. Geceleri aydınlatılmayan sokakların iki yanında ağaçtan çitler uzanıyordu. Ne en küçük kaldırımlı bir yol, ne bir ağaç, ne de bir çalılık vardı. Alabildiğine kum... Kuru, kavrulan bir kum. İnsan ayak bileklerine dek gömülüyordu içine. Her rüzgâr esişte kum havalanır, hortumlar yapar, yüzleri tokatlardı. İlk yağmurda kül rengine çalan, koyu bir çamura dönüşür, çarçabuk sertleşirdi.

Taş kiliseyle savunma taburunun kışlası arasında yedi cami sıralanmıştı. Yönetime bağlı bir eczaneyle bir ilkokul göze çarpıyordu. Bunların dışında, çivilerin, kokuların, hatta yiyeceklerin satın alınabildiği bir de çerçi dükkânı vardı. Hepsi bu. Pek az kitap, düzensiz çalışan bir posta servisi, elden ele dolaşan tek tük gazete, yalnızlık, çöl içinde tam unutuluş.

Küçük kentin halkı beş-altı bin kişiden meydana geliyordu: Tatar tüccarlar, askerler, memurlar. Kazak mahallelerinin ötesinde Kırgız çobanları deri çadırlarının altında barınırlardı.

Kentin yüzyılı aşkın bir geçmişi vardı. Kale 1718'de yapılmıştı. Bu tarihten sonra da belirli bir değişikliğe uğramamıştı.

Kara-Kırgız göçebelerinden haydut çeteleri sık sık yağmalar düzenlerlerdi. Sürüler bozulurdu. Başkaldıran hanların saldırıları iyi kötü bastırılırdı.

Semipalatinsk'e varır varmaz Dostoyevski Sibirya 7. savunma taburunun birinci bölüğüne katıldı.

Sibirya ordusunda hizmet çok sertti. Erler bütün günlerini eğitimle geçirirlerdi: Yürüyüş, silah kullanımı, denetim, geçit törenleri. Geceleyin, bozkırın kenarında, gözden yitirilmiş bir köşede onlara nöbet tuttururlardı. Bu talimler, bu nöbetler, Fedor Mihailoviç'i bitip tüketiyordu.

"Buraya mart ayında geldiğimde," diye yazıyor kardeşine, "askerlik talimleri hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum. Temmuz ayına doğru ben de öbürleri gibiydim. Onlar kadar işimi beceriyor, denetimde onlardan geri kalmıyordum... Öğrenmek için yorulmak gerek. Yakınmıyorum: Bu benim cezamdır, ben ona layık oldum."

Tabur okuyup yazma bilmeyen kölelerden, meslekten yetişme askerlerden ve sürgün hükümlülerinden meydana getirilmişti. Garnizondaki kültür seviyesi, zindandakinden daha üstün değildi. Dostoyevski, pis kokulu koğuşu, kavgaları, hep birlikte uyumayı, şafakta uyanmayı yeniden tanıdı...

Dostoyevski'nin yatak komşusu, aynı bölükten on yedi yaşında bir çocuktu: Katz. Fedor Mihailoviç onu dost edindi, güvenini kazandı, keselerini birleştirmeyi önerdi. Yerine göre, kente alışveriş yapmaya ya da mutfağa bulgur lahana almaya gidiyorlardı. Sırayla birbirlerinin üstünü başını fırçalıyorlar, kuşaklarını parlatıyorlardı. Biriktirdikleri paralarla Katz bir semaver satın aldı. Yemekhanedeki yemekler kötü çıktığı vakit, bunları yiyeceğine Dostoyevski birkaç bardak çay içiyordu. Taburun yemekleri kötünün kötüsüydü. Adam başına, günlük yiyecek parası, resmî olarak 4 kopek hesaplanmıştı ki, bunun bir buçuk kopekini, bölük komutanı, iaşe astsubayı ve nakliye astsubayı ceplerine indiriyorlardı. Bu küçük para kaçırmalar, aşıranlarına yılda 744 rublelik bir tutar sağlıyordu. Semipala-

tinsk'de bunu bilmeyen yoktu. Ama nedense buna öfkelenmek kimsenin aklına gelmiyordu.

Sonsuz bir sabırla, Dostoyevski arkadaşlarının sempatisini kazanmaya çalışıyordu. Angaryalarında onlara yardım ediyordu. Dışarıdan sağladığı yiyecekleri onlarla paylaşıyor, onlara ödünç para bile veriyordu. Üstleri kendisinden memnundular. Omsk'daki dostlarının şefaat etmeleriyle kentte oturmasına izin verildi.

Bir erin dul karısının kışlaya uzak olmayan evinden oda kiraladı. Eski izbe kum içine derme çatma oturtulmuştu. Evin ardında daracık bir bahçe, onun da içinde, eski çağlara özgü kaldırgaçlı kovasıyla bir kuyu vardı. Dostoyevski'nin odası basık ve karanlıktı. Duvarlar özlü toprakla sıvanmış, tahta üzerine çizilmiş resimlerle süslenmişti. Arkalıksız yuvarlak bir kanepe, bir karyola, bir masa, bir sandalye, komodin yerine konmuş bir sandık odayı döşemekteydiler. Kapıya yakın kocaman bir ocak vardı. Kara bir kumaş parçası, bu odayı evin öbür bölümlerinden ayırıyordu. Fedor Mihailoviç ev sahibi kadına kira, yiyecek ve çamaşırlarının yıkanması için ayda beş ruble veriyordu. Ama dul kadın, aracılığını yaptığı kızlarının sırtından da para kazanırdı.

"Ah! beyim," diyordu, "bunlar iki parça baharlı çörek ya da bir libre ceviz için önlerine gelen bir tabur kâtibi ya da bir astsubayla yatarlar. Oysa, sizin gibi efendilerle yatmak onlar için iyi bir iş olduğu kadar, büyük bir şereftir de..."

20 Kasım 1854'te genç Baron Vrangel savcılık göreviyle Semipalatinsk'e gelmişti. Yirmi iki yaşındaydı. Kara favorilerin çevrelediği, düzgün, güzel bir yüzü vardı. St. Petersburg'da diktirilmiş üniforması çok zarifti. Başkentten binlerce verstlik uzakta bulunan sağır taşra kasabasına ayak basar basmaz bu soylu kişi çok şaşırmıştı. Avdan, balık tutmaktan başka eğlencesi olmayan, kumlar arasına gömülmüş kasabada çok bilgisiz insanlar arasında iki yıl ne yapacaktı?

St. Petersburg'dan ayrılmadan önce, Mişel Dostoyevski'den kardeşine verilmek üzere bir kitap paketi almıştı. Baron Vran-

gel Fedor Mihailoviç'i sadece kitaplarından tanıyordu. Bununla birlikte garip bir rastlantıyla, "Petraçevskiciler"in "idam" gününde Semenovski Meydam'nda bulunmuştu. O sırada üniversite öğrencisiydi henüz.

"Birtakım karaltıların," diyor *Anılar*'mda "ölüm sekisine nasıl çıkıp indiklerini, ak gömlekler giydirilmiş adamların yere çakılı kazıklara nasıl bağlanıp çözüldüklerini, sonra bunları toplamaya gelen troykaları gördüm. Çok geçmeden alan bomboştu; halk haç çıkara çıkara, imparatora dua ede ede dağılmıştı."

Valiye yaptığı resmî ziyaretten sonra Baron Vrangel, uşağını Dostoyeski'yi aramaya gönderdi.

Fedor Mihailoviç uşağı kuşkuyla karşıladı. Baron Vrangel de kimdi? Ondan ne istiyordu? Savcının soyluluk ünvanı hiçbir değer taşımıyordu onun gözünde. Bununla birlikte çay için çağrısını kabul etti.

Kararlaştırılan saatte Baron Vrangel al yakalı, kül renkli kaputuyla bir erin odasına girdiğini gördü. Adam biraz kamburca duruyordu. Kolları iki yanında sarkıyordu. Kaba burunlu solgun yüzü çilliydi. Çelik grisi gözleri, üzüntülü, iğneleyici bakışlarla dosdoğru önüne bakıyorlardı. Kumral saçları, yönetmeliğe uygun bir uzunlukta kesilmişti. Yabancı adam öfkeli, tasalı görünüyordu. Bir açıklama bekliyordu. Baron Vrangel ona, St. Petersburg'da kardeşine rastladığını söyleyince ve Mişel'in gönderdiği mektupla paketi eline tutuşturunca, Dostoyevski'nin yüzünü çocukça bir minnet ifadesi kaplayıverdi. Eli ayağı çözüldü, kendinden geçti, mektubunu hemen okumak iznini rica etti. Okurken gözleri yaşarıyordu.

Vrangel'e de o sırada epeyce mektup gelmişti. O da birkaç zarf açtı, birkaç kâğıda göz gezdirdi. Annesiyle babası, dostları St. Petersburg'dan yazıyorlardı. Mutlu bir yaşamın çağrısı yüreğini sıkıştırıyordu. Bu yabancının karşısında birden ne denli yalnız hissetmişti kendini. İkisi de orada, Sibirya'nın dip bucağında, tüm sevdiklerinden uzak, kendilerini anlayabilecek tüm kişilerden uzak, yapayalnız, unutulmuş kaybolmuş idiler.

Majestelerinin savcısı Baron Vrangel, her çeşit yüksek onu-

ru bir yana iterek savunma taburu erlerinden Dostoyevski'nin kollarına atılıp hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Büyük bir dostluk doğmuştu.

Vrangel annesiyle babasına şunları yazıyor: "Talih bana, yürek nitelikleriyle olduğu kadar, kafa nitelikleriyle de insanı şaşırtan bir adamı tanıttı: Bu bizim mutsuz genç yazarımız Dostoyevski'dir. Neşelerimin çoğunu ona borçluyum. Onun sözleri, onun öğütleri, onun düşünceleri tüm yaşama gücümü çoğalttı. Tanrı aşkı için babacığım, bir af çıkıp çıkmayacağını öğrenmeye çalışın."

Ve sonra şunları ekliyor:

"Hayran olunacak bir adamın, sıradan bir er olarak buralarda yıpratılıp harcanması doğru mudur? Çok korkunç bir şey bu. Bu yüzden üzüntülüyüm, hastayım. Bir kardeş gibi seviyor, bir baba gibi sayıyorum onu."

Sevmekten de, saymaktan da ileri bir şey yaptı, onun yaşamını renklendirmek, neşelendirmek için her çeşit çareye başvurdu.

Semipalatinsk'deki yüksek memur sınıfı, bir madalya resmi kadar arı yüzlü, ince tavırlı, kusursuz giyimli bu soylu gence kollarını açmıştı. Daha geldiği ilk gün, onun büyük bir ev tuttuğunu, uşağı olduğunu, bir araba kiraladığını ve savcılık aylığının ona zengin bir yaşam sağlayacak nicelikte olduğunu herkes biliyordu. Erkekler aralarında, onun aristokrat bir aileden geldiğini, parlak bir geleceği olacağını konuşuyorlardı. Kadınlar ona hayrandılar. Genç kızlar düşlerindeki nişanlılarına onun yüz çizgilerini veriyorlardı.

Baron Vrangel taşra kolonisini dolaştıktan sonra, yeni tanıştığı kişilere Dostoyevski'yi de tanıtmaya çabaladı. Çok ince bir davranıştı bu. Dostoyevski'nin eski bir kürek mahkûmu olduğunu bilmeyen yoktu. Üstelik en yalın şölenlerde bile göze batacak durumda, al yakalı, kül renkli üniforma giyiyordu. Bir zindan mahkûmuyla sıkı fıkı olmanın hiç yakışık almadığını ve bir savcının ilişkiler kuracağı kişilerin seçiminde herkesten daha titiz davranması gerektiğini anlatmaya çalıştılar. Ama Vrangel aldırış etmiyordu. Tutumunda o denli diren-

di ki, askerî vali General Spiridonov, Dostoyevski'yi evine çağırmayı kabul etti.

"Haydi! Haydi! getir onu," dedi; "ama olduğu gibi, asker giysileriyle gelsin."

General Spiridonov içten, eli açık, konuksever, babacan bir adamdı. Fedor Mihailoviç'in değerini çabucak anladı ve "canı isterse sık sık gelmesini" rica etti.

Aşama sırasının en yüksek basamağından gelen bu örnek karşısında, kentin bütün salonları, eski kürek hükümlüsüne kapılarını açtılar. Er Dostoyevski'yi eskiden kendisine gazete okusun diye getirten tabur komutanı Belikkov, onu masasına çağırmak fırsatını kaçırmadı. Teğmen Stepanov'un karısı, yazdığı şiirleri Dostoyevski'ye özene bezene okuyor, düzeltmeler yapması için rica ediyordu. Semipalatinsk askerî bandosunun örgütleyicisi, dizginsiz oyuncu Albay Messaros, Fedor Mihailoviç'in yakasını bırakmıyordu. Yazarın kül renkli asker ceketiyle, savcının parlak üniforması tüm monden toplantıların iki demirbaşıydı.

Bununla birlikte Dostoyevski, Semipalatinsk'in asker ya da sivil olsun önemli kişilerin çağrılarına istemeye istemeye gidiyordu. Bu taşra salonlarında son derece sıkılıyordu. Bütün gece yeni dostuyla çene çalmayı yeğ tutardı.

Günlük görevinden kurtulur kurtulmaz Fedor Mihailoviç Baron Varangel'in evine gidiyordu; bir koltuğa yerleşiyor, üniformasının yaka düğmelerini çözüyor, piposunu yakıyordu. Bu günlerde, *Amcanın Düşü*'nü, *Selo Stefan* ve *Ölüler Evinden Anılar*'ı tasarlamaktaydı. Çok neşeliydi. Operet havaları mırıldanıyor, genç dostuna gelecek kitabının küçük olgularından anlatıyor, Adam adlı "uşak-terzi-aşçı", elinde bir kâse dolusu balık çorbasıyla odaya girince de sevinçten çığlığı basıyordu.

Bu adam kocaman şiş kafalı, eğri bacaklı, kesik burunlu, kirli ve asık yüzlü bir sarhoştu. Çoğu kez pencerenin altına oturur, meleyen bir sesle, öyle acıklı, öyle bedbaht bir havayla şarkı söylerdi ki, iki dost, birkaç uyarmadan sonra tepesinden aşağı bir kova su dökerlerdi.

Yemekten sonra Fedor Mihailoviç, geç vakitlere dek Baron

Vrangel'le edebiyat tartışmaları yapardı. Ona Puşkin'in *Mısır Geceleri*'ni ya da *Ölü Canlar*'dan parçalar okurdu. Ona "öğretmen kitapları"nı bir yana bırakıp şiire yönelmesi için yakarırdı. Fedor Mihailoviç arkadaşına sık sık kendinden söz açardı. Çocukluğunu, kardeşi Mişel'le olan dostluğunu, onun ilk edebiyat denemelerini anlatırdı... Ama "Petraçevski"cilerin davalarına dokundurmaktan kaçınırdı.

Sonunda, gecenin geç saatlerinde Fedor Mihailoviç bacası tüten izbesine döner, içyağından mumunu yakıp yazmaya başlardı.

Ölüler Evinden Anılar'ı aşağı yukarı, bu tahta kulübede cılız mum fitilinin ölgün ışığı altında biçimlendi. Dışarıda gece sessizdi. Bir köpeğin havlaması duyuluyordu. Dul kadın, perdenin arkasındaki yatağında sağa sola dönüyor, düşünde inliyordu.

Birkaç dakika sonra Fedor Mihailoviç kâğıtları itiyor, kalemi bırakıyordu. Sessizlik içinde çalışamıyordu.

Maykov'a şunları yazacaktır:

"Hiçbir şey yapamıyordum. Uzun süredir beklenen bir rastlantı, belli bir olay gelip çatı sonunda, beni altüst etti, bütün bütün silip süpürdü. Mutluydum, çalışacak gücüm yoktu."

Bu "rastlantı" neydi? Bu "olay" neydi?

YEDİNCİ BÖLÜM

Mari Dimitriyevna İssayev

Vrangel daha Semipalatinsk'e gelmeden önce Fedor Mihailoviç, İssayev ailesiyle tanışmıştı.

Mari Dimitriyevna İssayev, otuz yaşlarında, veremin kemirdiği, sarışın, kuru, yüz çizgileri ince, dudakları etli, genç bir kadındı. En küçük bir heyecanla yanakları alev alev yanar, gözbebeklerinde ateşli bir bakış tutuşurdu. Sinirliydi ve hastalık derecesinde coşkuluydu. Bir Fransız göçmeninin oğlu olan babası Môsyö dö Konstan, Astragan'da bir karantina örgütünü yönetiyordu. Môsyö dö Konstan'ın üç kızı okulda yüz ağartan bir eğitim ve öğretim almışlardı. Soylular balosuna gidiyorlardı. Mari şal dansını çekici bir incelikle oynardı. Başarılarından gurur duyar, günün birinde Hazar Denizi'nin ıssız kıyılarını bırakıp sosyetede bir yer alabileceğini düşlerdi. Genç öğretmen İssayev'le evlenirken, iyinin iyisi bir evlilik yaptığını sandı. Oysa ne budala ne de kötü olan bu zavallı adam, ölçüsüzce içki içmeyi severdi.

Çeşitli görevlerden arka arkaya atıla atıla, sonunda karısı ve oğluyla birlikte Semipalatinsk'e sığındı. Ama orada da başka yerlerde olduğu gibi, içki âlemlerinde rezilce eğlenmelerinden ötürü okuldan kovuldu.

Belirli bir geliri kesin bir umudu olmayan bu eski öğret-

men, boşa harcanmış bir yaşamın pişmanlığını alkolde boğuyordu. Karısı mutsuzluğun verdiği aşırı bir gururla evinin acınacak durumdaki yoksulluğunu herkesten gizlemeye çabalıyordu. Bütün gün yama yamıyor, çamaşır yıkıyor, ortalığı düzenliyordu. Dedikoduya susamış bu kıyıcı taşra halkının karşısında varlıklı ve onurlu bir evcilik komedisi oynuyordu. Durum böyleyken kocası sabahtan akşama dek, bitkin bir halde, aylak aylak küçük kentte dolaşır, çene çalardı... Komutan Belikov'un evinde Dostoyevski'yle karşılaşması bu sıralara rastlar. İki adam oldukça gizemli bir biçimde birbirlerinden hoşlandılar. Fedor Mihailoviç, bu sarhoşun arkadaşlığında ne gibi bir çekicilik bulabiliyordu? Ona acıyordu kuşkusuz. Belki de onun kişiliğinde romanlarının büyük bir avını yakalamıştı. *Suç ve Ceza*'nın unutulmaz kişisi Marmeladov'u resmederken, insanın alınyazısı üzerine, İsa'nın öğretimi üzerine, iyilikle kötülük üzerine, kültürle barbarlık üzerine saatlerce nutuk çeken bu gözü yaşlı ayyaşı anımsayacaktır; karısı veremli olan, kızı kötü yola sapan, görevinden atılmış bir memur olan Marmeladov, üzüntünün son sınırlarına ulaşmak için içerken şöyle der:

"Verdiğin yarım şişenin, acılarımı dindireceğini mi sanıyorsun işportacı?.. Bu bardağın dibinde aradığım üzüntüdür benim, üzüntü ve gözyaşları..."

Tıpkı Marmeladov'un, üniversite öğrencisi Raskolnikov'u evine götürmesi gibi, İssayev de Dostoyevski'yi karısına takdim ediyor. Ama bu görüşme romandakinden daha içten oldu. Bayan İssayev, kendisiyle edebiyattan, kabul törenlerinden, politikadan ve şal dansından söz edebileceği, yüksek sosyeteden bir adamla tanışmış olmaktan çok kıvanç duymuştu.

Er Dostoyevski'yi dost edindi, onun çilelerine acıdı, sevgisiyle ona inanç ve güven verdi. Bununla birlikte, Vrangel'in de kanısına bakılırsa ona gerçekten âşık olmamıştı. Vrangel *Anılar*'ında şöyle diyor:

"Dostoyevski'nin saralı ve yoksul olduğunu biliyordu. Onun hiçbir geleceği olmadığını da gene kendisi söylüyordu."

Kaba yüzlü, ödbenizli, kısa saçlı bu sınır eri, gösterişlerden,

'Fransızlara özgü uçarılıklar'dan başka bir şeyin düşünce kurmayan bu yaratığın nasıl olur da gönlünü çelebilirdi?"

Buna karşılık Dostoyevski Mari Dimitriyevna'ya adamakıllı tutulmuştu. İlk kez bir kadın kendisini böyle büyük bir sevecenlikle, belli belirsiz bir şehvet duygusu içinde dinliyor. İlk kez bir kadın ona böyle yumuşatıcı, kolaylaştırıcı bir tonla cevap veriyor. Her ikisi de, ahnyazısım düzen güç tarafından öldürülmüş, bu dünya için yitirilmiş varlıklardı. Her ikisinin de gençliği ve düşleri neşesiz bir gerçek karşısında erimişti. Her ikisi için de gelecek hiçbir anlam taşımıyordu. Bayan İssayev'in acıma duygusunu Dostoyevski bir aşkın doğuşu olarak yorumladı.

Gelgelelim, o da dostunun karısına duygularını açığa vurmak yürekliliğini gösteremiyordu. Ama evlerine sık sık gidip geliyor, ilgilerini, imlemelerini çoğaltıyordu. Çok geçmeden, bulanık ve umutsuz bir dostluk kuruldu aralarında. Bu istemli el etek çekmeler yazarın isteğini kamçılıyordu. Her gün Vrangel, dostunun tutkulu gizlerini dinliyordu. Dostoyevski, İssayev'lere birlikte gitmeleri için yakarıyordu ona.

"Gel gör ki," diye yazıyor Vrangel, "bu çevre, koca yüzünden sevimli değildi benim için."

Bayan İssayev'in, Pol adında sekiz yaşında bir oğlu vardı. Evde "Paşa" diye çağırırlardı. Bu, bir maymun gibi çevik, kara yağız bir yumurcaktı. Dostoyevski çocuğa ders vermeyi kabul etti, gerçekte, anneyle görüşmek için iyi bir bahaneydi bu.

Ah! bir özgür olabilseydi! Ah! o da bir özgür olsaydı!.. Saçma sapan tasarılarla kendinden geçiyordu; Vrangel'in akla yakın öğütlerine kulak vermiyor, bunlara canı sıkılıyordu; yaşamı boyunca, şimdi sevdiği kadar hiçbir vakit sevemeyeceğini ileri sürüyordu.

Mari Dimitriyevna, kendini peşinden koşan al yakalının ateşinde erimeye bırakıyordu yavaş yavaş. Bu çılgın ve çekingen saygıdan gurur duyuyordu. Gençliğinin balolarında tanıdığı coşkunluğun bir parçasını buluyordu yeniden. Heyecanlı bir sabırsızlık tüketiyordu onu. Bekleyiş içinde güçlerini yitiren iki sevgili, soyluluklarıyla sarhoş oluyorlar, sonu onlara olanaksız görünen bir çeşit cılız ve dilsiz bir roman yaşıyorlardı.

12 Mart 1855'te emir subayı Akamatov heyecan verici bir haberle geldi Semipalatinsk'e: İmparator Birinci Nikola, aynı yılın 18 Şubat günü öğleden sonra 12'yi 20 geçe ölmüştü.

Semipalatinsk'in Müslüman halkı, bu haberi ilgisizlikle karşıladı. Ama, çoğunluğu imparatorun yönetiminden acı çekmiş olan "aydın memurlar" çok heyecanlandılar. Yeni imparatorun aydın yumuşaklığından, insanca zekâsından söz ediliyordu. Yakın reformların önemini ölçüp biçiyorlardı. Fedor Mihailoviç yeniden umutlanmıştı.

Kendisini Sibirya'ya sürdüren adamın ölümü dolayısıyla yapılacak ayine Vrangel'le birlikte gitti. Kilisede, Dostoyevski'nin çevresindeki yüzler tasalıydı. Ama Vrangel'in dediklerine bakılırsa hiç kimse ağlamıyordu.

Yazın ilk günleri gelir gelmez Semipalatinsk'de sıcaklık dayanılmaz bir hal alıyordu. Kum, pabuçların altından ayakları yakıyordu. Termometre 32 Reomür derecesini gösteriyordu.

Baron Vrangel bir kır evi kiralamaya karar verdi, kentin dolaylarında bulunan, bölgenin biricik kır evine "Kazakların Bahçesi" diyorlardı. Döşeme tahtaları yıkık, çatısının saçakları oymalı, ahşap, büyük bir yapıydı bu. Havuzların ve canlı su kaynaklarının neşelendirdiği çok geniş bir bahçe içine oturtulmuştu. İrtiş kıyılarına dek inen tatlı meyil üzerinde bir çayır uzanıyordu evin ötesinde.

Dostoyevski'yle Vrangel ağaçlıklı yol boyunca çiçekler dikmeye kalkıştılar.

"Fedor Mihailoviç'in küçük fidanları sularken bana yardım edişini kesinlikle anımsıyorum," diye yazıyor Vrangel; terliyordu; sırtında, yıkana yıkana pembe rengi solmuş bir gömlekten başka bir şey yoktu. Boynunda, nereden geldiği belirsiz, mavi camdan küçük yuvarlak taşlarla süslü, işçiliği kaba bir zincir sallanıyordu; ucunda, hilal biçiminde gümüş bir saat vardı.

İki dost, "Kazakların Bahçesi"nde sessiz bir yaşam sürüyorlardı. Yıkanıyorlar, sigara içiyorlar, eski gazeteler okuyorlar, ata biniyorlardı. Ama Dostoyevski pek değersiz bir süvariydi, beceriksizliklerine kendisi de gülüyordu.

Terasın altında kaynaşan karayılanları evcilleştirmeyide denediler. Onları sütle besliyorlar, kendilerinden ürkmemeye alıştırıyorlardı.

Bir gün, Semipalatinskli hanımlar "köylü asilzade"leri ziyarete geldiklerinde onları yılanlarla sarılmış gördüler ve korkudan kaçtılar. Bundan böyle çekildikleri bu köşede, hiçbir davetsiz konuk, kendisini tehlikeye atmak yürekliliğini göstermedi.

Bununla birlikte haftalar akıp gidiyor ve Dostoyevski'nin Mari Dimitriyevna'ya olan tutkusu giderek çoğalıyordu. İssayev'lerin evine sık sık gidiyor ve "Her seferinde," diye yazıyor Vrangel, "kendinden geçmiş bir halde dönüyordu."

İnsanın istemeyerek, Fedor Mihailoviç'in bir vakitler, Bayan Panayev'in evinde geçirdiği akşamlar geliyor aklına. Şimdi Mari Dimitriyevna'da olduğu gibi o günlerde Bayan Panayev için erişilemeyenin çekiciliğini duymuştu. Her ikisi de evliydiler. Her ikisi de evlerine kabul ediyorlardı onu. Hiçbir vakit âşıkları olamayacağını bile bile sevmişti ikisini de.

Rusya'ya dönünceye dek, Dostoyevski'nin cinsel yaşamı üzerine kesin bir şey bilmiyoruz. Soğuk bir adam mıydı? Tutkulu muydu? Bu konuda Bayan Kaşina Evreynova'nın sorduğu sorulara Çukovski şu karşılığı vermişti:

"Bana kalırsa, doğruluğunu kesinlikle söyleyebilirim ki, Nekrassov'la Dostoyevski, bir hafta için bile olsa kadınlardan vazgeçemezlerdi."

Oysaki Dostoyevski'nin gençlik arkadaşı Doktor Yanovski de şunları söylüyor:

"Birisine tutkuyla vurulduğunu ya da bir kadını sadece sevdiğini hiç işitmedim ondan."

Riesenkampf da şöyle yazıyor anılarında:

"Kadınlara karşı ilgisizdi, onlara karşı neredeyse antipati duyardı."

Gerçekten, evliliğinden önce Dostoyevski'nin tek bir bağlılığı bilinmiyor. Cinsel içgüdüsünün geç geliştiği sanılıyor. Hasta, sinirli, düş kurma yetisi kuvvetli olan bu adam kadınlara uzaktan hayran oluyor, onlardan belli belirsiz korkuyor, bel-

ki de arzuluyor onları, ama arzuladığından ötürü de kendisine kızıyordu.

İlk romanlarının kadın kahramanları, Netoçka bir yana bırakılırsa, solgun ve edebiyat düşkünüdürler. Etten, kandan varlıklarını göstermezler. Onlar "sevmemiş" bir erkeğin kadınlarıdırlar.

Bu garip içe itiliş, karmakarışık durumlara, sonu olmayan sevgilere ve şehvet "hoşnutsuzlukları"na karşı bu hatırşinaslık, Dostoyevski'nin tüm gençliğine damgasını vurmuştur. Bu sabırsız adam bekleyişin acısını tatmak istiyor, bu namuslu insan günahın o tapılası tehlikesine sürtünmekten hoşlanıyor. Romanlarının kahramanları gibi, olmayacak şeyler için yaşamayı kabulleniyor.

Bununla birlikte, Fedor Mihailoviç'in saf ve garip aşkı, umduğundan daha erken bir sonuca bağlandı.

İssayev için Kuznetzk Mahkemesi'nde yardımcılık görevi sağlanmıştı. Kuznetzk, Semipalatinsk'e 700 verst uzaklıkta bir kasabaydı. Ayrılık kaçınılmazdı. Bu haber Dostoyevski'yi çok üzüyordu.

"Mari de kabullenmişti, karşı koymamıştı buna, işte insanı çileden çıkaran asıl bu!" diye inliyordu.

Umutsuz, öfkeliydi, bir uyurgezer gibi dolaşıyordu kötü kötü odanın ortasında. İkide bir duruyor, yaşamının boşa harcandığını anlatıyor, ölümden başka bir şey dilemediğini söylüyordu Vrangel'e. Sonra gene başlıyordu uğursuz gezinmelerine.

Vrangel onu avutmaya çalıştı, İssayev'in borçlarını ödedi, yol hazırlıklarıyla uğraştı. Vrangel'le Dostoyevski londo arabalarıyla, yolun bir kesimine dek yolcuları geçireceklerdi. İssayev'ler elverişli bir araba kiralayacak paraları olmadığından, üstü açık bir yük arabası tutmuşlardı.

Yola çıkacakları gün Baron Vrangel, öğretmeni ve karısını, veda şampanyası içmeye çağırdı ve bu fırsattan yararlanarak zavallı İssayev'i körkütük sarhoş etti. Ondan sonra, ayakta duramayan sarhoşa, kendisiyle birlikte londo arabasına binmesi-

ni teklif edince, öteki kabullendi hemen. Fedor Mihailoviç'e gelince, o da yük arabasına, Mari Dimitriyevna ile "Paşa"nın arasına oturdu. Bu oyun herkesi memnun etti.

İki araba ağır ağır ilerliyordu. İssayev Baron Vrangel'in omzunda uyumuştu. Fedor Mihailoviç'le Mari Dimitiriyevna yavaş sesle konuşuyorlardı. Duru, güzel kokulu mayıs gecesi, çamların tepesine henüz çökmüştü. Süt renkli bir ay ışığı yol boyunca uzanıyordu. Dekorun sessiz güzelliği, kendisini seyredenlere ek bir üzüntü ekliyordu. Sonunda arabalar yolun kenarında durdu. Ayrılık saati gelmişti.

Ayyaş köşesinde horluyordu. Küçük Pol düşünde sayıklıyordu. Mari Dimitriyevna ile Dostoyevski birbirlerinin kollarına atıldılar. Ağlıyorlar, haç çıkarıyorlar, birbirlerini unutmayacaklarına, mektup yazacaklarına yemin ediyorlardı...

Baron Vrangel kocanın bedenini kollarının altından kucakladı, londodan yük arabasına sürükledi; öteki, gözlerini açamıyordu. Mari Dimitiriyevna ile "Paşa" sarhoşun yanına bindiler. Arabacı atları kamçıladı ve yük arabası toz bulutu içinde uzaklaştı. Her şey bitmişti.

Bu sırada, Dostoyevski yolun ortasında kımıldamadan duruyordu; yüzü yere eğikti; kül renkli yanaklarından yaşlar akıyordu. Vrangel dostuna yaklaştı, elinden tuttu, tek sözcük söylemeden onu londoya götürdü.

İki arkadaş gün ağarırken Semipalatinsk'e vardılar. Dostoyevski odasına kapandı, sabaha dek bir aşağı bir yukarı gezindi durdu. Sonra eğitim için yazlık kampa gitti. Dönüşünde yemeden, içmeden yatağa uzandı, gözlerini tavana dikerek piponun birini söndürüp birini yaktı.

4 Haziran'da Dostoyevski Bayan İssayev'e şunları yazıyor:

"Burada ne denli yalnız olduğumu bir bilseniz! Gerçekten bu bana 1849'da tutuklandığım günü anımsatıyor. O gün de beni sevimli ve neşeli olan her şeyimden koparıp almışlar, diri diri bir hücreye gömmüşlerdi. Size öylesine alışmıştım ki... Dostluğumuzu hiçbir vakit sıradan bir dostluk saymamıştım; ama şimdi sizden yoksunum ve tecrübem sayesinde her şeyi

daha iyi anlıyorum. Beş yıl toplumun dışında yapayalnız yaşadım. Mektupla bile içimi dökecek kimsem yoktu. Buna karşılık, siz beni ailenizden biri gibi karşıladınız... Hırçın karakterimle sizlere ne çok acı çektirdim! Bununla birlikte ikiniz de beni seviyordunuz. Bunların hepsini anlıyorum, duyuyorum; yüreksiz bir insan değilim ben. Siz insanı şaşırtan bir kadınsınız, olağanüstü bir ruhunuz, çocukça bir iyiliğiniz var. Siz benim kız kardeşimdiniz. Bir kadının bana el uzatması, yaşamımda önemli bir dönüm noktası gösteren tek olaydı. Akşamları karanlık basınca, bir vakitler size içimi döktüğüm saatlerde öyle bir üzüntü çöküyor ki üzerime, gözyaşlarım kolay aksa ağlayacağım. Beni gülünç bulmayacaksınız kuşkusuz. Şimdi yapayalnız yaşıyorum. Nereye sokulacağımı bilmiyorum. Her şey canımı sıkıyor burada. Ne boşluk!..

Gerçekten de, Dostoyevski tüm çalışma tutkusunu, tüm sevincini, hatta tüm sağduyusunu yitiriyor. Üzgün, öfkeli, boş inançlara kapılan bir adam oluyor.

Vrangel'in, Semipalatinsk'e 400 verst uzakta oturan, altı çocuk anası, otuz dört yaşındaki bir kadına tutulduğunu bahane ederek, dostunun almyazısıyla kendi alınyazısını karşılaştırıyor, çifte mutsuzluklarına yanıp yakılıyordu. Yerli yersiz korkuyor ya da seviniyordu. Kendisinde tılsımlar arıyor, hatta fasulye falına bakan bir kadına sık sık gidiyordu.

Kuznetzk'den gelen haberler kötüydü.

Mari Dimitriyevna yalnızlığından, yoksulluğundan, kocasının kemikleşmiş sarhoşluğundan, küçük kentin dedikodularından yakınıyordu...

Tek eğlencesi, İssayev'in yeni dostu, cana yakın, ağırbaşlı ve iyi bir genç olan öğretmenle çene çalmaktı.

Saçma bir kıskançlık duygusu kemiriyordu Dostoyevski'yi. Bu genç öğretmen kimdir? Mari bu yabancıyı seviyor mu gerçekten? Geçmişi unuttu mu? Mektuplar tomar tomar yığılıyor. Dostoyevski ömrünü postayı beklemekle geçiriyor. Yemeden içmeden kesiliyor. Zayıflıyor. Sinir krizleri geçiriyor.

İyi yürekli Vrangel onun yardımına koşmaya karar veri-

yor ve Semipalatinsk ile Kuznetzk arasında, yarı yolda kurulmuş küçük bir kent olan Zmiev'de, Bayan İssayev'le bir buluşma ayarlıyor.

Buluşma yeri ve günü mektupla bildiriliyor Mari Dimitriyevna'ya.

Gelgelelim, askerî otoriteler olur olmaz yolculukları erlere yasak ediyorlardı. Bu yüzden Baron Vrangel kaçamak bir yol kullandı. Dostoyevski'nin bir sara nöbeti geçirdiğini, dinlenmesi için bütün bir gün evde kalması gerektiğini her yerde yaydı. Düzenden haberi olan alay doktoru Lamot, genç adamın söylediklerini doğruladı. Uşak Adam, pencereleri sıkı sıkıya kapamak, kim olursa olsun eve gelen hiç kimseye kapıyı açmamak emrini aldı. Ve gece saat onda, Semipalatinsk'in bütün ışıkları söner sönmez Vrangel'in londosu, iki dostu Zmiev'e doğru götürdü.

"Tıkır tıkır gitmiyor, bir kasırga gibi uçuyorduk," diye yazıyor Vrangel, "ama zavallı dostum Fedor Mihailoviç bunu anlamıyor, kaplumbağa yürüyüşüyle ilerlediğimizi söyleyerek, arabacıyı durmadan sıkıştırıyordu."

Ne yazık! Dostoyevski ile Vrangel, Bayan İssayev yerine genç kadının mektubunu buldular Zmiev'de. Buluşmaya gelemediği için özür diliyordu. Kocası çok hastaydı. Başından ayrılamazdı.

Dönüş çok kötü oldu: 28 saatte ancak 300 verstlik yol alınmıştı, asker kaçağı konumuna düşme tehlikeside cabası, üstelik bütün bunlar bir hiç için. Bereket versin iki arkadaşın yokluğunu kimse sezinlememişti.

Bununla birlikte, Baron Vrangel yılmıyor. Bundan bir süre sonra, "mühendis dostların" evinde birkaç gün geçirmek üzere, Dostoyevski'yle birlikte Zmiev'e gitmek için izin istiyor. İzin veriliyor. Vrangel'in uşağı Dostoyeski'ye güzel bir redingot dikiyor. Eski zindan mahkûmu ilk kez sırtına sivil bir giysi geçiriyor. İki dost, çabalarının karşılığına kavuşacaklarından en küçük kuşkuları olmaksızın yola koyuluyorlar.

Yeniden aydınlık gece, dümdüz yol, ne bir araba izi ne de çakıltaşları var. Troyka bir düşler evreninde kayıyor. Kente beş verst kala birden kanayan bir tan kızıllığı görüyorlar gökyü-

zünde. Köylüler sonbahar otlarını yakmaktadırlar. Ateş ışıktan dalga dalga kıvrımlar yapıyor, yılan gibi kıvrılan alevler, kıvılcımlar saçıyordu. Yakıcı yıldızlar uzaklara düşüyor, başka yangınlar çıkarıyorlardı. Ürken atlar bu cehennemi dörtnala geçiyorlar.

Sonunda Zmiev'in gümüş madenlerine yaklaşıyorlar. Fabrikayı çevreleyen küçük işçi evleri görülüyor. Daha uzakta, mühendislerin ve yüksek memurların villaları. Ve en dipte ırmak...

Varır varmaz Dostoyevski, Mari Dimitriyevna'ya mektup yazarak elinden geldiğince oraya çabuk gelmesi için yakarıyor.

Gel gör ki, Mari Dimitriyevna'dan hiç ses çıkmaksızın beş gün geçiyor.

Semipalatinsk'e dönmek gerekiyor. Kışlanın tekdüze yaşamına başlamak gerekiyor yeniden. Beklemek gerekiyor. Beklemek. Hep beklemek. Dostoyevski asabiyetinin son sınırına dayanmıştır.

Sonunda, 15 Ağustos 1855 günü Fedor Mihailoviç Kuznetzk'ten bir mektup alıyor. Uzun bir hastalıktan sonra Bayan İssayev'in kocası ölmüştür. Mari Dimitriyevna can çekişmeleri, yoksul cenaze törenini uzun uzadıya anlatıyor. Parası yokmuş. Fakirlere özgü cenaze arabasının kirasını ödemek için komşulardan borç para almış. Yabancı bir adam ona üç ruble yollamış. O da sadakayı kabul etmiş.

Yıldırımla vurulmuşa dönüyor Dostoyevski. Sarhoşa karşı gerçekten bir sempatisi vardı. Ama, bu arada garip bir hafifleme duyuyor, küçük, pis bir sevinç beliriyor içinde. Son engel yıkılmıştır. Mari Dimitriyevna serbesttir. Onunla evlenebilecektir. Böyle düşünüp dururken bir tiksinme duygusu sarıyor onu birden! Kaç kez bu mutsuz adamı alaya almış, kaç kez onun evdeki varlığını lanetlemişti. Belki de gizliden gizliye ölümünü bile dilemişti. İşte ölüm bulmuştu zavallıyı. Bir vakitler babasını bulduğu gibi. İşte gene sorumlu olan kendisidir. Tüm yasaların dışında tekrar suçlu olan gene odur.

Vrangel görevli olarak Biesk'te bulunmaktadır. Dostoyevski ona çılgın bir mektup yazarak Bayan İssayev'e biraz para yardı-

mı yapmasını rica ediyor. Yalnız parayı kendisi akıl edip de yolluyormuş gibi bir tavır takınmasını da ekliyor:

"Bu parayı size ödeyeceğim elbette, ama hemen değil... Sadece, layık olmadığım halde kimsenin bana minnettarlık duymasını istemiyorum. Çünkü, belirsiz bir süre için de olsa muhakkak ödemek niyetiyle istediğim bu parayı başkalarının cebinden alıyorum..."

Parayı gönderirken, dul kadının yaralanmış gururunu kollamak için birkaç sözcük de eklemesini yakarıyor dostuna:

"Size bir şey borçlu olan insana karşı son derece dikkatli davranmak gerekir: Mari alıngandır. İhmal edildiği, kendisine yapılan yardımın, bir çeşit teklifsizlikle ödetilmeye kalkışıldığı duygusuna kapılır her vakit."

Daha sonra Vrangel'e şöyle yazacaktır:

"25 rublenin benden değil, doğrudan doğruya sizden geldiğini yazdım ona. Ah; Tanrım ne kadın!.. Ne yazık ki onu pek az tanıyorsunuz..."

Yakın bir kurtuluş yoluna kavuşacağı umudu aşkını büsbütün alevlendiriyor. Kardeşi Mişel'e açılıyor:

"Beni iyi dinle dostum. Uzun süredir bir kadını seviyorum ve onun da beni sevebileceğini biliyorum. Onsuz yaşayamayacağım; durumum azıcık düzelir düzelmez de onunla evleneceğim. Onun da bunu kabul edeceğini biliyorum."

Birkaç hafta sonra doğrulayacaktır:

"Uzaktan uzağa söz verdik, yeminler ettik. Beni seviyor, kanıtladı bunu bana."

Gerçekte, mutsuz kadın, Dostoyevski'ye evlenme sözü verdiği günkü kadar hiçbir vakit kararsız olmamıştı. Ne bir dayanağı ne de bir gelir kaynağı bulunan Dostoyevski'nin etkili acımasına kapılmıştı. Ama onu sevmiyor. O yoksuldur, hastadır. Semipalatinsk'in güvenilir kaynakları, Bayan İssayev'in bir başkasıyla evlenmeyi düşündüğünü Fedor Mihailoviç'in kulağına yetiştiriyorlar bile. Gerçekten de, Dostoyevski, "nişanlısının" son mektuplarında kendisini korkutan birtakım kapalı imalar seziyor.

Mari Dimitriyevna şöyle yazıyor:

"İyi nitelikleri, sağlam görevi olan, az çok yaşlı bir adam karşıma çıkar da bana evlenme teklif ederse ne yapayım? Ne cevap vereyim?"

Öğüt vermesini dostça istiyor ondan. Bu ustaca manevralar silahsız bırakıyor Dostoyevski'yi.

Mari Dimitriyevna'ya, bu zengin ve şerefli adamla ilgisini kesip eski bir zindan mahkûmu, bir er, bir enkaz yığını olan kendisiyle evlenmesini buyurmayı bencillikle suçlandırmadan edemez. Ne var ki, onun kendisinden başka birisiyle evlenmeye karar vermesini de kabullenemez. Çünkü Mari onu seviyor, çünkü Mari onu her vakit sevecektir.

O bir yabancıyla birleşme olanağını kendi isteğiyle düşünmüş değildir. Onu evlenmeye zorlayanlar taşranın geveze kadınlarıdır. Kendisinin orada bulunmayışını fırsat bildiler. Mari Dimitriyevna'nın zayıflığından yararlandılar. Ona gelince, bir kâğıt yaprağı üzerine fırlatılmış birkaç satırla savunabiliyor şansını ancak onun karşısında.

Şimdi, her dakika, her saniye, onun alınyazısını çizmek durumundadır. O ise burada kendisini anlamayan insanlar arasında, güçsüz, parasız, yapayalnızdır. Bununla birlikte, ilgisini temelli kesemeyeceğini de çok iyi biliyor.

Vrangel, St. Petersburg'a gitmek için Sibirya'dan ayrılmıştır.

"Meleğimi yitirirsem ölürüm," diye yazıyor ona Dostoyevski. "Ölmezsem, deli olurum, ya da kendimi İrtiş'e atarım. Onun üzerinde haklarım var benim, anlıyor musunuz haklarım var... Tanrı aşkı için bir mektup yazın ona, Kuznetzk'e, bütün umutlarımı, açıkça, en küçük ayrıntılarına dek anlatınız. Özellikle, eğer geleceğim konusunda karara varılmış bir durum varsa, işin tüm ayrıntılarını söyleyiniz ona, göreceksiniz umutsuzluğu tez bırakıp güven bağlayacaktır... Belki de nasıl yazacağınızı bilmiyorsunuz. Çok kolay. İşte şöyle: "Fedor Mihailoviç selamınızı ulaştırdı bana... Fedor'la ilgili her şeyde büyük bir payınız olduğunu bildiğim için, sizi sevindirmekte acele ediyorum. Şu iyi haberler var, şu güzel umutlar var..."

Ah! Orduda bir rütbe koparabilseydi! Araya girmesi için yalvarıyor Vrangel'e. O sırada Bayan İssayev'e tehditlerle, alttan

alan sitemlerin birbirini kovaladığı ve aşk protestolarıyla dolu bir mektup gönderiyor. İki yıllık dilsiz bir tutku ve on aylık bir ayrılıktan sonra, ondan geçemez artık. Bir af koparacak elbette. Sibirya kasabalarını bırakacak. Yazacak! "Adımı kullanmadan yayımlayabilirim". Para kazanacak, çok para kazanacak. Onları, onu ve oğlunu yoksulluktan kurtaracak. Bayan İssayev'in cevabı onu yatıştırıyor biraz. Mari Dimitriyevna sadece Fedor Mihailoviç'in aşkını denemek istemişti, çünkü kıskançtı. Fedor Mihailoviç'in etekleri zil çalıyor, yumuşuyor, kaba davranışından ötürü kendini suçluyor, yeniden umutlanıyor.

Yatışması uzun sürmüyor. Ondan sonraki mektuplarda Mari Dimitriyevna, kocasının tanıştırdığı genç öğretmenden söz ediyor ona. Karakterini, zekâsını övüyor. Kendisine gelince, "O bir erkeği mutlu kılamaz". Fedor Mihailoviç'le o, "iki mutsuz kişidir" ve kuşkusuz, "hem biri hem de öteki için en doğru olanı..."

Çileden çıkan Dostoyevski, hepsi için her şeyi göze alıyor. Semipalatinsk'den kaçmak için, ilk kez bir hastalık uyduruyor, ama yarı yoldan geri dönmek zorunda kalıyor. Sonra kurala uygun bir izin alıyor. Ve onu evde buluyor.

Mari Dimitriyevna ellerini büküyor, hıçkırıyor, Tanrı'ya yalvarıyor, ama sonunda genç öğretmen Vergunov'a âşık olduğunu itiraf ediyor.

Mari yirmi dokuz, Vergunov yirmi dört yaşındadır. Mari okumuş, anlayışlı, değerli bir kadındır. Öteki Sibiryalı bir gençtir; aylığı az, ancak okuryazar, küçük bir ilkokul öğretmenidir; saf ve tavus kuşu kadar çalımlıdır.

Kendisini savunmak için rakibine saldırıyor Dostoyevski. O, ona göre bir koca mıdır? Onu anlayabilecek mi? Onu korumak için yeteri kadar güçlü olacak mı? Bu toy delikanlının tek yaldızı gençliğidir. Ya daha sonra?.. Mari Dimitriyevna onun kabalığından acı çekmeyecek mi?.. Karşısında duran ve sonuncu bir kez düşünmesi için yalvaran bu adamın sevgisini reddettiği için yerinmeyecek mi?..

Mari Dimitriyevna şaşırmıştır. Bu coşkun savunma söylevi onu duygulandırıyor, neredeyse baştan çıkarıyor. "Ağlama, ta-

salanma, kesin karar vermedim henüz. Ne senin için ne de bir başkası için," diye mırıldanıyor.

Dostoyevski yeniden umutlanıyor ve sevdiği kadını kandıran adamı aramaya gidiyor. Vergunov durumun içyüzünü kavrıyor. Dostoyevski ağzını açar açmaz da ağlamaya başlıyor. "Ağlamak, elinden gelen tek şey bu," diye yazacaktır Dostoyevski.

İki gün içinde genç çifti inandırdıktan sonra Dostoyevski Semipalatinsk'e dönüyor. Varır varmaz her ikisine de durumu gözler önüne seren dokunaklı birer mektup gönderiyor. Gelgelelim, iki âşık birbirlerine tutulmuşlardır yeniden. Ve Dostoyevski, Mari Dimitriyevna'dan sitem dolu bir mektup, Vergunov'dan ise bir sövgü mektubu alıyor.

"Gerçeği söylediği vakit, Granada Arşeviki Gil Blas'm başına gelen benim de başıma geldi," diye yazıyor içi kararacak.

Her şey bitmiştir. Fedor Mihailoviç, bir çeşit ölüm yasının tadını çıkara çıkara yenilgisini kabul ediyor. Yeniden mutsuzluğun derinliklerine dalıyor. Yeniden karanlıklar içine gömülmüştür. Onda, mutlak feragat fikri işte o vakit doğuyor.

Bu kadının kocası olamaz, ama onun mutluluğunu kollayabilir henüz.

Bu yiğitçe davranışın düşüncesiyle coşuyor. Kendi kendine kutsal bir koruyucu melek görevi icat ediyor. Reddediliyor, öyle mi, zarar yok! O da bağışlamasıyla, yüreğinin inceliğiyle şaşırtacak herkesi. O andan tezi yok, kendisini yaralayan bu iki varlığın dostudur o. Bayan İssayev'in oğlunu Sibirya'daki askerî okullara yerleştirmek için uğraşıyor. Omsk'daki ve St. Petersburg'daki dostlarına başvurarak genç dula yardımda bulunmaları için acele etmelerini diliyor. Baron Vrangel'e inanılmaz derecede yakarıyor: Mari Dimitriyevna'nın müstakbel kocası için dolgun aylıklı iyi bir memuriyet sağlamasını "onun dizlerine kapanarak" diliyor:

"Bütün bunlar onun için, onun için sadece!.. Yeter ki yoksulluk içinde kalmasın!.. Madem ki Mari bu adamla evleniyor, hiç olmazsa paralı yaşasınlar!.. Şimdi bu genç bana kardeşimden daha sevimli geliyor; onun için herhangi bir şey dilemek bir günah değil artık, o buna layık oluyor!.."

Aldatılan bir âşığın rakibi için gösterdiği acıma duygusuyla karışık bu ilgi, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'in büyük teması olacaktır. Bu kitabın kadın kahramanı şöyle der: "Ben sana ihanet ettim, sen beni bağışladın ve şimdi benim mutluluğumdan başka bir şey düşünmüyorsun..."

Gene bunun gibi, *Budala*'nın Prens Mişkin'i, Nastazya Filipovna'yı sevdiği halde onun Rogojin ile çekilip gitmesine boyun eğer ve rakibiyle dostça ilişkilerini sürdürür.

Kahramanlarında olduğu gibi Dostoyevski için de serüven, edim bakımından değil sadece taşıdığı güç bakımından sona ermiş görünüyor.

Gelgelelim son bir olay işi ortaya dökülüyor yeniden.

20 Ekim 1856'da Fedor Mihailoviç asteğmen oluyor. Bu terfi, ona şerefli bir mevki, normal bir aylık ve özellikle tümden affedilme ve Rusya'ya dönme olanaklarını sağlıyor. Yeniden umutlanan Dostoyevski evlenme teklifini tekrarlıyor.

24 Kasım'da Kuznetzk'e gitmek için bir izin koparıyor. Sevinçten altüst halde, parlak başarısından emin olarak kente varıyor. Davasını savunuyor. Birtakım sayılar, günler sıralıyor. Bu heyecan Mari Dimitriyevna'ya da bulaşıyor. Onlar birbirleri için yaratılmışlardır. Evlenememezlik edemezler. Gelgelelim parayı nereden bulacaklar? En azından 600 ruble gerek. Dostoyevski bir plan hazırlıyor. Semipalatinsk'e ayak basar basmaz Vrangel'e bir mektup yazıyor:

"Eğer 'özel bir durum' engel olmazsa Karnaval'dan önce evleneceğim. Kiminle olduğunu biliyorsunuz. Bugüne dek beni sevmiş. Bana evet dedi... Çılgınca hevesine değin tüm kuruntuları yok oldu... Daha yazdan biliyordum bunu, mektuplardan anlamıştım... Oh! Onun ne kadın olduğunu bir bilseniz!.. Hiç param yok. En doğru en kesin hesaplara göre, hepsi için bana 600 gümüş ruble gerek. Bu parayı K...(KOVRİGİN)'den ödünç almayı düşünüyorum. Ama bundan sonraki postayla Moskova'da oturan ve birkaç kez ailemin yardımına koşmuş bulunan zengin dayıma da yazacağım; ondan da 600 gümüş ruble isteyeceğim. Gönderirse, K.'nin parasını hemen öderim."

Dayısından gelecek 600 rubleyi garantilemek için kız kardeşi Barbe'ı araya sokmaya karar veriyor:

"Dostum, sevgili kardeşim, karşı koyma, benim için de kaygılanma, bundan daha iyi bir şey yapamam. O, tam bana göre bir kadın. Öğrenimlerimiz eşit, anlaşıyoruz... Ben otuz beş yaşındayım, o yirmi sekiz... Ağabeyini seven ve onun alınyazısıyla kaygılanan bir kız kardeş olarak ilk soracağın soruyu biliyorum: "Ne ile yaşayacaksın?" Hiç kuşku yok, benim aylığım ikimizi birden geçindiremez... İşin üstesinden geleceğim. Kendisiyle dostluk kurduğum, zengin ve iyi yürekli bir adam tanıyorum, ondan ödünç para almayı düşünüyorum... Ama bu parayı ödemek gerek. İşte bunun için dayıma başvurmak, hiçbir şey saklamaksızın, hepsini olduğu gibi anlatmak ve ondan 600 ruble istemek kararını verdim... Dayıma postayla bir mektup göndereceğim. Senden de çok rica ediyorum, bu mektubu 'bir eşref saatine denk getirerek' kendisine ver ve her şeyi anlat."

23 Ocak 1857'de, Loktevsk fabrikasında görevli olan Yüzbaşı Kovrigin, Dostoyevski'nin istediği 600 rubleyi gönderiyor.

27 Ocak'ta, Fedor Mihailoviç evlenme hazırlıkları için iki haftalık izin alıyor. Kardeşi Mişel'e mektup yazarak en gerekli birkaç şeyi göndermesini rica ediyor: Entari, şapka, kadifeden İspanyol şalı, ince ketenden yarım düzine kadar mendil, iki tane gece başlığı, mümkünse kurdeleleri mavi olacak. Erkek kardeşlerinin, kız kardeşlerinin, halalarının, dayılarının bu evlenmeyi yersiz bulmakta birleştiklerini çok iyi sezinliyor. Ama aldırış etmiyor. Evlenme töreninden önce doktora gidiyor, o da ona sağlığının tamamıyla yerinde olduğunu söylüyor.

Sonunda, Kuznetzk Rus Ortodoks Kilisesi Asteğmen Dostoyevski ile Mari Dimitriyevna İssayev'i 6 Şubat 1857'de evlendiriyor.

Dostoyevski Semipatalinsk'deki görevine yeniden başlamak zorunda olduğundan genç karı koca yola çıkıyorlar hemen.

Gelgelelim bu son günlerin verdiği sinir gerginliği son haddini bulmuştu. Birbirini kovalayan şiddetli üzüntüler, umutlanmalar, yorgunluklar, koşuşmalar yazarın bünyesini adamakıllı sarsmıştı. Barnaul'da konakladıkları sırada bir sara nöbeti-

ne tutuluyor. Yeni gelin Mari Dimitriyevna da bu düşüşün tanığı oluyor.

Hastalığın etkisiyle yere serilen Dostoyevski kıvranıyor, hırıldıyor, bir deli gibi elleriyle havayı tokatlıyor. Çarpılmış ağzından sarı köpüklü salyalar akıyor. Apansız bir kasılma boğazını sıkıyor. Öksürüyor. Ölmek üzeredir. Karısı da orada, tam karşısında, korkudan ve tiksintiden dona kalmıştır.

Birden hayvanlaşan, hayvandan başka bir şey olmayan bu gizemli varlığı nasıl sevebilecek? İlk evliliği saçı başı darmadağınık, kan ter içinde, sendeleye sendeleye eve dönen, pis pis şarap kokan, gizli gizli kusan bir sarhoşla bir araya getirmişti onu; ikinci evliliği de yerlerde yuvarlanan, kudurmuş gibi uluyan, boğulan bu hastaya bağladı. Bu kez de balayı iğrenç bir güldürüyle sona eriyor. Bu kez de çekingen düşleri, yüz buruşturan bir gerçek karşısında yıkılıyor.

Acilen çağırılan doktor inceden inceye bakmadan, bir sara nöbeti geçirmekte olduğunu anlıyor ve uzun süreli bir dinlenme öğütlüyor.

Karı koca, Barnaul'da hatırı sayılır bir dostun evinde dört gün kalacaklardır. Dostoyevski yeni talihsizliğiyle yıkılmıştır. Bilmeden karısını aldatmıştı. Onu mutsuz bir yaşamdan kurtardığını sanarak, daha da mutsuz bir yaşamı zorla kabul ettirmişti ona; aralarındaki tüm aşk ihtimalini öldürmüştü, bununla birlikte gene de yan yana yaşamaları, birbirlerine katlanmaları, birbirlerine yalan söylemeleri, birbirlerini sever gibi görünmeleri gerekecektir.

Mari Dimitriyevna, yanılgısını başkalarının gözleri önünde kabullenmeyecek kadar onurludur. Kız kardeşine şöyle yazıyor:

"Çok iyi, çok zeki ve bana çok âşık olan kocam tarafından sevilmekle, şımartılmakla kalmıyorum sadece, yakınları tarafından da büyük saygı görüyorum."

20 Şubat 1857'de Dostoyevski ile karısı Semipalatinsk'e varıyorlar. Hemen bir ev aramak; para bulmak, yeni aile yaşamını bir düzene sokmak gerekiyor. Mari Dimitriyevna yorgunluktan hasta düşüyor. Bunlar yetmiyormuş gibi bir de tüggene-

ralin denetimi haber veriliyor. Tüm kentte bir kargaşalık başlıyor. Ama yavaş yavaş yatışıyor ortalık. Mari Dimitriyevna Dostoyevski'nin evini süslüyor, yoksulluğun her çeşidini gören bu insanın çevresinde sözde bir konfor yaratıyor, Semipalatinsk'in küçük toplumunu kendine çekiyor ve sonunda, arada bir Fransızca bile konuşulan bir edebiyat salonu kuruyor.

Mayıs ayı sonlarına doğru Fedor Mihailoviç, sağlık sorunları nedenlerle sekiz haftalık bir izin alıyor ve Semipalatinsk yakınlarında bir yere yerleşiyor.

Bu arada üvey oğlu Pol, Omsk'daki askerî okula alınmıştır. Karı koca gösterişsiz bir yaşam sürüyorlar. Emir eri Vassili arabacılık, uşaklık, aşçılık ediyor. Dostoyevski dinleniyor, biraz kilo alıyor ve bir sonraki yapıtından başka bir şey düşünmüyor.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Yazar - Asker

Semipalatinsk'de görevinin ilk yılı, asker yaşamı, Dostoyevski'nin kendini yapıtına vermesine engel oluyor. Daha sonra, kafasını sadece Mari Dimitriyevna'ya olan sevgisi doldurduğundan, az ve istemeye istemeye yazıyor:

"Dostum, bu son yıl içinde öyle altüst oldum, öyle üzüldüm, öyle acı çektim ki çalışmama imkân yoktu."

Bu kesin konuşma aşırı görülüyor, çünkü o *Ölüler Evi* için notlar almakta ve gülünç bir roman tasarlamaktadır: "Gülünç bir roman hazırlıyorum, ama şimdiye dek sadece birbiriyle ilintisiz olgular yazdım..."

1855'te Dostoyevski, kendisini kürek cezasına çarptıran Birinci Nikola'nın ölümü üzerine bir kaside yazmak için çalışıp didiniyor. Koşuk İmparatoriçe Aleksandra Fedorovna'ya sunuluyor:

> "Her şey bitti... O yaşamıyor artık. Ona saygım büyüktür.
> Yüreğim yok adını anmaya günahlı dudaklarımla
> Ölümsüz yapıtları, saltanatının tanıkları olacaklar.
> Öksüz bir toprak gibi hıçkırıklar içinde Rusya
> Korkudan, dehşetten bir buz parçası gibi dondu.
> Ama sen, yalnız sen, başkalarından daha çok kaybettin."

Yüz kadar dize aynı tonda sürüp gidiyor. Bu tumturaklı öğrenci karalamasını 1856'da bir ikincisi izliyor, bu kez İkinci Aleksandr'ın taç giyme töreni için yazılmıştır övgü koşuğu.

"Sana doğru, tüm şefaatların kaynağı,
Kutsal alçakgönüllülüğün kaynağı,
Yükseliyor Rus halkının duaları..."

Bu iğreti kılıklı lütuf dilekçelerinin ne işe yaradıklarını daha sonra göreceğiz.

Şimdilik Dostoyevski çeşitli tasarılarla kendini harcıyor: Sanat üzerine bir makale yazıp bunu Güzel Sanatlar Akademisi başkam Prenses Mari Nikolaevna'nın adına armağan etmek gibi. Hiç kuşku yok, bu yüksek kayırma sansürün sertliğini yumuşatmaya yetecektir: "Denememi onun adına armağan etmek iznini rica ediyor ve onu imzasız yayımlamak istiyorum."

Gerçekte bir süre sonra bu tasarısı yerini bir başkasına bırakacaktır: *Taşra Mektupları*. Çağdaş yazarlar üzerine yalın bir edebiyat eleştirisidir bu.

Vakit geçirmeden yeni çıkmış yapıtları izlemeye koyuluyor.

"Turgenyev hepsinden çok hoşuma gidiyor," diye yazıyor Maykov'a. "Ama bu denli büyük bir yeteneğin özensizlikle lekelenmesi çok yazık! L. Tolstoy'u da çok seviyorum, yalnız bana öyle geliyor ki daha çok yazamayacak (yine de aldanabilirim)...

Bizim kadın edebiyatçılarımız, kadın edebiyatçılar gibi yazıyorlar, yani zeki, sevimli bir tarzda, ama içlerindekini söylemekte korkunç derecede acele ediyorlar. Açıklayınız bana lütfen, bir kadın edebiyatçı neden ağırbaşlı bir sanatçı olamaz?"

Dostoyevski araç yoksunluğundan *Taşra Mektupları*'nı bırakmak zorunda kalmıştır: Gazete gelmiyordu, pek az kitap vardı: "Bu yüzden bende olan her şey ölüyor," diye yazıyor kardeşine, "edebiyat düşüncelerim, edebiyat mesleğim..."

Sibirya yaşamı üzerine bir dergi ya da bir roman yayımlamayı düşünüyor.

Ama bu sırada Mişel'in aklına, Dostoyevski'nin sekiz yıl önce Aleksi Tabyası'nda yazdığı bir öykü geliyor: *Küçük Kahraman*.

Dostoyevski o çalışmasından memnun değildi ve zindandan çıkınca kardeşine yazdığı ilk mektupta el yazmasını basılmak üzere hiç kimseye vermemesini rica etmişti. Mişel bu yasağa kulak asmamış, işe girişmenin zamanı geldiği kanısına varınca, *Küçük Kahraman*'ın metnini *Vatan Yıllığı*'nın yöneticisine götürmüştü. Bu davranışını Fedor Mihailoviç'e hemen bildirdi ve kardeşinden gelecek sitemleri büyük bir yüreklilikle beklemeye başladı. Ama, "yayım" sözcüğünü duyar duymaz Dostoyevski tüm kusur bulma gücünü yitiriverdi.

Sekiz yıl sonra basılmış yazısını okumak, edebiyat dünyasına yeniden dönmek, geçmişiyle bağlantı kurmak olanakları verilebilecek miydi kendisine?.. Kardeşini ve Baron Vrangel'i soru yağmuruna tutuyor:

"Benim çocuk öyküsü neden hâlâ basılmadı? Basılma izni red mi edildi? Söyle bana lütfen, onu basmayı gerçekten mi istediler? Eğer istedilerse neden hâlâ basmadılar? Eğer şimdiye dek bu işe girişmemişlerse, neden girişmiyorlar?"

"Benimle birlikte sen de bilesin ki, bu küçük parçanın (çocuk öyküsü) yazgısı birçok bakımdan beni ilgilendirebilir."

Sabırsızlanıyor. Mesleğe yeni başlayanların mutlu coşkusunu yeniden buluyor kendinde. Bütün meslek yaşamı söz konusudur. *Küçük Kahraman*'ın yayımlanmasıyla uzun süredir kapalı olan yol açılacak. Edebiyat çalışmasının temel görüşü kabul edilsin bir kez, gelecekten korkmayacak artık. Yazacak o denli çok şeyi var ki... Düşüncelerinin hazinesini tüketmek için tüm yaşamı yetmeyecek.

Kısacası, 1857 Ağustosu'nda, *Küçük Kahraman, Vatan Yıllığı*'nda "M. Y." takma adıyla yayımlanıyor. Mişel kardeşinden sözünü ettiği yeni romanını ivedilikle göndermesini istiyor. Onu, yeni çıkacak olan *Rus Sözü* adlı gazeteye verecektir. Girişiği işi sona erdirmekten yana hiç kuşkusu olmadığından, romanın el yazmasını 1858 yılının bitiminden önce teslim edeceğine söz veriyor ve gazete yöneticilerinden Fedor Mihailoviç için daha şimdiden 500 ruble istiyor. Gelgelelim, bu arada Fedor Mihailoviç de St. Petersburg komplosu üyelerinden olup zindan cezasından yakasını kurtararak sadece sürgünde hafif

hizmetlerde ve Orenberg Garnizonu'nda sınır eri olarak çalıştırılan Pleşeyev adlı arkadaşıyla ilişkiler kurmuştur.

Pleşeyev 1856'dan bu yana *Rusya Ulağı* adlı gazetenin yayımcısı Katkov'la işbirliği yapmayı kabul etmişti. Aynı yıl, eski arkadaşı tarafından sıkıştırılan Dostoyevski Katkov'a bir roman vaat etmiş ve 500 ruble avans almıştı.

Bir yandan *Rusya Ulağı*'nın öte yandan *Rus Sözü*'nün bu iki siparişi, Dostoyevski'yi çok güç duruma sokuyor. O, kendi gönlünü de doyuracak bir romanla işe başlamak istiyordu. Oysa yıllardır tasarladığı kitap böyle acele bir çalışmaya gelemezdi kuşkusuz.

"Romanımla ilgili konuya gelince," diye yazıyor kardeşine, "onun da benim de başımız derde girdi, işte nedeni: Şimdiden sonra, avans aldım diye belirli bir gün için (önceden olduğu gibi), iyice düşünüp incelemeden, yeterince olgunlaştırmadan hiçbir şey yayımlamayacağıma karar verdim, yemin ettim... Bu karara neden vardığıma gelince, romanımın çok büyüdüğünü, şaşılacak derecede yığıldığını görerek, öte yandan da (para yüzünden) onu kesin olarak çabuk bitirmem gerektiğini düşünerek duraksadım. Üç yıldır, uzun uzadıya düşünüp incelediğim bir konuyu çar çur etmeye zorlanmış gördüm kendimi; oysa onun için bir yığın belge toplamıştım (o denli çok ki, bunları ben bile sıraya koyamam); çeşitli sahnelerin ve bölümlerin büyük bir bölüğünü not etmiş bulunduğuma göre onu az çok gerçekleştirmiş de sayılırdım. Çalışmamın yarıdan çoğu müsvedde olarak bitmiş durumdaydı. Ama, çok iyi görüyordum ki, para almam gerektiği güne dek ben bu yarıyı bile temize çekemeyecektim... İşte bu nedenle tüm roman, tüm notlar bir çekmecede dizilmiş bekliyorlar şimdi..."

Roman düşüncesini bir yana bırakan Dostoyevski, daha az önemde iki anlatıya hevesle başlamak için kaleme sarılıyor: *Amcanın Düşü* ve *Stepançikovo Köyü*. Ama çalışmasından memnun değildir.

"Onu sevmiyorum," diye yazıyor kardeşine, *Amcanın Düşü*'nü kastederek, "ve okuyucu karşısına yeniden kötü koşullar içinde çıkmak zorunda kalışımı düşünmek beni çok üzü-

yor. Yazmak isteğini duyduğunuz şeyleri yazamıyorsunuz; buna karşılık para gereksinmeniz olmasa aklınızdan bile geçirmeyeceğiniz şeyleri yazmanız gerekiyor. Para için öyküler uydurmalıyım. Ah! Tanrım! Ne denli güç bu!"

Amcanın Düşü, yaşlı bir adamın zoraki evlenmesini temel konu alan bir çeşit ağır şaklabanlıktır. *Stepançikovo Köyü*'ne Dostoyevski, Opiskin adında bir serüvenciyi yerleştiriyor. Mutsuz bir liberal pozunda olan bu adam boş tümcelerin, ayarlı üzüntülerin, gözyaşlarının, iç çekmelerinin büyük desteğiyle çevresindeki kişileri dolandırıyor. Opiskin'in, eleştirmen Belinski'nin bir karikatürü olduğu ileri sürüldü. Gerçekten de öyleye benzer. Ne olursa olsun, bu zevkine düşkün edepsiz adam, sosyalizmin bu Tartüf'ü, özgür düşüncenin bu bükülgen düzmecisi, bu ikiyüzlü şeytan, büyük dönemin şeytanlarını (*Cinler*) önceden biçimlendiriyor.

1873'te şöyle diyecektir Dostoyevski:

"Ben bu anlatıyı Sibirya'da ağır çalışmalardan sonra, sansürün aşırı korkusuyla ele almıştım. Tek düşüncem edebiyat mesleğine yeniden girmekti...

Bu nedenle istemeye istemeye, göze batar bönlükte, zararsız küçük bir öykü yazdım."

Amcanın Düşü 1859'da *Rus Sözü*'nde yayımlandı. *Stepançikovo Köyü*'ne gelince, *Rusya Ulağı*'yla bir anlaşmazlık yüzünden, daha sonraları *Vatan Yıllığı*'nda yayımlanacaktır.

Bununla birlikte şunu söylemek gerekiyor ki, anlatı layık olduğu başarıya ulaşamadı. Dostoyevski, halk ve eleştirmenler tarafından unutulmuştu. Gündemden atılmıştı. O, bir başka çağdan, bir başka dünyadandı. Onun için, yarıda kesilmiş bir mesleği sürdürmek söz konusu değildi artık; izleri üzerinde yeniden ortaya çıkmak, yeniden sıfırdan başlamak, okuyucuları, yitirdiği dostlarını bir bir, sabırla, güçlükle yeniden kazanmak söz konusudur.

Borçlarına, acele siparişlerine, ve belirsiz almyazısına karşın, şaşılacak bir yüreklilikle savaşıyor. Onun için yapılması gerekli ilk iş, ordudan ve Sibirya'dan ayrılmaktır.

Bu özgürlüğe doğru yürüyüşün aşamaları kendi ılımlı belir-

ginlikleri içinde, bir gemi jurnalı kadar heyecan vericidirler.

1855 yılı gelir gelmez Dostoyevski, yukarıda sözü geçen ve imparatoriçenin adına armağan ettiği ilk şiirini yazıyor. General Gastfort şiiri okuyor ve yazarı için, "İyi davranışını, özentisini desteklemek amacıyla ve gençliğinin büyük yanılgıları için duyduğu içten pişmanlıklarını da hesaba katarak" subay yardımcılığı rütbesini direnerek istiyor.

Bu birinci terfi şeridi 1855 Kasımı'nda takılıyor Dostoyevski'ye.

1856'da Fedor Mihailoviç ikinci bir şiiri, bu kez İkinci Aleksandr'ı kutlamak için yazıyor ve taç giyme törenine katılmaya giden Gastfort'a veriyor.

Üstelik şiirin bir kopyasını da Vrangel'e göndererek bunu saygıdeğer alıcısına ulaştırmasını rica ediyor.

Gastfort'un Dostoyevski'nin lütuf dilekçesini sunduğu General Sukhozanet "Not edilsin," diye buyuruyor.

Bunun sonucunu beklemeden Fedor Mihailoviç, istihkâm generali Totleben'in aracılığıyla da atılgan bir girişim daha yapıyor. Totleben kardeşler onun Mühendisler Okulu'ndan arkadaşlarıydılar. O vakitten bu yana eski "kondüktör", Sivastopol kuşatmasında gösterdiği yararlıktan ötürü imparatorun teveccühünü kazanmış ve kont unvanını almıştı.

"Bu adamı çok önceden iyice tanıyordum," diye yazıyor Vrangel'e Dostoyevski. "Kardeşi çocukluk arkadaşımdır. Daha tutuklanmamdan birkaç gün önce karşılaşmış, candan el sıkışmıştık. Kim bilir belki unutmamıştır beni!"

Ve, Totleben'e, bükülgenliğin, alçakgönüllülüğün şaheseri olan bir mektup gönderiyor:

"Korkarım ki, imzama, hiç kuşku yok unuttuğunuz adıma – çok önceden sizinle tanışmak onuruna erişmiş olsam da– bir göz atarak, bana ve saygısızlığıma kızıp bu mektubu okumadan bir kenara atacaksınız... Korkarım ki, bizi ayıran uçurumu bilmediğimi sanarak bana hakaret edeceksiniz. Bu ayrımı anlamamak için yaşamımda çok mutsuz sınavlar geçirdim..."

Tutuklanmasını, yola çıkışını, zindanı anlatarak devam ediyor:

"Düşünceler, kuramlar için hüküm giydiğimi biliyorum.

Ama düşünceler, kamlar değişirler, insan bile zamanla değişiyor. Öyleyse, şimdi, artık var olmayan, bende değişen şeyler için neden acı çekeyim? Şimdi boşluğunu çok iyi gördüğüm eski yanılgılarım için neden acı çekeyim? Ben yararlı olmak istiyorum. Oldukça büyük bir manevi güce, omuzları üstünde bir kafaya sahip olup da, birşeyler yapamamak yüzünden acı çekmek çok çetin bir şeydir... Benim tek düşüncem, ordudan ayrılmak ve Rusya'nın neresinde olursa olsun, hatta durum sıkışıksa burada, bir sivil memurluk almaktır. Yayımlamak hakkını kazanmayı isterdim. Sadece bu yolda hizmet edebileceğime güvenim var... Bu mektubu yazarak, yasaya karşı yeni bir kusur işlediğimi biliyorum. Ama siz bağışlayıcısınız, ve ben sizin affınıza sığınıyorum."

Totleben bağışlayıcı olmaktan daha da iyiydi, eylem adamıydı.

En kısa zamanda, Büyük Dük Nikola'nın, Savunma Bakanlığı'nda Dostoyevski'nin çıkarlarını savunması işini üzerine almasını sağladı.

1 Ekim 1856'da, Fedor Mihailoviç asteğmenliğe terfi etti. Altı ay sonra, soyluluk haklarını yeniden kazandı:

"Hükümdardan soyluluk hakkını yeniden aldım. Bu, suçumun temelli bağışlandığı anlamına gelir."

Uzatmayalım, 16 Ocak 1858'de, Dostoyevski sağlık nedenleri yüzünden emekliye ayrılmasına izin vermelerini istiyordu. İş, bir yıla yakın sürüncemede kaldı. Ama 18 Mart 1859'da imparatorluk emriyle Dostoyevski'ye ordudan ayrılmak ve Rusya'da yaşamak izni veriliyordu. Bununla birlikte, ona St. Petersburg ya da Moskova'da oturması yasaklanmıştı. Küçük Tver kentinde oturmak zorundaydı. Ayrıca, 7 Mayıs 1859 tarihli bir yazıyla, Tver valiliğine eski kürek hükümlüsünün gizlice gözetim altında bulundurulması emredilmişti.

Büyük haber, imparatorun imzasından ancak üç ay sonra ulaşabildi Fedor Mihailoviç'e.

Bu arada sabırsızlanıyor, sayısız tasarılar içinde kendini yitiriyordu. Anlatılarını iki ciltte toplamak, büyük bir roman yazmak... işte kardeşine yazdıkları: "Bana durmadan tekrarlıyorsun ki, örneğin Gontşarov romanı için 7.000 ruble almış; Tur-

genyev *Soylular Yuvası* (neyse okudum onu, çok güzel) için Katkov'dan 4.000 ruble almış, yani yaprağı[1] 400 rubleye geliyor, oysa ben ondan yaprak başına 100 ruble istiyorum. Dostum, Turgenyev'den daha kötü yazdığımı çok iyi biliyorum. Ama o kadar da kötü sayılmaz, ve sonraları onun kadar yazabileceğimi umuyorum. Öyleyse neden 2.000 kölesi olan Turgenyev'in eline 400 ruble geçsin de, ben bu yoksulluğuma karşın, 100 ruble alayım? Yoksunluğum beni, acele etmeye, para için yazmaya ve bunun sonucu olarak da yapıtımı her an çar çur etmeye zorluyor."

Paraya her zamankinden daha çok ihtiyacı var, onu nasıl elde edeceğini her zamankinden daha az biliyor. Yolculuk için kaçınılmaz harcamalar önemli bir para gerektiriyor. Ya Tver'de neyle geçinecek?

Yayımcı Kuşlev'den avans istiyor; o da 1.000 ruble gönderiyor. Bu para Dostoyevski'nin deyimiyle "mum gibi eriyiveriyor."

Bütün borçlar ödenince, elinde ancak Kazan'a dek yol parası kalıyor. Kardeşi Mişel'e bu kente, adına 200 ruble göndermesi için yalvarıyor.

"Bir kez daha kurtar beni."

Kısacası 30 Haziran'da, Semipalatinsk'ten ayrılma izni veren 2030 sayılı, geçici bir yolculuk belgesi alıyor.

"Yarın saat beşte yola çıkıyorum," diye yazıyor kardeşi Mişel'e. 1 Temmuz'da.

Dostlarıyla vedalaşıyor. Eski komutanına portreler, kitaplar, kapkacak, koltuklar, küçük bir masa, üniformasını, kılıcını, apoletlerini bırakıyor. Ve böylece yükünü hafifletmiş olarak, 2 Temmuz 1859'da, beş yıldır yaşadığı Semipalatinsk'ten ayrılıyor.

Yolculuk uzun sürdü ve yorucu oldu. Dostoyevskiler Mari Dimitriyevna'nın askerî okulda yatılı olan oğlunu almak için Omsk'ta durdular. Kentte üç ya da dört gün kaldılar.

Fedor Mihailoviç zindan yıllarında kendisine yardım eden

1 19. yüzyılda romanlar tefrika halinde yayımlanırken bir gazete yaprağını tam olarak doldurmaktaydı: "*roman feuilleton*" [sayfalık roman] deyimi de buradan gelir.

dostları görmek için bu konaklamadan yararlandı. Kürek mahkûmlarının kışlasını bile ziyarete gitti. Kazılı duvarların, kapalı kapının önünde derin derin düşüncelere daldı.

Özetle, Tiumen'de iki günlük ikinci bir duraklamadan sonra yolcular Ural Ormanları'na vardılar. Yol kötüydü, hava sıcaktı. Bir sinek bulutuyla sarılmış atlar güçlükle çekiyorlardı. Her zorlayışta gıcırdıyordu dört tekerlekli araba. Yolun dönemecinde, birden iki başlı kartalı gösteren bir levha çarptı gözüne Dostoyevski'nin: Asya ile Avrupa sınırı. Arabacı atları durdurdu. Herkes yere indi.

Görkemli bir andı bu. Bu muhayyel çizgiyi tam on yıl önce aşmıştı Dostoyevski. İşte şimdi onun önündeydi gene. O zaman, ayakları zincirli ve hasta olarak cezaevine doğru, zindana doğru yola çıkmıştı. Tüm tutsaklığı sırasında sadece bu dakikalar için, Rus toprağına yeniden ayak basacağı dakika için yaşamıştı. Ve işte, düşüne ulaşmıştı. Fedor Mihailoviç şapkasını eline aldı, haç çıkardı, ve sadece:

"Tanrım, adanmış toprağı gene gösterdi bana çok şükür," dedi.

İşaret levhasının yakınında sakat bir sınır bekçisinin kulübesi vardı. Dostoyevski bekçiyi çağırdı, eşyaların arasından bir içki şişesiyle bardaklar çıkardı ve bir dünyadan öbürüne geçen insanlarla görevi başında kalan kişi kadeh tokuşturdular.

Sonra Dostoyevski, karısı ve üvey oğlu çilek toplamak için ormana gittiler.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Tver

Dostoyevski'ler Kazan'a vardıklarında, ellerinde sadece 120 gümüş ruble kalmıştı.

Mişel'in bu kente göndermek için söz verdiği 200 ruble henüz gelmemişti. Fedor Mihailoviç, ancak on gün sonra alabildi postadan bu parayı.

2 Temmuz 1859'da Semipalatinsk'den yola çıkan Dostoyevski'ler, aynı yılın 19 Ağustos'unda Tver'e varabildiler.

Ama Fedor Mihailoviç dilediği rahatı bulamayacaktır Tver'de. Kül renkli, çirkin kent aşırı derecede taşra kokmaktadır.

"Tver'de kuşatıldım," diye yazıyor Dostoyevski Vrangel'e, "burada Semipalatinsk'de olduğumdan daha kötü durumdayım. Her yer karanlık ve soğuk; evler taştan; en küçük bir canlılık, bir kitaplığı bile yok. Gerçek bir hapishane."

Bir vakitler Puşkin'in oturduğu evde bir daire kiralıyor. Büyük kardeşi birkaç gün geçirmek üzere yanma geliyor ve Dostoyesvki yeniden umutlanıyor. Ama Mişel gider gitmez sabırsız bir karamsarlığa gömülüyor.

"Sen gittin, ve ben çok iyi biliyorum ki biz gerektiği gibi birbirimizi yeniden tanıyamadık, birbirimize tamamıyla açılamadık, birbirimizi anlayamadık..."

Yalnızdır. Sıkılıyor. Değerli bir zamanı boşa harcadığı duygusuna kapılıyor. Kentin valisi Kont Baranov onu evine çağırıyor. Baranov'un karısı, Prens Sollokub'un yeğenidir. Dostoyevski ona, St. Petersburg'un edebiyat salonlarında rastlamıştı eskiden. Geçmişin bu çağrısı onun aceleciliğini biraz daha şiddetlendiriyor. Yerinde duramaz oluyor artık. Ona St. Petersburg gerek. St. Petersburg'dan uzakta yaşayamaz. Vrangel'e yazdığı sayısız mektuplarda başka konu yok. Başkentte oturma iznini çardan koparabilmek için kime başvurmak gerek? Prens Dolgoruki'ye mi? Kont Totleben'e mi? Kont Baranov'a mı? Timaşev'e mi? Eylülde Vrangel, Fedor Mihailoviç'i ziyarete geliyor, ama etkili bir öğüt vermekte güçlük gösteriyor.

Ekimde Kont Baranov Dostoyevski'ye, dilekçesini imparatora sunmasını öğütlüyor. Vali, mektubu hükümdara Kont Adlerberg'in aracılığıyla ulaştırmayı üstüne alıyor. Dostoyevski duraksıyor ve sonunda iki tane lütuf dilekçesi gönderiyor: biri Totleben'e, öbürü İkinci Aleksandr'a.

4 Ekim tarihiyle Totleben'e şunları yazıyor:

"İşte, bir buçuk aydır buradayım. Bu güçlükler ne vakit sona erecek bilmiyorum. Oysa, St. Petersburg'dan uzak yaşamak benim için imkânsız. Saram var benim. Ciddi ve kökten bir tedavi görmeliyim. Bir üvey oğlum da var; onu yetiştirmem, karımın ihtiyaçlarını karşılamam gerekiyor... Beni bir kez daha kurtarınız... Prens Dolgoruki'ye benden söz ederseniz, belki de işimin bir an önce sonuçlanmasını sağlayabilirsiniz. Tüm umudum sizde."

19 Ekim'de Kont Baranov Dostoyevski'nin mektubunu imparatora gönderiyor.

"Haşmetmeap, almyazım, sağlığım, yaşamım sadece size bağlı... Doktorlara muayene olmam için St. Petersburg'a gitmeme izin veriniz, bana özgürlüğümü geri veriniz ve esenliğimi kazanma olanağını tanıyınız ki aileme ve bir bakıma da yurduma yararlı olayım...

Çok lütufkâr efendimiz, ikinci dileğim için de beni affediniz: On iki yaşındaki üvey oğlum Pol İssayev'in, St. Petersburg liselerinden birine devlet hesabına kabul edilmesi-

ne emir buyurmanızı rica ederim... Böylece annesini de mutlu kılacaksınız. O anne ki, her gün imparator hazretlerinin ve haşmetli ailesinin refah ve saadeti için dua etmesini öğretmektedir oğluna...

Efendimiz, siz, iyiler ve kötüler üzerinde parlayan bir güneş gibisiniz. Şimdiye dek uyruklarınızdan milyonlarcasını mutlu kıldınız; zavallı bir öksüze, annesine, aforozu kaldırılmamış, ama ulusunun velinimeti imparator için her an canını seve seve vermeye hazır mutsuz bir hastaya bir kez daha şefaat ediniz...

En derin saygılarımı sunarken haşmetli imparator hazretlerinin en sadık en minnettar uyruğu olduğumu kesinlikle söylemeye cesaret ediyorum.

F.M. Dostoyevski."

Bu mektup bir Batılı'nın gözünde tiksinilecek kadar kölece yazılmış görünürse de, Dostoyevski için, çara karşı güveninin pek doğal bir ifadesidir. Onun önünde bir çocuk gibidir. Mutsuz bir oğulun babasına dert yanması gibi yakarıyor ona. Bu davranışı anlamayan, onamayan bir Rus yoktur. 1849 Mayısı'nda devrimci Bakunin tutuklanıp Piyer-ve-Pol Kalesi'ne kapatıldığında, İmparator Birinci Nikola, Kont Orlov'la şöyle bir mesaj gönderdi ona:

"İmparator tarafından gönderiliyorum. Bana şunu emrettiler: 'Söyle ona, bir oğulun, manevi babasına yazdığı gibi yazsın bana'."

Her çeşit geleneği yadsıyan profesyonel bir nihilist, evrensel yıkıcılığın habercisi olan Bakunin, hükümdarın isteği önünde eğiliyor ve itirafını yazıyor:

"Evet efendimiz, bu dünya için değil ama öbür dünya için ruhani pederden bağışlama dileyen bir adam gibi günahlarımı sayıp dökeceğim size. Majestelerinin yüreğine ulaşabilmeye yaraşır, kötülük ve dalkavukluk eğilimleri taşımayan, en yalın, en içten sözcükleri esinlemesi için dua ediyorum Tanrı'ya."

Görülüyor ki, çarla uyrukları arasında utancın yeri yoktur.

Dostoyevski'nin dilekçesinin aslı üzerine Prens Dolgoruki şu

tümceyi not edecektir: "İmparator buyurmuştur: Pol İssayev konusuyla, ilgili kişiler görevlensin, Dostoyevski'ye gelince, dileği zaten kabul edildi."

Tver valisi imparatorun kararını ancak 25 Kasım 1859'da resmen öğrenecektir. Ne gecikme!

Cennetin eşiğinde tepinmek, cehenneme dalmaktan daha korkunçtur.

"Geçmişten, yaşamanın güzel olduğu, güzel geçirdiğimiz dönemden, ayrıldıktan sonra, şimdi, benim için çok değerli olan Sibirya'dan söz edeceğiz..."

Bu uzaklaşmaya, daha doğrusu mutluluğun bu yakınlığına dayanabilmesi için Fedor Mihailoviç'in karısından yardım görmesi gerekmişti. Ama Mari Dimitriyevna hastaydı. Hastalık onun hırçın, kararsız, kıskanç karakterini büsbütün açığa vurmuştu. O hiçbir vakit sevmemişti Dostoyevski'yi. Romantik bir coşkunluk döneminde evlenmişti onunla. Hesabında aldanmış olmasından ötürü bağışlamıyordu kocasını. Yoksuldu. Çirkindi. Gülünçtü. Ne gariptir ki, iyiliği bile çekilir şey değildi. "İyi kişiler"in onu sevmeleri, evlerine çağırmaları, bol bol ağırlamaları da çekilmez değil miydi? Karı koca arasında gürültülü sahneler, iğneli itiraflar, bayağı sitemler eksik değildi.

Aimée Dostoyevski'nin ileri sürdüğü gibi, acaba karısı evlendikten sonra onu öğretmen Vergunov'la aldattığını kendisine itiraf etmiş miydi? Söylenti akla yakın görünüyor ama hiçbir belge bu iddiayı desteklemiyor. Dostoyevski özel yaşamı söz konusu olunca, ağzı son derece sıkı bir adamdı. 22 Eylül tarihli, Vrangel'e yazdığı mektuptaki imaya bakılırsa bu akla uygundur: "Benden size neler anlatayım bilmem ki? Aile yüklerini sırtladık, sürükleyip gidiyoruz."

Daha sonra sözünü edeceğimiz, 1865 yılına ait bir mektupta "İkimiz de mutlu değildik," diye yazacaktır.

Çalışması da, aradığı dirliği sağlayamıyor ona: "Sürekli ziyaretler yüzünden sessizce çalışmama imkân yok."

Sara nöbetleri gittikçe sıklaşıyor. Basur memeleri ona amansız acılar çektiriyor. Bununla birlikte aşırı bir yüreklilikle *Stepançikovo Köyü*'nün provalarını yeniden gözden geçiriyor ve *Ölü-*

ler Evi'nin notlarını yoluna koyuyor. Yeni bir baskı için, gençlik yıllarının yapıtlarını yeniden ele alıp düzeltmeyi de düşünüyor.

İkinci Kişilik'in ne olduğunu görecekler en sonunda. Şimdi düzeltmezsem ne vakit düzelteceğim *İkinci Kişilik*'i? İlk olarak benim bulduğum, ilk olarak benim halka sunduğum parlak bir düşünceyi, toplumsal önemi bakımından üstün bir kişiyi neden yitirmeli?".

Ölüler Evi'ne gelince: "Sersem değil bunlar, gazetenin ilk sayılarında çıkan böyle bir makalenin ne denli ilgi uyandırabileceğini anlıyorlar... Çalım sattığımı sanma; ama makalenin değerini ve gücünü çok iyi biliyorum ve hakkımı istiyorum."

Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Anılar*'dan söz ederken "makale" deyimini kullanması, gösteriyor ki, eser ona ilkin küçük ölçekli görünmüştü, yazarken genişletti ve bildiğimiz ölçüye çıkardı.

"15 (ekimden) sonra *Ölüler Evi*'ni yazmaya başlayacağım. Gözlerim ağrıyor: Mum ışığında hiç çalışamıyorum."

Aşağı yukarı 1850 yılında, akıllı Mişel bir sigara fabrikası açmıştı. Sigaralar şık ve gösterişli kutular içinde satılıyordu. Bu nesnenin satıştaki başarısı ilkin çok büyük oldu, ama çabucak düştü; eski mühendis-ozan giriştiği işin hesabını büyük zararlarla hemen kapatıp kurtulmayı düşünüyordu. (Gerçekte fabrikayı 1861'de kapatacaktır ancak). Ticaretten edindiği tecrübe, Fedor Mihailoviç'in işlerini yürütmekte yetkili kılıyor onu. Ne var ki, Dostoyevski gereksiz yere sabırsızlanıyor. Bu yüzden Mişel'in cevapları öfkeli protestolarla doludur:

"Anlamıyorum dostum, neden böyle kaygılanıyor ve sinirleniyorsun. Çalışmanı yapın, bir roman yazdın, onu bana teslim ettin; e, peki, tamam işte! İçin rahat etsin şimdi ve sonucu bekle, hiç olmazsa bana güvenin olsun..." (2 Ekim 1859).

"Bugün gene senden bir bomba aldım sevgili dostum." (3 Ekim 1859).

En sonunda Dostoyevski, 2 Kasım günü Totleben'den kendisini adamakıllı yatıştıran bir mektup alıyor: Prens Dolgoruki, onun başkente dönmesine karşı değildir.

25 Kasım 1859'da, III. Şube mühürlü bir kâğıt Tver valisine ulaşıyor:

"İmparator adı geçen dilekçeyi, Dostoyevski'nin üzerindeki gizli gözetimin St. Petersburg'da da sürdürülmesi koşuluyla kabul etmiştir..."

Dostoyevski'nin dostları önceden St. Petersburg'da ona ev buluyorlar, dayayıp döşüyorlar, bir de aşçı tutuyorlar.

Tver'den başkente demiryolundan gidiyor Dostoyevski.

Peronun üzerinde kardeşleri Mişel'le Nikola, yazar Miliukov, tanıdıkları onu bekliyorlar ve sevinçli büyük gösterilerle karşılıyorlar. Tren duruyor. Dostoyevski basamaktan atlıyor.

- İşte!

Bağrışmalar, gülüşmeler, kucaklaşmalar:

- On yıl! On yıldan beri!..

"Fiziksel bakımdan değişmemişti", diye yazıyor Miliukov; "bakışı eskisinden daha bile atılgandı ve gücünden hiçbir şey yitirmemiş görünüyordu."

ÜÇÜNCÜ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Gazeteden *Ölüler Evinden Anılar*'a

St. Petersburg'a ayak basar basmaz Dostoyevski yepyeni bir dünya ile karşılaştı. İkinci Aleksandr'ın Rusyası ile Birinci Nikola'nın Rusyası arasında pek az ilişkisi vardı. İmparator, Moskovalı soylular sınıfının temsilcilerine şunu bildirmişti: "Köleliğin kaldırılması işine yukarıdan başlamak, onun kendi kendine aşağıdan yok edilmesini beklemekten daha iyidir." 1860'da, kölelerin özgür olarak tanınmasına aylar kalmıştır artık. Hükümdarın başkanlığı altında çalışan bir "merkez kurulu", derebeylere prim verilmeksizin azat edilmenin ve köylülerin, çalıştıkları topraklara sahip olmalarının özel koşullarını incelemektedir.

Özgürlükten yana başka reformlar da incelenmektedir. Basın bir dereceye kadar bağımsızlığa kavuşuyor. Sansür gevşiyor. Fiziksel cezalar yasaklanıyor. Mahkeme duruşmalarının eksiksiz yayımlanmasından söz ediliyor.

Toplumsal durağanlık içinde geçen yüzyıllardan sonra, bu hızlı değişmeler kamuoyunu coşturuyordu. Ayrıcalık haklarından yoksun bırakılan soylular sınıfı, hükümetin tutumuna açıktan açığa düşman kesilmişti. Ama ilerici çevreler de İkinci Aleksandr'ın gözüpek davranışını daha çok desteklemiyorlardı. Kendi programlarının beklenmedik şekilde gerçekleşmesinden pek

az memnun oluyorlardı. Damla damla ilerleyen politika onların sabrını taşırıyordu.

İnsanî ilerleme susuzluğunu uyandıran imparator, kendi üstünlük haklarından vazgeçmedikçe bu susuzluğu dindiremezdi. Radikallerin hak istekleri merkezî gücün niyetlerini, aydan aya daha kırıcı bir biçimde aşıyordu. Madem ki çarların eski yapısına el atılıyordu, öyleyse onu bir darbede yıkmak en iyisiydi. Herkes, iç siyasal sorunlarını çözümlemek için tartışmaya çağırılmış sayıyordu kendisini. Herkese hızlı ve güvenilir bilgiler gerekiyordu. Düşünmeye vakit yoktu artık. Günlük havadisler "çiğ çiğ" yutuluyordu. Acıkmış bir insanın karnını doyurması gibi izliyordu herkes yapılan işleri...

Kızışan bu hava içinde basın önemli bir rol oynuyordu. O sadece bir eğlence aracı değildi artık, bir öğrenme aracıydı. Kültürlü ve seçkin sınıfın düşünsel mizahına komuta ediyordu. *Çağdaş, Rus Sözü* ve Herzen'in Londra'da çıkardığı *Çan* gibi ilerici gazeteler, eski yönetimin yolsuzluklarını resmen açıklıyorlar ve politikanın kökten değiştirilmesini istiyorlardı. Böylece, monarşiye, kiliseye, İkinci Aleksandr'ın verdiği ödünlere karşı kamuoyunun hıncını yatıştıracak yerde, gizemli bir şekilde şiddetlendiriyorlar ve kışkırtıyorlardı.

Çara ve Rusya'ya büyük sevgisi olan Dostoyevski, işte bu temelinden sarsılmış dünyanın içine düşüyor birden. Bir başka çağdan, bir başka dünyadan geliyor o. Son alman toplumsal tedbirleri sevinçle selamlıyor. Memleketinin geleceğine güveni var. Gülümsüyor, ama görüyor ki gülümseyen bir tek kendisidir. İşte o vakit gözüpek bir saldırışla atılıyor kavganın içine.

Çağdaşlarının karşısında kırklı yıllardaki tavrını yeniden alıyor. Hayır, zindan onu değiştirmedi. O tutucu değildir. Tutucu-Rustur. Liberal değildir. Liberal-Rustur. Bu "liberal-Rus-tutucu" formülü Batı'dan kopya edilmemiştir, tarihî Rus temel düşüncesinden çekip çıkarılmış bir reformlar dizisine dayanır.

Slav halkı, titizlikle korumayı gerektiren, temel nitelikte olan bir özgünlüğe sahiptir. Gerici Slavcılar, Rus olmaktan çok Moskofçudurlar. İlerici liberaller, Rus olmaktan çok Avrupalıdırlar.

Bu iki kutup arasında biricik iyi olan orta bir durum vardır ki, Dostoyevski burada tutunmayı doğru bulur.

Gel gör ki, onu anlamıyorlar, onu anlamak istemiyorlar. Üniversite öğrencilerinin gözünde o eski bir kürek mahkûmudur, özgürlük gazisidir. Daha sonraları, gece edebiyat toplantılarında, *Ölüler Evi*'nden birkaç parça okumasını isteyeceklerdir ondan, ama alkışlayacakları kişi yazar değil particidir. Övgüleri bir yanlış anlamaya dayanmaktadır. Dostoyevski onlardan yana değildir. Hiçbir vakit taşımadığı düşünceler, hiçbir vakit savunmadığı bir ülkü için sevilmekten dolayı acı duymaktadır.

Ölüler Evi'nden kimi parçaları yüksek sesle okurken ne denli tiksindiğini söyleyecektir Strakov'a: "... Durmadan halka yakınıyormuşum gibi! Her vakit sızlanıyormuşum gibi!.. İyi bir şey değil bu."

Bu yalancı durum çekilmiyordu. Gerçek tutumu ortaya koymak gerekiyordu. Dostoyevski ile Mişel bir gazete kurmaya karar verdiler.

Aslında, gazete kurma düşüncesi 1858 yılında çıkar; çalışma programı aynı yılın 31 Ekimi'nde sansür tarafından onanmıştır. Ama ancak 1860-61 yıllarında zorlayıcı, tinsel gereksinmelerin dürtüsüyle Dostoyevski kardeşler tasarılarını yeniden ele alacaklar ve gerçekleştireceklerdir.

Gazetenin, daha doğrusu aylık derginin adı *Vakit*'tir.

Sorumlu müdür Mişel Dostoyevski'dir; tüm idari sorunlar ve para işleriyle uğraşmayı üstüne almıştır. Yeni organın sanat, edebiyat ve siyaset ile ilgili bölümlerini de Fedor Dostoyevski yönetiyor. Rus liberalizminin uzun bir savunmasını yapan tanıtma bildirgesini de o yazmıştır: "En sonunda anladık ki, biz, en yüksek özgürlükte, çok yiğit bir ulusuz ve ödevimiz, kendimize yepyeni bir yaşam biçimi yaratmak ve toprağımızdan alınmış ruhumuzu, halk geleneklerimizin derinliklerinden çekip çıkarılmış kendi özel yaşamımızı, kendi öz yaşamımızı bulmaktır."

1861 yılının Ocak ayında çıkan gazetenin ilk sayısında, yazar bu derginin, ne Batıcıların ne de Slavcıların dergilerine ben-

zetilmeyeceğini net bir şekilde belirtiyor: "Halk anladı ki, Batıcılarla biz, başkalarının giymeyip bıraktığı, bedenimize uymayan, her yanından çatırdayan eski bir giysiyi dik kafalılıkla giymeye çalışıyorduk; Slavcılarla da Rusya'yı diriltmek için, geçmişe özgü törelerin ülküsel anlayışına göre şiirsel düşler kuruyorduk..." Bu gözüpek durum saptamasıyla, *Vakit* tam iki ateş arasına yerleştirilmiş oluyor. Batıcılarla Slavcılar, ona saldırmak için anlaşıyorlar.

Bununla birlikte, okuyucular akın ediyor ve sürüm, yüz ağartan bir ritimle çoğalıyor. Dostoyevski, Turgenyev'nin, Otrovski'nin, Nekrassov'nin, eleştirmen Apollon Grigoriyev'nin ve genç filozof Strakhov'nun dergi için çalışmalarını sağlıyor.

Halkı dadandırıp çekmek için Fedor Mihailoviç *Lacenaire'in Cinayetleri* ile *Kazanova'nın Anıları*'ndan parçalar yayımlamakta duraksamıyor. Kendisi de önemli çalışmalar yapıyor. Değişik anlatılar kaleme alıyor, eleştiri makaleleri yazıyor; tefrika romanları ısmarlayıp onları düzeltiyor, sayfasını hırslı bir saldırışla düzenliyor.

Hemen hemen sadece geceleri çalışıyor. Saat on bire doğru evin sessizliği içinde, bir semaverin karşısına oturuyor, cilalı kâğıt yapraklarını açıyor ve meyankökü suyu kadar koyu ve soğuk çayını içerken yazmaya başlıyor. Saat beşte yatmaya gidiyor ve öğleden sonra ikiye dek uyuyor.

Bu yaşam düzeni onun gücünü aşar. *Vakit*'in birinci sayısının yayımlanmasından üç ay sonra hastalanıyor. Az sonra iyileşiyor kuşkusuz, gelgelelim sara nöbetleri gitgide sıklaşıyor. Haftada bir-iki kez. Onların yaklaşmasını belli belirsiz sezinliyor. Tüm kuşkuları, tüm can sıkıntıları, üstün bir birleşme duygusu içinde eriyorlar. Yatışmış, bütün kaygılardan arınmış durumda, öbür dünyanın şiddetli ve gelip geçici sevinçlerine hazırlanmıştır. *Budala*'da şunları yazıyor: "Ama bu ışıldayan anlar, ardından hemen nöbetin başlayacağı son saniyenin öncü belirtilerinden başka bir şey değildiler. Bu saniye sözle anlatılamazdı elbette... Değil mi ki, ben bu dakikada, yaşamın en yüksek senteziyle birlikte, bir duanın akışı içinde, o ana dek görülmemiş, beklenmedik, olağanüstü bir bütünlük, ılımlı-

lık, yatışma, eriyip kaynaşma duygusuna kapılıyorum, öyleyse bunun bir hastalık oluşunun ne önemi var?" Fedor Mihailoviç dostlarına da şöyle diyordu: "O an için, normal zamanda tasarlanması mümkün olmayan, hele başkalarının akıllarının kıyısından bile geçiremeyecekleri bir mutluluğu tanıyordum. Kendimde ve dünyada tam bir uyum buluyordum ve bu duygu öyle güçlü, öyle tatlıydı ki, insan bu hazzın birkaç saniyesini ömrünün on yılıyla, hatta, belki de tüm yaşamıyla değişebilirdi."

Fedor Mihailoviç bu mistik vecdin en son noktasına eriştiğinde, bir kasılma sarsıyordu birden onu. Ağzından salyaları aka aka, böğüre böğüre yerlere seriliyordu. Dostoyevski'nin bir nöbeti sırasında yanında bulunan Strakov, şöyle anlatıyor onu bize: "Bir an durdu, düşüncesini anlatmak için bir sözcük arıyor gibiydi, ağzını da açmıştı önceden. Gittikçe artan bir dikkatle ona bakıyordum: Olağanüstü sözler söyleyeceğinden emindim. Birden aralık dudaklarından garip, upuzun, anlamsız bir ses çıktı ve bilincini yitirerek odanın ortasına yıkıldı."

Düşerken yaralandığı da olurdu. Yüzünde yer yer al lekeler belirirdi. Ayıldığı vakit adaleleri kramptan yorgun ve kafası bomboş olurdu. Kendi anlattıklarına bakılırsa, korkunç bir suçtan sanıkmış da bu hatasını hiçbir şey onaramayacakmış duygusuna kapılırdı. Ona böyle işkence eden babasının ölümü mü, yoksa ayyaş İssayev'in ölümü müdür? Bu cezaya susayış, Dostoyevski'nin tüm özel yaşamına egemen oldu.

Sara nöbetlerinden sonra Fedor Mihailoviç'in birkaç gün belleğini yitirdiği sık sık görülürdü. Durmadan somurturdu. Güçlükle yazardı. 1862-63 yıllarına ait not defterinde korkutucu, bir çıplaklıkla yazılmış aşağıdaki bilgileri buluyoruz:

"Sara nöbetleri:
1 Nisan - şiddetli
1 Ağustos - hafif
7 Kasım - orta
7 Ocak - şiddetli
2 Mart - orta"

Bu çok kötü koşullar içinde Dostoyevski, zindandan bu yana ilk büyük romanı olan *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ı yazdı ve *Ölüler Evi*'ni tamamladı.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'ın yayımlanmasına 1861 yılının Ocak ayında, *Vakit*'in ilk sayısında başlandı. Bu kitap, *Eugène Sue* tarzında uydurulmuş birtakım romansı yapmacıklarla kişisel gözlemlerin tuhaf bir karışımıdır. Maskelenmiş itiraflarla birlikte bir çeşit toplumsal tefrika romanıdır.

İvan Petroviç (Vanya) Nataşa İkmeniev'e âşıktır. Kadın ise Alyoşa adında bir başkasını, Prens Valkorski'nin oğlunu sever; gelgelelim tiksindirici bir dava iki aileyi birbirinden ayırmaktadır. Önemi yok bunun: Nataşa, baba evinden kaçmaya ve genç, vefasız Alyoşa ile birlikte "kendi yaşamını yaşamaya" karar verir. Buraya kadar roman, moda gazetelerindeki duygusal öykülerin acıklı modasına uyarak gelişiyor. Ama, bir konunun bizi ilgilendirmesi için Dostoyevski'nin, birden kendi içinden çekip çıkardığı bir itiraf gibi ona şöyle bir dokunması yeter. Nataşa için yanıp tutuşan mutsuz Vanya, ilk kitabı basın çevresinde büyük başarı kazanan genç bir yazardır. Bu ilk kitap ayırt edilemeyecek derecede *İnsancıklar*'a benzemektedir.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'da Vanya şöyle söylemektedir: "Gösterişsiz bir memuru koydum sahneye, herkesin üzerine yüklendiği, biraz da dangalak bir adamı..." (Bu, *İnsancıklar*'daki Makar Diyevuşkin'in portresi değil midir?)

"Bu genç adam neden veremli öldü?" diye soruyor küçük Nelli (*İnsancıklar*'daki üniversite öğrencisi Pokrovski değil midir söz konusu olan?)

Sonunda, Vanya'nın el yazması "eleştirmen B"nin eline geçiyor ve onu "çocuk gibi sevindiriyor", tıpkı bir vakitler, *İnsancıklar*'ı okumasından sonra Belinski'nin sevinmesi gibi. Vanya ile Dostoyevski arasındaki benzerlik, kitabın ilk sayfalarından beri sezilir.

Ama dahası var. Nataşa'nın Alyoşa için tutkusunu öğrenen Vanya, sevgilisinin genç prensle kaçmasına yardım ediyor ve onların birleşmelerini sağlamak görevini vazife ediniyor. Nataşa'dan ailesine haberler taşıyacak, her çeşit güç durumda genç

çiftin imdadına koşacaktır. Onların koruyucu meleği olacaktır gönüllü olarak. Ayağı kaydırılan âşığın rakibi için bu iyi dilekli davranışı, Fedor Mihailoviç'in, Mari Dimitriyevna ile öğretmen Vergunov'a karşı takındığı tavrı andırmaktadır tuhafça.

Sert bir eleştirmen olan Dobroliubov'un, Vanya'nın "hatıryirşinaslığı" hakkındaki düşüncesi şöyledir:

"İtiraf edeyim ki, ruh yüceliklerini, nişanlılarının âşıklarını kucaklayacak kadar, onların hizmetlerini görecek kadar yükselten bu beyler benim hiç hoşuma gitmiyor. Onlar ya hiç sevmemişler ya da sadece kafalarıyla sevmişlerdir. Yüreğin aşkından çok, kafanın aşkını tanıyan yazarlar icat edebilirler bunları ancak..."

Bu olgu yazarın salt edebiyat uydurması gibi görünüyor eleştirmene, oysa Dostoyevski onu yazarken her zamankinden daha içtendi.

"Her şeyinizi yoluna koyacağım, her şeyinizi, buluşmalarınızı, her şeyi... mektuplarınızı ulaştıracağım. Neden yapmayacak mışım?" diyor Vanya.

Nataşa da yanıtlıyor: "Ben sana ihanet ettim, sen beni bağışladın ve benim mutluluğumdan başka bir şey düşünmüyorsun!.. Seninle mutlu olabilirdim benim iyi dostum!.. Alyoşa'yı çılgın bir aşkla seviyorum, ama bana öyle geliyor ki, dostum olarak seni daha da çok seviyorum. Sensiz yaşayamayacağım, sen bana gereklisin, altın yüreğin gerek bana!"

Bunları okurken, Kuznetzk'in yoksulca döşenmiş bir odasında, büyük fedakârlığından ötürü Dostoyevski'ye teşekkür eden, kendisini bırakmaması için ona yalvaran, ama Vergunov'dan vazgeçemeyen, bir isterik gibi ağlayıp sızlayan, hıçkıran Mari Dimitriyevna'yı duyar gibi oluyor insan.

Ne olursa olsun, bu kitap Dostoyevski'nin yapıtında bir gerileme gösterir. Roman iyi bağlanmamış iki entrika arasında duraksıyor: Nataşa'nınkiyle Nelli'nin entrikası. Roman kişileri canlı değillerdir. *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın öyküsünü anlatan Vanya, "anlatan tip"in hissedilmez, uysal ve silik karakterini taşımaktadır. Nataşa, Dostoyevski tarzında bir âşıktır. Kendisini pek sevmeyen Alyoşa'yı seviyor, ama Vanya'yı da seviyor;

ona acı çektirdiği için acı çekiyor; gel gör ki, ona acı çektirirken gizli bir tat duymaktan da alamıyor kendini, v.b. O, *İnsancıklar*'daki Varenka'nın, *Stepançikovo Köyü*'ndeki Nastenka'nın manevi kız kardeşidir. Bütün genç kızlar zekidirler, namusludurlar, duyguludurlar ama tamamıyla renksizdirler.

Alyoşa'nın babası, Prens Valkorski, acımasızlığı akıl almaz dereceye dek vardırılmış bir melodram zorbasıdır.

Alyoşa'ya gelince, o, daha ilgi çekicidir. Her vakit suçlu, her vakit bağışlanmış olan bu karakter, okuyucuyu kızdırır ve ilgisini çeker. Alyoşa düşüncesiz, ama iyi eğitim görmüş bir çeşit serseridir. Haksızlıklarını anlıyor, pişman oluyor ama bu pişmanlık onu iyi etmiyor. Kararsızdır. Gevşektir. Korkunç derecede "ağırlık"tan yoksundur. "Ne yaparsın," diyor Nataşa'ya bir başka genç kızdan söz açarak, senin yanındayken onun hakkında, onun yanındayken de senin hakkında konuşmak isteğini duyuyorum." Ve üzüntüsü öyle coşkun, öyle içtendir ki, patavatsızlıklarından ötürü kızamıyor insan ona. Alyoşa Valkorski'nin çizgileriyle Dostoyevski'nin betimlemek istediği, Kuznetz'deki bükülgen, sulugözlü rakibi öğretmen Vergunov muydu acaba? Belki de. Yalnız burada, kadın avcısının resmi garip bir sempatiyle çizilmiştir. Sanki Dostoyevski onu çoktan affetmiş gibi!

Nelli'nin cana yakın siluetini bu kişilerin hepsinden çok yükseğine yerleştirmek gerek. O kitabın yüreği, tatlı çekirdeğidir. Doğruyu söylemek gerekirse Vanya'nın evine aldığı, Prens Valkorski'nin evlilik dışı doğmuş kızı olan bu veremli çocuğun serüveni, aşırı duygulu bir tefrika romanına biraz çokça benziyor. Ama gene de küçük Nelli'nin karakteri inceliğin, arılığın bir şaheseridir. Nelli çok kötü bir cadoloz kadının çığlıkları ve yumruğu altında büyütülmüş bir öksüzdür. Buna rağmen kızcağız, kendisini evlat edinip evinde barındırdı diye ona işkence eden bu kadına karşı minnet duyguları beslemektedir. Yaptığı hizmetleri "ödemek" ister. O her vakit ödemek, kişiliğinden, sırtından, aşkından ödemek isterdi. Vanya onu yaşlı Bubnov'un pençesinden kurtarıp evine götürdüğü, tedavi ettiği, avuttuğu vakit, kızcağız ona karşı gerçek bir hayranlık besliyor. Ama

inatçı bir gururla aşkını itiraf etmeyi yasaklıyor kendine. Bir ceylan gibi ürkek, yaban ve gururludur. Mutsuzlukları onu aşırı derecede pişkinleştirmiştir: "Ne dik kafalı şeytan! diye haykırıyor Bubnov, dövsen de, rahat bıraksan da ağzını açmaz, içine su doldurmuş sanki!"

Nelli de kendi kendine şöyle söylüyor: "Beni azarlayacaklar ve ben bile isteye susacağım. Ne pahasına olursa olsun ağlamayacağım; ağlamadığımı görünce daha çok kızacaklar!" Nataşa'dan nefret ediyor, sırf bu yüzden Vanya onunla yakından ilgileniyor. Gelgelelim "kurtarıcısı" ona genç kadının mutsuzluklarını anlattığında, veremli küçük Nelli "çok acı çeken" bu kadını sözde mutlu kılmak için her çareye başvuracaktır.

Sonra işini tamamlamış olarak, bitkin bir durumda, aşkının ateşiyle kavrularak ölecektir.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'ın eleştirisi çok sert oldu:

"Romanının, sanat eleştirisinin altında kaldığını söylersem, Dostoyevski bana gücenmesin," diye yazıyor Dobroliubov.

"İnanılmaz şeyler hiçbir vakit sanatsal etkisi yapamazlar," diye yazıyor Kuşelev Bezborodko... Bunlar her çeşit ölçünün dışında yapmacık şeylerdir... Bu romanın en büyük eksikliği, yazarın, canlı bir tek kişiyi, gerçek bir tek tipi betimlememiş, çizmemiş olmasıdır..."

Zarin ise şöyle yazıyor: "En tehlikelisi, onda, dayanılacak sağlam bir şeyin bulunmamasıdır. Birisi bir şey için inliyor. Ama kim? Ve ne için?.." *Vakit*'in eleştirmeni Apollon Grigoriyev bile *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın kişilerinin birtakım "mankenler" ve "gezginci kitaplar" olduğunu söylüyor.

Bu suçlamayı hoş karşılıyor Dostoyevski: "Başarılı olmasını her şeyden fazla dilediğim genç dergi için bir roman gerektiğinden, dört bölümlük bir kitap yazdım. Uzun süredir hazır bekleyen bir planım olduğunu söyleyerek kardeşime güven verdim. Yalandı bu... Romanımdaki kişilerin canlı varlıklar olmayıp devinen birtakım mankenler olduklarını, sanatın canlandırdığı kişiler değil (düşüncelerimi kafamda ve yüreğimde olgunlaştırmam için zaman gerekirdi), gezginci kitaplar olduklarını ben de çok iyi biliyorum... Bu yüzden bar-

bar bir yapıt çıktı ortaya, bununla birlikte övünebileceğim eli sayfa var içinde."

Ama *Ölüler Evinden Anılar*'ın şaşırtıcı başarısı *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın başarısızlığını kapatıyor hemen. Bu kez eleştirmenler, yazarın çok büyük yetenekleri olduğunu kabullenmeye oybirliğiyle varıyorlar.

"Uzun süredir, *Ölüler Evinden Anılar* kadar okuyucuyu etkileyen bir yapıta rastlamadık edebiyatımızda," diye yazıyor Miliukov.

Dostoyevski'yi Dante ile kıyaslıyorlar. İç bulandırıcı bir buğu içinde çırpman, yara izleriyle kaplı, biçimsiz çıplak bedenlerle doldurulmuş hamamları betimlemesini övüyorlar. Kafaları kazıtılmış, zincirli kürek mahkûmlarının, arkadaşları önünde verdikleri temsillerden, hastane, kırbaçlama, yola çıkış sahnelerinden söz ediyorlar.

İlkin, sansür kurulunun bir memuru, metinde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini ileri sürmüştü: "Ağır çalışma kamplarında hükûmetin çok insanca davranışını, kafası az işleyen okuyucular, pek önemli suçlara verilen cezanın hafifletilmesi olarak yorumlamayacaklar mı?" diye yazıyor bu adı belirsiz kalem efendisi. Daha önceden Dostoyevski kitabın arasına konulacak karton üzerine, özgürlükten yoksun bırakılmaları, kürek mahkûmlarını, yurtta pek yaygın olan çavdar ekmeğinden bile tiksindiriyordu diye bir açıklama yazısı yazmıştı. Ama 12 Kasım 1860'da, merkez sansür kurulu yöneticiliği, kurulun ileri sürdüğü düşüncelere aldırmayıp, *Ölüler Evinden Anılar*'ın yayımlanmasına, "uygunsuz birkaç deyimin çıkarılması koşuluyla" izin verdi.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'la *Ölüler Evinden Anılar*'ın *Vakit*'te yayımlanması, dergiye yeni okuyucular kazandırmıştı. 1861'de abonelerin sayısı 2.300'e yükseliyor. 1862'de 4.302'ye ulaşıyor. Mişel, kendisini temelli dergiye vermek için sürprizli sigara fabrikasını kapatmıştı. Çalışma arkadaşları yazacakları makaleler için direktifleri ondan ve Fedor Mihailoviç'den alıyorlardı. Övülmeye değer bir çaba, bir inanç bu genç yazarlar ve eleştir-

menler topluluğunu canlandırıyordu. Onlar Rusya için çalışıyorlardı. Onlar dünya için çalışıyorlardı.

Bu sırada, çevrelerinde siyasal birtakım olaylar patlak veriyordu. 19 Şubat 1861 tarihli İkinci Aleksandr fermanıyla İmparatorluk köleleri kesin olarak özgürlüğe kavuşuyordu. Ama reform çok gecikmişti. Önceleri kamuoyunu kandırmak için uzun uzadıya konuşmuşlardı bundan. Şelgunov'un dediği gibi, "19 Şubat 1861 yasalarını kaleme almaktan başka çare kalmadığı vakit, toplum düşünecek başka şey bulmuştu." Köktenciler (radikaller) davranmakta acele ediyorlardı. Sürgün devrimci Herzen, Londra'da çıkardığı *Çan* gazetesinde şunları yazıyor:

"Generallerle memurların yeni anayasayı halka uygulmaya başladıkları zaman görüldü ki, özgürlük gerçekte değil, sözde verilmişti ona... Halk için yeni bir kölelik durumu tanımlandı." (1 Temmuz 1861).

Aynı yılın 1 Kasımı'nda da: "Don Nehri'nden Urallar'a, Volga'dan Dinyeper'e dek uzanan geniş yurdumuzun her köşesine kulak veriniz, inilti gittikçe büyüyor, başkaldırma kımıltıları var. Kaynaşmaya başlayan dalganın ilk homurtusudur bu. Ezici bir durgunluktan sonra fırtına kopacaktır..." Herzen'in gazetesini yurda sokmak hükümetçe yasaklanmıştır, ama o kaçak olarak sokuluyor ve elden ele dolaşıyor. Üniversite gençliği coşkun bir kaynaşma içindedir ve yeni bir düzen istemektedir. Hangi düzeni? Onu kendisi de bilmiyor. Ama önemi yok bunun.

1861 Kasımı'nda "Üniversiteliler" denilen bir olay patlak veriyor. Özgürlük düşünceleri fakülte öğrencilerinin başlarını döndürmüştü. Üniversiteliler, devrimci gazeteler okuyorlar, mitingler düzenliyorlar, yasaklanmış kitaplardan kitaplıklar meydana getiriyorlar, sosyal yardım sandıkları kuruyorlar, özgürlüğü savunan kitaplar basıyorlardı. Sonunda, kendi arkadaşlarını yargılamak için gizli bir mahkeme kurmaya dek vardırdılar işi. Resmî politikanın yanı sıra oluşan bu küçük düzen onları derslerinden alıkoyuyordu. Anfiler öğrenim salonları olmaktan çıkmış, tartışma yerleri olmuştu. Ders öğrenmiyorlardı. Öğrenecek hiçbir şeyleri yoktu. Üniversite yetkilileri, imparatordan, toplantıları ve üye seçimlerini yasaklayan bir ka-

rarname çıkarmasını istirham ettiler. Üniversite öğrencileri bu "gereksiz ve ezici tedbir"i şiddetle protesto etti. Başkaldırmış toplulukları sokak ortasında kuşatmak zorunda kalındı. Günde birkaç kez onları tutukluyor sonra da salıveriyorlardı. Sonunda elebaşlarını Piyer-ve-Pol Kalesi'ne kapattılar. Onlar ise bu ansızın gelen ünle sarhoştular. Çok doğal olarak tüm kent onların yürekliliklerinden söz ediyordu sadece; ve belirli saatlerde, tutukluları ziyaret etmek için cezaevinin önünde büyük bir kalabalık birikip kaynaşıyordu. Mişel Dostoyevski, *Vakit* gazetesi adına genç tutuklulara büyük bir rozbifle bir şişe konyak ve bir şişe şarap gönderdi. Sürgüne gönderilenler kentten ayrılırlarken geniş bir hayranlar kalabalığı, dış mahallelerin ötesine dek uğurladı onları.

Daha sonra, "reform yüzünden" üniversite kapatıldı. Ama profesörler Duma salonlarında genel konferanslar vermek için izin aldılar. Üniversite öğrencileri de konferansları düzenleme ve disiplini sağlama işlerini üstlerine aldılar. Ne var ki, bu yeni belediye üniversitesi de, 2 Mart 1862'de düzenlenen müzikli edebiyat toplantısının ertesi günü kapatıldı. Bu suvarede Profesör Pavlov, programın öbür bölümleri gibi sansürden geçirilmiş bir makale okudu. Ama, makaleyi anlamı bütün bütün değiştiren bir tonla okumuştu: "Şimdi üzerimizde mutluluk ve saltanat süren imparator iktidarı ele aldığı vakit, bardağı dolu buldu..." tümcesine gelince, İkinci Aleksandr'ın bardağın dışına "köleliği sürdüren birkaç acı damla"yı taşırdığını açıklamasına fırsat vermediler. Çılgın bir alkış sözünü kesti.

Ertesi gün profesörün St. Petersburg'dan sürüldüğü öğrenildi. Meslektaşları onunla birlik olduklarını açıkladılar ve derslere girmediler. Olayı örtbas etmek için hükümet bütün dersleri yasak etti. 2 Mart toplantısında konuşmacı olarak hazır bulunan Dostoyevski, sonraları *Cinler*'deki açık okuma sahnesini betimlerken bu olayı anımsayacaktır:

"Kalabalığın gürültüsü son sözlerin işitilmesine engel oldu... Bağırıyorlar, el çırpıyorlardı. Hatta bu kadınlardan kimileri: 'Yeter! yeter! onu söylemesen daha iyi,' diye haykırıyorlardı." (*Cinler* - Bayram)

Üniversitesinin kapatılmasına karşın, devrimci kışkırtıcılar, çalışmalarını yorulmadan sürdürüyorlar. Gizli dernekler çoğalıyor. *Çağdaş*'ın yazarlarından Çernişevski ile Utin ve Topçu Albayı Lavrov, "halkın en kötü düşmanı olan imparatorluk hükümetine karşı savaşmak için," Toprak ve Özgürlük topluluğunu kuruyorlar. Evlerin kapıları altından devrimci bildiriler atılıyor usulca:

"Yaşasın Sosyal Demokrat Rus Cumhuriyeti!"

Ve gene: "Bir ağızdan bağıracağız: 'Balta başına!' İşte o vakit imparatorluk partisi üyelerine ölüm! Onların şimdi bize acımadıkları gibi, biz de onlara acımayalım! Ortalıkta görünmeye yürekleri varsa meydanlarda vurunuz bu alçaklara, evlerinde vurunuz; küçük kentlerin dar sokaklarında vurunuz; büyük kentlerin geniş caddelerinde vurunuz; köylerde vurun, kentlerde vurun."

Ve daha: "Halk yararına karşı gelen yüz bin kişi var Rusya'da; Kentlerin sokaklarını kana boyayalım, taş taş üstünde bırakmayalım."

"Genç Rusya"ya seslenen bu bildirilerden birini kapısında asılı bulan Dostoyevski çok kızıyor ve üzülüyor.

Şöyle yazacaktır *Bir Yazarın Günlüğü*'nde: "Bana gelince uzun süredir, ne kafaca ne yürekçe bu adamlarla birlik olmadığım, onların davranışlarını onamadığım halde, işte birden, onların beceriksizliklerinden utanıyor ve üzüntü duyuyorum... Bu olaydan ezici bir gerçek çıkıyor ortaya: Bu bildiriler, korkunç derecede düşük bir eğitim ve öğretim düzeyinin tanıklığını yapıyorlar."

Çağdaş'ın iş ortaklarından, "Toprak ve Özgürlük" grubunun üyelerinden Çernişevski'nin evine gidiyor, bildiriyi yazanlara doğru yolu göstermesini rica ediyor ondan.

"Belki de hiç etkisi olmayacak bunun," diye karşılık veriyor öbürü büyük bir umursamazlıkla. "Üstelik bunlar ikinci derecede olaylar olduklarına göre, önüne geçilemez."

16 Mayıs'ta gizemli yangınlar çıkıyor St. Petersburg'da. Polisin ve tulumbacıların çabalarına karşın iki hafta süren yangın tüm mahalleleri yakıp yok ediyor.

"İyice anımsıyorum," diye yazıyor Strakhov, "Fedor Mihailoviç'le ben, biraz hava almak için kentin dışında gezmeye gitmiştik. Vapurun güvertesinden kentin üç-dört yerinden yükselen duman dalgaları uzaktan görünüyordu. Bir orkestranın çaldığı ve Çingenelerin şarkı söylediği bir bahçeye indik."

Hükümet suçluları bulamadı, ama bütün kuşkular "Toprak ve Özgürlük"ün nihilistleri üzerinde toplanıyordu. Ayrıca *Çağdaş* gazetesi sekiz ay için kapatıldı.

Çok geçmeden devrimci Çernişevski, Piyer-ve-Pol Kalesi'ne hapsedildi.

Dostoyevski'ye gelince, politik olaylardan bezmiş, başyazarlık çalışmalarından bunalmış olarak yabancı ülkelere bir gezi yapmaya karar verdi. Zaten doktorlar ona uzun süredir, "Avrupa"ya gitmesini, orada birkaç ay dinlenmesini öğütlüyorlardı. Mari Dimitriyevna'nın da kocasıyla birlikte gitmesi büyük yol paraları gerektirecekti. Ayrıca Mari, Jimnaz Okulu'na girmek için sınavlara hazırlanan oğlu Pol'ü St. Petersburg'da bırakmak istemiyordu. Bu nedenler yüzünden Dostoyevski 7 Haziran 1862'de tek başına yola çıktı.

İKİNCİ BÖLÜM

Avrupa'ya İlk Gezi - Polonya Olayı

Dostoyevski, Haziran ortalarına doğru Paris'e varıyor, ama kimseyi tanımıyor başkentte, onu da tanıyan yok orada. O günlerde ne *Sefiller*'i yayımlayan Hugo'ya, ne *Salambo*'yu yayımlayan Flaubert'e, ne *Kaptan Frakas*'ı yeni yayımlamış bulunan Théophile Gautier'ye, ne Renan'a, ne Sainte Beuve'e ne de Taine'e rastlıyor. Bir yaban yalnızlığı içine kapanıyor. Rusya'ya acıyor. Yurt özlemi tasaya dönüşüyor çabucak.

"Paris korkunç derecede yürek karartıcı bir kent," diye yazıyor Strakhov'a. "Hayranlığa değer birçok anıtı olmasa can sıkıntısından ölürdüm..."

Fransa'da ancak on gün kalıyor; yine de daha şimdiden "Fransızın uslu, namuslu, uygar, ama ikiyüzlü ve para canlısı olduğunu," biliyor.

Fransa'dan İngiltere'ye kaçıyor hemen. Londra'da nihilist Herzen'i buluyor, ve siyasal düşünceleri taban tabana zıt olduğu halde iki adam anlaşıyorlar. "Dün Dostoyevski evimdeydi," diye yazıyor Herzen, Ogarev'e. "Açık yürekli, biraz sıkılgan, ama çok sevimli bir adam. Rus halkına coşkun bir güveni var."

Dostoyevski'ye gelince, ilk ziyaretinde Herzen'e karşı oldukça yumuşak görünüyor, ama birkaç yıl sonra Rusya'ya ihanet ettiği için sitem edecektir ona: "Herzen göç etmemiş, göçmen

olarak doğmuştur," diye yazacaktır *Bir Yazarın Günlüğü*'nde. "Kendilerini halktan ayırmakla, doğal olarak Tanrılarını yitirmişlerdir bunlar. Vatanına karşı her çeşit duygudan yoksun olan, sadece düşünceleri, mantığıyla davranan Herzen'in bir sosyalist olması doğal bir şeydir... Aileyi inkâr ediyordu, görünüşe bakılırsa iyi bir baba ve iyi bir koca oldu. Mülkiyeti inkâr ediyordu, ama bu arada yabancı ülkede sıkıntı çekmeden işlerini hayret edilecek derecede yoluna koymasını bildi. Başkaldırı düzenliyor, ama başkalarını öne sürüyordu; bu sırada da kendi evinde rahat ve dirlik düzenlik içinde yaşamasını seviyordu."

Herzen'in yaptığı açıklamalar yardımıyla Fedor Mihailoviç Londra'yı Paris kadar sevmemezlik etmiyor. "Sokaklar, bizde bilinmeyen gaz alevli lambalarla aydınlatılıyor. Her adımda aynalı, yaldızlı kahveler var. İnsanlar buralarda oturabiliyorlar ve toplanabiliyorlar."

8 Temmuz'da Paris'e dönüyor.

Paris'e ilk ziyaretinde Dostoyevski, Strakhov'a mektup yazarak İsviçre'de ve İtalya'da birlikte dolaşmalarını rica etmişti. Strakhov kabul ediyor. Buluşma yeri olarak Cenevre'yi seçiyorlar. Dostoyevski oraya Kolonya, Dusseldorf, Mayence ve Bâle üzerinden gidiyor. Strakhov'u 22 Temmuz'da Cenevre'de buluyor.

İki dost canları sıkılarak geziyorlar kenti. Fedor Mihailoviç onu "karanlık ve tatsız" buluyor. Bununla birlikte, Lucerne'e, Torino'ya, Cenova'ya gidiyorlar. Cenova'dan gemiyle Livourne'a geçiyorlar, oradan da trenle Floransa'ya gidiyorlar. Ne var ki Dostoyevski gezmeyi bilemiyor.

Ülkelerden bir uyurgezer gibi geçiyor. İç dünyasında daldığı düşlerden, kahvede bir masaya yerleşen irikıyım bir burjuvanın ya da burnunu çekerken zil gibi sesler çıkarıp sümküren pansiyoncu kadın siluetini bir bakışta kapıvermek için uyanıyor ancak. Bir tetik hızlılığıyla, acınacak halde olan kendi dramlarını, buruk sevinçlerini, nazlı pişmanlıklarını anımsıyor. Onları evirip çeviriyor, derisi yüzülmüş tavşan eti çıplaklığıyla gözleri önüne getiriyor. Ama onları saran dekor sis içinde titriyor,

geriliyor. Dostoyevski insandan ötesini görmüyor. Görüş alanı insanla sınırlanıyor. Manzara onu ilgilendirmiyor. Torino'nun düz ve dik sokaklarına bakıyorsa bu, onları St. Petersburg'un sokaklarıyla kıyaslamak içindir. Arno, ona Fontanka'yı hatırlatıyor. "Ne doğa, ne anıtlar, ne de sanat yapıtları onu ilgilendiriyordu, diye yazıyor Strakhov. Tüm dikkatini insanlara yöneltiyordu."

Kısacası, Floransa'da bir hafta geçirdikten sonra, Strakhov Paris'e gitmeye karar veriyor. Dostoyevski de Rusya'ya.

St. Petersburg'a varır varmaz Dostoyevski, *Vakit*'e yolculuk anılarını yazmaya başlıyor. Bunlar *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'dır. Yırtıcı bir alayla, gezdiği ülkeleri yeriyor.

"Bir Fransız'ın, daha doğrusu bir Parisli'nin (çünkü, gerçekte, bütün Fransızlar Parislidirler) kafasından, dünyanın ilk insanı olduğu düşüncesini hiçbir vakit sökûp atamazsınız. Öte yandan, Paris dışında, dünyayı çok az tanır, tanımayı da istemez." İşte vatanseverlik için.

"Her yıl vakti gelince, mecliste en önemli politika sorunları tartışılır ve Parisli tatlı tatlı heyecanlanır. Güzel sözler konuşulacağını bilir ve bundan hoşlanır." Belâgat için.

"Burjuvanın, özellikle Parisli burjuvanın yasaya uygun ve daha az canlı olmayan bir başka gereksinmesi de 'otlar üzerinde yuvarlanmaktır.' İşte doğa duygusu için.

Ya aşk? "Burjuva duygulanmak ya da karısını aldatmak istedi mi onu 'maralım' diye çağırır. Karşıt olarak seven kadın, ince aşk oyunları nöbeti içinde burjuvasına 'biribi' der... Çoğu kez Parisli için iyi bir aşk numarası gerçek aşktan daha değerlidir."

Bütün bunları Dostoyevski Paris'teki ilk ve kısa ziyareti sırasında anlamıştır. Londra'dan da, çok büyük, gürültülü, kaynaşan bir kentin imgesini götürmüştür: "Evlerin üstüne (az sonra da altına) yerleştirilmiş bu demiryolları, bu gözüpek girişkenlik; aslında en yüksek aşamasında olan burjuva düzeninin bu göze çarpan düzensizliği, bu zehirli Taymis, kömürle doldurulmuş bu hava, bu meydanlar ve bu göz kamaştırıcı parklar, Whitechapel örneği, halkı yarı çıplak, yaban ve aç olan bu uğursuz

mahalleler, milyonları ve evrensel trafiğiyle koca kent..." Baal tapınağının içine düştüğünü sanıyor. Ona göre, ilerleme tüm Avrupa'yı, tüm Batı'yı berbat etmiştir. Bu Tanrısız ülkeler, bu kodamanların, paranın, hesabın, bilimin ülkeleri, kendi ustalıklarının zenginliği altında yavaş yavaş bunalmaktadırlar. Kurtuluş başka yerdedir. Kurtuluş yeni bir halkta, kültürün el dokundurmadığı, çocukluğun yahn inancının henüz hüküm sürdüğü, Tarih'in kapısında saatini bekleyen Rus halkındadır.

Avrupa'yı Rusya kurtaracaktır.

Bununla birlikte, 1863 yılının başından itibaren bütün Avrupa Rusya'nın karşısına dikiliyor. 1855 yılında çar Varşova'ya geldiği vakit Polonyalı uyruklarına, geçmişi temelli unutacağına söz vermişti. "Düş kurmayalım, demişti, benim kanılarıma göre, Polonya da Finlandiya gibi, Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren büyük aileye bağlanırsa sizler mutlu olabilirsiniz ancak."

1861 tarihli bir imparatorluk kararı Polonya'ya, Polonyalıların meydana getireceği bir millet meclisi kurma hakkını tanıyor ve yöresel yönetim içinde de seçilmiş temsilcilerin meydana getireceği birtakım meclisler kurulmasını öneriyordu. Üstelik mahkemeler, okullar, din işleri gene Polonyalıların örgütlendireceği özel kurulların yetkilerine bırakılacaklardı.

Bir Polonyalı olan Marki Veliopovski yönetim aygıtının başına yerleştirildi ve liberal reform yanlısı Büyük Dük Konstantin Nikolayeviç de Polonya kral yardımcılığına atandı.

Veliopolski ılımlı bir adamdı. Ve Rusya'da olduğu gibi Polonya'da da yönetimin yumuşatılması, memnun olmayanların öfkesini yatıştıracağı yerde azdırmıştı. İmparator tarafından verilen ayrıcalıklar bir güçsüzlük belirtisi olarak yorumlandı. Büyük Dük Konstantin Nikolayeviç'e bir suikast yapıldı. Sonunda, 13 Ocak 1863 günü bir isyan çıktı. Başkaldıran çeteler Polonya ve Litvanya'nın birçok yerinde Rus birliklerine saldırdılar.

İsyan acımasız bastırıldı. Litvanya'da, "infazcı" adı takılan Muraviyev, adamları tutuklu bırakmanın gereksiz olduğunu söylüyordu.

Polonya'da General Berg, Fishau'da yaptığı toplu katliamla ün saldı.

Fransa, İngiltere, Avusturya bu misilleme hareketlerine çok üzüldüler. Ama Rusya onların yalvarıp yakarmalarına, tehditlerine kulak asmayacaktır.

Londra'da, devrimci Herzen, Polonyalıları tuttu: "Polonyalıları ve bizi mutsuz kılan hükümeti silah gücüyle ayakta tutmak, bilinçli bir suç işlemektir, ya da bilinçsiz cellatların rolünü oynayacak denli alçalmak demektir. Disiplinin ölümle sağlandığı bir yerde, disiplin zorunlu olmaktan çıkar."

Polonya olayı karşısındaki bu tutum, *Çan* gazetesi için önemli bir yanılgıydı. Gerçekten, Polonya'nın bağımsızlığı, Rus İmparatorluğu'nun parçalanmasını akla getiriyordu. Liberallere göre Herzen'in yolunu izlemek, vatan haini olmak demekti. Onların çoğu insanlık genel yararlarını ulusal çıkarların üstüne yerleştirecek denli "evrimlenmiş" değildi henüz. Ruslara saldırmışlardı; Ruslar da dövüşüyordu. Rus kanı Polonya'da akıyordu. Yabancı güçler, kendi düşüncelerini imparatorluk hükümetine zorla kabul ettirmek için araya giriyorlardı. Vatanseverlik gururu uyandı birden. Liberallerle Slavcılar yan yana geliverdiler. *Çan*'ın satışı çabucak düştü ve Herzen propagandasını kesmek zorunda kaldı.

Strakhov'un "Uğursuz Sorun" adlı Polonya olayı üzerine yazdığı büyük makale, işte bu ateşli iklime rastlamıştı. Biraz güç anlaşılır, biraz bulanık olan bu metin Batı uygarlığına katıldıkları için Polonyalıları suçluyordu. Polonyalıların koyu Katolikliği, kendini beğenmişliği, komşu ulusları küçük görmeleri sert bir dille yeriliyordu. Ama Polonyalıların hak aramalarının saçmalığını daha iyi aydınlatmak için yazar, hatta düşman adına konuşuyormuş gibi davrandı. Bu düşünce titizliği halkı şaşırttı. Slavcılar, *Uğursuz Sorun* makalesinin ancak *Vakit* yazarlarının Rus davasına yan çizmeleriyle açıklanabileceğini söylediler. *Moskova Gazetesi* kendini Polonya'dan yana göstermesinden ötürü *Vakit*'e şiddetle çattı. Polonyalılar ve onlardan yana olanlar, Strakhov'u kendilerinden biri gibi saydılar. Fransa'da, Rus düşmanı olan *Revue des deux Mondes* adlı dergi, uygar dün-

yanın düşüncesine tam bir karşılık olduğunu belirterek, makaleyi yayımladı.

Sonunda, 24 Mayıs 1863 günü, İçişleri Bakanlığı, "hükümetin niyetlerine ve her çeşit vatansever dileklere aykırı olan" davranışlarından ötürü kendini suçlu kılan gazetenin yayımlanmasını bir süre için yasak etti...

Mişel'le dostlarının başvuruları, açıklamaları, protestoları bir sonuç vermedi. Strakhov yıkılmıştı. Başarının eşiğinde bu avanak dedikodu yüzünden büyük umutsuzluğa kapılan Dostoyevski, dinlenmek için ikinci bir yolculuğa çıkmaktan başka bir şey düşünmüyordu. "Edebiyat Fonu"ndan 1500 ruble ödünç aldı. Bunun için de parayı 1864 Şubatı'ndan önce ödeme yükümünü, tüm yapıtının telif hakkını ipotek ederek kabullendi. Ama bu kez Fedor Mihailoviç yola tek başına çıkmamayı iyice aklına koymuştu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Avrupa'ya İkinci Gezi - Polin Suslova

St. Petersburg'a yerleşmek üzere Tver'den ayrıldığından beri, Fedor Mihailoviç Dostoyevski ateşli bir düşünsel yaşam sürmekteydi.

Romansal yapıtı, derginin yönetimi, güncel gelişmelerle ilgili makaleler yazmak, bütün bunlar onda sürekli bir sinir gerginliği yaratmıştı. Çok çalışmaktan yorgun, tasalı durumuyla o, karısının yanında edebiyat tedirginliklerini giderecek bir oyalanma bulmayı dilemişti.

Ne var ki, Mari Dimitriyevna hastaydı. Bir ölü yüzü gibi yanakları çökmüş, burun delikleri küçülmüş, göz çukurları daha da derinleşmişti. Dudakları yumuşak, son soluğunu şimdi vermiş gibi aralıktı. Üstelik kocasını da sevmiyordu. Bunu ona söylemişti. Bunu onun yüzüne haykırmıştı. Her fırsatta eski kavgalar yeniden başlıyordu. "Seninle evlenmemeliydim. Sensiz daha mutlu olacaktım. Sana yük oldum. İyi biliyorum bunu..." Ve bu tümcelerin her biri Fedor Mihailoviç'in yüreğine saplanıyordu.

"Evliyim, hastayım, edebiyatla uğraşıyorum, bir dergiyi yönetiyorum..." diye üzüntüyle yazıyor Belinski'nin dul karısına. Gevşemeye büyük gereksinim duyuyor. Geçmişinden söz açarak onu suçlayan, kendi kendini suçlayan ve bir isterik gibi hıç-

kıran, çoktan içi geçmiş bu kadının bulunduğu odadan kaçıp kurtulmak istiyor. Arı, taze hafif bir aşka susamıştır. Yosmaca gülüşlerin, canlı göz süzmelerin, gönül okşayıcı sözlerin düşünü kuruyor. Güzel güzel sevmek isterdi.

1860'da tiyatro oyuncusu, uçarı ve neşeli Şuber'e tutuluyor, ama ona hizmet eden bir arkadaş olacaktır sadece. Bununla birlikte alışık olduğu bu rolü seve seve kabulleniyor. Bu kadınla kocası Yanovski arasında, sağlığına zarar veren bir istekle aracılık yapıyor. Yeniden, aşkını açığa vurmadan seviyor ve onu hiçbir vakit mutlu kılmayacak olan bir kadın için kendini feda ediyor. Bayan Panayev'le olduğu gibi, Mari Dimitriyevna ile olduğu gibi, dostça tutkunun o tadına doyulmaz sınavını geçiriyor. En küçük bir yeteneği olsaydı, genç kadın için hafif oyunlar yazacağını söylüyor. 12 Haziran 1860'da şunları yazıyor ona: "Sizi çok derinden, çok ateşli seviyorum. Bana olan güveninize bağlandığımdan ötürü sizi yalın bir aşkla sevmediğimi söylemiştim; Ah Tanrım! Artık bana güvenmek istemediğinizi sandığım vakit ne çok üzülmüştüm... Ama, mektubunuz her şeyi düzeltti iyi dostum. Tanrı da sizi sevindirsin! Sizi yalın bir aşkla sevmediğime emin olmaktan öyle kıvançlıyım ki! Bu durum duygularımdan hiç korkmadan size daha candan bağlanmama izin veriyor. Allahaısmarladık benim küçük güvercinim. İnce, takılgan, küçük ayağınızı hayranlık ve sevgiyle öper, onu bütün yüreğimle avuçlarım arasında sıkarım."

Dostoyevski'nin bu bulanık, özentili üslupla ne süre kösteklendiği bilinmiyor.

Ama az sonra onu mutlu kılacak yeni bir rastlantı çıkıyor karşısına.

Dostoyevski yoksul öğrenciler yararına düzenlenen gece toplantılarına, yapıtlarından parçalar okuması için sık sık çağırılırdı.

Güzel Polin Suslova bu hayır şenliklerini hiç kaçırmazdı. Kaba çizgili, solgun bir yüzü, sert ve kibirli bakışları vardı. Ağır ağır konuşurdu. Hareketleri hesaplıydı. "Catherine de Médicis'ye benziyordu," diye yazacaktır sonradan evleneceği kocası; "içinden gelerek bir suç işleyebilir, ya da adam öldürebilir-

di; Saint Barthélemy gecesi, bile isteye penceresinden Huguenot'lara ateş edebilirdi. Genel anlamda Suslova, görkemli bir kadındı. Baştan çıkarıp egemenliği altına aldığı birçok kişi tanırım." Babası okuryazar olmayan eski bir mujikti. Kurnazlık ve yılmazlıkla ağasının yanında bir kâhyalık elde etmiş, yüzünün akıyla zengin olmuştu; sonunda kendi parasıyla bir fabrika açtı. İki kızından biri, Nadejda, Rusya'nın ilk kadın hekimi olacaktır. Ötekine gelince, Polin, tutkularını, süreli olarak üniversite öğrencisi kalmakla sınırlayacaktır.

Polin, birçok fakülteye yazılıp, derslerin ancak onda birini izleyen, notlar alıp onları bir daha okumayan, sınavlara hazırlanıp girmeyen, ama üniversite gençliğinin çene çaldığı salonların vaktini şaşmaz gediklisi olan coşkun, kocaman bir kız tipini eksiksiz canlandırır. Politikayla çok ilgilenir. Boş düşünceler, körüklenmiş duygularla doludur. Toptan devrim istemektedir, milletvekilliği görevi için yaratılmıştır; kışkırtmalar, bildiri dağıtmalar, gösteriler, özetle, her çeşit taşkın davranışlardan yanadır. Son derece feministtir, özgür aşkı ve yasa önünde kadın-erkek eşitliğini savunur. Tanrıya inanmaz. Daha sonra, Vladmir okulu müdürlüğünün bir raporu onu şöyle niteliyor: "Suslova, gerçekten, kendisine güvenilemeyecek bir yaratıktır. İlkin, mavi gözlük takar; sonra, saçlarını kısa kestirir. Ayrıca, yargılarında pek bağımsız görünür ve kiliseye hiç gitmez."

Nihilist genç kadını, Dostoyevski'nin gittikçe artan ünü derinden etkilemektedir. Ona öyle geliyor ki, çok acı çekmiş, çok sevmiş, insani tutkuların tümünü tanımış olan bu adam anlayabilir onu ancak; kuşkularını giderip esenliğe kavuşturabilir. Bu adamın yanında, genç kızlık kaygıları kolayca dağılacaktır... O, onu örgütleyecek, düzensiz yaşamına yepyeni bir anlam verecek, onu yararlı bir kadın durumuna getirecektir. Kısacası bu adam gerekmektedir ona.

Her çeşit utanç duygusunu bir yana atarak düşünüp taşınmadan, çılgınca bir mektup gönderiyor Dostoyevski'ye. Kendisini kabul etmesini rica ediyor. En sonunda bir öykü yazıp götürüyor ve kendisine *Vakit* dergisi yazı ailesine katılma onurunun verilmesini istiyor.

Öykü, 1861 Eylülü'nde yayımlanacaktır. Ama 1862 Aralığı'na değin Dostoyevski, maskesi düşen bu yeni genç aşka karşı savaşacaktır. Kendisi bu kızdan çok yaşlıdır. Kırmızı bıyıklı, çıkık alınlı yüzü ve cam gibi parlak, sert bakışlı gözleriyle oldukça çirkindir. Buna karşılık kız güzeldir, gürbüzdür ve kibirlidir. Dostoyevski, borçtan bunalmış, tasaların, görgülerin yıprattığı bir adamdır. Polin ise özgür, çok canlı, kanı kaynayan basit bir kızdır. Bu birleşme mutsuzluk getirebilir ancak. Gelgelelim, hasta, geçimsiz, yaygaracı, öksüren, tüküren, bir türlü ölmek bilmeyen karısından öyle kaçmak istiyordu ki! Öte yandan aktris Şuber'in çıtkırıldımlıklarını da unutmak istiyordu. Yürekçe ve bedence sevilmek istiyordu... Yaşamına Polin'le yeniden başlamak istiyordu... Bu taze etin, bu yeni ruhun kışkırtısı çok güçlüdür. Suçunun canavarca bilinciyle kendini bırakıyor.

Gerçekte kaybedecek olan Polin değil, kendisidir.

Bu ilişkinin daha ilk günlerinde Polin Suslova, kırklık sevgilisinden nefret ediyor. O, ruhunun düzensizliklerini bu adamın yatıştıracağını, onu en yüksek ışıklarla aydınlatılmış seçkin bir yaratık haline getireceğini saflıkla ummuştu, oysa kurtarıcı kişi sendeliyor, onu kendi düzeyine yükseltecek yerde, kendisi onun düzeyine düşüyor. Polin tinsel varlığıyla Fedor'un onu egemenliği altına alacağını ummuştu, oysa duygularıyla o, Fedor'a egemen oluyor. Tuhaf bir tiksinti veren, ama gene de vazgeçemediği bu mutluluğu tanıtıyor ona Dostoyevski. Polin, kendisini alçalmış ve lekelenmiş hissediyor. Bu çilli yüzü, ıslak bıyıkları, yalvaran gözleri görmek istemiyor önünde. Yine de, bu adamın yaklaşması için, bu adamın varlığı için yaşıyor sadece. Ondan yakınıyor, onu küçük görüyor, ondan nefret ediyor. Bu adam onun kaçınılmaz düşmanıdır. Günlüğüne, daha sonra şunları yazacaktır: "Gece yarısı uyanıyor, gündüz olup bitenleri anımsıyordum; sonra kalkıp hıçkıra hıçkıra odanın içinde dolaşıyordum."

Vakit'in yasak edilmesinden sonra, Fedor Mihailoviç, Rusya'dan ayrılmaya karar verince, Polin de onunla gitmeyi hemen kabul ediyor.

Ne var ki, dergi hesaplarının tasfiyesi, düşünüldüğünden daha da ince işler gerektiriyor. Bu yüzden Dostoyevski yolculuğunu bir süre için ertelemek zorunda kalıyor. İşlerin bitmesini Polin'in de sabırsızlıkla bekleyeceğini ve ağustos başında birlikte yola çıkacaklarını umuyor. Ama Polin eline geçen bu fırsattan yararlanmak istiyor; kaçmak, tek başına yolculuk etmek, kendisini hiç kimsenin tanımadığı büyük bir kente gitmek istiyor. Bu tiksinç elkoymanın dışına kaçışı sonuncu bir kez sınamak istiyor. Bavullarını yerleştirip bağlıyor. Âşığını St. Petersburg'da ekip, Paris'in yolunu tutuyor. Dostoyevski az sonra ona orada kavuşacağını umuyor.

Birkaç ay sonra, 19 Ağustos 1863'te Polin Dostoyevski'den yakında geleceğini bildiren bir mektup alıyor. Yoldadır. Bir iki güne kadar orada olacaktır. Ama Wiesbaden'de bir mola veriyor. Polin'i görmek için çok sabırsızlansa da rulette şansını deneme isteğine karşı koyamıyor. İstasyondan oyun evine gidiyor. Avizelerin göz yaşartan keskin parlaklığıyla aydınlatılmış, duvarları yorgun aynalarla kaplı kocaman salonlara giriyor.

Ortadaki yeşil çuha, bütün odayı pelin rengindeki bir ışıkla aydınlatıyor gibidir. Bu masayı, tavandan süzülen kıskanç ışığın meydana çıkardığı küf yeşili, bitkin ve donuk yüzler çevrelemektedir. Bu gözler umutlanıyor, aydınlanıyor, yalvarıyor, lanet ediyor, ateşli ateşli hesaplıyor. Bu bakışlar bir çeşit kolektif büyü yaratıyorlar. Dostoyevski, dayanamayıp az bir para koyuyor ve kazanıyor. Yeniden para koyuyor, gene kazanıyor. Bu kez bütün parasını yatırıyor ve oyunu yöneten adamın küreği onun önüne bir yığın para itiyor: 10.400 frank. Zengin olmuştur, zengin! Oyun evinden dışarı fırlıyor, istasyondan biletini alıp deli gibi otele giriyor.

Gelgelelim, bavulunu kapatır kapatmaz çılgın bir istek beliriyor içinde: "10.000 frank kazanmanın büyük şansını" denemek. Oyun evine dönüyor yeniden. Orada, birbiri ardından, koyduğu paranın tümünü yitiriyor. Günün sonunda, elinde 5.000 frank kalıyor. Odasına dönüyor, yorgunluktan bitkin

ama mutludur. Paris'e doğru yola çıkmak üzere Wiesbaden'den ayrılmaya karar veriyor.

"Bunların sözünü etmeyiniz sevgili Varvara Dimitriyevna," diye yazıyor baldızına. "Düşündüğüm Paşa'dır (üvey oğlu Pol İssayev). Henüz çok saf," insanın yaşamını oyunla kolayca kazanabileceğini sanabilir... Babasının oyun evlerine gittiğini öğrenmesinde bir yarar yok."

Oyunun gizini biliyor şimdi: "Bu hem kolay hem de budalaca bir iştir: Oyunun gidişi ne biçim alırsa alsın, gerekli tek çıkar yol kendini tutmak ve kızmaktan kaçınmaktır."

Kumarbaz'da şöyle yazacaktır Dostoyevski: "Bir gün önce yeşil çuhaya yanaşıp para tomarlarını silip süpürmeye başlayınca, aşkım ikinci plana geçti... Benim bir kumarbaz olmam mümkün mü?"

Kısacası, 26 Ağustos'ta Dostoyevski Paris'e varıyor ve bir randevu saptamak için Polin'e mektup yazıyor. Polin günlüğünde buluşmanın gününü 27 Ağustos olarak not etmiştir: "Bu kez, Fedor Mihailoviç'den Paris'ten gönderilmiş bir mektup aldım. Az sonra beni göreceğinden çok mutlu. Ona, önceden hazırlanmış pek kısa bir pusula gönderdim. Çok acıyorum zavallıya..."

Aynı akşam, Dostoyevski, Soufflot Sokağı'nda oturan sevgilisini, küçük pansiyon odasında buluyor. Kadın solgun bir yüz ve kuru bakışlarla karşılıyor onu. Polin'in günlüğünden öğrendiklerimize göre şöyle bir sahne geçiyor:

"Merhaba," diyor kadın, güvensiz bir sesle.

Dostoyevski onu beceriksizce kucaklarken Polin mırıldanıyor:

- Gelmeyeceğini sanıyordum. Bir mektup yazmıştım sana.
- Hangi mektup?
- ... Gelmemeni bildirmek için.
- Neden?
- Çok geç de ondan.

Birden geriliyor Fedor. Başını öne eğiyor. Polin onun sadece saçlarıyla, acıdan kırışmış geniş alnını görebiliyor. Birden boğuk bir sesle bağırıyor Dostoyevski:

"Dinle Polin, öğrenmem gerek. Neresi olursa olsun bir yere gidelim. Her şeyi anlatacaksın bana. Yoksa ölürüm."

Büyük bir serinkanlılıkla, Fedor'un evine gitmeyi öneriyor Polin.

"Yol boyunca hiç konuşmadık. Ona bakmıyordum. Sadece ara sıra sabırsız ve umutsuz bir sesle arabacıya bağırıyordu: 'Çabuk, çabuk!' Adam arkasına dönüp şaşkın şaşkın bakıyordu bize... Kimi vakit Fedor Mihailoviç, elimi avucuna alıp sinirli sinirli sıkıyordu. 'Sakin ol!.. Yanındayım, diyordum ona.'"

Sonunda Dostoyevski'nin evine varıyorlar. Odasına girince, Fedor Mihailoviç kapıyı sürgülüyor ve Polin'in ayakları dibine yığılıyor. "Dizlerimi sıkarak, öperek, yüksek sesle hıçkırarak bağırdı: Seni yitirdim. Biliyorum bunu."

Dostoyevski, Polin'i kendisinden uzaklaştığı şu andaki kadar hiçbir vakit arzulamamıştı. İpekli ve bol giysilerin koruduğu bedeniyle, dimdik kımıltısız durmaktadır önünde. Ateşli bütünlüğüyle tanıdığı bu bedeni düşünüyor. İnliyor: "Belki o yakışıklıdır, gençtir, güzel konuşur. Ama hiçbir vakit benimki gibi bir yürek bulamayacaksın onda."

Polin gevşek bir tatlılıkla yatıştırıyor onu. Fedor aklını başına toplayacak bir duruma gelince de, alıştıra alıştıra anlatıyor serüvenini, Paris'te başına buyruk geçirdiği bu birkaç ay içinde Polin, kendini beğenmiş bir yüzü, arı, kırmızı, canlı bir ağzı olan Salvador adlı bir İspanyol gencine tutulmuştur. "İncecik tüyler üst dudağını süslemektedir. Güven verici davranışları vardır. Kendisine baktığı zaman, Polin sevinçten tüm gücünü yitirmektedir. Dostoyevski'den kurtulmak için, hiç düşünmeden teslim olmuştur ona. Salvador'un ilkel tutkusu, Fedor Mihailoviç'in hoşlandığı düşünsel karmaşıklıklardan, incelmiş işkencelerden kurtarıyor kadını. Ebedi bir üniversite öğrencisi olan bu kıza deha sahibi bir yazar değil, genç bir hayvan gerekmektedir. Konuşuyor, konuşuyor ve Dostoyevski ölü bir yüzle dinliyor onu. Sonunda soruyor:

- Mutlu musun?

- Hayır.

- Nasıl olur, hem seviyorsun, hem mutlu değilsin? Olur mu bu?

- O beni sevmiyor!..

- Seni sevmiyor ha! diye bağırıyor, umutsuzlukla başını elleri arasına alıp gezinerek. Öyleyse bir köle gibi seviyorsun onu değil mi? Saklama, söyle. Bilmem gerek bunu. Dünyanın öbür ucuna dek gideceksin ardından, doğru değil mi?

- Hayır... Ben... Ben bir köye çekileceğim, diye mırıldanıyor iki hıçkırık arasında.

Çünkü ağlıyor sonunda. Ve Dostoyevski kıvanç dolu bir şaşkınlıkla bakıyor bu gözyaşlarına. Değil mi ki, onun önünde ağlıyor, bu tüm umudun henüz yitirilmemiş olduğunun belirtisidir. Değil mi ki, onun önünde ağlıyor, bu, onu henüz avutabileceğinin, onun yanında hâlâ bir rolü olabileceğinin belirtisidir. Sonsuz bir acıma duygusu kaplıyor içini ve Polin'i bir çocuk gibi kollarında sıkıyor.

"Oh Polin, neden bu denli mutsuzsun?" diyor. "Günün birinde bir başkasını seveceğini seziyordum. Biliyordum bunu. Yanlışlıkla sevdin beni..."

Bu kadının âşığı olamayacağına göre onun dostu olacaktır bundan böyle. Onu başkalarına karşı koruyacaktır. Esenliğine zararlı bir hazla içten bir gizdeş, coşkun bir vekilharç rolüne bürünüyor yeniden. Bayan Panayev'le, Mari Dimitriyevna'yla, Bayan Şubert'le olan ilişkilerindeki gibi, o, kurulu sofra önünde aç bir adam, önemsiz rolde, konuşmayan bir oyuncu, bir üçüncü kişi olacaktır.

"İtalya'ya gidelim. Ağabeyin olacağım senin," diyor.

"Onu ertesi gün görmeye geleceğime söz verdim," diye yazıyor Polin. "İçimi döktükten sonra, daha yatışmış hissediyordum kendimi. O beni anlıyor."

Hiç kuşku yok, onunla gitmekte henüz duraksamaktadır. Ama kaygılarından en büyüğü, Salvador'un bir dostundan gelen mektuptan aldığı haberdir: Salvador tifoya yakalanmıştır. Polin'in ona gelmemesini rica ediyor arkadaşı. Polin deliye dönmüştür. Kötü haberi Fedor Mihailoviç'e ulaştırıyor. Fedor onu avunduruyor: "Paris'teki uzmanlar çok üstün hekim-

lerdir. İklim sağlamdır. Salvador çabucak iyileşecektir elbette." Salvador umulduğundan daha da çabuk iyileşiyor. Çünkü ertesi gün Suslova keskin bakışlı, taze tenli Salvador'a sokakta rastlıyor. Kısa bir açıklamadan sonra Polin, yakışıklı İspanyol'la ilgiyi kesip Fedor Mihailoviç'le İtalya'ya gitmeye karar veriyor.

"Ben mutluyum," diyor Fedor Mihailoviç. "Ama seni kim anlayacak bir gün?"

İşte o vakit, bu soğuk amazonla, şehvetli koruyucunun garip yolculukları başlıyor. Baden Baden'de duruyorlar: "Fedor Mihailoviç çok mutlu, durmadan rulet oynuyor," diye yazıyor Suslova. Polin'in odasında çay içiyorlar, Polin yatağa uzanıyor, Fedor Mihailoviç'in elini avucuna alıyor, iyi arkadaşı ona "umudunu yitirmediğini" söylüyor. Ama ansızın geri çekiliyor, parmaklarını alnında gezdiriyor.

"İçimden ne geçti biliyor musun?" diye bağırıyor tuhaf bir ifadeyle.

"Son derece altüst olmuş yüzüne bakıyordum:

- Ne geçti? dedim.

- Ayağını öpmek istedim birden.

- A! Neden bu? dedim şaşkınlıkla ve korku içinde iki ayağımı da altıma topladım.

- Canım öyle istedi ve karar verdim..."

Sonunda susuyor, ama küçücük otel odasında öteye beriye çarpa çarpa dört dönüyor. Polin odadan çıkmasını rica ediyor.

"Odana git. Uyumak istiyorum."

Çıkıyor, ama az sonra pencereyi kapatmak bahanesiyle gene geliyor. Polin'e yaklaşıyor. Alçak bir sesle soyunmasını söylüyor. Genç kadın, arzudan gerilmiş bu yüze, acıkmış bu gözlere, açık burun deliklerine bakarak:

"Daha sonra soyunacağım... Çekil git şimdi," diyor.

Sudan çıkmış bir köpek gibi çekilip gidiyor. Odasına dönüyor. Yatıyor. Kendisinden birkaç adım ötede soluk alan, sımsıcak, ıpıslak bedenin düşünü kuruyor.

İçinde yüzdüğü bu şehvet havası, kendine zorla kabul ettirdiği bu iğdiş edilmiş tutku, Fedor Mihailoviç'i çılgınlık derece-

sinde çileden çıkarıyor. Oyunda bir gevşeme arıyor. Onun için oyun, kendisinden esirgenen cinsel birleşme gibidir. Polin'in yanındayken yaşadığı duyguların en şiddetlisini, ruletin sıkıntıları içinde yeniden buluyor. Aşağılık bir sevinç duymanın, birine karşı bir suç işlemenin, kendisinde saklı, korunmuş, herhangi güzel bir şeyi vurup öldürmenin sınavlarını gene rulet başında geçiriyor. Bir aşk gecesinden döner gibi bitkin bir halde dönüyor otele.

Ertesi gün yeniden yatışmış durumdadır ve kardeşlik duygularıyla doludur.

Baden Baden'de Dostoyevski 3.000 frank yitiriyor.

İlişkisinden haberi olan Mişel "İnsan sevdiği kadınla yolculuk ederken nasıl kumar oynayabilir?" diye yazıyor.

"İnsan burada eğlenerek 10.000 frank kazanıyor," diye karşılık veriyor kardeşine Fedor Mihailoviç. "Bu yolculuğu ben, sizi ve kendimi yoksulluktan kurtarmak için yapıyorum. Üstelik oyunuma güveniyorum..."

Yola devam etmek için, saatini ve Polin'in yüzüğünü Cenevre'de rehine koymak zorunda kalıyor. Ama ödünç aldıkları para onları sadece Torino'ya dek götürüyor. Orada St. Petersburg'dan gönderilen parayı bekliyorlar.

Roma'da iki âşığın araları açılıyor.

Fedor Mihailoviç yaşamını paylaşan, ama onu kendisinden yoksun bırakan bu kadından usanmıştır.

"Bilirsin ki," diyor bir gün Polin'e, "bir erkeğe, senin bana yaptığın gibi işkence edilmez. Günün birinde üstelemeyi bırakır."

Kumarbaz adlı romanında Dostoyevski, Polin'le olan serüvenini anlatmıştır; orada şu tümceyi okuyoruz:

"Öyle anlar oldu ki, onu boğabilmek için yaşamımın yarısını verirdim. Yemin ederim ki, bir hançeri yavaş yavaş göğsüne daldırmak olanağı geçseydi elime, bunu derin bir zevkle yapardım sanıyorum. Böyle olmakla birlikte namusum üzerine kesinlikle söylüyorum ki, eğer Schlangenberg'de bana gerçekten: 'Kendini uçuruma at' deseydi, hemen atardım seve seve."

Ve daha ileride de şu temel ifade bulunur: "Evet, çoğu kez beni bir erkek yerine koymamıştır..."

Özellikle bu davranış ona acı veriyordu. Bu kadının gözünde bir erkek değildi o. Kadın ondan sakınmıyordu artık, çünkü onunla birlikte yolculuk etmeyi kabul etmişti.

Polin şöyle yazıyor: "Fedor Mihailoviç, beni bu durumda bırakıp gitmenin (saat sabahın biriydi, ben soyunup yatağıma yatmıştım) onun için bir küçüklük olduğunu söylüyordu bana, küçüklük, çünkü Ruslar hiçbir vakit gerilemezler."

Bu acı ve iğneli şaka üzerine çekilip gidiyor.

Zaman, düşünme, alışkanlık, Dostoyevski'nin arzusunu yavaş yavaş körletiyor. Yorgundur. Yapıtım düşünüyor. Rusya'ya dönmek isterdi. Üstelik Mari Dimitriyevna'nın da durumu birden kötüleşmişti.

Fedor Mihailoviç içini yıkan bu yolculuk süresince karısını unutmamıştır.

28 Ağustos 1863'te kardeşi Nikola'ya şöyle yazıyor: "Mari Dimitriyevna'yı düşünüyorum çoğu kez; Onun hakkında iyi haberler almayı ne çok isterdim! Nasıl sağlığı?"

"Annen hakkında bir şey duyduğun vakit bana yaz" (Pol İssayev'e yazılmış mektup, 28 Ağustos 1863).

"Mari Dimitriyevna hakkında bir şey yaz bana." (V.D. Constant'a mektup, 20 Eylül 1863).

Dostoyevski ile Suslova, Roma'dan Napoli'ye gidiyorlar; Napoli'den Torino'ya dönüyorlar. Sonunda, ekim ortalarına doğru Fedor Mihailoviç ve arkadaşı kesin olarak birbirlerinden ayrılıyorlar: Polin Paris'e gidiyor, Dostoyevski de Rusya'ya doğru yola çıkıyor.

Ama giderken Hamburg'da duruyor, yolculuk için elinde kalan bütün parasını oyunda yitiriyor. Paniğe kapılarak Suslova'ya mektup yazıyor. Kendisi de paraca pek darda olan Polin, saatini ve zincirini, emniyet sandığına rehin bırakıyor, dostlarından da biraz borç alarak Fedor Mihailoviç'e ilk yardımı göndermeyi başarıyor.

Kurtardığı bu adam hakkında sonradan şunları yazacaktır:

"İki yıl önce ne durumda olduğumu anımsadığım vakit, Dostoyevski'ye karşı tiksinme duyuyorum. Yüreğimdeki inancı ilkin o öldürdü."

Olayların gizemli bir biçimde zincirlenmesiyle, Dostoyevski'nin dâhi yorumcusu, eleştirmen Vassili Rosanov, 1880'de Polin'le evlenecektir. O günlerde Polin kırk, Rosanov yirmi dört yaşındadır. Genç adam ona hayrandır, kadın ise delikanlıyla alay eder. Altı yıllık bir cehennem yaşamından sonra Polin onu yüzüstü bırakıyor ve Rosanov avunamıyor bir türlü. Yeniden birleşmeleri için yalvardığı vakit, kadın ona şöyle karşılık veriyor:

"Binlerce koca sizin durumunuzdadır, ama hiçbiri ulumuyor. Erkekler köpek değildir."

Çılgına dönen Rosanov, Polin'i babasına şikâyet ediyor. Babası, kızını "insan türünün düşmanı" diye nitelemektedir. Daha sonra zavallı genç, arkadaşlarına hatta jandarmaya başvuruyor. Ama onun en acınacak dertlerini dinleyecek olan kişi Dostoyevski'nin dul karısı Anna Grigoryevna'dan başkası olmayacaktır.

Fedor Mihailoviç'e gelince, Polin ile olan ilişkisi yapıtının en büyük temalarından birisi olarak kalacaktır.

Bu hem ateşli hem soğuk kadın sırayla, *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov'un kız kardeşi Dunya, *Budala*'daki Aglae, *Cinler*'deki Liza, *Karamazov Kardeşler*'deki Katrin İvanovna ve özellikle *Kumarbaz*'daki Polin Aleksandrovna olacaktır.

Kumarbaz'ı o, Polin'le yolculuğu sırasında düşünüyor. 30 Eylül 1863'te Strakov'a şunları yazıyor: "Şu anda elimde hazır olan hiçbir şeyim yok. Ama bir romanın planını hazırlıyorum ve bana öyle geliyor ki, bu plan çok başarılı olacak... Bir adam çiziyorum... Birçok işe atılmış, ama hiçbirinde dikiş tutturamamış; hem otoriteye karşı başkaldıran hem de ondan korkan biri. Bununla birlikte, tehlikeye atılma isteği onu kendi gözünde yükseltir. Anlatı, bu adamın rulet oynamakla geçirdiği üç yılı işleyecek sadece..."

Ne var ki, Dostoyevski Rusya'ya döndüğü sırada bu romanı yazacak vakit bulamadı. Mari Dimitriyevna çok hastaydı. İklimi

St. Petersburg'un ikliminden daha sağlam olan Moskova'ya götürmek gerekiyordu onu hemen.

Genç Pol İssayev onlarla gidecektir. Gelgelelim, Mari Dimitriyevna öyle sinirli olmuştur ki, yanlarında öz oğlunun varlığına bile katlanamıyor artık. Bu yüzden Fedor Mihailoviç Pol'ü St. Petersburg'a göndermek zorunda kalıyor. Bununla birlikte, çok geçmeden, Dostoyevski'nin kendisi de St. Petersburg'a dönüyor. Çünkü kardeşi Mişel, *Vakit*'in yerine *Çağ* adlı yeni bir dergi çıkarmayı düşünüyor.

Yazarlar topluluğu *Vakit*'inkinin aynıdır. Ama para yoktur. Kâğıt krediyle alınıyor, baskısı krediyle yapılıyor, krediyle bağlanıp ciltleniyor. Birçok güçlükten sonra sansür *Çağ*'ın yayımlanmasına, "gazetenin tutumunu değiştirmeyeceklerine dair yazarların söz vermeleri koşuluyla..." izin veriyor.

Bu andan sonra Dostoyevski yaşamını, can çekişen karısıyla dergisi arasında paylaşıyor. Kötü yayım haberlerinin onu beklediği St. Petersburg ile Mari Dimitriyevna'nın can çekiştiği Moskova arasındaki bu iç karartıcı mekik dokumalar aylarca sürüp gidiyor.

Hasta kadın, "Odada şeytanlar var! Şeytanlar!" diye bağırıyor ara sıra. O vakit, onu yatıştırmak için, pencereyi açıp büyük havlu darbeleriyle odadan bir hayaleti kovalar gibi bir numara yapmak gerekiyordu.

Veremli kadının sapsarı, çökmüş yüzü karşısında Dostoyevski, Rusya dışına kaçışının, Polin'le olan ilişkisinin, sadece kendisinin hissedebildiği büyük yanılgısının müthiş vicdan azabını duyuyor. Mutsuz kadının başucunda, tüyler ürpertici bir itiraf ve yapıtının doruklarından biri olan *Yeraltından Notlar*'ı, kaleme alıyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeraltından Notlar - İki Ölüm

Golyatkin'in ikinci kişiliği Golyatkin'e benzediği gibi, Dostoyevski'nin bize itiraflarını anlattığı "Yeraltı Adamı" da yazarın kendisine benziyor belki. Bu yeraltı adamı kendi "kabuğu" olan karanlık, iç bulandırıcı bir odada oturmaktadır. Yalnız yaşar. Dostları yoktur. "Hastayım, kötüyüm, çekici hiçbir yanım yok," diyor. Ama alçaklığının bilincine varmasından, gizli gizli, tadına doyulmaz bir zevk duyuyor. Sevinçli pişmanlıkların, gülümseyen kinlerin, yüce korkuların özsuyunda olgunlaşıyor. "Pis St. Petersburg geceleri"nden birinde, köşesine çekilip, gündüzleyin yaptığı tüm kötülükleri, uğradığı tüm hakaretleri düşünmeyi seviyor. Alçaklığın son sınırına vardığını, hiçbir vakit başkaları gibi bir insan olamayacağını, tamamıyla olağanüstü bir şey olduğunu, kalabalığın yanında, kalabalığın dışında bulunduğunu, evrenin bir kenarında yapayalnız kaldığını kendi kendine söylemekten garip bir zevk duyuyor. "Ben tek başımayım, onlar hep birlikte."

Ve yalnızlığı içinde, kendi formülüne göre iş adamlarını, becerikli adamları inceleyip üzerinde düşünüyor. Bu sağlam sinirli kişiler, düşünceden büsbütün yoksundurlar. İş görmeleri için kafalarının bomboş olması gerekir. Şu düşünen kişi kımıltısız durmaktan başka bir şey yapamaz. Çünkü düşünce, eylemin

sokulması gereken sahte dekoru bir asit gibi kemirir. Eylemin özü bile kafanın bir başarısızlığıdır. Eylem, kendisine kılavuzluk eden yasalar uydurur. Eylem titizlikle yontulmuş bir dünyada mümkündür ancak. Deneysel bilimler deneylerin kataloğunu yapmışlar, aksiyonlar kurmuşlar, ufku sınırlayan taş duvarlar örmüşlerdir. Bu taş duvarlar önünde halk saygıyla eğilir. "İşte çok sağlam bir duvar, işte apaçık bir durum." Bu duvarların hapsettiği avanaklar sürüsü, bilimin, sınırsız bir alandan bir hapishane yaptığını düşünmüyorlar. Onlar böylece korunmuş küçük işlerini düşünüyorlar sadece. Ellerini ovuşturuyorlar, çünkü sıcaktadırlar. Eğer bir filozof, bir yeraltı adamı, duvarı yadsımayı ileri sürecek olsa bağırışırlar hemen: "Afedersiniz, başkaldırmak olanaksızdır: İki kere iki dört eder. Doğa size danışmaz; sizin isteklerinizle uğraşmaz, yasaklarının sizin hoşunuza gidip gitmediğini öğrenmek için kafa yormaz. Siz onu olduğu gibi kabullenmek ve bu nedenle, onun bütün sonuçlarını da kabullenmek zorundasınız. Duvar bir duvardır. vb."

Ve yeraltı adamı (daha doğrusu Dostoyevski), şu hayranlığa değer tümceyle karşılık veriyor: "Aman Tanrım! Şu ya da bu nedenle bu yasalardan hoşlanmıyorsam, doğanın ve aritmetiğin yasalarıyla ne yapacağım ben? Bu duvarı yıkacak yeterli güçlerim olmadığına göre, onu alnımla parçalayamayacağım elbette; ama, bu bir taş duvardır ve benim de güçlerim yeterli değildir, üstelik bu koca duvar iki kere iki dört eder gibi aklî bir temel üzerine örülmesi nedeniyle, insanlara bir yatışma, küçük bir erinç sağlıyor diye onunla uzlaşmayacağım."

"İki kere ikinin üç ettiğini ileri süren matematik delilikler ve böyle düşünen deliler var mıdır?" diye yazıyor Baudelaire.

Yeraltı adamı, yapay bütün kurumları yadsıyacak, apaçık durumların tümünü altüst edecek ve bilimsel yasaları çiğneyip öteye geçecektir. O, sayıların, maddenin sınırları dışında düşünecek, tasarlayacak, olanaksızın içinde yaşayacaktır. Bununla birlikte Tanrı, yaratığının olanaksızlığını gerektiriyor. Eğer Tanrı, insanın içinde kıvrıldığı bu kaplama odadan hoşlandığını, bugünkü rahatlık içinde oyalandığını, kısıldığını ve bir belirlilik makinesi haline gelmek için, düşünce-

nin bu ilahi kıvılcımını unuttuğunu kabul etseydi, çok zavallı bir put olurdu.

"İnsanın her işi, onun bir makine değil, bir insan olduğunu kendi kendisine tanıtlaması temeli üzerine dayanıyor gibi görünüyor," diye yazıyor Dostoyevski.

Ve bu, fiziksel evrende olduğu gibi tinsel evrende de böyledir. Tıpkı fiziksel ilkeler gibi, tinsel ilkeler de insanları hapseder. Bu ilkelerin durgun dizisini aşmak, üstün gerçeğe ulaşmak demektir.

Ahlaki çerçeve kırılsaydı bir kez, ne iyilik ne de kötülük olacaktı artık. Aynı biçimde, bilimsel yasalar çiğnendi mi bir kez, kaostan başka bir şey yoktur artık. İşte yeraltı adamı bizi bu kaosa çağırıyor.

Bu kaos içinde, yeraltı adamı özgürlüğün eksiksiz heyecanını duyuyor ve özgürlüğü rahatına yeğ tutuyor. "İnsanoğlu, kendisine neye mal olursa olsun, onu nereye dek sürüklerse sürüklesin, başına buyruk bir istemin gereksinmesini duyar sadece... Ben, insanın gerçek acıdan, yani yıkımdan, kaostan hiçbir vakit vazgeçmeyeceğine inandım."

Acı sayesindedir ki, insan, kavranılmaza, erişilmeze, mucizeye yaklaşır. Acı sayesindedir ki, insan kendi kendini aşarak yükselir.

Gerçekten, acının yollarıyla özgürlüğün yolları, Tanrı'yı bulmaya ya da insanı Tanrılaştırmaya götürdüler. Tanrı-İnsan ve İnsan-Tanrı. Nietzsche insanı üstün-insan içinde, İnsan-Tanrı içinde yok eder. Nietzsche'ye göre üstün-insanın olgunlaşması insanda insani olan her şeyi öldürmek zorunda kalır. Üstün–insan, evrimlenmiş bir insan değildir sadece. O bir mabuttur. O, dünyevi kökünden hiçbir şeyi kalmayan bir Tanrı'dır. Buna karşılık Dostoyevski'de insani öz, ilahi özle uyuşur. Tanrı, yaratığını yutmaz ve insan, Tanrı'da yok olmaz. Tanrı vardır ve insan vardır. Onlar tapınılacak bir aracıyla biri öbürü tarafından korunmaktadır: İsa. İnsanın özgürlüğü bir acıdır belki de; ama geçirilen sınav ne denli iğrenç ve kırgın olursa olsun, sonunda insan İsa'nın sözle anlatılamaz ışığı içine düşer.

Belki de sara nöbetleri süresinde duvarın doruğuna dek yükselmek ve yasak bölgeyi bakışıyla kapsamak olanağı verildi Dostoyevski'ye. Bu mucizevi görünüm özlemini ta yüreğinde duyarak, gözleri kamaşmış, görmez hale gelmiş bir durumda yeniden düşüyor. Ama gördü o, gördü!.. O, görmüş olanlardan biridir!.. Yeraltı adamında itiraf ediyor bunu. Ve böylece yeraltı adamı tüm yapıtının anahtarı oluyor. Çünkü tüm yapıtı boyunca Dostoyevski dünya yaşamının doğal anlayışıyla, doğaüstü anlayışı arasında, bir o yana bir bu yana çekiştirilecektir. Gökle yer arasında asılı kalmıştır. Hem gök hem yer tarafından etkilenmiştir. Nedensellik evreniyle, "iki kere ikinin dört ettiği" evren arasında bir seçim yapmıyor. İki mimarlığı az çok iyi bir biçimde dengede tutuyor. Zirve bir öyküyü gerçeğin tıkız yığınına enez bir özenle karıştırmaya çabalıyor. Bir Flaubert'in de yadsımayacağı gibi, bir kâbusun çevresine somut ayrıntılar yığıyor. "Görüyorsunuz ya, aklımı kaçırmadım. Bunların hepsi olabilir, bunların hepsi gerçektir," diyerek kendini kusursuz gösteriyor.

Bununla birlikte, karmakarışık beraberlikler her yanda çatırdıyor. Titizlikle ortaya konulan bu dekor içinde her şey falsoyu gösteriyor. Olaylar bir düş uyumuyla birbirini kovalıyor. İnsanlar karşı konulamaz bir kasırgayla sürükleniyorlar, on beş yaprak tutan sözler konuşuyorlar ve itiraflarını herkesin önünde okuyorlar. Ne vakit uyuyorlar? Ne vakit yemek yiyorlar? Onu yazarın kendisi de bilmiyor. Hiçbir şey hiçbir şeye bağlı değildir. Kimse kimseye güvenemez. İyilikle kötülük birbirine karışıyor. "Duvar"ın büyük çentikleri vardır ve şeytan yüzlü aktörler taş yığınları arasında, dünyanın öbür ucunda donuk, ölgün, doğaüstü bir ışık içinde oynuyorlar.

Onların dramı, bilimsel yasalara göre olağan bir dram değildir. Onların dramı bu yasaların dışında, bizim dışımızda kavranılır ancak. Dostoyevski'nin erkekleri, kadınları bildiğimiz gerçekliğe değil, ama ikinci bir gerçekliğe aittirler. Bizi etkileyen toplumsal kurallar, fiziksel yasaklar, alışkanlıklar kaldırılacak olsa biz nasıl olacaksak işte onlar da öyle kişilerdir. Bunlar sizin gibi, benim gibi insanlardır, ama eylemden önce, sözden önce alınmışlardır. Onlar, eğer şöyle olsaydı... belki bizim de

yapmış olacağımız şeyleri yaparlar. Onlar, eğer böyle olsaydı... belki bizim de söyleyebileceğimiz şeyleri söylerler. Dostoyevski bu "eğer"i atıyor. Şart kipini tanımıyor o. Kahramanlarını, düşündükleri gibi konuşturuyor, düşündükleri gibi davrandırıyor. Kişileri madde çerçevesinde devinen düşüncelerdir. Yeraltı adamı, Raskolnikov, Stavrogin, Kirillov, Şatov, Verkovenski, İvan Karamazov, bu insanların topunu bir düşünce kamçılar. Bu düşünceyle, bu düşünce için yanıp tutuşurlar. Konfor, para, toplumsal konum sorunları onları hiç ilgilendirmez. Ayaklarının dibine gelen, ellerinin, dişlerinin altında bulunan, gözlerinin önünde serilen şeylerle ilgilenmezler, onlarla alay ederler. Gerçekle düş arasında bir sınır tanımazlar. Birinden öbürüne geçerler. Dünyayı genişletirler.

Kimilerinin yaptığı gibi, Dostoyevski'nin kahramanlarının, özünden Rus olduklarını, serüvenlerinin de Rusya'dan başka bir ülkede tasarlanamayacağım ileri sürmek de saçmadır.

19. yüzyıl Rusyası'nın isteriklerle, saralılarla, veremlilerle dolu olduğunu ve Rus halkının, Dostoyevski'nin romanlarından tanınacağını sanmak gibi bir saflığa kapılmamak gerekir. Tam tersine okuyucular ve eleştirmenler oybirliğiyle aynı tepkiyi gösterdiler: "Bu insanlar bizden değildir." *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın bir kişisi hakkında da Kont Kuşelev Bezborodko "Onun, Rusya'dan çok, yabancı bir ülkede Fransa'da, İngiltere'de, Belçika'da bulunabileceğini..." yazıyor.

Yüce düşünceler tutkusu, düşünsel taşkınlık, mizaç değişmeleri, bütün bunlar, Slav karakterinin belirgin özellikleridir elbette. Hiç kuşku yok, Slavlarda "ikinci gerçeklik" Latinlere ya da Saksonlara oranla daha az derinlere gömülmüştür; ama, aradaki ayrım, "çeşit" bakımından değil, "düzey" bakımındandır. Dostoyevski'nin yaratıklarına katıksız Rus'tur denilemez, çünkü onlar evrensel sorunların egemenliği altındadırlar. Ortaya çıkardıkları düşünceler, ulusal edebiyat alanını aşan düşüncelerdir. Onlar, yaratılış karşısında Rusya'nın sıkıntısını değil, dünyanın sıkıntısını dile getiriyorlar. Dostoyevski'nin "yeraltı"sı sınırları yarıp geçiyor ve gizli bir ağla ülkeleri birleştiriyor.

Ne olursa olsun, ilk kez *Çağ* dergisinde yayımlanan bu kitap resmî eleştirmenlerin dikkatini çekmedi. Yalnız Apollon Grigoriyev, Fedor Mihailoviç'e "Bundan böyle hep bu türden yazmalısın," diyor. Bu yalın sözleri hiçbir vakit unutmayacaktır Dostoyevski.

Bu sırada, dergi düzensiz olarak çıkıyor. Aboneler, yöneticiye yakınmalar gönderiyorlar. Satış birden düşüyor. Hiçbir pratik görüşü olmayan ve bir süredir sağduyunun dışında içmeye koyulan Mişel, işleri yüzüstü bırakıyor.

Fedor Mihailoviç'e gelince o, Moskova'dan ayrılamamaktadır. Mari Dimitriyevna'nın durumu günden güne ağırlaşmaktadır. Ama kadın gene de oğlunu görmek istemiyor.

"Öleceğini anladığı vakit, helalleşmek için oğlunu çağıracağını söylüyor." (Mişel'e yazılmış 26 Mart 1864 tarihli mektup).

"Her gün ölümünü bekliyoruz. Çektiği acılar tüyler ürpertici. Onların tepkilerine katlanıyorum." (Mişel'e mektup, 2 Nisan 1864).

"Annen gittikçe kötüleşiyor. Doktor bir şey demiyor artık. Dua et Paşa." (Pol İssayev'e mektup, 10 Nisan 1864).

15 Nisan'da, Mari Dimitriyevna korkunç bir kriz geçiriyor: Bol bol kan kusuyor, öksürüyor. Dostoyevski kardeşine bir telgraf ve bir mektup gönderiyor: "Paşa'yı buraya göndermeni istiyorum. Kara bir ceketi vardır belki? Ona bir pantolon almak gerek."

Mari Dimitriyevna can çekişiyor, ama bilinci yerindedir, çevresindekilerle vedalaşıyor ve büyük bir yüreklilikle ölmeye hazırlanıyor. Sinirli titremelerle sarsılıyor şimdiden. Sık sık, boğuk boğuk soluk alıyor. Korkunç bir gurultu çıkıyor boğazından, "Sarımtırak ve tirşemsi yüzü arkaya düştü birden, ağzı açıldı, bacakları çırpınarak gerildiler. Derin bir soluk çıkardı." İşte sonradan böyle betimleyecektir Dostoyevski, *Suç ve Ceza*'daki veremli Katrin İvanovna'nın can çekişmesini.

Mari Dimitriyevna son nefesini akşamın saat yedisinde veriyor. "Bu akşam saat yedide," diye yazıyor Dostoyevski Mişel'e, "hepinize uzun ömürler diledikten sonra Mari Dimitriyevna öldü. Dualarınızda unutmayınız onu. O kadar çok acı çekti ki, günahlarını bağışlamayı kim reddedebilirdi diye soruyorum kendi kendime."

Ve aynı gece, karısının ölüsü önünde Dostoyevski, defterine şu tuhaf tümceyi yazıyor: "Maşa (Mari) masanın üzerine yatırıldı. Görecek miyim Maşa'yı bir gün?"

Yaşamı boyunca yararsız bir yük olarak ayağını köstekleyen, onu aldatan, ona işkence eden bu kadından ayrılmış olmak düşüncesine katlanamıyor Dostoyevski. Geçmişinin bütün bir parçasıdır o. İnik gözkapakları, lehimlenmiş dudaklarıyla, orada, masanın üzerinde uzanan bu varlık, onun bütün gençliğidir. Birden yapayalnız, perperişan kalmıştır. Ne de çok korkuyor yaşamaktan! Bir arada geçirdikleri bunca yıldan sonra, bu varlığın hesaba gelmez değerini anlıyor.

31 Mart 1865'te Vrangel'e şunları yazacaktır:

"Ah dostum, o beni sınırsızca seviyordu ve ben onu ölçüsüzce seviyordum, ama birlikte mutlu değildik... Yabansı, kuşkucu, hastalık derecesinde değişken karakteri yüzünden, karı koca olarak, gerçekten mutsuz olmuşsak da hiçbir vakit birbirimizi sevmekten geri kalmadık; üstelik ne denli mutsuz olmuşsak o denli çok bağlanmıştık birbirimize. O, yaşamım boyunca tanıdığım kadınların en soylusu, en özverilisi, gönlü en yüce olanıydı... Onu gömdükten sonra, yaşamımın bu denli çekilmez, bu denli boş olacağını tasarlayamazdım hiç."

Cenaze töreninden sonra Fedor Mihailoviç, dergi işlerinin kendisini beklediği St. Petersburg'a dönüyor. Üzüntüsünü, çalışmasıyla yenmeyi deniyor var gücüyle.

Ne yazık ki, üç ay sonra yeni bir yasın sillesini yiyecektir. Pol İssayev 9 Temmuz'da aşağıdaki mektubu alıyor:

"Sevgili Paşa'm, bana çamaşır gönder. Kardeşim ölecek. Kimseye bahsetme bundan. Nikola'ya yazdım. Belki bir ara kente geleceğim. Bundan söz etme...

F. Dostoyevski."

10 Temmuz, sabahın saat yedisinde bir karaciğer iltihabından mustarip olan Mişel son soluğunu veriyor.

Bu darbe Dostoyevski'nin umutsuzluğunu tamamlıyor. Kara alınyazısı ona soluk aldırmıyor adeta, hesaplı bir kötülükle ar-

kasından kovalıyor, sıkıştırıyor onu. Karısı öldüğünde, yanında onu avutacak kardeşi vardı. Ama şimdi kimsesi yok. Yapayalnızdır. Cezaevinde olduğundan, Sibirya'da olduğundan daha da yalnızdır. Kimin için, ne için yaşayacağını bilmiyor artık:

"Tek başıma kaldım ve korktum. Yaşamım ikiye bölünmüştü. Şimdi tamamlanan ilk yarısında ne için yaşadığım belliydi. Ama henüz bilinmeyen ikinci yarısında her şey yeni ve yabancıdır. Artık atmayan iki yüreğin yerine geçebilecek bir yürek yok benim için... Kendime yeni bir yaşam bulmak, yeni bağlar yaratmak mı? Yalnız bu düşünce beni iğrendiriyordu. İlk defa anladım ki, ikisinden başka kimseyi sevmediğim bu dünyada onların yerine kimseyi koyamayacağım ve yeni bir aşk sadece olanaksız değil, aynı zamanda da mekruhtur. Çevremde soğuğu ve boşluğu duydum..."

BEŞİNCİ BÖLÜM

Dul

Mişel'in bıraktığı bütün servet 300 rubleydi ki, bu da ancak cenaze harcamalarını karşıladı. Öte yandan 25.000 ruble borcu vardı; 15.000'i ciro edilecek vadesi gelmiş bonolardı. Gazete sadece müdürünün şahsi kredisiyle tutunuyordu. Müdür yok olunca çözülme başladı. Kasada metelik yoktur ve *Çağ*'ın gelecek altı sayısının teslimi için imza karşılığında abonelere söz verilmiştir. Sayıların sadece basımı 18.000 rubleye mal oluyordu. Bu 18.000 ruble, hemen ödenmesi gereken poliçelerin 15.000 rublesine eklenince, derginin açığı 33.000 rubleye yükseliyordu.

Hiç kuşku yok, Dostoyevski poliçelerin ödenmesinden sorumlu değildi. Derginin yayımlanmasına son verilebilir, alacaklıların parasını demirbaşı açık artırmaya satarak ödeyebilirdi. Ama bu davranış kardeşinin anısını lekelemek olurdu. Kutsal şeylere saygısızlık gibi görünen bu hareketi yasakladı kendisine. Yerli yersiz bütün borçların tam sorumluluğunu yüklendi.

Daha da fazlasını yaptı. En büyük gönül yüceliğiyle kardeşinin dul karısının ve dört çocuğunun bakımını üstlendi.

Bu karara varınca, Dostoyevski Moskova'ya gitti, yaşlı teyzesi Kumanin'den on bin ruble ödünç aldı ve her ne olursa olsun *Çağ*'ın yayımlanmasını sürdürmeye kesinlikle karar verdi. Gel-

gelelim, işler adamakıllı sarpa sarmıştı. Sansürden yeni bir yetkililik kâğıdı almak gerekti ve 31 Ocak sayısı ancak 22 Mart'ta çıkabildi.

Üstelik, Fedor Mihailoviç'e ne yazar olarak ne de yayımcı olarak makalelerini imzalamak izni verilmedi. Gecikmeden kızgın aboneler mektupla ve ağızdan protestolar yağdırmaya başladılar.

Bu sırada Dostoyevski kendini öldürürcesine çalışıyordu. Dergi birbirinden ayrı üç yerde basılıyor, sonra birleştiriliyordu. Sorumlu tek yazar olarak Fedor Mihailoviç provaları düzeltiyor, yazarları kabul ediyor, sansürle tartışıyor, makaleleri yeniden düzeltiyor, bütün kentte para arıyordu. Sabahın altısına dek durmadan çalışıyor, yirmi dört saatte beş saat uyuyordu sadece.

"Ah! dostum," diye yazıyor Vrangel'e "küreğe giderek borçlarımı ödemem ve yeniden özgürlüğe kavuşmam mümkün olsaydı, aynı sayıda yıllar için seve seve çekerdim bu cezayı... Bütün güç ve enerji yedeğimden bende kalan tek şey, umutsuzluğun bulanık ve tasalı bir duygusudur... Korkulu kaygı, acılık, soğuk bir can sıkıntısı, benim için en anormal bir durum... Sonra, yalnızım da... Bütün bunlara karşın bana öyle geliyor ki, yaşamaya hazırlanıyorum hep. Ne gülünç değil mi? Bir kedi canlılığı!"

İşte böylece bir oyalanma, bir esirgemezlik, sevgi dolu bir sıcaklık gereksinmesini duyuyor, yakınlarıyla azar azar, yeniden bağlılıklar kurmaya, kendine yeni dostluklar yaratmaya çabalıyor. Yavaş yavaş canlanıyor. Korvin Krukovski ailesiyle tanışıyor. Büyük kızları Anna, *Çağ* dergisine iki güzel öykü göndermişti önceden.

Anna uzun boylu, çevik, ince çizgili, taze saman renginde uzun saçlı, "su perilerinin gözleri gibi yeşil" gözlü bir kızdır. Zekidir, başına buyruktur, kibirlidir, önemli bir adamın yanında büyük bir rol oynamaya karar vermiştir.

Dostoyevski, güzel Anna ve ailesinin karşısında tuhaf bir sıkıntı geçiriyor:

"Sürekli olarak neşesiz görünüyordu, yüzü birtakım tiklerle oynarken bir yandan sakalını karıştırıyor, bir yandan bıyıklarını hafifçe ısırıyordu."

Bir gün anneyle babanın haklı hoşnutsuzluğuna karşın, ileride çıkaracağı *Stavrogin'in İtirafı*'nı anlatıyor genç kızlara. Kızlar onun anlatısıyla çok ilgileniyorlar, o hissediyor bunu. Anna da bu denli yüce ruhlu bir adamın kendisiyle ilgilenmesinden gurur duyuyor. Ne var ki, Dostoyevski'nin, avant-garde gençliği ve yeni düşünceleri küçük görmesinden ötürü ona sitem ediyor.

"Bugünun tüm gençliği kafasızdır ve çok bilgisizdir," diyor "Fedor Mihailoviç; onların hepsine göre, bir çift çizmenin değeri Puşkin'den daha büyüktür."

"Bizim kuşak için Puşkin, gerçekten biraz eskimiştir," diye karşılık veriyor öbürü.

Dostoyevski kızıyor, kalkıp gideceği tehdidini savuruyor, gidiyor da sonunda, ama ertesi gün üzgün, pişman bir yüzle yeniden geliyor.

Böyle olmakla birlikte, bir akşam küçük kız kardeş Sonya, Dostoyevski için öğrendiği *Sonate Pathétique*'i piyanoda çalarken, büyük kız kardeş ile Fedor Mihailoviç "küçük salon"da kesin bir açıklamada bulunuyorlar:

"Anlayınız beni," diye fısıldıyor Dostoyevski, "ilk karşılaştığımız andan beri sevdim sizi... ve sizin için beslediğim duygu bir dostluk değil, ama tüm benliğimi saran bir tutkudur..."

Oysa Anna Krukovski, hasta ve deha sahibi bu adama yaşamını bağlamaktan çok korkuyor. Evlenme teklifini kabul etmiyor. Onlar alçak sesle konuştukları sırada, küçük Sonya piyano çalmayı bırakıp dinliyor.

On dört yaşındaki bu çocuk, Dostoyevski'yi delice seviyor ve ablasının bu davranışını kınıyor. Netoçka'nın, Nelli'nin ruhlarına çok iyi sokulmasını bilen Dostoyevski ise, bakışlarını üzerinden ayırmayan bu körpe yüzde hiçbir şey sezemiyor, ve yenilmiş, reddedilmiş, yalnızlığına fırlatılmış olarak, sırtı kamburlaşmış, kolları sarkık bir durumda kapıya doğru ilerliyor.

Sonya ileride, Sofi Kovalevski adıyla tanınan ünlü matematikçi olacaktır. Anna'ya gelince o büyük sözlerin, büyük davranışların düşünü gerçekleştirecektir. Çünkü, Jacquelart adın-

da, ölüm cezası hükmü giyerek Alman sınırı yakınlarındaki bir kaleye hapsedilen bir Fransız bozguncusuyla evlenir. Bu adam, genç karısının babası tarafından nöbetçiye yedirilen yirmi bin frank sayesinde kaçıp kurtulur.

Dostoyevski bir kez daha, bir kadının karşısında küçülmüş buluyor kendisini. Aşırı bir öfkeyle dönüyor işine. Ne var ki, derginin satışı günden güne azalıyor. Abonelerin sayısı 1.300'e düşmüştür. Borç senetlerini kendi adına geçirdiğinden alacaklılar mektupla olsun, ziyaretleriyle olsun, çok tedirgin ediyorlar onu.

Yaz sonuna doğru Dostoyevski borçlarını, haciz ve hapis cezasıyla ödeyeceğine dair bir ihtar alıyor. En çok zorlanılan borçların tutarı üç bin rubleyi buluyor. Dostoyevski alacaklılarını yola getirmeye çabalıyor. Ama derginin büyük yoksulluğu onları anlaşılmaz kılıyor.

9 Haziran'da, *Ses* gazetesi *Çağ*'ın bir süre için kapatıldığını yazıyor.

İşte o sırada yayımcı Stellovski, Dostoyevski'ye giderek üç bin ruble karşılığında, bütün kitaplarını üç ciltte yayımlamak hakkını satın almayı öneriyor. Üstelik Stellovski, Dostoyevski'nin 1 Kasım 1866'dan önce hiçbir yerde çıkmamış bir roman da teslim etmesini istiyor. Bu günü geçirirse, Dostoyevski bir para cezası ödemeyi kabulleniyor. El yazması 1 Aralık'tan önce teslim edilmezse, Dostoyevski halihazırdaki ve gelecekteki bütün yapıtları üzerindeki hakkını yitirecek, bunların hepsi yayımcının tekelinde ve onun malı olacaktı. Stellovski borçlusunun bütün romanlarını ücretsiz yayımlamasına izin verecek olan gecikmeye çok güveniyor.

Stellovski, edebiyat çevrelerinde tanınmış bir dalavereciydi. Pissemski'nin, Kresstovski'nin, Glinka'nın emek sömürücüsü oldu. Başkalarının yıkımıyla beslenen, kurnaz, soysuz bir adamdı. Nereye ayak bassa orada bir yıkım gerçekleşirdi.

Gel gör ki, Dostoyevski, yıkım içinde, ağzını açamaz bir durumdaydı. Düşünüp taşınması için Stellovski'nin ona verdiği on iki günlük süre de tuhaf bir rastlantıyla, haciz için uygun görülen süreyle tamamı tamamına çakışıyordu.

Fedor Mihailoviç imzaladı.

Ama, pazarlık edilen paradan çok azı geçecektir eline, çünkü Stellovski, Dostoyevski'nin üzerine aldığı poliçelerden bir bölümünü ucuz fiyatla kapatmıştı. Yayımcı adı altında bir eliyle veriyor, alacaklı adı altında öbür eliyle yeniden alıyordu.

Az sonra Fedor Mihailoviç'e 175 gümüş ruble kalıyor sadece. Önemi yok, dış ülkelere gitmeye karar vermiştir.

Üçlü umut Rusya'dan kaçmaya itiyor onu. Unutamadığı Polin'i yeniden görmek istiyor: "Hâlâ seviyorum onu, hâlâ derinden seviyorum onu, ama, artık sevmemeyi isterdim. O, böyle bir aşka layık değildir," diye yazıyor Suslova'nın kız kardeşine. Rulette şansını denemek istiyor. Bir de ısmarlanan kitaplar için eni konu çalışmak istiyor.

Dostoyevski temmuz ayının sonunda Wiesbaden'e varıyor. Suslova ağustos ayının ilk günlerinde ona kavuşmak üzere gelecektir. Fedor Mihailoviç onu beklerken oyun evine dönüyor.

Yeniden Lui altınlarıyla, Frederik altınlarının, florinlerin yayıldığı yeşil çuhalar. Yeniden bu asık yüzler, açgözlü bakışlar; bir uçurumun korkuluğu gibi masanın kenarına yapışmış bu sinirli eller. Yeniden bu büyüleyici sözler: "Otuz bir, kırmızı, tek ve pas, dört, kara çift ve eksik..."

"Çok hırslanmıştım," diye yazıyor *Kumarbaz*'da, "bir yığın kırmızı altını tek bir vuruşla itiverdim ve kendime geldim birden. Hepsi bir anda olup bitti. Bütün gece boyunca soğuk bir ürperme sarıyordu her yanımı, sıkıntıdan ellerimle dizlerim titriyordu; ve şu anda kaybetmenin benim için ne demek olduğunu, bu kavrayış parıltısının ölgün ışığında sezinler gibi oluyordum..."

Beş gün içinde Dostoyevski eline geçmiş olan 175 rubleyi yitiriyor. Saatini rehine koyuyor. Otel hesabı ödenmemiştir. Eski bir kin taşımasına karşın, Dostoyevski, onurunu kırıp Turgenyev'i yıkımının yardımına çağırıyor: "Sizi tedirgin ettiğim için üzgünüm ve utanıyorum. Bugün için başvurabileceğim tek kişi sadece sizsiniz ve sonra siz, öbürlerinden çok daha naziksiniz. Bu da bana, size rahatça yazmama izin veriyor. Gelelim asıl meseleye. Sizinle erkek erkeğe konuşuyo-

rum ve sizden yüz taler istiyorum... İnsan tepetaklak olunca ne yapmalı?"

Turgenyev Dostoyevski'ye elli taler gönderiyor.

"Elli taler için teşekkürler, benim çok iyi İvan Sergiyeviç'im. Bu para beni temelli kurtarmadı, ama biraz toparlanmama yardım etti," diye karşılık veriyor ona Fedor Mihailoviç.

Onuru kırılmış, yüreği kabarmış bir durumda Polin'in gelmesini bekliyor. Belki yanında biraz parası olacak. Ama Polin'in, Wiesbaden'e indiğinde oda kirasını ödeyecek kadar bile parası yoktu.

Dostoyevski onu bir an önce sepetlemeyi düşünüyor. Aşırı bir iyilik ve sevinç içinde düşünü kurduğu bu sevgili yüz, ev sahibi kadının geçerken size arkasını döndüğü, yemek servisinin sınıttığı, otelin kötü bir odasında kısa bir süre kalabiliyor ancak. Ağustos ayının sonunda Polin, Paris'e dönmek üzere Wiesbaden'den ayrılıyor. O gider gitmez otel müdürü, Fedor Mihailoviç'e öğle ve akşam yemeklerinin verilmesini reddediyor: "Mademki yaşamınızı kazanmayı bilmiyorsunuz, yemek yemeye ihtiyacınız yok demektir. Size çay verilecek. Hepsi bu kadar."

"Böylece, dünden beri," diye yazıyor Dostoyevski Suslova'ya, "yemek yemiyorum ve sadece çayla besleniyorum; yanında çöplenecek birşeyler olmayınca çay da çok kötü bir şey; ne ayakkabılarımı ne de giysilerimi temizliyorlar. Beni çağırmaya gelmiyorlar, otel personeli sözle anlatılamaz bir küçümserlikle tam Almanlara özgü bir biçimde davranıyorlar bana karşı. Almanlara göre yoksul olmaktan ve borcunu vaktinde ödememekten daha büyük bir suç yoktur." Son bir onur tedirginliği yüzünden, Dostoyevski yemek saatinden önce otelden çıkıyor, gece olunca dönüyor. Ama bu günlük egzersiz onun iştahını kamçılıyor. O vakit odasında kalmaya boyun eğiyor. Okuyor, yazıyor. Para istemek için bir sürü mektup hazırlıyor. Gel gör ki, onları göndermek için bir meteliği bile yoktur. Ne yazık!

"İşte, üç gündür sabah ve akşam sadece çay içiyorum, işin tuhafı hiç bu kadar acıkmamıştım! Asıl canımı sıkan da, benimle kavga çıkarmak için bahane aramaları. Kimi vakit gece için bir mum bile vermiyorlar..."

Dostoyevski, Polin'den, Kopenhag'da bulunan Vrangel'den, Cenevre'de bulunan Herzen'den, Rusya'daki Miliukov'dan, yayımcı Katkov'dan yalvararak yardım diliyor. Ne yazık ki, Vrangel izindedir. Herzen bir dağ gezisine çıkmıştır. İleride yazacağı kitaplardan birisini 300 rubleye satmasını istediği Miliukov, başvurduğu *Okuma Kitaplığı, Çağdaş* ve *Vatan Yıllığı* gibi dergilerin yayımcılarından ret cevabı alıyor. Sonunda *Rus Ulağı* için beş-altı yapraklık bir roman teklif ettiği Katkov'dan da hiçbir ses çıkmıyor. Bununla birlikte kitabın konusu çekicidir:

"Olay, bu yıl içinde bugünlerde geçiyor," diye yazıyor Dostoyevski Katkov'a. "Küçük burjuva asıllı, üniversiteden kovulmuş, aşırı yoksulluk içinde yaşayan bir öğrenci, bu sıkıntılı durumdan bir anda kurtulmaya karar verdi; hafifliği, düşüncelerinin kararsızlığı yüzünden, havada duran, "tamamlanmamış" yabansı birtakım düşüncelerin etkisi altında yapıyor onu. Tefeci, yaşlı bir kadını öldürmeye karar verdi... Yaşlı kadın kafasız, sağır, hasta, cimri, kötü bir insandır. Yahudi hesapları yapar, kendisine hizmetçilik eden küçük kız kardeşine kötü davranıyor. "Hiçbir işe yaramaz! Kimseye yararı yok!.. Öyleyse neden yaşamalı?" Bu sorular genç adamın kafasını allak bullak ediyor. Onu öldürmeye ve parasını çalmaya karar veriyor. Bu parayla taşrada yaşayan annesinin mutluluğunu sağlayacak, bir toprak sahibinin evinde nedimelik yapan kız kardeşini bu adamın aşk saldırılarından koruyacak ve öğrenimini tamamlayacak.

"Ama ilahi doğrulukla, dünyevi yasa kendilerini gösteriyorlar. Kendi kendini ele vermenin zorunluluğunu duyuyor; kürek cezasında ölmeyi bile göze alarak duyuyor bu zorunluluğu, ama insanların yaşamına yeniden katılmak umudunu taşıyor; cinayetini işledikten sonra hissettiği, herkesin dışında kalma duygusuyla, öbür insanlar arasındaki yalnızlığı ona son derece işkence etmişlerdir. Doğruluğun ve insan tabiatının yasaları çok güçlüydüler. Katil suçunu denkleştirmek için işkenceleri üstüne toplamaya karar veriyor..."

Bu kısa açıklama içinde, daha şimdiden *Suç ve Ceza*'nın öze değin çizgilerini tanıyoruz.

Evet, bir gömme dolabı andıran bu daracık, kül renkli odada, yiyecekten, ışıktan yoksun olduğu, çamaşırının bile yıkanmadığı süre içinde, Rusya'ya dönmek için sağdan soldan birkaç kuruş dilendiği günlerde kısacası, yoksulluğun ve yalnızlığın doruğunda bulunduğu sıralardadır ki, Dostoyevski kendisine ün kazandıracak olan bu önemli kitabı hazırlayacaktır.

"Belki de şimdi yazdığım bu kitap, bugüne dek yazdıklarımın tümünden üstün olacak."

Bu arada Vrangel Kopenhag'a dönmüştür. Dostoyevski'nin umutsuz iki mektubunu buluyor. Yolculuk için gerekli parayı hemen gönderiyor ve evinde birkaç gün geçirmesi için onu çağırıyor. Fedor Mihailoviç eski dostunu ziyaret etmek için eline geçen bu fırsatı sevinçle kabul ediyor.

1 Ekim'de Kopenhag'a varıyor.

Aynı ayın 10'unda St. Petersburg'a doğru yola çıkıyor.

Başkente döner dönmez art arda üç sara nöbeti geçiriyor. "Yine de, oturdum, çalışıyorum," diye yazıyor Vrangel'e.

Katkov'dan istediği üç yüz ruble, Wiesbaden'den geçerek sonunda ona ulaşıyor. Ama daha şimdiden bu para ona yetmiyor.

"Gazeteniz için çalışıyorum, ve bu yüzden beni gül gibi geçindirebilecek başka teklifleri kabul edemiyorum; oysa, bir kopekim yok, giysilerimi de rehine koydum. Bu nedenle, bana, 1.000 ruble avans göndermenizi rica ediyorum sizden."

Ölen kardeşinin ailesi yoksulluk içindedir. Kendisinin de henüz ilişiğini kesmediği birkaç alacaklı yakasına yapışmıştır yeniden. "Bununla birlikte, onların arasından kimileri makul düşünüp, beş yıl taksitle ödememi kabul ediyorlar, gel gör ki, öbürleri hiç söz anlamıyorlar. Bu da benim sabrımı taşırıyor, uzun süre sinirleniyorum ve işte, oturup yazmam gerekiyor. Kimi vakit bu olanaksızdır."

Sara nöbetleri çalışmasını daha da geciktiriyor. Bunlar yetmiyormuş gibi üstelik basurları onu on beş gün yatağa çiviliyor. Neyse ki kasım ayında zorlu bir çalışma sayesinde romanının büyük bir bölümünü yoluna koyuyor.

Gelgelelim, yaptıklarını beğenmiyor. El yazmasını yakıyor ve yeniden başlıyor:

"Yeni bir biçimle, yeni bir plan beni baştan çıkardı..."

Gece gündüz çalışıyor. Krayevski'ye anlattığı ve *Zavallı Sarhoşlar* (Marmeladov'un bir bölümü) adını verdiği konuyla, Katkov'a anlattığı üniversite öğrencisinin konusunu bir bütün olarak birleştirip kuruyor. Raskolnikov'un günlüğü tasarısını bırakıyor ve roman biçimine sokuyor. Yapıtında, baskıya ayak uydurarak ilerliyor. Her ay, bir ay sonra çıkacak bölümleri yazıyor: Dört haftada, basılmış altı yaprağın değeri!

18 Şubat 1866'da Vrangel'e şöyle yazıyor: "İki hafta oldu, romanımın birinci bölümü *Rus Ulağı*'nda yayımlandı. Adı *Suç ve Ceza*. Daha şimdiden bu kitap hakkında kulağıma birçok övgü geldi. Yeni ve yürekli şeyler var içinde."

ALTINCI BÖLÜM

Suç ve Ceza

Suç ve Ceza'nın kahramanı Raskolnikov'un sorunu, yeraltı adamında olduğu gibi, eksiksiz özgürlüğün sorunudur. Yoksul ve kibirli bir üniversite öğrencisi, yoksulluğundan kurtulmanın bir yolunu arıyor. Yaşlı bir tefeci kadın tanımaktadır. Kötülük eden bu yaratığın yaşamının, kendi yaşamı yanında ne değeri var? Eğer onu öldürür de parasını alırsa, hem taşrada oturan annesiyle kız kardeşine yardım edecektir, hem de yerine yerleşmiş bir adam olup çevresindekilere iyilik etmek için kendi öğrenim masraflarını karşılayabilecektir... "Bir tek yaşama karşı, çürümekten, yok olmaktan kurtarılmış binlerce yaşam... Yaşamın terazisinde bu kötü, cadaloz karının ne önemi var?" Planı korkunç derecede mantıklı, tehlikeli bir yolda çekicidir. "Ölüm cezası giymiş bir hükümlü gibi evine girdi. Artık düşünmüyordu ve öte yandan hiçbir şey üzerinde kafa yoramıyordu ama, artık ne yargılama özgürlüğünün ne de iradesinin olduğunu ve bütün bunların kesinlikle ayarlanmış olmaktan ileri geldiğini tüm varlığıyla duydu birden."

Olaylar, bütün tasarılarına yardımcı bir kolaylıkla birbirlerini alıştırıyorlar. "Sanki, paltosunun eteği bir makinenin dişli çarkına kapılmış da, oraya bütünüyle sürükleniyormuş gibi" korkunç bir kuvvetin etkisiyle sürüklenmektedir. Karşı koya-

maz artık. Vuruyor. Öldürüyor. Parasını çalıyor. Ve, özel durumların tuhaf bir elbirliğiyle, hiçbir dış görünüş, yargıçların ondan kuşkulanmasına imkân vermiyor.

Ama o sırada iç cezanın gerçek dramı başlıyor. "Eğer her şey bile bile yapılmış olsaydı, eğer sen açıkça tanımlanmış ve sınırlanmış bir amaç taşısaydın, nasıl olur da buraya dek para çantasındakilere bir göz atmazdın; nasıl olur da bu işin sana neye patladığını bilmezsin, niye bütün bu işkenceleri üstüne çektin?" diye düşünüyor Raskolnikov.

Ve azar azar, soru sora sora, korka korka, suçunun gerçek dürtüsünü gün ışığına çıkarmaya ulaşıyor.

"Hayır, annemin yardımına koşmak için öldürmedim," diye itiraf edecektir, "Sonya'ya, ondan sağlayacağım gelirle bir insanlık velinimeti taslamak için de değil. Hayır, sırf öldürmek için öldürdüm, sırf kendim için öldürdüm, o anda ilerisi için velinimeti bir adam mı olacağımı, yoksa tüm yaşamımı bir örümcek gibi ağımla kurbanlar yakalayıp onların canlı güçleriyle tıkınarak mı geçireceğimi bilmek için tasalanmıyordum. Özellikle, öldürdüğüm vakit en şiddetle duyduğum şey para ihtiyacı değildi; paraya başka şeyden daha az ihtiyacım vardı... başka bir şeyi bilmem gerekiyordu, başka bir şey itiyordu kolumu; elden geldiğince çabuk öğrenmek istiyordum, acaba ben de başkaları gibi pis bir böcek miydim, yoksa bir insan mı? Engeli aşabilecek miydim, aşamayacak mıydım? diye sordum kendi kendime. Eğilmeye ve iktidarı almaya cesaret edecek miydim, edemeyecek miydim? Korkudan titreyen bir yaratık mıydım, yoksa dimdik mi?"

Böylece Raskolnikov da yeraltı adamı gibi, ahlakın resmî duvarları arasında bunalıyor. Onu çevreleyen adsız insan sürüsünü aşmak olanağını sınıyor kendisinde. Başkalarından ayrımlı olmak, özel bir alınyazısına çağırılmış, tinsel bağımsızlığın korkunç serüveni için seçilmiş hissediyor kendisini. Onun gibi insanlar, bütün kuralları tammamazlıktan gelmek hakkına sahiptirler. Onlar için çok üstün bir ahlak vardır ya da daha doğrusu artık ahlak yoktur, tam bir özgürlük vardır. Onlar için suç, bir suç niteliği taşımaz artık ve ceza anlamından yoksun boş

bir sözcüktür sadece. Hiç kuşku yok, Napolyon kendi gözünde kendisini böyle temize çıkarmıştır, eğer bu isteği duymuşsa gerçekten. "Kendisine her şeyi yapmak özgürlüğü verilen gerçek bir efendi," diye düşünüyor Raskolnikov, Tulon'u topa tutuyor, Paris'te bir toptan öldürme düzenliyor, Mısır'da ordusunu 'unutuyor', Rusya seferinde yarım milyon adam 'harcıyor', Vilna'da birkaç sözcükle işin içinden sıyrılıyor. Ve işte bu adam için, ölümünden sonra anıtlar dikiliyor. Demek oluyor ki, her şey yapılabilir..."

Kimi insanlar için her şeye izin verilmiştir. Kendisini özgür kılmak isteyenlere her şey için izin verilmiştir, çünkü bu istek zaten bir ayrık tutma belirtisidir.

Raskolnikov için yaşlı kadın ilk engeldir, özgürlük yoluna girmek için yıkılması, aşılması, unutulması gereken etten bir duvardır. "Öldürdüğüm şey insani bir yaratık değil, bir ilkedir." Hele bu ilke öldürülsün bir kez, o vakit Raskolnikov üstün insan olacak, Tanrı'ya özgü yeteneklerini tanıyacaktır. İçi rahatlayacak ve en sonunda ele geçirilmiş bağımsızlık içinde bulacaktır kendisini.

Oysa insani durumun dışına kaçışından bu yana olduğu kadar, hiçbir vakit edimli olarak daha az bağımsız olmamıştı. Bir saplantı, özgürlüğünün bile sevgisini kemiriyor. Bütün ahlakî zorunluluklardan kaçıp kurtulmak isteyen bu insanın, bir yenisini zorla kabul ettirmesi gerekiyor kendisine. Yiğitliğini göstermek için işlediği bu müthiş cinayeti, gece gündüz kafasında yargılıyor, savunuyor. Gece gündüz aynı kanıtlar, aynı yanıtlar onu çok tedirgin ediyorlar. İkiye bölünüyor. Hem kendisinin avukatı hem de kurbanının avukatı oluyor. Birey değildir artık. Bir duruşma yeridir o.

Derin bilincin gözünde, insan öldürme eylemi temize çıkamaz artık; ve öldürenin kişiliği, öldürülenin cesedi gibi erir ve kaybolur. Hiçbir yüksek erek, hiçbir ülkü, hiçbir din, suçu yetkili kılamayacaktır. Başkasına el kaldıran kişi Tanrı'ya ve kendisine el kaldırmış demektir. Raskolnikov yaşlı kadının kafasına baltayı indirdiği vakit, öldürdüğü bu açgözlü dişi parçası değil kendisidir ya da daha çok içindeki ilahi ışıktır.

"Yine de ben bir bit öldürdüm sadece, pis bir bit, Sonya, yararsız ve kötülük saçan," diye bağırıyor Raskolnikov.

"Bu bit insani bir varlıktır," diye karşılık veriyor Sonya.

Her insani yaşam, bir bireyin soyut düşüncesinden daha değerlidir. İnsancıl hiçbir şey bir insanın ölümünü gerektirmez. Çünkü bu insan, nasıl olursa olsun, Tanrı'nın imgesidir. Evet bu, "yararsız ve kötülük saçan bir bit" olan tefeci kadın, evet, bu alçak sarhoş Marmeladov, evet, bu uslu orospu Sonya, onların tümü Tanrı tarafından sevilmişlerdir, Tanrı'nın imgesini taşırlar. Bu aşırıdır, bu akla sığmaz, ama, Tanrı'ya göre onlar Raskolnikov'un düzeyine yerleştirilmişlerdir.

Böylece duvarın ötesinde, daha ilk adımda sendeliyor Raskolnikov. Bu kocaman ovada kendi evinde değildir. Surların içindeyken onu taşımaya yeterli olan güçleri, burada birden ihanet ediyorlar kendisine. Bir üstün insan olmak isteyen ona gelince, işte karanlık odada bırakılmış bir çocuk gibi, korkudan titriyor ve sızlanıyor.

O, herkesten uzaktır. O, herkese ve kendi kendine yabancıdır. O, bir başkasıdır. Çevresindekiler deli yerine koyuyorlar onu. O vakit, Raskolnikov, kendisiyle ortak hiçbir yanları bulunmayan bu insanlardan kaçıyor ve mutsuzlara doğru yöneliyor. O, sarhoş Marmeladov'u, veremli dul Katrin İvanovna'yı ve kardeşlerini beslemek için kendini satan Sonya'yı seviyor. Ama onlar da onun benzeri değillerdir. Suçu onu, insanların ortasında yalnız bırakıyor. Suçu onu, kendisiyle sınırlıyor. Sadece eksiksiz bir itiraf, sadece aşırı bir ceza, onu insanların en yoğun kalabalığı içine yeniden sokacaktır. Yine de, yakalanmaktan, tutuklanmaktan, yargılanmaktan korkuyor. Polislerle düşüp kalkıyor, onlarla yaşlı kadının öldürülmesinden söz ediyor. Uzun süredir kendisinden kuşkulanan Yargıç Porfir, onunla oynuyor, önce öfkelendiriyor, alıkoyuyor, güven veriyor, sonra, şeytanca bir soğukkanlılıkla yeniden korkutuyor onu.

"Eğer giderseniz, gene geleceksiniz," diyor ona, "siz bizden geçemeyeceksiniz... Ve ben iyice inanıyorum ki, siz oradan acı çekmek için geleceksiniz."

Özgürlük sınaması çok çetin oluyor Raskolnikov için. Bu üs-

tün adam, bin savaşmadan sonra sokak kızı Sonya'nın ayaklarına kapanıyor, suçunu itiraf ediyor, kadın teslim olmasını öğütlüyor ona:

- Küreğe gitmemi istiyorsun demek, Sonya?

- Böylesi gerek! Bu, acıyı kabul etmek ve onun karşılığıyla da günahlarını bağışlatmaktır! diye yanıtlıyor Sonya.

Boyun eğecektir. Bir dört yol ağzında diz çökecek ve "kirlettiği toprağı öpecek, sonra da gidip karakola teslim olacaktır." Yavaş yavaş, dura dura, tekrarlaya tekrarlaya, ama açık seçik konuşacak:

"Tefeci kadını ve kız kardeşi Elizabeth'i baltayla öldüren ve paralarını çalan benim."

Raskolnikov kürek cezası giyecek ve küçük orospu Sonya da onunla Sibirya'ya gidecektir.

"Ne var ki, diyor Dostoyevski, suçundan pişman olmuyordu..."

"Nasıl olur da benim yaptığım şey, bir suç olduğu için onlara bu denli tiksinç görünür?" diyordu kendi kendine. "Suç sözcüğünün anlamı nedir? Benim bilincim yerinde. Hiç kuşku yok, tasarlanmış bir cinayet işledim ben... Peki! Yasaya tıpa tıp uymak için başımı alınız ve bundan söz açmayalım artık..."

İnsanlığa iyilik eden birçok kişi haklı görülmediler, çünkü onlar yollarında ayak diremişlerdir, diye düşünüyor Raskolnikov. Kendisine gelince, onun çürük yanı irade gücünden yoksun oluşudur. Yapı kafesi direnmekten vazgeçmiştir. "İşte böylece direnemeyip teslim olmaya gitmeyi kendi kusuru olarak görüyordu."

Bu yalandan, bu kuşkulardan, apansızın inan doğacaktır. Evet apansızın tıpkı bir kıvılcımın bir saman yığınını tutuşturması gibi. Daha önceden Sonya ona, İncil'den Saint Jean'a göre Lazare'ın dirilmesini okumuştu: "Ben dirilmeyim ve yaşamım. Bana inanan, ölmüş de olsa yaşayacak: Yaşayan ve bana inanan kişi ise ölümsüz kalacaktır." Bu sözler ona gerekli olduğu sırada, onları anlamamıştı. Ama sadece şimdi, burada, Sibirya'da, dirilme sözcüğünü mırıldanıyor dudakları. "Nasıl oldu? Raskolnikov'un kendisi bile anlamadı bunu, ama birden bir şey

yakaladı kolundan ve Sonya'nın ayaklarına attı onu... Konuşmak istediler, konuşamadılar. Gözleri yaşlarla doldu. İkisi de solgundular, yenilmiştiler, ama daha şimdiden bitik yüzlerinde yeni bir geleceğin, yaşama doğru tam bir dirilişin ilk belirtisi parlıyordu..."

Böylece, küçük orospu Sonya sayesinde Raskolnikov gerçek özgürlüğü tanıyor en sonunda. Bu özgürlük, kibirli bir özgürlük değildir. İnsan Tanrı değildir. Ancak Tanrı varsa en büyük güç var olabilir. Tanrı'yı yadsımak kendi kendini yadsımaktır. Tanrı olmak istemek, insan olduğuna göre ölmek istemektir, Kosmos'ta erimek istemektir, aynı anda hem var olmayı hem de olmamayı istemektir.

Kısacası, resmî ahlak duvarları arasında iyiyi seçmek özgürlüğü vardır. Bu küçük özgürlük, günahın olabileceğini akla getirir. İnsan belki kötülük edebilir, ama genellikle ondan sakınacaktır, çünkü "bu yasaklanmıştır", çünkü bir "ceza", "zindan", "cehennem" tehlikesi vardır. Kılavuzların derslerini hor görenler, tinsel yemeklerin reçetesinden tiksinme duyanlar, düşünürler, güçlüler, duvarı aşanlar. Onlar ikinci özgürlüğün, sonuncu özgürlüğün alanında bulurlar kendilerini. Onlar çocukluklarından bu yana öğrendikleri bir kurala uymak için iyilik yapmazlar artık, onlar dünyevi ya da ilahi misillemelerden ötürü kötülükten korkmazlar artık, onlar kendi iradelerine, kendi içgüdülerine göre iyilik ya da kötülük ederler. Kimileri, kendilerini üstün insan yerine koyarlar va daha ilk denemelerinde tökezlenirler. Öbürleri iyiliği iyilik için yapmanın tatlılığını öğrenirler. Bu özgür iyilik, bu zorunluksuz iyilik, bu katkısız aşkla yapılan iyilik onları Tanrı'mn görülmez izinden götürür ve kurtarır.

Tanrı katındaki huzura gelince, Raskolnikov ona, suçun yön değiştirmesiyle ulaşacaktır. O kötülük yaptı. Gururla günah işledi. Kendisine ayrılmış olan özgürlüğü ziyan etti. Kendisinde insani olan ne varsa, hepsini yok etmek istedi. Bir kez duvar aşıldı mı, ilkin yüreğindeki iyilik içgüdüsü yok olacak sandı. Oysa, denemeye en iyi karşı koyan, ona işkence eden, kurtuluşu için onu toprağa doğru eğen bu iyilik içgüdüsüdür.

Pişmanlık yanılgıyı bağışlatacak, özgürlüğü satın alacaktır. Yeniden kavuştuğu alçakgönüllülüğü içinde Raskolnikov, kendi kendini anlıyor, Tanrı'yı anlıyor, Tanrı katında ve dünyada kendini kavrıyor. Yerini buldu. Yaşamını buldu. "Yaşamını saklayan kişi onu yitirecektir ve yaşamını, benim yüzümden yitiren kişi de ona yeniden kavuşacaktır." (Matta). Böylece Dostoyevski'nin vardığı sonuç İncil'in sözleriyle birleşiyor.

Kitabın en yoğun, koyu kırmızı noktası olan Raskolnikov'un çevresinde, onun gibi genel ahlak yasalarına karşı gelmiş olan ve onun gibi bağışlanacak olan başka günahlıların alınyazıları dolaşır durur. Pis bir batakhanede Katrin İvanovna'nın kocası, Sonya'nın babası olan sarhoş Marmeladov'a rastlıyor Raskolnikov. Marmeladov işini yitirmiş, eline geçirdiği her şeyi içkiye yatıran bir palavracı, bir alçaktır. Karısının giysilerini rehine koymuştur. Kendisinin kazanmak için bir çaba göstermediği parayı kazanması için büyük kızının orospuluk etmesini kabul eder. Ve düşüşünün derinliğini, dünyasal kalkınmasının olanaksızlığını, iğrenç bir tat almayla ölçüp biçmektedir.

"Ama O bize acıyacak," diyor, "herkese acıyan, her şeyi anlayan... O herkesi yargılayacak, hepsini bitirdikten sonra bizi de çağıracak." Haydi, öbürleri, yaklaşınız siz de! Geliniz sarhoşlar, geliniz alçaklar!.. Bizler de hepimiz, hiçbir utanma duymaksızın ilerleyeceğiz... Ve O bize şöyle diyecek: 'Sizi gidi domuzlar, sizin imgeniz hayvan imgesidir ve siz onun damgasını taşıyorsunuz; aına gene de yaklaşınız.' Ve o vakit, bilgeler, doğru düşünürler bağıracaklar: 'Tanrım nasıl kabul ediyorsunuz onları da?' Ve O yanıtlayacak: 'Onları kabul ediyorsam ey bilgeler, onları kabul ediyorsam, ey doğru düşünürler, bu, onların arasından bir tekinin bile kendisini öbür dünyaya yaraşır görmemesindendir."

Böylece alçakgönüllülük, onu duyan kişi için bir kefaret şansıdır. Ve küçük orospu Sonya onu herkesten daha çok duyuyor. "Sen de, sen de yasaya karşı geldin," diyor ona Raskolnikov, "ona karşı gelebildin. Kendine karşı el kaldırdın, yaşamını yıktın, kendi yaşamını... (bu aynı kapıya çıkar). Bunun sonucu olarak da birlikte gitmek, aynı yolu izlemek düşüyor bize."

Ama Raskolnikov insani sınırları daha ötelere götürmekten kendine sonsuz bir övünme payı çıkardığı sıralarda, küçük Sonya gözden düşürülmeyi tanıyor ve onu kaçınılmaz bir hastalık gibi kabulleniyor. Kendisini hor görmeyen tek erkeğe içtenlikle bağlanıyor. Ona karşı, Dostoyevski'nin deyimine göre "doymak bilmez bir acıma" duyuyordu. Günah işlemiş de olsa, yüreğin bu korunmuş arılığı önünde, bu gürültüsüz patırtısız alçakgönüllülük önünde Raskolnikov ağırbaşlılıkla diz çöküyor:

"Senin önünde değil, insanlığa değin tüm acılar önünde yerlere kapanıyorum."

"Senin günahından, senin şerefsizliğinden ötürü değil, ama senin büyük acından ötürü söyledim bunu."

"Ama söyle bana öyleyse," diye bir çeşit bunalmanın sıkıntısı içinde tane tane konuşmaya başladı, "nasıl oluyor da, bu çirkeflik ve bu bayağılık en kutsal ve en karşıt duygularla birlikte yaşayabiliyor sende..."

Daha önce gördüğümüz gibi Raskolnikov'un suçunu itiraf edeceği kişi Sonya'dır. O da şöyle yanıtlayacaktır onu:

"Ne yaptınız? Ne yaptınız kendi kendinize karşı? Hayır, hayır, sizden daha mutsuz kimse yok şimdi yeryüzünde..."

Daha sonra, Raskolnikov'un dirilmesinde hazır bulunmak üzere Sonya Sibirya'ya dek onun ardından gidecektir.

Yeryüzü yasalarına göre suçlu, ama Tanrı'nın gözünde bağışlanmış, bu apaçık günahlı kadın tipi, Dostoyevski'nin en sevimli yaratıklarından biridir. Silikliği ve yumuşaklığı size öyle dokunur ki, içinizde onun sefaletinin sorumluluğunu duyarsınız gizemli bir şekilde. İnsanların tüm büyük kusurlarını üzerine çağırmış gibidir. Sanki kendisini yitirerek bizleri kurtarmış gibidir. Ama aslında kendini yitirmeyi düşünenlerden hiç kimse yitirilmiş olmayacak. Madem ki, kimse suçlu değil ya da herkes...

Sonya'nın yanı sıra Raskolnikov'un kız kardeşi Dunya, olacağa boyun eğmiş; şefkatli Dunya da ışık saçan günahtan payını alıyor. Kendisini Lujin adlı soğuk alçağa satmayı kabul ettiği için hem günahkârdır hem de kutlu. Günahkârdır, çünkü sevmediği bir erkeğe kendini vermek istiyor. Kutludur, çünkü bu

işi sırf kardeşini kurtarmak için yapıyor. "Bu evlenme bir alçaklıktır. Ben kendim bir alçak olmayı istiyorum, diyor Raskolnikov Dunya'ya, ama senin öyle olmanı istemem..."

Başka bir "büyük günahlı" da Svidrigaylov'dur. Evinde, Raskolnikov'un kız kardeşinin nedimelik ettiği ve saldırılarıyla genç kadının yakasını bırakmayan, edep kurallarını hiçe sayan Svidrigaylov. O hiçbir şeye inanmaz. O hiçbir şeyden korkmaz. Ona göre ilerideki yaşam "küçük bir oda, nasıl derler taşrada, köşeleri örümcek bağlamış, buğulu bir hamam odası"ndan başka bir şey değildir. "Ve işte bütün sonsuzluk budur." Nereden tat alıyorsa oradadır. Düşüncesiz davranışlarının doğuracağı sonuçlardan hiç kaygılanmaz. Ölmüş karısı hakkında: "İnanır mısınız, sadece iki kırbaç darbesi vurdum ona," der. Eskiden de, on dört yaşında sağır ve dilsiz bir kızın ırzına geçmiştir. O gittikten sonra kızcağız kendisini ambarda asmıştır.

Svidrigaylov, St. Petersburg'da Raskolnikov'un kız kardeşi Dunya'yla karşılaşıyor, sevgisini kazanmayı sağlamak için peşini bırakmıyor. Bir gün bir odaya çekiyor onu; erkek kardeşinin itirafını hayretle öğrendiğini, eğer kendisine teslim olursa onu kurtaracağını ileri sürüyor. Tuzağa düşen Dunya, bir tabanca ele geçiriyor ve namus düşmanını öldürmek istiyor. Sonra tiksinerek atıyor silahı. Svidrigaylov'a gelince, kadının onu öldürecek kadar sevmediğini görerek çekilip gitmesine üzüle üzüle izin veriyor.

Bu iteleme, bu iteleme içindeki ağırbaşlılık eziyor onu. İşte hiçbir vakit, hiç kimseyi sevmemiş olan, herkesten nefret eden bu adam, azap içinde uyanıyor. Şimdiye dek duyumlarından başka hiçbir şey tanımayan bu insan, müthiş bir duygunun yaklaştığını kavrıyor sonunda.

"O akşam saat ona dek pis meyhaneleri ve kötü evleri dolaştı."

Sonra Sonya'nın evine gidiyor ve ona önemli bir para bırakıyor. Ondan sonra da nişanlısının evine geçiyor. Nişanlısı, yoksul annesiyle babası tarafından ona satılmış cılız bir kızcağızdır. Bu aileye de on beş bin ruble armağan ediyor. En sonunda pis bir otelden bir oda kiralayıp yiğitçe uykuyu arıyor.

Gelgelelim, birbirini kovalayan karabasanlar onu bitirip tüketiyor. Düşünde bir tabuta yatırılmış küçük bir kız görüyor, onun yüzünden kendini öldüren bu çocuğu tanıyor hemen. Aynı anda bir geçidin köşesine bırakılmış beş yaşlarında bir kızcağız bulduğunu sanıyor. Onu evine götürüyor. Ama işte, bu kız ona doğru alev alev yanan yüzünü çeviriyor ve kollarını uzatıyor!

"Ah! Melun kız!" diye bağırdı elini üzerinden kaldırarak... Ama o anda uyandı."

Daha sonra bir sıkıntı ve coşkunluk nöbeti içinde sokağa fırlıyor ve intihar ediyor.

Marmeladov, Sonya, Dunya, Svidrigaylov, Lujin gibi, Raskolnikov'un büyük simgesini çevreleyen, ahlak kurallarını hiçe sayan bütün bu alçaklar, bütün bu mutsuz kişiler kendilerinde özürlerini taşırlar. Onlar düşüşlerinin farkındadırlar. Dostoyevski'ye göre de, sadece yargıçlar yargılanmaya layıktırlar. Hiçbir şey, arzudan yoksun insandan, kupkuru ruhtan, kendini beğenmiş aydından daha aşağılık değildir bu yeryüzünde. Hiçbir suç bağışlama hakkını öldürmez. Aşk her şeyi kurtarır. Aşk ve alçakgönüllülük. Çünkü insani aşk alçakgönüllü olmalıdır.

Dostoyevski'ye, sadece aykırı yaratıkları, hastaları betimledi diye kusur buldular. "Karantina bölgesinin sanat Tanrıçası", "Kıyıcı Yetenek."

Büyük Dostoyevski uzmanı, Doktor Tchyj, Dostoyevski'nin kişilerinin dörtte birini sinir hastası olarak kabul ediyor. Bunlardan *Suç ve Ceza*'da altı tane, *Karamazov Kardeşler*'de iki tane, *Cinler*'de altı tane, *Budala*'da ve *Delikanlı*'da dört tane sayıyor.

Gerçekten de Raskolnikov süreli olarak "ateşten titreyen" ya da "sayıklayan" bir kişidir. Svidrigaylov'un şehvetli ve korku salan ilüzyonları vardır. Marmeladov alkolik sayıklamanın eşiğindedir. Katrin İvanovna veremin son dönemindedir. Ve genellikle Svidrigaylov'un dediği gibi bütün St. Petersburg "bir yarı deliler kentidir."

Hiç kuşku yok, daha ilk karşılaşmada bu şaşırtıcı varlıklarla ortak hiçbir yanımız olmadığını görürüz. Bununla birlikte bir

uçurumun dibi gibi çekerler bizi. Onlara hiçbir vakit rastlamamışızdır. Ama onlar, gizemli bir biçimde tanıdıktırlar bize. Onları anlıyoruz. Onları seviyoruz. Sonunda kendimizi yeniden tanıyoruz onlarda. Onlar bizden daha anormal değillerdir. Onlar, bizim, olmak yürekliliğini gösteremediğimiz gibidirler. Onlar, bizim, yapmak yürekliliğini gösteremediğimiz şeyleri yaparlar; onlar, bizim, söylemek yürekliliğini gösteremediğimiz şeyleri söylerler. Bizim, bilincimizin karanlıklarına gömdüğümüz şeyleri onlar gün ışığına çıkarırlar.

Ya hastalıklarına, deliliklerine ne demeli? Eh! Onlar da "özürleri"dir. Yaratıklarının var olduğunu, tartışmalarının, eylemlerinin mantıklılığını okuyucuya kabul ettirmek için Dostoyevski onları delilik, verem, sara, isteri gibi hastalıklara uğratmak zorunda kalmıştır... Bizi bir yükümden kurtarmak için yüklemiştir onları. Sırtlarına bir hastalık etiketi yapıştırmakla bu ödünü vermiştir bize. Gezgin düşüncelerden başka bir şey olmayan bu kişileri, bir sağlık kitabından almış gibidir. "Orada anlattıklarım tamamıyla akla yatkındır, çünkü söz konusu olan bir sapıktır."

Resmî eleştiri de bu bahaneye sığınıyor. Dostoyevski'nin kitaplarını hastalık psikolojisi ders kitapları gibi inceliyor. Bu aykırı yaratıkların gerçek yüzlerine, insani yüzlerine, bizim kendi yüzümüze bakmak için maskeyi kaldırmayı akıl etmiyor.

"Edebiyatın, hastalıklı istisnalara bağlanmak hakkı var mı, diye insan bir kez daha soracaktır," diye yazıyor Vogüé. İstisna nerede? Hastalar nerede? Hasta olmak için bir bedene sahip olmak gerek. Dostoyevski'nin yaratıklarında beden yok. Dostoyevski'nin yaratıkları bizim öz düşüncelerimizin taşıtlarından, bizim düşüncelerimizden başka bir şey değildir. Ve eğer onların devindikleri dünya bizimkine benziyorsa, bu, yazarın ustaca bir hilesindendir. Bu buz gibi odalar, bu pis kokulu batakhaneler, bu sisli sokaklar, bu çamur içinde eğri büğrü dikilmiş fenerler, pencerelerdeki bu kirli çamaşırlar, bütün bunlar daha çok bir düş dekoru meydana getirirler. Bu, gerçekçi bir tablo değil, bir kâbus görüntüsüdür. Bu gölgeler ve böcekler karışıklığı içinde yazarın aydınlattığı ayrıntılar bi-

le doğaüstü bir sadizmin belirtileri gibi çarparlar göze. Onların gizemli bir anlamı vardır: Tefeci kadının evinde "Alman kızlarını gösteren tablolar", meyhanede "yuvarlak salatalık dilimleri, kararmış bisküviler, dilim dilim kesilmiş balık", Marmeladov'un evinde "basma kaplı divan" ve tam kendini öldüreceği sırada Svidrigaylov'un önünden geçen "çamura bulanmış, kuyruğunu bacakları arasına kıstırmış çirkin köpek..." Bu belirliliklerin her biri, bir elektrik çarpması gibi sarsıyor bizi; ama uyandırmıyorlar. Onlar, yalnız, gerçekten düşe doğru alınan yola değer biçmemize yarıyorlar. Onlar, Dostoyevski'nin, iyilikseverlikle, zaman zaman önümüze sürdüğü ölçünün birimidirler. Ve sonra biz gene, uyurgezer yürüyüşümüze yeniden başlıyoruz.

Kitabın yayımlanmasını sağlamak için Dostoyevski, birtakım değişiklikler isteyen yayımcısına karşı bile savaşmak zorunda kalıyor. Katkov ve "ikinci başkanı", İncil'den okunan bölümden "kötü anlam çıkarılabileceğini", orada "nihilizm izleri" görülebileceğini sanıyorlar. Dostoyevski ayak diriyor. Boşuna zahmet. "İşe koyuldum ve bu koca bölümün değiştirilmesi bana pahalıya mal oldu. Onun gerektirdiği çalışma üç bölüm yazmaya denkti."

Böyle olmakla birlikte bu düzeltme, eleştirmenin Raskolnikov'u nihilist saymasına engel olmadı: "Böylece ilk olarak gözlerimizin önüne acı çeken bir nihilist, çok derin insani bir acının işkence ettiği bir nihilist seriliyor," diye yazıyor Strakhov. Raskolnikov, Turgenyev'in devrimci Bazarov'u ile kıyaslanıyor.

Oysa, Bazarov ile Raskolnikov arasındaki ayrım çok büyüktür. Bazarov, yeni bir adamdır, gününün kahramanıdır ve sadece gününün: Bir nihilist. Raskolnikov buna karşılık bütün çağlarındır. Ona işkence eden, toplumsal bir sorun değil, metafizik bir sorundur. O, düşünsel bir modanın değil insani bir sürerliğin sorunudur. Bazarov ancak 19. yüzyılın kadrosunda kavranabilir. Raskolnikov günümüzde olduğu gibi, ortaçağda da görülebilirdi. Bazarov bir insandır. Raskolnikov insanın kendisidir.

Bu sırada üniversite öğrencileri eleştirmeyi izlediler ve Ras-

kolnikov'da üniversite gençliğine karşı gözü bağlı bir suç kanıtı gördüler ancak. Tuhaf bir çakışmayla, kitabın yayımlanmasından pek az sonra, bir üniversiteli tarafından, Moskova'da bir cinayet işlendi. Bu olay onların görüşlerini doğruladı. Dostoyevski'ye olan ilgileri günden güne azaldı.

Geniş halk topluluğuna gelince, o *Suç ve Ceza*'yı saf bir coşkunlukla karşıladı. Bir polis romanına, duygulu bir öyküye, psikolojik bir teze benzeyen bu kitap geniş toplulukları memnun etti. Onu anlamadılar. Ama "art düşünce"siz hayran oldular. Yazarın adı ağızlardan düşmüyordu. Dostoyevski, Turgenyev'le Tolstoy'un yanında tutuluyordu. Bu zaferdi.

Böyle olmakla birlikte bu ün, Fedor Mihailoviç'i para sıkıntısından birden sıyıramadı. Stellovski'ye kasımda teslim etmek zorunda olduğu yayımlanmamış romanın daha birinci satırını bile yazmamış olduğu gibi, teslim günü de yaklaşmaktadır. 1 Ekim'de Miliukov Dostoyevski'yi ziyaret ediyor.

"Bir sigara tüttürerek, odanın içinde, iri adımlarla gidip geliyordu: Şaşırmış bir durumdaydı.

- Neniz var? diye sordum.

- Korkunç bir şey bu, mahvoldum, diye yanıtladı yürümeyi bırakmadan.

- Ne? Ne var?

- Nasıl bir kontrat bağlıyor beni Stellovski'ye biliyor musunuz?

- Bana bir kontrattan söz etmiştiniz ama, koşulları bilmiyorum.

- Öyleyse bakınız!

Yazı masasına yaklaştı, oradan bir kâğıt alıp bana uzattı, sonra yeniden yürümeye koyuldu.

Dehşet içinde kalmıştım. Dostoyevski, önceki yapıtları için sudan ucuz bir fiyat kabullenmekle kalmıyordu yalnız, ama kasım ayı için, yani kontratın imzalanmasından beş ay sonra, 'hiç olmazsa büyük boy basılmış on yapraklık yayımlanmamış yeni bir roman' teslim etmek zorundaydı. Bunlar olmazsa, Stellovski, onun ileride yazacağı kitapları ücretsiz yayımlamak hakkını kazanıyordu.

- Bu roman epeyce ilerledi mi? diye sordum.

- Yazılmış tek satır yok."[1]

Allak bullak olan Miliukov, birkaç dostu toplayıp bölümleri aralarında paylaşarak kitabı elbirliğiyle yazmayı öneriyor.

"Hiçbir vakit, başkasının yapıtına imzamı koymayacağım," diye karşılık veriyor Dostoyevski.

O vakit Miliukov romanı bir stenografa yazdırmasını salık veriyor. Ama Fedor Mihailoviç duraksıyor. Acaba bu yeni çalışma yöntemine uyabilecek midir? Öte yandan, bu işi kıvırabilecek bir sekreter bulabilecek midir?

"Bu işle ben ilgileneceğim!" diye bağırıyor Miliukov.

Ertesi gün, 2 Ekim'de Miliukov, kadınlar için stenografi kursu yöneten Olşin'in evine gidiyor ve ona meseleyi açıyor. 3 Ekim akşamının saat altısında Olşin, öğrencilerinden birine yaklaşıyor ve ona açıkça şöyle diyor:

"Anna Grigoryevna, küçük bir stenografi işi kabul eder misiniz? Benden birisini bulmamı rica ettiler. Ben de sizi düşündüm."

1 Miliukov.

YEDİNCİ BÖLÜM

Anna Grigoryevna

4 Ekim 1866'da Anna Grigoryevna Snitkin, erkenden baba evinden çıkıp Gastini Dvor'un kırtasiyeci dükkânından birkaç kurşun kalemle bir çanta satın alıyor ve küçük bir sokakta Dostoyevski'nin evine doğru yola koyuluyor. Anna Grigoryevna yirmi yaşlarında, kül renkli, içten ve neşeli iki güzel gözün aydınlattığı yüzü solgun, küçük bir genç kızdır. İyi bir ailedendir. Mari Ortaokulu'nu altın madalyayla bitirmiştir. Annesi onun bir yazara sekreterlik etmesini kabul etmişse, bunun başlıca nedeni babasının sağlığında, Dostoyevski'nin coşkulu bir hayranı olmasındandır. Gerçekte, bu Dostoyevski nasıl bir adamdır acaba? Babasının bir çağdaşı olmalı; çok şişman ve dazlak kafalı bir bey mi, yoksa çok uzun boylu, çok zayıf, çok sert birisi mi? Genç kız Dostoyevski gibi ünlü bir yazarla "birlikte çalışacağı için" son derece heyecanlıdır. Dostoyevski onu pek budala bulmayacak mıdır? Yapıtlarından söz açmasını becerebilecek midir? *İnsancıklar*'ın kimi kişilerinin adlarını unutmuştur. Bu konuda ona birşeyler sorarsa ne yapmalı? Unuttuğunu itiraf etmeli mi, yoksa dalgınlığa mı getirmeli?

Saat on birde Alonkin yapısı önünde duruyor. *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov'un evini az çok andıran ve küçük küçük birçok konutun meydana getirdiği büyük bir yapıdır bu.

- Kubbenin altında, ikinci katta, diye yanıtlıyor kapıcı. Kaç yaşında olduğu belirsiz bir hizmetçi kadın onu çalışma odasına alıyor. Burası bir divan, birkaç sandalye ve bir yazı masasıyla gösterişsizce döşenmiş büyük bir odadır. Oturur oturmaz kapı açılıyor; Fedor Mihailoviç, geciktiği için özür dileyerek içeri giriyor.

"Orta boyluydu," diye yazıyor anılarında Anna Grigoryevna, "açık kestane renginde, hatta kızıla çalan saçları iyice biryantinlenmiş ve dümdüz taranmıştı. Ama bu yüzde beni en çok şaşırtan şey, gözlerdi. Dostoyevski, oldukça yıpranmış mavi kumaştan bir ceket giymişti. Ama gömleğinin yakasıyla kolları kar gibi aktı." İlerliyor. Yorgun, üzgün, yitik bir hali vardır. Gerçekten, bir gün önce şiddetli bir sara nöbeti geçirmiştir ve henüz tamamıyla iyileşmemiştir.

Neşesiz bir sesle, Anna Grigoryevna'dan oturmasını ve *Rus Ulağı*'ndan bir parça yazmasını rica ediyor. Çok çabuk okuyor, genç kız protesto ediyor:

"Hiçbir vakit böyle konuşulmaz!"

Birazdan, Anna stenografi yazısını düz yazıya çevirirken Dostoyevski, odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşıyor ve sabırsızlanıyor:

"Ne de uzun sürdü! Kopya etmek için bu denli zaman gereksin, olur şey değil!"

Yazıyı inceledikten sonra sekreterinin bir noktayı unuttuğunu görüyor ve bir noktalama işaretini de yeterince belirtmediğini söylüyor.

"Böyle olmaz! Olmaz bu böyle! Her neyse, bugün yazdırmama imkân yok. Yarın geliniz."

"Ah! Anneciğim! Bu Dostoyevski'nin sözünü etme bana!" diye bağırıyor Anna Grigoryevna evine girerken.

Ertesi gün gene geliyor, bu kez daha iyi çalışıyorlar. Fedor Mihailoviç yeniden kavuştuğu bir neşeyle *Kumarbaz*'ın ilk bölümlerini yazdırıyor. Vakit vakit, genç kıza kimi anılarını anlatmak için duruyor: Çocukluğu, tutuklanması, darağacı, Sibirya... Çok acı çekmiş, çok düşünmüş, bununla birlikte kendisine karşı ilgi gösteren bu adamı Anna, hayranlıkla, heyecanla dinliyor.

"Dün kaç sayfa yazdık? Kararlaştırılan günde bitirecek miyiz?"

Roman ilerliyor. Ve Fedor Mihailoviç'e güven geliyor azar azar. Bu çok taze, çok sevimli genç kızın yanında çalışmaktan garip bir tat alıyor. Ona bir aşk romanı yazdırmak da ayrıca, tadına doyulmaz bir işkence ekliyor serüvene. Özenle çalışan bu yumurcağın karşısında Fedor Mihailoviç, şehvetle, ürke ürke anımsıyor Polin Suslova'nın kibirli yüzünü. Eski metresinin küçük adını da romanın kadın kahramanına veriyor.

Öyküyü anlatan ilkokul öğretmeni Aleksi İvanoviç, general Zagoriyavski'nin güzel kızı Polin'e sırılsıklam âşıktır. Polin, genç adamın aşkını biliyor ve bundan söz açmasına izin veriyor, ama önemsemiyor onu hiç. "Peki, itiraf ediyorum, köleniz olmak hoşuma gidiyor," diyor ona Aleksi İvanoviç. "Alçakgönüllülüğün ve alçalmanın son derecesine varmakta bir tat vardır... Benim köleliğimden yararlanınız, yararlanınız ondan! Biliyor musunuz ki, eninde sonunda sizi öldüreceğim!"

Polin paraya ihtiyacı olduğunu ona açıkladığı vakit, gazinoya gidiyor ve genç kızın verdiği 700 florinle rulet oynuyor. Bir coşkunluğa kapılıyor birden. "Talihe meydan okumak, onunla alay etmek, ona dilini çıkarmak geldi içinden". Bütün parasını yitiriyor, şaşkına dönmüş bir durumda çıkıyor salondan. Ama Polin'in üstelemesi üzerine yeniden dönüyor gazinoya. Şans yüzüne gülüyor bu kez. "Şakaklarım ıslaktı, ellerim titriyordu. Polonyalılar bana yardım etmek istiyorlardı, ama ben kimseyi dinlemiyordum. Talih yakamı bırakmıyordu. Birden, bir gürültü koptu, kahkahalar yükseldi: 'Bravo! Bravo!' diye bağırdılar. El çırpanlar bile vardı. Orada otuz bin florini cebe indirdim ve banka ertesi güne kadar kapalıydı."

Otele koşuyor, Polin'in kendisini beklediği odaya giriyor.

"Karşılığında bir şey vermeden bu parayı almak istemiyorum," diyor kadın. Ve sonra onu okşuyor, öpüyor ve ona teslim oluyor.

"Çok naziksin... Çok nazik diye tekrarlıyor... Peki! Elli bin frankımı verecek misin şimdi?"

Paraları, eline alır almaz genç adamın yüzüne çarpıyor ve kaçıyor.

Polin'in ayrılışından sonra Aleksi İvanoviç Paris'e gidiyor, orada serüvenci bir kadınla bütün parasını harcıyor. Daha sonra yaşamını kazanmak için kumar oynamaya koyuluyor. Yitiriyor, kazanıyor, yeniden yitiriyor...

"İnsan, yurdundan, dostlarından uzak, yabancı bir ülkede bulunurken, gerçekten, garip bir duyguya kapılıyor ve o gün ne yiyeceğini düşünmeksizin son, en son florinini bile tehlikeye atıyor."

Roman şu melankolik tümceyle sona eriyor:

"Yarın, yarın her şey bitmiş olacak."

Romanın baş kahramanları olan Polin ile Aleksi'den başka, *Kumarbaz*'ın belirtilmeye değer çok tuhaf bir kişisi daha vardır: Generalin, altın babası olan, ölümünü bütün ailenin dört gözle beklediği yaşlı halası "Babulenka"dır bu. Günün birinde ardında bir yığın hizmetçisiyle, bir kumarhaneler kentine ayak basıyor. Buyruğu üzerine, koltuğuyla onu gazinoya dek götürüyorlar, dizginsiz bir tutkuyla oynamaya koyuluyor. "Büyükanne yerinde duramıyordu; döner tablanın bölmeleri arasında zikzaklar yapan bilyeyi ateşli gözlerle izliyordu; bir ara, oyun yöneticisinin, beklenen sıfır yerine otuz altı demesiyle masaya bir yumruk bile indirdi." Hatırı sayılır bir kazancı bir anda yutup yok eden büyük bir kayıptan sonra Babulenka kentten meteliksiz ayrılıyor.

Okurken, baştan savma yazdırıldığı açıkça görülen, çalakalem çırpıştırılmış bu roman, Dostoyevski'nin iki tutkusunu sunuyor bize: Polin... ve kumar.

Kumarbaz'ın sayfalarını çevirirken, Suslova'nın günlüğünün bir kopyasını gözden geçiriyor sanır insan. Doyurulmamış bir sevginin havası, ani mizaç değişimleri, tutkulu tüm değişimler aynıdır.

Romanın kahramanı, "Sizin karşınızda tüm onurumu yitiriyorum," diyor sevgilisine; Dostoyevski de bu tümceyi sık sık tekrarlamak zorunda kalmıştır Polin'e.

"Onu kollarıma aldım, önünde diz çöküp ellerini, ayaklarını öptüm," diye yazıyor Dostoyevski *Kumarbaz*'da. "Ayaklarımın dibine yığıldı, dizlerimi kucaklayıp sıkarak ve yüksek sesle hıç-

kırarak haykırdı: "Seni yitirdim, biliyordum bunu"... diye yazıyor Suslova günlüğünde.

Bunun gibi birçok karşılaştırma yapılabilir.

Kumara merak sarmasına gelince, Dostoyevski onu bize, heyecan verici bir ifadeyle açıklıyor: "Almyazısına meydan okumak, onunla alay etmek, ona dil çıkarmak isteğini duydum."

Ahnyazısı nasıl onunla oynuyorsa, onun da alınyazısıyla oynamasına izin veriyor rulet. Rulet sayesinde "duvar"ı aşıyor. Mantıksızlığın, eksiksiz olanağın, rastlantının alanı içine düşüyor. "İki kere iki dört eder"in anlamı yok artık. En ustalıklı oyunların bile, rastlantının sayısız kaprisleri karşısında borusu ötmüyor. Kumarda ve sadece kumarda hiçbir şey hiçbir şeye bağlı değildir.

Kumar, fiziksel dünyada ilk özgürlük denemesidir.

Yirmi beş günlük mutlu bir çalışma döneminden sonra, 30 Ekim 1866'da, *Kumarbaz* basılmaya hazırdır. 1 Kasım'da Dostoyevski elyazısını teslim etmek üzere Stellovski'nin evine gidiyor. Yayımcı daha önce davranmıştır: taşraya gitmiştir; hizmetçileri dönüş gününü bilmiyorlar ve yayınevindeki servis şefi de, bu konuda bir emir almadığını ileri sürerek romanı kabul etmiyor. İşte o vakit, yönetim komiserliğine gitmek geliyor Dostoyevski'nin aklına, ve kitabını, gereğince imzalanmış ve tarihi yazılmış bir belge karşılığında, nöbetçinin eline teslim ediyor.

Tuzak başarısızlığa uğratılmış, ısmarlanan iş yapılmıştı, gelgelelim Dostoyevski tamamıyla memnun değildi.

Her gün evine gelen, gençliğe özgü bir coşkunlukla roman kahramanlarını tartışan bu yumurcak kıza çok alışmıştı. Onunla çalışmak kolay ve eğlenceliydi. Onun yanında, iyi düşünüyor, iyi konuşuyor, iyi yaşıyordu.

Yakında ayrılma düşüncesi onu üzüyor. Anna Grigoryevna'nın annesini ziyaret ederek, *Suç ve Ceza*'nın son bölümlerinde genç kızın kendisiyle "işbirliği yapmasını" öneriyor. Anna Grigoryevna kabulleniyor hemen. 8 Kasım'da yazarın evinde yeniden çalışmaya hazırlanıyor.

Dostoyevski, aşırı bir can sıkıntısı içinde karşılıyor Anna'yı. Çok solgun, çok heyecanlıdır. Pelerinini çıkartıyor, bir koltuğa bırakıyor. Karşısına geçerek, zamanın hiçbir iz bırakmadığı bu arı yüze, bu yalın ama utkulu yüze bakıyor. Ne kadar da genç! Ne kadar da habersiz her şeyden! Ne kadar da seviyor onu! Ama ne hakla itiraf edecek aşkını? Yaşı onunkinin iki katı, hasta, yoksul, gırtlağına dek borç içinde! Anna Korvin-Krukovskaya'nın karşısında duyduğu kuruntuya kapılıyor. Reddedilmekten korkuyor. Reddedileceğinden de hiç kuşkusu yok.

"Dinleyiniz," diyor ona, "yeni bir roman tasarladım. Ama sonu biraz canımı sıkıyor. Bir genç kızın duyguları karışıyor işe. Moskova'da olsaydım yeğenim Sonya'ya başvururdum, bugün sizden rica edeceğim..."

Ve bir ressamın öyküsünü anlatıyor ona, "Pek genç olmayan bir adam, tek sözcükle benim yaşımda bir adam... Güç bir yaşamı var bu ressamın; babasını, karısını, yakınlarını, çok sevdiği kızkardeşini yitirmiştir. Yalnızdır, düş kırıklığına uğramış, sefildir. Bununla birlikte, *yeni* bir mutluluğun susuzluğunu duyuyor. Bu sırada yaşamının kesin kararlı anında yumuşak başlı, zeki ve duygulu bir genç kıza rastlıyor:

Genç kız onu içtenlikle sevebilecek mi dersiniz?.. Bir dakika için kendinizi onun yerine koyunuz. Varsayınız ki, bu ressam ben olayım, size aşkımı itiraf edeyim, karım olmanızı isteyeyim sizden. Söyleyin nasıl yanıtlarsınız?.."

Birden duruyor, atılganlığından canı sıkılıyor. Böyle konuşmakla çok tatlı bir dostluğu harcamış olmadı mı? Hiçbir şeyden kuşkulanmayan bu genç kızı ürkütmedi mi? Ama daha şimdiden Anna Grigoryevna, ona sevinçli bir sakinlikle bakıyor. Sonra sadece şöyle diyor:

"Sizi sevdiğimi, sizi bütün yaşamım boyunca seveceğimi söylerdim..."

Dostoyevski'nin, bakımını üstüne aldığı Mişel'in ailesi, Fedor Mihailoviç'in üvey oğlu Pol İssayev, yazarın bu yeni ilişkisiyle çıkarlarını baltalanmış görüyorlardı. Bir "ihtiyar"ın, böylesine bir "gençlik"le evlenmesinin saçma ve hatta kınanacak bir şey olduğunu tanıtlamaya kalkıştılar ona. Bu sitemler onun

en içten duygularına tamamıyla uygun geldiği için, acı veriyorlardı Fedor Mihailoviç'e.

"Gençliğim üzüyordu onu açıkça," diye yazıyor Anna Grigoryevna günlüğünde. Dostoyevski de daha sonra Suslova'ya şöyle yazacaktır: "Bana hiçbir şey dememiş olsa da, stenografımın beni büyük bir içtenlikle sevdiğini sezinledim. Bana gelince, gün geçtikçe daha çok hoşlanıyordum ondan. Kardeşimin ölümünden bu yana yaşam bana çok ağır geliyor ve canımı sıkıyordu. Karım olmasını teklif ettim ona, kabul etti... Yaş farkı çok büyük (yirmi ve kırk dört); ama onun mutlu olacağına gittikçe daha çok aklım yatıyor: Yüreği var ve sevmesini biliyor." "Ebedi dost"a yazılan mektup açık bir kaygıyı, bir utancı belli ediyor. Bu burjuva mutluluğu, bu yatışma, nişanlısının genç yaşı... Bunların tümü, kötü bir iş yapıyormuş gibi canını sıkıyor. Ve sonra, limana demir attı mı bir kez, açık denizlerin fırtınalarını özlemeyecek mi? Ya çevresinde şaşakalan bütün bu kişiler? Hiç kuşku yok bunların tümü, arkasını döner dönmez bıyık altından gülüyorlar ve ona "deli moruk", "sadist!"... diyorlar. Ne önemi var! 15 Şubat 1867'de, akşamın saat yedisinde Fedor Mihailoviç Dostoyevski, Anna Grigoryevna ile "Trinite" Kilisesi'nde evleniyor.

Yaşgünü dolayısıyla Anna Grigoryevna'ya yazdığı ilk mektupta Fedor Mihailoviç "Gelecekte, sen benim için her şeysin," diyor; "Sen benim umudum, inancım, mutluluğum, her şeyimsin." Bu aşk ilânım alan nişanlı kız hem heyecanlı hem de tasalıdır. Görevinin yüceliğine ulaşabilecek midir? Ondan birdenbire beklenen sorumluluğa yaraşır olabilecek midir?

Kendi rızasıyla bağlı ve ağırbaşlı kaldı.

On beş yaşından beri, kocası olacak bu adama hayrandı. Yaşamı boyunca hayran olmakta devam etti. Pek anlamaksızın onu mutlu kılmaya çabaladı hep.

Dostoyevski'nin uysal ve güç verici bir imgesini kurmuştu kafasında. Bu küçük burjuva kızı, onda küçük bir burjuva erkeği gördü ancak. Saf, küçük bir kız gözüyle, bu kötü ve karmaşık kişiler arasında, tüm kusurlarından sıyrılmış, tüm baya-

ğı içgüdülerden arınmış, çok iyi, çok temiz yürekli, sevmesini bilen, sevimli ve yiğit bir aile babası olarak tanıtıyor onu. Bir Rambrant'tan, dinî törende şaraplı ekmek yiyen bir Hıristiyan resmi, şiddetli ve gizemli bir varlıktan da dernekler yararına verilen temsillerin bir oyuncusu yaptı.

Yok! Hayır, çok zeki değildi. Altın madalyasına karşın çok bilgili de değildi. Ama, her çeşit sınamada pratik bir görüşü vardı. Sekreter olarak yaratılmıştı. Dostlarından biri şöyle diyor onun için: "Dostoyevski ile evlenmemiş olsaydı, bir kambiyo bürosu açardı."

O, Dostoyevski'nin yaşamına, yazarın kadınlardan görmeye alışık olduğu teatral çalımlar, doğaüstü heyecanlar, bol bol umutsuzluk getirmedi. Dostoyevski'nin romanları için verimli bir kaynak da olmadı. Yazılarının hazinesini zenginleştirmedi, ama bu hazineyi örnek bir ev kadınının titizliğiyle düzene koydu.

Kılı kırk yaran, tutumlu, erdemli bir kadın olarak hesap tutmasını seviyor. Falanca sütlü kahvenin ya da filanca çöreğin fiyatını yazıyor günlüğüne. Kocasının kontratlarını inceliyor, ücretlerin ödenmesine dikkat ediyor, alacaklıları dizginliyor, bir ev kadınının mutfağında davrandığı gibi kataloglar, sınıflandırmalar yaparak, kopyalar çıkararak yeteneklerinin dönencesinde özenle çalışıyordu. O, "dağınık olan her şeyi düzenleyen" kadın tipidir.

O, Dostoyevski'nin yaşamının tozunu sildi bir bakıma. Bu büyük adamın yanında esin perisi değil, iyiliksever bir kızkardeşti.

Anna Grigoryevna'nın evliliğinin ilk günleri çok üzücü oldu. Dostoyevski'nin kızkardeşi, erkek kardeşleri, yeğenleri, tembel ve farfara haydutun biri olan üvey oğlu Pol İssayev, Fedor Mihailoviç'in evlenmesiyle kendi çıkarlarını sarsılmış görüyorlar ve çağrısız konuğa soğuk davranıyorlardı. Dostoyevski'nin evinde oturan Pol İssayev, evin yeni hanımına hizmetçilerin boyun eğmelerini yasak ediyor, şekeri aşırıyor, üvey babasının kahvesine konacak kremayı gizlice yutuyor, sonra da omuz silkerek:

"Gördün mü baba! Evi ben çekip çevirdiğim sıralarda hiçbir şey aksamıyordu!" diyordu.

Pol İssayev, genç kadının ona, "evin oğluna" durmadan hakaret ettiğini uydurarak Dostoyevski'ye yakınıyor. Dostoyevski de Anna Grigoryevna'yı kibarca azarlıyordu:

"Anet, Pol ile tartışmayı bırak, onurunu kırma onun, iyi bir çocuktur o."

Gittikçe sıklaşan aile kavgaları, Fedor Mihailoviç'in sağlığını sarsmakta gecikmiyor; görülmedik şiddette sara nöbetleri geçiriyor Dostoyevski.

"Fedor Mihailoviç'i omuzlarından tuttum," diye yazıyor Anna Grigoryevna, "ve onu bütün gücümle divana oturmaya zorladım; ama tutacak gücüm tükendiği vakit, duyarlığını yitirmiş bedeninin yere kaydığım görünce şaşırdım; üzerinde, yanar bir lamba bulunan masayı iterek hastanın döşeme üzerinde yayılmasını sağladım; sonra yanına oturarak çırpınmaları süresince, başını dizlerimin üstünde tuttum...

"Ne yazık ki, üzüntümü çoğaltmak için, birincisinden daha şiddetli ikinci bir nöbete tutuldu, acıdan bağıra bağıra, ancak iki saat sonra bilinci yerine geldi. Korkunç bir sahneydi bu!"

Fedor Mihailoviç de Maykov'a şöyle yazıyor:

"Sinirlerin ve beynin bu sarsıntısını duymaktan, tanımaktan daha dayanılmaz hiçbir şey yoktur. Zekâmı gerçekten yitirmeye başlıyorum."

Doktorlar ona dış ülkelere gitmesini öğütlüyorlar. Anna Grigoryevna bu kaçış tasarısını onamaktan geri kalmıyor. Dostoyevski de kaçmaktan daha iyi bir şey dileyemezdi, çünkü alacaklılar yeniden uyanan bir direnmeyle canından bezdiriyorlar onu.

Gelgelelim, gideceğini aileye bildirdiği vakit oybirliğiyle protesto ediyorlar. Yazın, küçük aile topluluğunun gidip dinleneceği bir villa kiralamak için daha önceden söz vermemiş miydi? Eğer bu düşüncesinden vazgeçiyorsa, yakınlarının zararını karşılamak ve yokluğu sırasında yaşamaları için para bırakmak zorundadır. Her biri kendisine gerekli olanı sayıp dökülüyor. Gereken paranın tutarı 1.100 rubleye yükseliyor.

Oysa Dostoyevski'nin 1.000 rublesi vardır ancak.

"Görüyorsun ya sevgili Anet'im talih bize karşı koyuyor," diyor. "Eğer yurt dışına gitmek üzere ilkbaharda yola çıkarsak, 2.000 ruble gerekecek, oysa ancak yarısı var bizde. Ama Rusya'da kalırsak iki ay kaygısızca yaşayabileceğiz..."

Bu sırada alacaklılar yeniden saldırıya geçiyorlar ve cezaeviyle gözdağı veriyorlar Dostoyevski'ye. "Borçlular Cezaevi benim için bir bakıma çok yararlı olacaktı belki de," diye yazıyor. "İkinci bir *Ölüler Evi* için gerçek gereçler toplardım. 4-5 bin rublelik de olsa bir kâr sağlardım; gel gör ki, yeni evlendim daha, ve sonra, yaz günlerinde, Tarassov Evi'nin (Borçlular Cezaevi) sıcağına dayanabilecek miydim?"

Anna Grigoryevna, annesinin öğüdü üzerine, yolculuk harcamalarını karşılamak için, sahip olduğu bütün mobilyaları rehine koymayı öneriyor Dostoyevski'ye. Genç kadın, bütün çeyizini elden çıkarmayı, aile içindeki gürültüsüz savaşa katlanmaya yeğ tutuyor. Günün birinde nasıl olsa, Fedor Mihailoviç'i tutuklamaya gelebileceklerine göre, başka hangi çözüm yolu kalıyor? Dostoyevski, genç karısının ilk fedakârlığını istemeye istemeye kabul ediyor.

12 Nisan'da, Anna Grigoryevna'nın yoksul mobilyalarına değer biçmek için bilirkişiler geliyor eve. Ve 14 Nisan'da, öğleden sonra saat beşte, karı koca, ancak dört yıl sonra dönüp gelecekleri kentten ayrılıyorlar.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Dostoyevski Rulet Başında

"Benimle birlikte dünyayı dolaşmak düşüncesini saf bir sevinç içinde kabul eden genç bir yaratıkla yalnızdım, parasızdım; ama görüyordum ki, bu saf sevinç, kesin bir zıvanadan çıkmanın, coşmanın, kesin bir görgü yokluğunun belirtisiydi, bu da beni üzüyordu, bana işkence ediyordu. Anna Grigoryevna'nın benim yanımda uslanacağından korkuyordum."

Dosteyevskiler, St. Petersburg'dan yola çıkıp, Vilna'dan geçerek Berlin'e gittiler. Ama Fedor Mihailoviç Berlin'i çok soğuk, çok boş ve çok sıkıcı bulduğundan orada ancak kırk sekiz saat kaldılar ve Dresden'e varır varmaz Dostoyevski üç odalı bir daire kiraladı ve ilk iş olarak karısına ak İtalyan hasırından yapılmış, kara kurdelelerle süslü, "ardımdan gel" adı verilen bir şapka satın aldı.

"Bu alışverişlerle uğraşmaktan kocamın sıkılmadığına çok şaşıyordum," diye yazıyor Anna Grigoryevna.

Dostoyevski'nin programı, değişmez bir biçimde çarçabuk düzenlendi. Fedor Mihailoviç geceleri çalışıyordu ve yemek yemek için saat on birde kalkıyordu ancak. Saat ikide, resim galerisinde karısıyla buluşuyordu. Ona Rafael'in *Meryem Ana*'sını, Titien'in *İsa ve Para*'sını, ya da Ruisdael'in *Av*'ını açıklıyordu. Saat üçte, karı koca lokantada yemek yiyor ve bir orkestra-

nın "ucuz müzik" çaldığı parkta yaptıkları bir gezintiyle geçiriyorlardı günlerini.

"Fedor Mihailoviç'in müzik kültürü vardı," diye yazıyor. Anna Grigoryevna, Beethoven'i, Mendelson'u, Rossini'yi beğeniyordu, ama Mozart'a katlanamıyordu."

Saat dokuzda, Fedor Mihailoviç ile karısı çay için evlerine gidiyorlardı. Dostoyevski çalışmaya başlamadan önce biraz okuyordu. Anna Grigoryevna da bir defter açıyor, günlük izlenimlerini stenografik işaretlerle yazıyordu.

Genç kızın bu sevimli ve aptalca günlüğünde her şey bulunur: yemek listesi, yumurta ve bira mayası fiyatları, sevgili Fedya'nın gevezeliklerinin ve öfkelerinin o tadına doyulmaz anlatısı, lokantalarda çağrılıların krokisi. Dostoyevski'nin *Budala*'yı yazdığı sıralarda karısı, dostu, sırdaşı olan bu kadının küçük not defterine yazdıklarını görünce insan şaşakalır: "Erkenden kalktım. Yıkanmaya başlayınca Fedya uyandı. Ama bana kızmadı." Ya da: "Daha bir gün önce Fedya bana tarağını vererek taranmamı rica etti... Oysa saçlarım çok dolaşmıştı, taranmaya çabalarken, bütün tembihleri unutarak tarağın üç dişini kırdım. Hıçkıra hıçkıra ağladım ve tarağı alarak evden çıkıp gitmeye, akşama dek yürümeye karar verdim..." Romana dair tek bir not yok. Anna Grigoryevna, Dostoyevski laboratuvarının dışında bir köşeye çekilmiştir. O, sanatçıyı anlamaksızın, erkeği sevdi. Bir bakkalla evlenmiş olsaydı, daha başka şey yazamayacaktı!

"Sevgili Anet'im, oraya, parantez içine yazdıklarını öğrenmek için çok şey verirdim!" diyordu kimi vakit Dostoyevski ona.

Bir bilseydi zavallı!

Gece yarısına doğru, Fedor Mihailoviç, çalışmasına dönmeden önce karısını öpmeye gelirdi. Yatağın kenarına otururdu. Ve bu gece yarısı buluşmaları, genç kadının ödülüydü. "Bunlar uzun uzadıya iç dökmeler, küçük tatlı sözcükler, gülmeler, öpücüklerdi ancak," diye yazıyor Anna Grigoryevna. En sonunda ondan ayrılır ve bu bilgisiz, yumuşak başlı çocuğu orada bırakarak, gelecek romanın notlarının kendisini beklediği masaya doğru yönelirdi.

Dostoyevski çalışmak için Rusya'dan kaçmıştı. Ama çalışması ilerlemiyor. İlkin bu çok dilediği sürgün yaşantısı onu sıkıyor yeniden.

"Rusya'sız olamam ben," diye yazıyor Maykov'a, "Edebiyat çalışmalarım nedeniyle olamam onsuz... Sudan çıkmış bir balık gibi tüm güçlerimi, tüm araçlarımı yitiriyorum burada..."

Ne yapmaya gelmişti Dresden'e? Ve, St. Petersburg'a dönmek için nereden para bulacak? Bir tek umut: rulet. Ne var ki, karısına bunun sözünü etmeye yüreği yok henüz. Ama huyu bozuluyor. Geçimsiz, kinci oluyor. Evliliğe, Almanlara, çevresindeki manzaralara çatıyor. "O her şeye kusur buluyor: Ağaçlı yollar neden dümdüz, neden burada bir göl var, neden böyle, neden şöyle?" diye yazıyor Anna Grigoryevna.

En sonunda, düşüncesini karısına açmaya karar veriyor Fedor Mihailoviç. Karısı da onadığını söylüyor hemen, çünkü bir çıngar sahnesinden, bir sinir krizinden korkuyor. Kafasına karşı koyarak, yüreğine karşı koyarak onuyor bunu. Dostoyevski, kumarın coşkusuna öylesine kapılmıştır ki, genç karısını Dresden'de, yabancı bir kentte yapayalnız bırakıp Hamburg'a sıvışıyor.

"Fedya diyor ki, eğer kazanırsa, gelip beni alacak ve Hamburg'da oturacağız. Ah! Ne güzel olurdu! Ama gene de, hiç gitmemesi belki daha iyiydi."

Kısacası 16 Mayıs günü, öğleden sonra saat üçte yola çıkıyor. Karısı istasyona dek gözyaşları içinde uğurluyor onu.

17 Mayıs'ta Hamburg'a varır varmaz da karısına şöyle yazıyor:

"Neden ayrıldım Anet'imden?.. Senin gibi uysal, senin gibi güzel ve üstelik bana güveni olan bir meleğe lâyık değilim ben. Nasıl bırakabildim seni? Nereye gidiyorum? Neden gidiyorum?.. Tanrı seni bana verdi ki, senin yüzünden, seni, olgunlaşmış olarak, bayağı ve ruhu öldüren her türlü şeyden korunmuş ve kurtarılmış olarak Tanrı'ya sunmakla büyük günahlarımı kapatabileyim. Bana gelince, ben de burada, yolculuğum kadar alıkça şeylerle seni allak bullak ediyorum!"

18 Mayıs tarihli yeni bir mektup: "Sabah başladım oynamaya, öğleye dek on altı emperyal yitirmiştim... Yemekten sonra,

elden geldiğince akıllı davranmak niyetiyle döndüm ve Tanrı'ya şükürler olsun, yitirdiklerimin tümüne kavuştum yeniden ve yüz florin de cabası. 300 kazanmış olacaktım. Çünkü elimin altındaydı bu para. Ama onları oyuna koydum ve yitirdim. Vardığım sonucu dinle şimdi Anet: Aklın başında, taş yürekli, soğukkanlı olursan ve insanüstü bir çabayla ihtiyatlı davranırsan, güvenli bir vuruşla, bir kuşku gölgesi düşürmeksizin, istediğin her şeyi kazanabilirsin... Kısacası, ben de olağanüstü bir enerjiyle, düşünüp taşınmaya özellikle dikkat ediyorum."

Ne var ki, enerjisi ona ihanet ediyor kuşkusuz, çünkü ertesi gün sevgili Anet'ine itiraf ediyor:

"Dünkü gün büsbütün uğursuzdu. Gelirimin kalanını da yitirdim. Bende bu sinirler varken oynamamalı meleğim. Aşağı yukarı on saat oynadım ve yitirerek bitirdim... Bugün, elimde kalanla son bir girişim yapmak istiyorum: bir su damlası... Bizim durumumuz gerçekten çok tuhaf. Bizim St. Petersburg'dakilerin hangisinin aklına gelirdi ki, şu anda birbirimizden ayrı olalım ve neden?"

Kabaran yüreğini yatıştırmak için parkta dolaşıyor, Kursaal'ı geziyor, "Dresden'dekinden daha üstün olan" müziği dinliyor. Pişmanlıktan hastadır. Sevgili Anet'ini ve St. Petersburg'daki bütün aileyi yoksulluktan kurtarmak için oynadığına kendini inandırmaya çabalıyor. Çarçabuk anlıyor ki, kendi kendisine yalan söyleyemez artık: Oyun ilgilendiriyor onu sadece. Oyunu oyun için seviyor. Fırlatılan top, yansıların bir baş dönmesi içinde bakışları ardından sürüklüyor, siyah, kırmızı, çift, tek, kazanç ya da kayıp... İşte o, kaygının bu en şiddetli dakikası için yaşıyor artık. Tüm yaşam tekerleğin dönüşünde asılıdır. Sevinçle üzüntü ölçüsüzce sıkıştırılmıştır. Çok keskin bir heyecan yarıp geçiyor onu. Ter içinde kalmıştır. Titriyor. Artık hiçbir şey düşünmüyor. "Her yerde ve tüm yaşamım süresince," diye yazıyor yeraltı adamı, "sınırları aştım."

Sınırları aşmak, tehlikeye sürtünüp geçmek, her şeyi, her şey için tehlikeye koymak, yaşamanın tek biçimi değil midir? Gel gör ki, orada, Dresden'de bir genç kadın kaygılanıyor, ağlıyor ve günlüğüne şunları yazıyor: "Yeni kayıplar; oradan ne çıkacak?"

Gizemli bir biçimde uyarılmış olarak, ilgisizliğine kızıyor Dostoyevski. Kazanır kazanmaz döneceğine söz veriyor içinden. Ne gezer! "Hep aynı noktadayım," diye yazıyor 20 Mayıs'ta, "dönüp duruyorum, hiçbir sonuca varmadım, öyle ki, yola çıkmıyorum daha. Gelen gün bana ne getirecek?"

"Gelen gün" önemli hiçbir şey getirmiyor: "Meleğim, dün korkunç bir acı duydum: Sana yazdığım mektubu bitirir bitirmez postaneye gitmiştim, senden mektup olmadığını söylediler. Bacaklarım titredi, inanamıyordum... ölümcül hasta olduğunu düşündüm. Aşağı yukarı bir saat bahçede dolaştım titreye titreye. Sonra rulete geçtim ve hepsini yitirdim... Eve döndüm ve saatimi rehine koymaya gittim... Dinle, oyun bitti, elden geldiğince çabuk döneceğim şimdi. Bu mektubu alır almaz yirmi emperyal gönder hemen..."

Bu teskereyi gönderdikten sonra Dostoyevski, rulete dönüyor, elinde kalan yirmi goldenin onunu yatırıyor. Talih bir an için gülümsüyor ona. Otuz frederik altını (300 golden) topluyor. Ama salondan çıkacağı yerde, inat edip gene oynuyor ve bütün kazandığını yitiriyor:

"Anlıyorum ki, sen benim yokluğuma dayanamazsan, benim için bu denli korkarsan, yapılacak hiçbir şey yoktur... Düşün biraz sevgilim: İlkin ayrılığımızın yarattığı kendi sıkıntım, bu uğursuz oyunu kazançla bitirip sana doğru gelmeme engel oluyor: sağlıklı bir kafam yok... Oyun masasına yaklaşırken yirmi kez anladım ki, sakinlik içinde, soğukkanlılıkla, düşüne düşüne oynarsan yitirmene imkân yok."

Anna Grigoryevna 20 emperyali gönderiyor ve 25 Mayıs'ta tutumsuz kocayı karşılamak için istasyona gidiyor. Ama Fedya trenden çıkmıyor. Deliye dönen genç kadın evine gidince 24 Mayıs tarihli mektubu buluyor:

"Anna, dostum, karıcığım, bağışla beni, alçak deme bana. Bir suç işledim, gönderdiğin paranın tümünü yitirdim, tümünü, son meteliğine dek. Parayı dün aldım, dün yitirdim. Anet nasıl bakacağım yüzüne şimdi? Benim için ne düşüneceksin? Beni korkutan tek şey budur: hakkımda düşündüklerin, söyleyeceklerin... Kayıtsız şartsız suçlama beni!.. Oyundan nefret edi-

yorum, ve sadece bugün değil, dün de, dünden önceki gün de lanetliyordum onu. Mektubumu alır almaz on emperyal gönder bana."

Hele şükür, 27 Mayıs'ta Dresden'e geliyor Dostoyevski. Karısı onu istasyonda beklemektedir. Fedya'da bet beniz kalmamış, gözleri çökmüştür, zayıflamıştır. Karısı kollarına atılıyor. Daha ilk bakışta anlıyor ki, gerçekten bağışlamıştır Anna onu.

Aynı gün Anna, Dostoyevski'ye, o yokken gelen bir mektubu veriyor. Gerçekte, ondan önce açmıştı mektubu, çünkü Suslova'nın yazısını tanımıştı, ama ustaca yapıştırmıştı zarfı yeniden.

"Bu yaratığın değersiz anlayışını çok iyi ispat eden, budalaca yazılmış, bayağı bir mektuptu bu," diye yazıyor Anna günlüğünde.

Dostoyevski mektubu okuyor, heyecanlanıyor. Kıskançlıktan içi içini yiyen Anna da, hiçbir şey anlamamış gibi görünmek için büyük çaba göstermeye zorluyor kendini.

"Anna Grigoryevna, umduğumdan daha derin, daha iyi olduğunu gösterdi," diye yazıyor Dostoyevski Maykov'a.

Bu sırada tasalar, yerinmeler Fedor Mihailoviç'in neşesini kaçırıyor. Yitirilmiş parayı düşünüyor. Kötü oynadı diye suçluyor kendini. Başarısızlığının nedenini aceleciliğinde, tedirginliğinde buluyor. Öte yandan, küçücük bir parayla sadece iki gün ya da en çok üç gün için gitmişti rulete. Ah! Bir kumar kentinde iki hafta geçirebilseydi, bak o zaman, bir otomat soğukkanlılığıyla nasıl yenecekti talihi. İsviçre'ye doğru yola çıkmak ve Baden Baden'de konaklamak. İşte ona göre en akıllıca davranış. Planını karısına açıyor, o da inandığından ya da bıktığından boyun eğiyor.

Baden Baden'de kalmak için verilen sözü ele geçirir geçirmez Dostoyevski yatışıyor ve çalışmaya koyuluyor. Belinski üzerine bir makale kaleme alıyor. "Ah! Onu yazarken terledim; bu çalışma canımı çıkardı benim... Bu makalenin iki sayfası yerine, bir romanın on sayfasını daha kolay yazardım."

Gerçekten, eşit bir güçlükle hem hayranı olduğu hem de nefret ettiği bu adam üzerinde bir kanıya varacak ustalıkta de-

ğildi henüz Dostoyevski. İlk edebiyat uğraşlarından bu yana onu destekleyen eleştirmen için minnet duygularını anlatmak istiyordu, ama bir çeşit kuyruk acısı coşkusuna gem vuruyordu henüz. "Kâğıdına" beş kez yeniden başlamak zorunda kaldı.

Dresden'e döner dönmez Dostoyevski, Katkov'a bir mektup yazarak İsviçre ve İtalya gezileri için gereken 500 rubleyi avans olarak göndermesini rica etmişti. Ama ancak 3 Temmuz'da ayrılabildi karı koca Dresden'den Baden Baden'e gitmek için.

Baden Baden'de Dostoyevski, karısını oyun salonlarına götürüyor ve ona ruletin işleyişini açıklıyor. Oynuyorlar, kazanıyorlar ve kazandıklarını hemen yitiriyorlar. Ertesi gün Fedor Mihailoviç on düka elde ediyor ve karısını otel odasında yalnız bırakıyor. Saat dörttür. Saat yedide daha dönmemiştir. Üzüntüden hastalanan Anna Grigoryevna yatağa uzanmıştır, çevresine yavaş yavaş karanlık çökmektedir.

Neyse, saat on birde görünüyor Fedya. Çok solgun, saçı başı darmadağınık, kravatı çarpılmış, korkunç bir kılıktadır. Yitirmiştir. Eski cüzdanını atmaya karar veriyor. Hiç kuşkusu yok, tüm uğursuzlukları çeken odur.

Ertesi gün aynı program. Beş dükayla gidiyor gazinoya. Karısı bekliyor. Geliyor:

- Yitirdin mi?

- Evet, dedi bana şaşkın şaşkın.

On gün içinde Dostoyevski, tüm paraları saçıp savuruyor. İşte o vakit karı kocanın hemen hemen bir ay süren, çılgın, umutsuz yaşayışları başlıyor. Fedya nişan yüzüğünü emniyet sandığına rehin bırakıyor, oynuyor, yitiriyor, kazanıyor, yüzüğünü rehinden çekiyor, yeniden yatırıyor, öyle solgun öyle sapsarı bir yüzle dönüyor ki otele, Anna her şeyi oyunda bıraktığını sanıyor: Oysa kırk altı altın getirmiştir. Ve coşkun bir sevinçle oyunun evrelerini anlatıyor karısına:

"İnanılmayacak bir şansım vardı. Parayı kırmızıya sürdüm, hemen kazandım. İmrenmedik insan kalmadı."

Karısı onu dinliyor, ona hayran oluyor.

"Ne sevinç! İşte bir süre için sigortalanmış yaşamımız," diye yazıyor günlüğünde.

Gel gör ki, akşama doğru, parkın bir sırası üzerine çökmüş, kendini salıvermiş buluyor kocasını. Kumarbazlar onu sıkıştırmışlar. O da kızmış. Oynamış. Yitirmiş.

Bir başka seferinde, masa komşusu olan bir İngiliz çok ağır kokular süründüğü için sinirlerine hâkim olamamış ve para koyuşlarını iyi ayarlayamamış.

Ama gene de şans ona gülmüş ve işte yeniden umutlanıyor, meyveler, çiçekler, şekerlemeler satın alıyor.

15 Temmuz'da, Fedor Mihailoviç dört bin frankın başındadır. 18 Temmuz'da, ailenin kumara ayrılan paralarının konulduğu meşin kesede yirmi dört altın kalmıştır sadece.

Birkaç saat içinde Dostoyevski bu küçük yedeği de yok ediyor. Sonra karısının karşısına çıkıp, emniyet sandığına yatırmak için birşeyler vermesini yakarıyor ondan. Anna Grigoryevna küpelerini çıkarıyor, bir an bakıyor onlara, gözlerinden yaşlar boşanıyor, sonra avuçları içine bırakıyor onları. "Fedya dizlerime kapandı, ellerimi öptü, benden daha iyi, benden daha değerli bir insan tanımadığını söyledi." Karısını orada bırakıyor, bir koltuğa çökmüş, küçük bir kız gibi burnunu çeke çeke ağlayan bu zavallı kadının üstüne kapıyı çekip gidiyor. Müthiş bir pişmanlık duyuyor yüreğinde. Bir suçlu, bir hırsız, bir alçaktır. Biliyor bunu. Ve bu alçaklığın bilinci de gizemli bir biçimde hoş geliyor ona. Koşarcasına gidiyor emniyet sandığına doğru, sonra da oyun salonuna. Bir cani gibi titriyor. Durumu ne denli umutsuzsa, yeşil masa o denli çok çekiyor onu. Böyle dakikalarda oyun, talihle gerçekten göğüs göğüse savaşmak demektir. Kazanırsanız bağışlanmış olacaksınız. Yitirirseniz bir katilsiniz. Küreğe gitmeden önce Raskolninov'un ahlak anlayışı.

"İki saat sonra Fedya geldi, küpelerin parasını yitirmişti. Bir sandalyeye çöktü ve beni dizleri üstüne almak istedi. Ama ben ayakları dibine kaydım ve onu yatıştırmaya çalıştım. Bugün sonuncu kez oynadığını söyledi, bundan böyle artık oyunu bırakacağına yemin etti. Yüzünü elleriyle sakladı ve ağladı. Evet ağ-

ladı. 'Sana saldırdım, son mücevherlerini çaldım ve onu yitirdim' dedi bana."

Evlendiği bu yumurcak kızın karşısında, bu kırk altı yaşındaki adam, bu ünlü yazar, kabahat işlemiş bir oğlan gibi hıçkırıyor.

Ama ertesi günden bu yana önce beş frank istiyor dilenircesine, sonra art arda, yüzüğünü, İspanyol şalını, karısının yüzüğünü rehine koyuyor. 19 Temmuz akşamı iki yüzüğü rehinden kurtaracak kadar para kazanmıştır. 20 Temmuz'da tümünü yitiriyor ve yüzükleri rehine koyuyor yeniden.

Bu arada Anna Grigoryevna, annesinden bir mektup alıyor: "Eğer K'ya gerekli parayı göndermezsek, mobilyalarımızı üstüne geçirecek. Çok kötü bir şey olur bu! Ailemin güçlükle elde edip bana verdiği bu mobilyaları şimdi yok etmek!.." Mektubu henüz bitirmiştir ki, Dostoyevski yüzü mosmor, gözleri kan çanağı içinde, büzülmüş bir durumda odaya giriyor.

"Her şey bitmişti... Hepsini yitirmişti. Üzüntüsü o denli büyüktü ki, bir kriz geçirmesinden korktum."

Katkov'a, Snitkin anneye mektup yazıyor, yaz tatili dolayısıyla Baden Baden'de bulunan yazar Gontçarov'dan üç altın ödünç alıyor, astragan ceket için, rehin olarak ödünç para veren birisi bulunuyor, Fedya'nın pardösüsüne yedi florin, Anet'in entarisine altı florin, eski bir giysiye de iki florin veren "küçük Yahudi" çağırılıyor. Ev sahibinden gizlenerek çıkarılıyor eşyaların kimileri. "Paketi elden geldiğince küçük yaptım, Fedya onu paltosunun altına soktu."

Gene oyunlar, kayıplar, gülünç kazançlar. "Zavallı Fedya son derece üzgün geldi. Deli olacağını ya da beynine bir kurşun sıkacağını söyledi bana..."

Ev kirası ödenmemiştir, yiyecek bir şey kalmamıştır. Çay bile içemiyorlar. Oda sıcaktan kavruluyor. Bitişikte çocuklar zırlıyorlar. Bir nalbant, Dostoyevskiler'in penceresi altına yerleşmiştir ve çekiç düzenli aralıklarla örsü dövmektedir: Bu gürültü, bu sıcaklık, bu kıvrımlarında sineklerin pinekliediği küflü duvar kâğıtları... Anna Grigoryevna umutsuzluk altında ezildiğini hissediyor. Yerde bir köşede kirli

çamaşırlar. Yerinden kalkıyor, ölü bir yüzle çamaşır yıkamaya hazırlanıyor.

Birkaç gün sonra Fedya, rehine yatırılmış eşyaları kurtaracak kadar para kazanmıştır, Anet de annesinden yüz elli ruble alıyor. Akşam yemeğinden sonra, Fedya yüzüğü, iğneyi, küpeleri, rehinden kurtarmak için çıkıyor.

"Saat sekizde Fedya geldi. Umutsuz tavırlarla gözyaşları içinde bana doğru ilerledi ve her şeyi yitirdiğini, mücevherleri çekmesi için verdiğim paranın tümünü yitirdiğini itiraf etti. Öbür eşyaları kurtarmak için gerekli parayı istedi benden gene, ona güvenim kalmadığı için Weissman'm evine dek onunla birlikte gittim... Yolda Fedya ellerimi öpüyor, gerçekten büyük bir suç işlemiş gibi kendisini bağışlamamı istiyordu benden yalvara yakara."

"Anna Grigoryevna nesi var nesi yoksa tümünü rehine koydu," diye yazıyor Dostoyevski, "Maykov'a. Ne melek bilsen! Baden Baden'de, bir demirci dükkânının üstünde kiraladığımız iki küçük odada çok sıkılmasına karşın beni nasıl avuttu!"

Gontçarov'la birlikte, Dostoyeski'nin Baden Baden'de karşılaştığı tek Rus Turgenyev'dir. Uzun süredir, Dostoyevski Turgenyev'e 50 taler borçludur: "Daha ödemedim bunu ona!" Anna Grigoryevna borcun unutulmamış olduğunu göstermekiçin Turgenyev'i ziyaret etmesini öğütlüyor kocasına. Dostoyevski istemeye istemeye tutuyor bu öğüdü. Güçsüz, büyük prens tavırlarından ötürü Turgenyev'i hiç sevmiyor. Alçakgönüllülük taslayan öpüşlerinden tiksiniyor. Yazarın son yazdığı *Duman* adlı kitabını beğenmemiştir. Şu tümceyi aklında tutmuştur: "Eğer Rusya yeryüzünden kalkacak olsa, insanlıkta ne bir boşluk ne de bir girdap bırakır." Ve buluşmalarının daha başında, konuşma çığrından çıkıp sıkı bır tartışmaya dönüşüyor birden.

"Tam bir ateist olduğunu söyledi bana. Ama Tanrım, deizm İsa'yı verdi bize. Diyeceğim, insanın öyle yüce bir simgesi ki, saygı duymadan anlaşılamaz o, ve onun, insanlığın sonsuz ülküsü olduğuna hiç kuşku yok! Ama buna karşılık, bu Turgen-

yev'ler, bu Herzen'ler, bu Utin'ler, bu Çernişevski'ler ne verdiler bize?.. Onların tümü öyle utanılacak şekilde öfkeli, öyle budalaca kibirlidirler ki, insan düş görüyor sanır. Ne umuyorlar? Kim izleyecek onları?"

Ne var ki, işin en kabul edilmez yanı, Turgenyev'in Rusya'yı hor gördüğü halde onu sevdiğini iddia etmesidir.

"Daha birçok şeyin yanı sıra, Almanların önünde eğilmemiz gerektiğini söyledi bana; bütün dünya için tek ortak yol uygarlıkmış; özgül olarak Rus ve bağımsız olan bütün girişimler bayağı ve aptalcaymış. Tüm Slavcılar üzerine makale yazmakta olduğundan da söz etti. Daha bir kolaylık olsun diye kendisine Paris'ten bir dürbün getirtmesini öğütledim. "Neden?" dedi bana. "Çünkü çok uzağa yerleşmişsiniz," diye karşılık verdim. Rusya üzerine çeviriniz dürbünü ve bizi inceleyiniz, yoksa bizi görmek güç gelecek size."

Bu sözler üzerine Turgenyev kıpkırmızı kesiliyor ve karşılık vermemek için dudaklarını ısırıyor. Gelgelelim, Dostoyevski *Duman*'ı kötü karşılayan basını anımsayarak kurnazca bir saflıkla söze başlıyor yeniden:

"*Duman*'ın başarısızlığının ve bu iğneleyici makalelerin sizi bu derece çileden çıkartacaklarını hiç düşünmüyordum. İnanınız bana, üzülmeye değmez bunlar. Aldırmayınız!"

"Ne diyorsunuz? Kızmış değilim hiç!" diye bağırıyor öbürü. Konuyu değiştirmek için, Dostoyevski Almanları yermek çaresini bulunca, Turgenyev, öfkeden titreyen bir sesle yanıtlıyor onu:

"Bu çeşit konuşmakla bana hakaret ediyorsunuz. Biliniz ki, ben buraya temelli yerleştim, kendimi Alman sayıyorum, Rus değil, ve bununla da övünüyorum..."

Ve Dostoyevski, bu yozlaşmış soyluyu küplere bindirmekten pek kıvançlı olarak evine dönüyor.

Fedor Mihailoviç'in yeniden 500 rublelik bir avans istemesi üzerine, Katkov'un ağustos ayı başında gönderdiği parayla Dostoyevskiler Cenevre'ye gitme hazırlıklarına başlıyorlar yavaş yavaş. Gelgelelim bütün borçlar ödendikten sonra ellerinde sadece 140 frank kalıyor, oysa yol parası 100 frank tutacak-

tır. Fedya'nm, rulet masasını kısa bir ziyareti bu parayı tam 100 franka indiriyor.

"Bu haber üzerine öfkelendim," diye yazıyor Anna Grigoryevna; "Bu kadar öngörüsüz olur mu insan? Onu azarlamak istedim, ama diz çöktü ve bağışlamamı diledi benden."

Sonuncu kez, 120 frank almak için küpeler rehine yatırılıyor ve 20 frank ödenerek yüzükler kurtarılıyor.

"O vakit Fedya rulete gitti; gecikmemesini rica ettim... Fedya yirmi dakikada döndü; altını talerle değiştirdiğini ve hepsini yitirdiğini anlattı bana. Bunlara çok üzülmemesini ve sandıkları yerleştirmede bana yardım etmesini salık verdim ona."

DOKUZUNCU BÖLÜM

Sürgün

Dostoyevskiler Cenevre'ye vardıklarında, ellerinde otuz frank kalmıştı. Guillaume Tell ve Barthelier caddelerinin birleştiği köşede, yaşlı iki kızın evinden döşeli bir oda kiralıyorlar. Dört günün sonunda, bütün paraları 18 frankın üstünde değildi. Anna Grigoryevna'nın annesinin göndermeye söz verdiği elli ruble görünürlerde yoktu henüz. Fedor Mihailoviç, dostu Maykov'dan bir yardım istemeye karar veriyor.

"Biliyorum ki, sevgili Apollon Nikolayeviç, yedek paran yok senin de. Sana başvurmayacaktım hiçbir vakit, gel gör ki, boğuluyorum, tam anlamıyla boğuluyorum." Maykov 125 ruble gönderiyor hemen, ama çarçabuk bitiyor bu para.

Cenevre'ye varır varmaz Dostoyevski, ara verdiği çalışmasına yeniden başlıyor. Belinski üzerine yazdığı, hiçbir vakit yayımlanmayacak olan bu makaleyi tamamlıyor. Rusça gazeteleri, Balzac'ı, George Sand'ı okuyor. Barış kongresinde de bulunuyor. Bayraklarla donatılmış Mont Blanc Caddesi'nden Garibaldi'nin geçtiğini görüyor. İtalyan kahraman, üstü açık bir arabada ayaktadır ve candan gösterilere yanıt olarak tuhaf bir şapkayı sallamaktadır. Daha sonra, kongre salonunda çekilen bir yığın söylev Fedor Mihailoviç'i son derece kızdırıyor.

"Bu sosyalist, bu devrimci efendilerin –ilk olarak onları ki-

taplarda değil, etleriyle, kemikleriyle karşımda görüyordum– kürsünün tepesinden, 5000 dinleyiciye ne yalanlar savurabildiklerini tasarlamak imkânsızdır. Bütün bu gülünçlükleri, güçsüzlükleri, tutarsızlıkları, saçmalıkları, çelişkileri akıl alacak gibi değildi. Bu aşağılık adam çalışkan toplulukları ayaklandırıyor. Çok üzücüdür bu. Yeryüzünde barışı sürdürmek için, dinî inancı yıkmak, büyük ulusları ortadan kaldırıp, yerine küçüklerini koymak, herkesin her şeye ortak olması için kapitali yok etmek gerektiğini bize söylemekle işe başladılar. Ve dayandıkları hiçbir kanıt yok..."

Bu sırada kış yaklaşıyor. Gökyüzü kurşunîdir. Rüzgâr esiyor. İnsanlar acele acele yürüyorlar yollarda. Dostoyevski'ye bu "çürümüş" iklim iyi gelmiyor. Nöbetleri başlıyor yeniden. Yabancı ülkelere karşı kaçınılmaz bir kin duyuyor.

"Burada her şey çok kötü, her şey kokuşmuş, her şey ateş pahası. Burada herkes sarhoş. Bu denli kızgın, bu denli zırlak sarhoşları Londra'da bile görmedim. En değersiz taş yığını onların gözünde 'zarif ve görkemli'dir."

"Falanca sokak neresidir? 'Bakınız mösyö, dosdoğru gideceksiniz ve şu görkemli ve zarif çeşmenin yakınından geçeceksiniz şuraya sapacaksınız v.b...'"

"Görkemli ve zarif dedikleri çeşme, zevksizlik örneği, rokoko tarzında yapılmış, sallanan, kötü cinsten bir şeydi, ama konuştuğumuz adam, yolumuzu göstermek için gerekli olmasa bile, onunla övünmeden edemez."

"Moskova'nın bakımsız meydanlarını, bu İngiliz bahçesine değişmem. Sözün kısası kent, bir sıkıntı tapınağıdır."

Bu bunalım karşısında Anna Grigoryevna kocasına, Cenevre'den birkaç kilometre ötede, oyun salonları dünyaca ünlü bir kaplıca kenti olan Saxon-les-Bains'e gitmesini salık veriyor. O iyi biliyor ki, çalışmaya yeniden başlaması için Fedya'ya bağışlanamaz kayıplar; yeni bir pişmanlığın vereceği acı gereklidir. Rulet başındaki yıkıcı deneyimleri garip bir biçimde yatıştırıyor onu. Güven kazanıyor, hızlı bir çalışmayla başarısızlığını bağışlatmayı düşünüyor.

Karısı ona şansını denemesini önerdiği vakit, kıvançla kabul ediyor. 5 Ekim'de Saxon-les-Bains'e varıyor. Rulette bir tur oynadıktan sonra, hemen ertesi gün dönmek niyetindedir. Ama 5 Ekim 1867'de yazdıkları şöyledir:

"Anet, sevgilim, hayvandan farkım yok benim. Dün, akşamın onunda, net 1300 frank kazancım vardı. Bugün meteliğim yok. Tümünü yitirdim, tümünü. Nedenine gelince, Saxon-les-Bains Oteli'ndeki uşak alçağı uyandırmadı beni; oysa Cenevre'ye kalkan 11 trenine yetişmek için akşamdan tembihlemiştim bunu. 11 buçuğa dek uyumuşum. Yapılacak hiçbir şey yoktu, ancak 5 treniyle gidebilirdim. Saat 2'de rulete gittim ve hepsini yitirdim hepsini..."

Anna Grigoryevna'nın öngörüsü, noktası noktasına doğru çıktı. Çünkü Dostoyevski, döner dönmez aşırı bir güçle çalışmaya koyuluyor. İlkin, "ne ahlaksal bir görüşü, ne de iddiası olan, yalnız olaylar ve bir düşünceyle itilmeksizin sadece kendiliklerinden davranmaları gereken kişilerin karakterleri üzerine kurulan bir öykü yazmak söz konusudur."

Tutanaklarını *Ses* gazetesinde okuduğu Oumetzki davasından yararlanmak istiyor: Annesiyle babası tarafından hor görülen ve aile evinin ekbinalarını dört kez ateşe veren bir kız. Ama burada bir tek çıkış noktası vardır. Ve Dostoyevski, bu belgenin çevresine hiçbir şey dizmeden işi yürütebilmek için sabırsızlanıyor.

Fedor Mihailoviç, çalışması ve hastalığı yüzünden çok yorulduğundan, 17 Kasım'da Saxon-les-Bains'e dönüyor...

"Ah sevgilim! Rulete gitmeye bırakılmamalıydım ben! Ona yaklaşır yaklaşmaz, yüreğimin atması duruyor, ellerim, ayaklarım titriyor ve buz kesiliyorlar. Buraya saat dörde çeyrek kala geldim, ruletin beşe kadar çalıştığını öğrendim. Onun dörtte kapandığını sanıyordum; demek bir saat vaktim vardı. Oraya koştum. İlk adımda 50 frank yitirdim. Sonra aklımı başıma topladım birden. Ne kadar soyulduğumu bilmiyorum, saymadım. En sonunda korkunç derecede yitirdim, hemen hemen hepsini. Ama birden, sonuncu koyuşumda 125 frankımı geri aldım, üstelik 110 frank da kazandım. Kısacası 235 frankım var şim-

di. Anet, sevgilim sana 100 frank göndermeyi düşündüm. Ama çok az bu. Hiç değilse 200 frank olmalıydı. Buna karşılık kendi kendime söz veriyorum ki, akşama, 8'den 11'e değin gerçek bir Yahudi olacağım: İyice aklımı başıma toplayarak oynayacağım. Yemin ederim sana... kesinlikle salıya..."

Gelgelelim, pazartesi ton değişiyor:

"Anet, sevgilim, benim eşsiz sevgilim, hepsini yitirdim, hepsini. Ah! Meleğim, üzülme, tasalanma. İnan ki, bundan sonra, sana yaraşır olacağım günler gelecek. O zaman, pis ve sefil bir hırsız gibi soymayacağım seni. Roman, yalnız roman kurtaracak bizi şimdi."

Yüzüğünü ve kışlık paltosunu rehine koyuyor. Cenevre'ye dönmesi için 50 frank gerek ona. Gelecekte kendisini toparlayacak. Tehlikeli durum Katkov'a, Cenevre'de rastladığı şair Ogarev'e anlatılacak, gerekirse mücevherler rehinden kurtarılacak.

"Her şeyi kurtaracağım, her şeyi düzelteceğim. Geçen sefer yıkılmış olarak geldim, ama şimdi yüreğimde umut var... Dip notu: Tanrı aşkı için, senin 50 frankınla oynayacağımı aklına getirme..."

Bu seferki dönüşünde zorlu bir çalışma yapmadı, sadece romanın ilk bölümlerini yok etti. Müsveddeyi yeniden okuduğunda onu çok kötü buluyor ve yakıyor. Gelgelelim, Katkov'a mektup yazarak içinde bulundukları ay için 100 ruble, aralık ayı için de 200 ruble istiyor. Kendisini açıkça "sevimli bir adam" diye tanıtan Katkov da parayı göndermeyi, Fedor Mihailoviç'in, 1 Ocak 1869'da romanın ilk bölümünü teslim etmesi koşuluyla kabul ediyor.

Aralık ayının sonunda hiçbir şey hazır değildir. Bununla birlikte, şaşırtıcı bir düşünce geliyor Dostoyevski'nin aklına: "Her bakımdan hayran olunacak bir adamı betimlemek düşüncesi," diye yazıyor Maykov'a. "Günümüzde böyle birinin var olmasından daha güç bir şey yoktur. Hiç kuşkusuz, bunu siz de kabul edersiniz kolayca. Bu düşünce daha şimdiden bir çeşit sanat biçimi altında, ama sadece biçim olarak bana musallat oluyordu ve ona tüm genişliğini vermek gerekiyordu. Sadece sıkıntım, henüz olgunlaşmamış olan bu konuyu işlemeye itiyor

beni. Ruletteki gibi tehlikeye attım kendimi: 'Belki kalemimin altında gelişecek' dedim. Bağışlanamaz bu."

Bununla birlikte kitabın planı ortaya çıkıyor yavaş yavaş. Baş kişinin yanında bir kadın kahramanla onun kadar önemli başka kişiler de beliriyorlar. "Birinci bölümü zayıf buldum. Bununla birlikte, bana öyle geliyor ki, henüz hiçbir şey kaybolmuş değil... İlk bölüm bir giriş sayılır henüz. Romanın adı: *Budala*...

Ve bir başka mektubunda Dostoyevski, çalışmasında rastladığı güçlükleri açıklıyor:

"Su götürmez biçimde hayranlığa değer bir tek simge vardır yeryüzünde: İsa... Hıristiyan edebiyatta, hayranlığa değer kişiler arasında en başarılısı Don Kişot'tur. Hayranlığa şayandır, çünkü aynı zamanda gülünçtür. Dikens'in (Don Kişot'tan daha aşağı bir esinin ürünü, ama gene de dikkate değer olan) Pikvik'i de aynı biçimde gülünçtür ve karakterinin sadece bu yönüyle sizi etkiler. Jean Valean da gözardı edilemeyecek bir girişimdir. Ama o, çektiği korkunç acılar ve toplumun ona karşı gösterdiği adaletsizlik nedeniyle sempati uyandırır. Bende bunlara benzer hiçbir şey yok, kesin olarak hiçbir şey yok. İşte bunun için onarılmaz bir başarısızlıktan ödüm kopuyor. Kimi ayrıntılardan vazgeçilebilir belki. Ama bütünüyle can sıkıcı olmasından korkuyorum."

Sürgün, yoksulluk, hastalık gibi yeryüzünün bütün afetleri toplanıyorlar ve ona karşı saldırıya geçiyorlar gibi geliyor ona. Bu durum, girişti̇ği işi gizemli bir biçimde iyiye götürmek cesaretini veriyor. Hava da soğumuştur. Odada küçücük, kötü bir ocaktan başka bir şey yok. Pencereler, Rusya'daki gibi çift camlı da değil. Parasının büyük bir bölümünü oduna ayırmış olmasına karşın sıcaklığı 5 Reomür derecesinin üstüne çıkaramıyor. Kışlık paltosunu giyerek yazıyor. Katkov'un gönderdiği paralar daha ayın ilk günlerinde tükeniyor ve emniyet sandığının kapısını aşındırmaya başlıyorlar. İşte Dostoyevski, fiziksel ve tinsel varlığının bu çöküntüsü içinde büyük haberi öğreniyor: Anna Grigoryevna gebedir.

Dostoyevski, bir çocuğa sahip olma düşüncesinin yarattığı gurura sarhoştur. "Doğacak çocuğu daha şimdiden seviyorduk." Kız olursa adını Sonya Marmeladov'un anısına saygıyla Sonya koyacaklar, oğlan olursa Fedor Mihailoviç'in kardeşinin anısına saygıyla Mişel koyacaklar.

Günlük harcamalardan kısarak Dostoyevski, bir ebe ile bir hastabakıcı tutuyor. Doğumdan birkaç gün önce, gerçek bir çılgınlık kaplıyor onu. Geceleyin şiddetli bir sara nöbeti geçiriyor. Nöbetten sonra uyuyor. Tüyler ürpertici sancılar çeken karısı uyandırıyor onu:

"Ne kadar acıyorum sana," diye karşılık veriyor. Sonra başı yastığın üstüne düşüyor ve yeniden uyukluyor.

Ertesi sabah, ebeyi aramaya koşuyor. Kadın henüz kalkmamıştır. Kapıyı çalıyor, bağırıp çağırıyor, tehditler savuruyor ve Anet'in başucuna gitmesini sağlıyor.

"Daha yedi-sekiz saat vakti var. Ben yeniden gelirim."

Gelmiyor. Fedor Mihailoviç ebeyi aramaya çıkıyor gene. Dostlarının evinde yemek yerken buluyor onu ve alıp getiriyor.

"Geceden önce hiçbir şey beklenemez."

Üçüncü olarak, akşamın saat dokuzuna doğru, tombala oynayan hatunu bir kez daha tedirgin ediyor.

"Ah! Bu Ruslar! Bu Ruslar!" diye bağırıyor kadın.

Bununla birlikte ebe, Fedor Mihailoviç'in, ardından geliyor ama Anna Grigoryevna'nın son sancılarını çektiği odaya sokmuyor onu. Fedor Mihailoviç bitişik odaya kapanıyor, diz çöküp dua ediyor. Yükselen iniltiler arasında, birden keskin bir çığlık, bir çocuk çığlığı işitiyor. Bir sıçrayışta kapıya koşuyor, omuzlayarak yıkıyor onu, karyolanın önüne yığılıyor ve genç annenin yumuşak ellerini öpüyor.

- Bir oğlan değil mi?

- Bir kız, tapınılacak bir kız, diye yanıtlıyor hastabakıcı.

Kendine uzatılan bohçayı kapıyor, kucaklıyor ve bağıra bağıra:

- Bak Anet! Ne kadar güzel!

- Ah! Bu Ruslar, bu Ruslar! diye tekrarlıyor ebe bu sevinç taşkınlığına şaşmaktan soluğu kesilerek.

Daha sonra Dostoyevski *Cinler*'deki Şatov'un karısının doğumunu betimlerken bu izlenimlerden yararlanacaktır.

"Aşırı coşkunluğu içinde Şatov, karmakarışık sözcükler kekeliyordu: İnsanî iki varlık vardı ve birden bundan bir üçüncüsü oluyor... tamamlanmış, eksiksiz, insan elinin hiçbir vakit yaratamayacağı, yepyeni bir ruh... Yeni bir düşünce, yeni bir sevgi... Hatta korkutucudur bu... Ve bundan daha yüce hiçbir şey yoktur bu yeryüzünde..."

İlk günden beri alıklaşacak kadar çok seviyor kızını Dostoyevski: Daha şimdiden kızının onu tanıdığını, ona gülümsediğini, onu anladığını söylüyor. Yıkanırken başında bekliyor. Pudralayıp kundaklıyor, düğmelerini eliyle ilikliyordu. Sonra götürüyor, kollarında sallıyordu. Ağladığını duymayagörsün!.. Çalışmasını olduğu yerde bırakıp yanına koşuyor, tasalanıyordu.

Şöyle yazıyor Maykov'a: "Bu üç aylık küçük şeyin, bu ekmek kırıntısı gibi önemsiz şeyin daha şimdiden bir kişiliği, bir karakteri vardı... Öptüğüm vakit ağlamıyordu, yüzünü buruşturmuyordu ve daha üzerine eğilir eğilmez ağlamayı bırakıyordu."

Ebeye, hastabakıcıya, ev sahibine ödemekle, Katkov'un gönderdiği para çabucak tükendiğinden, Dostoyevski Saxon -les -Bains'e yeniden dönmeye, sonuncu bir kez daha şansını denemeye karar veriyor.

Sonuç kendini göstermekte gecikmiyor:

"Anet, sevgili meleğim," diye yazıyor Dostoyevski 16 Nisan'da, "hepsini yitirdim! Buraya ayak basar basmaz, yarım saat içinde tümünü yitirdim! Peki! Ne diyeceğim sana şimdi benim göksel meleğim, bunca acı çektirdiğim sana? Bağışla beni Anet, senin yaşamını zehirledim ben. Ve üstelik Sonya da var! Yüzüğü rehine koydum... Gönderebileceğin kadar para gönder bana. Oyun için değil. (Buna söz vermek isterdim ama, yüzüm yok artık: Çok yalan söyledim sana)... Bana yüz frank gönder. 20 frank kalacak sende, belki de daha az. Öyleyse birşeyler yatır rehine. Ama ben elden geldiğince tez dönmek istiyorum yanına."

Cenevre'den gelecek para yardımını beklerken, yüzüğü karşılığında aldığı parayı oyuna yatırıyor ve yitiriyor. 50 santimi

kalıyor elinde. Aynı akşam karısına yazdığı mektupta: "Dostum, sonuncu ders olacak bu, kesin ve korkunç ders," diyor.

Ama şunları ekliyor: "Bilesin ki, meleğim, bu aşağılık ve bayağı serüven olmasaydı, bu 220 frank boşuna harcanmasaydı, belki de genel ve kesin kurtuluşumuza yardım edecek olan ve beni birden kaplayan bu hayran olunacak düşünceye sahip olmayacaktım. Evet sevgilim, öyle sanıyorum ki, sonsuz bağışlayıcı Tanrı belki de benim için, sefil küçük kumarbaz için, beni esinlendirmek, kumardan beni kurtarmak için yaptı bunu; sizi, seni ve Sonya'yı, hepimizi birden gelecekte kurtarmak için."

Budala'nın tesliminin gecikmesinden ötürü özür dilemek ve ona yeni bir düzenleme önermek için Dostoyevski Katkov'a bir mektup yazmak ister: Yeni alacağı avansların garantisi olarak, romanın ikinci basılışını vaat ediyor yayımcısına. En kısa zamanda 300 ruble göndermesini rica ediyor ondan.

Cenevre'ye, kesinlikle 1 Mayıs'tan önce varacak olan bu para, iklimi Cenevre'ninkinden daha iyi olan Vévey'e yerleşmek olanağını verecektir Dostoyevski'ye. Ve Vévey'de büyük şeyler yazacaktır. Sonunda, roman sona erince, karı koca İtalya'ya gideceklerdir.

Yeni tasarısıyla koltukları kabara kabara geliyor eve. Ne var ki, birkaç gün sonra, bir gezinti sırasında, küçük Sonya soğuk alıyor ve öksürmeye başlıyor. Onu muayene eden doktor, korkulacak bir şey olmadığını söylüyor. Ama güvenemiyor Dostoyevski. Canı yazmak istemiyor. Beşiğin başından ayrılmıyor. Bekliyor. Ve önsezileri gerçekleşiyorlar. Yavrucak 24 Mayıs günü ölüyor.

Fedor Mihailoviç'in üzüntüsü tüyler ürperticiydi. Küçük ölünün önünde ağlıyordu, uluyordu, bu solgun yüz üzerine, bu minicik eller üzerine eğiliyor, onları öpe öpe doyamıyordu. Sonya'ya ak setenden bir entari giydirmekte, ölüyü ak setenle kaplı bir tabuta yerleştirmekte, törenin bütün hazırlıklarını düzenlemekte karısına yardım etti. Ve kürekle atılan toprakların tahta kapak üzerinde çıkardığı ilk sesleri duyduğu vakit, göğsünü yumrukluyorlar, onu tepeliyerek öldürüyorlar sandı.

Bütün umutlarını, bütün yüksek duygularını bu çocuk üze-

rinde toplamıştı. Onları, onların üçünü bekleyen bir geleceği, ailece toplanacakları geceleri, okumaları, içten bir yığın mutluluğu tasarlamıştı. Ama olanaksızlıklarını ilan edivermişti tümü birden. Yaşamı boyunca çok sevinmemişti hiç. Sevinçlerin en yücesini, en arısını daha yeni duymuştu ve ona öyle geliyordu ki, bu sevinç onu daha iyi etmişti. Ama şimdi bu sevinç bile ona yasak ediliyordu. Her şey bitmişti, bitmişti: Bir daha hiç göremeyecekti bu tamamlanmamış küçük yüzü, bu minicik kaşların çatılmasını hiç görmeyecekti, parmağını gezdirmeyecekti artık bu ılık boyun üzerinde... Yok olan bebeği anımsamadan, bir çocuğun sokaktan geçmesine bakamayacaktı artık. Bu anı onu sarsıyor bütün bütün içini parçalıyordu. Almyazısım belirleyen kuvvete karşı ilk olarak başkaldırmak isteğini duyuyordu.

"Ah! Apollon Nikolayeviç," diye yazıyor Maykov'a, ilk çocuğum için ilk sevgimin gülünç olması ne önemli! Beni kutlayan kişilere verdiğim birçok yanıttta ne gülünç bir tarzda söz etmiştim ondan. Yalnız ben gülünç görünüyordum onlara. Ama size, size yazmaktan korkmuyorum artık. Beni teselli etmek için, daha başka çocuklarım olacağını söylüyorlar bana. Ama size, size yazmaktan korkmuyorum artık. Beni avunduracak küçük varlık nerede? Korkmadan söylüyorum bunu, eğer böylece onun yaşamını kurtarabilseydim... Ama bırakalım bu konuyu; karın ağlıyor orada. Yarından sonra küçük mezarımızdan ayrılacağız, ve nereye olursa olsun gideceğiz..."

Mayıs ayının sonuna doğru, Dostoyevskiler, her şeyin Sonya'yı hatırlattığı Cenevre'den ayrılıyorlar ve Vevey'e yerleşmek üzere gölü geçiyorlar.

Ne var ki, Vevey'de de Fedor Mihailoviç ile Anna Grigoryevna'nın üzüntüleri çoğalıyor sadece. Yaşamları bomboş görünüyor onlara. "Bütün düşüncelerimiz, bütün konuşmalarımız, Sonya'nın anısı, onun yaşamımızı aydınlattığı sıralarda beşiği başında geçirdiğimiz mutlu günler üzerinde toplanıyordu," diye yazıyor Anna Grigoryevna.

"Hiçbir vakit unutamayacağım ve hiçbir vakit üzülmem dur-

mayacak," diye yazıyor Fedor Mihailoviç. Hatta ikinci bir çocuğum olsa da onu nasıl sevebileceğimi bilmiyorum. Sevgiyi nereden bulacağım? Bana Sonya gerek. Onun artık var olmadığını ve onu bir daha hiç göremeyeceğimi anlamıyorum bir türlü."

Geceleyin, Anna Grigoryevna'yı karabasanlar sarıyor ve hıçkırıyor, St. Petersburg'dan gelen annesi boş yere avutmaya çalışıyor onu. Küçük Vévey kentinde oyalanacak hiçbir şey yok. Bir duman gibi hafif ve mavi gölün hayranlığa değer dekoru, ışıldayan gökyüzü üstünde bir süt aklığında görünen dağlar, bütün bu durgunluk, turistlerin can attığı bütün bu güzellikler tiksindiriyor Fedor Mihailoviç'i. Kendisi de karısı da hastalanıyorlar. Ona öyle geliyor ki, romanını bitirmedikçe iyileşmeyecek:

"İçimi bulandıracak kadar tiksiniyorum romanımdan. Korkunç derecede zorluyorum kendimi çalışmaya, ama sonuç vermiyor... Romanımı bir yoluna koysam, kendi sağlığım da düzene girecek, yoksa kendimi yitirdim demektir."

Bu sırada St. Petersburg polisi mektuplarını alıkoyuyor ve çevresinde bir gözetim düzenliyor, bu durum onu çok kızdırıyor. Cenevre papazı, gizli bir polis ajanıdır. Fedor Mihailoviç, imzasız bir pusuladan, Rusya'ya döner dönmez sınırda aranacağını haber alıyor. O günlerde, yasaklanmış bir kitap geçiyor eline: *Çar Saraylarının Gizi*. Burada, Dostoyevski ve ilk karısı sürgünler arasında gösterilmiştir. Dostoyevski'nin öldüğü, karısının manastıra kapandığı ileri sürülmektedir. Bu saçma sapan yergi yazısı Dostoyevski'yi çileden çıkarıyor. Bir yalanlama kaleme alıyor ama göndermiyor, yalnız müsveddeleri elimize geçmiştir: "Birini gözden düşürmek için girişilen iş ne denli saçma olursa olsun, ereğine ulaşıyor..."

Eylül ayının başında Dostoyevskiler İtalya'ya gitmek için Vevey'den ayrılıyorlar. İlkin Milano'da kalıyorlar. Ama kent sıkıyor Fedor Mihalioviç'i. Her dakika yağmur yağıyor. Rus kitapları da bulunmuyor orada. "Rusça hiçbir şey yok! Altı aydır Rusça ne bir kitap ne de bir gazete okudum... *Budala* düşüncesi bütün bütün başarısızlığa uğradı..."

Rusya'da olup bitenlerden ona vaktinde bilgi vermesi için yakarıyor Maykov'a. Arkadaşı yeni bir gazetenin çıkışını haber veriyor ona: *Tan. Vakit* ve *Çağ*'daki iş arkadaşlarından Strakov, yazı kurulunun başındadır. Bundan koltukları kabarıyor Dostoyevski'nin; ve biraz da heyecanlıdır: "Böylece bizim yönümüz ve ortak çalışmamız yitirilmemiş oldu... Gönül ister ki, bu yeni iş bizim bıraktığımız yerden başlamak zorunluluğunu duysun; büyük mutluluk bu!" diye yazıyor Strakhov'a.

Dostoyevskiler Milano'dan Floransa'ya geçiyorlar ve orada Pitti Sarayı'ndan uzak olmayan bir yerde temelli yerleşiyorlar. Bu yer değişikliği Fedor Mihailoviç'le karısını oyalıyor. Birlikte kiliseleri, müzeleri geziyorlar. Dostoyevski, en çok sevdiği ressam olan Rafael'in eserlerine hayran kalıyor. En sonunda, Dostoyevski iki Rusça gazeteye abone olan önemli bir kitaplık buluyor. Fedor Mihailoviç her gün oraya gidiyor ve bütün öğledensonrayı okuma salonunda geçiriyor.

Katkov'un gönderdiği paralar istenen düzenlilikle ulaşıyorlar. Roman ilerliyor. Hatta Dostoyevski, çabucak sonunu getirmeye karar veriyor: "Eğer *Budala*'yı izleyen okurlar varsa, bu beklenmedik sonuç şaşırtacak onları. Ama iyice düşünüp taşınırlarsa, başka bir sonun olamayacağını anlayacaklardır."

ONUNCU BÖLÜM

Budala

Rus Ulağı, 1868 yılının Ocak ayından itibaren *Budala*'yı yayımlamaya başlamıştı. Dostoyevski, romanının zengin bir konusu olmadığını, düşündüklerinin onda birini bile anlatamadığını söylüyordu. Gerçekte, *Budala, Cinler* ve *Karamazov Kardeşler*'le birlikte, başyapıtlarından biri olarak durmaktadır.

Saralı olan Prens Mişkin, bir profesör tarafından iyiliksever-likle tedavi edilmekte olduğu bir İsviçre kliniğinden dönüyor. Öksüzdür. Malı mülkü olarak, küçük bir giysi çıkınından başka bir şeyi yoktur. Yaşam hakkında hiçbir şey bilmez. "Mutlak kanıya vardım ki, diyor ona hekim, siz gerçek bir çocuksunuz, demek istediğim, sözcüğün tam anlamıyla tam bir çocuk; yetişkin bir insanın sadece boyunu posunu ve yüzünü taşıyorsunuz. Karakterin, ruhun ve belki de zekânın gelişimi bakımından siz tam bir insan değilsiniz ve böyle kalacaksınız, altmış yaşına dek yaşasanız bile..."

Bu yirmi altı yaşındaki çocuk, aşırı saygıya kaçmadan terbiyelidir, sıkılgandır, iyi ve saftır. O yaşamadı. Ya da hiç değilse edimli olarak yaşamadı. Yaşamı iç dünyasına seyre dalmakla geçti. O, toplumsal duvarların, "iki kere iki dört eder" dünyasının dışında bir köşeye çekilmiştir. İnsanlarla her çeşit alışverişten arınmıştır. Onlar arasına düştüğü vakit de, açgözlülerle,

kalleşlerle, şehvet düşkünleriyle, soytarılar ve sarhoşlarla dolu bu koca kentte çağrısız konuk gibi yadırganıyor.

St. Petersburg'a varır varmaz ilk işi General Epançin'i ziyaret etmek oldu. Generalle belli belirsiz bir akrabalığı vardı ve kişisel işlerinde onun öğütlerinden yararlanacağını umuyordu. Yalnızlığından sıyrılır sıyrılmaz, Mişkin'in sakarlığı meydana çıkıyor. Kendisini karşılayan uşağa büyük nutuklar çekiyor; generalin sekreteri karşısında gaf yapıyor; esinli bir nutuk çekme sırasında bir Çin vazosunu kıracaktır. Ve bu Çin vazosu bir çeşit simgedir: Bu Çin vazosu maddi dünyadır. Fikirleri tarafından sürüklendiği sırada Mişkin ona çarpıyor ve onu altüst ediyor.

Bununla birlikte bu sevimli porselen kırıcısı, bu saf ve sakar farfara çevresindekileri kızdırmıyor. Art düşüncesiz bir yalınlıkla tartışmaya girişiyor insanlarla. Bu yalınlık kendisine düşman olanları yumuşatıyor. Ona gülüyorlar kuşkusuz. Ama bir yabancının dil yanlışlarına göz yumulduğu gibi, onun da görgü kurallarını ihlalleri bağışlanıyor. Bir başka yerden kabul ediyorlar onu. Onun ülkesinde bilinmeyen bir davranışı, bir anlatış biçimini ondan istemeyi saçma buluyorlar. Ve sonra, ilk karşılaşmada her çeşit bilgiden yoksun görünen bu gezgin, bu yolcu gerçekte özel bir bilimden yana zengindir. Bu dünyanın "dört duvar arasına kapatılmışları"nın hiç anlayamayacakları bir bilim. O birincil zekâya sahiptir. "Birincil zekâ sizde, başkalarından daha çok gelişmiş, diyor ona generalin kızı, onların hiçbir vakit, düşlerinde bile sezinlemediği bir derecede sahipsiniz ona; çünkü iki çeşit zekâ vardır: Birincil zekâ ve ikincil derecedeki zekâ, değil mi?"

Gerçekte bütün roman şu noktaya çekiliyor: İkincil zekânın alanında birincil zekânın görme gezisi. Nedensellik ve gelişme yasalarının, ahlaki kuralların dışında bir zekâ, bir yeraltı zekâsı, bir duygu zekâsı olan bu birincil zekâ götürüldüğü yerde karışıklıklar yaratacaktır. Bu kapalı atmosfer içine Mişkin'in girişi bir hava çağrısı gibidir. Geçişi kahkahalarla selamlanıyor ilkin. Gülünçtür, "durgundur", budaladır, annesi bile, bir vakitler onu budala yerine koyuyordu. Ama, yavaş yavaş bu budala, bu durgun, bu en sağlam bir biçimde yerleşmiş ilkeleri yeni-

den tartışma konusu ediyor. Bu kafa yoksulu yaratık, akıllı uslu insanları düşündürüyor. Bu davetsiz konuk olmadan edemiyorlar. Bu güçsüz adam, güçlüleri baskısı altına alıyor ve o, elinde olmadan onları alt ediyor. O, çevresindeki herkesin yüce gönüllü olduğuna, herkesin onu sevdiğine inanıyor. En kokuşmuş, en kötü yaratıkları, en tatlı en dindar yaratıklar gibi karşılamakla onları bağlıyor kendisine. İnsanlar iyi oluyorlar, çünkü o onların öyle olmalarını diliyor, çünkü o onların öyle olduklarına inanıyor. O, bir kuvvet alanının merkezindedir ve gizemli çekimler meydana getirmektedir. Kibirliler alçakgönüllülüğün kutsallığını tanıyorlar, benciller ruhlarını pişmanlığa açıyorlar, hoşnutsuzlar çocukluğun yürek arılığına kavuşuyorlar. Yüzkarasıyla kin bir süre için gözlerinin önünden yok oluyor. Herkesin gözünde o, başka bir varoluşun, olanaklı başka bir dünyanın kanıtıdır. Kendisini görenleri, kendisini dinleyenleri damgalıyor. Onu tanıdıktan sonra aynı insan olunmaz artık. Onun varlığının büyüsünü en yaman duyanlar, şiddetlilerdir, kötülerdir, yolunu bulamayanlardır, "sınırları aşanların" tümüdür. Kimler anlayacaklar onu ilkin? Rogojin, kitabın sonunda metresini öldürecek olan eğitimsiz satıcı. Ve orospu Nastasya Filipovna. Neden? Çünkü bunlar geçerli ahlak kurallarını bütün bütün hiçe saymış kişilerdir. Onlar duvarı aşmışlardır. Hiç kuşku yok, kendilerini saran kale duvarlarının dışına çıkar çıkmaz ilkin yollarını şaşırdılar. Ama, özgürlüğü fethetmeyi deneyen, acı çeken, kötülük eden bu insanlar gerçeğe yaklaşmışlardır. Gerçeğe, onu öğrenmek için hiçbir çaba göstermeyenlerden daha layıktırlar. Tutku her şeyi bağışlatır. Tutku, cani bile olsa, iç dirliğinden daha değerlidir.

Bununla birlikte Mişkin'in dostları arasında, evren zindandan kaçanların yanı sıra, bu evrene henüz girmemiş olanlar da vardır: Çocuklar. Çocukların, yumuşak, zorlama tanımayan bir ruhları vardır. Dünyanın dondurulmuş bir boş düşüncesini kendilerinde oluşturmaya vakitleri olmamıştır henüz. Onlar için her şey bir rastlantı, geçici bir duygudur. Hiçbir şey, hiçbir şeye bağlı değildir. Her şey, her şeyi doğurabilir. Bu yeni yaratıklar, bu "kuşlar" başkalarının, korkunç deneyimler ortasında

olmaya çabaladıklarını, içgüdü olurlar. Onlar doğanın yakınında, Tanrı'nın yakınında yaşarlar. Daha sonra, insanların kurallarına inanacaklar ve özgürlük için yitirilmiş olacaklardır. Anaları, babaları, öğretmenleri onlardan, vaktinden önce yaşlanmış küçük adamlar, bilim alanında güçlü kişiler, duygusuz ukalalar, rahatına düşkün burjuvalar, aykırı yaratıklar yapacaklardır. Ama şimdilik boşturlar, işlenebilir durumdadırlar. Değil mi ki böyledirler, öyleyse Mişkin'in dostlarıdır onlar. Mişkin de onlar gibi büyüklerin sarayında küçük bir yitiktir.

"En güç işlerde bile, bir çocuğun son derece önemli bir öğüt verebileceğini büyükler bilmiyorlar. Ah Tanrım! Bu güzel küçük kuş size büyük bir güven ve mutlulukla baktığı vakit onu aldatmak ne büyük yüzkarasıdır. Ben onlara küçük kuşlar diyorum, çünkü yeryüzünün en iyi yaratıkları küçük kuşlardır. Thibaut'ya (ilkokul öğretmeni) gelince, onun kini sadece kıskançlıktan geliyordu; ilkin kendisini hiçbir şey öğretemediği halde, benim söylediklerimin tümünü, çocukların eksiksiz kavradıklarını görerek şaşırıyor ve kafasını sallıyordu; sonra ne kendisinin ne de benim çocuklara hiçbir şey öğretemediğimizi, tam tersine onların bizi okuttuklarını ona söylediğim vakit benimle alay etti."

Aydın kişiler, gökyüzüne karşı, insani gerçeklerden bir kale diktiler, bu da onların üstün ışıklarla aydınlanmalarına engel oldu. Gururları, kendileriyle gerçek arasına bir duvar çekti. "O, çocuklara açıkladığı şeyleri, zeki ve bilge kişilerden sakladı."

Bu, boyun eğmeyen, başkaldıran, pek mutlu kişiler arasında, gizemli bir çeşit kardeşlik duygusu vardır. Duygunun sonsuzluğu içinde kaybolmuşlar ve birbirlerine telepatik akımlarla bağlanmışlardır. Eylemden önce gelecekten haber verirler kendilerine. Peygamberlere özgü önsezileri vardır. Gönül gözüyle gizli şeyleri görebilen ve kendinden geçen bu insanları hiçbir şey şaşırtmaz, hiçbir şey düş kırıklığına uğratmaz. Dolayısıyla, Nastasya Filipovna ile Rogojin arasında bir evliliğin olanaklılığına inanıp inanmadığını Budala'ya sordukları vakit, sadece şöyle yanıtlıyor:

"Evet, yarından tezi yok evlenecekler ama sekiz gün sonra Rogojin karısını öldürecek."

Kitabın bir başka kişisi de "Korkuyorum, neden olduğunu bilmiyorum, ama korkuyorum, diyor, sanki bir şey var havada, bir felaket uçuyor, tıpkı bir yarasa gibi, ve ben korkuyorum, korkuyorum..."

Nastasya Filipovna, ölümünü dosdoğru olarak önceden görüyor. Rogojin hakkında şunları yazıyor: "Ondan öyle çok korkuyorum ki, öldürebilirim onu... ama daha önce o beni öldürecek..."

Ve Rogojin'in masası üzerindeki bir bıçağa gözü ilişen Prens Mişkin de, katilin daha sonra kullanacağı silahı önceden görmüş oluyor:

- Kitap açmak için mi kullanıyorsun onu?
- Evet, kitap açmak için.
- Ama o... çok yeni.

Konuk olduğu evden çıkarken, budala kendi kendine soruyor: "Ama Rogojin'in öldüreceği kesin mi?.."

Daha sonra, çağırılmadan gidecektir Rogojin'in evine. Çünkü bir felaket olduğu "içine doğuyor". Rogojin de onu evin kapısı önünde beklemektedir, çünkü bir ziyaret yapılacağı onun da "içine doğuyor".

"Leon Nikolayeviç, gel benimle dostum, gerekli bu," diyor ona.

Bununla birlikte almyazılarının, sanrıya düşüren bir bilincine sahip olan bu varlıklar, kendilerini bekleyen tehlikeden kaçınmasını bilmiyorlar. Bilmiyorlar, bilemiyorlar, kendisine doğru ilerledikleri uçurumdan sakınmak istemiyorlar sanki. Öngörülerinin tutsağıdır onlar. Yaşamlarına egemen olamazlar, onu duyarlar sadece. Güçlü duygulanmalara susamışlardır. Ne mutluluğu ne de mutsuzluğu dilerler. Var olmak bilincini isterler sadece. Ve her çeşit acı, bu varoluşun sınırlarını duymak için iyidir. Acı çekiyorum, öyleyse varım. Acıları yeniyorum, öyleyse var olacağım. Olaylarla sarsılmaya kendini bırakan kişi Tanrı'ya doğru yöneltilmiştir. Sakınmak isteyen ondan uzaklaşır.

"Yaşamını koruyan kişi onu yitirecektir. Yaşamını benim yüzümden yitiren kişi ona yeniden kavuşacaktır."

Romanda "duygulu kişilerin" önceden sezinlediği, ama onlar tarafından hiçbirinin istemli olarak itelenmediği felaketler birbirini kovalar. Dostoyevski'nin kahramanları, kendilerini yitirecek olan şeyleri yürekten dilerler sadece. "Salt iyi bir insan" olan Prens Mişkin, General Epançin'in evine henüz gelmiştir. Ailenin içine girer girmez bütün entrikalara karışıyor. Kendisini ilgilendirmeyen, rahatını, yaşamını tehdit eden işlere burnunu sokuyor. Bir fotoğraf üzerinde Nastasya Filipovna'nın yürekler acısı yüzünü görür görmez, bu büyük günahlı kadına adını vermeye karar veriyor. Bununla birlikte bu isteğin saçma olduğunu da bilmiyor değildir. Genç kadını kötü ve kaba Rogojin'in elinden kurtarmaya çabalıyor, sonunda vazgeçiyor, ama Nastasya Filipovna'yı da ölüme gönderdiğini çok iyi biliyor. Nastasya Filipovna da Rogojin'i izliyor, çünkü işleyebileceği hataların en büyüğüdür bu. Rogojin de onu öldürüyor, çünkü yaşamı boyunca bu işe pişman olacağım önceden sezinliyor. Ve katil ile salt iyi insan, ölünün önünde barışıyorlar, çünkü "önüne geçilemez"i yapıp bitirmenin heyecanını duyuyorlar sonunda.

"Rogojin, yüksek sesle anlaşılmaz sözcükler geveliyordu... O sırada, prens ona doğru titrek elini uzatıyor, yavaşça başına doğru götürüyor, saçlarını ve yanaklarını okşuyordu... yapabildiklerinin hepsi buydu."

Bu tutku kitabı, Fedor Mihailoviç Dostoyevski'nin yazdığı ilk büyük aşk romanıdır. Ve bununla birlikte, *Budala*'nın entrikasını oluşturan aşklar, gerçek aşk değerinde değildirler. Onlar umut bağlanacak duraklar değil, aşılacak engellerdir. Onlar gerçeğe doğru bir yürüyüşün konaklamalarıdırlar. Onlar gerçek değildirler. Dostoyevski'de aşk, hiçbir vakit ruhun ya da bedenin dinlenmesini göstermez. İstek hiçbir vakit yerine getirilmiş olmaz. Cinsel birleşme gerçekten tamamlanmış değildir hiçbir vakit. Ona göre kadın, ancak bir tepki yaratıcısı olarak vardır. Onun erkekle Tanrı arasındaki yeri yararsız değildir. O, erkeği acıya uyandırmak için, ona işkence

etmek için, onu yıkmak için, onu yükseltmek için, onu ahlaksal yasaların dışına çekmek için, onu toy, şaşkın bir durumda, soluk soluğa, özgürlüğün sözle anlatılamaz dünyasına atmak için vardır. Son yatışıklığı haber veren iç kışkırtısını temsil eder o.

Dostoyevski'nin romanlarında, ikinci tarzı aramak, yapıtın ana izleği olacak bir kadını, Tolstoy'un Anna Karenina'sına ya da Nataşa'sma, Puşkin'in Tatyana'sma, Madam Bovary'ye ya da Eugénie Grandet'ye denk bir kadım aramak boşunadır. Dostoyevski'nin büyük romanları erkek romanlardır. Bediyayev'in deyimiyle, Dostoyevski'nin antropolojisi, eril bir antropolojidir. Ona göre kadınların kendilerine ait bir değerleri yoktur. Onlar araçlardır. Onlar bir amaç değildirler. Çoğu kez bir kadın aynı anda iki erkeğe "yarar". Bu adamlardan her biri, çeşitli nedenlerle bu kadının çekimine kapılırlar. Tıpkı bir erkeğin aynı anda iki kadını sevebilmesi gibi. Kadın, erkek kişiliğinin ikiye bölünmesine sebep olur. Acıma aşkı, şehvet aşkı, Mişkin hem Nastasya Filipovna'yı seviyor, hem de General Epaçin'in güzel kızı Aglae'yi. Aglae'nin güzelliği onu çekiyor, baştan çıkarıyor. Ama Nastasya Filipovna'nın yürekler acısı yüzü için sonsuz bir acıma duyuyor.

"Yüzüne dayanamıyorum, yüzünden korkuyorum," diyor. "Onu aşkla değil, acımayla seviyorum."

Ve Nastasya Filipovna ile Aglae arasında bir seçim yapmak durumunda, ilkine doğru yönelecektir. "Karşısında çılgın, umutsuz bir kadın gördü sadece. Onun iç yıkıcı izlenimini taşıdı her vakit. Bu kadın öyle mutsuzdu ki!"

Nastasya Filipovna'ya gelince o, hasta, namuslu ve budalalık derecesinde iyi prensle, kıyıcı, şehvetli Rogojin arasında duraksar. O, Mişkin'de acıma, Rogojin'de kudurgan bir şehvet uyandırır. Bedeniyle yüreği, ona sıkıca bağlanmış olan bu iki varlığın almyazıları üzerinde kendi rollerini oynarlar. Birini bedeniyle öbürünü yüreğiyle yıkacaktır.

Bununla birlikte kadın öldüğü vakit, birbirleriyle barışan iki âşık, aynı kurtuluşa doğru aynı adımlarla ilerlediklerinin farkına varacaklardır.

Böylece, Dostoyevski'ye göre bir yaratığa adanan her aşk Tanrı'ya layık olur. Görünmesiyle yitmesi bir olan ve işkence edici, kusurlu, gülünç olduğu için dünyasal olan aşk ruhları sarsar ve onları, düş kırıklığına uğratmayacak olan tek aşka hazırlar.

Öte yandan belirtmek gerekir ki, başka insanlara karşı beslenen sevgi, Dostoyevski'nin kişileri için, birbirlerinden isteyebilecekleri tek yardımdır. Mişkin, ermiş kişi, iş görmesini bilmiyor, sevmekten başka bir şey gelmiyor elinden. Birşeyler yapmaya kalkışsa aldanıyor. Kimseye yardım etmeyi beceremekle kalmıyor yalnız, üstelik en mutlu durumları da berbat ediyor. Bu "salt iyi insan"ın kitap boyunca geçişi, bir öldürme ve birkaç aile dramı ile hesabını kapatıyor. "Salt iyi adam" da deliriyor. Kendisinin olmayan bu iklimde yaşamasını bilemedi o. İnsanî koşullara uymayı beceremedi. İnsan olmayı bilemedi. Bununla birlikte, ölümü onu çevreleyenleri kurtardı. Onun varlığı yaşamları zenginleştirdi, en önemli sorunlarda bilinçler uyandırdı.

"Onu söylüyorum size, gerçekten, toprağa düşen buğday tanesi orada ölmezse tek başına kalacak, ölürse çok meyve verecek."

Böylece İncil'in bu ayeti, *Budala*'nın gizli sonucu gibi görünüyor.

Budala'nın kahramanı, belki de, Dostoyevski'nin tasarladığı kişilerin tümünün en az insani olanıdır. Alyoşa Karamazov iyi bir insandır, ama kötülüğü bilmiyor değildir; tutkuları, bedenin, ruhun kışkırtmalarını tanır ve onlara hâkim olur. Alyoşa Karamazov tam bir insandır. Ama Prens Mişkin, yeryüzünün olağanüstü bir yaratığıdır. Her çeşit şehvet duygusunu aşmıştır. "Hiçbir kadınla evlenemem, hastayım," diyor kendisi.

Bu doğaüstü varlığa, hissolunan dünyada birtakım bağlar vermek gerekiyordu. Bu düşünceyle onu bir beden, bir yüz, bir ses ve bir geçmişle donatmak gerekiyordu. Ağırlığı ve hacmi olmayan bu kahramanı zenginleştirmek için Dostoyevski kendi kişiliğinden yararlanıyor.

Mişkin saralıdır. Dostoyevski gibi o da nöbetten önceki büyük sevinci duyuyor. Onun gibi o da, bir şimşek parıltısı içinde, dünyanın en üstün uyumunu açığa vuran çok değerli dakikayı bekliyor, ona umut bağlıyor: "Bu dakikada, havarinin olağanüstü sözcüklerini anlıyorum gibi geliyor bana: Zaman var olmayacak artık!"

Bu hastalık, arası kesilmeksizin, ışık saçan bir çeşit suni uyku içinde tutuyor onu. Dünya saydamdır onun için. İnsanların ötesinden görüyor o. Gizemli bir biçimde gelecekte yaşıyor. Prensin anıları Dostoyevski'nin anılarından alınmıştır. Gerçekten prens, siyasal suçundan ötürü kurşuna dizilme cezası giyen ve bu cezası yüzüne karşı okunan bir adamın öyküsünü anlatıyor:

"Yirmi dakika sonra, mutsuz adamın suçunun bağışlandığı haberi geldi: Cezası hafifletilmişti. Ama ölüm cezasının okunmasıyla, cezayı bir derece azaltan fermanın okunması arasında yirmi dakikalık bir zaman geçmişti; ya da en az on beş dakika. Bu süre içinde mutsuz adam, birkaç dakika sonra öleceğine inanarak yaşadı." Bundan sonra "Petraçevski" olayını noktası noktasına betimliyor.

Kişisel başka bir ayrıntı: Mişkin, Rogojin'in evinde asılı duran Hans Holbein'in *Haçın İndirilişi* adlı tablosunun bir kopyası olan tabloyu görmeye katlanamıyor... "Bu tabloya dikkatle bakarak insan inancını yitirebilirdi!" diye bağırıyor prens. Öte yandan, Anna Grigoryevna'nın anılarında şunları okuyoruz: "Bir gün Cenevre yolu üzerinde, Bâle'de durduk. Kocamın bana önceden sözünü ettiği bir tablonun bulunduğu müzeyi gezdik. Bu Holbein'in bir tuvaliydi. İnsanlıkdışı bir işkence yapıldıktan sonra, haçtan çözülen ve çürümeye bırakılan İsa'yı gösteriyordu... Ona daha uzun süre bakmaya dayanamadığımdan başka bir salona gittim. Döndüğüm vakit kocam hâlâ oradaydı, aynı yerde, zincirle bağlanmış gibi. Heyecanlı yüzünde, daha önceleri çoğu kez sara nöbetlerinin başlangıcında gördüğüm ürküntüyle aynı ifadeyi taşıyordu." Ve Dostoyevski ona şu tümceyi söylüyor: "Böyle bir tablo insanın inancını yok edebilir..."

Rakibi Rogojin karşısında prensin davranışına gelince, o da Sibirya'dayken, Dostoyevski'nin rakibi Vergunov'a karşı takındığı tavrı anımsatıyor.

"Senin düşmanın değilim ben, hiçbir konuda seni güç duruma düşürmek istemem. Eğer şimdi siz gerçekten, birlikte uyuşmuşsanız onun gözüne görünmeyeceğim hiç ve sizin de evinize ayak basmayacağım..."

Evet, bütün kitap boyunca, bir başka dünyanın bu öyküsünü, yanlış bilgi verilmiş halkın gözünde doğrulamak için maddi ayrıntıları, belirlilikleri, kişisel gözlemlerini toplamaya çabalıyor Dostoyevski. "İki kere iki dört eder" evrenine, "iki kere iki üç eder" kavrayışı altında tasarlanmış kişileri sokuyor. Bağdaştırılamaz şeyleri bağdaştırmaya özenle çalışıyor. Bununla birlikte o, bu romanın, ayakları gerçeken yere basan önemsiz bir kişisi değildir. Rogojin, Nastasya Filipovna, Hipolit, Lebedev, Aglae, Ivolgin, hepsi bir kâbusun aydınlatılmasına katılırlar.

"Rogojin, ışığa dayanamaz mı?" diye soruyor prens kendi kendine. Rakibinin ruhunu eksiksiz tanımak isterdi. Bu adamın ruhunda sadece körü körüne bir tutku yok mu? Acı çekmeyi ve acıyla ilgilenmeyi beceremiyor mu? "Rogojin suskundur, korkunç derecede susar," diyor Nastasya, "gözleri konuşur sadece." Bu adam kendisine ait değilmiş gibidir. Kitabın başından beri, onun bir şeye takıldığı, yapışıp kaldığı, suçuna doğru yöneldiği sezilir. Çok uzun süredir arzuladığı bu kızı, kendisine teslim olduğu sırada öldürüyor. Çünkü onu, bedenlerinin sarılışı içinde anlayacağım ummuştu. Oysa asıl bu sarılış onları birbirlerinden uzaklaştırıyor. Bu ten, bu koku, hiçbir okşamanın açıklamadığı bir varlığı saklıyorlar. Rogojin'le Nastasya Filipovna, her biri kendi yalnızlığı içine gömülmüşlerdir. İnsanî davranışlar onları yaklaştırmaya yetmiyor. Bu yüz, bu soluk üzerine eğilmiş olan Rogojin, göğsünde sıktığı bir yaratığın, kendisinden bu denli uzak oluşunu sezmekten üzüntü duyuyor. O, tamamıyla onun değildir. O hiçbir vakit tamamıyla onun olmayacaktır. Günün birinde nasıl olsa onu bırakıp gidecektir. Sadece ölüm onu ken-

disinde alıkoyabilir. Yüreğine sapladığı bir bıçak darbesiyle öldürür onu. Sonra prensin gelmesini bekliyor.

"Ak bir çarşaf uyuyanı örtüyordu, ama azaları belli belirsiz çıkıntılar yapıyordu. Ortalık altüst olmuştu: Karyola üstünde, koltukların üzerinde, döşemede, her yerde, darmadağınık giysiler, ak ipekten göz kamaştırıcı bir entari, çiçekler, kurdeleler sürünüyordu. Karanlıkta ak bir leke gibi duran bir dantel yığınının altından çıplak bir ayağın ucu görünüyordu: Bu ayak mermer bir heykelin ayağı gibiydi. Kımıltısız duruşu ürküntü veriyordu insana. Prens daha çok dikkat ettikçe, odanın sessizliğinin yarattığı etki daha korkunç oluyordu. Birden, bir sinek uyandı, yatağın üstünde vızıldayarak uçtu ve yastığa kondu. Prens titredi."

Prens, Rogojin'in itirafına şaşmadı. Öteki ona, "onu alıp götürmelerine izin vermemek gerek," dediği vakit o şöyle karşılık veriyor:

"Hayır, hayır dünyada olmaz! Hayır, hayır, hayır!"

Yavaş yavaş her ikisi de bilinçsizlik içinde dengelerini yitiriyorlar. Rogojin'i tutuklamaya geldikleri vakit, yatağın ayak ucunda ulurken buluyorlar onu. Bu sırada prens onun saçlarını ve yüzünü okşamaktadır.

Nastasya Filipovna'ya gelince, daha serüvenin başında ölümünü önceden görmüştü. Kiliseye giderken, "Bir ölü gibi solgunum," diyor gülümseyerek. Gerçekten, bu günahlı ruhun kargaşalarından sıyrılmasının tek çıkar yolu ölümdür. Nastasya Filipovna, bir hayvanın bir başka hayvan tarafından kokusuyla çekildiğini hissetmesi gibi seviyor Rogojin'i. Rogojin'i sevmekle birlikte, bu kaba adamın ona yaraşır olmadığını da biliyor. Sadece prens onu alçalmadan kurtarabilir. Ama prensin aşkı, onu memnun etmek ereğini güttüğünden acımaya çok yakındır. O, onurlu bir kadındır. Acımanın sadakasını kabul etmez. Bunun tepkisiyle, dilediği gibi sevilmiş olmasını engelleyen şerefsizliğine candan bağlanıyor. "Siz, yüzkaranızı sevebilirsiniz sadece," diyor ona Aglae, "değerden düşmüş olmanızın, herhangi birisinin sizi mahvolmuş bir kadın yerine koymasının, bitip tükenmeyen düşüncesini sevebilirsi-

niz ancak. Daha az kirli olsaydınız ya da hiç lekelenmemiş olsaydınız daha mutsuz olacaktınız." Nastasya Filipovna'daki alçakgönüllülük susuzluğu, sınırsız bir onurla garip bir biçimde birleşir. Gerçekten, "alçalmak çok istiyor, alçaltılmak istemiyor." Ve bu gerçek not, Dostoyevski'nin bütün yaratıkları için de doğrudur.

Bu üç baş oyuncunun çevresinde, çekici bir asalaklar, utanmazlar, düşükler sürüsü kaynaşır.

Lebedev aşağılık bir memur, pis bir pezevenk, tefeci ve yalancı tanıktır; ama Apokalips'i açıklamakta, Dubarry'nin alınyazısı üzerine kusursuz ve yetkin tümceler söyleyerek üzüntüsünü göstermekte üstüne yoktur:

"Eğer sen beni kamçılarsan," diyor Rogojin'e, "bu beni itelemediğinin kanıtı olacak! Kamçıla beni, darbeler bana sahip oluşunun kanıtıdır..."

"İşinden çekilen mutsuz" General İvolgin vardır. Zevk için yalan söyler, ve sonunda yalanla gerçeği ayırt edemez olur.

Nastasya Filipovna'nın önemli ve titrek âşığı General Epançin vardır. Nastasya'nın sevgisine özenen bir başkası da Gayna'dır. Ama onunla evlenmeyi, kendisine namusluca bir iş kurmak için düşünüyor ancak. "İnsanın kendisine böyle bir işkenceyi zorla kabul ettirmesi yetmiş beş bin rubleye değer mi, değmez mi?"

Prensle alay eden ve onu çok seven Aglae vardır. Sonunda, özellikle ilgi çekici bir kişi olan Hippolit'i görüyoruz. Genç veremlinin saatleri sayılıdır, itirafını herkesin önünde okumak gereksinmesini duyar.

Ölümün eşiğinde bulunan bu adamın aracılığıyla Dostoyevski, yaşamın son anlamı sorununu ortaya koyar.

Hippolit, yazarın kendisi gibi, düşüncenin ve maddenin savaşıyla çok tedirgin edilmektedir.

Duvarların dışında bir şey var mıdır? Doğanın yasalarına karşı gelebilecek bir güç var mıdır? Mucize olabilir mi? Ya da her şey "iki kere iki dört eder" gibi bir kurala mı bağlıdır? Hipolit de utkulu düşüncenin ifadesi olan İsa'ya doğru yöneliyor. Rogojin'in sofasında hayal meyal gördüğü tabloyu düşü-

nüyor: "İsa'nın yüzü, yediği darbelerle, korkunç bir biçimde bozulmuştur; kanayan, kabaran müthiş yaralarla şişmiştir; gözleri açıktır, şaşı bakıyorlar; ölü ve donuk bir parlaklıkla parlıyorlar. Ama işin garibi şu ki: O denli çok acı çeken bu insanın ölüsüne baktığınız vakit, ilgi çekici, tuhaf bir soru çıkıyor karşınıza: Havarilerinin, müritlerinin, haçın dibinde duran ve ondan gözlerini ayırmayan kadınların, ona inanan, ona tapan herkesin gördüğü beden eğer bu ise (bunun tıpatıp benzeri olmalıdır), nasıl oluyor da onlar böylesi bir cesedi gördükten sonra bu şehidin yeniden dirilebileceğini düşünebildiler? Eğer ölüm bu denli çirkinse –elinde olmadan söylenir insan–, eğer doğanın yasaları bu denli güçlüyse, bunlarla nasıl utkuya ulaşılır? Nasıl yenebilir insan onları, İsa bile yenemedikten sonra? O İsa ki, yaşadığı sürece, doğaya boyun eğdiriyor, doğa da razı oluyordu buna; o İsa ki, "Kız gel," dediği vakit, bir genç kız diriliyordu. O İsa ki, Lazare'a çıkmasını söylediği vakit, Lazare mezarından çıkıyordu.

Ve gerçekten doğanın yasaları, "iki kere iki dört eder"in kuralları İsa'nın gizemi karşısında gerilemediler. Onlar mucizevi insanı, sıradan bir ölümlü gibi alıp götürdüler; ve düşüncenin tüm gücü, çivilerin bu kasılmış avuçları yırtmasına, mızrağın, evreni taşıyan alın yarmasına, bu tapınılacak yüz üzerinde tükürüklerin akmasına engel olmadı.

Böylece Hipolit için "Doğa, değeri sınırsız olan, hayran olunacak bir varlığı budalaca ezen, parça parça eden, yutan, yok eden modern bir makine görüntüsünü alıyor; oysa, o, tek başına bütün doğadan da, onun yasalarından da daha değerlidir. Belki de doğa, salt onu doğurmak için yaratılmıştı."

Felsefe sistemleri, dinler, maddenin ve sayının karşısında hiçbir şey değillerdir. İsa'nın dirildiğini söylüyorlar. Ama, O'nun yüz kızartacak sonu, inanç için daha şimdiden bir başarısızlık değil midir? Ölüm evren üzerinde saltanat sürüyor.

Peki! Madem ki, bu böyledir, madem ki, iyilerle kötüleri, çocuklarla yaşlıları, kalın kafalı burjuvalarla üstün yetenekli kişileri ayrım gözetmeksizin öğüten duygusuz bir devindirici ilk varlık vardır, öyleyse İsa'nın da örnek verdiği gibi, onun

önünde eğilmekten başka yapacak bir şey yoktur. Ne var ki, devindirici ilk varlığı kabul etmek demek ona tapmak demek değildir.

"Beni yok edene dua etmemi istemeksizin, yok edemezler mi beni?" diye bağırıyor Hipolit.

Ve eğer aldanıyorsa ve böyle konuşarak, kutsal şeylere sövüyorsa, neden ötürü yanılgısının sorumlusudur? "Bunu anlamak çok güçse ve hatta tamamıyla olanaksızsa, sağduyuyu aşan bir şeyi kavrayamıyorum diye suçlu sayılmam mümkün olabilir mi? Düşüncelerimizi Tanrı'ya yüklediğimiz vakit, O'nu anlamak isteğini saymayarak O'nu değerinden çok düşürüyoruz.

Bu umutsuz, bilinçli tartışma yeraltı adamındaki tartışmadır: Ağız kapalı, dişler gıcırdayarak devimsizlik içinde gevşemek; hatta birisine karşı kızılamayacağını tasarlayarak..."

Bu mantıklı saldırıya, düşünüp taşınarak yanıt verilemez. İnanç bir problemin çözümü gibi, tümdengelimle elde edilemez. O, akılla değil duyguyla kazanılır. Ve birkaç gün sonra Hipolit, yaşamın anlamı konusunda prensi sorguya çektiği vakit, Mişkin onu şu hayranlığa değer sözlerle yanıtlıyor: "Yolunuzu seçiniz ve mutluluğumuzu bize bağışlayınız." Tüm aklın dışında, tüm akla karşı olan bu mutluluğu duyamayan kişi yolundan geçip gitsin ve başkalarını rahat bıraksın. Madem ki, inanç "iki kere iki dört eder"in düşmanıdır, öyleyse o, inanmayan kişi'nin yüreğinde, "iki kere iki dört eder"in ilkelerini uygulayarak uyandırılamaz. İşte, hayranlığa değer Hipolit olgusundan çıkarılan ders budur.

Bu, uzatılmış, dengesiz, soluyan anlatı, kötü bir düş atmosferi içinde yürütülüyor. Her sayfada, inanılmayacak şeyler, "yaşanmış ayrıntı"ların yanı sıra gidiyor. Her sayfada, düşünceyle sürüklenen ve ayağını yerden kesmemeye çalışan bir yazarın çabası hissediliyor.

"İnsanların çoğunun, fantastik ve olağanüstü dedikleri şeyler benim için en derin gerçektir," diye yazıyor Dostoyevski Strakhov'a. "Asıl önem verdiğim şey roman değil, düşüncedir."

Her çeşit sınıflandırmanın dışında kalan bu açımlanamaz kitap, eleştirmenleri şaşırttı. Kimileri onun adını anmadılar hiç. Öbürleri öfkelendiler: "Aman Tanrım! Şimdiye dek yayımladığı romanların gerçekten en kötüsü olan bu romanda Dostoyevski neler uydurmamış ki... Bir yığın karakterin, saçma sapan olayın meydana getirdiği ve bütün sanat kaygılarından yoksun bir edebiyat karmaşıklığı görüyorum bu kitapta. Baştan başa anlaşılmaz sayfalar var Dostoyevski'nin yapıtında!" İşte, eleştirmen "Bourénine"in kanısı böyledir.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Ebedi Koca, Cinler'in İşlenmesi, Savaş

"*Suç ve Ceza*'ya oranla *Budala*'nın, halkı daha az şaşırttığını sezinliyorum," diye yazıyor Dostoyevski. "Onurum söz konusu: İlgiyi yeniden üstüme çekmek istiyorum."

Böylece, *Budala*'nın yazılması biter bitmez, hevesle bir başka roman kaleme alıyor: *Ebedi Koca.*

Budala için eline geçmesi gereken 7000 rublenin tutarı, haklarına karşılık art arda alınan avanslarla çok azalmıştı. Kalan paranın bir bölümü de, St. Petersburg'da rehine bırakılan eşyaları kurtarmak ve Fedor Mihailoviç'in üvey oğluyla kardeşi Mişel'in ailesine yardım etmek için harcanmıştı. Geriye kalan çok küçük bir para da Dostoyevskiler'in Floransa'da oturma masraflarını karşılamaya yarıyor.

1869 yılının başında, Anna Grigoryevna ikinci kez gebe olduğunu anladı. Kendini gösteren yeni maddi sıkıntılara karşın, Dostoyevski'nin sevinçten etekleri zil çalıyor. Anet'i eğlendiren aşırı bir titizlikle kolluyor karısını. Çocuğun kız, adının da Aimée olacağında karar kılıyor. *Savaş ve Barış*'ın bir cildini karısından saklıyor, çünkü Tolstoy orada, doğururken ölen Prenses Bolkonski'nin can çekişmesini anlatmaktadır.

"Bu çocuğu, heyecanla, korkuyla, umutla çekine çekine bekliyorum," diye yazıyor Strakhov'a.

Sonunda karısının kimseyi tanımadığı, hekimlerin de onu iyi anlamadıkları bir ülkede doğurmasından korkarak Floransa'dan ayrılıp tam bir Slav kenti olan, 1867 Slav kongrelerinin yapıldığı Prag'a gitmeye karar veriyor.

Yolculuk Venedik, Bologna, Triyeste, Viyana üzerinden yapılıyor. Venedik'te Dostoyevski, Saint Marc Kilisesi'ni, Doges Sarayı'nı geziyor; Bologna'da Rafael'in *Sainte Cécile*'ine hayran oluyor. Gelgelelim, Prag'da ne bir apartman dairesi ne de boş bir oda bulamayan Dostoyevskiler hiç değilse tanıdık bir kent olan Dresden'e dönmek zorunda kalıyorlar.

Dresden'e ağustos ayında geliyorlar ve eylülde Anna Grigoryevna bir kız doğuruyor.

"Kızımız Aimée dünyaya geleli üç gün oluyor. Her iş yolunda gitti: Bebek iri, neşeli ve güzel."

İyi ama, ne kira ödenmiş ne de doktorla ebeye para verilmiştir; alışveriş ettikleri dükkânlar da hesaplarının temizlenmesini beklemektedirler. Oysa aile kasasında her şey için tastamam on taler kalmıştır.

Dostoyevski *Tan*'ın müdürüne, gelecek romanına karşılık bir avans istemek için mektup yazıyor. Gel gör ki, para gelmekte gecikiyor. Dostoyevski her gün banka gişesine gidiyor, ama her gün memurlar tarafından kovuluyor. Personel alay ediyor onunla.

"Böyle bir zamanda nasıl yazabilirim? Enine boyuna geziyor, saçlarımı yoluyorum! Yoksulluğumu düşünüyor, çılgına dönüyorum! Ve bekliyorum! Ah Tanrım! Yemin ederim ki, bugünkü yoksulluğumu ayrıntılarıyla size anlatmama imkân yok. Bu durumdan yerin dibine giriyorum... Ve, bütün bunlardan sonra bir de benden sanat yapıtları, duruluk, zorlamasız, öfkesiz şiir bekliyorlar. Turgenyev'le Gontçarov'u örnek gösteriyorlar bana! Hangi koşullar içinde çalıştığıma bir baksınlar!"

Hele şükür, 100 rublelik bir havale geliyor. Ne var ki, daha o anda harcanıyor. Ve aralık ayında, yazdıklarını *Tan*'a göndermek için 5 taleri bile yoktur elinde. "El yazmamı, dergiye göndermek için param yok. Bir yerden de bulamam. Paket kalın olacak ve 5 taler gerektirecek... El yazması için 5 ta-

ler gerekecek ama biz de, biz de yaşamak zorundayız. Ah! ne güç bu!.."

Kısacası *Tan* yeni bir avansı kabul ediyor, ve *Ebedi Koca* iyice paketlenmiş, güzelce bağlanmış olarak Dresden'den Rusya'ya doğru yola çıkıyor.

Bu roman Dostoyevski'nin kendisi tarafından kaleme alınmış kendisinin bir benzeri gibidir. Her yazarın yaşamında öyle bir an gelir ki, yazar kendi "tarzıyla" denemeye girişir.

Bir gün "kadın avcısı" Velçaninov'un evine, şapkasını bir yas şeridinin çevrelediği bir adam geliyor. Bir süredir bu adam her yerde onu izliyor gibidir. Velçaninov, Trussotski'yi tanıyor, Trussotski'nin karısı dokuz yıl önce metresi olmuştu.

- Girmeyi düşünmüyordum, diyor Trusssotski, ve eğer işler bu biçimde gelişmişse, bir rastlantıdır bu.

- Nasıl bir rastlantı? Ama ben sizi, ayak parmaklarınızın üzerinde caddeyi geçerken gördüm!

Trussotski'nin karısı ölmüştür. Ona bir kız çocuğu bırakmıştır. Küçük Liza, Velçaninov'un "gidişinden" sekiz ay sonra doğmuştur ve az sonra da ölecektir. Trussotski ise bundan dolayı en küçük bir üzüntü belirtisi göstermeyecektir.

Velçaninov, Trussotski'nin "ebedi kocalar"ın özü olduğunu düşünüyor.

"Böyle bir kişi, sadece evlenmek ve karısının tamamlayıcısı olmak için doğar ve büyür."

İki erkek arasında, kinle acımanın doğurduğu garip bir arkadaşlık kuruluyor. Bu ilişkiler, öpüşmeler, gözyaşlarıyla birlikte sitemlerin, pişmanlıkların, bağışlamaların tiksinç sahnelerinden başka bir şey değildir. Velçaninov bunlarla temize çıkamıyor, çünkü suçlu hissediyor kendisini. Trussotski arkadaşını, taşrada oturan yeni nişanlısının ailesinin yanma götürmeye dek vardırıyor ahlak bozukluğunu. Genç bir lise öğrencisi olan Nadya'nın karşısında Velçaninov usta bir ayartıcı rolünü oynuyor. Trussotski kandırılmış bir çeşit kudurganlıkla daha önceden uğradığı ihanetin tıpkısı olan bir ihanetin ilk adımlarını tanıyor. St. Petersburg'a dönünce, bu sırada hastalanan Velçaninov'u tedavi edecektir.

Mutfağa koşup ateşi yakıyor, kapıcıyı uyandırıyor ve Velçaninov heyecanlı bir sesle mırıldanıyor:

"Siz... siz... siz benden daha iyisiniz! Her şeyi anlıyorum ben, teşekkür ederim!"

Ama henüz uyuklamıştır ki, dayanılmaz bir önsezi sarsıyor onu. Kollarını uzatıyor, bir bıçak çarpıyor sol eline. Bir ustura tutan Trussotski önünde dikilmektedir. Velçaninov rakibini alt etmeyi başarıyor.

Daha sonra Velçaninov bir garın rıhtımında, zırlayan sarhoş bir subayı peşine takan, oldukça güzel genç bir kadına rastlayacaktır. İşsiz güçsüz gezenler gülüşüyorlar. Gürültülü bir ağız kavgası patlak verecektir. Velçaninov araya girer ve ortalığı yatıştırır yeniden. Genç kadın bin bir teşekkürden sonra, kocasının böyle "onlara en çok gerekli olduğu bir anda" yok olmasını yerer. Ama koca çıkıp gelir sonunda. Trussotski'dir bu.

İki rakip, beylik birkaç söz söyleşirler. Sonra Velçaninov "ebedi koca"ya elini uzatır. Öbürü iteler.

- Ya Liza! ya küçük Liza öyleyse! diye kekeliyor.

- Dudakları, yanakları, çenesi titremeye başladı ve gözlerinden yaşlar boşandı.

Tren kalkıyor, Trussotski vagona atlıyor. Velçaninov garın rıhtımında tek başına, şaşkın bir durumda kalakalıyor.

Canlı ve özenli bir yapılışta olan bu kısa anlatı, *Budala*'nın karmakarışık ve dâhice tarzına karşıttır. Bununla birlikte *Ebedi Koca*, Dostoyevski'nin bütün büyük temalarının bir özetini verir. Ama onlar entrika süresince saklanarak anlatılmış değildir. Daha çok, acele sonuçlara varmaksızın birbirini izleyen birtakım gözlemlerdir. *Ebedi Koca*'da Dostoyevski, alışık olduğu çalışmanın yarısını yapmıştır ancak. O sadece düşünme yollarını göstermiştir. Bu gizemli yollar boyuna okuyucunun yanı sıra yürüyor. Böylelikle kitap, Dostoyevski sanatının hayranlığa değer bir biçimde yoğunlaştırılmış bir özüdür. Başarısızlığa uğrayan öldürme sahnesi, yazarın en büyük sahneleri arasında yer alır.

Ebedi Koca tamamlanıp, düzeltilip gönderildikten sonra, Dostoyeski daha büyük tasarılara doğru yöneliyor. "Bir büyük günahkâr yaşamı"nı yazmayı düşünüyor. "Tanrının varlığını"

ispatlamak amacıyla kaleme alınacak olan bu kitap, beş roman halinde büyük bir yapıt olacaktır.

Baş kişi, ermiş Tikhon Zadonski'nin bir yanıtı olmalıdır. Ne var ki, olayın bir bölümü manastırda geçiyordu ve Fedor Mihailoviç Rusya'ya yerleştikten sonra yazmak istiyordu bunu. Notlarına gelince, *Karamazov Kardeşler*'in Zozim'i ile *Delikanlı*'nın kimi kişilerini oturtmak için kullanacaktır onları.

"Bu düşünce, bu düşünce için yaşadım ben. Ama öte yandan, bir roman yazmam için Rusya'ya dönmem gerek... Bir manastırı sadece görmek değil, orada bir süre yaşamam gerek" diye yazıyor. Ve daha:

"Kitabın her bölümünde ortaya konacak olan başlıca sorun, tüm yaşamım boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak bana işkence eden sorundur. Tanrı'nın varlığı. Kahraman, yaşamı süresince, kimi vakit bir Tanrıtanımaz, kimi vakit bir inançlı, kimi vakit bir bağnaz, bir sapkın, sonra gene Tanrıtanımaz olacaktır... İkinci bölümün ana kişisi de Tikhon Zadonski olacaktır; ama başka bir ad altında tabii."

Bu arada toplumsal devrim üzerine yeni bir konuyu işlemektedir. Anna Grigoryevna'nın erkek kardeşi okul tatilleri süresince Dresden'e, onların yamna gelmişti. Petrovsk Tarım Enstitüsü'nde öğrenci olan genç Snitkin, üniversitelerdeki nihilist akımları pek iyi biliyordu. Anlattıkları Dostoyevski'yi hem çok ilgilendiriyor hem de çok üzüyordu. Snitkin'in büyük bir hayranlıkla sözünü ettiği üniversite öğrencisi İvanov "eski inançlarını kesinlikle yadsıyan sağlam karakterli, yüce ruhlu bir insandı."

Devrim nedeniyle vatan haini sayılan bu adam "Halk Düzenleme Derneği"nin başkanı Neçayev tarafından dört yamağının yardımıyla öldürüldü.

Bu iğrenç cinayet haberi Dostoyevski'yi yıldırımla vurulmuşa çevirdi. Yeni düşüncelere karşı kini günden güne çoğalıyordu. Üniversite gençliğinin savları ve budalalıkları onun yüreğini kaldırıyordu. Büyük bir darbe indirmeye karar verdi. Basının yayımladığı belgelerden ve hatta Snitkin'in sözlerinden yararlanarak, *Cinler* adlı müthiş yergiyi yazmaya girişti.

"Yazdığım şeyin gerçek bir amacı vardır. Düşüncelerimi ve duygularımı sertlikle açıklamak istiyorum. Ah! Batılılar ve nihilistler bana karşı cıyak cıyak bağıracaklar! Bana gerici diyecekler! Ama canları cehenneme, bütün düşündüklerimi söyleyeceğim!" (6 Nisan 1870 tarihli mektup).

"Anlatımın başlıca olaylarından biri, Moskova'da çok iyi bilinen, İvanov'un Neçayev tarafından öldürülmesi olacak." (20 Ekim 1870 tarihli mektup).

"Düşüncelerimi, kaçamaklı sözlere başvurmadan, bugünün gençliğine tanıtmak istiyorum." (14 Aralık 1870 tarihli mektup).

Bununla birlikte, çalışma güç gerçekleşiyor. Kitabın planı iyi belirlenmiyor. Baş kişiler, ikinci derece kişilerin önünde sönüyorlar.

"Yeni kahraman öyle hoşuma gitti ki, bütün yazdıklarımı yeniden ele almaya başladım."

Bir sürü not, defterinde yığılıyor. Onlar birtakım anlaşılmaz yazılar, kalem denemeleri, hesaplarla yan yanadır:

"Ondan sonra N–V (Neçayev) gerçekten çıkıp gidiyor, ama birazdan geri dönüyor ve Şatov'u öldürüyor..."

"Stavrogin, inanıyorsa, inandığına inanmıyor ve inanmıyorsa, inanmadığına inanmıyor..."

Kimi vakit bir sahneyi belirtmek için şu sözcükler başa getirilir:

"Burada", "İşin en önemli noktası", "Önemli olan", "Çok değerli", "Dikkate değer değişiklik..."

"İnanınız bana," diye yazıyor Dostoyevski, "eğer, bu romanı yazmak için, güvence altında iki üç yılım olsaydı, Turgenyev'le Gonçarov ya da Tolstoy gibi, ben de yüzyıl sonra bile kendinden söz ettirecek bir yapıt yazardım!"

Bu yergi yazısına öbür romanlarından daha çok önem veriyor Dostoyevski. Önem veriyor, çünkü onu yazmakla hem kendi saygınlığını lekelemek hem de halkının bütün bir bölüğünü yitirme tehlikesiyle karşılaşacaktır, ya da dünya çapında bir kabul görecektir. Kitabını yayımlayacak olan *Rus Ulağı*'na ilk yaprakları gönderirken yığın yığın öğüt veriyor:

"Romanda Fransızca yazılmış tümceleri iyice denetlemesini sayın yönetmenden rica ediyorum. Yanlışlar olduğunu sanmıyorum ama yanılmış olabilirim..."

Ve daha:

"Bir yerinde, aşağıdaki deyimi kullanıyorum: 'Biz, bitli başlar üstüne defne dalından çelenkler koyduk.' Yalvarırım size, Tanrı aşkı için 'bitli' sözcüğünü kaldırmayınız."

Gece yarısını geçince bütün ev halkı uyumaya çekildiği sırada Dostoyevski, soğuk çay fincanıyla kâğıtlarının başına geçiyor, kudurmuşcasına çalışmaya veriyor kendisini. Isırırcasına, öldürürcesine yazıyor. Mesleğinin büyük savaşını veriyor. Ama sonuna dek savaşmaya gücü yetecek mi?

Uzun bir sakinlik döneminden sonra hastalık nöbetleri yeniden başlıyor.

"Ne tüyler ürpertici değil mi? Başım ağır, elim ayağım kesik, her çeşit ciddi çabaya gücüm yetmez bir durumda koltuğumda oturuyorum... Yanı başımda küçük ağlıyor... Ve benim eczaneden bir ilaç aldıracak param yok."

Sara nöbetlerinin çok sıkı bir hesabını tutuyor:

"Şiddetli nöbet..." "Oldukça şiddetli nöbet..." "Sabahın saat altısında bir hastalık nöbeti... Akşam, özellikle mumların aydınlığında, marazi bir üzüntü. Bütün eşyaların üstünde kırmızı (bir renk değil) bir yansı..."

"Gecenin saat üçünde, korkunç derecede şiddetli bir nöbet, küçük sofada... düştüm, alnım sıyrıldı. Hiçbir şey hatırlamaksızın, hiçbir şey anlamaksızın hiç kullanılmamış bir mumu götürdüm, odada yaktım, pencereyi kapattım; sonradan anladım ki, bir nöbet geçirmişim. Anet'i uyandırdım, ona söyledim bunu; yüzümü görünce çok ağladı... Onu yatıştırmaya çalıştım ve ansızın yeni bir nöbete yakalandım. Kendime geldiğim vakit, müthiş başım ağrıyordu ve doğru dürüst konuşamıyordum. Anet geceyi yanımda geçirdi (çok büyük mistik ürküntü)".

Yorgunluğunu dinlendirmek için Hamburg'a sıvışıyor, orada elindeki paranın tümünü yitiriyor; otelde şiddetli bir nöbet

geçiriyor ve ensesinden yaralanıyor: "Bir hafta sonra bile şişlik vardı."

Sudan çıkmış köpek gibi Dresden'e dönüyor.

17 Temmuz 1870'de not defterine şöyle yazıyor Dostoyevski:

"Romanımın birinci bölümüyle güreşiyorum. Savaş açıldı. Anet çok yorgun. Aimée sinirli ve çekilmez oldu..."

Alman orduları Fransa'yı istila ediyorlar. Bütün Dresden halkı heyecan içindedir. Taşıtlara askerî otoriteler el koymuştur. Posta servisleri bir süre için yasaklanmıştır. Berlin'den gazeteler gelmiyor artık.

"Savaş! Elverir ki çalışmama engel olmasınlar!.."

"Ren Nehri'nin iki yakasına üç yüz bin insan yığıldı... Paranın değeri azalıyor. Her şey pahalılaşıyor... Ne berikiler, ne ötekiler, uzun bir savaşa dayanabilecekler. Durum böyleyken uzun süre dövüşmek istiyorlar. Sonu nereye varacak bu işin? Hiç kuşku yok, yarın ya da öbür gün kesin çarpışma olacak."

En sonunda, 7 Ağustos günü şu özlü tümceleri yazıyor:

"Roman kesinlikle bir yana atıldı (çok korkunç bu!) Fransızlar yenildiler. Şimdi, Metz önünde örgütleniyorlar yeniden. Sanırsam, duraksıyorlar, nereye gideceklerini bilmiyorlar, zaman yitiriyorlar."

Ama, savaş sırasında Fransızları tuttuğunu gösteren tepkilerinin tanıklığını mektuplarında aramak gerekir:

"Hun çapulcuları gibi işkenceler yapan, yağma eden bu Alman okulu ne de güzel! Prusyalılara gelince, onlar barbarlardan da kötü davranıyorlar!.. Kızışanlar, palavralar savuranlar, daha çok profesörler, doktorlar, üniversite öğrencileridir, ama halk değil. Bu kişileri her akşam okuma salonunda görüyorum. Önceki gün saçları ak pak, sözü pek geçen bir bilgin çok yüksek bir sesle bağırdı: 'Paris bombalanmalı! Gerekli bu!' Bu, onların bilimlerinin değilse bile budalalıklarının bir sonucudur."

Biraz sonra şöyle yazacaktır: "Hayır, kılıç gücüyle kurulan, varlığını sürdüremeyecektir. Bütün bunlardan sonra bir de 'Genç Almanya!' diye bağırıyorlar. Tam tersine tüm güçlerini tüketmiş bir ulustur bu. Çünkü kılıç, kan, şiddet düşüncesine bel bağlanıyor; tinsel zaferin ne menem bir şey olduğuna dair en ufak bir kav-

ramdan haberi yok ve askerce bir hoyratlıkla gülüyor buna. Hayır, ölmüş bir ulus bu. Geleceği olmayan bir ulus!.."

Paris'te "Komün"ün kuruluşu, sosyalistlere karşı öfkesini ayağa kaldırıyor.

"... Bu kaynaşmanın adamları yeryüzü cennetini (falansterlerle başlamakla) göklere çıkarmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Ve iktidarı ele alınca da olumlu bir şey söylemeye güçleri yetmediğini bayağıca ortaya çıkarıyorlar... Kafaları uçuruyorlar. Neden mi? Çünkü yapılacak bundan daha kolay bir şey yoktur. Birşeyler söylemek çok daha güçtür... 'Paris yangını bir canavarlıktır.' Baskınınız başarısızlığa mı uğradı? Öyleyse dünya mahvolsun, çünkü 'Komün' dünyanın ve Paris'in mutluluğu üstündedir."

"Batı, İsa'yı yitirdi (Katolikliğin yanıltısıyla) ve işte bu yüzden, sadece bu yüzden Batı ölmek üzeredir."

Böylece siyasal olaylar, Fransız sosyalizmine karşı çok öfkelendiriyor onu. Yabancı ülkeler hiçbir vakit kaçıp kurtulamayacağı bir hapishane gibi geliyor ona. Durum böyleyken Almanya'da bir yıl daha kalmak dayanılmaz bir işkence olacaktı. Anayurdundan hiçbir şey anımsamadığı, yeteneğinin anayurt tarafından artık ısıtılmadığı, beslenmediği duygusuna kapılıyor, öz toprağından sökülüp atılmış bütün insanlar gibi yitik bir adam olarak görüyor kendisini.

Daha Floransa'dayken şöyle yazıyordu: "Turgenyev, yabancı ülkede kuruyor, öte yandan *Ses* gazetesinin de ortaya çıkardığı gibi yeteneğini yitiriyor. Ben Almanlaşmaktan korkmuyorum, çünkü bütün Almanlardan tiksiniyorum, ama Rusya gerek bana. Rusya'sız bütün gücüm, bütün yeteneğim yok olup gidecek. Bunu seziyorum. Tüm varlığımla seziyorum bunu."

Dresden'de de aynı hüzünlü türkü sürüp gidiyor: "Ne denli sıkıldığımı, Rusya'ya dönmek için ne denli can attığımı bir bilseniz!"

Ya da: "Uzaklaşmak istediğim bir gerçektir, ama yüzyıldan değil, Rusya olaylarını tanımaktan değil, yaşamın hızlı akıntısından uzaklaşmak istiyorum..."

Ve gene: "Çabuk! Çabuk Rusya'ya! Bu uğursuz yabancı ülkeyi, fantezileriyle birlikte bırakmak gerek!"

Gelgelelim, yolculuk parasım nereden bulmalı? *Suç ve Ceza*'yı kitap halinde yayımlayan Stellovski'den istemeyi deniyor, ama dolandırıcı herif borcunu ödemeyi kabul etmiyor. O vakit Maykov, Dostoyevski'yi yurduna kavuşturmaya yetecek olan 100 rubleyi Edebiyat Fonu'ndan istiyor, ama kurul reddediyor.

"Eğer bu parayı bir nihilist istemiş olsaydı, onu bu şekilde yanıtlamayacaklardı," diye yazıyor Dostoyevski.

Bu kadar mutsuzluk yetmiyormuş gibi, Anna Grigoryevna da yeniden gebe kalıyor.

29 Haziran'da, Dostoyevski şunları yazıyor not defterine: "Zayıfladı, sinirli oldu, az uyuyor. Gebe olmasın?"

"Korkuyorum! Korkuyorum... diye yazıyor bir de, sadece umutsuzum, çünkü bu kitabı bitiremeyeceğim..."

Kocasını yatıştırmak için, Anna Grigoryevna, Wiesbaden'in ruletinde şansını denemesini kulağına koyuyor onun. Dostoyevski yola çıkıyor ve ezeli komedi yeniden başlıyor.

Dostoyevski oyun salonuna giriyor, partiyi izliyor, aklını başına toplayarak oynuyor. Önce az bir para koyuyor, kazanıyor, gene kazanıyor ve 18 taler kârla çekilmek istiyor. Ne var ki, o anda akıl almaz bir coşkunluk, rastlantıyı zorlamaya itiyor onu. Yeşil cuhaya dönüyor. Amansız yitirmeler birbirini kovalıyor. Akşamın saat dokuzunda hesabı tamamdır. Dikdörtgen biçimindeki çuhaya, ışıklara, ölü yüzlere bakıp bir deli gibi kaçıyor oradan. Utanıyor, acı çekiyor, onun yolunu gözleyen karısını, küçük kızını düşünüyor.

"O denli çok acı çekiyordum ki, hemen bir papaza koştum... Yolda tanımadığım sokaklar boyunca, karanlık içinde acele acele yürürken bir yandan da şöyle düşünüyordum: Bu, bir Tanrı adamıdır. Onunla, sıradan bir insanla konuşur gibi değil günah çıkartan bir papazla konuşur gibi konuşacağım."

Uyuyan kentte saçı başı darmadağınık, kan ter içinde, küçük karanlık sokaklar arasında yolunu arayarak yürüyor, kısa ve hızlı adımlarla ilerliyor. Sonunda bir tapınağın önüne varıyor. Onu bir Rus kilisesi sanıyor. İçeri girmek istiyor. Oysa bir Yahudi havrasıdır bu.

"Tepemden aşağı soğuk sular döküldü gibi geldi bana. Otelime koştum. Şimdi gece yarısı, sana yazıyorum... Otuz taler gönder bana. Bunu yetirecek biçimde davranacağım... Anet, ayaklarına kapanıyor ve kucaklıyorum seni. Delirdiğimi sanma Anet. Büyük bir yapıt tamamlanıyor bende. On yıldır bana işkence eden alık, acınası bir heves yok oldu artık... Her şey sona erdi şimdi. Bu, en sonuncusudur. İnanacak mısın Anet, ellerim tam özgürlüğe kavuştu artık! Oyun bağlıyordu beni. Şimdi çalışmamdan başka bir şey düşünmeyeceğim. Eskiden olduğu gibi bütün geceler oyunun düşünü kurmayacağım artık. Böylece yapıtım daha iyi ve daha çabuk gerçekleşecek ve Tanrı beni kutlu kılacak."

Çok sık tekrarlanan bu söz verme, boş bir sözcük olmayacaktır bundan böyle. Dostoyevski sözünü tutacak ve hiçbir vakit rulete dönmeyecektir.

"Rulete bir vakit dönmedi," diye yazıyor Anna Grigoryevna. "Birkaç kez Ems'de bulunduğu, Monako'ya gidecek parası da olduğu halde dönmedi rulete. Kumar onu çekmiyordu artık. Sadece oyuna gitmemekle kalmıyor, sözünü bile etmiyordu; öyle görünüyor ki, oyun tutkusu yaşamının son on yılında bir daha izine hiç rastlanmayan bir hastalık olmuştu o dönem."

Dostoyevski'nin bu sert ve ani değişimini nasıl doğrulamalı? Ne mektuplarında, ne karısının günlüğünde, ne de dostlarının notlarında hiçbir şey onu açıklamaya imkân vermiyor. Akıl yoluyla mı, duygu yoluyla mı kendisini yenebildi? Bana öyle geliyor ki, araya giren havra olayına yeterli önem verilmedi. O gün, Dostoyevski çok büyük bir kayba uğramıştı. Çılgınlığının, alçalmasının şaşkınlığı içinde sığınacak tek yer görüyor: Ortodoks Kilisesi. Oysa bu kilise bile iteliyor onu. Kurtarıcıya doğru gittiğini sanıyor, onu çarmıha gerenleri buluyor. Hiç kuşku yok, Dostoyevski gibi hasta, sinirli, boş inançlara inanan bir varlıkta bu olayın anısı, en keskin kötülük eğilimlerini kovalamaya yetmiştir.

Fedor Mihailoviç, geçirdiği son sınavla yatışmış olarak dönüyor Dresden'e. Tek şey düşünüyor sadece: Karısının doğumundan önce Rusya'ya dönmek.

İlkin "bayramlar için" bir avans gönderen *Rus Ulağı*, haziran ayında 1.000 rublelik yeni bir avans göndermeye söz veriyor.

Fedor Mihailoviç, Katkov'a bir mektup yazarak yardım parasının tez elden gönderilmesini rica ediyor. Ayrıca Stellovski ile işler hakkında görüşmesi için Maykov'a da yazıyor. Kurtulacaktır. Çalışmasıyla bütün ailesini de kurtaracaktır. Turgenyev'ler, Tolstoy'lar, Gontçarov'lar önemli paralar kazanıyorlar. O, neden onlardan daha az alsın? Öbürlerinin yetenekleri çok mu üstün?

"Biliyor musunuz ki, onların bize sundukları toprak ağalarının edebiyatıdır. Bu edebiyat söyleyeceği her şeyi söyledi. (Onu Tolstoy'da hayranlıkla tanıyorum.) Ama bu demek değildir ki, toprak ağasının bu sözü sonuncu sözdür..."

Ona gelince, o "yeni sözler" söyleyecek. Dünyayı şaşırtacak! Ne var ki, Tanrı aşkı için onu kendi yurdunda rahat çalışmaya bıraksınlar!

Rus Ulağı'nın parası 1871 yılının Haziran ayının son günlerinde ulaşıyor. Hemen giysiler rehinden kurtarılıyor, borçlar ödeniyor, büyük yolculuğa hazırlanıyorlar.

Yola çıkmadan iki gün önce Dostoyevski, karısına yakması için büyük boydan iki tomar kâğıt veriyor. Sınırda kesinlikle aranacaklarını biliyor. 1849'daki tutuklanmasında olduğu gibi, müsveddelerinin yetkili kişilerin eline geçmesini istemiyor. Anna Grigoryevna, üzüle üzüle ocağı tutuşturuyor ve alevlere doğru eğiliyor. Birazdan *Budala*'nın, *Ebedi Koca*'nın el yazmalarıyla, *Cinler*'in ilk anlatısı, hızlı kıvılcımlarla yanarak kapkara bir kül yığını haline geliyorlar.

17 Temmuz günü akşamı Fedor Mihailoviç ve ailesi St. Petersburg'a doğru yollanmak üzere Dresden'den ayrılıyor.

Sınırda gerçekten aranıyor bagajları. Görevli, hırçın bir titizlikle inceliyor her şeyi. Dostoyevski'yle karısı açık sandıkları önünde sızlanıyorlar. Birkaç dakika daha geçerse treni kaçıracaklar.

"Anne biraz ekmek ver bana," diye inliyor küçük Aimée.

Görevli omuz silkiyor ve sürgünlerin vagonlarına binmelerine izin veriyor. Katar yola çıkıyor.

Daha şimdiden tozlu camlar ardında, Rus toprağı rüzgârın çekip uzattığı, yıprattığı cılız bulutlarıyla Rus göğü kayıyor.

Küçük bir patika dolgu toprağı yarıp geçiyor, sonra otlar arasına dalıp ileride saman damlı bir kulübe önünde son buluyor. Yolun kıyısında bir köylü kadın al bir mendil sallıyor. Başında kirli bir atkı var. Kayın ağacı kabuğundan yapılmış bir heybe taşıyor. Ayağına iplerden örülmüş çarıklar giymiş. Bağırıyor, gülüyor, sonra trenin dumanı ve hızıyla yutularak gözden kayboluyor. Rusya ilerliyor. Gerçek Rusya. Hırçın aydınların, devrimcilerin, "cinler"in Rusya'sı değil, toprağın, çalışmanın, inancın Rusya'sı. Öbürünü kurtaracak olan Rusya.

Dostoyevski coşkundur. Karısına, kızına bakıyor. İkisi de yorgundurlar, yan yana uyukluyorlar.

Yeşil damlı kiliseyle bir köy geçiyor. Hava sıcaktır. Kompartıman acımış yağ, ter, kömür kokuyor pis pis. Ama Fedor Mihailoviç'e iyi geliyor bu. İkinci kez zindandan kurtulmuş, ikinci kez dünyaya yeniden gelmiş gibi geliyor ona. Sibirya'dan dönüşünde olduğu gibi, yıllarca uyumuş da ona yabancılaşan bir dünyanın içinde birden uyanıvermiş gibi bir duyguya kapılmayacak mı acaba? Hayır, hayır, olup bitenleri izledi o. Rus olarak kaldı. Kitapları bunu ispatlıyor, ispatlayacaklar. *Cinler,* Sen Luc'ün sözünü ettiği şeytanlara karşı Rusya'nın savunmasından başka bir şey midir?

"Orada, dağın üstünde otlayan büyük bir domuz sürüsü vardı. Ve şeytanlar, domuzların içine girmelerine izin vermesi için İsa'ya yalvardılar. O da izin verdi. Şeytanlar bu insandan çıktılar, domuzların içine girdiler ve sürü dik yamaçlardan göle atladı ve boğuldu..."

ON İKİNCİ BÖLÜM

Cinler

Suç ve Ceza, genel ahlak kurallarını çiğneyip ötesine geçen, ve özgürlüğü ararken keyfince yönetimde ve insan öldürmede son bulan bir adamın öyküsü ise, *Cinler* (ya da daha doğrusu *Şeytanlar*),[1] toplumsal ilkeleri tanımayan ve kurtulmayı umarken batan bir halkın serüvenidir.

Birey için insan öldürme ne ise, topluluk için de ihtilal odur. Raskolnikov, pis bir böcek olmadığını kendisine kanıtlamak, suç gerektiren bir davranışla tam bağımsızlık hakkını satın almak, bir çeşit, kendi öz Tanrısı olmak istiyor. Ayaklanmanın demagogları halka insanüstü bir saygınlık vermek, toptan öldürmeyle özgür tanınmaya erişmek ve Tanrı'ya iman yerine bir halk dini kurmak istiyorlar. Raskolnikov gibi dönek adam da yanılgısının hemen ertesi günü tüm özgürlüğünü yitiriyor ve bir saplantının tutsağı oluyor; böylece, başkaldıran halk da sınamasının sonunda alçaltıcı kölelikle yıkımı buluyor.

Evet, "Her şeye izin verilmiştir"in ezeli ayartması, kişisel ya da toplumsal olabilir. İki deneme, en küçük dönemeçlerine dek paraleldir ve her ikisi de sonsuzda aynı başarısızlığa varırlar. Tanrısız özgürlük yoktur. Özgürlüğü Tanrı'nın dışında arayan

1 Rusça başlık eserin Fransızca [ve Türkçe] yayımlarında doğru çevrilmemiştir.

kimse kendi kendini yadsımak zorunda kalır. Sosyalizm bir din sorunudur ve öyle ele alınmalıdır.

Gerçekte sosyalizm, "Rus sosyalizmi", sadece işçi sınıfının rahatını sağlamayı, insanın dünyevi yaşamını düzenlemeyi istemiyor, o tüm yaşamımızı, bu hemen gelen mutlulukla sınırlamak istiyor. Sosyalizm insanlığın alınyazısında bir aşama değildir. O, insanlığın dinidir. O, insanlığın sonudur. O, Hıristiyanlığı arkada bırakmaz, onun yerine geçer. Tanrı yoktur. Ruhun ölmezliği yoktur, İsa'nın kurtarması yoktur, maddi, elle tutulur, herkesçe anlaşılır mutluluğun dışında mutluluk yoktur.

"Biz onlara, kendileri gibi güçsüz yaratıkların mutluluğunu vereceğiz."

Her şey şu ölümlü dünyada başlar, orada biter. Dünya karınca yuvasına dönüştürülür. Bireysel değerler, özden yaşam, tinsel atılışlar, bilinçsizliğin, hiçliliğin bataklığında yok olurlar. İnlerde yaşayan, kötü beslenen, günlük küçük sevinçleri olan, içler acısı sürünün yönetimini devlet üstüne alır. Ve insan kendisini mutlu sanır.

Ne var ki, insan sadece mutlu olmak gereksinmesini duymaz. Günlük ekmek, onun yürekten dilediği tek besin değildir. İnsanoğlu her an çok üstün bir sevincin var olduğuna inanmaya susamıştır. O, kesin olarak tasarlanamayan, ama tadına doyulamaz bu sevincin dışında bırakılamaz. O, ne çalışmayla, ne de kurnazlıkla kendine sağlayamayacağı bir şeye susamıştır. O, ölçülemeyene, anlaşılamayana, sonsuzluğa susamıştır.

"İnsanî varlığın her yasası" diyor, Stepan Trofimoviç "*Cinler*'in sonuncu bölümünde, insanoğlunun, sınırsız büyük herhangi bir şey önünde her vakit eğilebileceği temeli üzerine dayanır. Eğer insanları bu "sınırsız büyük"ten yoksun bıraksalardı onlar artık yaşamak istemeyecekler, umutsuzluktan öleceklerdi."

Ne yazık ki olaylar, Stepan Trofimoviç'in insanlara aşırı üstünlükte değerler biçtiğini kanıtladılar.

Hiç kuşku yok Dostoyevski'nin *Cinler*'i yazdığı dönemde, nihilist akım henüz önemli değildi ve yazarın, kitabında ona zorla

kabul ettirdiği kesin yönü almamıştı henüz. Stavrogin'ler, Kirillov'lar, Şatov'lar, Verkhovenski'ler ya da Şigalev'ler gibi tam anlamıyla ihtilalci kişileri 70 yıllarının çağdaşları tanımıyorlardı henüz. Verkhovenski'nin korkunç kişiliğini kurmak için Fedor Mihailoviç'in yararlandığı Neçayev bile bu roman kahramanının gücüne sahip olmaktan uzaktı. Bu şeytanca başkaldıran tipler, sosyalizmin bu dengesizleri, ancak 20. yüzyılda ortaya çıktılar. Dostoyevski'nin romanı gerçekte, 20. yüzyıla yerleştirilmeliydi. Kitabın yayımlandığı sıralarda halk *Cinler*'in tam değerini ölçemedi. Bu roman dâhice bir önceleme, kâhince verilen korkunç bir haberdir. Halk onda çağın bir karikatüründen başka bir şey görmedi; onda bir başka çağın, kımıldayan korkunç vaatlerini fark edemedi. Karikatüre kaçan bu atölye resminin, daha sonra, korkunç bir benzerliğin tablosu olacağını anlayamadı. Rus devriminin trajedisi, onu önceden haber veren bu kitabın uğursuz bir sonucu oldu.

Ama, bu kanlı saldırı önünde bir soru soruluyor: Onu kimler istedi? Onu kimler hazırladı? Eh, bunlar dosdoğru kırk yılların adamlarıdır. Bu Belinski'ler, bu Turgenyev'ler, bu utanmaz liberaller, bu halkı anlamadan ona yönelen, soluğu kesilmiş kanıtlarının hangi tiksinç soytarılıklara yarayacağını bilmeyen miyoplar.

Tüm devrim aynı gerçeğin iki görünüşünü akla getirir. Düşünce düzleminde, kendilerinin sorumsuz olduğu yargısına varan evrimlenmiş kişiler, hırçın filozoflar, düşünürler. Ve eylem düzleminde kendilerine aşılanmış düşünceleri ters yorumlayan, acele bir bağımsızlık düşüncesiyle sarhoş ve en bayağı içgüdülerini başıboş bırakan alık bir kitle. Ve biz burada, Dostoyevski'nin pek sevdiği, her birimizin içinde taşıdığı, "Golyatkin"in ikinci kişiliğinin asık yüzlü imgesini buluyoruz yeniden. Ellerini kana bulayan bu alçaklar, efendilerinin cezasıdırlar. "Siz bile her şeye izin vardır diyordunuz!" Aydınlar nasıl yanıtlayacaklar? Devrimden sonra "Rus aydınlar sınıfının" üyeleri, 1917'nin Stepan Trofimoviç'leri, İvan Karamazov'ları nasıl yanıtladılar? Onlar çekip gittiler, çarpık yapıtlarından kaçtılar. Peki ne bekliyorlar? Dostoyevski'nin *Cinler*'de onla-

ra önceden haber verdiği ulusal dirilişi. Şeytanlar, sokuldukları yaralı büyük gövdede temelli kalmayacaklar. Tanrı uyanık bekliyor. Ve öyle bir gün gelecek ki, bu şeytanlar sürüsü domuzların içinde belirecek ve çılgına dönen kudurmuş domuzlar İncil'de anlatıldığı gibi göle atılacaklar. "Hasta iyileşecek" diye yazıyor Dostoyevski, "ve İsa'nın ayakları dibine oturacak, biz de şaşkınlıkla bakacağız ona. Azizim sonra anlayacaksınız siz, şimdi bu çok şaşırtıyor beni. Siz sonra anlayacaksınız... Birlikte anlayacağız..."

Cinler, Dostoyevski'nin bütün romanları gibi, entrika bakımından değil, kendisini besleyen genel düşünceler bakımından değer taşır. Düşünceler, yani kişiler. Çünkü burada, *Karamazov Kardeşler*'de olduğu gibi, *Budala*'da olduğu gibi her kişi bir düşüncedir, düşünceden başka bir şey değildir.

Bütün kitap Verkhovenski'nin insanı kaygılandıran silüetinin egemenliği altındadır. Dostoyesvki onu, Neçayev üzerine edindiği belgelere, bozguncu Speşnef'den sakladığı kişisel anılara göre betimledi. Bunun hakkında bile bir vakitler, "Şimdi yanımda bir Mefistofeles'im var anlıyor musunuz?" diyordu.

Ve gerçekten Verkhovenski gerçek bir Mefistofeles'tir. "İlkin büyülüyor," diyor yazar; "sonra söyleyişinin çok açık duruluğu ve her vakit hazırlıklı sözlerinin yapmacıklığı yüzünden hoşa gitmiyor." O, kimi vakit aşırı derecede saygılı, kimi vakit küstahtır. Ne bir davranışta, ne bir söz söylemede falso yapar, işin neye mal olacağını hesaplar, ayarlar ve kaygısız bir kötülükle ağını atar. Nihilist bir çevre yarattığı küçük taşra kentinde, yakışıklı Stavrogin'in önünde bir yana çekilir gibi yapıyor, ama gerçekte bütün bozguncular onun, Verkhovenski'nin sözünü dinliyorlar.

Devrimci grup içinde herkes ondan nefret ediyor, korkuyor. Onun devrim düşüncesi korkunçtur:

"Bizim yandaşlarımız sadece adam boğazlayan, yangın çıkaran, klasik yöntemlere göre tabanca çeken, subaylarını çekiştiren insanlar değildir. Bunlar olsa olsa bizim canımızı sıkarlar... Öğrencileriyle birlikte Tanrı'yla alay eden, kökenle-

riyle alay eden öğretmen bizdendir. Bilgili katili savunan avukat bizdendir, çünkü bu katil kurbanından daha üstün bir kültüre sahiptir ve kendisine para sağlamak için öldürmezlik edemezdi. Heyecanları sınamak için bir mujiği öldüren öğrenciler bizdendir."

"Öyle bir devrim yapacağız ki, her şey temelleri üstünde ters dönecek."

Ya sonra? Sonra, Verkhovenski komite üyelerinden biri olan Sigalev'in önerdiği sistemden esinlenerek insanlar arasında eksiksiz bir eşitlik düzenleyecek.

"İşe başlamak için," diyor, "öğretim düzeyi, bilimlerin ve yeteneklerin düzeyi indirilecek. Bilimde ve sanatta yüksek bir düzeye, sadece çok üstün kafalarda erişilir, oysa üstün kafalara ihtiyacımız yok bizim... Sürgüne göndermek ya da ölüm cezasına çarptırmak gerekecek. Çiçeron'un dilini koparmak, Kopernik'in gözlerini oymak, Shakespeare'i taşa tutmak, işte Şigalevizm!"

Düşüncenin bu düzenli boğulması sayesinde insan tüm saygınlığını, tüm araştırma gücünü yitirecek ve benzerleri arasında bir uşak olacak.

"En önemli güç, hepsini birden bağlayan bağ, herkesin bir düşüncesi olmasının kınanmasıdır."

Basit insan, komşusuna benzememekten, kendisine özgü bir düşünceye sahip olmaktan, tek başına kalmaktan, sorumluluk yüklenmekten korkar. Tutsaklık, bu sorumluluğu, eşit başların meydana getirdiği topluluk üzerine ufalayacaktır. Bu eşitlenme sayesinde, ayrı ayrı sorumluluk olmayacak. Ahlak bile kişiliksiz olacak. Tüm yaşantılar iyiliğin ve kötülüğün ötesinde akıp gidecek.

Bununla birlikte, insanın böyle yapay, aykırı bir yaratık olarak kalması için, yitirilmiş Tanrı vergilerinin susuzluğunu uyandıracak her şeye karşı onu korumak gerekir, aşka karşı, aileye karşı korumak gerekir onu:

"Aşkla aile ortaya çıkar çıkmaz mülk isteği de beliriyor hemen. Biz bu isteği öldüreceğiz, biz ayyaşlığı, kara çalmaları, hafiyelikleri serbest bırakacağız; biz, dizginsiz bir ahlaksızlığa

izin vereceğiz; biz daha çocukluktan öldüreceğiz kişisel özelliği. Her şey aynı paydaya indirgenmeli, eksiksiz eşitlik..."

Ara sıra, sürü sıkılmasın diye yöresel ve çabuk bastırılacak küçük bir ayaklanma düzenlenecek. Bu köleleştirilmiş halk üzerinde, baskı yapan bir azınlık saltanat sürecek: "Tutsaklara başkanlar gerek."

Böylece, otokrasiye karşı yapılan devrim, yeni otokraside son bulacak.

"Sınırsız özgürlükten yola çıkarak sınırsız zorbalığa vardım."

Kavga içinde yok olacak tek ilke dinî ilkedir. İnsanlar dünyanın sahibini değiştirecekler ve Tanrı'nın varlığına dek her şeyi yadsıyacaklar. Ama yeni sahip kim olacak?

"Rusya'nın üstüne karanlık çökecek," diyor Verkhovenski Stavrogin'e, "herkes, eski Tanrılar için ağlayacak... İşte o vakit biz birine başvuracağız... Kime mi? Çareviç İvan'a."

Çareviç İvan, İvan Stavrogin'dir. Verkhovenski evreni sunuyor İvan Stavrogin'e. Ve kişiliğinin çevresinde bir efsane türetmesini öneriyor. Çünkü Stavrogin'in gürbüz güzelliği halk yığınlarını çekecektir.

"Tüm ülkenin bir tek özlemi olacak: Doğru bir yasa resmî olarak yeni yayımlanmıştır. Deniz, derinliklerine dek altüst olacak. Eski tahta kulübe yıkılacak, ve işte o vakit bizler taştan yeni bir ev yapmayı düşüneceğiz."

"Çılgınlık!" diye karşılık veriyor Stavrogin.

Ama, Rusya tarihi bir delilikler dokuması değil midir?

Gerçekte Verkhovenski, Stavrogin'e karşı bir çeşit şeytani sevgi, bir çeşit alçakça bağlılık beslemektedir. Onun arkası sıra yürüdüğü sahneyi anımsayalım burada. Arkadaşı kolundan çekince öbürü yanıtlıyor:

"Siz bir etkensiniz, siz güneşsiniz," diyor ona Verkhovenski, "ve ben sizin solucanınızım..." Ve birden elini öpüyor. Böylece, bu eşitleştirme havarisinin her şeye karşın, kendisinden daha üstün birisine inanmak gereksinmesini duyduğu anlaşılıyor. Başkaldıran bu adam, kendisine bir efendi aramaya başlıyor. Bu alçak adam, kendisini küçümseyen adama hayran olmaya başlıyor:

"Ben bir soytarıyım, biliyorum bunu, ama sizin, benim en iyi parçam olan sizin öyle olmanızı istemiyorum."

Ve de:

"Her yere sizinle birlikte gideceğim. Bir köpek gibi izleyeceğim sizi."

Bir Tanrısızda, alçalmanın ve yakarışın bu gizli isteği kadar ilgi çekici hiçbir şey yoktur. Verkhovenski'de bile varlığı sürüp gittiğine göre sevgi en canlı bir gereksinmedir. İnsani uygulanmasında, Verkhovenski'nin, Stavrogin için beslediği duygunun, gülünç, ayıp, tiksinç olmasının ne önemi var? Değil mi ki, Verkhovenski, kendisinden daha büyük birisi önünde eğilmek gerekliliğini kabul ediyor, öyleyse bu onun tüm sosyal sisteminin çürüklüğünü göstermeye yeter.

Verkhovenski'nin Tanrı'sına, Çareviç İvan'a gelince, onun kişiliği ilkin açıklanamaz göründü, çünkü yayımcı Katkov *Cinler*'in önemli bir bölümü olan "Stavrogin'in İtirafı" başlıklı parçayı yayımlamayı kabul etmedi. Bu kişinin gerçek gizini açığa vurmak için yarım yüzyıl geçmesi gerekecektir.

Raskolnikov gibi Stavrogin de bir "duvar yıkıcı"dır. Raskolnikov, eski ahlakın temel kurallarını sarstı. Aldatıcı bir özgürlüğü fethetmek için acı çekti. Hem kendine karşı hem Tanrı'ya karşı bağnaz bir kızgınlıkla savaştı. Bağışlandı. İsa'ya yeniden kavuştu, çünkü bilmeden İsa'yı aradı.

Ne var ki, Stavrogin hiçbir şey aramıyor. "Raskolnikov, inandığı vakit, inandığına inanıyor. İnanmadığı vakit de, inanmadığına inanıyor. Stavrogin, inandığı vakit, inandığına inanmıyor. İnanmadığı vakit de inanmadığına inanmıyor." Raskolnikov, yadsımanın tutkunudur. Stavrogin yadsımaya alışkındır. O, düşüncesini sevmiyor, çünkü onu yeterli bir işkenceyle ödemedi. Bu düşünce, gizemli bir geçişme ile yerleşti onda. Tanrı'nın var olmaması, ahlakın saçma oluşu, "her şeye izin verilmesi" ve iç ceza diye bir şey olamayacağı pek açık seçik ve basit göründü ona.

Bununla birlikte, eğer tinsel ilkenin yadsıması artık bize heyecan vermiyorsa, inancın geri dönüşüne karşı kendimizi savunmak zorunda değilsek, insan nasıl sevebilir, nasıl nefret

edebilir, nasıl umutlanabilir, varlığını nasıl sürdürebilir? Eğer herhangi bir şey sadece bizim iyi niyetimize bağlı kalıyorsa, neyin adına iyi niyetimizin dediğini yapmayı reddedecektik? Bu üzüntüsüz, dönek adam, içindeki varoluşun tüm sıcak kaynaklarını ölmeye bıraktı. Dünyaya gelişinin nedenini pek iyi bilmiyor. Öğrenmek için de bir çaba göstermiyor. Bıkkınlıkla yaşıyor. Günden güne sürünüyor. Sıkıntı kaplıyor onu yavaş yavaş. Sıkıntı bilgisizlikten doğar. İnsan kendisi için yaptığına, kendisi için söylediğine göre, ne yapmalı ve ne söylemeli ki, yapılmış olmaya ve söylenmiş olmaya değsin? Stavrogin iç kararmasını silkecek şeyler arıyor. Ona göre eğlencenin her çeşidi iyidir. Çünkü o hiçbir şeye saygı göstermez. Onun duygunluğunu sarsabilecek her şeyi korkunç bir şükran duygusuyla karşılar. Hakarete uğruyor ama, aşırı öfkenin, alçalmanın tamamıyla tadına varmak için, karşılık vermeyi düşünmüyor: "Eğer bu durumda insan öfkesini tutarsa, bunun tadı akla gelebilen tüm zevklerden üstündür." Ona göre tadına doyulmaz olan bir yüzsüzlükle kuş gibi uçuyor. Kudurganlığı ve yüzkarasını en yüksek derecelerinde tanımak için düelloda dövüşüyor. Küçük bir kızı, yapmadığı bir hırsızlıkla suçlayarak kırbaçlatıyor, sonra da ırzına geçiyor ve kızcağızın kendisini öldürmesine engel olmak için de hiçbir çaba göstermiyor. Onun tavan arasına girdiğini görüyor. Saatine bakıyor. Yirmi dakika geçmesini bekliyor, kapıya yaklaşıyor ve bir yarıktan içeriye göz atıyor: "Sonunda görmem gerekeni gördüm."

Küçük kız kendisini asmıştı.

"İşte o vakit, çayımı içerken ve arkadaşlarımla çene çalarken, yaşamımda ilk kez bu düşünceyi açıkça bildirdim kendi kendime. İyilikle kötülüğün ne olduğunu bilmiyordum, sezmiyordum. Sadece onu duymuyorum değil, ama ne iyilik ne de kötülük diye bir şey vardı..."

Ve şunu ekliyor: "Akıl durgunluğuna varana dek yaşamaktan bıkmıştım."

Bu can sıkıntısı onu boğuyor, yatağında "en iyi pozisyonu" bulmaya çabalayan bir hasta gibi dönüp duruyor Stavrogin.

Bu pozisyonu ilkin, duygusal yaşamın tiksinç fedakârlığın-

da arıyor. Budala ve çok çirkin bir topalla evleniyor. "Stavrogin gibi birinin, böyle çarpık bir yaratıkla evlenmesi düşüncesi sinirlerimi gıdıklıyordu." O bu çarpıkla, bir çılgınlık içinde ya da sarhoşlukla tutuşulan bir bahis sonunda evlenmiyor. Hayır o, onunla soğukkanlılıkla, utanmadan... görmek için evleniyor. Ama bu düğünün korkunç gülünçlüğü onu hoşnut etmiyor. Yani alçaklığından tez bıkıyor. Onu durgunluğundan ayırabilecek bir başka cinayet arıyor. İki evlilik mi? Bir an düşünüyor, ama bırakıyor sonra bu düşünceyi. Küçük kızın korkunç görüntüsü sık sık düşlerine giriyor. Bununla birlikte, bu günlük görüntülerin onda meydana getirdiği korku, can sıkıntısından kurtaramıyor onu. Korku bile can sıkıntısı oluyor.

İşte o vakit toplumsal savaşa atılıyor. Ne yazık ki, devrimciler arasında da memnun değildir, çünkü inanmıyor. "O! daha aptal olunuz Stavrogin, daha aptal olunuz!" diye bağırıyor Verkhovenski. Stavrogin'in ne Hıristiyan dinine ne de Rus sosyalist dinine inancı vardır. Şigalev tarzında bir yeryüzü cenneti örgütü hiç çekmiyor onu, ve günün birinde Çareviç İvan olması için verilen söze de omuz silkiyor. Bütün bunlar neye yarar? Toptan adam öldürmeler, uygarlığın yıkıntıları üzerine bir işçi kovanı oturtulması, avanaklar sürüsü üzerine yeni bir diktatörlük kurulması onu can sıkıntısından kurtaramayacaktır. Sadece pişmanlık hafifletebilecektir onu. Pişmanlık, demek istediğim, kefaret ve alçalma. İtirafını yayımlarsa, alaya ve sövmeye göğüs gererse, acı çekerse ışığa kavuşacaktır. Raskolnikov yanılgısını anlayıp bağışlanma dilediği vakit kurtuldu. Bağışlanma dileği daha şimdiden bir ödüldür.

Ne var ki, pişmanlıklara boyun eğmek noktasında Stavrogin korkunç ilgisizliğine dönüyor.

Stavrogin'in çevresinde, yoksul ve coşkun birkaç devrimciyi topluyor Verkhovenski. Bozguncular, kendi topluluklarının, bütün Rusya'ya serpiştirilmiş yüzlerce topluluktan ancak bir tanesi olduğuna inandırılıyorlar. Verkhovenski onlara, Merkez Komitesi tarafından bir görevli olarak gönderildiğini söylüyor. Gizli raporların, yüksek emirlerin, girişilen işlerin sözünü ediyor hep. Komplo üyelerini birbirlerinden kuşkulanmaya çağırı-

yor ve onlar arasına ihanet korkusu tohumlarını ekiyor. Onları egemenliği altına alıyor, çünkü çevresindekilerden hiç kimseye güvenemiyor.

Verkhovenski'nin titizlikle düzenlediği bir yangın ve cinayet skandallarından sonra, topluluğun üyeleri kendi davranışlarından bile korkuyorlar. "Bu nereye dek götürecek bizi?" Onları avcunun içine almak için Verkhovenski, arkadaşlarından biri olan Şatov'un çeteyi ele vermeyi düşündüğünü, bu nedenle onu öldürmek gerektiğini söylüyor. Gerçekten, bütün bu tabansızların kanısını sağlamlaştırmak için Verkhovenski toplu bir öldürme olayına pek bel bağlıyor. Bir kez cinayet işlendi mi, onlar korkuyla kinle daha sıkı bağlanacaklar birbirlerine.

Verkhovenski tarafından seçilen kurban Şatov, "kafalarında güçlü bir düşüncenin şimşek gibi çaktığı, ama hemencecik yerlere serilen Rus ülkücülerinden biridir." O, önceleri inanmış bir liberaldi, ama şimdi gençliğinin yanılgılarını reddetmiştir ve Verkhovenski ile açıktan açığa karşıt bir konuma geçmiştir. Böyle olmakla birlikte, kanılarındaki bu hızlı dönüş onu öylesine sarsmıştır ki, bundan böyle kime güveneceğini, kime inanacağını, yaşamını nasıl ayarlayacağını bilemiyor. Bitiktir, yalnızdır. İşte bu yüzden, Verkhovenski'nin topluluğunu, onu lanetlemesine karşın bırakamıyor.

"Neleri reddettim ben?" diyor... "Canlı yaşamın düşmanlarını, kendi öz bağımsızlıklarından korkan, geri kalmış kurtarıcı taslaklarını, düşüncenin uşaklarını, tüm özgürlüğün, tüm insanlığın düşmanlarını, leşlerin, çürümüşlerin tirit vaizlerini mi? Onlarda ne var öyleyse? Yaşlılık güçsüzlüğü, yaldızlı kafasızlık, en bayağı, en yavan yeteneksizlik, kıskanç eşitlik, kişisel değerleri çiğneyen bir eşitlik, bir uşağın anlayacağı türden ya da 93 yılının bir Fransızı'nın kavrayacağı türden bir eşitlik... Ama en kötüsü, her yan namussuzlarla dolu! Namussuzlar, alçaklar!.."

Dostoyevski'de olduğu gibi, Şatov'a göre de sosyalizm, Tanrıtanımazlıkla birleşir. Sosyalizm Tanrısızdır, çünkü o, kendi evrenini bilimin yasalarına göre kurmak istiyor. Oysa halklar, gizemli başka yasalara göre meydana gelirler ve yaşarlar. Bir hal-

kın tarihi, Tanrı'yı aramakla, daha doğrusu "kendi" Tanrısını aramakla canlanır.

"Her çeşit halk davranışının ereği, halkın sadece Tanrısını aramasıdır," diyor Şatov, "kendi Tanrısını, ona özgü olan Tanrısını... Her halk kendi öz Tanrısına sahip olmuştur. Halklar ortak Tanrılar aramaya başladıkları vakit, bu onlar için bir gerileme belirtisidir... Bir ulus yalnız kendine özgü bir Tanrısı olduğu vakit en güçlü ulustur... Büyük bir halk, gerçeğin tek sahibi olduğuna inanmayı bıraktığı anda, ve gerçek yoluyla insanları diriltmeye ve kurtarmaya çağırılan ve buna muktedir yalnız kendisi olduğuna inanmadığı anda, büyük bir halk olmaktan çıkar hemen. O, etnografik bir maddeden başka bir şey değildir artık."

Şatov'a göre her halkın kendi Tanrısı vardır. Oysa yalnız bir tek Tanrı vardır. Öyleyse biri dışında bütün halklar, yanılgı içindedirler. Ama Tanrı'yı taşıyan halk hangisidir? Rus halkı, diye yanıtlıyor Şatov. Rus halkı, çünkü uygarlığın kirletmediği tek Hıristiyan halk odur, çünkü o tek saf halktır, yeryüzünün tek çocuk halkıdır.

Böylece Şatov-Dostoyevski, Rus halkına, gerçekten mesihe özgü bir rol yüklüyor. Nasıl ki, Yahudi halkı kendisini Tanrı'mn sevgili halkı olarak görüyorsa, aynı tarzda, Dostoyevski için de Rus halkı dünyanın gelecekteki kurtarıcısı olarak görülmelidir. Hıristiyan dogmalara göre, İsa'nın ortaya çıkışı mesihçe düşüncelerin tümünü olanaksız kılmış ve tüm insanlığı "seçkin ırk" düzeyine yükseltmiş olduğu halde, Tanrı tarafından sevilmiş olmak ayrıcalığını, sadece Rus halkına saklamakta dik kafalılıkla ayak diriyor Dostoyevski. Onun için mesihe dair Hıristiyan bilinci artık evrensel değil, ulusaldır.

Bu tutumda "Hıristiyanlığın yeniden Yahudileşmesi" gibi bir şey görmek istediler. Bu eleştirme tamamıyla haklı gösterilemez. Dostoyevski, bütün halkların Tanrı'nın gerçeğine ulaşmalarını yadsımıyor; ve Yahudi dininin dayandığı bu sadece budunsal Tanrı esinini kabul etmiyor. O şunu ileri sürüyor: Yüzyıllar boyunca bütün uluslar, sırayla, mesihçe rollerine yaraşır olmadıklarını kesinlikle göstermişler, yalnız Rusya Tanrı yolundan ay-

rılmamıştır, çünkü ilerleme ona dokunmamıştır. Böylece, Rusya mesihçe bir rolle kuşatılmış tek ulus değil, onu saklayabilmiş tek ulustur. Dostoyevski yorumcularının her vakit gözlerinden kaçan ufacık bir farkı burada belirtmek önemlidir.

Her ne olursa olsun, Tanrı'yı taşıyan halk düşüncesi tehlikelidir. Çünkü o, halk için halkın tapılmasına götürür. İşte Şatov da bu yanılgıya düşüyor.

- Siz de Tanrı'ya inanıyor musunuz? diye soruyor onu Stavrogin.

Şatov'un dili dolaşıyor:

- Ben Rusya'ya inanıyorum... Onun Ortodoksluğuna inanıyorum...

- Ya Tanrı'ya, ya Tanrı'ya? diye üsteliyor Stavrogin.

- Ben... ben Tanrı'ya *inanacağım?* (Altını çizen benim).

Şatov gibi Dostoyevski, Tanrı'ya halk arasından gidiyor. Ama Dostoyevski için sadece bir aşama olan halk, Şatov için bir son oldu.

Onda halka dair öğelerle dinî öğeler o denli birbirine karışmıştır ki, kendisi bile onları ayırt edemez olmuştur. Şatov, Hristiyon İsa kültüne köylü paganizmini katmakla Rus tarikatlarının yanılgısını temsil eder. O, Ortodoks inanışı, Rusya sınırlarıyla daraltan garip ayinler, kutsal kitaba sığmaz birtakım gizemlerle onu ağırlaştıran, korumak bahanesiyle onu boğan coşkun sapkınların da güzel örneğidir. Onun sıkıntısı hiç kuşku yok, bu barbar öyküler düzeninde artık İsa'yı bulamamasından doğuyor. İnanç, öyle basit, öyle geniştir ki, o, onu tasarlayamaz! Mutluluk o denli yakındır ki, bir kör gibi el yordamıyla arıyor onu. Bütün bunları, kendisini daha önce Stavrogin'le aldatan karısı doğurmak için yeniden evine döndüğünde anlayacaktır. Karısını, çekine çekine ama kendinden geçercesine büyük bir hazla kabul edecektir. Kendisini bile şaşırtan bir titizlikle bakacaktır ona. Ve çocuk doğunca da, yaşama ansızın fırlatılan bu varlığı gördüğü vakit de, yabancı bir sevinçle sarsılacaktır tepeden tırnağa.

- Yeryüzünde, yeni bir varlığın ortaya çıkmasının gizemi büyük, anlatılamaz bir gizemdir, diye bağırıyor.

- Neler saçmalıyor o? Bu, sadece organizmanın devamıdır, diye yanıtlıyor, sosyalist düşüncelerle doldurulmuş ebe.

Ama Şatov dinlemiyor artık onu: Bir mucize sezdi o, inandı; bundan böyle de inanacak hep. Ve yıllardan beri ilk kez kendisini mutlu görüyor.

Aynı gece, devrimci grubun buyruğuyla çağırılıyor ve Verkhovenski ile yamakları tarafından öldürülüyor.

Bu sırada Stavrogin kaçmıştır. Kuşkuların yolunu değiştirmek için, Verkhovenski, cinayetin tüm sorumluluğunu dernek üyelerinden biri olan Krillov'un üstüne almasını sağlamaya karar veriyor.

Bu Krillov ruhsal sağlığı bozuk, saralı bir adamdır, bağımsızlığını kendisine kanıtlamak için intihar etmeye yemin etmiştir. Madem ki, ölmeye karar vermiştir, öyleyse Şatov'un öldürülmesiyle kendisini suçlayan bir itiraf belgesini ona imzalatmaktan başka uygun yol olamaz. Krillov bu hileyi kabul ediyor.

Ne olursa olsun Krillov, Dostoyevski evreninin en ilgi çekici kişilerinden biridir. Stavrogin gibi Tanrıtanımazdır, ama Stavrogin'in tersine, yadsımasının içine, kimilerinin inancın içine götürdükleri tüm coşkunluğu götürür. Onun çılgın mantığı baş döndürücüdür:

"Eğer Tanrı varsa," diyor, "her şey onun buyruğu altındadır, ve ben onun istemi dışında hiçbir şey yapmam. Eğer yoksa, her şey bana bağlıdır ve ben bağımsızlığımı kesinlemek zorundayım..."

Öyleyse bir insan için dik başlılığın en yüksek derecesi nedir? Kendi varlığını yadsımasıdır. Eğer insan kendi istemiyle yaşamına son verebilirse özgür demektir, Tanrı kendisi demektir.

"Eğer Tanrı yoksa, ben Tanrıyım." Ve şu şaşırtıcı tümceyi de ekliyor Krillov:

"İnsan kendini öldürmeden yaşayabilmek için Tanrı'yı icat etti."

Böylece, bu sapmayla, yeraltı adamının bilinçli tartışma yöntemine dönüyoruz. İnsan, kendisini korkutan özgürlüğe karşı savunmak için, kafasında bir put kurmuş ve din duvar-

ları örmüştür. Bağımsızlığın korkusuyla adalete teslim olmuştur. Kendi yarattığı şey önünde boyun eğmiştir. Ama Krillov alışkanlığı yenecektir. Ve Krillov, Hippolyte tarafından işlenmiş eski bir konuyu, çarmıha germe konusunu yeniden ele alıyor:

"Eğer doğanın yasaları bunu korumamışlarsa..., bütün gezegen yalandan başka bir şey değildir, o yalana dayanır ve budalaca acı bir alayı meydana çıkarır."

Madem ki, ilahi ilke eski biçimi içinde saçmadır, madem ki, insanın kendisi istemeye istemeye Tanrı oluyor, öyleyse dünyaya gerçek düzenin kanıtlarını getirmek gerekir. Krillov'un, gerekçesi hiçbir dış neden olmayan intiharı, insanı dünyanın efendisi yapan bu eksiksiz özgürlüğün kanıtı olacaktır.

"Birinci gelen kesin olarak kendisini öldürmeli, yoksa kim başlayacaktı, kim kanıtlayacaktı? Ben, başlamak için ve tanıtlamak için, kesin olarak kendimi öldüreceğim..."

"Ben başlayacağım ve kapıyı ben açacağım."

Kendini kurban etmesinden sonra insanlar anlayacaklar, Hıristiyan töresinin duvarlarını yıkacaklar ve herkes sırayla kendisinin Tanrısı olacak. "Yaşamakla yaşamamayı önemsemeyen mutlu ve yiğit bir insan olacak."

Ve Tanrıtanımazlığı içinde Krillov'un yadsıdığı öğretinin ne denli içine işlemiş olduğuda ilginçtir. İnsanları kurtarmak için kendisini öldürüyor; tıpkı bir zamanlar, İsa'nın onları kurtarmak için çarmıha gerildiği gibi. Aslında, İsa'nın imgesi Krillov'un yakasını bırakmıyor. O da sırası gelince, kendini çarmıhta göstermenin, başkaları için işkence çekmenin, başkalarının mutluluğunu kendi kanıyla ödemenin susuzluğunu duyuyor. Özlemini çekiyor. Ve öbür insanlara karşı kendinden geçercesine duyduğu sevgi bu Tanrıtanımazdan neredeyse Hıristiyan bir kişi yapıyor. Neredeyse diyorum, çünkü Krillov Tanrı'yı tanımaksızın İsa'yı tanıyor. Burada Dostoyevski'nin, Madam von Vizin'e Sibirya'dan gönderdiği tuhaf bir mektubu anımsamamız gerekir:

"Eğer birisi bana İsa'nın gerçeğin dışında kaldığını kanıtlasaydı ve gerçekten de, gerçek İsa'nın dışında yerleşmiş olsay-

dı, ben gerçekle birlikte olmaktansa İsa'nın yanında kalmayı yeğ tutardım."

Böylece Dostoyeski, Şatov'un mesihe dair Ortodoksluğu ile Krillov'un Tanrıtanımaz Hıristiyanlığı arasında bocalamıştır. Ama her iki durumda da İsa'nın imgesi dokunulmaz kalıyor. Tanrı ile birlikte İsa ya da Tanrısız İsa mı? Bütün yaşamı süresince Dostoyevski'yi tedirgin eden bu sorun, roman kişilerine de aynı derecede işkence ediyor. Krillov "işin içinden çıkmak için" beynine bir kurşun sıkıyor.

Bir başka intihar, çığrından çıkmış bir yaşamın son bulmasını gösteriyor. Kurtuluşa şöyle bir sürtünüp geçtikten sonra Stavrogin budalaca ölüme bırakıyor kendini. "Her yerde gücümü denemek istedim," diye yazıyor bir mektubunda... "Kinle bakıyordum bizim nihilistlere, çünkü umutlarını kıskanıyordum onların..."

Kitabın öbür kişileri bu birkaç sağlıklı silüetin yanında siliniyorlar. Bununla birlikte Verkhovenski'nin babası, Stefan Trofimoviç üzerinde biraz durmak gerekir. Başarısız aydınlar türünden olan, sulu gözlü, ülkücü, iri iri lakırdılar eden bu adam, Rus liberalizminin kurucularından biri olan Profesör Granovski'nin kopyasıdır. Onun yanı sıra, "büyük yazar" Karmazinov'un portresi gelişir.

Karmazinov'un kişiliğinde Dostoyevski, Turgenyev'in çok çirkin bir karikatürünü çizmiştir. Turgenyev gibi, Karmazinov da bir "Avrupalı Rus"tur. Dostoyevski onun ağzına Turgenyev'in sözlerinin tıpkısını koyuyor: "Ben Alman oldum, bundan da onur duyuyorum," diyor, ya da "İşte yedi yıldır Karlsruhe'de oturuyorum. Geçen yıl belediye kurulu, yeni su borularının döşenmesine karar verdiği vakit, yüreğimin ta derinlerinde duydum ki, Karlsruhe sularının kanalizasyon işi, sevgili yurdumun bütün sorunlarından daha önemliydi benim için."

Karmazinov'un Turgenyev'e benzerliğini belirtmek için Dostoyevski, ona "körpe bir yüz, silindir şapkasının altından sarkan, temiz ve pembe küçük kulaklarını çevreleyen ak saçlardan iri bukleler" armağan etmiştir. Ona "bal gibi tatlı ve biraz da yaygaracı" bir ses vermiştir. En sonunda ona, toplantılarda "Te-

şekkür" başlıklı son yapıtını okutuyor. Bu kitabın metni, Turgenyev'in Dostoyevski kardeşlerin gazetesine gönderdiği yazıların kimi sayfalarından esinlenmiştir.

Turgenyev bu karikatürde kendisini tanıyacak ve dostlarına mektupla yakınacaktır:

"Dostoyevski, karikatürden daha bayağı bir şey yapmakta sakınca görmedi; gizlice Neçayev'in partisine elverişli, K...'nın çizgileri altında beni betimledi. Üstelik alaya almak için, bir süre yayımladığı dergiye verdiğim anlatıyı seçmesi de ilgi çekicidir. Oysa bu anlatı için beni, kutlama mektuplarıyla minnet ve şükran yağmuruna tutmuştu..."

Bununla birlikte "Batıcıların" Dostoyevski'ye karşı öfkelerini kaldırmak için bu saldırıya ihtiyaç yoktu. *Cinler*'in yayımlanmasını basın ve sol okuyucular çok şiddetli bir tepkiyle karşıladılar. Özgür düşüncelere karşı bu çılgın saldırış, dine aykırı, barbar ve estetik yasalara karşıt göründü onlara. Eski bir kürek mahkûmunun karşı tarafa bu denli sevine sevine geçmesi acınacak bir durumdur. Eski bir bozguncunun bozguncu eylemleri bu derecede yermesi aşağılanacak bir şeydir.

M. Nikitin, düşüncesini şöyle açığa vuruyor:

"Bay Dostoyevski'nin *Cinler* adlı romanı, ilk kitabı olan *İnsancıklar*'ın yayımlanmasından bu yana pek açık bilinen, yazardaki her çeşit yaratıcı fantezi yokluğunu tartışma götürmez bir kesinlikle kanıtlıyor."

Ve: "*İnsancıklar* yazarının edebiyat iflası, *Cinler*'de kesinleşiyor."

Işıltı dergisinden şu birkaç tümceyi gösterebiliriz:

"Bir vakitler halkın çok sevdiği yazarlarımızdan birinin yapıtını sonuna dek okumak sabrını göstermişseniz eğer, öfkenize bir acıma duygusunun, belki de üzüntünün karışmış olduğunu duyacaksınız. Hiç kuşkusuz iyi niteliklerle bezenmiş yazarın düşüşünü, bir insanın düşüşünü görmekten acı duyacaksınız... Evet, *Suç ve Ceza* ile birlikte eski M. Dostoyevski'yi yitirmiş olduğumuzu kabullenmek gerek... Şimdi eleştiri onu, sadece ilgisizlik, küçümseme ya da acımayla değerlendirilebilir ancak..."

Cinler'in "son yılların en güzel, en yetenekli edebiyat ürünleri arasında sayıldığını" yayımlayan *Rus Dünyası*'nın bir yazarı liberal basının saldırısına uğradı ve gülünç duruma düşürüldü.

Strakhov'a gelince, o *Cinler* hakkında sözünü etmeye değer çok güzel bir mektup yazdı Dostoyevski'ye:

"Düşüncelerin zenginliği ve çeşnisi bakımından hiç kuşku yok siz Rusya'nın ilk yazarısınız. Sizin yanınızda Tolstoy bile tekdüze kalır... Ne var ki, siz yapıtlarınızı, aşırılıklarla karmaşık bir duruma sokuyorsunuz. Eğer romanlarınızın dokunuşu daha sade olsaydı, etkileri iki kat olacaktı. Örneğin *Kumarbaz* ile *Ebedi Koca* en kesin etkiler yarattılar. Oysa *Budala*'da ortaya koyduklarınız adamakıllı anlaşılmadı... Sizin değerinizin onda biriyle, becerikli bir Fransız ya da bir Alman her iki yarım kürede de kendine bir ün sağlayabilir ve birinci sınıftan büyük bir yıldız gibi evrensel edebiyat tarihine girebilirdi..."

Dostoyevski kusurlarını kabulleniyor ve sevimli bir alçakgönüllülükle yakınıyor onlardan:

"Bende," diye yazıyor, "ayrımlı birkaç roman bir tek olarak sıkıştırılıyor ve bu yüzden de uyumdan ve ölçüden yoksun kalıyor..."

"Esin gücü, anlatış araçlarından daha zorludur her vakit (örneğin Victor Hugo'da böyleydi. Puşkin'de de bu ikiliğin izlerine rastlanır.) İşte ben, yitiyorum..."

Aslında *Cinler* yukarıda söz konusu edilen ve hiçbir vakit yazılmamış olan *Bir Büyük Günahkâr Yaşamı*'ndan bir parçadır.

O günlerin not defterinde Dostoyevski'nin yaşamında kimi zaman ikincil bir rol oynayan, yaşayan kişilerin adlarına, kitap başlıklarına ya da gençliğinin geri çağırılışına rastlanır. *Bir Büyük Günahkâr Yaşamı* için bu otobiyografik hazırlıklar, kimi yorumcuları, acaba Dostoyevski'nin kendisi bir "büyük günah" işledi mi? diye düşündürüyor.

Ağızdan bir söylentiye göre, bir gün Dostoyevski "hepsinden daha rezil bir davranışı" itiraf etmek için geliyor Turgenyev'e.

- Bunu neden söylediniz bana? diye sordu Turgenyev.
- Sizi ne derece aşağsadığımı size tanıtlamak için.

Kendisini Dostoyevski'nin hayran biyografi yazarı sayan Strakhov da, 1883'te dostundan söz ederek şunları yazıyor Tolstoy'a:

"Kıskanç, huysuz, kötü bir insandı... Hayvanca şehvetinin, dişiliğe değin bir güzellik ya da sevimlilik düşüncesini akla getirmediğine dikkat ediniz. Ona en çok benzeyen roman kişileri, *Yeraltından Notlar* kahramanı, *Suç ve Ceza*'nın Svidrigaylov'u, ve *Cinler*'in Stavrogin'idir..."

Strakhov, Dostoyevski'nin küçük bir kızın ırzına geçtiğini tekrarlıyor onu dinlemek isteyen herkese. Suçlamalarını Vangerov'la Viskovatov da doğruluyorlar.

"Bir gün Viskovatov anlattı bana," diye yazıyor Turgenyev, "Dostoyevski kendisine bir kâhya kadının getirdiği küçük bir kızla bir banyo içinde... olmakla övünüyormuş."

Bulgakov'a gelince o "bu bir iftira olmayabilir" demekle yetiniyor.

Bu tartışmada taraf tutmak için belgeler açıkça kusurludurlar, ama Dostoyevski'nin aşk saplantısı bütün kuşkuları yetkili kılıyor şüphesiz.

Netoçka Nezvanova'dan bu yana, Dostoyevski'nin kafası çocuksu şehvet düşüncesine takılıyor.

"Peki! ne istersen yap bana şimdi. İşkence et bana, çimdikle beni, rica ederim çimdikle, çimdikle beni bir kez. Küçük sevgilim çimdikle beni..."

"Öpüşüyorduk, ağlıyorduk, gülüyorduk. Dudaklarımız öpücükler altında şişiyordu." (Ergenlik çağına girmiş iki kızcağız söz konusudur.)

Bu kızlar gibi, *Karamazov Kardeşler*'deki Liza da on altı yaşında bir isteriktir:

- On altı yaşında ve kendini veriyor, diyor İvan...
- Nasıl veriyor kendini? diye bağırıyor Alyoşa.
- Nasıl olacak! Kötü kadınlar gibi...

Suç ve Ceza'da Svidrigaylov on dört-on beş yaşlarında, sağır ve dilsiz bir kızcağızın ırzına geçmiştir. "Bir gün onu tavan arasında asılı buldular." Aynı gece Svidrigaylov kirlettiği bu çocuğu düşünde görecek ve intihar edecektir. *Cinler*'in Stavrogin'i de ay-

m düşü görecektir, çünkü o da bir kız çocuğunu iğfal etmiştir ve kurbanı, tıpkı Svidrigaylov'unki gibi kendisini asmıştır.

Beş yıl arayla bir kitaptan öbürüne aktarılan bu konu, herhangi bir anı ya da kafanın herhangi bir içten kuruntusu tarafından aşılanmamış mıdır acaba?

Dostoyevski bu öyküyü, Madam Korvin Krukovski'nin gösterişli salonunda, hatta genç kızların önünde anlatmaya dek vardırdı işi.

On dört yaşındaki küçük Sofi, olayı *Anılar*'ında yazmıştır. Romanın kahramanı mutlu bir düşten uyanıyor, ve işte, gizemli bir sorumluluğun, uzak ve bağışlanamaz bir suçun baskısıyla yerlere serilmiştir. "Bir sefihlik gecesinden sonra, sarhoş arkadaşlarının itmesiyle, on yaşında küçük bir kızın ırzına geçtiğini hatırladı bir seferinde..." diye yazıyor Sofi.

Dostoyevski, Svidrigaylov'la Stavrogin anlamında gerçek bir ahlaksız mıydı, yoksa onda, önlenmiş geçici bir istek mi söz konusudur sadece? "Onun betimlediği kendisi değildir," diye yazıyor Gide, *Günlük*'ünde "eğer büsbütün kendisi değilse bile olabileceği kimseydi". Dostoyevski'nin bir çocuğa karşı cinsel istek duymuş olmasını ve düşünde kurduğu bu tek şerefsiz eylemin onun tüm yaşamını zehirlemeye yetmiş olmasını neden kabul etmemeli? Belki de işleyebileceği bu ırza geçme günahını o, ulu bir sanrı içinde, kafasında canlandırıyor. Onunla yükleniyor, bir çeşit marazi tat almayla onun suçunu kabulleniyor. Bir başkasının önünde hayâsızca küçülmenin sevincine değer biçiyor. Hangi başkası! Turgenyev, dünyada en çok nefret ettiği, en çok hor gördüğü insan.

"Kimi zaman, insanın bir kuruntu için bir suçun sorumluluğunu yüklenebileceğini çok iyi anlıyorum ve bu kuruntunun ne menem bir şey olduğunu tahmin ediyorum."

Dostoyevski'nin cinsel sorununun çözümünü bu tümce içinde aramak gerekir gibi görünüyor.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

BİRİNCİ BÖLÜM

Delikanlı

8 Temmuz 1871'de Dostoyevskiler St. Petersburg'a vardılar sonunda. Evlenme törenlerinin yapıldığı Sen Trinite Kilisesi'nin önünden geçerken, Fedor Mihailoviç karısına döndü ve şöyle dedi:

"Eh Anet! Ne de olsa mutlu yaşadık bu dört yıl süresince!.. Yaşamımız kimbilir neler hazırlıyor bize St. Petersburg'da? Önümüzde her şey sisli."

Borçlar ve yolculuk harcamaları ödendikten sonra, Dostoyevski'nin cebinde birkaç ruble kalmıştı ancak. Üstelik, yaşlı bir kıza emanet ettikleri kapkacak ve mutfak avandanlıkları da onun ölümünden sonra ortadan yok olmuşlardı. Bir rehinciye bırakılan kürklü giysiler de, faizlerin ödenmesi için önceden kararlaştırılan sürenin sona ermesiyle satılmışlardı. Dostoyevski'nin kitapları da para sıkıntısı çeken üvey oğlu Pol tarafından dağıtılmıştı.

Karı kocanın varışlarından birkaç gün sonra, Dostoyevski'nin akrabaları onları görmek için akın akın sökün ettiler. Ardı arkası kesilmeyen geçit törenleri birbirini kovaladı: Kucaklaşmalar, soru sormalar, gevezelikler. Mişel'in dul karısı Emili Fedorovna'nın büyük oğlu ünlü bir piyanisttir; ikinci oğlu bankada memurdur, kızı da stenografttır...

Bitip tükenmeyen bu ziyaretler Anna Grigoryevna'yı güçten düşürüyordu. "Bir gün önce," diye yazıyor Anna, "daha şimdiden sancı çekiyorum diye, kocam, mutlu bir doğum için bütün gün, bütün gece dua etmişti." Sonunda, 16 Temmuz günü, adını Fedor koyacakları bir oğlan doğurdu. "Şu anda kundaklıyorlar onu, o da sağlıklı ve keskin bir sesle yaygarayı basıyor."

Temmuz ayı sonunda, *Rus Ulağı* yöneticilerinden haklarını aramak üzere, Dostoyevski Moskova'ya gidiyor. Dönüşünde, aile, Serpukhovskaya Sokağı'ndaki bir eve yerleşiyor. Dostoyevski, çalışmasını sürdürmek için orada az çok sessizlik bulacağını umuyordu. Ne gezer!.. Eylül ayı girer girmez, bir gazete, romancı Dostoyevski'nin uzun bir süre yabancı ülkelerde kaldıktan sonra yurda döndüğünü yazdı. Alacaklıların öfkesini uyandırmak için bundan daha çoğu gerekmedi. Fedor Mihailoviç Jentersten adında birinin savurduğu, borçlular cezaevine atılmak tehdidiyle bile karşılaştı.

"Görüyor musunuz," diyordu adam ona, "siz yetenekli bir Rus yazarısınız, bense küçük bir Alman taciri; ama ben borç yüzünden ünlü bir Rus romancısını içeri attırabileceğimi tanıtlamak istiyorum size; bunu yapacağıma kuşkunuz olmasın hiç!"

Anna Grigoryevna, kocasının savunmasını üstüne aldı. Korkunç Jentersten'e, tacirin sözünü ettiği tutuklama cezasını, Fedor Mihailoviç'in seve seve kabullendiğini ve zindanında romanlarını yazmaya kaygısızca devam edeceğini kesinlikle söyledi. "Bundan başka da, siz onun bakım masraflarını karşılamak zorunda kalacaksınız" demesi üzerine Alman korkuyor, böyle bir şey düzenlemekten vazgeçiyor.

Bundan böyle, Dostoyevski'nin alacaklılarını Anna Grigoryevna karşıladı hep. "Bu sıralarda ne acayip tipler girip çıktı evime," diye yazıyor. "Emre yazılı senetlerin profesyonel madrabazları, dul memur karıları, döşeli oda işletenler, emekli subaylar, tümü, sosyetenin sonuncu sınıfından dandılar. Bu tanımayı, bir lokma ekmek için kabul etmişlerdi ve toptan ödeme istiyor-

lardı. Hepsi de haciz ya da hapisle tehdit ediyorlardı beni. Ama onlarla nasıl konuşmak gerektiğini ben önceden biliyordum. Kanıtlarım, Jentersten'e karşı kullandıklarımdı."

Bu genç kadın birinci sınıf güce sahip bir tacir olarak ortaya çıkıyor. Düşünceli, güvenen, hasta bir kocanın yanı başında Anna Grigoryevna, modern bir emprezaryo coşkunluğuyla günlük çekişmeleri yönetiyor. Yaşayışın ufak tefek tedirginlikleri onun üzerinde parçalanıyorlar. Harcamaları ayarlayan, hesapların kontrolunu yapan odur. Onsuz hiçbir şey yapılmaz. 1873'te *Budala*'yı ve *Cinler*'i kitap halinde yayımlamaya karar veriyor. Kâğıdı kendisi satın alıyor. Basımcıyla birlikte çalışıyor. Provaları düzeltiyor. Kitapçıların memurlarını kabul ediyor. Yüzde 20'nin üstünde bir indirim istedikleri vakit onlara kafa tutuyor.

- On tanesinin fiyatı otuz beş rubledir; ama yüzde 20 indirimi hesaba katarsak, siz bana yirmi sekiz ruble borçlusunuz.

- İndirim neden bu denli az, yüzde 30'dan yapamaz mısınız?' diye soruyor memur.

- İmkânsız.

- Hiç değilse yüzde 25 olsun.

- İnan olsun ki imkânsız bu, dedim ona büyük bir kaygıyla. İçimden de: 'O çekilip gidecek, ben de ilk alıcıyı elimden kaçıracağım,' diye geçiriyordum. Ama o:

- İmkânsızsa peki öyleyse; işte! diyerek parayı avcuma saydı.

Öyle kıvançlıydım ki, arabası için ona otuz kopek verdim.

İşler pek tıkırında gidiyor. Yıl sonunda Anna Grigoryevna üç bin kitap satmıştır. Elinde kalan beş yüz tanesi de ondan sonraki yıllarda tükendi.

Bu sırada, *Yurttaş* dergisinin sahibi Prens Meşerski, 1872 yılından bu yana yılda 3000 rublelik bir ücretle gazetesinin başyazarlığını öneriyor Dostoyevski'ye. *Cinler*'in başarısızlığı, liberal düşüncelere karşı kıyasıya bir savaş açmak isteğini körüklemişti Dostoyevski'de. Zaten, birkaç süredir, günlük olaylar üzerine düşüncesini yazmak için, *Bir Yazarın Günlüğü* başlıklı bir dergi yayımlamayı düşünüyordu. Prens Meşerski'nin önermesi, düşüncesi, başka bir biçim altında gerçekleştirmek ola-

nağını verecekti ona. Kendi başına buyruk bir yaprak yerine, yüzünün akıyla çıkan haftalık bir derginin önemli kroniklerinden yararlanacaktı. Kabul etti. Fedor Mihalioviç'in *Yurttaş*'ın başyazarlığına atanmasının sansür, "bu kişinin sonraki davranışı üzerindeki bütün sakıncaları gözönünde tutmak koşuluyla" onayladı.

Yurttaş'ın edebiyat kurulu, Maykov, Filipov, Strakhov ve Biyelov... gibi aşırı sağcı yazarlardan oluşuyordu. Gazetenin tutumu açıktan açığa tutucu ve Avrupa'ya karşıydı. Dostoyevski'nin koruyuculuğu altında bu tutum daha da aşırı bir durum alacaktır.

İlk günler Fedor Mihailoviç, *Yurttaş* yöneticilerinin ona, kitaplarını yazması için biraz vakit bırakacaklarını sandı. Ama çabucak, gazetecilik uğruna romancılığı büsbütün bırakmak zorunda kaldı. Yeni görevi bütün zamanını alıyordu. Yazarları kabul ediyor, makaleleri okuyup düzeltiyordu. (En başta Prens Meşerski'nin makalelerini.) Denemeleri yeniden gözden geçiriyor, mektuplar yazıyor, günün siyasal olaylarını izliyor ve derginin "Bir Yazarın Günlüğü" adlı sütununu yazıyordu.

Gazetenin sahibi Prens Meşerski ile ilişkilerinde, o öfkeli Dostoyevski diplomatlığın insanı şaşırtan ustalığını gösterdi. Prens Meşerski yazmakla övünüyordu, ama Dostoyevski patronunun gönderdiği bütün makaleleri yeniden gözden geçirmek zorunda kalıyordu. Bu davranışından ötürü de, dalkavukça özür diliyordu:

"Sevgili Prens, *St. Petersburg Haberleri*'ne verdiğiniz yanıt çok güzel ve çok açık bir biçimde kaleme alınmış, ama biraz kuru, biraz da kışkırtıcı ve belki de üslup pek başarılı değil... Size kendi yazdığım yanıtı gönderiyorum. Oraya sizinkinden kimi parçalar aktardım. Ama yanlışlar yapmış olabilirim; benim metnimi gözden geçirebilirseniz, size karşı çok minnettar olacağım..."

Bu arada *Yurttaş*'ın soylu yayımcısının yaptığı küçük bir yanlışlık yüzünden Fedor Mihailoviç kendisini bir gün tehlikeye attı.

Prens Meşerski'nin Dostoyevski'ye gönderdiği bir makale-

de, İmparator'un Kırgız milletvekillerine söylediği dokunaklı sözlerden parçalar bulunuyordu. İmparatorun ya da imparatorluk ailesinden herhangi birinin söylevlerinden, saray nazırlığından izin almadan parçalar aktarmanın yasak olduğunu Fedor Mihailoviç bilmiyordu. Gerekli formaliteleri yerine getirmeyi ihmal ederek makaleyi bastırdı. Bu dikkatsizlik ona, 25 ruble para, 48 saat hapis cezasına mal oldu. 1849'da Aleksi Tabyası'nda geçirilmiş birkaç ayın yanında bu neydi ki! Dostoyevski cezasını, Hal Sokağı'ndaki bir tutukevinde tamamladı. Karısı ona çamaşır ve yiyecek götürdü. Ertesi sabah dostları onu dolaşmaya geldiler. *Sefiller*'i yeniden okumak için bu tutuklanmadan bile yararlandı:

"Tutuklanmam benim için bir mutluluk oldu; yoksa bu usta yapıtı bir kez daha okumak için –hem de ne ilgiyle!– hiç vakit bulamayacaktım..."

Üç yıl sonra kitap halinde yayımlanacak olan *Bir Yazarın Günlüğü* ile Dostoyevski, yeni bir türün açılış törenini yapıyor. Bu tür, dış politika tartışmalarına yürekten sır dökmeleri, anlık küçük kaygılara ezeli konuları, romansı fantezilere çeşitli olayları karıştırıyor. Bu, okuyucuyla dereden tepeden konuşmadır. Bir konuşmadır çünkü, her an Dostoyevski hasmını üstüne saldırıyor, ağzından karşıt sözleri zorla alıyor, yüreğinden düşüncesini çalıyor ve korkunç bir atılganlıkla yanıtlıyor. Kroniklerini, sade, gevşek, dağınık, ama, kimi vakit kutsal kitaba özgü bir dil uzluğuna dek yükselen bir üslupla yazıyor. O, arada, düşünceler ve sözlerle yüklü, kendi inanışları içinde çabalayarak, tepinerek, kehanette bulunarak, aldanarak, kızararak ve kendi yenilgisi içinde, çocuksu bir somurtmayla ayak direyerek karşımızdadır.

Nikola Aleksiyeviç Nekrassov'un ziyaretini kabul ettiği vakit, Dostoyevski'nin yazarlığa başladığı bir yıl olmuştu. Alçakgönüllülerin görkemli ozanı, yeryüzü şeytanlarının kolay dostu Nekrassov, Dostoyevski'nin ilkin gençlik arkadaşı, sonra da edebi düşmanı olmuştu. Aradan uzun yıllar geçmiş, Fedor Mihailoviç'i bir daha görmemişti. Oysa, şu anda *Vatan Yıllığı*

için büyük bir adın imzalayacağı bir roman gerekiyordu ona. Şu halde eski kavgaları unutup Dostoyevski'nin işbirliğini istemek gerekti. Nekrassov baskı provası başına 250 ruble öneriyordu, oysa Katkov, bunun için ancak 150 ruble ödüyordu. Bu öneriden koltukları kabaran Dostoyevski karısına danıştı ve onun öğüdü üzerine ertesi yıl için bir roman teslim etmeyi kabul etti.

Gelgelelim, bu tasarının önemli bir sakıncası vardı. *Vatan Yıllığı* sol bir dergiydi. Yazarlarının çoğu Dostoyevski'nin düşmanlarıydılar ve Fedor Mihailoviç onların, kendi düşüncelerine tam bir bağlılık isteyeceklerinden korkuyordu ondan. "Şimdi," diye yazıyor karısına, "onların yönsemelerine aykırı bir şey açıklayacak olsam, Nekrassov fena halde canımı sıkabilir... Ama, dilenmek zorunda bile kalsak bir noktada bile boyun eğmeyeceğim."

Yeni kitabına kendisini tamamıyla vermek için, Dostoyevski *Yurttaş*'ın başyazarlığı görevini bırakmaya karar veriyor. Staraya Russa'da bir kır evi bile kiralıyor. Novgorod ilbaylığının, banyoları bulunan bu küçük istasyonunda daha önceden Dostoyevski 1872 yazını geçirmişti.

"Bu evde her şey küçüktü," diye yazıyor Aimée Dostoyevski, "basık ve dar odacıklar imparatorluk stili eski mobilyalarla döşenmişti; yeşil aynalar, bakmak yürekliliğini gösterenlerin yüzlerini çarpık yansıtıyorlardı. Tablolar yerine, duvarlarda asılı duran, bez üzerine yapıştırılmış kâğıt tomarlar, bizim şaşkına dönmüş çocuk gözlerimize, bir karış uzunluğundaki tırnakları ve bebek pabuçları içinde ezilmiş ayaklarıyla aykırı yaradılışlı Çinlileri böbürlene böbürlene gösteriyordu. Renk renk camlarıyla, kapalı bir veranda içimize sevinç katıyordu: cam bilyeleri, küçük çanlarıyla Çin bilardosu, bizim kuzey yaylalarımızın alışılmış yağmurlu günlerinde eğlendiriyordu bizi. Evin arkasında, çiçek dikilmiş gülünç, küçük tarhlarıyla bir bahçe bulunuyordu..."

Dostoyevski her vakitki gibi geceleyin çalışıyor, saat beşte yatıyor, on birde kalkıyor ve çocukları çağırıyordu; onlar da babalarına sabahki ufak tefek olayları anlatmak için acele ace-

le koşuşuyorlardı. Öğle yemeğinden sonra da, Anna Grigoryevna ile birlikte çalışma odasına kapanıyor, geceki çalışmalarını yazdırıyordu ona.

- Söyle bakalım! Anet, nasıl buluyorsun bunları?

- Güzel olduğunu söyleyeceğim!

Hatta, dokunaklı kimi parçalarda genç kadının hıçkırıklarla dolup boşaldığı bile olurdu. Dostoyevski için bu gözyaşları en büyük ödüldü. Bununla birlikte protesto ederdi:

"Bu okuma seni bu kadar çok etkilesin, olacak şey değil! Çok üzüldüm! Çok üzüldüm buna!"

Staraya Russa'da ailece yaşadığı yalnızlık içinde Dostoyevski'nin yazdığı kitap, romansı kalıntılarla uydurulmuş çekmece dipleriyle, not defterleri tortularının meydana getirdiği uzatılmış, büyük bir yapıttır. Bu dengesiz öykü, on romanı bir tek kitap halinde kapsar. Yazarın, hiç yayımlanmamış öykülerle, birtakım makale parçalarını, çeşitli konular üzerine yazdığı deneme çekirdeklerini uç uca getirip lehimlediği duygusuna kapılır insan. Yapıt, bütünüyle tutarsız ve aceleye getirilmiş olmakla birlikte dâhice yapılmıştır.

Dostoyevski'nin bütün büyük romanları gibi, *Delikanlı* da özgürlük için bir savaşın öyküsüdür. Raskolnikov, özgürlüğünü kendisine tanıtlamak için insan öldürüyor. *Budala*, özgürlüğü delilikte buluyor ancak, *Cinler* onu devrim içinde kovalıyorlar. *Delikanlı*'nın kahramanı özgürlüğü parasıyla satın almak istiyor. Rothschild gibi birisinin zenginliği, gücün ve bağımsızlığın en güvenilir inancasıdır.

"Benim düşüncem Rothschild olmaktır, Rothschild kadar zengin olmaktır; sadece zengin değil, ama tıpa tıp Rothschild gibi!.."

Duygu ve düşüncelerini böyle açığa vuruyordu yurtluk sahibi Versilov ile bir kölenin töre dışı oğulları olan genç Arkadi Dolgoruki. Ne anasını ne babasını tanıyan M. Tuşar adlı bilgisiz, acımasız bir Fransız'ın evine pansiyoner olarak giren bir çeşit öksüzdür o. Bu pansiyon, "prenslere ve senatör çocuklarına" ayrılmış bir soylular kurumudur. Bir piçi buraya almak için Tuşar ek ücret istiyor. Bu ek ücreti ona vermeyi kabul et-

mediklerinden, o da başarısızlığının hıncını öğrencisinden çıkarıyor. "Senin yerin burası değil, diyor ona, ama nah şurası." Ve bir çeşit küçük karanlık odayı gösteriyor. "Soylu çocukların yanında oturmaya hakkın yok senin, sen aşağsanacak bir köktensin ve bir uşaktan başka bir şey değilsin." Çocuğu dövüyor, arkadaşlarının alay konusu ediyor. Küçük Arkadi başkaldıracağı yerde, sabırlı gönülsüzlüğüyle Tuşar'ı yumuşatmaya çabalıyor. "İki aya yakın bir süre dövdü beni. Ne bileyim hangi araçlarla onu pohpohlamak istiyordum hep; öpmek için ellerine sarılıyor, hıçkıra hıçkıra öpüyordum onları." Alçalmasına candan bağlanıyor. "Siz beni alçalttınız; pekiyi! Ben de alçalacağım, daha da çok alçalacağım! Tutunuz, bakınız, hayran kalınız!" Tuşar beni dövüyor ve bir senatör oğlu değil de bir uşak olduğumu kanıtlamak istiyordu... "Siz benim bir uşak olmamı istediniz, pekiyi! Bir uşağım işte, aşağılık bir adam, aşağılık bir adamım ben..."

Alçalmanın sonuncu derecesi içinde, bir çeşit gurur vardır. Hakaretin kabullenilmesi, hakaret edeni bile şaşırtıyor. Tam bir korkaklık oyunu, güzel bir yiğitlik oyunu gibi olağanüstü bir şeydir. Her iki davranış da eşit derecede bir mizansen kaygısıyla iş görürler. İnsanoğlu kendisi için binde bir değmez ya da yiğit olur.

"Gerçek sağduyumun uyanışından bu yana insanlardan tiksindim," diye itiraf ediyor Dolgoruki. "En yakınıma bile tam güvenemiyorum; ya da daha doğrusu güvenebilirim ama güvenmek istemiyorum; gizemli bir biçimde yasak ettim bunu kendime... Kuşkulu, suskun, içine kapanık biriyim... Çok kez, toplumla alışverişi kesmek istiyorum artık... İnsanlara iyilik etmekte hiçbir neden görmüyorum. İnsanlar kendileriyle ilgilenilecek kadar hayranlığa değer değildirler..."

Bir gün, bir coşkunluk atılışına kapılarak dostu Varsin'i övüyor. "Ne var ki," diyor "aynı akşam onu eskisinden daha az sevdiğimi sezinledim. Neden? Tek nedeni şu ki, onu övmekle, onun önünde kendimi alçaltım." Ve daha: "Ortaokulun ilk sınıflarından beri, arkadaşlarımdan birinin çalışkanlıkta ya da hemen verilen yerinde yanıtlarla veya fiziksel güçleriyle beni

geçtiğini sezer sezmez onunla görüşmeyi ve konuşmayı kesiyordum..."

Bu uşak, efendi olmak istiyor. Daha doğrusu hem uşak hem efendi olmak istiyor, uşak görünüşü altında bir efendi.

Gündüzün ne denli çok acı çekmişse, sevinç ve yiğitlik dolu bir geleceği düşünmek o denli tadına doyulmaz geliyor ona. Acıyı, acı çekmek için aramıyor, gelecekteki mutluluğuna yeni bir değer, yeni bir parlaklık verecek diye istiyor onu. Acı, Dostoyevski'nin bütün kişilerinde olduğu gibi, bir son değil, bir araçtır onun için. Acı her şeyi satın alır, her şeyi öder. Gerçekte Dostoyevski'nin romanlarında ve kendi yaşamında geçerli saydığı tek ufak paradır bu. Kendisi ya da kahramanları için acı dolayısıyla üstün mutluluğu elde etmek söz konusu olunca, pazarlık etmesini, savunmasını, kurnazlık etmesini ne de iyi biliyor! O, tıpkı alışveriş yaparken, birazdan gene gelmek üzere dükkândan çıkıp gitmekte duraksamayan, ağlayıp sızlanıp gücenen ve bile bile aşağıdan alıyormuş gibi görünüp aslında iyi bir iş kıvıran at cambazlarına benzer. O "para celladı", o oldu bitti tasasız, o yola gelmez savurgan, artık yirmilik paralarla değil de, "livres de chair" ile hesap gördüğü vakit, o saat birinci sınıf bir tacir kesiliyor.

Küçük Arkadi, servetin güçlükle kazanıldığı kadar duygusal bir değeri olduğunu daha şimdiden biliyor: "Geceleyin yatağa girince, yorganımın altında büzülüyor, tam bir yalnızlık içine gömülüp yabancıların geliş gidişinden, gürültülerinden uzak kalır kalmaz yaşamı bir başka temel üzerinde yeniden düzenliyordum."

Onun bir düşüncesi vardır. Ama, hakaret edilen, gururu kırılan bir insanın ne gibi bir düşüncesi olabilir? O, herkesi aşmak, duvarları yıkmak, önyargıları yok etmek istiyor; kendisinin herkesten korktuğu, herkesi saydığı, herkese boyun eğdiği gibi, ondan da herkes korksun, onu da herkes saysın, ona da herkes boyun eğsin istiyor. Gelgelelim hangi araç gerçekleştirecek tasarısını? Toplum içinde zenginliğin büyük rolünü ölçmek için çevresine bir göz atması yeter. Sadece zengin bir adam dilediği her şeyi yapabilir. Sadece zengin bir adam bedenleri, vicdanları, ba-

gışlamayı satın alabilir. Herkesin ahlakı servetine bağlıdır. Belirli bir para tutarının ötesinde ahlak yoktur artık. Raskolnikov'un kurbanının bedeni altında ezilmek istediği ahlak kurallarını Arkadi, altınların ağırlığı altında ezmek istiyor. Biri için cinayet, öbürü için para, sürünün dışına kaçıp kurtulma araçlarıdır. Raskolnikov'un girişimi trajik, Dolgoruki'nin gülünçtür. Ama ikisinin de erekleri birdir. Ve ikisini de aynı başarısızlık bekliyor. Her ikisi de üstün insanın serüvenine doğru yola çıktılar ve her ikisi de insani kişiliklerinin anılarıyla, Tanrı'mn gizemli ilgisiyle yarı yolda durduruldular.

Dolgoruki'yi dinleyelim: "Zenginliğimi neye kullanacağım biliyor musunuz? Bu milyonların, bir yığın pis ve kötülük saçan tefecilerin ellerinden, dünyaya keskin bir bakışla bakan akıllı, sarsılmaz, yalnız bir adamın ellerine düşmesinde ne gibi bir ahlaksızlık vardır?"

Suç ve Ceza'da ne okuyorduk?

"Dünyanın bütün bitlerinden en zararlısını seçtim ben ve onu öldürerek ilk adımlarımı atmam için tam bana gerekli olanı almaya niyetleniyordum ondan..." Ve daha: "Kocakarının bu parasıyla yüzlerce iyi yapıt, binlerce iyiyin iyisi iş. İnsanlığın genel çıkarlarına hizmete kendini vermek için öldür onu, altınlarını al." Tıpatıp aynı çan sesi değil mi?

Gerçekte, ne Raskolnikov ne Dolgoruki onda insanlığın genel çıkarlarını gördüler. Bu, onların diledikleri kendi rahatlıkları da değildi. Onlar, maddî bütün sevinçlere bağlı olmayarak sağlanan gücü umuyorlardı. Güç için güç.

"Hayır, annemin yardımına koşmak için öldürmedim, diyor Raskolnikov. Ondan sağlayacağım gelirle bir insanlık iyilikçisi taslamak için de değil... Başka bir şeyi bilmem gerekiyordu, ve elden geldiğince çabuk öğrenmek istiyordum, acaba ben de başkaları gibi pis bir böcek miydim, yoksa bir insan mı?"

"Paraya ihtiyacım yok ya da daha doğrusu ihtiyaç duyduğum şey para değil," diyor. "Delikanlı, bu, güç de değil; ben sadece, güç'le kazanılan, o olmadan elde edilemeyenin gereksinmesini duyuyorum: Gücümün yatışık ve köşeye çekilmiş bilinci..."

Evet, tatların en üstünü, bir yığın altın üzerinde alçakgö-

nüllü kalmaktır. Göz kamaştırmak için bütün haklara sahip olunduğu halde silinmekten, kasalar paralarla dolup taştığı halde yoksul görünmekten çok büyük bir tat duyma! Yeraltı adamının içten ve biraz da kirli sevincini burada yeniden buluyoruz. "Hiç olmazsa gücüm olsaydı" diye düşünüyor Delikanlı, ona ihtiyacım olmayacaktı artık ve eminim ki, kendiliğimden, tamamıyla kendi isteğimle sonuncu sırayı alacaktım her yerde. Eğer Rothschild olsaydım, elimde şemsiye, yıpranmış bir pardösü ile gezerdim. Sokakta itilip kakılmam ya da arabalar ezmesin diye çamurlar içinde koşturmam bana ne yapardı? Rothschild olmamın bilinci, o anda beni sevindirmeye yeterdi."

Ve daha: "İkimizin da at değiştirmek için beklediğimiz konaklama yerinde bana hakaret etmek için meydanı boş buldu bu küstah general! Benim kim olduğumu bilseydi, atları koşmak için kendisi seğirtecekti ve gösterişsiz arabama yerleşmem için bana yardım edecekti."

Gücünden bıkacağı vakit, parasını dağıtacağını düşünüyor Delikanlı, çünkü diyor, "Sadece milyonlara avcumun içinde sahip olduğumun ve sonra onları çamurun içine fırlattığımın bilinci besleyecektir beni çölümün ortasında..."

Böylece tıpkı Raskolnikov'un çalınmış paraya ihtiyacı olmaması gibi, Dolgoruki'nin de kazanılmış paraya ihtiyacı yoktu. Her ikisi de sadece "Gücün durgun ve yalnız bilincini" elde etmek için savaşıyorlar.

Ama gücün bu durgun ve yalnız bilincini Raskolnikov gururla, Dolgoruki alçakgönüllülükle arıyor. İktidarı satın almak için Raskolnikov çalıyor, öldürüyor, Sibirya'ya sürülmek tehlikesini göze alıyor. Dolgoruki ihtiyatlı ve görkemsiz bir yöntem seçiyor: Para yığmak. "Para," diye düşünüyor Delikanlı, "açıktan açığa bir hiç olan insanlara birinci sıraya geçmek iznini verecek tek araçtır." Gelgelelim, nasıl zengin olmalı? Çevresindekileri inceliyor. Hepsi, zenginlik ve geçim kolaylığı umuyorlar. Onu elde edebilmek için ne olursa olsun yapabileceklerdir. Kendini satmak mı gerekiyor? Anna Andreyevna hiç gereği yokken kendini satacaktır. Bir çeki, ya da bir pay senedi-

ni değiştirmek mi gerekiyor? Stebelkov onları değiştirecektir. Bir şantaj düzenlemek mi gerekiyor? Lamber ile Trişatov onu yapmaktan çekinmeyecekler. Delikanlı bu çapulcu takımından değildir. O alçakgönüllüdür. Onun namusluluğu bir kavrayıştan başka bir şey değildir. O parayı tehlikeli bir biçimde kazanmayacaktır; metelik metelik biriktirecektir. Yemek listesini ekmekle suya indirgiyor. Bir ayın sonunda, midesi bu sert rejim yüzünden biraz tedirgin edilmişse de denemenin tamamıyla başarıya ulaştığı kanıtlanıyor. Küçük Arkadi'nin kabul etmek zorunda kaldığı ikinci bir deneme de kendisini cep harçlığının yarısından yoksun bırakmaktan ibarettir. İki yılda yetmiş ruble biriktirecektir. Bu karınca direngenliği, çocuğun hazırlandığı geleceği önceden iyice sezdiriyor.

Ne yazık ki! İnsan, sadece yönetilmiş bir istem değildir. Nasıl ki, Raskolnikov üstün insan durumuna doğru yükselmesi içinde birden, kendisinin de "başkaları gibi bir böcek" olduğunu anlıyor, aynı şekilde Arkadi'yi de sendeletecek olan şeyler gösterişsiz dünyasal duygulardır. Raskolnikov ile Delikanlı'nın "yüce düşüncesini" yenen bir başka düşünce değildir bu, yaşamın kendisidir. Onlar düşmana diyalektiğin önünde değil, içlerinde ölümlü olan şeylerin önünde, kendilerinin önünde boyun eğerler.

Delikanlı'nın ilk başarısızlığı Rinoçka ile karşılaşmasıyla kendini gösterir. Moskova'da, Arkadi'nin evlerinde kaldığı Nikola Semionoviç'in kapısı önünde bırakılmış bir bebek bulunur. Onu "Bulunmuş Çocuklar" yurduna gönderecekleri sırada Dolgoruki araya girer, süt ana tutar ve bütün masrafları üstüne alır. Ana parasının yarısı buna harcanır. Ama Rinoçka ölür sonunda.

"Rinoçka ile serüven bana şunu kanıtladı ki, hiçbir kural, önemli bir olay önünde beni birden durdurmaya ve bir düşünce uğruna uzun çalışma yıllarıyla yapmış olduğum her şeyi birdenbire bu olay için feda etmeye sürükleyemeyecektir."

"Düşünce"nin bu ilk gölgelenmesini, daha az şerefli başka gölgelemeler izledi.

"Neden eğlenmeyelim? Neden oyalanıp dinlenmeyelim? Ya-

şam uzundur ve düşünce her vakit bende kalacaktır; ondan ayrılamam ben; öyleyse onunla uğraşmamak için ancak 15 dakikam var."

Ve "düşünce" bekliyor.

Delikanlı'ya gelince, o kazandığı parayı kentte, budalaca eğlencelerle, bahis tutuşmalarla, kumar oynamakla, giysilerle, arabalarla harcıyor. Entrikalara katılıyor, ayaktakımlarıyla ilişkiler kuruyor, sonunda, "yeraltı"sının yalnızlığı içinde bir vakitler sarhoş olduğu bu düşün başarısızlığını kabulleniyor. Geleceğin Rothschild'i bir üstün adam olmaktan vazgeçiyor. Onun vazgeçmesi Raskolnikov'unkinden daha az dokunaklıdır. Çünkü Delikanlı onu aynı acılarla kanıtlamıyor, ama bu vazgeçme de onunkine benzer ahlaki bir boğuşmadan ileri geliyor.

Bu buruşmuş yaratığın yanına, Dostoyevski, Arkadi Dolgoruki'nin babası Versilov'un geniş yürekli ve korkunç kişiliğini yerleştirmiştir. Versilov bir bakıma bütün Dostoyevski tiplerinin bir bileşkesidir. Bu, okuyucu için olduğu kadar yazar için de gizemli bir karakterdir.

Dostoyevski'nin kahramanlarının çoğunda olduğu gibi, Versilov ikili aşkı tanıyor. O, Katrin Nikolayevna'yı tutkuyla, Delikanlı'nın annesini acımayla seviyor. Şehvetlidir. "Kadınlar için bir peygamberdir." Ama onun aşkı umutsuzdur, çünkü Versilov için bir başkasına doğru gizlice kaçınak, bir başkası için kendini unutmak olanaksızdır. Ne şehvet ne de acıma iki yaratığı hiçbir vakit birbirlerine yaklaştıramayacaktır. Ne şehvet, ne acıma, her ikisinin de aşkta birer payları olmasına karşın gerçek aşk değildirler. Aşk, ilkin insanın kendisinin bağışıdır; oysa acıma, birinin bir başkası üzerine üstünlüğüne, şehvet de salt bencilliğe dayanır. Bir sefih için birleşme, bir zevk bahanesinden başka bir şey değildir. O, şehvet içinde sadece kendisini düşünür. Uçarılık, hovardalık, bir yaratığın içine düşebileceği en eksiksiz yalnızlıktır.

Bu yalnızlık içinde insan kendini yitirir ve ikiye bölünür:

"Söylenecek yığın yığın sözler var yüreğimde, ama onları söylemesini beceremiyorum," diye bağırıyor Versilov. "Öyle

geliyor ki bana, 'ikiye bölünüyorum'... Evet gerçekten ikiye bölünüyorum ben, ve bundan çok korkuyorum. Bu, yanınızdan hiç ayrılmayan, ayırt edilemeyecek kadar size benzeyen eşiniz gibidir. Siz ne denli akıllı ve doğru düşünür olursanız olun, yanınızdaki kesin olarak saçma bir şey yapmak ister..."

Keyfe bağlı davranış, kişiliğin yıkımına, ikinci kişiliğin, şeytanın, deliliği haber veren asık yüzlü "Golyatkin"in meydana çıkmasına sebep olur.

Kararsız farfara Versilov, Rusya'nın rolü üzerine, insanlığın genel rahatı üzerine, Tanrısız aşk üzerine nutuk atmakla tüketti gücünü: "Yüzüstü bırakılmış insanlar o saat, daha sıkı, daha sevgiyle sarılacaklardır birbirlerine... Onlar toprağı ve yaşamı, çılgınca ve başlangıçlarını ve sonlarını orada görmeye kendilerini derece derece alıştıracakları ölçüde seveceklerdir."

O konuşur, konuşur, gerçekte hiçbir şeye inanmaz, "Versilov, belirli hiçbir ereğe doğru yönelmiyordu. Bir karşıt duygular fırtınası aklım işlemez hale getiriyordu." İşte duygularını böyle açığa vuruyor Delikanlı. Bununla birlikte, kendisi bile "belirli erek"e erişmeye ulaşamıyor. Düşünceden vazgeçiyor ve itirafını yazıyor.

"Eski yaşam bitti ve yenisi ancak başlıyor," diye yazıyor.

Ve insan, elinde olmadan *Suç ve Ceza*'nın sonunu düşünüyor: "Daha şimdiden bitkin yüzlerinde, yeni bir geleceğin, yaşama doğru tam bir dirilişin şafağı parlıyordu."

Eleştirmenler genel olarak Dostoyevski'nin sonuncu yapıtını iyi karşıladı.

"Bu romanı okuduktan sonra," diyor bir makale yazarı, "önüne geçilmez bir zorunluluk içinde bulursunuz kendinizi; düşünmek, düşünmek, düşünmek..."

Dostoyevski'nin anlattığına bakılırsa, Nekrassov bile bir gecede okumuştu kitabı: "Yaşamın ve sağlığımın bana izin vermeyecekleri şeyler... Ne tazelik sizinkisi! Sizin yaşınızda böylesi bir tazelik binde birdir, hiçbir yazarda rastlanmaz buna benzer bir şeye. Tolstoy, önceleri kendisinden okuduğum şeyleri tekrarlıyor hemen hemen. Yalnız, bunlar daha iyiydi o süreler!.."

Ezeli düşmanı Turgenyev'e gelince, o şöyle dökülüyor içini Salkikov'a: "Bu kaos içine bir göz attım: Aman Tanrım, ne kekre karalama, ne pis ve hastalıklı koku, ne yararsız ağız kalabalığı, çöplenmek için ne psikolojik yaltaklanma!"

Bu yargı, iki yıl sonra gene Turgenyev'in Dostoyevski'ye şu deyimlerle seslenmesine engel olmayacaktır: "M. Emile Durand'a *İki Dünyanın Dergisi*, en önemli Rus yazarlarının bir monografisini yazmak görevini vermiş. Hiç kuşku yok, siz meslektaşlarınız arasında birinci sıradasınız..."

Bu çalışma yılları süresince, Fedor Mihailoviç Staraya Russa'da karısı ve çocuklarıyla birlikte yaşıyor. Buradan sadece, yayımcılarıyla görüşmek üzere, St. Petersburg'a ve Moskova'ya ya da gırtlak nezlesini tedavi ettirmek üzere Ems'e gitmek için ayrılıyor.

Mutludur. Gerçekten büyük bir hazla söz açıyor çocuklarından: "Salona yerleştiler, sandalyeleri kaptılar ve oynuyorlar... Çocuklar dana eti, bisküvi yediler, süt içtiler ve gezinmeye gittiler. Sonra kar toplamaya başladılar."

Ve daha: "Düşümde, Fedya'yı bir sandalyeye çıkmış, sonra düşmüş ve bir yerlerini incitmiş halde gördüm. Tanrı aşkına, sandalyelere çıkmasına meydan verme ve dadıya daha dikkatli olmasını söyle!"

İlk günlerdeki kadar çok seviyor karısını. Ona gönderdiği mektupları bir kitabının da başlığı olan "Ebedi kocan" deyimiyle imzalıyor. Şöyle yazıyor ona: "Bununla birlikte, sevgilim, bu dakikada gerekliydin sen bana. Anlıyor musun beni? Düşünde beni gördüğün gerçek mi? Belki de seni gören benim? Ayaklarını, her şeyi öperim. Tutkuyla öpüyorum onları..."

Ya da: "Anet, sevgilim, Tanrıçam... unutma beni. Benim Tanrıçam, benim Tanrım olduğun doğrudur. Bedeninin, ruhunun her atomuna tapıyorum, her yanını öpüyorum. Çünkü hepsi bana ait, hepsi benim!"

Anna Grigoryevna'nın giysileriyle coşkun bir yakınlıkla ilgileniyor: "Söz arasında, Ştakenşınayder'ler Paris'te fay modasının geçtiğini ve pek az giyildiğini söylediler. Onun kat yerlerinden yıprandığını ileri sürüyorlar. Şimdilerde, çuha adı veri-

len kara bir kumaş pek modaymış. Herkes pek saldırıyor. Faya benzeyen, ama eskilerin donuk ipekten pultlarına daha çok benzeyen bir çuha gösterdiler bana."

1875'te, provalarını düzeltmek için St. Petersburg'a gidiyor. Son kitabını öven Nekrassov'la ona karşı soğuk davranan Strakhov ve Maykov'a rastlıyor orada.

"Evet Anet, kötü bir papaz okulu öğrencisinden başka bir şey değil o, diye yazıyor birincisi hakkında. Önceleri, *Çağ*'ın düşmesinden sonra beni bıraktı gitti bir kez, ancak *Suç ve Ceza*'nın başarısından sonra yeniden geldi bana."

Dostoyevski'nin "sağlık nedenleri" yüzünden Ems'e yaptığı yolculuk, özellikle çok üzücü oluyor onun için.

"Seni görmeyi ve kucaklamayı ne kadar isterdim bilsen! Burada ölecek derecede sıkılıyorum."

Sulardan çok az miktarda içiyor, parkta müzik dinliyor. Okuyor: "Jobun Kitabı'nı okuyorum. Cılız bir heyecan uyandırıyor bende. Okumayı bırakıyorum, bir saat dolaşıyorum odada ağlamaklı ağlamaklı..."

O sıralarda, *Rus Ulağı* aşağıdaki haberi yayımlıyor: "Öğrendiğimize göre ünlü yazarımız Fedor Mihailoviç Dostoyevski ağır hastadır." Çılgına dönen Anna Grigoryevna Ems'e telgraf çekiyor. Dostoyevski hemen yatıştırıyor onu: "Ah! Büyük bir adam olmak mutsuzluktur," diye yazıyor. Tez dönüyor Staraya Russa'ya. Banyolara gelen işsiz güçsüzler için, büyük bahçesi ve gazinosuyla kelepir kalaslardan yapılmış bu küçük su kentine sevinçle kavuşuyor. Çocukların oyunlarına karışıyor. Irmağın kıyısında uzun uzun gezintiler yapıyor. Yeniden gebe olan Anna Grigoryevna'ya beceriksiz bir titizlikle bakıyor.

Bir ay sonra, 10 Ağustos 1875'te genç kadın Aleksi adını verecekleri bir oğlan doğuruyor.

"Güçlü, sağlıklı görünüyordu, ama hemen hemen köşeli, yumurtamsı acayip bir alnı vardı," diye yazıyor kız kardeşi Aimée.

Aleksi'nin doğuşundan sonra Dostoyevski'ler St. Petersburg'a gitmek için, Staraya Russa'dan ayrılmaya karar veriyorlar. *Delikanlı*'yı bitiren Fedor Mihailoviç *Bir Yazarın Günlüğü* düşüncesini yeniden ele almayı kuruyor kafasında.

Ekim ayının başından bu yana, büsbütün kendi eliyle yazmak istediği bu süreli yayının ilk sayısını hazırlıyor. 22 Aralık'ta, "Basın Yüksek Yönetim Kurulu"ndan "aylık bir organ" yayımlamak iznini alıyor. "Bu organda," diye yazıyor, "gördüğüm, işittiğim, okuduğum şeyler karşısında, bir Rus yazarı olarak edindiğim izlenimleri anlatacağım..." Bu izin ona, "makalelerin sansür tarafından kontrol edilmesinden önce yayımlanmaması koşuluyla" verildi.

İlk sayı 1876 yılının Ocak ayında çıkacaktır. Ve bu ilk sayıyla, Dostoyevski'nin yaşamında yepyeni bir dönem açılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

Bir Yazarın Günlüğü

Bir Yazarın Günlüğü'ndeki makaleler, Dostoyevski'nin bir vakitler Prens Meşerski'nin *Yurttaş*'mda yayımladıklarının devamıdır. Topu birden, Dostoyevski'nin deyimine göre "sözcüğün tam anlamıyla içten bir günlük, diyeceğim, beni kişisel olarak en çok ilgilendiren şeylerin bir tutanağıdır."

Ama benimseyeceği ton bile onun canını sıkıyor. "İnanır mısınız bana," diye yazıyor üçüncü sayıdan sonra, "Günlüğün biçimini bulamadım henüz, bulup bulamayacağımı da bilmiyorum... Yazmaya oturduğum vakit, (en azından) 10-15 konu geliyor aklıma. Bununla birlikte, en çok sevdiğim konulardan ister istemez çıkardıklarım oluyor. Yoksa çok yer tutacaklardı, büyük bir çalışma da isteyeceklerdi benden... Bu durum karşısında hoşlandığım şeyleri yazamıyorum. Öte yandan, gerçek bir 'Günlük' söz konusu olduğuna kendimi büyük bir açıkyüreklilikle inandırdım. Gerçek bir 'Günlük' olanaksızdır; halk için göz boyayıcı bir günlük yapılabilir ancak..."

Bu göz boyayıcı günlük, bu halk için kaleme alınmış günlük, gene de Dostoyevski düşüncesini içine alır.

Fedor Mihailoviç, ülkecilerin öğretisini ele alıyor yeniden. Batıcılara saldırıyor, çünkü onlar Rusya'yı, Avrupa ülkelerinin bir şubesi haline getirmek istiyorlar. Slavcılara saldırıyor çün-

kü onlar, Petro öncesi Rusyası'nın efsanenin bütün yalanlarıyla süslü bir tablosuyla büyülenmiş olarak duruyorlar. "Avrupa ilerlemesi" olmayan bir ilerleme olamaz mı Rusya için? Batı uşaklığı ile kendi geçmişine köle olmak arasında saçma bir seçim yapmaktan başka çıkar yol yok mudur? Bugün bile yürüyebileceği kendine özgü bir yol bulunamaz mı onun için?

Bulunur elbette. Ve bu yolu ona halk gösterecektir. Rusya'yı halk kurtaracak, çünkü mujikler İsa'nın gerçeğinde arı yürekliliklerini, bilgisizliklerini, inançlarını el değdirmeden saklamışlardır. Geri kaldıkları için Avrupa hastalığının bulaşmasından korunmuşlardır.

"Rus halkının İncil'i tanımadığını, hatta inancımızın temeli olan emirleri bile bilmediğini ileri sürüyorlar," diye yazıyor Dostoyevski, "evet doğrudur bu, ama o İsa'yı yüreğinde tanır ve onu ahirete değin orada taşır."

İnanmak için öğrenmek gerekli değildir. İnanç bir düşünme düzeninin değil, ama "fiziksel" bir eğitimin sonucudur. Kafanın işlemleriyle görecek hiçbir işi yoktur. Yürekten gelir o. Hatta bedenden geldiği söylenebilir. Her Rus'ta, onu İsa'ya yaklaştıran, ona İsa'yı veren acıya karşı bir iştah vardır. "Rus halkı, acıdan bir çeşit tadına doyulmaz zevk duyar," diye yazıyor Dostoyevski. Ve daha: "Öyle sanıyorum ki, Ruslarda en derinlere dek kök salmış tinsel gereksinme, her an, her yerde, her şeyde tükenmez bir acı gereksinmesidir."

Rus insanı kendisinden memnun değildir hiçbir vakit. Kendisinden tiksinir, kendisini küçümser. "Yüzleri ışıklandıran o doğal sevinçten" hiçbir iz yoktur onda. Ve bu yüzden tinsel huzuru yadsır, bunun için "her şeyde her ölçüyü unutur", salt bu yüzden evrenin ortasında yitiktir, tedirgindir, alıngandır. Tanrı Rus insanını, Rus mujiğini sever.

Bu nedenle, Rus insanının ayyaşlığından, hırsızlığından, alçaklığından, sefaletinden, şerefsizliğinden, yalanından korkmamalı. Bütün bunlar, onu ebediyete dek damgalayan, her duygunun son kertesine ulaşma eğiliminden ileri gelir. Onlar yaralı bir hayvanın sıçramaları gibi davranırlar. Bütün bunlar onun gelecekteki görevinin belirtileridir. "O kendisini ve ken-

disiyle birlikte bizi de kurtaracak," diyor Dostoyevski, "çünkü aydınlık bir kez daha aşağıdan gelecek."

Devrimciler tarafından havada yakalanan bu formül, devrime taban tabana karşıttır. Rus halkı gerçek değerini, Ortodoksluk ve çarlık izinde kazanır. Ulus için bir başka dengeyi kafası almıyor Dostoyevski'nin. Çar, halkının belirtisidir, içten halk dileklerinin tümünün sonucudur, toplamıdır. Ve Ortodoksluk halkın ruhuna öyle işlemiştir ki, İsa bir çeşit ulusal Tanrı durumuna geliyor. "Ortodoksluğu tanımayan, bizim halkımızı tanımaz hiçbir vakit."

Şatov'un Rus İsa'sı *Cinler*'den sonra *Günlük*'te de geçer: "Ben Rusya'ya inanıyorum... Ben onun Ortodoksluğuna inanıyorum". Biri olmaksızın öbürüne inanılmaz.

Bununla birlikte, halkın bu mesihe değin rolü Rusya sınırları içinde kalmıyor. Rus halkı sadece Rusya'yı değil, ama bütün dünyayı kurtaracaktır. Neden? Çünkü mesihçe her çeşit davranışta zorunlu olan bu Tanrı vergisi evrensel sempatiye sadece Rus halkı sahiptir. "Rus ruhu, Rus halkının dehası, öbürleri arasında, evrensel birleşme ve kardeşlik düşüncesini içinde barındırmaya elverişlidir belki." Fransızlar, Almanlar, İngilizler, komşu bir ulusa özdeş olamazlar. Ama Ruslar, "yabancı ulusların dehası içinde hemen hemen kusursuz olarak yeniden cisimleşme" olanağını kendilerine veren bir ruh yumuşaklığına sahiptirler. Gerçek Rus için Avrupa, büyük âri oymağın bir yurtluğu olarak, Rusya'nın kendisi kadar değerlidir." Gerçek Rus, kendi doğduğu toprağın sınırları içinde budunsal bir mutluluğu istemez. O, tüm insanlığın mutluluğunu yürekten diler. "Rus'un tuttuğu yol, tartışma götürmez bir biçimde Avrupa birliğine, Dünya birliğine doğrudur." Köylü Marey'in, evrensel tarihe ağır ağır gireceği saat yakındır.

Daha şimdiden, devimsiz, Tanrı'dan yoksun, ilerleme yüzünden ruhça öldürülmüş Avrupa karşısında Rusya örgütleniyor. Kölelik kaldırılmıştır. Ceza mahkemelerinde jüri kurulmuştur. Bu iki ölçü, halk bilincine karşı duyulan saygının belirtisidir. Feminist kımıldanış gelişiyor ve bu da bir kalkınma belirtisidir. "Büyük umutlarımızdan biri, dirilişimizin inancaların-

dan biri Rus kadınıdır... Onun hak davalarının karakteri açık, içten ve gözüpektir."

Doğu savaşı, Dostoyevski'nin yurtseverlikteki coşkunluğunu doruğuna çıkarıyor: "Evet, Haliç ve İstanbul bütün bunlar bizim olacak." Coşkusu içinde kan dökmeyi kutlulaştırmaya dek vardırıyor. "Savaş soluduğumuz havayı tazeliyor; oysa bu hava içinde biz ruh çöküntülerinden, çürümeden hastalanmış bir durumda boğuluyorduk." Ve daha sonra: "Bugün Rusya'nın giriştiği bu savaştan daha kutsal, daha temiz ne var..." Sorunuz halka, sorunuz askerlere, neden kalkıyorlar, neden yola çıkıyorlar, bugünün savaşından bekledikleri nedir? Hepsi tek bir adam olarak yanıtlayacaklar sizi, İsa'ya hizmet etmeye, ezilen kardeşlerini kurtarmaya gittiklerini söyleyecekler.

Gerçekten, bu savaş seferinde mesihle ilgili düşüncesine Rus halkının bir yanıtını görüyor Dostoyevski. Rus halkı İsa'nın düşmanlarıyla dövüşecek. Ona karşı direnenler, bu halkın, gerçekte kendilerine mutluluk getirdiğini bilmiyorlar.

Ya savaşmaların kasaplığına, ya ölülere ne demeli? Dostoyevski'nin umurunda değil. 1870 savaşı için yazdığı şu tümceyi unuttu mu: "Hayır, kılıçla kurulanın varlığı sürüp gidemez." Raskolnikov gibi, o da "insani varlıkları" değil, "ilkeleri" öldürdüğünü söyleyebilirdi. Ona göre İsa'da evrensel birleşme yüce düşüncesini, onu zorla kabul ettirmek için kullanılan her çeşit aracı özürlü kılar.

Oysa Hıristiyanlık adına bu insan kırımı çok korkunç bir safsatadır. İsa, bizi kurtarmak için kanını döktü. Ama İsa'yı kurtarmak için başkalarının kanını dökmek bize düşer mi? "Lanet olsun uygarlığa, eğer onu kurtarmak için insanların derilerini yüzmek gerekiyorsa," diye yazıyordu Dostoyevski. Peki! Hıristiyanlığa ne demeli, eğer, onu yeryüzünde yaymak için insanların derilerini yüzmek gerekiyorsa? Dostoyevski'nin vereceği karşılık kaçamaklıdır: "Eğer soyut bir biçimde düşünülürse insana başkaldırtır belki bu, ama pratikte bu böyledir." Metafizik tartışmalarda durmak için Rus geleceğini gönül gözüyle görmeyi çok dolamıştır kafasına: "Utkumuzun yankısı, ta Hindistan'a dek, tüm Asya üzerinde çınlasın! İnanç

bu milyonlarca insanın yüreğinde, Beyaz Çar'ın yenilmezliği olarak yerleşsin!"

İşte Asya için! Ya Avrupa? Eh! Avrupa da kurtarılmış olacak.

"Avrupa yıpranmıştır ve belki de yarın, yüzyıldan yüzyıla hiçbir iz bırakmadan yıkılıp gidecek..."

Almanya, "geleceği olmayan ölü bir ulustur..." "Fransızlar kendi kendilerini yitiriyorlar..." Yahudiler, "pis kokulu, kibirlidirler..." İngilizler "rasyonalizmin esnaflarıdır..." Tüm Avrupa "sevgili ölüler"in uyuduğu bir mezarlıktan başka bir şey değildir. Ancak Rus İsa'sı uyandıracaktır bu Lazar'lar sürülerini. Oysa Avrupa nefret ediyor Ruslardan: "Başta Slavlar olmak üzere Avrupa onları, bir kocakarının tahta karyolasına yuva yapmış tahta kuruları gibi haşlamaya hazırdır..." Öyleyse yeni bir mutluluğu Avrupa'ya zorla kabul ettirmek için güç kullanmak gerekecektir.

Ama Katoliklik, İsa'da birleşmeyi daha önceden gerçekleştirmemiş miydi? Hayır, Katoliklik İsa'yı yitirdi. İlkin, Roma Papalığı ülkelere ve halklara geçici hükmetmesi gerekliliğini bildirdi. Dine değil, devlete değin bu davranış, "başında papanın bulunması gereken bir Roma hükümdarlığının yerleşmesine" yol açtı: Buna karşılık Ortodoks ülküsü, insanlığın İsa'da dinî anlamda birleşmesine dayanır. Sonra siyasal ve toplumsal birleşme, doğal olarak bu tinsel birleşmeden çıkar. Kısacası Katolik kilise için bu iki safhanın sırasında bir değişiklik oldu. Bu da bir an için Dostoyevski'nin suç kovuşturmasını beslemeye yetti.

Rus İsa'sının tahta çıkışını bildirirken, suçladığı Katoliklerden daha çok, kendisinin, Hıristiyan öğretisinden uzaklaştığına dikkat etmiyor. İsa'ya budunsal bir güç tanımakla onun rolünü kötü bir duruma düşürdüğünü anlamıyor. Şatov'un "deliliği"ni kendisine mal ediyor. Roman kişisinin görünüşte doğru olan kanıtlarını yeniden ele alıyor.

Hiç kuşku yok, İsa'ya göre tüm insanlık, Tanrı'nın sevgili halkıdır. Gelgelelim, Rus halkından başka tüm insanlık ilahi sözü unutmuştur. Onu hatırlatmak Rus halkına düşüyor. Tanrı'mn en büyük övüncü için dünya tinsel bir yolda yalnız Rus-

ya'nın olacak. Ve bu üçüncü egemenlik olacak, tam bir Slav birliği içinde uyumun egemenliği.

Böylece Dostoyevski'de siyasa ile din birbirine karışıyor ve birbirlerini tamamlıyorlar. Onun coşkusu bu bilimsel sorunun iki yüzünü birbirinden ayırmayı yasaklıyor. O Avrupa'ya, yani Babilonya'ya, bilime, demokrasilere, barışseverliğe koşuyor. Çok büyük kaygılar içindedir. Görüyor. Önceden görüyor. Ve dil belagatı düşüncesinin ötelerine sürüklüyor onu.

Gerçekte *Cinler* olacağı bilebilen bir kitaptır; *Bir Yazarın Günlüğü* de bir öncelemeler zinciridir; yalnız bunların pek azı gerçekleşmiştir henüz.

İstanbul'un fethiyle, Beyaz Çar'la, Rus halkının dinî göreviyle ilgili parçaları okurken insanın gülesi gelir. Rus halkının İsa'sı bile yok şimdi. Devrim, bu yeni haçlıları, maddeciliğin havarilerine dönüştürdü çarçabuk. Bu tinsel fatihlerin özel emelleri, mistik atılışları, heyecanları birkaç ay içinde dağılıverdiler. Üçüncü egemenlik insan kalabalığının egemenliğidir.

Bir Yazarın Günlüğü siyasal, toplumsal ve dinî bir bildiri değildir sadece. Bir ceza duruşmasını, Bulunmuş Çocuklar Yurdu'na yapılan bir ziyareti ya da Nekrassov'un bir şiiri üzerine Dostoyevski'nin çalakalem çırpıştırdığı birçok makaleyi de içerir.

Çocukluk anılarını da anlatıyor Dostoyevski. Bir vakitler tanımış olduğu ve onu yalnız bırakıp birbiri ardından çekip giden yazarlardan da söz ediyor: Ölüm, Belinski'yle, Nekrassov'la hemen hemen barıştırıyor onu...

Bir mezarlıkta ölülerin bir söyleşisi olan *Bobok* gibi ölülere değin fanteziler, *Gülünç Bir Adamın Düşü* ve *Uysal Kız* gibi hayranlığa değer öyküler yayımladığı da oluyor.

Gülünç Bir Adamın Düşü'nde, cennet olduğunu sandığı, gizemli bir gezegene götürülmüş görüyor kendisini. Doğa güler yüzlüdür orada; canlı varlıklar tam bir bilgelik içinde iyi, sevinçli ve sadedirler. Yabancı, onların ahlakını bozmayı görev ediniyor. Onlara üzüntüyü, ayıbı, suçu, bilimi öğretiyor. Cennet cehenneme dönüyor. Gülünç adam, "güneşin çocukları"nı eski mutluluklarına yeniden götürmeyi denediği vakit de on-

lar "bıyık altından gülmekle yetiniyorlar" ve onu mistik bir deli yerine koyuyorlar.

Uysal Kız'a gelince, on altı yaşındaki bir kızla evlenen, kendi ahlak güzelliğini karısına kanıtlamak için ona yüksekten bakan asık yüzlü, kötü bir tefecinin monoloğudur bu öykü. Kocasının davranışından son derece bezen genç kadın, bir gece, kocasının uyuduğu karyolaya gizlice yaklaşıyor. Elinde bir tabanca tutmaktadır. Adam görüyor onu, ama derin derin uyuyormuş gibi yapıyor. Kadın tabancayı kocasının şakağına dayıyor. Adam kımıldamıyor. Bekliyor. İlkin onu öldürmek isteyen bu kadını amansız bir savaşımın çok tedirgin ettiğini sezinliyor.

"Ama, onun alçakça bir cinayet işlemesine neden engel olmamalı diye soruyorsunuz hâlâ?.. Ben kendim zaten yitiktim, öyleyse kimi kurtarabilirdim?"

Kısacası, adam gözlerini açıyor. Kadın orada değildir artık. Şimdi, diye düşünüyor, benim bir korkak olmadığımı biliyor; artık bana kendiliğinden dönmemezlik edemez. Ne var ki, güçlerini, düşüncelerini tüketti. Kadın da, "Her vakit böyle kalacağımızı düşünüyordum," diye iç çekiyor; yani her vakit birbirlerinden ayrı, her vakit birbirlerine yabancı olarak. En sonunda kocası ona karşı duyduğu bütün aşkı itiraf edince, kadın ortadan çekiliyor, çünkü o aynı duyguyla karşılık veremeyecektir. Tiksinerek, umutsuzluk içinde, kolları arasında bir ikon tutarak pencereden atıyor kendisini. "Ey alınyazısı! Ey Doğa! İnsan yalnızdır yeryüzünde, diye sonuca bağlıyor Dostoyevski. İşte mutsuzluk! Burada tek canlı insan o mudur? diye haykırıyor Rus efsanelerinin kahramanı. Ben, efsane kahramanı olmayan ben de aynı şeyi haykırıyorum ve kimse yanıtlamıyor beni."

Her iki öykü de aynı zihin uğraşından çıkıyor. Her iki durumda da hırçın, kaygılı ve kibirli bir "St. Petersburg insanı" hem kendisinin, hem de başkalarının mutluluklarını yıkıyor. Çünkü o, yaşamı kendisine sunulduğu gibi kabul etmeyi yadsıyor. İlkin temiz yürekli olmak. Bir çocuk olmak. Sevmek. Dostoyevski'nin tüm yapıtı boyunca geliştirdiği temel kurallar bunlardır.

Okuyucular da yavaş yavaş anlamaya başlıyorlar onları. *Bir Yazarın Günlüğü*'nün başarısı bütün umutları aşıyor.

İlk yıl derginin abone sayısı iki bindir ve bunun dışında her sayının bir o kadar da alıcısı vardır. İkinci yıl, abonelerin sayısı üç bine, her sayının alıcılarının sayısı dört bine çıkıyor. Sayıların kimileri ikinci, üçüncü, beşinci baskılarını yapıyorlar. Dostoyevski'nin tinsel etkisi aydan aya kesinleşiyor. Fedor Mihailoviç, aydın gençliğin büyük bir bölüğünün bir çeşit peygamberi, bir çeşit ruh doktoru oluyor. Postadan çıkan mektuplar içten gizlerin, duygusal ikilemlerin, dinî kuşkuların, uygunsuz umutsuzlukların bir dalgasını getiriyor ona.

"Rusya'nın her köşesinden yüzlerce mektup aldım ve bilmediğim pek çok şey öğrendim. Bizim toplumumuzda, benim kanılarımı paylaşan bu denli çok insanın bulunabileceğine hiç inanmazdım önceleri."

Çok az boş vakti olmasına karşın Dostoyevski, bütün mektupları yanıtlıyordu, bütün siparişleri bile üstüne alıyordu. Bir genç kız, nişanlısını sevmediğini, öğrenimine devam etmek istediğini yazıyor. O da hemen yanıtlıyor, sözü dinlenir bir kişinin kayırmasıyla güven veriyordu kıza: "İçten dileklerinizi bırakarak bir tüccarın karısı olmanız olanaksız... İnsanın hiçbir değer karşılığında yaşamını sakatlaması gerekmez. Onu sevmiyorsanız evlenmeyiniz. İsterseniz gene yazınız bana..."

Mektup yazan bir başka kadına da şöyle karşılık veriyor: "Aşksız evlenmemek gerekir. Ama iyice düşününüz: Belki de 'sonradan' sevilebilen adamlardan biridir. İşte benim öğüdüm... Annenize danışmak için vakit isteyiniz (ona henüz hiçbir söz vermeksizin), bu adamı iyice tanıyınız, onun hakkında bilgi edininiz..."

Bir üniversite öğrencisi kız da sınavlardaki başarısızlığından yakınıyor; Dostoyevski onu avundurmak için duraksamıyor: "Coğrafya sınavınızdaki başarısızlığınıza çok üzülüyorum, ama bu önemsiz bir şeydir. Gözde büyütmeye değmez. Siz de bana umutsuz bir mektup yazmışsınız..."

Sibirya'ya rahibe olarak giden bir genç kıza da coşkun bir takdisname gönderiyor. Genç bir annenin mutluluğu ile de se-

viniyor: "Çocuklarınızın olması ne büyük mutluluk! Onlar yaşamımıza insani bir anlam kazandırıyorlar, onu yükseltiyorlar! Çocuklar bir yüktür, ama kaçınılmaz bir yük."

Mektup yazan bir Yahudi'ye de şöyle bildiriyor: "Şimdi size şunu söyleyeceğim ki, ben Yahudilerin düşmanı değilim ve hiçbir zaman da olmadım. Ama sizin de söylediğiniz gibi, kırk yüzyıllık varlıkları kanıtlıyor ki, bu oymak çok büyük bir canlılığa sahiptir ve bütün tarihi boyunca farklı *Status in statu* halinde gerçekleşmemesi olanaksızdı..."

Moskova üniversitesi öğrencilerine acele uzun bir sempati mektubu gönderiyor: "Biz öteki öğrenciler hangi dereceye kadar suçluyuz diye soruyorsunuz bana efendiler. İşte yanıtım: Siz hiçbir şeyden suçlu değilsiniz. Siz sadece şimdi yüzüstü bıraktığınız ve bir yalanlar dokusu olan bu toplumun çocuklarısınız. Bununla birlikte, kendisini bu toplumdan söküp çıkaran, ondan kopan öğrencimiz halka doğru yönelmiyor, ama herhangi bir yabancı halka doğru yöneliyor, Avrupalılaşmaya özeniyor... Oysa bizim kurtuluşumuz halk içindedir..."

Ama Dostoyevski'nin otoritesi sadece yazışmalarıyla anlatılmıyor. Monden ilişkilerinin çemberi genişliyor. Her yere çağırıyorlar onu. Çağırıların çoğunu kabul ediyor. Derginin hesap ve posta işleriyle gücünü tüketen karısı, hemen hemen hiçbir vakit gezilerinde ona eşlik etmiyor. Henüz genç olan bu kadın bütün süslenme merakını, bütün özentisini yitirmiştir. Kendisi bile sadece "ruhuyla" kocasının hoşuna gitmeyi umduğunu itiraf ediyor. Kendisini ihmal ediyor. Kaba bezlerden çamaşırlar, yamalı üstlükler giyiyor. Kocası da beceriksizce ona tuvalet zevki aşılamaya çalışıyor:

"Biliyor musun Anet, falanca kadının göz kamaştırıcı bir fistanı vardı sırtında. Biçimi de pek sadeydi: Giysi, sağ yanda kıvrıklar yaparak toplanmış, arkası yerlere dek uzatılmış, ama sürünmüyor; sol yana gelince, unuttum, öyle sanıyorum ki, orada da kıvrım yapıyor. Göreceksin nasıl yakışacak sana!"

Ve daha: "Gözlerin, gülümsemen, konuşma sırasında birden atılışların ne harika şeyler, bilemezsin. Bütün hata, toplum içine yeterince karışmamandan kaynaklanıyor... Ama sokağa çık-

mak için kendine biraz çekidüzen versen, biraz özenerek giyinsen, sen bile kendini o denli genç, o denli aşırı güzel görmekten şaşıracaksın."

Ama Anna onu anlamıyor. Dostoyevski karısını, kitaplarının tinsel evrenine o denli çok sürüklemiştir ki, kadıncağız gerçek dünyaya ayak uyduramıyor artık. Bilinen evrenle, doğaüstü evren arasında gidip gelen ve birisi için öbürünü büsbütün bırakmayan Dostoyevski'nin bükülgenliği yok onda.

Eskiden olduğu gibi Dostoyevski, zaman zaman gönül okşayıcı ve öfkeci, zaman zaman babacan ve kinci oluyor.

"Onun aşırı derecedeki alçakgönüllülüğüne her vakit çok şaştım" diyor E.A. Ştakenşynayder, "kendisinin gerçek değerini bilmediğini sanır insan. Gerçekte, bu, onun aşırı derecedeki alınganlığını, ya da daha doğrusu hakaretin bu süreli bekleyişini gösteriyordu. Kendisi için gerçekten yüksek kanılar taşıyan herhangi bir kişinin sözlerinde, hiç ilgisi yokken, sövme görüyordu... Vakit vakit göğsünün içinde bir öd damlası beliriyor, sonra da birden çatlıyordu sanki, kendi iradesine karşı bu ödden kurtulmalıydı. Bana gelince, onun bir dudak büküşünden, gözlerinin yanlış bir ifadesinden kötü bir şey söyleyeceğini anlıyordum. Kimi vakit, kendisini dizginler ve ödünü yutmaya çabalardı. Ama o zaman da karamsar, suskun ve neşesiz olurdu."

Aslında Dostoyevski'nin dehası, kötü karakterini özürlü kılıyor herkesin gözünde. Dehanın imgesinde bu kötü karakter, hemen hemen bir çeşit kaçınılmaz karikatür çizgisi haline geliyor. Bu durum ona zarar vermek şöyle dursun, onun işine yarıyor, onu okuyucularına yaklaştırıyor.

Eski kürek mahkûmu 1878'de Bilimler Akademisi'nden aşağıdaki yazıyı alıyor: "İmparatorluk Bilimler Akademisi, edebiyat çalışmalarınızdan ötürü saygısını belirtmek isteğiyle, sizi Rus Dili ve Ebebiyatı bölümüne muhabir üye seçmiştir." Ve Büyük Dük Serge ile Paul'ün eğitmeni, İmparatorluk adına, öğrencileri için birkaç konuşma istemeye gelecektir ona.

Böylece Dostoyevski, kesinlikle kabul edilmiş bir utkunun tadına varıyor. Borçlarının çoğunu ödemeyi başarmıştır. Karı-

sının kardeşi sayesinde Staraya Russa'da kendisine bir kır evi sağlamıştır. *Bir Yazarın Günlüğü* yüz ağartan bir raporla, gerçekliğini kanıtlıyor.

Daha ne gerek ona?

Aimée Dostoyevski bu döneme dair babasıyla ilgili hoş bir tablo bırakmıştır bize:

Fedor Mihailoviç, çalışma odasındaki bir divanda uyuyor. Yatağın üst yanında Rafael'in *Madone de Saint Sixtl* adlı tablosunun bir fotoğrafı asılı durmaktadır. Uyanır uyanmaz gözünün ilk göreceği şey, bu zarif insan resmidir. Kalkar, "bol su, sabun ve kolonya harcayarak" yıkanırdı. Sonra tepeden tırnağa giyinirdi, çünkü, bir erkek için robdöşambrla terlik giyme rahatlığını kınardı. "Daha sabahtan eksiksiz giyinmiş olurdu. Ayakkabıları, kravatı hepsi kusursuzdu, çok güzel ak gömleğinin yakası kolalıydı." Ceketlerine çok titizlik gösterirdi: "Lekeler canımı sıkıyor diyordu. Onlar orada durdukça çalışamıyorum..."

Tuvaletini tamamladıktan sonra Dostoyevski, çay içmek için yemek odasına geçerdi. İki bardak haşlama çay içer, üçüncüsünü çalışma odasına götürürdü. Ameliyat masası gibi düzgündü masası: Sigara kutusu, mektuplar, kitaplar, gazeteler hepsi yerli yerindeydi. Anna Grigoryevna kocasıyla buluşmaya, çalışma odasına gelirdi. Onun karşısına oturur, tek ayaklı yuvarlak bir masa üzerine, kurşun kalemlerini silgisini yerleştirirdi. Dostoyevski de gece yazdıklarını yazdırırdı ona. Anna Grigoryevna steno ile yazar, sonra da temize çekerdi. Fedor Mihailoviç kopyaları düzeltirdi.

Daha sonra öğle yemeğini yer, gezmeye, çocuklara çerez almaya çıkardı. Akşam yemeğini yiyip çayını içtikten sonra, çalışmak için yeniden kapanırdı odasına Dostoyevski. Bu verimli ve düzenli yaşam büyülüyordu onu. Hiçbir şey onun gücünü tüketeceğe benzemiyordu. Ama, son yıllarına dek alınyazısının ona saldıracağını yazıyor kendisi.

16 Mayıs 1878'de, oğlu Alyoşa şiddetli bir sara nöbetine tutuluyor. Nöbet 3 saat 10 dakika sürüyor ve çocuk kendine gelmeden ölüyor. Bu ölüm korkunç derecede sarsıyor Dostoyevski'yi, kendisini yüzde yüz suçlu görüyor bu ölümde. Çünkü çocuk,

babadan geçme bir hastalıktan ölmüştür. Yeni yas, bu evrensel sorumluluk kavramını biçimlendiriyor, kesinleştiriyor onda. Suçsuzluk boş bir sözcüktür. "Her birimiz, herkesin önünde, herkes için, her şey için suçludur."

Cenaze töreni günü, aile bir landona biniyor ve küçük tabut anneyle babanın arasına yerleştiriliyor. "Yolda, herkes çok ağladı diye yazıyor Aimée Dostoyevski, herkes çiçeklerle donatılmış küçük ak tabutu okşuyor ve çocuğun hoşuna giden sözcükleri anılıyordu." Bu sırada, mezarlıkta, mezarlar arasında otlar bitmiş, ağaçlar çiçek açmıştı. Kuşlar cıvıldaşıyordu. "Babamın gözyaşları yanaklarından akıyordu. Hıçkıran karısının koluna girmiş destek oluyordu ona. Yavaş yavaş toprak altında gözden kaybolan küçük kutudan ayıramıyordu gözlerini annem."

Bu sonuncu sınavı da öbürleri gibi aşacaktır Dostoyevski. Çalışma sayesinde iyileşecektir. Bir kitap sayesinde kurtulacaktır: *Karamazov Kardeşler*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karamazov Kardeşler'in Yaradılışı

Bir Yazarın Günlüğü'nün 1877 Aralık sayısında Dostoyevski, dergisinin yayımlanmasına bir süre için ara vermek kararında olduğunu bildiriyor. Çünkü "bu iki yayım yılı süresince elinde olmadan, usul usul kafasında kurduğu bir sanat eseriyle uğraşmak" niyetindedir. Değindiği yeni kitap, *Delikanlı* gibi, *Büyük Bir Günahkârın Yaşamı* adlı tamamlanmamış büyük yapıtın bir parçası olacaktır. Orada, "Bütün yaşamım süresince, bilinçli ve bilinçsiz olarak bana işkence eden sorun" dediği Tanrı'nın varlığı sorununu işleyecektir.

Fedor Mihailoviç, edebiyat yapıtının henüz "bitmemiş" olduğunu biliyor. Sonuncu bir itiraf zorunludur, böyle bir tehlikeyi göze alma zamanı artık çoktan gelmiştir. Bu onun "en son sözcüğü" olacaktır. Düşünmeye dalıyor. Notlar, gereçler topluyor. Kalkıştığı işi en iyiye götürmek için üç yıl gerekecektir ona.

"Tasarladım, birazdan büyük bir romana başlayacağım. Orada öbür kişiler arasında birçok çocuk da bulunacak..." diye yazıyor 15 Mart 1878'de.

Ve *Karamazov Kardeşler*'in not defterini şu sözüklerle açıyor:

"Raylar arasında yatarak durmanın, tren bütün hızıyla üstünüzden geçerken mümkün olup olmadığını anlamak için bilgi edinmek."

"Çocukların fabrikada çalışması hakkında, okullar hakkında bilgi edinmek, bir okula gitmek."

"Bulunmuş Çocuklar Yurdunda."

Bu arada Dostoyevski, genç ve parlak zekâlı bir profesör olan Soloviyov (tarihçinin oğlu) ile tanışmıştır. St. Petersburg'da genç adamın konferanslarını dinlemiştir. Yadsınamaz bir yakınlığın, onları birbirine bağladığını anlamıştır. Soloviyov tez konusu olarak "Batı felsefesinin buhranı"nı seçmemiş miydi? Eski Avrupa pozitivizmine tamamıyla saldırmamış mıydı? Yeni bir metafiziğin yüksek bir oruna çıkışını bildirmemiş miydi? Gerçekte genç adam hayran olunacak bir biçimde onun sözlerine yardım ediyor. Onun sağlıklı güzelliği en zorlu hasımlarını bile çekiyor. Dostoyevski onun, Annibal Carracci'nin "Genç İsa'nın Başı"na sahip olduğunu söylüyor.

Çok yüce bir dostluk, genç filozofla yaşlı yazarı birbirine bağlıyor hemen. Ama bu garip ortaklıkta, öğrenci durumunda olan yaşlı yazardır gibi görünüyor.

Aslında Soloviyov'la yaptığı, bitip tükenmek bilmeyen tartışmalar sayesinde Dostoyevski, kendi ideolojisini düzenliyor, formüle bağlıyor, aydınlatıyor. Bunca yıldır içinde çırpındığı felsefe kaosunu soyut sözcüklerle dile getirmesine yardım ediyor genç arkadaşı.

Ortodoks öğretisinin sorunları için de Dostoyevski, Sen Sinod Manastırı'nın vekilharcı, Konstantin Pobiedonostzev'den bilgi ediniyor. Ama o, Federov'un ortak eylem teorisiyle de ilgileniyor. 19. yüzyıl piskoposu, pek mutlu Tikon Zadonski'nin metinlerini okuyor: "Tikon Zadonski'den yeni romanımın baş kahramanı yapmak istiyorum," diye yazıyordu Maykov'a 1870 yılında.

Küçük Aleksi'nin ölümünden sonra Anna Grigoryevna kocasını, Soloviyov'un "Optima Pustin"e yapacağı yolculuğa katılması için zorluyor. Bu değişikliğinin Fedor Mihailoviç'in düşüncesini, üzüntüsünden başka yöne çevireceğini umuyor. Ayrıca Dostoyevski de, "Optima Pustin" Manastırı'nı ziyaret etmeyi, her vakit çok isterdi. Gogol, Leontiyev, Lev Tolstoy, sırasıyla bu manastıra sığındılar.

Dostoyevski, karısının isteğine boyun eğiyor ve Moskova'da kısa bir konaklamadan sonra, iki dost, Sergeyevo'ya dek trenle gidiyorlar. Oradan çakıllı patikalar üzerinde onları 120 verstlik bir yol boyunca sürükleyen yolculuklarına başlıyorlar. İki gün sonra Optina Pustin'e varıyorlar. Yerli keşişler onları candan karşılıyorlar. Keramet sahibi, ahlak yönetmeni Rahip Ambruaz, Fedor Mihailoviç'le özel iki konuşma yapmayı kabul ediyor. Bu ziyaret Dostoyevski'nin kafasında, *Karamazov Kardeşler*'deki Rahip Zozim'in çok kutlu kişiliğini daha bir kesinleştirecektir.

Şu da ilginçtir ki, 1877'den bu yana Optina Pustin yolculuğundan bir yıl önce Dostoyevski, çocukluğunun geçtiği Darovoya köyüne bir yolculuk yapmıştı. Çeremaşni'nin ulu ağaçlı ormanını, çukur yolunu, küçük köyünü yeniden görmüştü. Eskinin al yanaklı, soluk sarı saçlı, kahkahaları kendi kahkahalarına karışan oğlanları olan, yüzleri buruşuk, kirli, yaşlı köylülerle çene çalmıştı. Anılarını özetlemişti. Esinlerini aynı kaynakla tazelemişti. Hazırdı.

Bununla birlikte üç yıl süren bu çalışma, öbürlerinin hiçbirinin gerektirmediği kadar büyük bir emek gerektiriyor. Tüm yapıtına taç giydirecek olan bu kitabı baştan savma yazmak istemiyor Dostoyevski, ama yaşının yaratıcı yeteneklerini uyuşturmuş olmasından korkuyor. Hastalığın belleğini yanıltmış olmasından korkuyor. Söyleyeceklerinin hepsini söylemeden ölmekten korkuyor; "Uzun süredir şuna dikkat ediyorum, yaşlandıkça çalışmak bana güç geliyor." Ya da: "Hep ölümümü düşünüyorum... Çocuklara ve sana ne bırakacağımı soruyorum kendime..." Ve daha: "Şimdi, iyi bitirilmesi gereken Karamazovlar var üstümde. Ondan bir sanat yapıtı meydana getirmek çok önemlidir ve bu, güç, tehlikeli ama alında yazılı bir iştir: o benim adımı çok yükseklere yerleştirecek ve berkitecektir, yoksa umut yok artık."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Karamazov Kardeşler

Karamazov ailesi küçük bir taşra kentinde oturmaktadır. Edep kurallarını hiçe sayan, şehvet düşkünü bir çeşit soytarı olan yaşlı Karamazov, gizemli ahlaksızlıklar içinde yaşamını harcamıştır. Kendisini döven ilk karısından olma oğlu Dimitri, ansızın beliren namusluluk hevesleriyle, metafizik ayrılıklarıyla, dizginsiz, kaba bir adamdır. Yaşlı babanın isterik ve yaygaracı bir kadın olan ikinci karısından doğma oğlu İvan, yadsımanın kahramanı ve kurbanı, sıkıntılı, yıkıcı ruhlu, tez öfkelenen bir aydındır. Genç Aleksi, Karamazovların ırsi kötülüklerinden yakasını kurtarmış gibidir. Budala'nın "cinsiyetsiz" iyiliğinin tam tersine, Aleksi eril bir iyilikle bezenmiştir. O, kitabın olumlu, temel öğesi, çevresinde öbür kişilerin kara sinekler gibi döndükleri, dans ettikleri ışıklı çekirdeğidir. Ama bu üç kardeşe, yaşlı Karamazov'un bir akşam iğfal ettiği, budala ve dilsiz bir kızdan doğma oğlu Smerdiyakov'u da eklemek gerekir. Bu saralı piç, babasının evinde uşaklık etmektedir. Telaşsız, gösterişçi, düzenci bir tiptir. İvan'a hayrandır. İvan'sa onda kendi karikatürünü görmekle çileden çıkar.

Bu baba ve bu dört oğul arasında bir kadın: Gruşenka. Her biri onu elde etmek için birbirleriyle yarışırlar. Bu sırada Smerdiyakov, İvan'm gizli dileğini yerine getireceğini sanarak yaş-

lı Karamazov'u öldürür. Gelgelelim bu öldürme olayının suçu Dimitri'ye yüklenir. Kürek cezasına çarptırılarak Sibirya'ya gönderilecektir. İşte öykü böyledir.

Egemen olan iki sorun vardır. Kandırma sorunuyla Tanrı sorunu. Gruşenka ile İsa.

Kitabın kahramanları bu iki kutup arasında kararsızlık içinde salınırlar. Kimileri yaşlı Karamazov gibi şehvet düşkünlüğünün tek işareti altına, kimileri Rahip Zozim gibi dinin tek işareti altına yerleşmişlerdir; ama bu iki uç arasında usta bir derecelerne öbür kişilerin ruhlarını bize sunuyor. Denebilir ki, Smerdiyakov, Dimitri, İvan, Alyoşa hayvandan çıkıp, "yeni insan"da gerçekleşen aynı bireyin gittikçe durulaşan görünüşleridir. Bu dört kardeş, biçim değiştirmiş tek bir varlıktır. Onların mekân içinde art arda sıralanışları, aslında, zaman içinde sıralanıştan başka bir şey değildir. "Kötülük merdiveni herkes için birdir," diyor Alyoşa Dimitri'ye. "Ben birinci basamaktayım, sen en yükseğinde, diyelim on üçüncü basamakta. Kesinlikle söyleyebilirim ki, bu aynı şeydir."

Bu "On üçüncü basamakta" bir de kadın bulunmaktadır: Gruşenka. Onu yoksulluktan kurtaran yaşlı bir tüccarın metresidir. "Kendisiyle akrabalık kurmak isemediğim bir kız, orta malı," diyor yakınlarından biri. "Bir kibar orospu" diye tanıtıyor yaşlı Karamazov. Ama manastırın bütün keşişlerinden belki "daha kutlu" diye de ekliyor. "Bu kız bir hayvandır..." "Bu kız bir melektir," tarzında yanıtlıyorlar öbür kişiler. Dimitri de şöyle haykırıyor: "Evet, işte onun ne olduğu: Bir kaplan. Utanmazlık kraliçesi, tam cehennemlik kadın, yeryüzünde, çığrından çıkmış, cehennemlik bütün kadınların kraliçesi. Alyoşa'ya gelince, onun özellikle gözüne çarpan, "bu yüzün yapmacıksız, iyi dilekli ifadesi"dir. Kime inanmalı? Herkese. Çünkü Gruşenka bu yargıların tümünü hak eder. Gruşenka, genç kız, orospu, hayvan, ermiş gibi, kadının birbirine karşıt olan birçok niteliğini kendinde birleştirir. Polin Suslova'ya göre kadındır. Kadın, etten bir deliliktir. Kadınlar bekleyiş içinde kendilerini yiyip bitirirler, dilekleri gerçekleştikten sonra çok üzülürler; kendilerini vermek için yanıp tutuşurlar, onları elde

ettiniz diye de size sitem ederler. Onlar kimi zaman, sonradan uysal olmak kıvancını duymak için, kıyıcı olurlar, kimi zaman da daha sonra kıyıcı olmak kıvancını duymak için uslu olurlar. Onların utanmaları ahlaksız, şehvetleri zararsızdır. Onlar erkeklere, Tanrı'ya, hatta kendilerine yalan söylerler. Hayattan alınmamışlardır. Yaşamla oynarlar. Bir ayna önündeymiş gibi, yaşam karşısında poz verirler. Kırıtırlar. Var olduklarını kendilerine duyurmak için, ifadelerini ve duruşlarını değiştirirler. Erkek için, sürerlik kendi gerçeğinin kanıtıdır. Kadın ise, varlığını değişimle gösterir. Erkek tek olmak ister, kadın birçok; erkek yeteneklerinin ve eksikliklerinin ancak tam bilinci içinde kendisini güçlü hisseder, kadın kendi kendisinin tam bilinçsizliği içinde güçlü bulur kendini. Erkek düzenli bir dünyadır, kadın biçimi olmayan bir evren. Ondan her şey beklenir. Ona güven olmaz. Ondan kaçmak ya da ona egemen olmaktan vazgeçmek gerekir.

Gruşenka'nın güzelliği yaşlı Karamazov'u büyülemiştir. Bu ayyaş, bu duygusuz pinti, bu yalancı ve ahlakı bozuk yaşlı adam, Dostoyevski'nin babasının kömürle yapılmış kuvvetli bir portresi gibidir. Roman kişisi için Dostoyevski, "o, duyguluydu, evet duygulu ve kötüydü," diye yazıyor. "Yaşlı Karamazov'un kişiliğini kurarken, Fedor Mihailoviç'in kendi babasını düşündüğüne inandım her vakit" diyor Aimée Dostoyevski.

Güzel Gruşenka'nın önünde yaşlı Karamazov, dili dolaşan, salyası akan bir soytarıdan başka bir şey değildir. Dimitri'ye düşen miras payını ona bırakıyor. Her gün kadının geleceğini umuyor. İstekten alıklaşmış bir halde, odadan odaya kötü kötü dolaşıyor. Bekliyor. Ama Gruşenka ona boyun eğmiyor; kendisine âşık olan Dimitri'ye de boyun eğmiyor. Babayla da oğulla da alay ediyor. Günler geçtikçe iki adamın kini de çoğalıyor: "Bıçakları kınlarında hazır olduğu halde birbirlerini yokluyorlar," diye yazıyor Dostoyevski.

Bir düşünce Raskolnikov'u, tüm bağımsızlıklardan yoksun bırakıncaya dek baştan çıkartmıştı; burada da bir dişi yaratık, Dimitri'yle babasını, onları isteklerinin tutsağı yapacak denli büyülemiştir. "Güzellik çok müthiş ve korkunç bir şeydir,"

diyor Dimitri. Evet, çünkü onun insanlar üzerindeki gücü kimi zaman düşüncenin gücüne eşit olur ve onu aşar. Karamazov'ların aşka değin delilikleri, *Cinler*'in siyasal deliliklerine erişir. Her iki durumda da dünyevi bir kıvancın isteği bu varlıkları hayvanlaştırıyor. Her iki durumda da bütün ahlak sınırlarına karşı meydan okumak savı, insanları ahlak bozukluğuna ve katilliğe götürür.

"Dimitri'ye gelince," diye haykırıyor baba, "bir hamamböceği gibi ezeceğim onu."

Dimitri de babası hakkında: "Bilmiyorum, onu belki öldüreceğim, belki de öldürmeyeceğim. Şu anda onun yüzüne katlanamamaktan korkuyorum. Onun gözlerinden, burnundan, gırtlak çıkıntısından, arsız arsız sırıtmalarından tiksiniyorum. İğreniyorum ondan. İşte beni korkutan budur..."

Bu sırada babasının ardından hafiyelik ediyor, çünkü, Gruşenka'nın, para vaatleriyle baştan çıkarak, yaşlı adamla buluşmaya gelmesinden korkuyor. Bir gece, uşak Grigori, Dimitri'yi suçüstü yakalıyor bahçede. Dimitri, onun kafasına bir dibek tokmağı indirip kaçıyor. Gruşenka'yı bir lokantalı otelde buluyor yeniden. "O vakit bir içki âlemi başladı. Önüne geçilmez bir şölen." Şaraplar, korolar, danslar... Gruşenka zil zurna sarhoş, Dimitri'ye aşkını itiraf ediyor ve onunla evlenmek istediğini söylüyor:

"Yaban olsan da soylusun, biliyorum. Bundan böyle namusluca yaşamamız gerekir... Namuslu ve iyi kişiler olalım, hayvanlara benzemeyelim... Çok uzaklara götür beni, işitiyor musun?.. Burada kalmak istemiyorum, uzaklara gitmek istiyorum, uzaklara..."

Şehvetli kişilerin duygularını son haddine yükselten bir felaketin belirtisi gibidir bu. Korkunç bir alınyazısının önsezisi anlık sevinçlerini coşturmaya itiyor onları. Neşelidirler, çünkü bundan böyle neşelenmeye hakları olmayacağını şimdiden seziyorlar. Dostoyevski'de, tamamı tamamına tinsel olmayan sevinçler, gecenin sonunda duyulan, kitabın sonunda duyulan sevinçlerden olmayan sevinçler garip bir biçimde dayanıksız görünüyorlar bize. Roman kahramanlarının ansızın beliriveren

mutluluklarını izlediğimiz anda bile bu mutluluktan üzüntü duyarız. Çünkü sonun gelmeyeceğini biliriz. Dostoyevski bir işkenceci titizliğiyle, kurbanlarının mutluluğunu, onları cezalandırmadan önce geliştirir. O, yorgun ve hasta bir bedene vurmaz. İyilik darbesini indirmek için, en elverişli günü, umutlarının en verimli bulundukları anı seçer. İşte, aşk coşkunluklarının doruğunda bulunduğu anda geliyorlar tutuklamaya Dimitri'yi. Babasını öldürmekle suçluyorlar onu. Soruşturma kurulunda boşuna savunuyor kendisini, bütün kanıtlar ona karşıdır.

Gerçekte, Dimitri'nin babasını öldüren, alçak uşak, piç Smerdiyakov'dur. Bu soytarı, Dostoyevski'nin pek sevdiği şeytan yüzlü ikinci kişilik rolünü oynar romanda. Namuslu bir kişi için, içinde uyuyan kirli, itiraf edilmemiş, unutulmuş, hayvansal ve korkak olan her şeyin yolunun üstünde birden karşısına çıkması ne büyük işkencedir!.. Erinç içindesinizdir. Kendinizi olduğunuz gibi kabul etmişsinizdir. Birden sizin, kendi içinizden sökûp attığınız şeylerden meydana getirilmiş bir ruh taşıyan birisi çıkıveriyor karşınıza. Sizin tortunuz, sizin çöplüğünüz, en kötü yolda bulunduğunuz andaki siz olan bir kişi. Bu hasta ağızdan sizin en güzel sözleriniz düpedüz budalalıklar halinde dökülürler; bu dar kafa içinde sizin en güzel düşünceleriniz size karşı gelirler.

Böylece Karamazov kardeşlerin en büyüğü, kendi maymununu dilediği gibi güder. O, bu maymuna diş biliyor, kin bağlıyor, oysa öteki bu kine hayrandır. O, onu alçaltıyor, öbürü bu alçalmayı seviyor. İvan'a hizmet etmek için, çünkü babasının evlenmesiyle payına düşecek mirastan yoksun kalacaktı İvan. Smerdiyakov yaşlı adamı öldürüyor. İvan bunu ondan kesinlikle istemediği halde öldürüyor onu. Çünkü, onu öldürmekle efendisinin gizli bir dileğini yerine getirdiğine inanıyor...

İvan Karamazov'un yüreğinde belli belirsiz bir umut olan şey, içine büyük korku salan bu korkunç eylem oluyor birden. Efendisinin ölümcül niyetini gerçekleştiren Smerdiyakov'un aracılığıyla İvan Karamazov, bir düşten değil, bir eylemden suçludur artık. Smerdiyakov, düşünce ile eylem arasına yerleş-

tirilmiş bir kontak düğmesidir. Smerdiyakov, tinsel sorumsuzluğun yadsımasıdır. Başıboş düşüncenin cezasıdır.

"Babanızın ölümünü siz ta yürekten diliyordunuz," diyor İvan'a. "Ama onu öldürmek elinizden gelmiyordu, istiyordunuz ki bir başkası yapsın bunu." İvan kendi kendisini sorguya çekiyor, kafasını yoruyor, şaşırıyor: "Evet, bekliyordum bunu, demek doğruymuş! Öldürmek istedim onu..." Ve daha ötede: "Babamın ölümünü bu denli çok mu istiyorum?" Sadece bu bekleyiş, sadece bu düşünce İvan'ı suçlu kılmaya yetiyor. "Siz öldürdünüz, baş katil sizsiniz, ben sizin yardımcınızdan başka bir şey değilim..." diye üsteliyor Smerdiyakov. Böylece uşak, efendisine, kararının oluşmasını açımlıyor.

Gerçekten öldürdü, ama öldürmesine hiçbir şey karşı değildi, aydın İvan'ın çektiği söylevler sayesinde bu dünyada "her şeye izin verildiğini" öğrenmişti. Tanrı yoktur. Cehennem yoktur. "Tanrı yoksa erdem de yoktur ve yararsızdır. İşte kendi kendime yürüttüğüm düşünce budur."

Genel ahlak kurallarını çiğneyerek duvarı aşan Smerdiyakov özgürlükle başıboş davranışı birbirine karıştırıyor. Öldürüyor. Ve yaptığı işle, "her şeye izin vardır" diyen İvan Karamazov'la "Böyle bir adam neden varolmalı?" diyen Dimitri'yi kötülük içinde birleştiriyor.

İvan beşeri yasalara göre suçlu değildir. Ama kendi gözünde hiçbir şey temize çıkaramayacak onu. Tanrı'yı yadsıyarak Smerdiyakov'la karşılaşıyor. Üstün insan yerine maymunu buluyor. Işıklı merdiven yerine uçurumu, üstün akıl yerine de deliliği. Bu zeki, bilgili, esinli adam sanrılardan acı çekiyor. İkiye bölünüyor. Şeytanı görüyor. Bu şeytan kendisidir: "Sen" "Ben"sin, ama başka bir yüz altında... Sen benim öz düşüncelerimi dile getiriyorsun... Ne var ki, düşüncelerimin en alıklarını seçiyorsun; sen kafasız ve bayağısın!

İvan Karamazov, "yaşamı boyunca Tanrı'nın işkence ettiği" Dostoyevski'nin kendisidir. İvan Karamazov'un küfürlü yadsıması, Dostoyevski'nin kuşku saatlerindeki yansımasıdır. "Bu avanaklar, benim yendiğim yadsımanın gücünü düşlerinde bile görmediler," diye yazıyor. İvan Karamazov, "acı çektirilen

bir tek küçük çocuğun gözyaşları pahasına evrensel uyuma yer verilebilir mi?" derken, onun yerine konuşan Dostoyevski'nin kendisi değil midir?

Gerçekten, İvan Karamazov'un gözünde Smerdiyakov'un rolü neyse, Dostoyevski'nin gözünde de İvan Karamazov'un rolü odur. İvan, Fedor Mihailoviç'in kendine tiksinç görünen yanının insan kılığına bürünmüş şeklidir. İvan, yazarın, içinden söküp atmak istediğidir; İvan, yazarın ustaca verilmiş cezasıdır.

Bu çok kötü yaratıkların ötesinde, ışıklı iki yüz sunuluyor okuyuculara. Alyoşa ile Rahip Zozim. Alyoşa Karamazov kardeşlerin en küçüğüdür. Yüksek, ak duvarlı bir manastırda papaz çömezidir. Bununla birlikte sözcüğün tam anlamıyla bir mistik değildir.

"Alyoşa hiç bağnaz değildi," diye yazıyor Dostoyevski, "ne de bir mistik olduğunu sanmıyorum. Bana kalırsa o, sadece çağına göre epeyce ileride bir insanseverdi."

Öyleyse bu oğlan, tam dengeli olarak, gerçek içine kusursuz yerleştirilmiştir. Onun sessiz, temiz ve sağlam bir inancı vardır Tanrı'ya. Hiç kuşku yok, mucizelere inanır, ama bu mucizeler şaşırtmaz onu. Mucizeler onun inancının ödüllendirilmesidir. Öze değin temeller değildir onlar. "Bir gerçekçiye göre, mucizeden inanç doğmaz, inançtan mucize doğar."

Böylece, Alyoşa, "bir gerçekçi"dir. Tam bir insandır. Onun iyiliği, meleklere yaraşır doğal duygularından gelmez, Mişkin'de olduğu gibi, kötülüğün olağanüstü bilmezliğine de dayanmaz. Alyoşa kötülüğü tanıdı, kardeşlerinin, babasının kötülüklerini anlamamazlık edemez. Çevresinde dolanan günahlara yabancı değildir, bu dünyanın insanıdır o. Ama, o bütün kötülük eğilimlerini başarısızlığa uğratmak üstünlüğüne sahiptir sadece.

Bununla birlikte, manastırın rahibi Zozim şöyle diyor ona: "İşte, senin için düşündüklerim: Bu duvarlardan ayrılacaksın, bir din adamı olarak dünyada kalacaksın. Birçok hasmın olacak, ama düşmanların bile sevecekler seni. Yaşam birçok mutsuzluk getirecek sana, ama bu mutsuzluk içinde bile mutluluğu bulacaksın; yaşamı kutlu kılacaksın ve onu kutlu kıl-

maları için başkalarının da gönlünü kazanacaksın. İşte aslolan budur."

Alyoşa'nın güzel yüzü için poz veren, Fedor Mihailoviç'in çocukluk arkadaşı Şidlovski, ya da İsa Başlı Filozof Soloviyov değil midir? İkisi de kuşkusuz.

Aynı biçimde, pek mutlu Tikhon Zadovski ile Optina Pustin'in rahibi Ambruaz da, Rahip Zozim'in belli başlı çizgilerini sağladılar.

"Rahip sizin ruhunuzu, sizin iradenizi, kendi ruh ve iradesi içinde soğuran kişidir," diye yazıyor Dostoyevski. Sizin, en içten gönül yakınlıklarınızı kendisine teslim ettiğiniz güçlü bir ahlak yönetmenidir o. Keşişlerin ve papaz çömezlerinin ona borçlu oldukları günah çıkartmalarından ötürü manastır üzerinde saltanat sürer. Aşırı derecede keskin öngörüsüyle, öğütlerinin gürültüsüz patırtısız ustalığıyla halk üzerinde saltanat sürer.

"Rahip Zozim hakkında, birçoklarının anlattıklarına bakılırsa onun öğütlerine, onun avundurmalarına susamış kişilerin dert dökmelerini uzun yıllardan beri dinleye dinleye, sonunda büyük bir kavrayış kazanmıştı. Tanımadığı birine şöyle bir göz atmakla, onun neden geldiğini, ona ne gerektiğini, hatta vicdanını tedirgin eden şeyin ne olduğunu keşfederdi. "Bununla birlikte Rahip Zozim, koruduğu genç Alyoşa gibi bir ermiş olmadan önce bir insan olmuştu. Benzerleri arasında yaşamış, orduda hizmet etmişti. Eğer tarikata girmişse bu, umutsuzluktan ya da bir usa vurma sonucu değil, ama sevgi içindir. Zozim'in öğretisi bir sevinç ve kıvanç öğretisidir.

"İnsanı şaşırtan bir yan da," diye yazıyor Dostoyevski, "Zozim sert olmaktan uzak, neşeli görünüyordu."

Rahip, küçük kardeşinin sözlerini benimsiyor: "Yaşam hepimizin birlikte bulunduğu bir cennettir, ama onu bilmek istemiyoruz..." Ve daha: "Her birimiz, herkes önünde, herkes için ve her şey için suçludur..."

Evrensel bir yakınlık insanları birleştiriyor ve birinin alçaklığı öbürleri üzerine yayılıyor. Kötülük, suçu işleyen ve o andaki kurbanı ile sınırlanmıyor. O, bir yağ lekesi gibi genişliyor.

Kötülüğü, işlemeden içlerinden geçirenler, eninde sonunda varırlar ona. Bu istekleri kınamadan duyanlar çok acı çekerler. Olaydan hiç haberleri olmasa bile gizemli bir şekilde suç ortağı sayılırlar.

Biz hepimiz sorumluyuz, lekeliyiz, mutsuzuz. Yüzünü görmediğimiz bu soyguncuyla birlikte çaldık, gazetelerin meydana çıkardığı bir baba katiliyle birlikte öldürdük, bu şehvet düşkünüyle birlikte ırza geçtik, bu kâfirle birlikte lanetlendik... Dünyanın yüzyıllar boyunca işlenegelen günahı altında bükülüyoruz her birimiz. Bununla birlikte hepimiz kurtulacağız. "Tanrı'nm sonsuz sevgisini tüketecek bir günah işleyemez insanoğlu," diye bildiriyor Zozim... "İnan ki, Tanrı seni, tasarlayamayacağm kadar sevsin, seni günahın içinde, günahınla birlikte sevsin... Öyle olunca, eğer sen seversen, daha şimdiden Tanrı'nın sayılırsın. Sevgi her şeyi satın alır, her şeyi kurtarır..."

Rahip Zozim inananları, sert bir yaşam kuralına uymaya, keşişlere vergi bir el etek çekmeye, gözü sulu pişmanlığa çağırmıyor. Çok az şey istiyor onlardan: Hatalarını tanımak ve sevmek. Önemli olan, elde edilen sonuç değil, çabadır. Gururlu bir kimse baş eğdiği vakit, diz çöken uşaktan daha yakındır Tanrı'ya. Çünkü gururlu adam, insani gönülsüzlüğün bu belirtisini Tanrı'ya sunmak için kendisiyle savaşmak zorunda kalmıştır. Oysa öteki, alışkanlıkla, ve hatta yaptığı işi düşünmeden yerlere kapanmıştır.

"Elinizden geleni yapınız, sizi hesaba katarlar... İçinizde, size kötü görünen şey, sadece onu dikkate aldığınız için arınmıştır... Tüm çabalarınıza karşın ereğe yaklaşmanız şöyle dursun, ondan uzaklaşmış bile olduğunuzu büyük bir ürküntü ile göreceğiniz anda, size önceden bildireyim ki, ereğe ulaşacaksınız ve haberiniz olmadan, Tanrı'mn, seve seve kılavuzluk edecek olan gizemli gücünü üzerinizde göreceksiniz..."

Zozim ile Alyoşa, çok mutlu olan aynı aydınlık içinde yüzüyorlar. Seviyorlar, bu da yalın kişilerin ve çocukların yakınlığını onlara kazandırmaya yetiyor. (Bütün X. bölüm, ülkenin çocukları için Alyoşa'nm dostluğuna ayrılmıştır.)

Bununla birlikte, aydınlar, bu sakin felsefeye saldırıyorlar.

İvan Karamazov, kardeşinin sessiz inancına karşı "büyük engizisyon yargıcı"nın iblisçe kanıtlamasını ileri sürüyor. İvan'ın Alyoşa'ya anlattığı "büyük engizisyon yargıcı" efsanesi, *Karamazov Kardeşler*'in ve belki de Dostoyevski'nin tüm yapıtının yücelim noktasıdır. O her şeyi özetliyor. Her şeyi aydınlatıyor. Dostoyevski'nin son sözcüğüdür o.

Sevil'de engizisyon çağında, kalabalık arasında İsa görünüveriyor. Onu tanıyorlar hemen. Çevresinde saygıyla eğiliyorlar, mucizeler istiyorlar yalvara yakara. İsa, istedikleri mucizeleri gösteriyor. O vakit, duygusuz yüzlü, oyuk gözlü doksanlık bir moruk olan büyük engizisyon yargıcı Kurtarıcı'yı yakalatıyor.

Geceleyin büyük engizisyon yargıcı, buyruğu üzerine İsa'nın atıldığı zindana giriyor. "Neden bizi rahatsız etmeye geldin? Çünkü sen bizim rahatımızı kaçırıyorsun," diyor ona.

Ve yaşlı adam, müthiş bir suçlama söylevi çekiyor İsa'ya. Gerçekte büyük engizisyon yargıcı ne Tanrı'ya ne de insana inanıyor. O, Tanrı'ya inanmıyor, çünkü Tanrı-İnsanı dinlemeyi kabul etmiyor: "Daha önce söylediklerine bir sözcük bile eklemeye hakkın yok."

O insana inanmıyor çünkü, Hıristiyan öğretinin insanlığın töresel güçlerini aştığını söylüyor.

Özgürlüğün bağrında insani ve ilahi ilkelerin birleşmesini kabul etmiyor. İsa: "Sizi özgür kılmak istiyorum," dedi. Ama, iyilikle kötülük arasında bir seçim yapmak özgürlüğünü bildirirken, insanın sorumluluğunu kurdu. İnsanı, vicdan azapları içinde kıvranmaya yargıladı. Ona öyle bir işkence aygıtı hazırladı ki, orada pişmanlıklar, kötülük eğilimleri, umutlar, içinden çıkılmaz bir biçimde birbirlerine dolaşıyorlar. Acı çekerek özgürlük satın alınır. Hıristiyanlık her şeyden önce acı çekme dinidir.

Böylece insan, bir ikilemle karşı karşıyadır: Bir yandan tinsel işkenceler içinde bağımsızlık, öte yandan boyun eğme içinde rahatlık. Hangisini seçecektir?

Büyük engizisyon yargıcı onun adına seçiverdi. İsa diyor, yaratığına özgürlük denemesini zorla kabul ettirmek isteyerek onun güçlerine aşkın bir değer biçti. İnsan tam bilinç için çok zayıftır. "İnsanın iyilikle kötülüğü ayırt etme özgürlüğüne ra-

hatı, hatta ölümü yeğ tuttuğunu unuttun mu?" İnsanın büyük ereği mutlu olmaktır. İnsanın yeryüzündeki mutluluğu kilisede düzenlenir. Kilise, insanı İsa'nın sevdiğinden daha çok sever. Çünkü İsa onu, omuzlarının çekemeyeceği kadar ağır bir yükle yüklemiştir.

"Sen ona (insana) çok yüksek bir değer biçtiğin için, ona karşı acımasız davrandın ve çok şey istedin ondan." Bu düşünce İncil'de geçtiği gibi, Tanrı'mn sevdiği ancak birkaç kişi tarafından gerçekleştirilmiş olabilirdi. Bu düşünce aristokrattır. Oysa, aristokrat bir din olanaksızdır. Bir din kitleye seslenir. Öyleyse o, kitleye uygulamaya elverişli bir yaşama biçimi önermelidir. Dinin avanaklara, alçaklara, kötü yolda olanlara, hastalara güç kazandırması gerekir. Onun, insan türünün en sonuncu örneklerinin bile erişebileceği nitelikte olması gerekir. O, "halka değin" olmalıdır. Büyük engizisyon yargıcı, insanoğluna, özgürlük, kuşku, tinsel acı yerine evrenin bir Öklid düzenini sunuyor. Ve büyük engizisyon yargıcı burada Şigalev'in kuramına ulaşıyor. O, büyük çoğunlukları ele alıyor. Açları, güçsüzleri savunuyor. O, onlara ilahi ekmeği değil, dünyevi ekmeği vaat ediyor. "Sen onlara ilahi ekmeği vaat ettin, ama güçsüz, oldum bittim kötü yolda, oldum bittim iyilik bilmez olan bu insan soyunun gözünde, yersel ekmekle kıyaslanabilir mi o? Bize gelince güçsüzleri severiz biz."

Bu dünyasal ekmek dini, *Cinler*'in Tanrıtanımaz sosyalizmidir.

Büyük engizisyon yargıcı, ruhun büyük emellerine karşı, orta değerde mutlulukların egemenliğini bildiriyor kamuya: "Biz onlara sessiz, alçakgönüllü bir mutluluk vereceğiz. Onlar gibi güçsüz yaratıklara uygun bir mutluluk... Onları çalıştıracağız elbette; yalnız boş saatleri süresince, yaşamlarını, bir çocuk oyunu tarzında çocuksu şarkılarla, korolarla, zararsız danslarla düzenleyeceğiz. Oh! Güçsüz ve silahsız olduklarını düşünerek, günah işlemelerine bile göz yumacağız..."

Çölde, insan ruhunun özgürlüğü adına İsa, ilk şiddetli isteği iteledi: "dünyevi ekmek"in isteği. Engizisyon yargıcına göre bu onun ilk hatası oldu.

İkinci hatası özgürce sevilmiş olmayı istemek oldu. Ama in-

sanlar yüreklerine göre inanmazlar, bir gerçeklik gereksinmesi duyarlar. Oysa, ilahi vaat onlar için anlaşılmayandır. O, birçok bilgisizlikler, kapalı geçmeler, imlemelerle kapanmıştır: "Sen, alışılmamış, anlaşılmayan, belirsiz, yani, insan güçlerini aşan ne varsa onları seçiyorsun," insan kendisine ürküntü verilsin, kul edilsin, tapınmak gereği her an kendisine kanıtlansın ister. İsa da bir hırsız gibi çarmıha gerilmeyi kabulleniyor, darağacının tahtası üzerinde kana bulanıyor, gözyaşları içinde başını bekleyen kadınların kucağında ölüyor. İnsanın sevgisinin, mucizeyle esinlenmiş olmasını isterken, bu sevgi kendisinden uzaklaştırdı ve onu yitirdi. "Sana özgür bir sevgi gerekirdi, ürkütülmüş bir tutsağın kölece taşkınlıkları değil. Orada hâlâ insanların çok yüksek bir düşüncesi oluyordun..."

Böylece ikinci eğilim olan kendini saydırma eğilimi, mucize eğilimiyle tamamlanmıştır.

İsa'nın istelediği bu üç eğilimi büyük engizisyon yargıcı kabul ediyor. İsa'nın yapıtını düzeltiyor. O, onu dünyevi ekmek, yetke ve mucize üzerine kuruyor! "Ve insanlar, yeniden bir sürü gibi güdülmekten ve kendilerine onca acı çektiren bu kutsuz armağandan kurtulmaktan kıvanç duydular."

Hıristiyanlık seçkin bir azınlığın dini olmak yerine herkesin dini oluyor. Kilise, insan sevgisi için Tanrı'ya ihanet ediyor. O İsa'dan artık tinsel değil, toplumsal olan bir düzeni korumak için yararlanıyor. O, "Hıristiyan komünizmi"ni kuruyor. İçler acısı durumda olan Hıristiyan topluluğuna güven vermek için, kesin ödevleri, tutucu metin açıklamalarını, papazın günah çıkartma vaatlerini, bağışlamayı, sonsuz yaşamı açık seçik bildiriyor. Ayinleriyle, bayramlarıyla, günah çıkartmalarıyla, Tanrı'nın hazır bulunduğunu belirten resmî işaretleriyle halk yığınlarının karşısına çıkıyor. Doğaüstü bir gizemi, düşünce ve duygu ortaklığı yapanlar için birtakım resimler topluluğu haline getiriyor. Çanlar, günlük yakmalar, resimler, heykeller gene yürürlüktedir. Kitleyi büyülemek için, bütün ustalıklara, bütün duygulara başvuruyor. Tanrı'yı eksiltiyor. Ticari bir mal gibi sunuyor onu. Üçlü yalanı, üçlü küfürü öyle uygun bir biçimde tasarlamıştır ki, kimse onu ele vermeyi düşünmez. Kili-

se, İsa'nın yapıtını överek İsa'yı yadsır. Kilise, Tanrıtanımazlığın sonuncu sığınağıdır. Ve insanlar, büyük engizisyon yargıcının kendileri için uydurduğu kolay dogmalardan vazgeçmektense İsa'yı yakabilirlerdi: "Onlar bize karşı, annesinin kanatları altına sığınmış kuluçkalık civcivler gibi birbirlerine sokulacaklardır." "Eğer odun yığını üzerinde yakılmayı herkesten daha çok hak etmiş birisi varsa, o da sensin diyor yargıç İsa'ya seslenerek, yarın yakacağım seni."

Buna bir yanıt olarak İsa yargıca yaklaşıyor ve kansız dudaklarını öpüyor. Öbürü, bu öpücük altında titriyor. Sonra kapıyı açarak "Defol ve bir daha gelme... Hiçbir vakit gelme..." diyor.

Tutsak çıkıp gidiyor.

Din ile kilise arasındaki bu ayrılığı, Tanrıtanımaz İvan'ın, kendi adına sunması ilgi çekicidir. Böylece onun saldırdığı İsa değil, Kilise'dir. O, Tanrıtanımazlığı değil, istemeye istemeye gerçek inancı savunur. İsa'nın yüce ahlak güzelliği üzerine herkesten daha iyi dikkat çeker: Kendi kendisi için sevilmiş olmak dileği.

Dostoyevski'ye göre emperyalist erekler için, İsa'nın sözlerini çalmaktan suçlu olan sadece Katolik ruhani yönetimidir. Bizans Ortodoksluğu da aynı suçla suçlanmış olabilir. Aslında, her kilise örgütü kamuoyuna dayanan salt yönetimle suçlanmaya layıktır. Bütün tarihi boyunca kilise, tinsel varlığın özgürlüğünü yadsımak eğilimine karşı savaşmıştır. Çünkü hiçbir şey, insan tabiatına bu özgürlükten daha az uygun değildir ve bununla birlikte İsa'nın gerçek gizi özgürlüğün gizidir. İsa'nın kalvere çıkışının tek anlamı insana, kendi seçiminin tam bağımsızlığını doğrulamasıdır. İlahi gerçek olarak İsa zafer kazanmış olsaydı, ruhları, sevgi dışında kendisine bağlamış olacaktı. Çarmıha gerilmiş, aşağılanmış, parçalanmış, irinle tükürükle kaplanmış İsa, ilahi gerçek olarak, insana zorla kabul ettiremez kendisini. İnsan "bundan" ötürü değil, "buna" rağmen inanıyor. Öteki ölülere benzeyen bu ölünün önünde inanç işi tamamıyla özgürdür. İşte bu özgür, anlaşılmaz, mantık yoluyla kabul edilemez inanca çağırıyor bizi Dostoyevski.

Peki, bu Tanrı sorunu karşısında İvan Karamazov'un tam tutumu nedir? Dünyanın deist bir açıklamasını iteliyor İvan. İnsani bütün acıların anısını çağırıyor ona. Onun gözlerinde ebedi yaşamdaki kefaret şimdiki işkencelerin gerekliliğini haklı göstermez: "Eğer çocuğa daha önceden ölüme dek işkence edilmişse, cehennemliklerin bütün cehennemsel acıları benim ne işime yarar?" "Eğer bir cehennem varsa, uyum nerede öyleyse? Ben bağışlamak ve uzlaşmak istiyorum. Acıların hâlâ var olmalarını istemiyorum artık." Kilisenin açıklaması dar düşüncelidir. Bu "ver ki alasın" kuralından başka bir şey gerekirdi: Ama ne?

"Benim için çok yüksek olan Tanrı'dan herhangi bir şeyi nasıl kavrayabilirdim?"

Böylece bu Tanrıtanımaz, Tanrıyı yadsımıyor, ama onu kavrayabilmek olanağını yadsıyor. Tanrı'yı dilemek, bu, daha şimdiden artık Tanrıtanımaz olmamak demektir. Tanrıya sövmek daha şimdiden Tanrı'ya inanmak demektir. İvan'ın bu tutkulu yadsıması, kilisenin Tanrı'sına karşı engizisyon yargıcının idari, alışılmış, yapmacık Tanrı'sına karşı yöneltilmiştir. İvan kendisine insanın tinsel varlığıyla kavranabilen, insani kıyaslarla tanıtlanmış, dünyaya insanlar tarafından getirilmiş bir Tanrı'nın zorla kabul ettirilmesine izin vermiyor. "Tanrı, bu dünyanın hiçbir şeyi değildir." Belki de bir bilmece, bir bekleyiş, bir umuttur. Kilise, onu belirlemekle bu umudu berbat ediyor.

Gerçek inancın eşiğine bu yöntemle ulaşan İvan Karamazov sözünü geri alıyor. Tanrı düşüncesinin insanın kalın kafasında filizlenebilmesine hayran oluyor. İnsanı yaratan Tanrı mıdır? Yoksa Tanrı'yı yaratan insan mı? İvan bilmek istemiyor bunu. Bu başarısız dünya karşısında, yapıtını aydınlatmayı bile düşünmeyen bu Tanrı karşısında İvan "Giriş kartını geri veriyor." "Onu kabul etmiyorum, onu kabul etmek istemiyorum." Ve efsanesinin büyük engizisyon yargıcı gibi insanlık aşkı için Tanrı'dan vazgeçiyor. Tanrı'yı yadsımakla İvan şeytanlığa ulaşıyor. İvan Karamazov şeytandır. Bir sayıklama sırasında şeytanı görüyor, bu şeytan kendisidir. Şeytan Tanrı'yı tanıyor ve bununla birlikte iteliyor onu.

"Oradaydım," diyor İvan'a, "can çekişen İsa'nın kendisinden önce çarmıha gerilmiş iyi yürekli hırsızın ruhunu kucağına almış göğe yükseldiği sırada oradaydım... O anda ben de koroya katılıp onlarla birlikte duamı haykırmayı isteyecek oldum... Ama ödevlerimi düşünerek... Güzel bir davranışın önüne geçmek ve alçaklığımın içinde kalmak zorundaydım."

Şeytan sayesinde İvan, kendi Tanrıtanımazlığının nedenlerini gün ışığına çıkarıyor sonunda. Karamazov kardeşlerin en büyüğü, Tanrı'yla boy ölçüşmek, Tanrı'yı bırakmak, Tanrı'nın yerine geçmek dileğiyledir ki, yakasını bırakmayan inancı iteliyor. Ve biz burada da Dostoyevski'nin pek sevdiği üstün insan temasını yeniden buluyoruz: "İnsani ruh büyüyecek, şeytanca gurura dek yükselecektir ve bu, Tanrı-insanlık çağı olacaktır." Ne var ki, bu Tanrıtanımazlığın ortasında bile İvan rahat değildir. "Bir kadın gibi", şeytanın kafasına bir fincan çayı fırlatıyor. Onu kovuyor. Kendi kendini kovuyor. İşin güç yanı insanın kendi içinde, gerekliliğini gizliden gizliye duyduğu bir şeyi yadsımasıdır.

"Kimileri gözlerinizi Tanrı'ya doğru kaldırın derler, diye yazıyor Pascal, benzediğiniz varlığı görünüz; O, kendisine tapmanız için yarattı sizi. Siz kendinizi ona eş kılabilirsiniz; eğer bilgeliği izlerseniz bu bilgelik sizi ona eşit kılacaktır..." Öyleyse insan ne olacak? Tanrı'ya mı, yoksa hayvanlara mı eşit olacak?

"Roman boyunca Rahip Zozim cehennem vardır diyor, gerçeği tamamıyla bildikleri halde kibirli ve korkunç bir şekilde yaşamış olan kişiler için cehennem vardır. İvan bile bile cehenneme doğru yollananlardan biridir. İvan Tanrı hastasıdır. Bu hastalıktan mı ölecektir?"

Alyoşa ağabeyine korkuyla, acımayla bakıyor. İsa'nın büyük engizisyon yargıcına yaptığı gibi yavaşça dudaklarından öpüyor.

Bu davranış Hıristiyanın Tanrıtammayana sunabileceği tek yanıttır. Çünkü o mantık yoluyla, sevgiye karşı gelmekten başka bir şey bilmiyor. İnanç açıklanmaz, ısmarlanmaz. Budala: "Önümüzden geçiniz ve mutluluğumuzdan ötürü bağışlayınız bizi," diyordu inancı olmayan Hippolit'e.

"Tanrı üstün gelecektir," diye düşünüyor Alyoşa. "İvan ya gerçeğin ışığı içinde dirilecek, ya da kin içinde ölecektir."

Ve kardeşi için dua ediyor, çünkü onu kurtarmak için bundan başka bir araç yoktur yeryüzünde.

Bu dev kitap Dostoyevski'nin sadece bütün düşüncesini değil ama, tamamı tamamına "yöntemini" de özetliyor. Yazarın gerçekle fantastik arasında çekişmesi, hiçbir yerde, *Karamazov Kardeşler*'deki kadar açık açık görülmez. Ya dekor? O pek az düşünülür. Ya kişiler? Birkaç yerde sözü edilir: Yaşlı Karamazov'un "kuşkulu, kötücül küçük gözlerinin altında sarkan cepçikleri" ve ona, iğrenç şekilde şehvetli bir tavır veren etli bir gırtlak çıkıntısı vardır. Alyoşa'ya gelince, "boyu uzun, saçları kestane renginde, biraz uzunca da olsa yüzü düzgündür. Yanakları al al, parlak iri gözleri koyu kül rengindedir. Düşünceli ve çok durgundur." Hepsi bu kadar. On sayfa geçer geçmez, çalakalem çizilmiş bu portreler unutulacaklardır; bu yüzler, bu bedenler bir düşünceye kurban edileceklerdir. Kahramanların tutkusu, etlerini eritip bitirecektir. Biz, bir düşünceler çatışması karşısındayız. Artık hiçbir şeyin yenmediği, hiçbir şeyin içilmediği, uykunun uyunmadığı bir dünyada yaşıyoruz. Orada birçok olay birkaç saatte yığılır, orada geleceğin korkunç önbulguları insan yüreklerini dolaşır, orada geceyle gündüz birbirine karışır ve orada herkes başkalarını inandırmaktan çok kendi kendini inandırmak için konuşur.

Her yerde kargaşa, her yerde kaygı vardır. İnsanlara işkence eden, hastalık ya da ertesi günün korkusu değildir: Tanrı'dır. Kişiler gizemin karşısına çırılçıplak yerleştirilmiş olmak için, yazarların kayrasıyla günlük ufak tefek sıkıntılardan sıyrılmışlardır. Onların canlı yaşamları bizim derin yaşamımıza uygun düşmektedir.

Onlar, iç dünyamızda ele alınmış bizlerdir. Bu "fotoğraf alma" yöntemi sayesinde operatöre en yakın olan en bilinçsiz işkencedir, ona en uzak olanı da beden, giysiler, gün ışığıdır. Fotoğrafın merkez noktası iç dünyamızdır, dış dünya bir düş gibi bulanık kalır. Bizim kendi denememiz kendimize gösterildiği vakit, onu sadece bir radyografi üzerinde tanıyormuşuz gibidir.

"Yeraltı Adamı"nın bu uzaktan görünüşü, yazarın yaratıklarına karşı ateşli sempatisiyle açıklanır. Onu, bize betimlediği dünyanın ortasına atan, bir sinir nöbeti, neredeyse bir sara nöbetidir gibi görünüyor. O, iç evrenin alacakaranlıkları içine sokuluyor birden. Ve gözleri karanlığa alışıyor hemen. Görüyor, anlıyor. Sanki tam bir yaşam, bir düşünce birkaç saniye içinde gelip geçiyormuş gibi, sanki bu bir şimşek aydınlığı içinde sunulan araştırmalarıyla, umutlarıyla tam bir tinsel serüvenmiş gibi. Ama, dağarcığında bir yığın düşüncelerle yüzeye çıktığı ve zamanın dışında, mekânın dışında, nedensellik ve uyuşmazlık kurallarının dışında yaşadığı bir öyküyü düzenlemeye kalkıştığı vakit, sanatçının boğucu sıkıntıları başlıyor. İkinci yaşamın bir dramını, ikinci düşünceye sahip olmayan okuyuculara anlaşılır bir duruma getirmek söz konusudur. Genel bilinçle, bilinçaltını kavratmak, bilinçaltını bilinçli kılmak söz konusudur. İnsanları, gerçekten kendileri olan kişilerle ilgilendirmek söz konusudur.

Fantastikle gerçek arasında kalan Dostoyevski, mantığın sağlam çerçevesi içine, gözleminin kaçıcı konusunu oturtmaya uğraşıyor. Ama işi çok çetindir.

Romanda inanılmayacak şeyler karınca gibi kaynaşırlar. *Karamazov Kardeşler*'i meydana getiren olayların çok büyük yığını birkaç gün içine sıkıştırılmıştır. Kişiler, on sayfa tutan nutuklar çekerler ve "Rus tarzında", Tanrı'yı tartışmak için birbirleriyle karşılaşırlar. Uşak Smerdiyakov, efendice karşılıklar verir. Kaba Dimitri "Hayır, insan çok geniştir, çok geniş. Ben onu daraltacaktım," der. Her vakit olduğu gibi kahramanların kimileri kâhince bir bilgiye sahiptirler: Zozim, Dimitri'nin trajik bir alınyazısına adanmış olduğunu söylüyor Alyoşa'ya. Alyoşa izin alırken babasının omzunu öpüyor; çünkü eli kulağında bir felaketi önceden sezmiştir. İvan Çeremaşni'ye gidiyor, çünkü hazırlanan cinayeti sezinlemiştir...

Sanrı, düş, cinayet, tümü geçer akçedir. Kahramanlarının davranışlarını mazur göstermek için Dostoyevski, kalıtıma ve hastalığa başvuruyor açıkyüreklilikle. "Ama hayır, bunlar sizin gibi, benim gibi yaratıklar değildirler... Ama evet, bunlar

dengesizlerdir!.." Yaratıklarının kimlikleri üzerinde yanıltıyor okuyucuyu. Ve "gerçek kılmak" isteğiyle, maddi ayrıntıları yığıyor. Yaşlı Karamazov'un suçu, bir uzman titizliğiyle anlatılmıştır. Sorgular, savunmalar, mahkemeye çok girip çıkmış bir insan alışkanlığıyla yapılmıştır. "Anlatımda teknik yanılgılar yapmış olduğumu sanmıyorum. İlkin, St. Petersburg'da iki savcıdan bilgiler edindim."

Dostoyevski, devrimle çarlık arasında bir seçim yapmak istemiyor. İkisi arasında gidip geliyor. Kimi vakit bir kıyıda, kimi vakit öbür kıyıdadır. Uzlaştırılamaz şeyleri uzlaştırıyor o. Bu melez sanatı halka kabul ettirmek için kırk yıla yakın bir süre çalışmak gerekti. Ne önemi var? *Karamazov Kardeşler*'le Dostoyevski eli kazandı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Puşkin'e Saygı Şenlikleri

Karamazov Kardeşler, Dostoyevski'nin ününü doruğuna çıkarıyor. Turgenyev'le Tolstoy derecesinde hayran oluyorlar, üstelik Turgenyev'den, Tolstoy'dan daha çok inanıyorlar ona.

Mutlu olmayan bir gençlik, haksız yere hüküm giyme, kürek cezası, hastalık, kumar, borçlar, yoksunluklar, ısmarlama çalışma, bütün bu sınavları bir bataklığı geçer gibi yarıp geçti. Kurtulmuş, ama bitkin ve hasta bir durumda çıkıverdi ovaya. Üstelik yaşlanmıştır, zayıftır. Onu ansızın kaplayan bu sakinlik, daha şimdiden ölümün belirtisidir. Yedi yıla yakın bir süreden beri akciğer anfizeminden mustariptir Dostoyevski. Ems kaplıcalarının bir türlü iyi edemediği solunum yolları nezlesi meydana getirmiştir bu onda. Önceleri ona önemsiz görünen bu hastalıktan şimdi tasalanıyor ve mektuplarında sinirli bir hoşnutlukla söz ediyor ondan:

"Yüreğimin bir başka konum alması gibi, ciğerimin bir bölüğü de yer değiştirdi; bütün bunlar hep anfizemim yüzünden..."

"Geleceği hazırlamayı düşünüyorum hep, özellikle bir yurtluk satın alma olanaklarını. Bu konuda aklımı kaçırmış olduğumu mu sanacaksın? Küçüklerin geleceği için kaygılanıyorum."

"Herkes bizim paramız olduğunu sanıyor, oysa meteliğimiz yok!"

Büyük çalışması, bir sürü alacaklıya borç ödemeye yaradı ancak. Tez elden para gerek ona. Karısı bir kitabevi kuruyor. Daha ilk günden yüz ağartan bir gelir sağlıyor bu iş. Ona gelince hem *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yeniden ele almayı, hem de *Karamazov Kardeşler*'in ikinci bölümünü yazmayı düşünüyor. Bu bölüm, Yeni Rusya'yı kişileştiren Alyoşa'nın öyküsü olacaktır. Böylece genç Rusya olan Alyoşa, eski Rusya olan Dimitri'yle Avrupalı olan İvan'a karşı gelecektir. Ve genç Rusya, Rahip Zozim'in ona öğütlediği gibi kurtuluşunu dünyada bulacaktır. Melcihor de Vogüe'ye bakılırsa ateşli bir tartışma sırasında Dostoyevski, Rus halkının, hem bütün halkların dehasına, hem de kendi dehasına sahip olduğunu açıktan açığa haykırıyor. Bunun içindir ki, Rus halkı kendisini kimse anlamadan herkesi anlayabilir.

Bu ulusal gurur yüksek makamlarca iyi değerlendirildi. Az sonra, Dostoyevski'nin isteği üzerine, İçişleri Bakanlığı, kürekten kurtuluşundan bu yana yazarın çevresinde kurulan gizli gözetimi bir süreliğine kaldırıyor.

24 Aralık 1877 tarihiyle Dostoyevski şunları yazıyor defterine:

> "I) Rus *Kandid*'ini yazmak.
> II) İsa üzerine bir kitap yazmak.
> III) Anılarımı yazmak.
> IV) Sorokovin'in şiirini yazmak.
>
> NOT: Bütün bunlar on yıllık bir çalışma gerektirir, oysa ben şu an elli altı yaşındayım!"

1880 yılının Mayısı'nda, "Rus Edebiyatı Dostları Derneği" Fedor Mihailoviç'e bir davetiye göndererek Puşkin için dikilen anıtın açılış töreninde bir söylev vermesini rica ettiler. Tören Moskova'da olacaktı. Puşkin, Gogol ile birlikte Dostoyevski'nin usta yazar olarak tanıdığı kişi olmuştu her vakit. Raskolnikov'u Dostoyevski'ye esinlendiren, *Maça Kızı*'nın Hermann'ı değil miydi? Dostoyevski'ye *Cinler* adını, başlık olarak sağlayan, Puşkin'in *Şeytanlar*'ı değil miydi?[1] *Delikanlı*'nın Dolgoru-

1 Biersy'nin doğru çevirisi gerçekten *Şeytanlar*'dır, *Cinler* değildir.

ki'sinde para ve sınırsız güç tutkusunu uyandıran *Cimri Şövalye*'nin monoloğu değil midir?

Dostoyevski, Puşkin için kıskanç bir sevgi besliyordu. Taptığı bu insan için, öbür konuşmacılar, bir kalleşlik ya da bir alçaklık yapacaklar diye ödü patlıyordu. Batıcılar Puşkin'de büyük bir Avrupalı'yı kutluyorlardı. Slavcılar onda büyük bir Rus'u kabul etmeye cesaret edemiyorlardı. Ozan hakkında, iki yanı uzlaştırabilecek kesin bir söz bekleniyordu. Ve Dostoyevski bu sözü söylemeye peygamberce çağırılmış hissediyordu kendisini. Ne var ki, Staraya Russa ile Moskova arasındaki yolculuk karısını kaygılandırıyordu. Fedor Mihailoviç yorgundu. Hekimlerin dediğine bakılırsa anfizem korkunç derecede ilerlemişti, hatta Fedor Mihailoviç'in yaşamını tehdit ediyordu. "Yeğenim Snitkin bana açıkladı," diye yazıyor Anna Grigoryevna, "kılcal damarlar, öyle incelmiş, öylesine kolay kırılır hale gelmişler ki, her an, fiziksel bir çaba sonunda çatlayabilirler."

Dostoyevski karısının Moskova'ya dek ona eşlik etmesini isterdi. Ama yol harcamaları, orada kaldıkları sürece harcayacakları paralar, karı kocanın gelirlerinin ötesindeydi. Dostoyevski'nin, her gün sağlık haberlerini göndereceğine dair söz vermesi üzerine Anna Grigoryevna kocasından ayrılıyor.

Moskova'ya varır varmaz Dostoyevski'yi Slavcılar karşıladılar ve ağırladılar. Aydın kişiler Puşkin'in doğum günü olan 26 Mayıs'ta yapılacak Edebiyatçılar Genel Kurulu'nun açılışını ateşli bir sabırsızlıkla bekliyorlardı. Gelgelelim, imparatoriçe tören gününden az önce öldü ve iki haftalık bir resmî yas ilan edildi. İşi ve aile kaygıları Dostoyevski'yi Staraya Russa'ya çağırıyordu, onun için başkentten ayrılmak istedi. Ama dostları ona, ayrılışının hoşgörülecek bir çekilme gibi yorumlanabileceğini söylediler: "Bu denli büyük önemde bir olay için kişisel işlerimi bırakmaya medeni cesaretim olmadığını söyleyeceklerdi," diye yazıyor karısına.

Moskova'da bulunması, otuz yıldır uğrunda savaştığı bu "Rusya - Avrupa'da!" düşüncesini herkesin önünde savunmak fırsatını vereceği için çok gereklidir: "Karşı taraf (Turgenyev,

Kovalevski ve hemen hemen bütün üniversite), Puşkin'in önemini Rus ulusunun kişileştirilmesi olarak, korkusuzca azaltmak istiyor. Oysa ulusallığın kendisini yadsıyor onlar. Ve bizim yana gelince, onlara karşı sadece İ. S. Aksakov bizden... Ama İvan Aksakov yaşlıdır ve Moskova ondan bıkmış durumda. Bana gelince, Moskova hiç dinlemedi beni, görmedi de yalnız benimle ilgileniyor şimdi."

Bu durum karşısında Moskova'da kalacaktır. Ama oteline parası yetecek mi? Bundan yana tasalanmamasını söylüyorlar: Orada kaldığı sürece belediye her çeşit harcamayı üstlenecektir.

Dostoyevski'nin gözünü çok korkutmuşlardı: "Getirdikleri kahveyi beğenmediğim için iki kez geri gönderdim, daha koyusunu istedim! Lokantada benim için şöyle demiş olmalılar: "Amma da naz ediyor, kendisi bir şey ödemediği halde!.."

St. Petersburg'dan gelen son haberlerden, Puşkin anıtının açılış töreninin haziran ayı başında yapılacağı öğrenildi. Bu günü beklerken delegeler aralarında yemekler, hazırlık konuşmaları düzenliyorlar, birbirlerine dostça ziyaretlerde bulunuyorlardı. Dostoyevski her toplantıya çağırılıyor, her yerde ağırlanıyordu. Kendisini herkese bu denli sevdirmiş olmasına o da şaştı.

"Sanatçı olarak, evrensel ruh olarak, siyasal yazar olarak ve Rus olarak, benim büyük önemimden söz edildi," diye yazıyor.

Çağırıldığı salonların lüksüne, sunulan yemeklerin bolluğuna hayran oluyor:

"Akşam yemeği çok şatafatlıydı; ayrı bir salonda hazırlanmıştı (çok pahalıya mal olduğu anlaşılıyordu); büyük bir özenle hazırlanan bu yemekten sonra hem kahve hem likör verdikleri yetmiyormuş gibi, en pahalısından iki yüz kadar da iyinin iyisi sigara getirdiler. Evet, bu St. Petersburg'dakinden daha başka biçimde düzenlenmişti... Benim onuruma altı söylev verildi, birkaçı çok uzundu."

Bu sırada, açılış günü yaklaştıkça, edebiyat gruplarının canlılığı çoğalıyor. Slavcılarla Batıcılar arasındaki uyuşmazlık günden güne daha çok belirginleşiyor. Sağcı hareketin başkanı Katkov, *Moskova Haberleri* adlı gazetesinde töreni bildir-

memekle suçlandırılarak, şenliklerden çıkarılmıştır. Turgenyev'in yandaşları, başkanlarının utkusunu hazırlamak amacıyla, önemli bir şakşakçılar grubu topluyor, ustaca davetiyeler dağıtıyorlar. "Bütün bu günlerin, edimli olarak birbirinden ayrımlı düşünceler yüzünden, dövüşle son bulmasından korkuyorum."

5 Haziran günü, Puşkin şenlikleri görkemli bir ayinle başlıyor. Ayinden sonra Dostoyevski Bayan Suvorin'e yaklaşıyor ve: "Ben öldüğüm zaman da cenaze törenimde bulunacak ve Puşkin'e yaptığınız gibi benim için de dua edecek misiniz?" diye soruyor.

Ertesi gün Rus yazarları delegeleri, ozanın anıtına çelenkler koyuyorlar. Sonra, fakültedeki akademik oturumda rektör, Turgenyev'in Moskova Üniversitesi onursal üyeliğine atandığını bildiriyor. Öğrenciler, "Puşkin'in doğrudan doğruya en yaraşır halefi" saydıkları yaşlı romancıyı alkışlıyorlar.

"Bu şenlikte Turgenyev, Batıcılığın en önemli temsilcisi olduğundan," diye yazıyor Strakhov, "bu edebiyat olayı, birazdan başlayacak düşünceler yarışmasında en büyük rolü oynayacak ve utku kazandıracaktır diye düşünülebilirdi."

Üniversitedeki toplantıdan sonra delegeler belediyenin Soylular Derneği'nde düzenlediği yemeğe gittiler. Kadeh kaldırmalarla, konuşmalarla, Puşkin'e ilişkin her çeşit imleme yapılıyor, ama ozanın Rus halkı için neyi ortaya çıkarmak istediğini belirtmek yürekliliğini kimse gösteremiyordu. Akşamki açıkoturumda Dostoyevski, Keşiş Pimen sahnesini okuyor, alkışlar sesini örtüyor. "Ama," diye yazıyor, "çok kötü okuyan Turgenyev, daha çok alkışlandı ve üst üste çağırıldı."

Oturuma ara verildiği sırada, kadınlar Fedor Mihailoviç'e doğru sökün ediyorlar: "Siz bizim peygamberimizsiniz," diye haykırıyorlar. "*Karamazov Kardeşler*'i okuduktan sonra biz daha iyi olduk."

Ertesi gün 7 Haziran'da "Rus Edebiyatı Dostları Derneği" gene Soylular Derneği salonlarında görkemli bir oturum düzenliyor.

Turgenyev, her neye mal olursa olsun coşmaya kararlı din-

leyiciler önünde söze başlıyor. Bu ak sakallı, yorgun ve tatlı yüzlü koca dev nasıl sevilmez? Onun tavırları sevimli, sözleri güzel, özentili ve parlaktır; ama şaşırtıcı soruları ustalıkla anlatıyor: Puşkin, ırkının özel dehasını özetleyen ulusal bir ozan mıdır? "Bunun doğru olduğunu kesinlikle söyleyemem," diyor Turgenyev, "ama onu yadsıyamam da." Sonunda, başkaldıranların ozanı Nekrassov'un övgü söyleviyle bitiriyor sözlerini.

Bu ustaca manevra çileden çıkarıyor Dostoyevski'yi. Hele hasmının sözlerini, halkın çılgın alkışlarla karşılamasıyla büsbütün küplere biniyor. Çünkü Turgenyev, eskiden olduğu gibi bugün de baş düşmanıdır. Puşkin şenlikleri iki düşün arasında, iki adam arasında bir düelloya yol açacağa benziyor. Puşkin kavganın bahanesidir, kumarda ortaya konulan para gibidir. "Turgenyev, Puşkin'e ulusal ozan adını vermeyi kabul etmemekle, onun değerini düşürüyor," diye yazıyor Dostoyevski. Ve düşmanının hayranlarından söz ederken de şunları ekliyor: "Bunlar şakşakçılardan başka şeyler değiller, oysa benimkiler gerçekten coşanlar."

Akşam oturumunda, kendisinin Puşkin anlayışı üzerine söylediği birkaç sözcüğün çok çok alkışlanmasıyla avunuyor. Ama asıl ertesi gün gerçek öcünü almış sayıyor kendisini.

İkinci oturum için 8 Haziran günü saptanmıştır:

Aksakov konuşmasını Fedor Mihailoviç'den önce yapacaktı, ama ani bir program değişmesiyle ilk konuşan Dostoyevski oldu.

Salon tıklım tıklım doluydu. Hava sıcaktı. Bir gün önceki dinleyiciler Turgenyev'in, ozan hakkındaki bazı şeyleri üstü kapalı geçtiğini anlamışlardı. Dostoyevski neler söyleyecekti? Puşkin'in tam anlamını belirtebilecek miydi?

Dakikalar geçiyor. Sahne boştur. Ama, işte birden görünüyor Dostoyevski. Kalabalığın alkışları arasında kürsüye çıkıyor. Alkış sağanağı altında, yorgun, kırışık, kül renkli yüzü eğiliyor. Zayıf küçük bedeni giysilerinin zırhıyla ayakta duruyor gibidir. Düğüm düğüm iri ellerinde konferansının yapraklarını tutmaktadır. Bekliyor. Çılgın alkış sürüp gittiğinden, sessizliğe

çağrı için beceriksizce bir jest yapıyor, selam veriyor, bir parmağını kızılımsı sakalı içinden geçiriyor.

"Sen Peterburg'daki başarılarım nedir ki? Hiçbir şey! Bugünküne kıyasla sıfır!" diye yazacaktır karısına.

Halk susuyor sonunda. Ve Dostoyevski soluğu kesilmiş bir sesle başlıyor söylevine; ama bu ses yavaş yavaş, bütün salonu egemenliği altına alıncaya dek şişiyor. Bu hasta adam, bu yorgun, yaşlı adam kürsünün tepesinden böyle bağırıp çağırma gücünü nereden buluyor? Hangi şaşılacak güç bu bedeni canlandırıyor, bu bakışı tutuşturuyor, bu sözleri esinliyor? O Turgenyev gibi, Puşkin'in temel sorunundan sıyrılmıyor.

Puşkin nedir? Puşkin, başka halkların dehasını yakalamak için sahip olduğu olağanüstü yeteneği ile birlikte ulusal ruhun insan olarak tezahürüdür. Puşkin, en evrensel yanıyla Rusya'dır. Shakespeare'in İtalyanları, İngilizler gibi konuşur. Ama Puşkin'e gelince, o, *Don Juan*'da İspanyol, *Veba Salgınında Şölen*'de İngiliz, *Faust'dan Parça*'sında Alman, *Kur'an Benzetmesi*'nde Arap, *Boris Godunov*'da Rus değil midir? Evet, o bunların hepsidir. Ve bunların hepsi olduğu için, bunların hepsi olmayı bildiği için Rus'tur.

Onuncu kez, Dostoyevski romanlarında ve *Bir Yazarın Günlüğü*'nde geliştirdiği eski konuyu yeniden ele alıyor: "Rus insanının anlamı açıktan açığa Avrupa ölçüsünde, dünya ölçüsündedir. Gerçek bir Rus olmak, tamamıyla Rus olmak, bütün insanların kardeşi (bunu iyice aklınıza koyun) olmak demektir. Evrensel insan olmak deyiniz isterseniz!"

Batı'nın bütün eski halkları, genç Rus halkı için kutsaldırlar. Genç Rus halkı onları kurtaracak, çünkü Rus halkı, hayranlığa değer saflığı sayesinde İsa'nın sonuncu sığınağı olarak duruyor. "İsa'nın son sözcüğünü içinde saklı tutan neden biz olmayalım?"

Bu konuşma, ileri sürdüğü kanıtlardan daha çok, yazarında meydana çıkardığı heyecan bakımından değerlidir. O, okunmak için değil, anlatılmak için yazılmıştır. Dostoyevski de onu iyinin iyisi anlatmıştır. Konuşmacılığa ilişkin her tümce alkış gürlemeleri içinde tamamlanıyor. Puşkin'in, en üstün derecede

bir Rus kızı olan Tatyana'sından söz ederken, kadınlar sevinç çığlıkları atıyorlar. Ve Puşkin'le birlikte:

"Alçakgönüllü ol mağrur adam,
Ve her şeyden önce gururunu kır!
Alçakgönüllü ol, bir hiç adam,
Ekili topraklar üstünde biraz yorul!"

diye emrederken, erkekler vaaz dinler gibi başlarını eğiyorlar.

Dostoysevki, yüzleri tasalı bütün bu yabancılar tarafından anlaşılmış, hayran olunmuş, yeğ tutulmuş olmanın sarhoşluğunu duyuyor. Onlar üzerinde saltanat sürüyor. "Bütün bunlar *Karamazovlar*'dan ötürü," diye yazacaktır karısına.

Kısacası, son tümcelere varıyor: "Puşkin, güçlerinin tam geliştiği çağda öldü ve hiç kuşku yok, büyük bir gizi de kendisiyle birlikte mezara götürdü. İşte, o olmadan da bu gizi çözmeye çabalamak düşüyor bize."

Duruyor. Yüzü uçuktur. Kırışıklar arasından terler akıyor. Yorgunluktan gözleri alev alev. Bu bitkin bedene doğru kudurmuş bir çığlık yükseliyor birden. Salonda kadınlar, erkekler, hepsi ayağa kalkmışlar, ellerini çırpıyorlar, bağırışıyorlar, hıçkırıyorlar. Düşmanlar birbirlerine sarılıyor, eski kinlerini unutmak, daha iyi olmak için birbirlerine söz veriyorlar. Gençler: "Peygamber, peygamber!" diye bağırıyor. Güvenlik tedbirlerine karşın, dinleyiciler sahneye tırmanıyorlar. Şaşkına dönen, itilip kakılan Dostoyevski, bir giysiler, yüzler, kollar dalgasının üzerine doğru saldırdığını görüyor. Ayaklarına kapanıyorlar, ellerini öpüyorlar. "Siz bir dâhisiniz! Siz bir dâhiden de üstünsünüz!.." Yarım saat boyunca bisler birbirini kovalıyor.

Sonunda kurul, oturuma ara vermek kararında olduğunu bildiriyor. Ama halk kulislerin girişini zorluyor, öğrenciler bağıra çağıra konuşuyorlar. İçlerinden biri hıçkırıklarla Fedor Mihailoviç'in ayaklarına kapanıyor ve bilincini yitiriyor. Turgenyev gözleri dolu dolu, rakibine sarılıyor. Aksakov'un sevinçten dili dolaşıyor. İuriyev borazan gibi sesiyle, "Rus Edebiyatı Dostları Derneği"nin Dostoyevski'yi oybirliğiyle onursal üye seçtiğini bildiriyor.

Yorgunluktan, heyecandan gücünü yitiren Dostoyevski, gülümsüyor, ağlıyor. Kendisine doğru uzanan elleri sıkıyor. Bacakları titriyor. Kalabalığın kokusu, sıcaklığı içinde biraz başı dönüyor. Ama, canlı, büyük bir sevinç onu ayakta tutuyor.

Bir saatlik aradan sonra oturum yeniden açılıyor. Aksakov sahnede görünüyor ve söylevini okumayacağını bildiriyor. "Fedor Mihailoviç'in söylevinden sonra ben artık konuşamam," diyor. "Yazdıklarımın hepsi bu dâhice söylevin birkaç konusuna değinen, onların değişik, zayıf bir biçimde tekrarından ibaret."

Bir alkış gürültüsü sesini örtüyor, o devam ediyor:

"Fedor Mihailoviç Dostoyevski'nin konuşmasını edebiyatımızda bir olay kabul ediyorum... Puşkin'in anlamı, en sonunda kanıtlandı ve tartışacak bir şey kalmadı artık..."

Aksakov sahneden ayrılmak istiyor, ama halk karşı koyuyor ve söylevini okumaya zorluyor onu.

Bu sırada kadınlar kimseye sezdirmeden, aralarında para topluyorlar ve içlerinden birkaç kişiyi en yakın çiçekçiye gönderiyorlar. Oturumun sonunda halk Dostoyevski'yi yeniden çağırıyor. Sahnede görünür görünmez yüz kadar kadın ona doğru ilerliyor ve defne dallarından yapılmış, kurdelelerle süslü büyük bir çelengi başının arkasında tutuyorlar. "Kendileri için çok iyi şeyler söylediğiniz Rus kadınları adına." Seyircilerin tümü ayağa kalkmış, çılgınlar gibi alkışlıyorlar. Kimileri hıçkırıyor. Şapkalar sallanıyor. Dostoyevski'nin gözleri dolu dolu oluyor.

Böylece, onun sayesinde artık Slavcılar ve Batıcılar diye ayrı iki grup yoktur, sadece Ruslar vardır. Önceleri ikiye bölünmüş olan bütün bir halk, kendi sevgisi ve gururu içinde anlaşıyor. Bütün bir halk, kendi sözüyle, kendi inancıyla kurtulmuştur.

"Kabul et ki Anet, burada kalmak zahmetine değerdi bunlar. Geleceğin inancıdır bu, her şeyin inancıdır bu, ölüme yaklaşmışsam bile."

Akşam oturumunda Dostoyevski, güçlerini tüketmiş olmakla birlikte Puşkin'in *Peygamber*'ini okuyor. Çökük göğsü, yığılmış bedeniyle sıska adam işte gene sahnede. Ama esin mucizesi

ikinci kez kaplıyor onu. Boğuk sesi sertleşiyor, gıcırdayan, keskin, canlı bir durumda yükseliyor. Seyircilerden biri şöyle betimliyor onu: "Kendisini kışkırtan jestlere engel olmak istermiş gibi sağ eli aşağıya doğru uzanmıştı, sesi çığlık derecesine değin zorlanmıştı." Sonuncu dörtlüğü okuduğu vakit, yaman bir alkış sağanağı bütün topluluğu sarsıyor:

> Kalk peygamber! Gör. Dinle.
> Benim irademle yuğrul,
> Karaları gez, denizleri dolaş.
> Sözlerinle insanların yüreklerini ateşle.

Onu dinleyen bu yabancılar için Dostoyevski, gerçekten peygamberdir.

Başı ağır, gözleri ağrılı, gücünü tüketmiş bir durumda gidiyor odasına. Yatağına uzanıyor, uyumaya çalışıyor. Ama, mutluluğunun neredeyse fiziksel duyumu uyumasına engel oluyor.

Kalkıp giyiniyor, gündüz kendisine verilen defne dalından tacı alıyor, Puşkin anıtına doğru yollanıyor.

Gece sıcak ve mavidir. Hiç esinti yok. Sokaklar ıssızdır. Spaskaya Meydam'na varınca, Dostoyevski arabadan iniyor ve anıta doğru ilerliyor. Heykel, granit kaidesi üzerinde, göğe doğru kapkara dikilmektedir. Fedor Mihailoviç bu tunç yüzü, yere bakan bu ölü gözleri seyrediyor. Sonra tacı güçlükle kaldırıyor ve heykelin ayak ucuna koyuyor.

Bir an, üstadın yanında düşünmeye dalıyor. Ta çocukken ozanın ölüm haberini aldığından bu yana alman yolu kafasında ölçüp biçiyor. İşte şu dakikada Puşkin'in anıtı önündedir, ama çok yaşlıdır, çok yorgundur, o da yaşamının sonuna yaklaşmıştır.

Mari Hastanesi'nin renk renk küçük odalarını, Darovoya'nm ıhlamur ağaçlarım, Askerî Mühendislik Okulu'nun uzun koridorlarını, Petraçevski'nin inini, karanlık kazmatları ve kalabalığın önünde kar içine çakılmış üç kazığı yeniden görüyor. Rüzgâr. Soğuk. Gece. Sibirya... Semipalatinsk... Vrangel'in arabası içinde Zmiev'e doğru kaçış. Polin'in kibirli gülüşleri. Dönen,

dönen rulet. Ağlayan Anna Grigoryevna. Yabancı bir mezarlıkta küçücük bir tümsek. Kentler, sesler, gözler, çalışma masası üzerindeki lamba, rehinle ödünç para veren tefecinin hırçın yüzü, bir trenin gürültüsü, ilerleyen, onu çeken, onu saran Rusya'nın solgun göğü. Görünmez kalabalıklardan kabaran bir denizin uğultusu yükseliyor: "Siz bir dâhisiniz! Siz bir dâhiden de üstünsünüz!" O, çok savaştı, çok acı çekti! Anlaşılmış olmanın, bu büyük kıvancını çok geç duydu! Ondan kendince yararlanmaya vakti olacak mı? Yeniden doğruluyor. Ay, evlerin çatılarını, sokakların kaldırımlarını usul usul aydınlatıyor. Sessizlik yüreğini yatıştırıyor. Dostoyevski, anıta arkasını dönüyor ve meydanın köşesinde onu bekleyen arabaya doğru yollanıyor.

ALTINCI BÖLÜM

Son

10 Haziran 1880'de Fedor Mihailoviç zafer kazanmış biri olarak Moskova'dan ayrılıyor. Orada kaldığı bu kısa süre, onu bir çalışma yılından daha çok yıpratmıştı; ama yatışmış, gönlü kanmıştır, mutludur. Bununla birlikte, mucizenin tam değeri hakkında yanılmıyor. Staraya Russa'ya döner dönmez yakın dostu ve Tolstoy'un halası olan Kontes Tolstoy'a şöyle yazıyor: "Kaygılanmayınız, bir süre sonra halkın alaylı kahkahalarını işiteceksiniz. Çeşitli kiliselerde ve edebiyat çıkmazlarında bağışlamayacaklar beni."

Gerçekten ilk heyecan geçince düşmanlar toparlandılar yeniden. Kendilerini büyülemiş olmasından ötürü konuşmacıya kızdılar denebilir.

Saltikov şöyle yazıyor Ostrovski'ye: "Apaçıktır ki, usta Turgenyev ile deli Dostoyevski, Puşkin şenliğini kendi çıkarları için kullanmayı iyi becerdiler."

Fedor Mihailoviç hakkında yerici makaleler yayımlanıyor: "Bay Dostoyevski'nin konuşması kafadan çok sinirleri etkiliyor," diye yazıyor *İŞ*'in köşe yazarı. Ve daha: "Bu saçmalığın sonuncu kahramanı Dosyoyevski oldu. Kendisini politika yazarı sanma hatasına ilk defa düşmüyor. Bir politika yazarı olmak için onun eksikliği, yeterli eğitimden, düşünce olgunluğundan,

politika bilgisinden ve kısacası toplumsal inceliklerin en temel kavramlarından yoksun oluşudur."

"*Avrupa Postası*"nda da "Ne Saçma Bir Konuşma!" diye okuyoruz. Ve daha: "Dostoyevski'nin, gelecekteki saçmalamalarında, en yalın tarihsel olayları ve sağduyunun temel kurallarını unutmamasını dileriz."

Birdenbire karşılaştığı, bu ani fikir değişiklikleriyle Dostoyevski öylesine sarsıldı ki, iki sara nöbetiyle yatağa düştü ve iki hafta süresince kımıltısız kalması gerekti. 26 Ağustos'ta O. F. Miller'e şunları yazıyor: "Moskova konuşmam dolayısıyla hemen hemen bütün basının bana nasıl sert davrandığını görüyorsunuz: Bir hırsızlık, bir dolandırıcılık yapmışım ya da banka soymuşum sanki..."

Ses dergisinde "Düş İle Gerçek" adlı bir makale yayımlayan, en büyük çekiştiricisi Profesör Gradovski'yi yanıtlamaya karar veriyor. Dostoyevski'nin Puşkin konuşmasıyla bu yanıt 1880 yılında, *Bir Yazarın Günlüğü*'nün aynı sayısında birlikte yayımlanıyor. Bir tek sayı, satışta, şimdiye dek eşine rastlanmayan bir başarı sağlıyor. Altı bin nüsha birkaç gün içinde tükeniveriyor. İkinci baskı yapılmak üzeredir. O da sonbahar süresince tükenecektir.

Okuyucuların yapıtına karşı gösterdikleri bu apaçık ilgi, Dostoyevski'nin tasasını bir parça dağıtıyor. Dördüncü bölümü henüz yazılmamış olan *Karamazov Kardeşler*'i tamamlamaya koyuluyor.

"15 Haziran'dan 1 Ekim'e kadar romanımdan basılmış yirmi yaprak yazdım ve *Bir Yazarın Günlüğü*'nü üç yaprak büyüklüğünde yayımladım," diye yazıyor.

Kasım ayında *Karamazov Kardeşler*'in sonunu *Rus Ulağı*'nın yazı kuruluna şu notla birlikte gönderiyor: "Hele şükür bitti bu roman. Üç yıl çalıştım üzerinde; iki yılda yayımladım onu. Benim için görkemli bir dakika bu."

Kışın başından beri St. Petersburg'a yerleşmiş olarak dostlarını yeniden görüyor ve kimi okumalara katılıyor.

"Edebiyatçılar Derneği, bugün bir toplantı düzenledi. Salonda okumak güçtü ve okuyucular her yerden işitilmiyordu. Yorgun boğazından ve anfizeminden rahatsız olan Dostoyevski

öbürlerinden daha iyi işitildi gene. Ne mucize! Bu sıska, göğsü çöküük bedende ruh kalmamış sanırsınız; sesi fısıltılıdır; ama konuşmaya bir başlamayagörsün, boyu büyüyor, sesi gürleşiyor. Bu kuvvet, bu güç ona nereden geliyor?.."

Gerçekte halkın sevgisi Dostoyevski için ilaçların en iyisi gibi görünüyor. Çalışmak için Ems kürünü bırakıyor. Birçok tasarı var kafasında. İki yıl boyunca *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yayımlamayı, sonra da *Karamazov Kardeşler*'in ikinci bölümüne başlamayı hesaplıyor.

"İzin veriniz de size Allahaısmarladık demeyeyim," diye yazıyor Rus *Ulağı* yazı kurulunun sekreterine. "İyice biliyorsunuz ki, daha yirmi yıl yaşamaya ve yazmaya niyetliyim."

1881'in Ocak ayına girer girmez, Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*'nün o yıl için ilk sayısını yazmaya kalkışıyor. Sağlığı yerindedir. Dostlarıyla sık sık görüşüyor. Hatta, ocak ayında yapılacak bir sanat toplantısında, A. K. Tolstoy'un *Korkunç İvan'ın Ölümü*'ndeki dünyadan el etek çekmiş çileci rolünü oynamaya bile boyun eğiyor. Üstelik 29 Ocak'ta Puşkin'in ölüm yıldönümü dolayısıyla yapılacak törende bir parça okumayı da kabulleniyor. Bununla birlikte, bu toplantıdan dört gün önce, hafif atlattığı bir kaza kaygısını uyandırıyor.

25-26 Ocak gecesi, masasında çalışırken, kalemi yere düşüyor, etajerin altına yuvarlanıyor. Dostoyevski ayağa kalkıyor, etajeri çekmeye yelteniyor. Ama ilk çabada, ağzına bulamaç kıvamında sıcak bir sıvının çıktığım hissediyor. Dudaklarını siliyor: Kan. Fakat kanama o denli azdır ki, önemsemiyor, karısını bile uyandırmıyor.

Ertesi gün, tamamıyla sağlıklı buluyor kendisini. St. Petersburg'a yeni gelen kardeşi Véra'yı akşam yemeğine bekliyor. Onunla Moskova'da ve Darovoya'da geçen çocukluk yıllarını anacaklarını umuyor. Ve gerçekten yemek neşeli neşeli başlıyor. Dostoyevski Mari Hastanesi'nde çocukların oyunlarını, tatillerini geçirmek için yola çıkarken yaptıkları ateşli hazırlıkları, Mişel'le aralarında geçen edebiyat tartışmalarını anlatıyor. Sevinçlidir. Kendi şakalarına gülüyor.

Ne var ki, "Véra Hala" bu sözlerden sıkılmışa benziyor. Kız kardeşleri onu bir miras işini kardeşiyle tartışması için acele göndermişlerdi Moskova'ya. Kumanin'in mirası söz konusudur. Hesapların temizlenmesi ailenin bütün bireylerini darmadağın etmiştir. Véra'nın tek düşüncesi tez elden konuya girmektir. Sırasında konuşmak için Dostoyevski'nin sözünü kesiyor. Yığın yığın söyleyeceği vardır. Hakkı olanı istiyor, Dostoyevski'yi, kız kardeşlerine karşı "taşyüreklilik"le suçluyor, hıçkıra hıçkıra ağlayarak bitiriyor sözlerini.

Sabrı tükenen Dostoyevski yemek odasından çıkıp gidiyor ve Anna Grigoryevna Véra'yı kapıya dek geçirirken, o, çalışma odasına kapanıyor.

Dostoyevski masası başına oturmuş, başını avuçları arasına almıştır. Giriş aralığında fısıldaşan iki kadını işitiyor hâlâ. Büyük bir sıkıntı, sonsuz bir yorgunluk kaplıyor her yanını; on paralık bir iş için berbat edilmiş bir gece, bu gözyaşları, bu sitemler!..

Birdenbire sıcak bir sıvının aktığını hissediyor ellerinin üstünde. Bakıyor, kan kaplamış ellerinin her yanını. Bıyıkları, sakalları üstünde gezdiriyor bir parmağını, onlar da ıslak ve yapış yapış. Bir çığlık atıyor. Anna Grigoryevna koşup geliyor. Ayakta buluyor onu. Yüzü sapsarı, sakalları kana bulanmış.

"Doktor, hemen bir doktor!"

Ama doktor gelmeden önce kanama durmuştur. Dostoyevski elini yüzünü yıkıyor ve bir mizah gazetesinin resimlerini göstermek için çocuklarını çağırıyor.

Doktor geldiği vakit, yatışmış, gülümseyen bir adam buluyor karşısında. Yalnız inceden inceye muayene etmesini rica ediyor Dostoyevski doktordan. Muayene sırasında yeni bir kanama oluyor ve Dostoyevski bilincini yitiriyor. Kendine geldiği vakit şöyle mırıldanıyor:

"Anna, çok rica ederim hemen bir papaz getirt. Günah çıkartmak ve şaraplı ekmeği yemek istiyorum."

Dinî gerekler yerine getirildikten sonra hastanın durumu iyileşmiş görünüyor. Çocuklarını ve karısını takdis ediyor; sonra, çalışma odasındaki divan üstüne usulca uzanıyor

ve uyuyor. Anna Grigoryevna ile Doktor Von Bretzel başında bekliyorlar.

Bu arada, Profesör Koslakov ile Doktor Pfeiffer'i aramaya adam yolluyorlar. Fedor Mihailoviç'in bir parça kan yitirmesi onların yüreğine su serpiyor. "İyileşecek," diyorlar. Ertesi günü daha iyi geçiriyor. Dostoyevski dinlenmiş olarak uyanıyor, *Bir Yazarın Günlüğü*'nün provalarını istiyor ve karısıyla birlikte onların sayfa düzenini tartışıyor.

Hastalığının haberi bütün kentte yayılıyor, dostları ziyaretine geliyorlar. Kapının çıngırağını bağlamak zorunda kalıyorlar, çünkü gürültüsü Fedor Mihailoviç'in sinirlerini bozuyor.

Anna Grigoryevna üst kat kiracılarından ev içinde ayakkabılarıyla yürümemelerini rica ediyor.

Dostoyevski biraz havyar yiyor ve bir bardak da süt içiyor.

"Çocuklar büyüyünce ne olacaklar, onları düşünüyorum," diye mırıldanıyor. 27'sini 28'ine bağlayan gece karısını uyandırıyor. Tek bir masa lambası aydınlatıyor geceyi.

- Peki nasıl hissediyorsun kendini sevgilim?

- Biliyor musun Anet, diyor alçak bir sesle, üç saattir uyumuyorum ve durmadan düşünüyorum; ama şimdi iyice biliyorum ki bugün öleceğim.

- Neden düşünüyorsun bunu sevgilim? Şimdi daha iyisin, artık kan gelmiyor, Koslakov'un dediği gibi bir "tıkanma" meydana gelmiş olmalı. Tanrı aşkı için kuşkular kemirmesin içini, daha yaşayacaksın inan bana!

- Hayır, biliyorum bunu, ölmeliyim bugün. Bir mum yak Anet, İncil'i ver bana.

Çoğu kez, kesin bir karara varamadığı vakit, Dostoyevski zindandaki eski İncil'ini rastgele açar ve gözüne çarpan ilk satırları okurdu. Bu kez de deri ciltli kara kitabı yakalıyor, açıyor ve karısına uzatıyor.

- Oku.

- Bu, Sen Matta İncili'dir, Bölüm III, ayet 14, diye bildiriyor Anna Grigoryevna.

Ve okuyor:

- Sizin tarafınızdan vaftiz edilmesi gereken benim ve siz bana

geliyorsunuz. Ve İsa onu yanıtlıyor: Bu saat için tutmayınız beni, çünkü böylelikle tüm adaleti yerine getirmeliyiz.

Fedor Mihailoviç gülümsüyor:

- İşittin mi? diyor. "Tutmayınız beni." Bu şu anlama geliyor ki, ben öleceğim.

Anna Grigoryevna iki gözü iki çeşme ağlıyor. Dostoyevski, üzüntüsüz bir şekilde avutuyor onu. Sonra avcunda karısının eli, uyuyor.

Sabahın on birinde uyanıyor, yastığının üstünde doğruluyor ve kısa bir kanama oluyor.

- Zavallı sevgilim, ne tasalarla bırakıyorum seni... Ne güç olacak yaşamak senin için!..

Son öğütlerini vermek için çocuklarını çağırıyor:

- Tanrı'ya mutlak güveniniz olsun ve bağışlamasından umudunuzu kesmeyiniz hiçbir vakit. Ben sizleri çok seviyorum, ama Tanrı'nın yarattıkları olan insanlara karşı duyduğu büyük sevgisi yanında benim sevgim bir hiçtir.

Onları öpüyor, onlara hayır dua ediyor ve İncil'ini oğlu Fedya'ya veriyor.

Bununla birlikte Dostoyevski'nin gücü birden tükeniyor. Akşama doğru divanı üstünde doğruluyor, ama soluğu kesiliyor yeniden, bir kan sızıntısı dudaklarından çamaşırı üstüne akıyor. Anna Grigoryevna ona, yemesi için buz parçaları veriyor. Ama kanama durmuyor. Doktor çağırmaya adam gönderiyorlar. Dostoyevski birbirini tutmayan tümceler mırıldanıyor, karısı bir kâğıt parçasına yazıyor bunları:

"Hastalığımla sizi yıktım... Yararsız bulduklarının üstünü çiz... Benim için ne diyorlar?.. Son, son, sulara gömüleceğim..."

Bilincini yitirerek yastığı üzerine düşüyor yeniden. Karısı çocukları hıçkıra hıçkıra çevresinde diz çöküyorlar. Dostları, akrabaları, salonda hastadan son haberleri beklemektedirler. Daha şimdiden, başsağlığı telgrafları geliyor her yakadan.

Akşamın saat yedisinde, ziyaretçilerin odaya girmelerine izin veriliyor. Oda karanlıktır. Bir gece kandili, bu gölge ve sessizlik mağarasının dip tarafını aydınlatıyor. Dostoyevski tepeden tırnağa giyinik, başı yastıkların üstüne düşmüş bir durumda diva-

nın üstüne uzatılmıştır. Kâğıttan bir maske gibi ak ve kuru yüzünden başka bir şey görülmüyor. Sakalı üstünde alımsı bir leke yayılıyor. Sımsıkı kapanmış gözkapakları, gözbebeklerinin eğrilerine tamı tamına bağlanıyor. Garip bir çağıltı çıkıyor dudaklarından. Soluğu duruyor. Sonra yeniden çıkıyor, sıkışık, ıslık çalar gibi. Konuşmaya çabalıyor. Ama kimse bir şey anlamıyor artık sözlerinden.

Doktor akşamın sekizinde geliyor. Can çekişen hastanın sonuncu yürek atışlarını dinleyebiliyor ancak. Fedor Mihailoviç bir daha kendine gelemeden 8'i 36 geçe ölüyor.

Bedeni yıkıyorlar, yeniden giydirip, tabut gelinceye kadar masanın üstüne yatırıyorlar. Yakın kiliseden getirilmiş yaldızlı bir örtü ile beline dek örtüyorlar ölüyü. Katafalkın iki yanına iki şamdan yerleştiriliyor.

Göğsün üzerine çaprazlama kavuşturulmuş eller bir ikon tutmaktadır. Bir köşede bir gece kandili yanıyor. Havada günlük, balmumu, kolonya kokuyor. Ölünün yanına oturan bir ressam onun resmini yapıyor.

Bu arada ayinler birbirini kovalıyor. Çeşitli kurumlara bağlı yetkililer yanlarında papazları ve korolarıyla birbiri ardından geliyorlar ve Dostoyevski adına bir ayin yapmak için izin istiyorlar. Bunlar üniversite öğrencilerinin Deniz Harp Okulu öğrencilerinin temsilcileridir. Papaz duaları okuyor ve hazır bulunanlar koro halinde karşılık veriyorlar.

Hava sıcak ve o denli ağırdır ki, kandilin alevi ara sıra sönüyor. Cenaze çelenkleri, çiçek demetleri, kurdelelerle süslü ekin demetleri odaya yığılıyor. Hayranları ölünün ellerini öpüyorlar ve çocuklardan, babalarının anısı için birer çiçek vermelerini yalvar yakar istiyorlar.

Anna Grigoryevna bir deli gibi odadan odaya başıboş dolaşıyor. Evinde bir yığın yabancının, kocasının önünden ardı arkası kesilmeyen akışından üzüntü duyuyor. Kimileri ön merdivenden, kimileri servis merdiveninden sökün ediyorlar. Ziyaretçi akınları birbiriyle karışıyor, sonra katafalkın önünde bölünüyorlar. Kimdir bunlar, bu yabancılar? Neden kovmuyorlar onları? Anna Grigoryevna'ya öyle geliyor ki, bütün bu

insanlar Fedor Mihailoviç'le onun arasına giriyorlar. Bu adam, onun sevdiği, öfkeli, duygulu, gülünç, hasta, sevecen adam değildir. Ona ait değil şimdi. Elinden aldılar onu. Kalabalığın oldu artık.

Dostoyevski'nin daracık evinden, İçişleri Bakanlığı'nm temsilcisi Dimitri Konstantinoviç, bilginler, kolejliler, iki gözü iki çeşme hanımefendiler gelip geçiyorlar.

Hofmeister N. S. Abasa, Anna Grigoryevna'ya Maliye Bakanlığı'nın bir mektubunu sunuyor. Bu mektupta, büyük yazarın dul karısıyla çocuklarına, imparatorun iki bin rublelik bir onur ödeneği ayırdığı özellikle belirtiliyordu. Bu haber Anna Grigoryevna'yı o denli sevindiriyor ki, onu kocasına ulaştırmak için çalışma odasına atıyor kendisini: "Onun artık bu dünyadan olmadığını, ölüsünün konulduğu odaya girince hatırladım ancak, ve acı acı ağlamaya koyuldum," diye yazıyor.

Bu sırada Laure d'Alexandre Newsky'nin keşişleri, Dostoyevski'yi kendi mezarlıklarına gömmeyi öneriyorlar Anna Grigoryevna'ya. "Gerçek Ortodoks dininin kıskanç koruyucusu"nun onuruna, cenazesi için yapılan ayinlerin harcamalarını da ödemek istediklerini kesinlikle bildiriyorlar.

Anna Grigoryevna, mezarı konusunda Dostoyevski ile şakalaştığı günü anımsıyor:

"Seni Alexandre Newsky Manastırı'na gömmeyi yeğ tutarım," diyordu.

"Oraya sadece piyade ve süvari generalleri gömülecektir sanırım," diye yanıtlıyordu Dostoyevski gülümseyerek.. "Peki, sen de bir edebiyat generali değil misin?"

Cenaze 31 Ocak Cumartesi günü kaldırılıyor. Daha sabahın erken saatlerinde, evin karşısındaki sokağı büyük bir kalabalık dolduruyor. Bir cenaze arabası hazırlanmıştır, ama Dostoyevski'nin hayranları tabutu manastıra dek omuzları üzerinde taşıyorlar. Otuz bin kişi izliyor cenazeyi. Yetmiş iki temsilci çelenkleriyle birlikte yürüyor. On beş dinî orkestra, ilahiler okuyarak gidiyor. Ve defne dallarıyla, taze çiçeklerin birbirine ka-

rıştığı altmış metre uzunluğunda katmerli bir çelenk, ayin alayını halktan ayırıyor.

İki saatlik bir yürüyüşten sonra alayın başı, Newsky Dehlizi'ne ulaşıyor. Tabut, Saint Esprit mihrabının ortasına yerleştiriliyor.

Ertesi gün, 1 Şubat 1881'de bir meraklı ve dost kitlesi Alexandre Newsky Manastırı'nı istila ediyor. Polis kapıları kapatmak zorunda kalıyor. Kiliseye girmeyi Anna Grigoryevna bile zar zor başarıyor: "Merhumun dul karısı olduğumu, kızımın da bana eşlik ettiğini söyledim. Daha önceden de Dostoyevski'nin birçok dul eşinin, kimilerinin tek başına, kimilerinin çocuklarıyla birlikte kendilerini tanıttıklarını saklamadılar benden."

Sonunda Anna Grigoryevna yerini alıyor ve ayin başlıyor. Kilisenin orta yerinde yükseğe yerleştirilen tabut çelenkler altında görünmez oluyor. Başpiskopos yönetiyor töreni. Din akademisi rektörü ile manastır başrahibi Siméon sonuncu duada hazır bulunuyorlar. Yargılama duasından önce Piskopos İanişev, Dostoyevski'nin Hıristiyanlığa dair değerlerini göklere çıkaran bir konuşma yapıyor.

Cenaze töreninden sonra Fedor Mihailoviç'in tabutu gene hayranları tarafından alınıp kilisenin dışına çıkarılıyor.

Mezarlık kar altında gömülmüştür. Ağaç dalları, ak yüklerinin altında eğiliyorlar. Soğuktan, tüm gürültüler daha bir arılaşmış görünüyor. Türbelerin tepesine çıkan meraklılar, alay yaklaşırken şapkalarını çıkarıyorlar.

Dostoyevski'ye hazırlanan çukur, Judovski'nin yanındadır. Açık çukur önünde, yazarlardan Palm, Miller, Gaydeburov, Soloviyov konuşmalarını yapıyorlar:

"O bütün dış şiddetlerle, iç düşüşleri yenen insan ruhunun sonsuz ve ilahi gücüne inanmıştı," diyor Soloviyov... "Onun sevgisiyle toplanmış olarak böylesi bir sevginin bizi birbirimize bağlaması için çalışalım. Çünkü, ancak o zaman, Rusya'nın tinsel kılavuzuna karşı görevimizi yerine getirmiş olacağız -Onun yüce çalışmaları ve onun büyük acıları için."

Yabancılar tabut üzerine çiçek yağdırıyorlar. Çukur, bu yap-

rak ve çiçek ormanını sığdırmak için çok dardır. Gizlice sokulan bir hayranı, defne dallarını yolup paltosunun altına saklıyor. Hava soğuktur. Karanlık çöküyor. Öğleden sonra saat dörtte, yorgunluktan ve açlıktan bitik Anna Grigoryevna mezarlıktan ayrılıyor. Ama haçlar arasında Dostoyevski'nin romanlarında betimlediği silik kişileri andıran yakaları kalkık, yüzleri dondurucu soğukla rendelenmiş, garip, kara siluetler dolaşıyorlar hâlâ.

Onlar da gidecekler birazdan. Parmaklıklar kapanacak. Ve aşağıda, mekânın dışında, ama onu sevenlerin yüreğinde, Fedor Mihailoviç'in gerçek yaşamı başlayacak.

Ölümünden Sonra

Dostoyevski'nin ölümünden sonra Anna Grigoryevna çocuklarıyla birlikte her gün mezarlığa gidiyordu. Soğuktan buz kesmiş, ağlamaktan bitkin bir durumda eve döndüğü vakit, salonu yabancı ziyaretçilerle dolu buluyor, bunlardan yakasını nasıl kurtaracağını bilmiyordu. Onlar arasında geveze bir diyakos vardı ki, kendine güvenir bir tavırla Fedor Mihailoviç'in Hıristiyan değerlerini öve öve bitiremiyor, avcuna bir altın sıkıştırmadıkça savuşmuyordu. Bunlar arasında deli bir yaşlı kadın vardı ki, eğer Anna Grigoryevna bir miras işini yoluna koymakta ona yardımcı olmayı kabul ederse, ünlü yazarın çocuklarına bir milyon bırakmayı öneriyordu. Yumuşak yüzlü, aşırı ince tavırlı bir başkası da, genç dulu ikinci bir evlenme için zorluyordu, çünkü diyordu, "Çok yakışıklı, genç bir adam üzerinde büyük bir etki bıraktınız." Birtakım yayımcılar da Dostoyevski'nin tüm yapıtlarını yayımlamak hakkını koparmaya geliyorlardı. Gene bu ziyaretçiler arasında St. Petersburg Üniversitesi profesörlerinden, tanınmış ispritizmacı Wagner vardı ki, Anna Grigoryevna'dan, kocasının ruhunu çağırmak için izin istiyordu. Anna, kesin olarak yasakladı bunu, ama aynı gece Fedor Mihailoviç'i düşünde gördü. "Aman Tanrım! Ne oldu?" diye bağırdı uyanınca. "Ne gördüm hemencecik? Onu gördüm,

onu..." Bu anda yanında uyumakta olan kızı da doğruldu ve şöyle mırıldandı: "Anne, babamı şimdi düşümde gördüm, bir yerden kalkmış gibiydi ve çok solgundu..."

Can sıkıcı kişilerin ziyaretleri, iş tartışmaları, günlük dualar, bunların tümü birden Anna Grigoryevna'yı aşırı bir sinir gerginliği içinde bırakıyordu. Zaman zaman delireceğini sanıyordu. Kocasının ölmediğini, sırf gezdirilmek için her gün bir başkasının mezarına götürüldüğünü kuruyordu kafasında. Fedor Mihailoviç çalışma odasındaydı. Kâğıtları karıştırdığını, iri ve ağır adımlarla etajerle masa arasında gidip geldiğini işitiyordu. Ona başsağlığı dileyen insanlara gelince, bunlar onu bir süre için hapsetmekle görevli hekimlerden başka kişiler değildiler.

1 Mart'ta, mezarlıktan döndüğünde Anna Grigoryevna, Dostoyevski'nin tanıdığı yaşlı bir generali buldu evinde. Henüz konuşmaya başlamışlardı ki, hizmetçi odaya koştu ve bağırdı: "İmparatoru öldürdüler!" Anna Grigoryevna bir sinir krizi geçirdi ve yaşlı general koltuğunda bayıldı.

"Kocam hastalığından iyileşseydi bile bu çok sürmeyecekti," diye yazıyor Anna Grigoryevna. "1 Mart suikastı onun üzerinde yıkıcı bir etki yapacaktı, çünkü o, köylülerin kurtarıcısı olan Çarı taparcasına seviyordu."

Dostoyevski'nin ölümü, *Karamazovlar*'ın yazarı üzerine halkın aşırı ilgisini toplamıştı. Birkaç gün içinde kitabevi boşalıverdi. St. Petersburg ve taşra yayımcıları, *Ölüler Evinin Anıları*'yla *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yeniden basmak için, Anna Grigoryevna'dan izin istediler. Ama Anna vermedi. Çocukların vasisi olan, Sen Sinod Pobiedonostzev'in vekilharcının öğüdü üzerine, kocasının bütün yapıtlarını kendi yayımlamaya kalkıştı. Bu koleksiyonun başına yazarın biyografisiyle, Miller ile Strakhov'un birlikte kaleme alacakları bir anılar derlemesi konulacaktı. Kitabın satıştaki başarısı çok büyük oldu ve net 75.000 rublelik bir kâr sağladı. İkinci baskı (altı cilt halinde), daha ucuz bir fiyatla 1886'da yayımlandı. En sonunda 1893 yılında *Niva* gazetesinin müdürü, Dostoyevski'nin romanlarını,

her sayıda dağıtılacak parasız ilaveler halinde yayımlamak hakkını 75.000 rubleye elde etti. *Niva*'nın abone sayısı çarçabuk 70.000'den 190.000'e yükseldi. Ama birkaç yıl süresince, Dostoyevski'nin yapıtlarını yeni bir biçim altında sunmayı düşünmek mümkün olmadı.

1883'te Dostoyevski'nin hayranları arasında, büyük adamın adına bir anıt dikmek için bağış kampanyası açıldı. Yarışma sonunda seçilen anıt Dostoyevski'nin bir büstünü taşıyordu. Anna Grigoryevna bu büstü çok büyük ve az başarılı buluyordu, ama sonunda kurulun beğenisine katıldı.

Anıt yapıldıktan sonra kasada kalan 2.000 ruble, pay senetlerine yatırıldı, bu senetlerin geliri, Dostoyevski adını taşıyacak olan bir okulun bakımına ayrıldı. Yeni okul binası, Staraya Russa'da yapıldı ve Fedor Mihailoviç'in dostu olan Rahip Jan Rumiantzev okulun yönetimini üstlenmeyi kabul etti. Sonunda 1888 yılında Büyük Dük Vladmir Aleksandroviç, himayesi altına aldı okulu.

Anna Grigoryevna yayım işlerinin, okul çalışmalarının, edebiyat gösterilerinin dışında kalan, binde bir boş vakitlerinden, Fedor Mihailoviç'in yaşamıyla ilgili belgeleri sınıflamak için yararlanıyordu. Dosyalarının içinde, dost mektupları, baskı provalarıyla, kocasının anısına sunulmuş cenaze çelenklerinin kurdeleleri yan yana duruyorlardı. Bir akşam eski bir okul arkadaşının evinde Moskova Tarih Müzesi'nin müdürü Sisov'a rastladı ve ondan kocasının anılarından meydana getirdiği bir koleksiyonu sergilemek için yer istedi. Bir hafta sonra genç dul, müze binasının içindeki bir kuleye onları koyabileceğini öğrendi. Anna Grigoryevna St. Petersburg'da kara meşeden özel bir sandık yaptırdı, bunun sadece Moskova'ya dek yol masrafı 1.300 rubleyi buldu. Ve 1886 yılından itibaren müzeye, kitaplarla, portrelerle, el yazmalarıyla dolu kutular gönderdi.

Bundan böyle, o, Fedor Mihailoviç'in ölümünden sonraki ününü düzenlemek için yaşayacaktır sadece. "20. yüzyılda yaşamıyorum ben," diye duygularını açığa vuracaktır 1916 yılında Grossmann'a, 19. yüzyılda, 70'li yıllar yaşıyorum. Benim

dostlarım Fedor Mihailoviç'in dostlarıdır, benim dünyam Dostoyevski'nin yok olmuş çağdaşlarının dünyasıdır. Onlarla birlikte yaşıyorum ben..."

"Ve kafasına bir başlık geçiren, saçlarına kır düşmüş, yüzü yorgun ama sevimli, kül renkli ve zeki bakışlı gözleri ışıl ışıl, gülümsemesi taptaze olan bu kadın," diye devam ediyor Grossmann, "Dostoyevski'nin yapıtının hayranlarından kime olursa olsun yaptığı gibi, onun *Anılar*'ının müsveddelerini, arşivinin değerli, kutsal kalıntılarını, kocasının ona gönderdiği sayısız mektubu gösteriyordu bana."

Evet, Dostoyevski'nin büyük saygısına kendini adamak için, kişisel yaşantılarından bile bile el etek çekti Anna Grigoryevna. Son yıllarında nasıl üstüne kanat germişse, ölümünden sonra da korumak istedi Fedor Mihailoviç'i. Onun için savaşmak, onun için başarmak, onun için sağlam temellere oturmuş, gürültüsüz patırtısız bir ölümsüzlük hazırlamak istedi. Bir vakitler alacaklıların karşısına dikildiği gibi, şimdi de dedikoducuların, incelikten uzak biyografi yazarlarının karşısına dikiliyor.

Dostoyevski üzerine Almanca birçok inceleme yazısı yazan, Hoffmann adında Avusturyalı bir kadın, elçiliğin aracılığıyla 1898 yılında, Petraçevski davasının III'üncü şube müdürlüğünde saklı arşivini incelemek iznini elde ediyor. Ama bu belgeleri ancak, onları kopya etmeye yetkili tek kişi olan Anna Grigoryevna'nın yanında inceleyebilecektir. Dostoyevski ile ilgili tanıkların metnini eksiksiz kopya etmek için Anna Grigoryevna beş kez gelmek zorunda kalıyor. Sonuncu gün Bayan Hoffmann'la birlikte çıkıyorlar çalışma odasından. Anna Grigoryevna mantosunu giyinceye kadar el yazmalarım, Avusturyalı konuğun eline veriyor. Paketi geri istediği zaman Hoffmann vermiyor ve bütün kâğıtları aynı gece Viyana'daki yayımcısına göndereceğini bildiriyor. Anna Grigoryevna bu belgelerin Rusya'da yayımlanmadan önce çevirilerinin bir başka yerde yayımlanmasının mümkün olamayacağını söylüyor. Gelgelelim, ganimetini iki eliyle karnının üstünde sımsıkı tutan "Avusturyalı" bas bas bağırıyor. Bir ölünün çevresinde, iki kadının giriştiği bu kaba tartışma, Anna Grigoryevna'nın Hoffmann'ı hır-

sızlık suçuyla tutuklatmak üzere polis çağırmaya yeltenmesiyle son buluyor ancak. Çok korkan Hoffmann el yazmasını geri veriyor. Anna Grigoryevna bütün gününü onları yeniden kopya etmekle geçiriyor ve aynı akşam bir nüshasını da "hasmına" veriyor.

Bununla birlikte belgelerin Almanca çevirisi Bayan Hoffmann'ın ünü sayesinde, asıl metnin Rusça gazetelerde basılmasına karar verilmeden önce yayımlanmış oldu.

Bayan Dostoyevski, biyografi yazarlarını ve "anılar" imal edenleri sevmiyordu. Dostoyevski'nin ölümünden sonra onu şöyle böyle tanımış olanların yayımladığı "Anılar" furyası, onu sadece kendisinin tanıdığı savında olan bu kadını çileden çıkarıyordu. Ne yayıncılar, ne sınıf arkadaşları, ne edebiyatçı dostları, ne de Sibirya yoldaşları, kitaplarında, Dostoyevski'nin gerçek kişiliğini canlandırabiliyorlardı.

"Falanca kişinin, anılarında kocamdan söz ettiğini bir gazetede okuduğum her seferinde," diye yazıyor Anna Grigoryevna, "yüreğim sıkışıyordu ve şöyle düşünüyordum: 'Hiç kuşku yok, bir abartma daha, herhangi bir uydurma, ya da birtakım gevezelikler.' Ve binde bir yanılıyordum... Dostoyevski'nin anıları üzerine yazılanlar karşısında şaşırıp kalıyordum. Anlatanların hepsi de, ortak bir anlaşmayla (onu yapıtlarına göre yargılamaktan ileri geliyordu belki de bu) toplum içinde ağır, sıkıntılı, ... son derece gururlu ve büyüklük delisi bir adam olarak betimliyorlardı onu."

İlerideki kuşaklara, kocasının doğru bir imgesini bırakmak için bu işin üstüne titreyen Anna Grigoryevna, Dostoyevski'nin bu zoraki anlaşılışı karşısına dikiliyor: Herkesin önünde az mı konuşuyordu? Bu, merdiven çıkmaktan soluğu kesildiği içindir. Asık yüzlü mü duruyordu? Bu, hasta olduğu içindir...

Gelgelelim, ölen üzerine yazılmış bu yatıştırıcı notlar, ilk biyografi yazarı Strakhov'un amansız kusur yüklemleri yanında nedir ki?

1883'te Strakhov, Fedor Mihailoviç üzerine anılar yazmayı pek yüksek bir ücret karşılığı kabul etmişti. Aynı yılın 26 Ka-

sını'nda, Tolstoy'a, ölen hakkında kin dolu bir mektup gönderdi. Bu mektup, 1913'te *Çağdaş Dünya*'nın Ekim sayısında yayımlandı. Ama Anna Grigoryevna'nın ancak bir yıl sonra haberi oldu bundan. Gazete kupürlerini düzenlerken gözüne ilişmişti.

İşte metnin ana hatları: "Paha biçilmez Lev Nikolayeviç, konusu pek geniş olmasına karşın, size küçük bir mektup yazacağım... Dostoyevski'nin biyografisini daha önceden aldınız kuşkusuz! (Onun için dikkatinizi ve iyi dileklerinizi isterim.) Düşündüklerinizi söyleyiniz bana. Bu vesileyle içimi dökmüş sayılırım size. Yazdığım sürece, içimi saran sıkıntıyla savaştım durdum. Bu kötü duyguyu ezmeye çalıştım. Bir çıkış yolu bulmamda yardım ediniz bana! Ben, Dostoyevski'yi ne iyi bir insan ne de mutlu bir insan olarak görebiliyorum (aslında bunlar birbirine karışır). Aşağılık, kötü huylu, kıskanç bir adamdı. Tüm yaşamını, aşırı heyecan, sürekli öfke içinde geçirdi. Bunlar da onu acınacak duruma, hatta gülünç duruma düşürüyordu. O denli kötü, o denli zeki olmasa da... aşağılık işler onu çekiyordu ve bunlarla övünüyordu. Viskavatov anlattı bana, bir gün bir kâhya kadının kendisine getirdiği küçük bir kız çocuğuyla banyoda... olmakla övünüyormuş... Ona en çok benzeyen roman kişileri, *Yeraltından Notlar*'ın kahramanı, *Suç ve Ceza*'nın Svidrigaylov'u, *Cinler*'in Stavrogin'idir... Dostoyevski'nin karakterinin bu yanı üzerinde daha çok şeyler söyleyebilir, yazabilirdim; birçok durum, size anlattıklarımdan daha canlı olarak gözlerimin önüne geliyor, ve o zaman anlatı çok daha eksiksiz olacaktı. Ama gömelim bu gerçeği!"

İşte Tolstoy'un yanıtı: "Turgenyev'le barıştığınızı söylüyorsunuz bana. Ben de çok seviyorum şimdi onu. Kusurları olmayışı tuhaftır. O, insanı doğru yola götürür. İnsanı hiçbir yere götürmeyen, olsa olsa hendeğe sürükleyen başka kişilere benzemez. Bu bakımdan Turgenyev, Dostoyevski'nin ardından yaşayacak. Bunun tek nedeni sanatı değil, kusurlarının bulunmayışıdır."

1883 Aralığı'nda Strakhov karşılık veriyor Tolstoy'a: "Sizin Dostoyevski anlayışınız, hiç kuşku yok, kişiliği hakkında yol

gösterdi bana, ama onun için çok iyi niyetli buluyorum bu anlayışı. Ruhunun belirli bir sırırıru hiçbir şeyin aşamadığı bir kişiden ne gibi bir altüst oluş beklenebilir? Sözcüğün tam anlamıyla 'hiçbir şey' diyorum; onun ruhunu böyle anladım ben."

Bir yıl önce (6 Ekim 1882) Turgenyev, Saltikov'a şunları yazmıştı Dostoyevski hakkında:

"Mihailoviç, yapıtının ana çizgisine çok iyi uydu. Fransız edebiyatında kendisine çok benzeyen bir kişinin bulunduğunu hatırlamış olmalı. Çok ünlü Marquis de Sade... Bütün Rus piskoposlarının bizim kendi Sade'ımız için yaptıkları ayinler, insan türünün bu eşsiz dostunun evrensel sevgisi üzerine çektikleri ahlak nutukları düşünülürse!.. Nereye gidiyoruz?"

Dostoyevski'nin çevresinde yükselen bu kıskanç kudurganlık, Anna Grigoryevna'ya başkaldırtıyordu. Hele Strakhov'un mektubu çileden çıkarıyordu onu. "Bu kudurganlığın korkunçluğu basiretimi bağladı," diye bildiriyordu Grossmann'a. "Ne çılgın iftira!.. Eğer Nikola Nikolayeviç (Strakhov) yaşamakta olsaydı, onu bulmaya gidecektim hemen, ve yaşıma başıma bakmadan, iki tokatla alçaklığının cezasını verecektim."

On yılı aşkın bir zaman süresince Strakhov, Dostoyevski'nin iş arkadaşı, onun güvendiği, koruduğu kişi, onun dostu olmamış mıydı? Mademki çalışırken "tiksinme" duyuyordu, öyleyse bu biyografiyi yazmayı neden reddetmemişti? Dostoyevski bütün yaşamı boyunca kardeşi Mişel'in ailesine birkaç kuruşluk yardımda bulunmak için kendisini her şeyden yoksun bıraktığı halde, nasıl olup da Fedor Mihailoviç'i bencillikle suçlayabilmişti. Bütün muhabirlerinin yardımına koştuğu, onlar için Poluedonoztzev ya da Vişnegradski gibi önemli kişilerin desteğini isteyip durduğu halde, nasıl olup da onun kötülüğünden söz edebilmişti? Banyoda geçen sahneye gelince, Dostoyevski'ye anlatılan, onun da *Cinler*'in bir bölümü için yararlanmak istediği başka bir olaydır bu. Dostları bunu yazmaktan vazgeçmesini öğütlemişlerdir ona. Çünkü, birkaç sefih için çocuk devşirmeye yarayan bir kâhya kadını sunması "feminist" Dostoyevski'yi bağışlatamazdı. Aslında Strakhov kıskanç, soysuz, kurnaz, dolap çeviren, çanak yalayıcı, ikinci dereceden bir

yazardan başka bir şey değildi. Fedor Mihailoviç iyi tanımıştı onun kişiliğini, çünkü 1875'te onun hakkında şunları yazmıştı: "Evet Anet, kötü bir papaz okulu yetiştirmesi bu, başka hiçbir şey değil... Eskiden, *Çağ*'ın düşüşünden sonra beni bırakmıştı bir kez ve ancak *Suç ve Ceza*'nın başarısından sonra gene döndü bana."

Bununla birlikte Anna Grigoryevna kocasının savunmasında ölçüyü kaçırıyor.[1] Son derece yalınlaştırıyor Dostoyevski'yi. Dostoyevski'nin "ahlak anlayışı" hakkında ne düşünmek gerektiğini daha önceden gördük. Dostoyevski hem büyük iyilikler hem küçük kötülükler yapabilen bir insandı. Büyük esirgemezliklerle, küçük bencillikleri, büyük duygularla, küçük bayağılıkları aynı zamanda yaşatabilirdi içinde. Başta gelen kötülük buydu. Kahramanlarının sadik suçlarını kendisi işlemedi belki de, ama onları düşlemiş olduğuna hiç kuşku yok. Bu düşlemeler ona tebelleş oldular, onun aklını çeldiler. Ve romanlarında betimlemekle kurtuldu onlardan. Eğer o, bu denli büyük olabilmişse, insanoğlunun bütün güçsüzlüklerini, bütün güzelliklerini içinde barındırdığı içindir. O, zekâsı bakımından değil, ama yüreği bakımından, bedeni bakımından evrensel insandı. O, ne Stavrogin'de "şeytan" olarak, ne Mişkin'de "ermiş" olarak kendini gerçekleştirebildi, çünkü o, eşit bir bilinçle hem biri hem öteki oldu. Ve bu ikilik tüm yapıtı boyunca kendini gösterir. O, şehvet düşkünlüğünün beden isteklerine değin dünyasıyla, dünyadan el etek çekmenin tinsel evreni arasında salınır durur. Kurulu düzenle, anlaşılmaz yeni düzen arasında duraksar. O, "seçme"nin bile yadsımasıdır. Şu halde, bu Hıristiyan barışseverin Doğu savaşını öğütlemesine, gönül gözüyle gizli şeyleri gören bu saralının, kitaplarını gerçekçi ayrıntılarla şişirmesine şaşmamak gerekir. Dostoyevski, tıpkı kahramanları gibi ikiye bölünür. "Yaşam sorunu"na bir çözüm önerdiği anda, bunun kendisininki

1 Anna Grigoryevna, kocasının eserlerinin telifiyle ilgili işleri başarıyla idare ettikten sonra, 1917 Devrimi'nde büyük kayıba uğradı. Bolşevik Ordusu'nun ilerleyişinden kaçan Grigoryevna, Kırım'a kaçtı. 9 Haziran 1918'de umutsuzluk, sefalet ve açlık içinde öldü. Oğlu Feodor 1921'de Moskova'da, kızı Aimée ise 1926'da Gies, İtalya'da öldüler.

olmadığına inanabiliriz. Dostoyevski'nin yapıtı bir yanıt değil, ama bir sorudur. Onu okuduktan sonra biz artık eski biz değilizdir. Onu okumadan önce, bilimsel yasaları, temel ahlak kuralları, toplumsal gelenekleri değişmez ve kutsal olan binlerce yıllık yaşlı bir dünyada ayağımız yere sağlam basıyor sanıyorduk, ama işte birden sarsılıyor dekor, ayaklarımızın altından kayıyor yer. Her yanımız uçurum. Dostoyevski bizi rahat uykumuzdan çekip çıkarıyor, hiçliğin kıyısında açıyoruz gözlerimizi. Uyanıyoruz. Kazançlı yalanlarımız, güvenilir silahlarınız ne oldu? Kendimiz neredeyiz? Biz kimiz? Dünyanın ilk çağlarından bu yana felsefenin bize sağladığı tüm kanıtlardan sıyrıldık. Peki, buna karşılık ne verildi bize? Hiçbir şey, hemen hemen hiçbir şey, diyecek kimileri. Her şey, diye karşılık verecek öbürleri. Dostoyevski, romansı metafiziğe çözülemezlik kavramını getirdi. Kesin bir bilgiyle değil, sonsuz bir tedirginlikle zenginleştirdi bizi. Yeni bir inancı zorla kabul etmeye değil, büyük bir sabra çağırdı bizi. Beklenecek bir konu vermedi bize, beklemenin tadını öğretti. "İnan ki, Tanrı seni, kesinlikle tasarlayamayacağım bir tarzda sevsin."

Bu gerçeğin kanıtı olarak, yüzleri ışıl ışıl, giysileri karanlık, acayip birtakım yaratıklar sürüsü karşımıza çıkıyor ve bize doğru ilerliyor. Raskolnikov, Mişkin, Rogojin, Stavrogin, Versilov, Karamazov Kardeşler. Bu suçlular, bu suçsuzlar, bu sefihler yanı başımızda dururlar. Ciddi ve dikkatlidirler. Ve biz, kendimizi tanırız onlarda. Ve biliriz ki, bundan böyle, yaşamımız boyunca hep yanımız sıra yürüyecekler, bizim susuzluğumuzla soluyacaklar, bizim açlığımızla inleyecekler ve bir ereğe vardığımızı sandığımız anda omuzlarıyla itecekler bizi. "Sona ermemek yapıyor büyüklüğünü senin," diyordu Goethe. Dostoyevski büyüktür, çünkü sona ulaşmadı.

KAYNAKÇA
Yararlanılan Başlıca Yapıtlar

DOSTOYEVSKİ'NİN YAPITLARI

Bütün eserleri, 12 cilt, St. Petersburg, 1894 – 13 cilt, Moskova, 1926/30 – Fransızca çeviriler (Plon, N.R.F., vb.)

Mektuplaşma, Moskova, 3 cilt, 1928/34; Dominique Arban (2 cilt) ile N. Gourfinkel (1 cilt)'in Fransızca çevirileri ve Calmann-Lévy, 1949/60.

Karısına Mektuplar, Moskova, 1926; J.W. Bienstock'un çevirisi, 2 cilt, Plon, 1927.

DOSTOYEVSKİ'NİN ÇAĞDAŞLARININ ANILARI

Annenkov, *Dikkat Çekici On Yıllık Dönem*.

Dostoyevski, André, *Anılar*.

Dostoyevski, Anna Grigoryevna, *Günlük*, Moskova, 1923;

—, *Anılar*, Moskova, 1925; çev. A. Beucler, N.R.F. 1930.

Grigoroviç, *Anılar*, St. Petersburg, 1896.

Komaroviç, *Dostoyevski'nin Gençliği*.

Koni (A.F.), *Dostoyevski ile Görüşmeler*;

—, *Kişisel Anılara Göre Dostoyevski*, Petrograd, 1921.

Milioukov, Mamontov, Veronine, v.b., *Anılar*.

Panayev, *Anılar*.

Panayev (Bayan), *Anılar*, Leningrad, 1927.

Riesenkampf, *Anılar*.

Salaliev, *Anılar*.

Shtakenschneider, E.A., *Günlük ve Notlar*.

Sollogoub, *Anılar*.

Suslova, Polin, *Dostoyevski İle Yakınlık Yılları*, Moskova, 1928.

Vrangel, Baron A.E., *Anılar*, St. Petersburg, 1912.

BİYOGRAFYALAR, İNCELEMELER VE BELGELER

Aikhenwald, *İki Kadın.*

Antsiferoev, *Dostoyevski'nin Petersburg'u,* Petrograd, 1923.

Bem, A.L., *Dostoyevski,* Berlin, 1928;

—, *Makaleler* (Dostoyevski üzerine), 2 cilt;

—, *Stavrogin Tipinin Gelişmesi,*

—, *Dostoyevski'nin Yapıtında Faust.*

Berdiaev, Nicola, *Dostoyevski'de Ruh,* L. Julien Cain, Saint-Michel Yayınları, Paris, 1929.

Boutchik, Vladmir, *Rus Edebiyat Yapıtlarının Bibliyografyası,* Fransızca'ya çev. J. Flory, Paris, 1934.

Chegolov, *Petraçevskiciler.*

Chestov, Léon, *Ölümün Açınlamaları,* B. de Schloezer'in çevirisi, Plon, 1923.

Dolinine, A.S., *Makaleler ve Gereçler İçin Not Defterleri.*

Dolinine, A.S., *Makaleler ve Gereçler,* 2 cilt, Petrograd, 1922-24;

—, *Dostoyevski'nin Şeytanlar İçin Not Defterleri.*

Dostoyevski, Anna Grigoryevna, *Dostoyevski'nin Anısına Müze,* St. Petersburg, 1906.

Evgeniev-Maximov, *Nékrassov.*

Faure, Elie, *Yapıcılar,* G. Crès, 1914.

Fullop Muller, R. ve Eckstein, Fr, *Dostoyevski Rulet Başında,* Münih, 1925; H. Legros'un çevirisi, N.R.F., 1926.

Gide, André, *Dostoyevski,* Plon, 1923.

Glivenko, İ., *"Suç ve Ceza"nın Yayımlanmamış Belgeleri,* Moskova, 1932; (Fransızca çeviri).

Grossman, L., *Dostoyevski, Gençlik Yılları* (incelemeler ve gereçler);

—, *Dostoyevski Hayat Yolunda;*

—, *Dostoyevski Konusunda Araştırma Öğeleri,* Moskova, 1922;

—, *Dostoyevski'nin Hayatı ve Çalışmaları,* Moskova-Leningrad,1935;

—, *Dostoyevski'nin Kitaplığı;*

—, *Dostoyevski'nin Yolu.*

Grossman, L. ve Polonsky, *Bakunin ve Dostoyevski Konusunda Tartışma.*

Kachyna Evreinovna, *Dostoyevski'nin Yapıtında Ayaktakımı.*

Koni (A.F.), *Suçbilimci Dostoyevski;* çev. "Revue Internationale Sociologie", 1898.

—, *Hayat Yolunda.*

Liaskovski, *Dostoyevski Zindanda.*

Madaule, Jacques, *Dostoyevski'nin Hıristiyanlığı,* Bloud ve Gay, 1939.

Merejkovski, Dimitri, *Dostoyevski, Rus Devriminin Habercisi,* çev. Jean Chuzeville, N.R.F.

Miller ve Strakhov, *Dostoyevski'nin Biyografisi,* Moskova, 1883 (Dostoyevski'nin dul eşi tarafından onaylanmış inceleme ve bu nedenle de güvenilir kişi).

Nikolski, *Dostoyevski ve Turgenyev,* Sofya, 1921.

Oxmann, *Kırk Yıllarının Tefrika Romanları.*

Persky, Serge, *Üç Zevce.*

Piksanov, *Dostoyevski'nin Çağdaşlarının Mektupları.*

Platanov, *Rusya Tarihi;* Fransızca, Payot Yayınları, 1929.

Pypine, *Biélinski.*

Rosanov, *Büyük Engizisyon Yargıcı Efsanesi* (inceleme).

Sakouline, *"Budala"nın Yayımlanmamış Gereçleri,* Moskova, 1931.

Semevsky, *Petraçevski ve Petraçevskiciler.*

Suares, André, *Üç erkek,* N.R.F., 1913.

Tchij (Doktor), *Tıbbi İncelemeler.*

Tchoulkov, *Dostoyevski Nasıl Çalışıyordu?*

Thurneyşen, *Dostoyevski ya da İnsanın Sınırları,* Almanca'dan çev. P. Maury, "Je Sers" Yayınları, 1934.

Veressayev, *Etkin Yaşam.*

Vogüe, Cte Melchior de, *Rus Romanı,* Paris, 1886.

Volotsky, M.V., *Dostoyevski Ailesinin Kroniği,* Leningrad, 1933.

Zielinsky, *Dostoyevski Üzerine Yazılmış Eleştiriler,* (Ziélinsky'nin derledikleri), 3 cilt.

Zweig, Stefan, *Dostoyevski,* Almanca'dan çev. H. Bloch, Rieder, 1928.

Henri Troyat

DOSTOYEVSKİ

Fyodor Mihailoviç Dostoyevski, edebiyat otoritelerinin dünyanın en büyük romancıları arasında baş sıraya yerleştirdiği bir isim. Eserleriyle modern psikolojinin gelişimine kapı araladığı gibi, 20. yüzyıl edebiyatına da damgasını vurmuş; ancak birkaç kuşağın katedeceği fikrî mesafeyi ve değişimi bir insan yaşamına sığdırabilmiş müstesna bir kişilik. Kimilerine göre deli, kimilerine göre bir dâhi... Çağdaşı Turgenyev'e göre "alçak" bir insan, Freud'a göreyse bir "baba katili"... Hiç şüphe yok ki, eseriyle olduğu kadar karakteriyle de tartışmalara konu olmuş ve ufuk açmış bir yazar.

Henri Troyat'nın kaleme aldığı bu biyografide, Dostoyevski'nin eserlerine konu olan felsefi, ahlâki ve psikolojik tartışmaların, yazarın hayatındaki izdüşümlerini/çıkış noktalarını buluyoruz. Özellikle çocukluk ve gençlik yıllarını karabasana dönüştüren "zalim baba" figürünün, yazarın hayatı boyunca mustarip olduğu epilepsi hastalığının, Sibirya sürgününde tamamladığı dört yıllık kürek mahkûmiyetinin, sonradan karısı olacak Mari Dimitriyevna İssayev'e karşı beslediği tarifsiz aşkın, tekrar tekrar tuzağına düştüğü kumar iptilasının ve nihayet 19. yüzyıl Rus edebiyat çevreleriyle arasındaki gelgitli ilişkinin Dostoyevski'nin eserini nasıl şekillendirdiğini öğreniyoruz.

Dünyanın en usta edebiyatçısını, bir insan olarak tanımak isteyenlere...

THG
0575443
BOG

iletişim

ISBN-13: 978-975-470-902-5